

L I T E R A T Ú R A .

Q U O T E

ÉS KÉT SZÁZAD' FORDULATPONTJA.

A' hellenek olly távol valának művészeteket tapasztalati tényekkel tyrannisálni, hogy sokkal inkább a' művészetet uralkodtaták életök, szokásaik és vallások felett. Elsők a' romaiak voltak, kik a' literatúrába ellenszerű rendszabályokat hozának be, 's a' műcriticában tettelegesen elveket követtek. Cicero' összezedegedett tusculani bölcseségével a' szinpadi fájdalom' festése ellen polemisal, és Sophocles' Philoctetje által igyekszik megmutatni, hogy a' költők a' népet elpuhítják, midőn hősöket panaszkodva állitnak fel. Cicero azt hívé, hogy a' romaiakat gladiatorokul kell képezni, kiknek, minthogy fizetve valának, természetes, nem jól állott, ha sebeik' fájdalomában nyögdecseleének 's netalán olly érzelmet támaszthatának, melly a' nézőket megindítá. Cicero e' stoicus nézete szerént, kétségkívül nem tétovázott volna a' rhetorikai szavallási drámákat, mik később eg y Seneca' neve alatt kerengtek, a' „lebilincselte Prometheus“ és „Philoctet“ elébe tenni; mert, mikép Lessing mondá, e' rossz philosoph a' színházat arenának vélte 's férjfiatlannak, ha hősök érezni tudnak, fájdalomukat nyilvánítják 's a' pusztá természetet engedik munkálni magokban. Lessing hozzá teszi, hogy hősben az embert felmutatni, a' legfőbb volna, mit a' bölcsesség előállítani 's a' művészet általában utánozni foghatna. § A' későbbi olaszok, távolról sem valának olly igazságtalanok a' szép iránt. Ők csaknem csudálák Alighieri' lángeszét, habár e' költő olly dolgot vitatott, mi az Alpok' tövében csak néhány kis baroniában vala nemzeti, sőt a' mai Olaszországban is egy criticus, ki az „isteni comoediában“ a' tudós hatások utáni firkészést és kapkodást feddené, 's azon hiú igyekezetet különösen magas dolgokról beszélni, 's mit a' költő' tudománya még nem bír, érthetlenségekkel kipótlani, röviden egy criticus, ki Dante felett önvéleménnyel van, alig ha vádoltatnék, hogy erre őt amannak antinationalitása elleni gyűlölsége vivé. Ki fogná még hibáztatni Shakespeare-t, hogy királynéjának a' pro-

L I T E R A T Ú R A .

G O E T H E

ÉS KÉT SZÁZAD' FORDULATPONTJA.

A' hellenek olly távol valának művészetöket tapasztalati tényekkel tyrannisálni, hogy sokkal inkább a' művészetet uralkodtaták életök, szokásaik és vallások felett. Elsők a' romaiak voltak, kik a' literatúrába ellenszerű rendszabályokat hozának be, 's a' műcriticában tetteles elveket követtek. Cicero' összedezetett tusculani bölcseségével a' szinpadi fájdalom' festése ellen polemisal, és Sophocles' Philocteteje által igyekszik megmutatni, hogy a' költők a' népet elpuhítják, midön hősöket panaszkodva állitnak fel. Cicero azt hívé, hogy a' romaiakat gladiatorokul kell képezni, kiknek, minthogy fizetve valának, természetes, nem jól állott, ha sebeik' fájdalmában nyögdécselének 's netalán olly érzelmet támaszthatának, melly a' nézőket megindítá. Cicero e' stoicus nézete szerént, kétségkívül nem tétovázott volna a' rhetorikai szavallási drámákat, mik később egy Sceneca' neve alatt kerengtek, a' „lebilincselte Prometheus“ és „Philoctete“ elébe tenni; mert, mikép Lessing mondá, e' rossz philosoph a' színházat arenának vélte 's férjhatlannak, ha hősök érezni tudnak, fájdalmaikat nyilvánítják 's a' pusztá természetet engedik munkálni magokban. Lessing hozzá teszi, hogy hősben az embert felmutatni, a' legfőbb volna, mit a' bölcsesség előállítani 's a' művészet általában utánozni foghatna. § A' későbbi olaszok, távolról sem valának olly igazságtalanok a' szép iránt. Ők csaknem csudálák Alighieri' lángeszét, habár e' költő olly dolgot vátatott, mi az Alpok' tövében csak néhány kis baroniában vala nemzeti, sőt a' mai Olaszországban is egy criticus, ki az „isteni comoediában“ a' tudós hatások utáni fürkészést és kapkodást feddené, 's azon hiú igyekezetet különösen magas dolgokról beszélni, 's mit a' költő' tudománya még nem bír, érthetlenségekkel kipótlani, röviden egy criticus, ki Dante felett önvéleménnyel van, alig ha vádoltatnék, hogy erre őt amannak antinationalitása elleni gyűlölsége vivé. Ki fogná még hibáztatni Shakespeare-t, hogy királynéjának a' pro-

logok- és epilógokban gyakran csak csinált virágokból nyújta bokrétákat? Ki nem fogna még Bramble bátya, és Tabitha néne felett nevetni, habár Smollet' regényei elárasztják a szabadsajtó elleni kitérésekkel! szóval, az árendszabályzás, mi a' művészetet környezé, újabb találmány. Rousseau nem fogadta el a' nyugpénzt, mit neki Pompadour asszonyság ajánlott, 's inkább hangjegyírással szerze magának élelmet. Olly országban, hol a' nemzet és kormány közti meghasonlás nyilvánosan kimondatott, illy nemeslelkűség áldozatul vétethetik, mit a' szabadság és független philosophia javalló örömríadással fogadának. De Németországban ugyanaz' időben egy szebb lelkű sem vonakodott volna ama ajánlattól, 's azért sem fensőbb, sem alsóbb helyet nem foglalandott volna el a' literatúra' történetében. Németországban hajdan óta a' nagyok' pártfogása volt a' művészet' életlége; mert a' nemzet sokkal feldaraboltabb, sokkal szegényebb, mint hogy saját javaival tehesen valamit a' szép' márvány-, szín- vagy szavakban visszaadott törvényeiért. Valóban, a' mi ó német szerelni énekeinkben folt az, hogy olly soknak volt emez éhes refrainje: „Ich will aber Miethen, das heiszt Bezahlung haben!“ De ezt a' költői 18-dik század nem volt képes eltörölni. Inséges állapotja kényteté a' gazdagság' ajtaján kopogtatni, szabad asztalokat elfogadni, nemes urfiakat tanítani 's ifjú hercegekkel képzőútakra menni. A' németek' költői 18-dik százada keveset élt a' jelenben, képzelőerejét szünetlenül Görögországban jártatá, Ossian' és Fingal' hegyein, az ónémet tölgyligeteken. A' mi őket környezé, 's miből élniök kelle, éhen nem állának ezen költőcéhek protectiókat elfogadni, és egy ajánlástól azt reményleni, hogy sükeréből egy nyomorgatott földi lét' legközelbi évnegyedet biztosíthatandják. A' mi regi classicai költőink, ha illy tapasztalatok után ismét Görögország' szobraihoz, 's az általános költészet' nagy példányához, Homer' énekeihez léptek, nem hívék, hogy az ó légkörükben valami közönséges és alávaló legyen, amollyan közönséges lehellet, mitől a' nagy példányok megvakulnának. Herder ifju herezegekkel utazott, és mivelé magát; Wieland kevésbé élt irományiból, mint inkább ajánlataikból, és Klopstok, — Klopstok a' tudósok' respublicáját irá — 's mikép jött ki ez az irat? Uramfia, a' vén Bard levevé fekete sapkáját ezüst hajáról, 's az átmenők' útjába előfizetési perselyt tartá. § Mind e' jelenetek, legyen bár emlékek epezítő, más körülmények által még is jobb fényt nyerének. Nem mondhatni, hogy a' német classicai literatúra, elnyótt öltönyében, hónalatti lyukaival, 's egyszerű kurta kenderparókájával, a' pártfogók' előkelő aristocritiájának élébe tolakodott volna. Ellenkezőleg, ez jött elébe. Az öröm a' szépnék 's a' mélyen érzett gondolatnak kezdő uralkodásán rózsaszínü viszfényt vete az előkelők' 's az alrendűek' tekintetére. A' nem szép, elkopott

és kielt valóságból átléptek a' benső léleknemességtől felruházott keblük a' csakmost megnyilt 's újra fehéritett templomaiba az új művészetnek 's később a' philosophiának. Eszményvilág szövé virágfüzéreit a' tövissel és bogácsal körülvelt léten keresztül; először a' prósa kerülteték meg, később ki gyomlaltatott, 's mi több, az új eget vízhatásba helyezék a' régi föld ellen. A' költészet iránti ábránd azoknak legjobban állott, kik a' prózában legtetemesb kiváltságokkal bírtak; a' monarcháknak, az aristocratáknak. Mellyeiket szellőzteték ezek, 's kalapjaikat forgaták a' felfedett szépségek és igazságok feletti köz örömjongásban. Mint hogy a' költői versengők közé rangos urak is bevegyték magokat, eloszlanak a' társasági különbségek. Ha egy nemes származatu tiszt a' tavaszt megéneklé, akkor Gleimnak is szabad volt a' granátos költői tarisznyájába egy királyt dicséző éneket a' másik után bedugnia, és Ramlernek ama' orosz bombagolyóra, mi őt majdnem hatáskörétől fosztá meg, a' vitéz brennusokra egy hymnust ragasztani. Az aristocrazia a' literatúra' társaságát keresé. A' koronahercegek, például a' dán és porosz, az egykori uralkodásban fényes előléptetéseket ígérének neki. Röviden, a' költők nem hagyák el magokat, elég Moecenás volt, kik szerencséjöknek tarták, ha illedelmes móddal karjaik alá nyúlhattak.

Ama' szép kölcsönközlekedése a' szellemileg, és anyagilag tehetősöknek megszűnt a' francia forradalom' kitörésével. Az aristocrazia visszaborzadt azon enyelgéseken, miket költői papok, iskolamesterek- és candidatusokkal oly sokáig úze arcadiai közlekedésben. A' tavasz' azon éneklőinek, kik nemesszármazásúak voltak, ezredeikhez kelle menniök, és ton, styl, versmérték, a' költői epistola, a' parabola, paramythia, a' papi cantata, triolet és epigramm, a' dal átalában, röviden minden, újjellemet vón fel. Az altengleichi tisztartó e' forradalmat legott megérezé, mert éhezett. Vosz emancipálta a' marschländi parasztokat a' költészet' részére, 's arcadiai rongyokat, a' Philliseket és Chloekat, ganajvillák, cséplőkkel 's az alsó szász dialectel úzte tova, melly a' földesúr előtt csak félig vevé le már sapkáját. Virgil' ckéjével, mit az eutini iskolamester újra felfedezni vélt, Németország' egész költői földé felhasgattaték, 's a' mag, mi most a' barázdákba hullott, többé nem terme nyugpénzeket, legfeljebb professorságokat. § Ez időóta a' literatúra mindinkább hátravonúlt, még akkor is, midőn romantikai lön, az autoritástól, sőt magától a' nemzetől is. A' literatúrának azon tractatusok' egyikéhez sem volt köze, mik németország' alkotványát lassanként szétselelé. A' költészet, a' philosophia' behatásaival, 's főkép a' kor' hitványsága által ébresztett studiumával a' német hajdankornak egészen új bélyeget nyert, 's ha nem is rendkívüli teremtményeket, legalább új mű-criticát hagyott hátra, mi is főkép a' literatúra-történetben felette érdekes

eredmények' sinórmértékéül használták. Úgy látszott, mintha a' régi frigy a' valóság és költészet között ismét felvillanhatna. Literatúránk' aranykorát, a' teremtés' és genie' korát, ezüst időszak követé, időszaka az alexandrin criticának és talentnek. De ez, csaknem felfútt bőre volt egy embernek, kin csontok és izmok hiánylanak. Az újászületés' reménye eltűnt, annál inkább, minthogy az égkörre rémítő vihar tolult fel, melly villámokat szórt, mik ez alkalommal szerencsére ellenségeinket zúzták szét.

Ha a' literatura alatt a' béke' árnyaiban kifejlő vegyülete értetik mély elmével elvont idomok'-és anyagoknak, praedestínált genie' bátor merényeikkel; ha minden literatúrának kell lenni biztos és nyugalmas határainak, hogy önczélját, az önzés' szemrehányása nélkül betöltse: úgy az 1815-dik óta lefolyt idők literatúráról nem kezeskedhetnek. Valóban újabb időkben a' szép literatura' mezején kevés is termett, mi legalább a' juliusi forradalom előtt lefolyt végső évekig a' német hirnévnek becsnövekedést okozott volna. Mert Hoffmann, Tieck, Müllner és Jean Paul csak pusztá maradványi és légtükrözetei valának előrement időknek, honnan Tieck legalább talentjét akará megmenteni, Jean Paul tökepenze' kamatjait, Müllner Schillernek végső nyögését. 'S midőn Hoffmann' eredetisége abban állott, asztalmaradékokat, morzsákat piquant mártásokban tálnai fel megint. 'S a' mint a' régi idők' viszhangjai lassanként elhangzanak, 's a' belletristicai tón mindég vékonyabb 's aszkórosabb lón, egyszersmind itt-ott felmozgának egyes előjátékai egy újabb kifejlésnek, kifejlésnek, melly már a' jelen pillanathan zajongva és viaskodva zúg füleinkbe; küzdésnek, melly 15 évvel ez előtt jelenté magát egészen halk költői kúrhangokban, mik itt-ott az erdőből jövének, ismét elhangzottak, és mint kis tollszárak a' múlt kor' gondtalan oriását hortyogásából felkölték. § A' régi idő' fénye a' criticával szűnt meg, az újabb' reménye criticával akart ismét kezdődni. Egy névbe kapott bele, melly a' classicai időszakon genieje, a' romancain dicsősége által uralkodék, 's mit az isteneknek a' legszélso időbe tetszett kitenni, határkövül, hol a' réginek végződni és az újnak kezdődni kellett. Ez Goethe volt. § A' régi germánok' királyfiai arra törekvének, hogy romai elleneik' kezeibe túsokul adassanak ki. Az ifjú orozlánok rövidre metszék sárga serényeiket 's a' győzöt követik, kitől csakhamar megtanulák a' kölcsönt neki vissza adni. Az iskolapénz, mit a' németeknek kelle fizetniök kapufélpapénzzé változott át, mit a' romaiak fizettek. Detrik, a' keleti goth, elhagyá népét, 's a' konstantinápolyi udvarnál mind addig szolgált, miglen a' harcztanban annyi belátást szerze magának, hogy Olaszországot elfoglalhatja. Egy később kor' hoszszú hajai nem gondolkoznak így. Ezek olly naivok voltak, mint Omar, ki alexandriai könyvtárát elégetteté, nem gondolva

azzal, ha a' Korán mellett, vagy ellen volt-e írva, 's azon időben olly fanatismussal, mint a' vandalismus. A' szabadság, nemzetiség- és vallás iránti szép lelkesülestől despotismusra tértek, hol a' jelen' törvényeivel, a' múltkor' tetteire hátrahatással akarának lenni. Ha tán egy öreg, mankóját úgy használhatni kétségbeesett, hogy a' felingerelt ifjúsággal fogadásból versenyt futhatna, akkor fejéhez ütött az. A' nagy nevek elveszték egyedi hecsöket, 's még mielőtt lehúnyának pártjelszavul használtattak. A' felbőszített kül hatalom előli futásban, kényszerítette bűvlyukakba rejtezni, a' politicáról a' literatúrára ugrának át az emberek, ezt bajhelyé tevék, hogy a' végszenvedélyek kevésbbé veszélyes alakban rombolhatának ki. Nagy nevek megett volt a' rejtek, és Schiller és Goethe közt költött meghasonlás indították, melly a' literatúrai elvekre nézve becses lehetende, ha utóbb egy egészen triviál rangvitává nem korcsosul. Goethe mind e' zavargások mellett ingatlan maradt. A' nap' habjai megtörttek e' férjfiu' lábán, kit aggkor és életelégység már félig megkövesítének, 's miként a' Memnon' szobra csak akkor zendült meg, ha valamely literatúrai, vagy történeti jövő remény' rózsza színe, mint Byron, hajnalfényben sugárzott át reá. Ő a' világ' életével magát mindég öszveköttetésben hívé, midőn a' növényidomulás' különböző fokait lesé, az állatok' csontgerinceit megszámitá, vagy midőn a' világosság' szinfokozatát mérte. Miért nem protestált a' carlsbadi határozatok ellen? mért nem sürgeté a' Bundestag-tól a' szabad sajtó visszaállítását, minővel Poroszország Nagy Fridrik alatt, ah! olly korlátlanul 's olly teljes 'mértekben birt? Egy illy hennebizást esztelenségnek fogott volna Goethe tartani. A' jelen, mellynek lenni nem akart 's nem lehet politikai előküzdője, megtagadhatja tőle a' polgár koronát: de a' költői borostyánkoszorútól is megakarák fosztani 's a' Parnasz' alárendelt lokaját adni ki azért, mivel hazafisága egy fiatal ember' buzgóságával szűkölködék, vagy épen a' hevességet az újuló merényekben kárhóztatá. Ovakodtak ugyan ezen indítóokokat elárulni, 's aetheticai köpenybe burkolák, min különböző színű czondrák, Nicolai' sárga rongyai, Novalis' kék foltotskái valának felvarva. Mit kellene eszünkről itélniök Angol- és Franciaországnak, kik jól tudják 30 év óta, mi vált egyedül becsületünkre, ha valaki elárulna nekik, mikép Menzel' fanatismusa olly messze ment, német literatúratörténetet *Goethe nélkül* akarni írni! § E' képtelenség azzal kezdődött, hogy Goethe' költeményei' minden jelleméért felelőssé tevék, 's minden művészi reflexióját saját lénye' tüköréből származtaták. Characterek, mik felett állt a' költő maga, 's miket ő csaknem egyedül technicai tekintetekből, mint teremtményei' draperiáját használá, nem mély életnézetéből, hanem gyakorlati maximáinak tulajdonítaték. 's azok reánézve egyetemben mind felelőssé tete-

tének! Elmaradhattak-e ama telluri alakok, Albert, Lotte, Jarno, Wagner 'stb. ha Werther, Meister és Faust árnyak nélkül ne legyenek? azoknak ezekkel kelle magokat művészileg kiegészíteni, és a' költemény' eszméjét tét- és ellentétben tenni.

De még tovább mentek. A' hősök, kik Goethe' műveiben fényszerepeket vittek, olly criticától döntetének meg, mellynek őseit felljebb Ciceroiban jelelem ki. Nem valami emberhez illetlent de férjfiutlant láttak benne, 's azt hívék, mit Cicero, hogy a' tragoediának gladiatorokat kell képezni. A' művészet' minden szépsége ott nyilvánul, hol megindít, valamint törvényei kevésbé hagyják magokat kibeszéltetni, mint éreztetni. Kinek olvasmányi genieje van, legpontosabban észreveszi, mikor talál jó helyen a' művészet, 's ez a' tragoediában és hőskölteményben mindég ott történik, hol a' physikai erő, a' fájdalom, a' szellemi erő a' tévedés alatt dűl meg, 's végül, hol a' dicsőségben vagy társaságban magas állású valami helyzet által olly érzelemben lepeti meg magát, mit egy bársonyosnál például, vagy harczfinál, avagy egy mogorva lelkületűnél előre feltenni nem valánk megszokva. Bőség' közepette az elégtelenség' érzelme forrása az életben a' vallásnak, művészetben az érzett szépségnek; mert a' titanok' religiójából, az emberibe való visszabukás a' végső elégtelenség' érzelme, valamint nagy tettekben, úgy az érényrei határozatokban is meglep, összerombol 's megindít. A' goethei hősök, a' Clavigok', Egmontok' felsége, ezek a' sebes dicsszomjas, 's mindég lángoló határozatok 's egy gyorsan kiapadó erő' érzelme közt ingadozó nádak: a' legmesteribb kiszámítása egy költőnek, ki gladiatoroknak szomorú játékokat üzni nem akart. § A' költő' egész életelve megtámadtaték, 's már maga a' lehetőség, hogy a' legkülönbözőbb tartalmú iratokból, tárgyvilágos irányú költeményekből és lyrai apróságokból általános világnézésre és jellemre lehessen következtetni, ezen legfőbb is, mi csak kevés kiválasztottnak sikerüle mindég, mint valami történetes és csekélység mellőztetéek el. Mihez tartjuk magunkat Schillernél? Nem úgy látszik-e, mintha e' költő' egyik tragoediája a' másik ellen protestálna? Schiller, ki egy genie' erőszakos vonaglósaival lépe fel Haramiáiban, Fiescoban 's az Ármány és szerelemben pointek és accentek által, mit minden szavára tön, erőteljes jelentőséget látszott előhozni, mégis inkább csak — szelleméről szólok, nem kedélyéről — egy merész kelevéze volt a' nyelvnek, mivel költészete' erőszakosan kisajtolta jellemeit összetartá. Schiller bizonyítja, hogy kezdeni lehet mint genie, 's végezni, mint talent. Nemes, rémületlen lelke, melly magát a' művészetre adá, sem nézetekkel, sem tettdolgokkal nem vala megterhelve. Minden műnél, mit teremt, az egész anyagot, mi szolgálatára állt, felhasználá, 's az utolsó felvonás' végjelenete után ki volt merűlve; szellemének lassanként ismét újabb dolgokon, miket kívülről vett, kelle

megújulnia 's megtelni velek. Szorgalmasan kellett tanulnia 's midőn ezt tevé, megint megnőtt szárnya, 's több évi készület után annyira megszede magát, annyit tanult össze Kantból, a' történet- és Shakespear-ból, hogy öt felvonásnak megfelelt 's valami magán állót teremthete. Valóban, ez nem a' genie' szárnyalása! A' genie elkezdi pályafutását 's már kezdetben jót áll végéről. Új philosophia törhet ki, nagy felfedezés tétethetik, sőt nála még vadabb üstökös vághatja át útait, 's a' genie rendületlen marad. Tanul, ó felette sokat tanul a' genie — mit nem tanult mindent Goethe! — de egy könyv sem okoz revolútiót bensőjében, mint Schillert gyakran látták Jenában vereslő arczczal egy új jelenet felett 's barátinak lelkesüléssel jelenté, hogy egy óra óta egészen más emberré lőn. Minthogy Schiller teremtői egységgel nem birt, de inkább csak könnyen fel izgatott jó fej vala, ki az egységet nem a' szellem' első kezéből, de az elnélkedés' második kezéből kapta, melly a' jelenetekről gyakran megvakittatott, csudálkozni fognék, ha valaki próbát tenne, Schiller' műveiből összeállást, harmoniát szerkeszteni egybe élet, világ, 's a' mennyei és földi dolgok' feletti elveiből. Az egész Schillerben számtalan mondat van, de alig egy maxima. Recitálhatja valaki ez 's ama helyzetben ötlábú jambusai' valamelyikét egészen odaillőleg: de azért mindenkor csak jó emlékezőtehetsége miatt fog csudáltatni. Még ezen jambusokból nem philosophálhatok össze magamnak egy életet 's abból, a' mit tiltanak, mindég többet következtethetek arra, a' mit megenednek. Egy igen praegnans valamit nem tagadok én meg a' schilleri jellemben, mert objectiv ürességét nemes subjectiv szenvedéllyel kellett kipótolnia; de az philosophia nélküli jellem.

§ Kik Goethe' erkölestelenségéről beszélnek, gondolják meg, hogy itt három fokozatot kell tekintetbe venni; először: oly erényeket, mik nem különös elkészítést kívánnak meg a' művészetben; másodsor: oly erényeket, mik egy ember' nagyobb vagy kisebb becsére közönyösek, mivel a' kor, rang és helyzetek után szabják magokat 's valami igen férjfiás lehet, mi egy nőnek igen roszul állna; 's utósor: oly erényeket, mik semmi áron ki nem kerültethetnek 's miket Goethe' munkáiban elmellőzve schol sem talállok. Ezekhez tartozik, például: a' *becsület*. E' pont felett a' goethei alakok' egyike sem érzéktelen, hősei közül, ha hasonszületésü hívja félre, pillantig sem gondolkoznék egyik is, a' felé nyujtott pisztolyt elfogadni. Továbbá a' *büszkeség*. Magában Vilhelm Meisterben is buzog és forr, a' büszkeség; 's csak műveltségmaniája, mit Goethe classicaí ironiával ad elő, vezérli oly körökhöz csatlakozni, mikre nem született. Werther hátratételését a' fővárosban fojtott dühhel túri, büszkeségből polgári nevére megveti az aristocratiát, 's falura fut, hogy ott találja halálát. 'S ha áttérünk azon erények' elmellőzöcsére, miknek hiányáért leginkább vádoltatik Goethe,

minő a' vallás, erkölcsiség 'stb. a' hid itt még mindég olly hiba, mellynek valami igenigen férjfiás, és szép oldala van: t. i. az, hogy Goethe a' *megbánást* nem isméri. Ezen erény körül, mi magában inkább passiv érzemény, mint activ tulajdon, forog a' két vélemény' egész ellenmondása, mik nagy költők' megbírálásában olly különböző eredményeket nyújtanak. Az egyik a' pillanat' istenségét imádja, mellytől majd ide, majd oda ingattatott 's lelkesítetett; a' másik egy törvényre von mindent, mi kivüle fekszik, 's mitől majd nagyobb, majd kisebb mértékben hevítetik. Az jót áll magáért, 's cselekvésre hajlandó; ez vonakodik, 's gyakran magasról találja el a' jobbat, minthogy magához semmi bizalma; az eiső a' történettant készíté, emez a' vallást. Amaz termékeny magokat vet az emberiség' kifejlésbarázdáiba; emez az isten' malasztját hordja magával 's vigasztalja az emberiséget, ha ama magot vihar önti el, vagy gyümölcsét zivatar töri meg. Attól világosság árad, ettől hév; röviden, mindkettő csudálatos módon egészíti ki egymást, sőt különbözősök enyhületes fogna lenni, ha mindketten túlságba nem esnének 's egymást kölcsönösen ki nem szorítják.

Goethe' minden cselekvénye és véleménye azt bizonyítja, hogy azon philosophiát fogadta el, melly inkább antik, mint keresztény, megbánást neni ösmert. Itt character vala, kit özszöne iránti bizalma cselekvésre lelkesített, 's büszkebb volt, hogysen tetteit visszavonná, mégha a' süker a' kezdetnek meg nem felelt is, vagy habár a' bukás' indítóokát később, terjedtebb dialectica mellett, nehezen leheté védeni, maga a' moral előtt is. Goethe hitt a' pillanati ihletésben, minek mint költői sugallatnak elég élénken kelle hozzá szólnia; de illőbbnek véle olly kijelentés' következéseihez, mit isteninek tartá, rémületlenül ragaszkodni, habár körülé sokan megijednek is. Goethe azon kívül, hogy genie vala, sokkal nagyobb művész volt, hogysen egyszersmind e' perczet az ijedésnek maga körül, le ne csillapította volna, 's csak ez oldalról, midőn ollyasmit tett, a' mi elfogulatlan, 's ép ezért botrányos geniusának enyhülésül szolgált; kezdődik ellenmondása azoknak, kik ugyan nem ijednek meg, de észrevehék, hogy meg kellett volna ijedni. Az ijedés' csilapítása hát csábításnak mondatik, és kinézés, elménczkedés lön abból, mi legközelebb semmi egyéb nem volt, mint a' költő' ébredező lélekösmérete, melly a' szendergő, de istenileg képzelődő és álmodozó ember' lélekismérete fölébe enyhítő, engesztelő 's a' szemeket bocsánatért esdeklő virágokat hány. Hol azt hiszitek, hogy Goethe' erkölcstelensége kezdődik, ép ott van vége! Hol azt hiszitek, hogy a' rózsakoszorús amorettek csábítgatni fognak, ott rezzentenek el, 's redőiteket bocsánatra simítják. Goethe sobasem törekvék kétértelmű helyzetet fejteni ki, de majd minden ethikai eszmének, ha költői dialecticával akarjuk kifejteni, Scylla és Charybdis közt kell át-

eveznie. A' válrokonságok' helyzeteiről, sőt egész eszméjéről úgy beszélnek, mint valami erkölcsi inconvenientiáról; de czéljok soha nem volt ama mysticai felcserélése egy férjnek és szeretőnek; a' vég mind azon előkészületei a' végnek, nem azért történtek meg a' regényben, hogy ama jelenetek festethessenek, vagy hogy a' könyv' végén a' költészet és valóság közti hasonlítás rémülést okozzon, melly ne lábszárainkba menjen, hogy futnunk lehessen előle, de karjainkba, hogy szerinte cselekedhessünk; hanem Goethének egy költői eszméje volt, egy abstractiója a' természettudományból, az erkölcsi abstractió' és repulsio' törvényeiről, 's az ellentétben állók' teremtéséről, miket kiakart vinni, 's ő maga is először csak a' könyv' végén az olvasóval egyszerre ijedt meg, amaz ellentmondáson, a' költészet' és társaság' rendszabályai közt. § Csak igen sok előrelátással kell megvallani, hogy Goethe' terpedt moralja 's költői rózsái, mik életborán uszkálnak, a' korhoz tartozók valának. Mert ha a' költő' kisebbitői szinte megengedék, hogy az olly türekeny kor nagy szerencse, akkor hamarább hajlanak ezen állításból azt következtetni, hogy Goethe korából élőködék, melly őt' teremté, 's hogy ő a' teremtmény, a' teremtőnek hízelve. Goethét a' kor' termékévé tevék, azon értelemben, hogy talentjével a' kor úgy játszik, miként egy kacernő imádottja' szabadakarattal, 's hogy a' költő futott legyen közönyös, egykedvű, szeszélyes időszakok' leeső fonalgombolyát felemelni. Goethe, mint a' *modern*' költője, főleg azért támadtatott meg, mert a' közönség' szeszélyei iránti hódolatot pártfogolá 's behozta legyen. De ha e' paradoxon ellen miudjárt az első tekintet, mit a' literatúra' történetére vetünk, magától felszólal 's ellenkezőleg, a' classicai időszak' költőinél, Wielandot talám kivéve, határozott megvetését látjuk a' tömegeknek, és az olvasó népnek; akkor Goethenek az általam épen nem kárhoztatott begyökerezése a' korba, létegi szükség, mi által dicsőségének csak egy új alapot vet. Való, hogy Goethe mindenhez fordult, a' mi kortársait érdeklé, szívesen követe olly új irányt, mitől valamit tanulni lehetett, 's ha csupán a' hexameter' lábtalolása lett volna is, mit Vosz Weimarban mint egy csudatévő taníta. Csudálatos, milly mohóságban adá magát Goethe a' mult század' legjobb éveiben az osteológiára, melyet Forster, Camper, Loder, Sömmering, Merck sok szerencsével alkalmaztak a' természet' történetére. Ugyanolly vidámsággal beszélt ő az intermaxilláris csontok-, rhinocerosvázak- és alligatororokról, minővel egy lyrai költeményről, például a' Harzútazásról, melly barátihoz írott leveleiben sokat foglalkodtatá. De e' naiv kíváncsiság 's odaolvadás a' pillanathoz egy tartalék által szabályoztatott, mi nehezen mozdíthataték helyéből 's ki sem mozdíttatott, ez pedig Goethe' egész jelleme volt. Ki állíthatja, hogy Goethe nem állt kora felett? De korát, mint anya-

got használá, és elhasználá, hogy egyediségét kerekbeddé tegye, olyképen, mint emberi emlékezet óta minden nagy emberek. Ha Schiller a' Kant' philosophiájának esett, ugyan mi maradt megette? Mi féle fekvő, és elégséges alapokra vonúlhatott viszsza? Bizonyára, Schiller azon anyagokban, miknek átadta magát, egészen feloszlott, az anyag elnyelé őt, 's olly átalakítva veté ki később, hogy időről időre nála mindég elveszíték a' bírálás' fonalát. Midőn Schiller a' fenségesrőlí értékezésének elődolgozatához ült, fejében mi kevés volt készen! Rendszer és gondolat akkor képződtek először nála, midőn tanult, 's az idegen vélemények' különbözőzéséből saját magát teremté.

Geniet és talentet úgy különböztetni meg legjobban, ha arra a' feltalálás, erre az utánozás vitetik. De a' talentnek majd mindég abban van elsősége a' genie előtt, hogy az kitartó, ez gyakran eldurran. Mert a' genie' nem minden vetése sikerül; midőn ellenben a' talent semmit sem alkot, mellynek szabályos zirkázott kerekése ne volna. Egy genie tönkre mehet éretteése előtt, minden dolgot isteni és nagyszerű hiatussal öllehet át, 's mindeniktől visszalökethetik, midőn a' talent kiszámított úton czélhoz jut, 's összegyűjtése által, mind azon eszközöknek, mik szolgálatára vannak, mindenkor el ér valamit, a' mi azt, mit elakar érni, elég tökéletesen adja vissza. E' jelenet abból magyarázható ki, mivel a' talent nem egyes erényekben oszlik fel, de a' genie benső nyugtalanság által, egyikétől a' másikkhoz ragadtatik, 's nagyszerű egysége' daczára is, magát még mindég gyöngébb és erősebb különbféleségekben oszlathatja fel. A' talent bajlam és tehetség, 's habár mennyiféle szellemtulajdonokra terjeszti is ki magát, de magában mindenkor csak egy lesz; mert általános talent minden dolgokra képes, mik utánozás által elérhetők. Az általános talent mindég bizonyos tökélyfokra jut, akár fuvolat, akár vadászkiürtöt fúvjon, akár tanuljon mathesist, akár philosophiát, akár legyen törvénytudó, akár orvos. Egy általános talent minden nemben dolgozik, 's ha elvégzé főfoglatosságát, leül, alkonytájban egy rövid öltönykében 's papirbábokat dolgozgat, vagy esztergán vagy pedig brácsán játszik. A' talentek' egysége-, soksága-, vagy mindenségében van a' különbféleség, a' genie- nek egységében. Lehetnek dolgok, mikre a' geniének, például: Goethenek, a' philosophiára nincs feje, úgy hogy a' leggenialisabb mathematicus egy zenehangot sem hall a' hangversenyteremben, 's csak a' kögökön 's négyszegeken studiroz, mellyek a' terem' menyezeten kiemelkedő vakolatból készítték. Minthogy a' genie feltalál, azért is munkásságában absorbeatatik, 's hogy magát benső nyugtalanságától, a' teremtésnek emésztő tolongásától megmentse, kell hogy, egy ellenzékre igyekezzék szert tenni, mi az isteni szikrát számára megtartsa, mind pedig a' könnyen felgyúladó, 's majd el hamvadó phan-

tasiát, ránézve veszélyessé kisebb mértékben tegye. Goethe ez' ellenzékét élete' és művészete' egy fő maximájában találá, a' korlátozásban.

Goethe' soksága nem volt mindenség. E' körülményre nem figyeltek 's a' költőben nem geniet, hanem csak talentet akarnak látni.

A' geniet mindég csak mint üstököst szokták képzelni, melly szabálytalan ösvényen vonúl fel az égkörre, 's tüzes farkával a' csillagzatok' fülei körül csattog, és ismét olly gyorsan tűnik el, mint minden rendkívüli légtünemény. Mindent, mi egy pillanatig meglep, 's ezzel magát kimeríté, a' tudományok-és művészetekben genialisnak szoktunk mondani. A' genialisnak sem tolettet nem kell csinálni, sem magát megtartani, fogalmunk szerént korán őszhaját kell kapnia, vagy iszákosságban vagy elmekórházban, vagy öngyilkossággal végzenie. Goethe látá, a' felizgatott korban, mellyben éle, mint szoktak kifejejleni körülé a' német geniek 's a' sophrosynet preservativul használta a' jókori elpuffogás ellen. Mélyen érezve genialitását, a' talentnek egy józan tulajdonságát vette magához, a' tapintatot 's bensője' pezsgő tömegébe jókor engesztelő, csillapító, és viszonttartó közönnyítést boza. A' takt' savával genieje' eleségét sokáttartóvá tevé, 's végső életperczig megtartotta, legalább a' nézésekben és fogalmakban, ha kevésbé is magában az előteremtésben, az ifjúi, az eredeti frisséget. Goethe' philosophiája önzőnek mondatik; de kössétek csak össze a' magafentartás' ezen önzetét geniejével, 's megfogható lesz, miért volt geniejének talentphysiognomiája.

A' talent idom, a' genie anyag, amaz alkalmazás által növekszik, ez felhasználtatik 's gazdálkodni kell vele. Az előrement literatúrák' legnagyobbainak, kik nagyszerű teremtményeik által, az utóvilág' emlékében fentarták magokat, egyike sem volt olly öntudatlan és takttalan, mikép a' geniet közönösen képzelni szokták. Elmellőzve Pindart, kiről az avatlan alig gyanítja, hogy az ő dythyrambi — ekstaticus röpte egy igen előrelátott, kiszámított, kimért, és logicialag elrendezett kivitel' szüleménye, így létesüle Sophokles' genieje által száz tragoedia. Lenz- és Klingerrrel, ezen genialis ephemerekkel birtak a' hellenek is, például: illyen volt Stesichorus, 's más epos-lyrai költők, kik a' legnagyobb mértékben eredetiekül rajzoltatnak 's kiktől nekünk az idő csak kevés töredékeket hagvott hátra. Mikép' fogott Shakespeare szomorujátékaiba? Ha olvasmány vagy közlés egy szép mondást nyújtának neki, költői eszményéhez szabta azt, 's mint mester tiszteltetik, habár másoktól kölcsönzé anyagait. A' genialisnak tehát először ott kell kezdődnie mindenkor, hol a' költő' kivitele kezdődik, 's kell valami benne lakónak lenni, a' mi el nem ragadja, hanem magát elzárni, megóvni, 's az előkerülő esetben munkába vé-

tetni engedi. Goethe mindenek kapott, minek egy sajátzerű az az: megkívántató alakzatot tud adni. Ő nem tartózkodott a' legkisebb csekélységből is szelleme' szikráit szórni ki, és távol vala a' talent' ama lélekismeretességétől, minden dolognak valamennyi szükségességeit kimeríteni 's pusztá vázlat helyett teljes képpé csinálni. A' művészet' tárgyaival csak az játszhatik, ki bír velek, 's felettek áll. A' talent minden nyereséget észrevesz, 's a' birtokot, mit megkaphat, nem másként, hanem egész miségeben veszi át. A' genie, tudva elégségét, a' dolgokat magoktól hagyja közeledni, 's annyira gondtalan, hogy gyakran a' talenttől felülmúlatik. A' talent mindég csak alkalmazásában mutatkozik; a' genie valami egyetemes, kinél a' kiáradó egyes alkalmazás soha sem képes arra, hogy az egész, mi otthon marad, az egészért felelőség alá ne vételessék. 'S ezzel mindenkinek szabadságára hagyom e' párhuzamokat még tovább folytatni, 's Goethe felől azon nézethez közeledni, mit még később fejtenünk ki. Végül ne halgassuk el, hogy a' Goethe elleni oppositio az emberi kedély' egyik lettdolmányból származik. Ritkán vagyunk hajlandók csak szeretetreméltónak is találni azt, mi oly emberektől imádtatik, kiket gyűlölünk. Az egyik fél' melegsége, midőn Goethét csudálta meghüvité a' másik félt. Goethe oly emberosztályra talált, mely minthogy a' geniének nélkülözhetlen, előttem providentialis jelentőségű. A' szegény genie, ha magánosan áll! Mire valók a' nagy gondolatok, ha csak bámult, de megfejtetlen pyramisok! Minden prófétának kell apostolával, minden geniének bohóczával birni. A' lelkesülés a' nagy tömeg' számadásáért kis dicsérő osztályfoglalatosságát vállalja fel. Istene' firmája alatt utazik 's aranyát és ezüstjét váltópénzül hozza az emberek közé. Az istenek' és emberek' beszédének tolmácsok által kell elintéztetnie, a' geniének magyaráztatnia, szétbonczoltatnia, 's példákkal kell felvilágosíttatnia. Németországban Kant és Goethe, legtöbb fejtegetőre találtak. Számtalan törpe jött, kik ez óriások' kabátujjaiból magoknak egész ruhát szabtak. E' tekintetben Kant és Goethe csak abban különböznek, hogy amaz tökélyesítete és népszerűsítették, ez ellenben feldaraboltatott, 's egész a' csudálkozásig félremagyaráztaték. Éjszakanémetországban Goethe rendszerre emeltetett fel, és Schubarth ur valójában elég ügyesen ki épített szárnya. Schubart ur Goetheben élt, és lehelt, Goethe volt az igazság, ki őt szabaddá tevé, 's tanítványa soha sem fogta volna egy gondolatra, vagy tette határozni el magát, a' nélkül, hogy kiszámolná, mit gondolna vagy mit tenne Goethe hasonló esetben. Különös ellenmondás volt abban, hogy Schubarth ur a' Hegelphilosophiát megtámadá, holott ez, részéről nem vala rest, Goethére enthusiasticus czélatokat irányozni. Nem jönne-e az ember kísértetbe, a' szerelem' féltékenységére gondolni? Valóban ez csak hódolatbani versenygés volt, mihez

csak azt óhajtnók, hogy kevésbé kizáró lett volna azoknak eretnekítése, kik a' templomban imádásul csak gyéren jelennek meg, felkölté emezek' haragját, 's elmenének a' délnémetországban kiütött Goethe elleni lázadás' zászlóit szaporítani, habár mind a' mellett a' Menzeltől pörgetett nagy dob fatalis volt nekik. Kevés év óta nagy változások mentek véghez. A' Goethe' helyébe ajánlott nevek Tieck, Jean Paul 's az egész romantikai iskola nem nyújtának példányokat azon szellemek' előhaladására, kik Németországban egy új literatúateremtés' lehetőségében hisznek. Arra kellett visszatérniök a' mi termékenyítő. Egy sirnak nem csak a' hyenáktól, kik rothadt holttesteket szagolának, kelle megóvatnia, de nagy költőnk' régi élő emlékeiből a' művészet' ama törvényeinek, azon literatúrai lettdolgoknak is ki kelle fejtetniök, mik a' jövendő' magvai. Egy a' tengerbe merült vár ismét felmerül 's pharusszá lesz a' hyperboraei éjben. Ott is, hol nem ad számunkra eredményeket, megéri Goethe a' dialecticát 's az által is, mivel közvetlenül nem maga kínál meg bennünket, a' Németországban keletkező vitázatokra nézve az lehet, a' mi Aristoteles volt a' középkornak. Mert Aristoteles is olly dolgokra vitették, miket nem ismert, 's olly bölcseleteknek (philosophema) szolgált hivatkozásul, mik helyett írásaiban csak az elvek vannak meg.

Gutzkow Károly után, —a —á —.

CRITICAI SZEMLE.

VEGYES IRATOK.

Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften, von K. A. VARNHAGEN v. ENSE. Mannheim, bei Hoff. Első kötet 1837. 505 l. n. 8-adr. Második kötet 1837. 544 l. Harmadik kötet 1838. 455 l. Negyedik kötet 1838. 546 l. Ára 13 for. 30 kr. ep.

Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften, von K. A. VARNHAGEN v. ENSE. Új folyam. Első kötet vagy az egész munka' ötödik kötete. Leipzig, bei Brockhaus. 1840. n. 8-adr. Ára 3 for. 45 kr. ep.

Ha régibb íróknak elismert érdemek az, hogy munkáikban a' jelen az elmultnak fényében mutatkozik, 's hogy ennél fogva nem egyedül az ifjabb nemzedéknek, hanem a' régibb kortársak nagyobb részének is a' tanítás' gazdag forrása nyitattik meg, úgy különösen *ensei Varnhagen* követelhet illy érdemet. Van Goethénk, Jung-Stilling, Niemyer, Strombeck, Gager, Münch E., Poel-ünk, egy ősz ember emlékezeteinek szerzője, de a' saját életfolyamatból merített emlékiratok' ezen nemében senki egykönnyen magát annyira nem jelesítette, mint a' jelen kötetek' szerzője. A' diplomatak' tanácskozásaiban úgy, mint a' harcztéren nyert gazdag élettapasztalás és világszemlélet, az ókor' classicaí íróiból merített kiképezés, az újabb literatúrákban alapos ismeret, végre a' század' legjelesb férfiai- 's asszonyaival táplált meghitt társalgás, — mind ezek olly tulajdonok, mellyek így egyesülve csak ritkán tűnnek fel.

A' honi literatúra' és történetírat' minden barátainak köszönettel kelle tehát fogadniok, hogy a' szerző az ő személyes nevezetességeit kiadni megkezdé. Hogy ő azokban mindent, mit tud, nem mond el, 's ha itt ott némelly olvasó, ki azt óhajtá, hogy a' fátyol ne csak fellebbentessék, hanem egészen fel is takartassék, titkok és talányosság felől panaszkodik, ez az ő vállalatának nem árt, mert az illy bánásmód kezdet óta az emlékirók' víthatlan előjoga volt. Hanem a' mit vettünk, egész

végig érdemtelen valóság, személyes történetek' és közállapotok' rajzolásábani szemléletesség, minden éldelt szerencse' hálas megismerése, 's ítéletbeni szelidség és megengesztelődés által tünteti ki magát, a' nélkül, hogy valahol a' rosznak és veszokozónak gyengélkedő szépítése volna látható; végre a' nyelvbenei remekség által, mellyben nemcsak a' tisztaság és világosság, vagy kellem, melly tetszvágygyá lenni soha nem akar, vagy jó szeszély, melly azonban a' humortól távol van, hanem azon sajátságos finomság is dicsérendő, melly a' tapasztalásnak és a' nagy világ' tónjának szokott szüleménye lenni. E' körülmények közt ugyan senki, a' ki a' német emlékezetességek' literatúrájával megbarátkozott, nem kételkedhetik, hogy Goethe' igazmondósága és költészete után *Varnhagen' emlékiratai* minden esetre a' külföld' legjobbjai mellé tétethetnek, 's hogy e' két munkával jó német emlékiratok' sora kezdetet meg, mint azt a' szerző már tizenkét évvel ez előtt (l. e' helyet az ő illyczimű könyvében: *Zur Geschichtschreib. und Literat.* 19—21. 412—414 lap.) a' németeknek előre megmondta. Herdernek (*Adrastea* II. 29) ama kívánata, hogy „a' csendes, szorgalmatos, igen szerény, igen felénk germánok“ emlékezetességeket írának, azóta már örvendetes módon teljesedésbe ment.

Mi most tömött rövidségben azt mutatjuk meg, mikép a' már 1837-ben megkezdett kötetekben, a' német és porosz állapotoknak political mint társas tekintetbeni pontos ismeretéhez tartozó igen fontos adatok befoglaltatnak, 's azon vegyes iratokban nagytekintetű literáriai nevezetességek' sora mikép rajzoltatik, és ezen életleirási 's bírálati értekezésekben nemzeti képződésünk' története a' legkülönbözőbb oldalokról világosított meg. Az ötödik kötetbeli jeles értekezésnek már azért is, mivel az olvasónak a' legújabb ismeret legkellemesben hangzik, valamivel terjedelmesb vizsgálódást kell szánnunk.

Ense, a' westpháli lovagnemzetség, régente Varnhagen és Schnidewindt ágakra oszlott, mellyeknek elseje kítüntetve mutatkozik, idő multával a' fegyverrel mindinkább felhagyott, 's e' helyett papságra 's tudományokra szentelte magát. Szerzőnk' dédöse catholicussá leve, hanem atyja, orvos Düsseldorfban, ismét protestáns nőt veve nőül, 's szerzőnk e' házasságból születék Düsseldorfban, 1785-ki február' 21-kén. Csak a' mult évben meghalálozott testvérével, Rosa Máriával a' protestáns hitben nevelteték. A' második kötetben (nem a' kötetrendet követvén) olvassuk e' családtudósításokat, és az első ifju évek' rajzolatát. Erre a' berlini igen boldog időköz' (1803. 1804.) rajzza következik az ifjuság' minden gyönyöreivel, gróf Lippe Sándorral, Chamisso-, Neumann Vilmos-, Fichte-, Darries prof., Hitzig-, Robert-, Theremin-, Klaproth Gyulával, Koreffel, — az igen siratott Rahel itt (II. 47. köv.) neveztetik 's rajzoltatik először, — 's másokkal azon emelkedő literáriai

korból. A' közös társalgás Hamburgban (1804—1806) folytatatik, a' Musenalmanach mindkét első évfolyamata Varnhagen és Neumanntól ekkor jelenik meg, fontos összeköttetések, névszerint Jacobi Fer. Henrikkel létesültek, Varnhagen, Neumann és Neander Ágoston (a' híres theolog) barátok a' görög régiségre fordítják legfőbb szorgalmokat, 's Gurlittot hallgatták a' Johannneumban, mint hamburgi gymnasisták. Hamburgból a' három barát együtt ment a' hallei egyetembe (1806) hol Varnhagen nyelvészetet 's orvostudományt szándékozik tanulni. Ezen egyetem' virágzó korából egy igen vonzó kép fejlik ki az olvasó szeme előtt. Wolf Fer. Ágost. Schleiermacher, Reil, Steffens és más nagytekintetű professorok, arnimi Achim ifjabb atyafiak, Raumer K., Harscher Mikl., Bekker Imm., Schulze Ján., Marwitz, Blanc, Reichardt karmester' háza Giebichensteinban, Schleiermacher' predikációi, a' diákos élet, végre a' francz háború' előpostái — mind ezek a' legkellemesben mulatnának. Az egyetemenk Napoleon általi eltörlése után Varnhagen a' télen által egész tavaszig 1807 Halleban maradt. Szellelemi foglalkozás (a' Varnhagen és Neumann által együtt felvállalt kidolgozása a' „die Versuche und Hindernisse Karls“ című regénynek) a' Wolf és Schleiermacherrali viszony, 's más egyéb társas tréfák vidámiták a' Hallébani olyj komor időt.

A' megérkezett tavasszal az elpusztult város iránt kedvezőbb sors nem mutatkozván, a' két barát Berlinbe utazott. Itt Varnhagen, mint a' harmadik kötetben olvassuk, a' költészeti 's nyelvészeti tanulmányokat folytatja, 's egyszersmind a' gyakorlati gyógyászságban is iparkodott. Wolf és Schleiermacher körül csakhamar az előbbi kör támad hallei hallgatókból, hozzájuk csatlakoznak Reimer, Chamisso, Bernhardi, Schütz W. 's mások. Müller Jánossal, Fouquéval 's ennek nejevel Pardo tábornagy spanyol követtel, kellemes közelebbi viszonyok kezdődnek, Neunhausen' és Friedersdorf' mezei lakokon gyülekeznek az elnyomott hon' baráti, 's az idő bár semmi reményt nem nyújt, a' szellemi foglalkozás között Poroszhon' szerencsétlenségéről néhány órákig el lehet feledkezni. De minthogy Berlinben az aggodalmas kétkedés és sürgető szükség növekedék, Varnhagen, barátai' ellenmondása' daczára az 1807-diki télen Hamburgba visszament, mivel az orvostanítóirol híres kielii egyetem kedvező alkalmat nyújtja. A' francz járom ott is honos volt, de az akkor Hamburgban állomásozó spanyol seeregek az ő és La Romana marquis derék parancsnokuk' érdekes személyessége, továbbá a' társas körök Gurlitt-, Perthes- és Veitnél Varnhagen 's Chamissót holmi busító tárgyak fölé emelék, 's újonan felvidítvh és erősítve mindketten Berlinbe vissza költözének. Itt sajtáságos kéjelmetlenség veve rajta erőt. Mert mindenütt megháborítást 's egyáltalában bizonytalan jövőndőt lehet látni, a' politcai öröknek hiában törekvének ellene a'

szellemiek és társasak, mik Humboldt testvérek, Wolf, Tieck Schleiermacher körül gyülekeztek, mivel érczniek kelle, hogy a' polgárföld, melly őket hordozá, meg volt rázkodtatva. Vidámabb és erőteljesb szint ölte magára némelly tárgy, midőn Fichte decemberben 1808 a' német nemzethez beszédeit tartá, mellyeknek nagyszerűsége itt igen buzdítólag rajzoltatik; Schleiermachernek Fichte iránt minden alkalommal mutatott idegenkedése csudálatos. 'S Varnhagen mégis ez időben tapasztalá egész életének legújabb 's elevebb eseményét, a' Rahellel kötött közelebbi ismeretséget. Minő gyengédséggel 's buzgósággal van e' viszony' kezdete festve, 's mint változék az át növekedő bizalomná, 's mikép helyhezteték Varnhagen mindinkább azon állásba, honnét a' leggazdagabb életbe átpillantata, mint idézheték fel azon életet az igazság' szája és az előállítás' keze, a' csak most elmúlt időből, 's végre, mikép kelle, midőn életfejlődése még hiányos vala, a' nyert kincs' öntudatával Raheltől elszakaszkodnia, — mind ez magában a' könyvben olvasandó. Valóban e' helyek (II. 151—178) az összes kötetekben a' legzebbekhez tartoznak.

Tübingai utazása közben Jean Paulnál (a' harm. kötetb.) beszól, — az irodalom' különmemü tárgyai 's Németország' megaláztatása felől kiterjeszkedve beszélgetvén. Ezután a' tübingai tartózkodás (1808. 1809.) következik. A' tübingaiak' kisvárosiassága, meglepő 's nevetséges vonásokban tűnik elő, de sokban kármentesít a' szép táj, e' mellett a' gazdag képcsarnok, Cotta, Kerner, Justin, Uhland, Autenrieth, Hölderlin, Baggesen, a' szerző' szellemi életébe, orvosi tanulmányai és költői dolgozatai mellett enged pillantanunk. A' jeles mondást Goethe, Wilhelm Meisterje felett (105 köv. l.) nem hagyhatjuk érintetlenül.

A' csendes academiái életből Varnhagen a' had' zavart szinpadjára lép. Austria' harcza Németország' szabadságáért őt Károly főherceg' zászlói alá hívja, 's a' wagrami ütközetnél szemtanúja az osztrák seregek' legnagyobb hősszivűségének, 's azok vezetői' személyes vitézségének. Mivel e' jeles ütközetrajz már Raumer históriái zsebkönyvében kinyomatva van, tehát elmellőzzük jelenleg azon egyes eseteket, mellyekre a' második kötetben örömmel talál ismét az olvasó. Hasonlókép ensei Varnhagennak osztrák szolgálatidejéből van a' két következő darab véve, először Schwarzenberg herceg' ünnepe, melly az akkori Páris' eleven rajza, Metternich, Schwarzenberg 's egyéb osztrák diplomaták' kéjelmesen gyönyörű bélyegzete, az ünnep' fényes leírása, 's ama résztvevő buzgóság, minővel egy jeles család' legirtózatosh szerencsétlensége beszéltetik el, már első megjelentekor a' köz figyelmet magára vonta. A' második értekezést: *Napoleon udvarában* hogy ez előtt olvastuk volna, nem emlékszünk. Az egy diplomaticus kihallgatásnak rajza 1810-ki július'

22-kén, 's tartalmát igen méltó megolvasni. „Magatartása“ így áll a' többi közt, „olgy akaratelleni küzdést fejeze ki, melly valamit elérni ohajtna, 's azoknak megvetését, kiknél elérendő az. Röviden, gyorsan, odahajtva beszélt, hangja vad, durva volt, képében sem kellem, sem barátság nem mutatkozott, vonásai tagadhatlan plasticai szépségek mellett, mint márvány, kemények és szigorúak. Szép beszéd és kellemes kifejezés Napoleonnak nem volt sajátja, a' mit szólt, mond Varnhagen, mindég, hányszor őt beszélni hallottam, csekély, lélek, elméség, erő nélküli, sőt néha épen aljas és nevetséges volt.“

A diplomaticus hadi élet' új töredékét nyújtja a' harmadik kötetben őszteli tartózkodása (1810. 1811.) Westphaliában, Steinfurt grófi vár' magányában. Társas-kéjelmes falusi életből képek, melly életre a' bentheimi grófok' egykori udvari élete magát idegztette, tudományos jelentésekkel és politicalai eseményekkel válták fel egymást, mint azokat a' Franczok' nyomása és kémlődése (szerző ezt magán egészen különös módon tapasztalá) szülé; végre a' barátságos kéjelen, melly bennünket az egész értekezésből jótévoleg érdekel, francz beszállásolás által megzavartatik. E' változatteljes élet után, először Párisban, azután Bentheimban 's Prágában tünt fel az elfoglalási szolgálat (1811. 1812.) egyformán 's korlátolva. Hanem nagy dolgok valának ott készülöben, 's (ugyanazon kötetben) a' *várakozás és törekvés* címü értekezés igen szembeötlő rajzát adja annak. Stein hajthatlan gondolkodásmódjában, a' Franczok elleni gyűlölségében és heveskedésében (Wittgenstein herczeghez irtt, 's neki olgy káros levéllei hirtelenkedése a' 170—172 l. olvasható) teljes cselekvési erővel és vitézséggel, 's egyszersmind pórbarát, becsületos, 's minden tekintetben német, világító tünemény. Akkor Varnhagen gyakran látta őt, történetirati és országlás-tudományi tárgyak voltak, beszélgetések' tárgya, mellyek közül érdekes töredékek közölvék, mig Stein Oroszországba el nem utazott. „Azon hatalmak közt, mond a' szerző, mellyek Napoleonnak nyakát szegték, Stein mindég első sorban lesz említendő.“ Azon időben mind azok hozzá csatlakoztak, kik Napoleont gyűlölték: Gruner Justus, Nostiz Károly, Pfuel Erneszt, Willisen Vilmos, liliensterni Rühle, Bran könyvváros; mind ezekről Varnhagen sok érdekest tud közleni, mi azonban ez alkalommal csupán Pfuelnek a' francz üldözök előli Svédország-bai futásáról szóló elbeszélését emlitjük. Az 1812-k évi balsors-teljes nyár' politicalai viszonzai, herczeg Metternich' fénylő személyessége, a' Bécsbe 's Tepliczbe felváltva történt kirándulások, társas elszóródások, 's ritkanemü mellékdolgok, mik Varnhagen' komoly foglalkozásai közé tolakodtak, az osztrákoknak a' franczok elleni elpalástolatlan hadakozási kedve, Prágának, mint az egymás elleni törekvések' gyűlpontjának, és angol meg orosz ügyvivök' figyelő állomásának jelentősége Napoleonnak Dresdá-

lani létele alatt, — mind ezek a' mai olvasók' élénk érdekének hiányával nem lehetnek. 1813-ki augusztusban Varnhagen és Willisen oda hagyják Prágát, mindketten Berlinbe költöznek, hol francz kémektől körülvéve, porosz hivatalt kerestek, míg nem Tettenborn Berlint bevette, 's orosz szolgálathani hadnagyságra emelte. Minthogy már a' porosz hadi szolgálatra meghivatott, az orosz 's porosz ügyek pedig egynek tekintettek, ő tehát helyzetét a' vele barátságban élő tábornagnál sértetlenül megtarthatá.

'S e' katonai állásában írta le Varnhagen nevezetességeit a' megszabadítási háboruból az 1813-ki télen 's 1814-ki tavaszon, mellyeknél mint szemtanú volt társul, még pedig nagyobb-részt az események' folyama alatt, és 1815-ben, mint „Tettenborn tábornagy táborozásainak történetét 1813 's 1814-ben“ kiadta. Ezen előbbi felfogás a' jelen kinyomatásban (melly a' 3-dik 's 4-dik kötetnek nagy részét foglalja el) lényegében megtartatott, 's még a' hadi mesterségben is avatlan olvasónak hasznára, kinek igen kedvező álláspontoni éles vizsgálás, szerény visszalépés 's tükrövilágos írmód által a' hadtörténeti monographiának jeles mintája van előtte. Az egész két fő részre oszlik, mellynek elseje Hamburgnak Tettenborn általi megszabadítását, 's ezen város körüli harcztot vége szakadtáig foglalja magában. A' hadvezérnek, az ő fénylő vitézségének, vidám életkedvének, 's diplomaticai ügyességének, mit csak egyszer, Napoleonnak átellenében, feledett el (III. 233.), az osztrák mint orosz szolgálathban, életteljes characteristicája a' tulajdon történetelbeszélést megelőzi. A' második rész foglalkozik először 'Tettenborn és Wallmodennek Davoust ellen az alsó Elbán(1813-diki augusztusban) intézett táborozásaikkal, a' Görde környékéni csatával, Brema' elvétlével, a' dánokkali háboruval, — 's a' háboruzás illy elkülönzött nemének becsteljes emléke. Azután következik a' téli táborozás Franciaországban 1814-ben; az Epernay-. Soissons- és St. Diriernél történt csaták' leírása, a' szerencsétlenségek, mik a' szövetségesek' seregosztályaikat érték, de Tettenbornnak és a' Kozákoknak merész lovagtetteik is életteljes képet nyújtanak, 's itt ugyanazon ügyes kezet árulják el, melly Blücher', Seidlitz' és Winterfeldt' éleleírásaikban a' világosságdús csataleírások' nehéz mesterségét olly jelesen gyakorolta.

Itt mi a' szerző' személyes nevezetességeitől valóban nem örömet válunk meg, minthogy válogatott közlemények' legdúsbabb anyaga van előttünk, mellyet a' mi megjegyzéseink' csak gazdálkodva tárhattak fel. Nem kevesbé tetsző a' második vagy tudományos rész e' négy kötetben. Olly éleleírásokkal 's bírálatokkal foglalkozik az, mik többnyire már mind kinyomatvák, 's a' szerző által itt egyesítvek, mi annál örövendetesb, minthogy azon elszéledt értékezeseknek gyűjteményét honi irodalmunknak

már régen érdekében volt óhajtani. Mert azokat nem csupán egyes személyek életleirési rajza, vagy minden egyes könyvbírálati megítélése teszi jelesekke' hanem kiváltkép a' bevezetés és előbeszéd is, mely a' festésnek más személyekhez vagy világvizonyokhoz állását igen jelesen mutatja ki, vagy a' könyvnek helyét egyéb tudományos tünemények mellé jeleli ki. Az által sajátbecsü irodalmi átnézetek támadnak. Erre vonatkozólag említjük a' Xeniak' új kinyomatása (II. köt.), a' Lichtwer' munkáinak új kiadása felőli értekezéseket, Erhard philosoph nevezetességeihez irtt bevezetést, az arnimi Achim felőli értekezéseket, La Mothé-Guyon asszony' életét, és Kesslertől a' híres Heim (I. köt.) életleirását, Moritz K. Filepnek; Leuchsenringnek a' goethei személyek' sorából, Seckendorf Zsigmondnak Weimar korábbi virágidejéből rajzolt életleirásokat, és a' Leibnitz feletti tartalomdús értekezést (IV. köt.), de különösen megérdemli a' Puschkín Sándor' munkái felőli cikk a' kiemelését. Mert itt az orosz irodalom felett, mit ma csak politicalai prisma alatt szoktunk vizsgálni, lélekismeretes, az ő nyelv' tanulmányaira alapított, igen érdekes tudositás adatott.

Valamint a' múltra, úgy a' jelenre is figyelt ensei Varnhagen, 's igen különös éke e' köteteknek az, hogy kortársai között híres és igen ismert elhunytak felőli sikerült nevezetességekből kiválogatott darabokat foglalnak magokban. Legfeljül helyeztetjük a' Humboldt Vilmos feletti értekezést, kiről Rachel azt mondá, hogy „ő neki nincs kora, hogy semmi korhoz sem tartozik,“ Humboldtnak Wolf F. A. hoz intézett igen érdekes levelével. Azután az ép most nevezett nagy nyelvész, Schlabrendorf gróf, Sándor orosz császár, Bernstroff porosz minister, Neumann Vilmos, Robert Lajos, Nolte szentszéki főtanácsos (I. köt.), Böttiger (IV. köt.), Niebuhr (V. köt.) azon, csak kevés kortársak előtt még ismeretes Meyer Sára és Máriaána testvérek, kik közül az idősb mint Grotthuss asszony, a' másik mint Eybenberg asszony tündöklő tünemények voltak sokoldalu élethatásról, Campan Henrik, „egy elérzékenyült csendes élet' tiszta lélekképe“ híres irónéjának fia felőli értekezéseket (IV. köt.). Valamint ezen emlékezések az utóbb nevezett személyekre sok olvasó előtt újak lesznek, szintúgy kétségtelenül új lesz az életleirási értekezés bourboni Louise hercegné (V. köt.), Englien herceg' anyja, azon fejedelemné felől, kihez „szellemi kellemesség- 's erőre nézve nehezen találatnának olly magas világi körökből sokan hasonlók.“ E' mellett ezen értekezés különös fontosságu a' keresztyén gondolkozás' ismeretére nézve a' francz lázadás' ideje alatt. Szintolly ismeretlen lesz az olvasók nagy része 's kivált az ifjabbak előtt Bollmann néy, de a' melly egykor elég hangosan emlegetteték, 's La Fayette-nak az olmtüzi erősségből 1794-ki novemberben ő általa próbálgatott kiszabadítása Europa- 's Amerikában nagy részvét' tárgya

volt. Két értekezésben (I. és IV. köt.) ensei Varnhagen mindent felhordott, melly ama kalandos merény 's Bollmann egyéb épen nem közönséges életviszonyai iránt érdekes. A' maiak előtt sokkal ismerősb két személyt rajzol a' „Schleiermacher és Schlegel Fer.“ czímű értekezés (IV. köt.), melly különösen az elsőb- nek, — ki magát ensei Varnhagen iránt nem épen a' legbarát- ságosabban viselte, (I. III. 26—29. 59—61.) — characteristi- cáját tekintve fontos, és szerzőnk' feljebb említett engesztel- hetőségét igen tisztán mutatja. „Maga Schleiermacher így mon- datik a' többi közt, nem volt gyűlölő, hanem lélekmozgonya kerekkel, késekkel, 's hegyes szerekkel olly formán volt el- látva, hogy minden, mi az ő műszere alá jöve, összezúzottan, összevagdálva, 's agyonszurkálva hullott ki.“

Mindenek között a' legtündöklőbb fénypontok, mellyek e' kötetekben a' német nemzeti irodalom' története körül a' 18- dik század' utolsó évtizedei óta, midőn azonban annak legszebb virága bimbózkodott és érett, ensei Varnhagen által iratvák, Goethe képezi. Ennek legnagyobb tisztelete tárgya volt egykor Varnhagen a' szeretett Rachellel; amazt (III. 167.) azon „költőnek“ nevezi, „a' ki a' német földből és életből óriás fa gya- nánt emelkedik ki, a' ki az ifjabb képzésnek zöldelő, lombtel- jes erdejét tulajdon törzsöke köré összegyűjti, a' hon központ- jában 's eredeti képében.“

Goethe felett e' kötetekben becses értekezésekre akadunk, hogy a' nagy költőt megítélhessük, tisztelhessük 's megérthes- sük, valamint sok tudományostörténeti magyarázatokra goethei személyek és munkák felől. Megemlítjük elsőben is a' negyedik rész' jelentését az igazság és költészet (II. köt.), és Goethe' élete 's költése feletti általános elmékedéseket (I. és II.), azután a' Faust feletti magyarázatokat, miket Weisse és Deycks iromá- nyaik okoztak (II. és IV.) köt.), továbbá egy Goethenél történt látogatás rajzzát, az ő, mint német hazafi feletti jeles szókat (I. 429.), tudósításokat a' goethei személyek felett, mint; Ramaunak unokaöcscse, Werther, a' természeti leány Kletten- berg kisasszony, a' Schultzal történt levelezés felett, végre Eckermannak Goethéveli beszélgetéseihöz tartozó gyönyörű tol- dalékot (mind az első kötetben), hol mi egyedül Goethének Schillerhez-, Schlegelek-, Tieck-, Novalis- és barátaikhozi állás iránti elmékedésekre, az Uhland feletti ítéletre, a' Voltaire felőli mondásra, Schleiermacher meg nem említésére, a' goethei tartózkodásra Berlinben, a' talányos iránti szeretetére kívánjuk olvasóinkat figyelmeztetni. Ha a' tárgyak már itt fontosak 's tanulságosak, még többet nyernek azok különösen a' mesternek olly érdemes előadása által.

E' kötetekbeli értekezések közt magánállólag van az An- gelus Silesius és szent Márton felőli két czikk (I. köt.), mellyek- hez az utóbbiróli hosszab értekezés „magasb elmékedések a'

francz lázadás felől“ (IV. köt.) van csatolva, termékeny ösztönzésekkel tele, 's kétségtelenül, a' szeretet', barátság' és tisztelet' személyes ajándéka, azok részéről becses, kik az említett férjfiak' mélyelműségének örülnek, 's benne épületet keresnek. Más, igen egészen különböző tekintetben vívták ki magoknak a' „hadkalandok“ és a' „rendczímeresek 's Psittichek“ czimű novellák (V. köt.) alapos igényét az olvasó világ' tetszésének, melly azonban a' „légtünde“ Odojeffskütől, és a' „téli est“ Melgunofftól (V. köt.) orosz két beszélveknél sem fog hiányozni.

Forduljunk most még a' bírálatokhoz, mellyeknek közönségesen tanulságos oldalát már feljebb jeleltük ki. Ezen osztályba tartoznak még különösen az elmés és terjedelmes történeti tanulmányokra épített jelentés Alison *History of Europe during the French Revolution*-je felett (IV. köt.), Custine *Le monde comme il est*-je-ffeletti bírálatok ' francz regényesség, és Thermanin „*estórát*“ felőli észrevételekkel, teli elmés vizsgálatokkal a' művészet és vallás felett (II. köt.), a' különféle irományok II. Friedrich és Pruss, Stuhr, Gansauge, Wilken és Friedländer Gy. porosz' történetirásai felett (II. és IV. köt.), a' visszaemlékezések a' weimari virágkorra a' Wagner gondoskodása által létre hozott 's Merck J. Gy. hez szólló levelezésgyűjteményben, és Mösernek Abeken által megismertetett ereklyéire. (V. köt.). Sajátneműleg kecses a' szerzőt mások nevezetességei felett itélni hallani: nyájassággal 's megismeréssel történik az, mint a' közlemények „egy evangelicus papnak elérzékenyült életéből“ (II. köt.) tárgyismerettel és szigorúsággal párosulva, úgy szinte az „egy német országnok emlékiratai“-nál (II. k.) nagy dicséretet, valamint Poelnek „egy ősz ember' megemlékezései“-nél (IV. köt.), mik Varnhagennek ítélete szerint a' külföld' legjobb emlékiratai mellé helyhez tethetők, 's mellyeknek nagyobb elterjesztése, minthogy azok csak az altonai Merkur' mellékleteiben 1835—1837. láttak napvilágot, minden joggal követelhető, úgy azoknak folytatása is, ha az 1836-ban, éltes korában elhunyt férfi' irományai közt hozzá tartozó szerek találtatnának.

A' tulajdonkép' aetheticai bírálatok közt örülünk, midőn ensei Varnhagen Immermannak, mint (*akkorban*) teljes erejében feltörekedő költőnek több korábbi drámáit feldicsérve itéleti, 's midőn ugyanannak a' hamis vándorévek feletti iratáért benne valódi magasztaló bírálóra akadunk (II. köt.). A' külföld' figyelme itt is dicséretet érdemel, és a' bírálatok a' spanyol románczáknak Berchet általi olasz fordítása, Schiller messinai hölgyének Irvine általi angolra áttétele (V. köt.), és az Andros-tóli terentiai leánynak B. F. M. által kiadott utánképzése felőli ítéletek igen hasznos intéseket foglalnak magokban, hol a' régiség halhatlan előteremtéseinek becsé feletti szép helyet (360 lap) kiemelni magunkat kényszerítve érezzük.

A' mint tehát ensei Varnhagen magát itt 's más alkalmak-

kal idegen költői munkák' izlésteljes bírálójának bebizonyította, mi is képesek vagyunk az ő tulajdon képessége felől a' második kötethez ragasztott sok versei által tökéletes ítéletet hozni. Majd vidám eszpelekben, majd komoly galliambokban 's distichekben, majd románczok- 's dalokban tárgyalatának a' legkülönbefélebb tárgyak, de kitünőleg 'a' hon, szeretet, a' tekintetes férfiak' 's vitézek' barátsága és tisztelete nyujtának e' diszes költeményekhez anyagot.

Allgem. literatur Zeit. (nr. 131—133. jul. 1840.) után.

Perföldy.

Lettres inédites de Marie Stuart, accompagnées de diverses dépêches et instructions. 1558—1587. Publiées par le prince Alexandre LABANOFF. Paris, 1839. LIX és 344 l. 8-adr.

Scotia' Máriájának fogságáról és haláláról írott munkák és levelek a' legújabb időben igen sokasodtak. Jelen munka 1838-ban Wright Tamástól megjelent „Queen Elizabeth and her times etc.“ és Cooper Pourton szorgalmazta „Correspondence diplomatique de Bertrand de Salignac de la Mothe Fénelon“ czímű munkákhoz csatlakozik, de az elsőbbtől lényegesen abban különbözik, mert részint legfőkép csak Mária' viszonyaival foglalkozik, részint pedig a' kézhez jött iratokat a' közönségnek pártatlanul terjeszti elő. A' Bibliothèque royale-ban és az Archives du royaume à Paris-ban akadt a' kiadó' jelen levélgyűjtemény eredetieire, mellyeknek könnyebb megértése végett Stuart Mária' történetének igen czélirányos átnézetét adja legelől.

Ezen gyűjteményről azt is elmondhatni, hogy sok olly levelek adatnak benne, miknek tartalma minden tekintetben egészen csekély; ide tartozik p. o. Montmorency herceghez intézett négy első, úgy Nemours herceghez írt nyolczadik 's kilencedik levél, és egy nem csekély levelezés Franciaországba, melly csak a' királyi elemelalku' kormányzására vonatkozik. Hanem e' munka tartalmának nagyobb része a' Mária és Erzsébet feletti helyes ítéletek' tekintetéből nagybecsű. Scotia' királynéjának eddig közzé nem tett 35 levelein kívül ezen munka (1566-ki 11-dik juliustól költ.) azon utasítást is magában foglalja, melly Franciaország' részéről Mária udvarába küldött Mauvissière-t illeti (kire a' trónörökös' születése feletti szerencsekívánaton kívül az is bízott, hogy a' kért pénzsegedelmet tagadja meg, és a' seregek' küldését csak azon—mint reménylhető — nem történendő esetre ígérje meg, ha a' királynénak azokra valóban szüksége lenne), valamint különféle emlékirataikat és tudósításait Lon-

donban és Edinburghban a' francia követeknek az ő udvarába, 's némelly okleveleket, mik Mária' elítélésére vonatkoznak. Csak az 1583-dik évvel következnek Mária' levelei hamarább egymás után, mik nagyobb részt az akkor Londonban megbizott Mauvissière-hez intézvék. Ezen ügyes diplomatának III. Henrikhez intézett levelezése különös érdekű. Ez Mária és az ifju Jakab' sorsát rajzolja, a' ki pártja kezeiben labda gyanánt van, navarrai Henrik' párthiveinek fondorkodását Angliában és Németországban, Erzsébet helyzetét, ki birodalmának belsejébeni zendülések és összeesküvések' lecsillapításával foglalkozott inkább, mint a' Franciaország elleni támadásra gondolhattott volna. Mauvissière 1585-ben a' fogolynőnek örvendetes napról ír, mellyet Leicester gróffal töltött; a' ki is bizodalmas hangon iránta úgy nyilatkozott, miszerint ő (Leicester) Máriának kedvező minden szolgálatra kész, mihelyt Erzsébet meghalálozandott; de szükség, hogy e' vallomás' legnagyobb titokban tartassék, mivel Erzsébet halálosan gyűlöl mindenkit, ki előtt a' fogolynő nem egészen közönbös; ez okból rejti el Walsingham is részvétét, mit Mária iránt táplál. „En brief, Madame, — szól végül a' levél — le dit conte ne me promist jamais davantaige pour le service de Vostre Magesté qu'a présent; et le moyen de la tenir en ceste bonne bouche est d'entretenir sa femme et les assurer que vous serez leur amie.“

Valljon Leicester gróf komolyan tette-e ezt fel magában, vagy Erzsébethez ragaszkodása alacsonyíthatá őt egy elhagyott nő ellen illy gyalázatos hazugságra, minden esetre úgy látszik, hogy ő a' Wright Tamás által nyert dicséretet, mint ezt bíráló már előbb is érinté, nem érdemlette.

Egy erre következő iratban ugyanazon levelező írja, hogy Erzsébet több megnevezett Lordokra felette bosszankodik, 's kivált azokra, kikről, noha elégséges ok nélkül, azt hiszi, hogy Scotia száműzött királynéja' javára hasonló nézetekben, részesülnek. E' hasonló sors éri Threwsburg gróft is, 's mivel attól tarthatni, hogy a' fényes fogolynő feletti örködés tőle elvétezik, tehát ennek annál inkább ellent kell állani, minthogy minden általbelyezés más új tartózkodási helyre mindennemű veszélyekkel van összekötve. Tutbury-ból panaszodik Mária a' követnek (25. maj. 1585.), hogy vele Paulet olly szigorún bánik, miszerint neki már az sem engedtetik meg, hogy a' falu szegényeinek, ha bár küldöttjét örök kísérvék is, alamizsnát osztogattathasson. E' részben lenne a' királynénál közbenjáró, „n'y ayant si pauvre, vil et abiect criminel et prisonnier a' qui ceste permission soit jamais, par aulcune loy, demyé.“

Az 1586-dik évvel Don Bernardino de Mendoza-hoz Franciaországbani spanyol követhez intézett leveleknek egész sora következik. Ezek azt tanusítják, hogy Mária, Sir Paulet vigyázata' daczára is képes volt barátaival értekezni; ha csak azon

czélból is, hogy, mint a' francia egy későbbi tudósításban nyilatkozik, Mária ellenei csak szinből hagyák magokat rászédetni, oly reményhen, hogy az által új okuk lehessen az élet és halálrai vádolásra. Éjjel nappal — így áll az első (Chartleyben 1586-ki május' 30-káról költ.) levélben — sírok én fiamnak az igaz hitről eltérésen; ugyanazért azon tünődöm, hogy ha ő még halálom előtt a' catholica anyaszentegyházhoz vissza nem térend, úgy az angol trónörökösödési jogomat végrendelet által a' spanyol királyra ruházandom által. De — folytatja továbbá — ezen ő szándéka titokban tartassék, mert közönségessé tétele Franciaországban élelemalkujának elvesztését vonná maga után, 's a' Scotiatóli elszakadást gyógyíthatlanná tenné.

A' királynénak már tudtára adatott a' halálos ítélet, midőn egy (Fotheringay-ből 1586-ki nov. 24-ről költ.) levelében Guise herceg iránt szívét kitará. Az utolsó reménytől megfosztatott; fiát már nem említi, semmi panaszokat erős bánás, gyengült egészség, pénzhiány és némelly apróbb szükségletek nélkülözése felől nem hallatott, mik máskor közlései' tárgyaiul szolgáltak. Az örökkévalóságban kinézéskor a' mulandókrain minden gondolat elhal. Lelke azon egyetlen gondolattal teljes, hogy ő hiteért szenved; 's e' tekintetből magát erősnek és büszkének érzi. „Én az urnak 's egyházának ez életben nem szolgálhatok többé máskép — így felkiált — csak ha halálomban a' hitembeni szilárdságot bebizonyítom.“ A' királyi méltóság' érzetét megtartá. „Ha bár a' mi házunk vére soha egy hóher kezét sem festé, ne szégyeneld azt most barátom; mert az eretnekek' ítélete, kik rajtam, a' szabad királynén, semmi erőszakot nem követhetnek el, az isten előtt: egyháza gyermekeinek javára szolgál.“ Kéri továbbá, hogy lelkeért misék szolgáltassanak, elárvult szolgálóra gond legyen. „Dieu soit loné de tout — szól végül a' levél — et vous donne la grâce de persévérer au service de son Église tant que vous viverez, et jamais ne puisse ceste honneur sortir de nostre race, que tant hommes que femmes soyons prompts de respandre nostre sang pour maintenir la querelle de la foy, tous autres respects mondains mis à part; et quant à moy, je m'estime née du costé paternel et maternel, pour offrir mon sang en icelle, et je n'ay intention de dégénéner.“ Belliévre ur' tudósításában (157 's köv. l.) a' Mária elleni utolsó per' bevezetésének pontos elbeszélésére akadunk, valamint abban az ő csendes, méltóságteljes ama védelmét is láthatjuk, melly Babington czélja felőli tudást szintolly határozottan visszaútasítja, mint! megvallja, miszerint ő, szabadulása iránt, több európai fejedelmek' összehatását kikerlte legyen; mindazáltal Erzsébet' életének és koronájának veszélyeztetése nélkül.

Cheteauneufnek 1587-ki febr. 27-kén III. Henrik királyhoz intézett levele hosszasan tudósít Scotia királynéja' halála felől; még terjedelmesebb Andrews Tamás' e' tárgy felőli elbe

szélése, ki, mint Northampton grófság' sheriffje, a' kivégzésnél jelen volt.

A' Mémoire pour les affaires du roy-ban, melly Bellièvre elútazása óta 1587-ki febr. 25-keig Erzsébet' udvarában történtek felől értekeznek, az mondatik, miszerint Grey, Melvil és Queth, Jakabnak három küldöttei mentek Erzsébethez, királyuk' nevében eunek anyja életének megtartásaért esedezők, 's hogy Erzsébet csak a' közönségesnél több zordonság által tudott ezen zavarból menekülni. Ezen mémoire után két nappal későbbben Chateauneuf által III. Henrikhez intézett levélben az mondatik, hogy Anglia királynéja egy nemest küldött légyen Scotiába, ki őt az edinburghi udvarban Mária' halála iránt mentegezné. Menynyire távoznak el ezen adatok a' master of Gray elbeszélésétől (Thomas Wright, Queen Elizabeth and her times etc. II. 315 l.), melly szerint Jakab Erzsébettel tulajdon édes anyja ellen teljesen egyetértett! A' két első' lettdolog' valóságát bizonyítja ezenkívül Courcelles ur' levele III. Henrikhez (Edinburgh 12. máj. 1587.), mellyben az mondatik, hogy Jakab a' spanyol II. Filephez követet küldött, ennek tanácsát és segedelmét Máriának en la re-vange del'exécution cruelle igénylendőt. A' király, mint ott mondatik, mindent elkövetett, csakhogy anyját megszabadíthassa.

Götting. gel. Anzeigen (St. 158. 158. 1839.) után.

Perföldy.

BIBLIOGRAPHIA.

1. *COSTUMES français, depuis Clovis jusqu'à nos jours etc.* (Francia öltözetek Clovistól a jelen időkig; kivonatok a' kőfaragás' és festés' leghitelesb emlékeiből, historiai 's leíró textussal; jegyzetekkel gazdagítva a' divatok' eredetéről, a' francziák' erkölcsseiről és szokásairól, a' monarchia' legkülönbfélébb időszakában); 160 szállitmány 8-dr. Ára feketén 30 cent, színelve 60 cent. Paris. *Mislicz.* — Azon nagy számú munkák közt, mellyek a' nemzetek' közönséges és különös öltönyeiről közzétettek, egyedül ez az, melly a' francziák' öltözésmódjában különbféle változásokat megismerteti, azon hosszú időszak alatt, mióta a' monarchia fenáll, a' társaság' minden osztályaiban. A' három első darabban, teljes gyűjteménye találtatik, a' társaság' minden rangjaiban öltönyöknek, a' monarchia különbnemű időszakában Clovistól fogva XV Lajosig. A' polgár' vagy nemes', a' város' vagy falu' lakója' öltönyéből lehet-e helyes eszmét méríteni, valamelly nép' öltözési szokásairól? Midőn valamelly nemzet' öltözetéről van szó, nagy halgatagság a' különösről huzni következtetést a' közönségesre. Negyedik darabjában e' fontos munkának a' XVI-dik Lajostól időszak foglaltatik a' jelen időkig. A' rajzolatok 's metszések nagy gondnal készülvők 's pontosan leiratvák; rövid jegyzetekben előadatik azon személyek' életirása, kik a' historiában szerepet játszottak. — Mikor fog literatúránk egy hasonnemű munkával dicsekedhetni nemzeti öltözetekről? Illynemű vállalat nagy érdekű volna, mind históriai mind literatúrai tekintetben.

2. *ESSAI sur les élémens de la pratique des levers topographiques etc.* (Próbatétel a' tájfelvételek' gyakorlata' 's tanítása' elemeiről). P. A. CLERC, a' francia mérnökföldírók' (ingenieur-géographes) testületénél nyugalmazott alezredes 'sa't által. Paris, 1839, Gaultier-Laguionie. 8-adr. 22 nagy kőmetszvénynyel. Ára 10 fr. A' topographiai felvételek' 's helyzetrajzok' mestersége korunkban olly nagy nagy fokára lépett a' tökéletességnek, hogy egészen új művészetnek tekintethetik, de a' mellynek elemei még igen elszorvák 's kevesektől ismertetvők, kivéven azoktól, kik azokat tökéletesítették. Ezen elemek még mind

eddig nem voltak egyesítve, hogy valóban okszeres tanítás' alapjai lehessenek. Látnivaló hogy azon módszerek 's practicus bánásmódok, mellyek ezen munka' tárgyát teszik, hosszú tapasztalás' eredményei. Jelen munkában, melly sok vizsgálódást 's számos tapasztalatot tett szükségessé, hogy szerző e' művészet' némely nagy fontosságú kérdéseit megoldhassa, feltűnő, hogy e' művészség' gyakorlata sokkal okszeresebb lévén, annak tanítása is könnyebb 's elég teljesen van adva azon kis időhöz mérve mellyet arra iskolákban szánni lehet.

3. BARBERI, GRAND DICTIONNAIRE *italien-français et français-italien, rédigé sur un plan entièrement nouveau*, continué et terminé par M. M. BASTI et CORATI. Ket nagy darab 4-edr. Paris, Renouard. 1839. Ára 19 fr. 30 kr. e. p. — A' szavak' tudománya, nem egyéb mint az eszmék' tudománya; ezen elv, melly századunkban köz elismertetést nyert a' lingvisticai tanulmányoknak nagy fontosságot adott, honnan a' grammaticai és szótári dolgozatok most több talentomot kívánnak mint tudományt és türelmet. Olly nép' nyelve, melly sokáig élt, pontos visszugázzata annak jellemének 's történetének. Az olasz nyelv különösen szembeszökő példája ennek; gyermeksege' változékony próbatételeitől fogva, tökélye' korszakának harmoniás kitételeig, átment az minden phasisokon, követte minden feltételeit a' társaságnak, mellynek kinyomása 's érzékeny formája volt. Más nyelvektől kölcsönzött fordulatok 's kitételek, *geniusa'* befolyását tapasztalták, mint azon plánták, mellyek régóta bevitettek 's mellyek felől azt vélnéd, hogy a' clima 's föld' természetes szülőttei. Egy olly szörnyű munka mint Barberi szótára, nagy érdekű, egészen új munka ma, mert Alberti nevezetes szótárától fogva, fontos változásokon ment által a' nyelv 's számos pótlékokkal nevededett, 's szerző mind ezt használva, a' nyelvtan' kívánatival egyezőleg dolgozá ki munkáját. Minden szót követ a' kimondás 's magyarázat a' legközönségesb, népszerűbb értelemben. Ezt követik mindennemű idézetek, mellyek a' szónak minden jelentési árnyéklatait mutatják, 's végre a' családi és példabeszédi kifejezések, tömött és szóteljes, naif és egyszerű fordulatok, mellyek legbecsesb részét teszik valamelly nyelvnek. Belévén így végezve a' szóértelmek' közönséges studiuma, a' különbnemű vételmódok következnek 's végre a' különös és specialis jelentések, mellyek az analogia által adatvák. Barberi' szótárában különösen feltűnő azon erős és termékeny rendszeresítés, azon ezernemű részletekbe ereszkedés, ott hol a' részletek úgy is olly nagy helyet foglalnak el; minden valamit érő etymologia híven van adva. Szerző ritka megkülönböztetéssel, csak a' fontosb eredményeket adá, 's félrevetett minden bizonytalan lehozásokat, valamint az etymologusok vakmerő 's gyakran neveltséges feltételeiket is. Barberi' szótára olly tökéletes, millen csak lehet. Mint a' jobb francia szótáírók

kirckeszttette ő munkájából a tudományok 's művészségek körébe tartozó szavakat, mert hiszen akkor encyclopaediát irt volna, csak azon technicus kitételekre szorított hát, melyek a közönséges nyelvbe átmentek. —

4. VOYAGE a Madagascar, par M. de LACOMBE. 8-o, orné de vignettes, par V. Adam et de cartes; Paris, 1840. *Déses-sart.* — Leguérel de Lacombe ur nyolcz évig lakott Madagascarban, 's miután a' bennszülöttek vad kunyhóiba hált, miután ajkait az ő ivópoharaikhoz érintette volna, elhatározá magát, hogy emlékezéseit öszveszedje 's jegyzéseit áttekintse. Így állott elő jelen munka, melly inkább egy utazó' naplója, mint út-leírás. Szerző elbeszéli egyszerűen kalandjait, felfedezéseit 's vándorlásait egy vad, kevéssé ismert tartományban; 's ezen elbeszéléstől nem lehet megtagadni a' nagy érdeket. — Madagascar egy igen termékeny 's kimerithetetlen tartomány, melly különbnemű természeti gazdagságát pompával tárja ki; a' pizangfa, kokusfa, hajasfa, riskása, kukuricza ott más climák alatt ismeretlen hőség 's gazdagságban tenyésznek. A' sűrű erdőket fekete papagályok, zöld vadgalambok, kék galambok, makkréczék, gyöngytyúk, vakító színzetű fácánok lakják; a' nagy virágokon pompás pillangók repkednek; a' selyembogár, gubóival mint megannyi arany gyümölcsökkel, rakja meg az eperjfa' ágait; púpos ökrök, vastagfarku juhok, nagy és kedves húsu denevérek, könnyű és bő zsákmányt nyujtanak a' vadászoknak. A' természet mindent tett Madagascarban, lomha fiaiért, a' bennszülöttek alig hogy megtisztítják a' földet, mellybe a' riskását vetik, 's még is mindég bő aratás követi ezen rest 's felületes munkát. Azonban Mery ur paradoxumát itt lehet alkalmaztatni: nincsen tökéletes tartomány; friss levegőt szívsz ezen szűz erdők alatt, a' nagy fűben, a' pompás folyamok' partjain; de a' természet' ezen csudái közt, a' halál leskelődik egy fekete 's szőrös pók' alakjában; jön az, közelget, megcsip, 's néhány órai félrebeszélés után meghalsz. — A' lakosok' szokási hasonlítanak a' természethez, a' rosz jóval van azokban vegyítve. Ha van minn csudálkoznunk kell az, hogy náluk ugyan azon szokások virágoznak, mellyeket minden gyermeknépeknél találunk. A' vendégszeretés p. o. a' malgasoknál épen olly tiszteletben van, mint volt a' görögöknél Homer' idejében, mint volt Europa' nemzeteinél a' középkorban. Ha valamely faluba érkezik az idegen, a' legelső kunyhóba bemeleg; 's ha ebédlenek, minden ceremonia nélkül belenyúl a' tá'ba. Megkívánják, hogy kalandjait elbeszélje, 's leírja a' helyeket, mellyeket átfutott; de szabadságában áll, nevét elhallgatni. Gyakran éjjel, odajönnek az ifju leánykák muzsikaszereikkel, 's holdvilágnál táncolnak azon kunyhó előtt mellyben az idegen nyugodni akar. Választásra szólittatik fel a' táncosnék' csoportjából, 's a' választottuak anyja megköszöni az idegennek hogy családját meg-

tisztelte, leányának ágyába vétele által. A' malgas asszonyoknak réz arczszinök van 's elég szépek; szelid 's kellemes mosolygások őket elég hasonlóká teszik az európai nőkhez, kiktől bőrsziniök 's hosszú hajok által különböznek. A' szüzesség nem erény gyanánt tekintetik Madagascarban, az asszonyoknál. Még alig 12 évesek a' leányok 's már a' gyönyör' kicsapongásinak adják magokat; a' szabadelet nem csak megvan engedve, hanem fel is buzdittatik. Az ifju leányok ezen életmódot egész férjhezmenetelökig folytatják; csak akkor szűnnek meg szeretőket tartani, hogy egynek birtokába jussanak. A' soknejűség a' Malgasoknál divatban van; egynémelly férfinak nyolcz — tíz felesége van. Mindenik nő, külön kunyhóba lakik. Közülök csak egynek van ezen czíme: *vadi-bé*, fő feleség; az a' legelső, kit a' férju elvett. — A' vallás nem jön elő a' malgasoknál, csak mint eldődeiktől rájuk hagyott szokás. „Apáink mondák nekünk“ ez mind özsve mit felelnek, midőn vallások felől tudakozódik az ember. Ezen vallás egyébkint a' zsidó, arabs, manicheus, pogány régi hitekből öszvetódozott fődozott 's a' Kristus' világrajövele által származott megrázkodások által öszvevisszatépdelt valami. A' keresztyén vallás sokszor megpróbálta becsúszeni Madagascarba, de a' lakosok' vak ragaszkodása régi hitőkhez mindég győzött; igaz hogy a' protestáns missionáriusok' evangéliomi munkálkodása alatt, mindég Anglia' foglalni akaró kezei dolgoztak; már pedig politicus nézetek, mindég rosszul illenek a' hit' munkáihoz; foglalás' és nagyravágyás' kíséreteben nem megy isten a' népek közé. — Törvényeik szigorúak. Közönségesen véve taliön alapulnak, szemet szemért, fogat fogért. Ki halált okozott, szerintök meg kell halnia. A' malgasoknál a' tűz és vízpróba is feltaláltatik. Némelly népek kajmán általi próbával is élnek. Ha valamelly fiatal leány rabszolgának adta magát (melly bűnre a' törvény halált mond), egy folyam partjára vezetik őt, mellyben ezen csudaállatok laknak. A' leány a' folyamnak dül. A' kajmánok a' habok felett emelgetik fejüket, a' fiatal 's rettenthetlen *megpróbált'* homloka körül. Egy lakatlan szigethez jut ő, mellyet ezen veszedelmes állatok laknak, megrázza hosszú nedves haját, 's ismét a' víznek dül, hogy a' másik partra visszaússzon. Ha a' kajmán' fogai 's körmei megkímélek őt ezen útában, örömkialtásokkal fogadtatik a' parton, a' matrónák körülveszik, a' leánykák megölelik 's a' bűnös teljesen igazolva van. Ezen szokás a' vad népeknél, egy gondviselő 's a' világot igazgató geniusbani tökéletes hitből ered.

5. TABLEAU du climat et de la végétation de l'Italie résultant de deux voyages en ce pays dans les années 1817—1829 et 1829—1830; par J. F. Schouw, professeur de botanique à l' Université de Copenhague. Vol. I. *Tableau de la température et de pluies de l'Italie*, avec un atlas de 5 cartes — Copenhague, 1839. Librairie Gyldendal. Imprimerie de

Bianco-Luno, pag. X et 228 in 4-to — *Atlas pour le tableau du climat de l'Italie*, dressé par le capitain O. N. OLSEN. Copenhagen, chez Gyldendal, 1839. — A' növények' geographiájának, (Grundzüge einer allg. Pflanzengeographie. Aus dem Dänischen übers. v. Verfasser, Berlin, 1823.) nagy hirű szerzője, prof Schouw, ki több más jeles, különösen a' climatológiát tárgyazó munkáiról is ismeretes, ez uttal Olaszországot választá vizsgálódásának színhelyévé. Jelen munkája két fő részre lesz felosztva, egyik a' clima, másik a' növényzetnek lesz szentelve, úgy azonban hogy mind kettő, magában független részt képezend. Ezen első darab a' légmérsékletek' 's essők' tekintetét nyújtja, megelőzve olaszhon' hegyeinek leírása által, mivel a' föld' alakzata létalapos befolyással van a' climára. — A' második darabban a' clima' egyéb elemei foglaltatnak, 's különféle esztendő'k' öszve hasonlítása, meteorologiai tekintetben, mi alkalmat nyujtand szólni a' climának tulajdonított változatokról fontos kérdéssről. — A' harmadik darab a' növénygeographiának lesz szentelve. — Az itt bemutatott első darab, három fejezetre oszlik. Az első szől *olaszhon' hegyleírásáról* (orographia). Szerző előadja, hogy munkájának ezen része nem tökéletes, találatnak itt mindazáltal számos közlések az alpesek' magasságiról, a' Pó' lapályáról, az Apenninusokról, Siciliáról, mellyek az atlas' első földabroszán vannak előterjesztve, csinos előterjesztésével azon hegyeknek, mellyek Olaszországot körülveszik 's felosztják. A' másik fejezet, *olaszhon' légmérsékletéről* szől, mellyben szerző számos hévmérői vizsgálatait adja elő. Vizsgálat alá veszi itt egymásután, a' helyek' különbfélesége szerint az esztendő' közép légmérsékletét; a' meleg' felosztását a' négy évszakban, a' hónapok, sőt minden tiz nap alatt; a' légmérsékletek' egmagasb fokát, a' hónapok, évszakok és évek szerint. Az atlas' második táblája Olaszország' thermometrographicus képét adja, meghatározva a' közép melegmérsékletet évenként, télben és nyárban; előadván a' felemelt helyek' az Alpesek', Apenninusok' és az Aetna' melegmérsékletét is. A' fejezet' végén öszve hasonlítottatik Olaszország' melegmérséklete Europa' 's Africa' más tartományaiéval 's a' fő eredmények az atlas' harmadik tábláján adatnak elő, melly egy igen nagy becsű thermographicus képe Africa 's Európának. A' harmadik fejezet, szől az *olaszországi essők-ről* (Jetographia) melly hasonló nagy tudományal és szorgalommal van kidolgozva, mint az előbbi fejezetek. Némely megelőző elméletet után, előadatik itt, az olaszthoni esső' mennyisége évenként, ennek felosztása az esztendő' négy része 's a' hónapok között, 's ezen figyeletek' eredménye egy különös táblán van előadva az atlas-ban. Szerző végre összehasonlítja az essőre nézve Olaszországot, Europa' és Africa' más tartományival az éjszaki szélesség 0^a és 60° dik foka közt 's az eredményt egy igen szép essőleirási (ietrographicus) abroszon adja.

6. *PROSE e poesie edite ed inedite di Ugo Foscolo*, ordinate da Luigi. CARRER, corredate di note e di una vita dell' autore. — Venezia, 1841. coi tipi del Gondoliere. In 4-to. — Ugo Foscolo' munkái megmutatják, miként lehet egyesíteni észt tudománnyal, enthusiasmust ítélőtehetséggel, haladási buzgalmat a' classicus íróknak tartozott tisztelettel, szabadságszeretetet azon szabályok' s törvények' megtartásával, mellyeken a' literatúra alapul. Mert valóban senki sem hiszi, hogy az erős és meleg érzésben, a' vélemények' függetlenségében, minden nem igazságon 's éssen alapuló tekintet' megvetésével, valaki feljebb állott volna Ugo Foscolonál. De egy illy jellem mellett is, 's noha az néha tulság' s különösségre hajolt, senki sem tudta Ugónál jobban hogy mély és szakadatlan studiumok nélkül, nem lehet a' tudományok' pályáján tiszteletes célhoz jutni; senki többet nem forgatá éjjel és nappal a' görög és római írókat, senki megfeszítettebb szorgalmat nem fordított azok' magyarázata 's felvilágosítására, senki magasban nem becsülte a' régiek' bölcsességét, mellynek megvetése tudatlanság' s kinevetése gyalázat. Jelenkorban annál fogva, midőn a' politicaí sorsok' bizonytalanságát, a' tudományos munkálkodások váltották fel, 's mellyben az iskolák' perlekedései ha nagy részt lecsillapodtak is, egészen még sem szűntek meg, nagy hatásúnak 's igen hasznosnak kell lenni egy olly híres férfit példájának, ki egyaránt utálja a' szabadságot és féktelenséget, 's ki munkái által kivívja mennyire szükséges a' tanulás 's miként kelljen tanulni. Ezen szempontból véve Ugo Foscolo' munkái felette nagy fontosságúak 's Carrer ur azok' új kiadásával magának tagadhatatlan érdemeket szerzett. Jelen munka, füzetekben jelent meg 's egy darabból áll. Négy részre van felosztva; az elsőnek czíme *critica*, második *ékkesszólás*, harmadiké *költészet*, negyediké *levelezés*. Az elsőben mindenek előtt foglaltatik: *Berenice' haja*, Callimachus' költeménye. Ezt követik: egy historiaí értekezés a' Decamerone' textusáról, némelly az Annali di scienze e lettere-ből kivont ézikkelyek az Odysseus és Georgicon' egy részének fordításáról, a' lyrai költészetéről, a' chinainak' büntető törvénykönyvéről, az éhség' és kétségbeesés' eredményeiről, Virgilnek Caro és Alfieri általi fordításáról, egy értekezés az olasz sonnet' historiaíjáról 1200-tól 1800, 26 sonnettel, mellyek' elsője Guittone di Arezzótól, utolsója Ugo Foscolótól van, elméletek Homer' fordításáról Cenzo di Giove által, Vincenzo Monti' bárd költészetéről, 'sat. A' második részben, mellynek czíme: ékkesszólás, négy különböző munka van: 1. Beszéd a' literatúra' eredetéről 's tisztéről; 2. Három ékkesszólási beszéd, egyik a' literatúraí erkölcsről, másik a' dicsőségről, harmadik az értelmi tehetségek' gyakorlatáról 's a' szenvedelmekről. 3. Beszéd az igazság' eredetéről 's hatásairól. 4. Védbeszéd Armani strázsamster mellett 1805. A' harmadik, a' költészeti rész két szakaszra oszlik, egyikben van-

nak az eredeti költemények, másokban költészeti fordítások. A' negyedik , levelezési részben Ugo Foscolonak 81 különböző időkben, 1790-től 1826-ig irt levelei foglaltatnak. Ezekből külön vannak az Úgo Brunettihez irt levelek.

7. DELLE ISCRIZIONI *veneziane raccolte ed illustrate* da Emanuele Ant. CICOGNA di Venezia, segretario di appello, consigliere straordinario dell' I. R. Accademia di Belle Arti decorato della grande medaglia d'oro del merito civile. *Fascicolo 16-to contenente il compimento dell' isola, chiesa e monastero di S. Giorgio maggiore*, le giunte e correzioni ai precedenti volumi e gl' indici generali del quarto volume. In 4-to di pag. 344, con due tavole incise. Ára 9 austr. lira.— A' velencei felirások' ezen tizenhatodik füzete két részre oszlik: egyikben szerző a' sz. György temploma 's kolostorábani felirásokat folytatja, a' másodikban pótlékok 's javítások foglaltatnak az előbbi füzetekhez, végre a' negyedik darabhoz mutatók. Az első részben 27 felirás van, mellyeket szerző históriai jegyzetekkel kísér: Hátra vannak még a' legnevezeteseb 's emlékek és felirásokkal gazdag templomok, honnan félni lehet, hogy ha az eddigi terv szerint kívánja szerző folytatni munkáját, nagyra terjedend az, mi a' végrehajtásnak akadályára lehet. Minden esetre ha nem kincs is jelen munka , de legalább nagy tára az a' honi tudományosságnak 's legnagyobb része az abban foglaltatott jegyzeteknek igen nagy fontosságu a' politicalai évkönyvek, a' literáriai történet és különösen Velence' polgári historiájára nézve.

8. *Storia della filosofia per* LORENZO MARTINI, altri discorsi che possono far seguito all' opera coll' egual titolo pubblicata dallo stesso autore nel 1838. Milano 1840, tipografia e libreria *Pirotta e C.* Volumi 2 in 8 vo, di pag. 377 e 418. Ára 10 ol. lira és 44. cent.— Az olvasó azt vélhetné, hogy jelen munka a' szerző' hasonczímü munkájának (L. Tudománytár. Literatúra, 1838l. 436) tördaléka, azonban nem egyéb ez, mint értekezések' gyűjteménye különbféle tárgyakról, egészen ellenkezőleg a' munka' czímével. Ezen két darabban, — mellyeket több mások követendnek — 19 értekezés van, mellyek közül nyolcz Rosminit, egy Rosminit és Mamianit, kettő Buchez-t 's a' többi nyolcz Giobertit, Schlegelt, Broughamot, De Lourdoueix-t, Alletzet, Queteletet, Azais-t és De Brotonne-t illetik. Minden értekezésnek két része van: egyikben az általa feltett munkábani tan foglaltatik, másokban szerző arról véleményét adja elő. Azonban nem fogja fel a' felvett munkák' egész tanát a' szerző, hanem csak néhány tételeket vesz fel azokból, mellyekről töredékes észrevételeket tesz, mellyek minden okos ember előtt unalmasok 's alkalmatlanokká lesznek. Ezen értekezéseket egy *javallat* címü értekezés követi, mellyet szerző azért irt, hogy a' metaphysica' homályossága elleni panaszokat eloszlassa 's így megkedveltesse ezen tudományt, melly az értelmi

és erkölcsi tehetségek' tökéletesítése 's kormányzására annyira szükséges. Ezen nehéz munkát, legelőszőr is azzal kívánja megkezdeni Martini ur, hogy a' metaphysica név helyett az anthropologia nevet ajánlja 's ezt nézelődő és gyakorlatira kívánja felosztatni. Amaz a' metaphysicának ez az ethicának felelne meg. Az első két részre oszlana fel, egyike az értelmet, másik a' szabad akaratot illetné. Az értelemről szóló részt phrenológiának lehetne nevezni, de szerzőnek jobban tetszik a' noologia nevezet. Az akaratról szóló részt lehetne bulológiának nevezni, de szerző inkább kívánná timológiának nevezni. A' metaphysicát vagy anthropológiát mindenkinek kellene tanulni 's ezen studiumra nézve három osztályt kellene csinálni, egyik osztályban volnának a' bölcsek, másikkban ezek' segédei, harmadikkban a' lakosok. Az első osztálynak négy részben kellene tanítani a' metaphysicát, mellyek ezek: 1. vallás' historiaja; 2. az emberi testalkat' szemlélete, az érzés' tekintetében; 3. az erkölcsi ember' szemlélete; 4. a' philosophiai rendszerek' vizsgálata. A' második esztendő' tanulmányai volnának: 1. geometria; 2. dialectica; 3. ethica és politica; 4. nemzetek' és híres emberek' története. Nem akarjuk olvasóinkat fárasztani a' szerző' különös javallatának többi részleteivel, csak még azt emlitjük, a' metaphysicáról különös nézeteinek probájául, hogy az emlitett javallatot három szinte különös értekezés követi metaphysica cím alatt, mellyeknek egyike David' zoltáirairól, második az iliásról és harmadik az odysseáról értekezik. Azonban ezen új alakú metaphysica nem egyéb, mint az emlitett munkák' némelly helyeiből ki szedegetett erkölcsi maximák, honnan állítani lehet, hogy ezen három metaphysicában van ugyan erkölcstani özön, de nincs egy csep metaphysica sem.

9. BIBLIOTECA *classica italiana di scienze, lettere ed arti disposta ed illustrata* du Luigi CARRER. — Venezia, 1839 — 1840, coi tipi del Gondoliere. 12-edr. Az egész gyűjtemény száz darabból álland. Az aláírók minden lapért 1 austriai centesimát fizetnek, ha az egész gyűjteményt veszik, 's 1 olasz centesimát, ha csak egyes szerzőket kívánnak. — A' classicus munkák' kiadásáról jelentés, mindég kedves szó azokra nézve, kiknek nemzetéhez tartoznak az írók. Mert bár melly zászlót kívánjon valaki követni, bár melly veleményekben osztozzék is, classicus írók mindenkor tisztelet 's szeretettel tekintettek, mint olytak, kik megmutatják hogy a' honi jelesség már néhány századdal ez előtt kezdé tiszteletes próbatételeit adni, 's tanusztják azóta a' legdicőbb, legszembeszökőbb nemességet, az ész' és bölcsesség' nemességét. 'S a' köz haszon és nemzeti dísre nézve jó hogy az illy kiadások' száma szaporodjék; mert minden illy kiadás különbnemű módszerek 's más más czélatokkal lévén kivíve, következik hogy a' különbféle munkák, különbnemű nézetek alatt tekintethetnek 's innen mind általánosan mind rész-

letesen jobban ismertethetnek 's következésképen jobban kitűnik mind az eszmék' bősége, mind a' tanok' soksága, mind a' stylus' minémüése 's a' kölcsönös viszonyok. Mind ezen hasznok bővebben 's könnyebben elérődhetnek, ha a' kiadások egy olly férfit felügyelése alatt történnek, kit család elfoglaltság le nem győzött, 's ki itélet és érzésben igazszivü lévén, tudja, hogy az igaz nagyság soha sem veszi el jogait, 's hogy némelly idegen újítások, bizonyos újszerű felmagasztaltságok csak hiúság és nem valóság, tévedés és nem haladás. Egy illy férfiú Carrer Lajos, kinek hire egész Olaszországon elterjedt. — Jelen gyűjtemény' kiadásában egyébiránt Carrer ur a' nyelv ügyére függeszté különösen figyelmét 's ebben őt nemes gondolat vezérlé. Egy idő óta ugyan is az írók közt azon vélemény uralkodott, hogy a' tudományos munkákban, egyedül a' tárgyra, de a' nyelvre csekély figyelmet kell függeszteni, 's e' tekintetben az olasz munkákban hiányzott a' szabatosság. Ezen hamis vélemény le vala ugyan győzve, de az emberi dolgok' rendszerinti soránál fogva, midőn ezt kerülni kívánták az írók, affectálás' hibájába estek 's ez ismét haszontalan 's czéltalan polemikiakra nyújtott alkalmat. Ezen új rosak' elkerülésére a' jelesb írók' példáját kívánja Carrer ur mintaként felállítani ezen gyűjteményben, azok' számára, kik magokat bár melly tudománynak kívánják szentelni. Illy czélből nem annyira a' nyelv' különbféle koraira nézett ő az elrendezésben, mint inkább a' nyelvnek az ismeretek' minden nemeire valo alkalmaztatására. Ezen czélnál fogva a' könyvtár tizenkét osztályra lesz felosztva, mellyek közül az első a' vallást, a' második a' nézelődő és gyakorlati philosophiát, a' harmadik a' tiszta és alkalmazott mathesist, a' negyedik a' physical és természeti tudományokat, az ötödik a' törvényhozást, politicát és kereskedést, a' hatodik a' házi 's mezei gazdaságot és gépelytant, a' hetedik az orvosi és sebészi tudományokat, a' nyolczadik a' historiát, földleirást és utazásokat, a' kilenczedik a' literatúrát, a' tizedik a' poesist, a' tizenegyedik a' különbnemü tudományosságot (erudizione) és mateologiát, végre a' tizenkettedik a' szép művészségeket tárgyalja. Minde-nik osztályban egy vagy több teljes értekezés van, melly után kis előadások, értekezések és kivonatok következnek 's végre historiai ismertetések, dicsérőbeszédék 's életrajok, olly férfiakról, kik magokat azon tudományok vagy művészségekből kitüntették. Végrehajtván ezen terv szerint a' gyűjteményt Carrer ur, 's folytonosan gyűjtván azonközben új meg új datumokat, az olasz literatúra' historiáját adandja, minek előre örülni lehet.

10. *ESSERCITAZIONI scientifiche e letterarie dell' Ateneo di Venezia*, tomo II e tomo III. — Venezia, tipografia di F. Andreola, 1838, 1839. In 4-to. Velence, ezen olaszok által épített 's nevelt város, a' honszeretet 's honi dicsőség eránt min-

dég meleg lelkesedéssel volt. Megemlékezvén arról, hogy Olaszország szolgált példányul más nemzeteknek a' tudományos társulatok' alkotásában, folytonos elevenségben igyekezett megtartani keblében a' tudomány' 's ipar' fáklyáját. Innen, hasonló társulatok közt, melyeknek célja az, hogy az elmék köztegyék elmelkedéseik' tapasztalataik' 's figyeleteik' eredményeit, a' velencei athenaeum a' legelső helyek' egyikét foglalja el Olaszországban, mind a' tagokra, mind az ezek által közzétett munkákra nézve. Ennek új bizonyága a' fentemlített két darab, melyekben hat évi munkálkodás' gyümölcsei vannak, 's melyeket a' tárgyak' gazdagsága 's különbkülönbfélesége ajánl.

11. *DIZIONARIO biographico degli uomini illustri di Sardegna, ossia Storia della vita pubblica e privata di tutti i Sardi che si distinsero per opere, azioni, talenti, virtù e delitti.* Opera del cavaliere don Pasquale TOLA. — Torino, *Chirio e Mina*, 1837—1838. Volumi 3 di pag. 300, 288 e 350 in 4-o con un atlante, pure in 4-o, di 60 ritratti e 3 tavole di medaglie in litografia. — A' honszeretben versenyezve dr. Martini és Tola urak csaknem egy időben adják által a' közönségnek biographiai munkájokat Sardinia' kitűnő férfairól. Mind két munkának különböző természete 's előadása lévén, egymással össze nem hasonlítottatnak. Mi jelen munkát illeti Tola ur nagy szorgalommal összevgyűjtötte a' leghitelesb források után, mind azok' életét, kik magoknak hirt szerének, 's elővont sokakat a' homályból, mellyben vagy tudatlanság, vagy az utókor' háladatlansága mint fekvének. A' munkához hatvan nevezetes férfiú' melyképe van függesztve. „Ezen szorgalom által hiszi — mond Vasari' szavaival a' szerző — udvarisággal élt mind a' holtak mind az élők iránt, hogy mind a' jelenkoriak mind azok kik utánnok jönnek ne csak szokásaikat, hazájokat, munkáikat, 's elméjüket tudják, Sardinia' leghiresb férfainak, hanem őket mintegy szemeikkel lássák; 's hogy azon gyöngédlelkűek, kik a' nagy emberek' emlékezetét becsben tartják, tudhassák meny nyire rajta voltunk mi minden igyekezetünkkel, hogy azoknak nevét örök hirben megtartsuk, kik erényeik által megérdemlették, hogy örökké éljenek.“ Azonban sokkal inkább lehet örökösíteni tudós, szorgalmas és jó életirás által a' hires holtak' nevét, mint ecset által, 's e' tekintetben nem annyira a' képeknek mint Tola ur' tollának köszönheti a' maradék Sardinia' jeles férfainak fentartását. Tola ur ugyanis nagy tudományyal, gazdag jegyzetekkel, hív idézésekkel 's szorgalmas fürkészek által törekvők, minden hires férfiú' életirását érdekessé tenni. Az előszóban Tola ur hazáját a' vadság vádja ellen védi. „Azok közül — így szól — kik ezen olasz félszigetét barbársággal vádolák, hányan vannak, kik türelemmel vizsgálák meg szerencsétlen körülményeit az elmúlt időkben? Hányan, kik megvizsgálák az okokat, mellyek miatt az nem követhető a' század' ha-

ladását 's polgárisodását! Tudták ezen örökös censorai egy ismeretlen népnek, a' sardiniai nép' végetlen fájdalmas viszontagságait? A' carthagóiak kegyetlenségét, a' rómaiak' megvetését, a' vandalok' pusztítását, a' görög császárok' gondatlanságát, a' saracenusok' vadságát, a' királykák' tudatlanságát, a' pisaiak' sovárgását, a' genuaiak' fősvénységét, az aragoniaiak' szegénységét, a' spanyolok' kevelységét? a' rosszak' ezen hosszú illiását, mellyek Sardinia' földjét 's lakóit kínozták? " A' rosszak' illy öszvegyült halmaza, a' szerencsétlenségek' illy siralmas vázlata, az emberek' 's idők' hibája, úgy szólván azon kör, mellyben forognak nagy részt a' szerző' szavai, midőn azon szomorú időszakot festi, mellyről feljebb szólottunk. — Honunkra áttérve fájdalommal kell említenünk, hogy literatúránk' újabb időszakában senki sem találkozott, ki gondjait 's fáradságát egy hasonló biographiai szótárnak készítésére szentelte volna. Nevezeteseb férfaink' egy részének életirása Budai' lexiconán 's Veszprémi és Horányi' deák' munkáikon kívül részint folyóiratainkban, részint a' közhasznú ismeretek' tárában elszórva hever, többnyire rövid vázlatban 's tökéletlen alakban; más része feledékenységekben hever 's az idők haladtával mindég mélyebb homályba merül. Valóban ideje volna, hogy valaki honunkban is megkísértené ezen pályát, melly pragmaticus szellemben felfogva, azonkívül hogy végzetetlen hasznú lenne, felmentene bennünket a' haladatlanság vádjá alól, mellyel méltán terheltetne bennünket a' jövődőség, ha azon térfiakat, kik magokat honunkban tetteik által hadban vagy békeben, tudományos munkáik, talentomaik és erényeik által kitüntették feledve, őket nem érdemlett homályra kárhoztatnánk.

12. DELLA POTENZA *proporzionale degli Stati europei sui mari e sulle colonie*. Memoria del dottore Cristoforo NEGRI. — Milano, 1840, coi tipi di Luigi di Giacomo Pirola. 151 lap 8-drét. Ára 3 austr. lira és 50 cent. — Jelen könyv' hasznos volta kétségtelen. Az abban foglalt ismertetések mindenkire nézve kívánatosak, sokakra nézve elmulthatlan szükségűek. Negri ur' munkájára nézve nagy becs azon folytonos sebesség, mellyel a' hosszú uton halad 's a' rövidség, a' nélkül hogy valamit kihagyna mi nagyobb fontossággal bír. — Legnagyobb kifogást a' rendre nézve lehetne tenni. Az első fejezet' fényes képét nyújtja az angol és orosz hatalomnak, mellyeknek mint látszik legnagyobb fontosságot tulajdonít szerző Európában, jelenben és jövőben. A' többi népek' leírásában, a' dolgok' soksága 's azok egymással összehasonlítása a' világos előadást akadályoztatják. Egyébiránt szerző a' legnagyobb gonddal írja le az európai státusok' jelen hatalmát. Az itt közlött ismertetések' bősége csudálatosnak tetszhetik mind azokra nézve, kik tudják mi nehéz és fáradságos illynemű adatokat 's tanuleveleket szerezni. Negri ur' roppant tárgyát egészen felfogja, azt világosan, erővel, ere-

detiséggel adja elő, sok political és statusgazdasági nézetekkel világosítja fel, mint gyümölcseivel egy olly elmének, melly mind azon tudományokkal bir, mellyek egy illy tárgy munká' irására szükségesek. Negri ur' munkája túlhalad minden illy tárgy munkákat.

13. SAGGIO di direzione e di cura fisico-morale dell' uomo. del dottore Raimondo VINELLA, seconda edizione riveduta ed aumentata dell' autore, con note ed aggiunte della signora corcirese Marina Calichirpurlo. Napoli, 1839. 8-o. — Ha igaz, hogy az ember' nevelésére nem csak az elvont philosophiából 's metaphysicai esmeretektől kell vonni a' maximákat, hanem az ember' testi szerkezetének tökéletes ismeretéből, csak az orvos adhatja erre nézve a' legcéli irányosb utasításokat, mivel ő jól tudja miként kell a' tetteket, gondolatokat és érzéseket igazgatni, hogy azon őszhangzás álljon elő testben és lélekben, mellynek eredményei az erény, tudomány és egészség. Dr. Vinella ur, a' legjobb elveket 's legjózanabb nézeteket követ olly könyvet dolgozott ki, melly mind azokra nézve igen hasznos leendő, kik gyermekneveléssel foglalatoskodnak, abban nyujtván mindenek felett utmutatást, miként kelljen jó irányzatot adni a, gyermekkorban 's miként kelljen szabályozni az ember' első szokásait, mellyek megmaradván átaljában véve az egész életen át, befolyhatnak ennek jó vagy roszlétére. — A' szerző' nője fontos jegyzetekkel 's egy záradékkal kívánta a' munkát gazdagítani 's erős és alkalmasb eszközöket nyujtani a' testi, erkölcsi és értelmi őszhangzás' fentartására, melly a' legfőbb jó, mire az ember vágyhatik, 's mit nem csak a' természet 's ön-akarata ad, hanem a' nevelés is.

A. B. P.

CRITICAI TÁBOROZÁSOK.

MÁSODIK CZIKKELY.

OROSZ LITERATÚRA.

Midőn Oroszország — mond az ismert Bulgarin Tádé, az „Éjszaki-méli“ szemléjében — a' XVII-dik század' vége felé az uralom' ösvényére lépett, egy újabb európai nyelv sem volt benne uralkodó. Az elsők, kik Nagy Péternek a' nevelés' meg-
alapítására segédkezeket nyújtottak, a' kis-oroszországi papság, a' jezsuiták' régi módja szerint neveltetvék, 's az új-orosz nyelvnek latin idomokat iparkodtak adni és a' mivelődő nyugoti-szláv szőejtéshez illeszteni. De ez soványnak 's idomtalannak mutatkozték a' szótagos versekben, 's dagályosnak, sötétnek az iskolaszerű latin periodusokban. Nem kívánt egyebet, csak szárnyai óldattassanak fel, miket a' tudatlanság lezsinegelt s tért nyerjen. Ezt *Lomonoszow* megtevé, 's a' nyelv sebesen emelkedett. — Ugyan e' korban terjeszté ki a' francia nyelv és irodalom uralkodását a' mívelt Europa felett: majd diplomatiái nyelvvé lőn. *Suwalow* gróf és *Daskow* herczegnő' befolyása által tehát az orosz literatúrában is francia iskola alakult 's még most fennáll, de jóformán megrengetett alapokkal.

Azonban a' francia iskola' csendes, nesztelen síma folyama alatt, lassanként önálló nemzeti talentek is emelkedének fel, mint *Dersawin* és *Krylow*, név szerint az utolsó, kik az idegen bélyeget letörlék; 's Német- és Angolországban új literatúra alakult, nemzetibb bélyegű, közönségesen *regényes iskolának* nevezett. Ez is csakhamar viszhangra talált Oroszországban, 's az első ki abban megpróbálkozott *Zukowsky*; *Puskin* S. minden eredetisége mellett is csak utódja, bár nem utánsója. Itt persze csak az orosz literatúra' vezéreit említjük, megfoghatólag, egy legio imádót vonókat magok után, kiket megnevezni fáradságot nem érdemel.

Minden uralomban a' költészet megelőzi a' prosát, 's azután a' prosa elfojtja a' költészetet, classicaí tudományosság' és

idő hiánya, valamint a saját orosz nyelv' elhanyagolása 's az abból származó hiány jó orosz tanítók- és tanmód szerekben, voltak az orosz prosa' lassu kifejlésének okai. Bátran állíthatni, hogy 25 orosz író közül 5 alig érti alaposan a' nyelv' szabályait *), 's hogy az egyik fél ösztönszerűleg, a' másik vak-tában önti rendeit. Journalisták, kiknek kezében sok író' kéz-irata megfordul, eléggé ismerik e' titkot **).

Husz év előtt, midőn Franciaországban a' „romantical iskola“ költészet- és prosában keletkezett, Oroszországban is szokatlan mozgalom vette kezdetét a' literatúrában, bár néhány reá nézve nem kedvező körülmény között. Emelkedése' fő akadályainak egyike volt, hogy olly sok talent státusszolgálat által a' literatúrától elidegenítetek. Mindazáltal csakhamar számos regény jelent meg, 's a' novella más alakot vőn. Az újítás' szelleme uralkodott írókon és közönségen, 's az újság' fő feltéte *nemzetiség* vala. Azon oldalairól akarák ismerni tanulni a' hont, mint Scott Walter festé a' magáét honosainak. Színházba inkább édesgettek Schiller' drámai a' régi classicaí formáknál. Hiában próbálták a' moszkvai tudósok a' romanticismust mindjárt születésekor elnyomni: megszilárdult 's mindinkább kizorítá a' régi francia iskolát, mit most már csakhamar elszenderülődől nézhetni. Oroszországban ezelőtt kevésbé foglalkodtak a' német nyelvvel, de most a' német nyelv' és irodalom' ismerete elkerülhetlen a' literatornak, 's az ifju írók buzgón foglalkoznak az angol és német nyelv' és literatúra' tanulmányával. Az új irány mindazáltal nem Német- és Angolországból jöve, de a' regényes Franciaország által. Az úgy nevezett *ifju francia literatúra* még mindég hat az oroszra, bár békülhetlen harcz jelentetett neki és e' harcz' ellenére az orosz literatúra' majd minden mostani szüleményének hugoi, janini, balzaci 'stb íze van.

Így járt az orosz uralom születése óta az utánzás' pályáján s névszerint a' francia literatúra' behatása alatt. Időről időre emelkedett és emelkedik még egyegy orosz eredetiség, de két három eredeti költő, két három eredeti prosaíró nem tesz még önálló eredeti irodalmat. Mindazáltal a' fellépés a' romantismus' mezőjére, a' közönségben mutatkozó izlés az orosz, a' nemzeti iránt, a' történeti tudományok iránt sarjazó szeretet 's az ifjabb ivadék' törekvése nevelés és ismeretek után, orosz nemzeti 's eredeti literatúra' közelgő jelenetének előpostáiúl látszanak. Ugyan ezen jelenségek hirdettek eredeti irodalmat Németországban, 's mint ott Gottsched' és Lessing' korában, úgy vette kezdetét most, Oroszországban is a' nyelv' harcza a' régi formákkal.

Hadd végezze e' röpke szemlét egy jegyzet az általánosered-

*) Ezzel, istennek hála! mi magyarok is dicsekedhetünk.

**) Bulgarin az *Ej s z a k i - m é h'* szerkesztője.

mények felett. Jót keveset adánk, sokkal kevesebbet, mint lehetne 's kellett volna. Néhány okot feljebb említék, a' többiről hallgatok. Középszerű elég van, rossz, magában értetik, több, mint szükséges. Journalokban a' critica' hiánya érezhető. A' statistica a' kormány' segélyével meglehetősen haladt. A' történettanban több gyanítást lelünk, mint valót, örök ismétléseit ugyanazon tényeknek 's bölcsészet' és critica' hiányát. A' természet- és számtanokban tökéletes tespedés; a' széptudományokban új irány a' romantismusra, az új francia iskola' példánya szerént; a' költészetben kevés új. Szellemi munkálataink' lajstroma összesen az 'utolsó két év alatt kitetszőleg csekély, az eszmék' menete lassu, a' szellemi élet' jelenségei gyöngék. Minden remény a' jövőé. A' szellemek mintegy átmenetben, az ónak lerázásában látszanak elfoglalva lenni 's egyesülést várni a' nemzetivel. Akkor ismét tág tér nyilandik fel a' szellemi munkáságnak.

Kazinczy Gábor.

GRÉGGAL SZEMLE.

FÖLDLEIRÁS.

Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur, und Geschichte des Menschen, oder allgemeine vergleichende Geographie, von Carl Ritter, ord. Prof. an der Universität zu Berlin. Zweite Auflage von Asien. Berlin. Thl. I. 1832. S. 1144. Thl. II. 1833. S. 1203. Thl. III. 1834. S. 1244. Thl. IV. Abth. 1. 1835. S. 1046. Abth. 2. 1835. S. 1248. Thl. V. 1837. S. 800. Ezen öt darab' ára 42 fr. 15 kr. e. p.

ELSŐ CZIKKELY.

Most, miután a' tudományos földleirat' híres alkotója, nagyszerű munkája' első felében Azsia' keleti részének leírását természet- és népvizsnyony szerint bevégezte, és készülöben van kelet' végső határitól Azsián keresztül annak nyugoti tájára utazni, melly mindinkább európai bélyeget visel, — legyen szabad egy tanítványának megmutatni, milly hatása van és leend ezen munkának a' tudományra, és mennyit nyert a' tudomány ez által tekintetbe vévén szerző e' munkája' előbbi kiadását.

Épen 20 éve mult már, hogy szerző Keletázsia' leírását, 400 lapon 8-adrétben kiadta, 's most azon munka hat vastag kötetben jelent meg, mellynek mindenike 1000—1200 lapra terjed. Bámulást érdemel az anyagi szerek' megszerzésiben ugy az angolok', németek', és a' chinai kufföket illetöleg a' francziák' serénykedése, mint szerzőnek, kit méltán nevezhetni a' tudományos földleirat' alkotójának, rendkívüli szorgalma és olvasottsága. Azon idő óta rendkívül sok történt Keletázsia' megismertetésire, és itt az utóbbi idő' felfedezései és fürkészeti-nek eredményei közöletnek; — főoka azonban e' munka nagyra növekedésinek a' sok népszokási tudósítás, melly chinai kuffökből nem rég jutott tudomásunkra, és a' melly, úgy tetszik, az eddigi viszonyoknak egész más alakot ad. Az összehasonlító földleirat' korábbi, alig látszó alapja tehát roppant épületté emelkedett, mellynek kivitelébez vas szorgalom és óriási erő ki-

vántatott, bár benne azon eredeti, alkatos (plastisch) összehangzó egység nincsen is meg egészen, melynek azon mű nagy hatását leginkább köszönheti. E' szerint ezen mű, összevetve az előbbivel, kettős lényeges jellemet öltött. Egy felől még mindig a' régi alkatos épület szolgál alapul 's tűnik elő ismét nagy-szerű vonásaiban, melly oly közönséges lelkesülést támasztott, más felől azonban ezen munka, a' tudomány' roppant gazdagulása által anyagi és eszményi tekintetben a' legújabb időben, lényeges változást szenvedett, mivel az ujabban szerzett anyagok közül semmit sem akart elhagyni, úgy hogy ezért sok, eddigelé jelentéstelen anyag csak azért vétetett fel, hogy egykor további vizsgálódás által világosságot és jelentést kapjon. Ezen munka tehát raktára Ázsia' eddigi ismereteinek, és egyszersmind leltára mindannak, a' mit arról eddigelé kifürkésztek.

Természetesen nem foghatja elidegeníteni az olvasót, hogy e' munka hazai kutfőkből lett illy megbővülése mellett, mint-hogy azokat csak most kezdik vizsgálni, és megismerésükhöz több század kívántatik, több határozatlan és gyanítás találtatik, mert illy körülmény közt a' jól elkülönzés, legnagyobb gond, legnagyobb szigor mellet sem lehető. Ez leginkább az új forrásu tudósításoknál történik meg, mellyek a' tőlünk minden tekintetben olly idegen fajú chinaiaktól származnak; pedig az utóbbi évek ezekben leggazdagabbak, mert e' részben a' keleti dolgokat szerető fiatal francziák, kik közt kevéssel ez előtt Remusat első helyen állt, annyit tettek, mint a' jezsuiták a' 17-dik és 18-dik században. Most Keletázsia csak a' chinai és indus földből áll (Sziberiát méltán válsztják el tőle), melly két különböző, csaknem egészen magába zárkozott részit képi Ázsiának; az elsőbb a' legszélső keletet és középet, az utóbbi pedig, azaz India delet foglalja magában. E' mezőn azon francziák az egyedüli vezérek és szavatosak, kik a' chinai literatúrát ismerik, 's kik nagy szorgalommal igen sok lettdolgot napfényre hoztak 's a' mi nyugati európai tudásunkhoz csatolni igyekeztek, hogy az által azokat élökké és gyümölcsözőkké tegyék, bár nem tagadhatni, hogy, mint Deguignes' példája bizonyítja, nem tudtak megtartózkodni a' legönkényesebb gyanításoktól. Soha sem fogják feledni, mennyit köszönhet a' tudomány azon franczia tudósoknak, de e' mellett lehetetlen panaszra nem fakadni, midőn az ember St. Martin', és Remusat' kalandorságait könnytelen olvasni, melly hibát nékiek sohasem fogják elkövetni, ha ők, kik annyira ismerik az úgy nevezet chinai philosophiát, közel szomszédaiknak, a' németeknek philosophiájáról legkisebb fogalmuk is van. Ezen chinai tanulmányok' tartalma igen nehéz, és úgy látszik, hogy szerző minden előadási kitünő tehetsége mellett sem bírta úgy feldolgozni, hogy ezen tanulmány' nehézségit könnyitse.

Ázsiának főjelleme az, hogy *kelet*, napkeleti föld; Áfrikaé

pedig hogy dél-, és Európaé hogy nyugotvidék. De Ázsia a' lélek' kifejlődésének is *kelete*, és azért e' földrésznél a' föld- és népleirást nem választhatni el egymástól, ott mindkettő mint egy párosulva van egymással. A' népvizonyok az ázsiai keleten általában összefüggésben vannak a' természetviszonyokkal, a' történet és földleirat ott kölcsönösen segíti egymást. De a' történeti kifejlesztés, vagy a' lélek' kifejlődése és a' természetviszonyok közti *viszonhatásban*, Ázsia sajátlagos *közép viszonyt* tart, Afrika és Európa közt. Mert bár Ázsiában a' szellemi élet' kifejlődése, vagy a' történeti és népleirati viszonyok, teljes függésben mutatkoznak lenni a' természettől, és engedniök kell a' természet' befolyásának, a' kettő mégis mindég csak egymás mellett áll, és egymástól bizonyos módon elválasztható. Afrikában ellenben úgy látszik a' szellemi élet egészen a' természetbe van süllyedve, 's azzal elválhatatlanul egygye olvadva, úgy, hogy a' népleirati és történeti viszonyok a' természetviszonyok előtt, kevés kivétellel csaknem mindég elenyésznek. Ellenben Európában a' népek' szellemi élete kiszabadította magát a' természeti viszonyok' kötelekiből, és azokat általában már maga alá vetette, úgy, hogy azok még csak időpont gyanánt tűnnek fel az európai népek' történeti kifejlődésiben. Ázsia azon föld hol a' lélek tör és küzd magát a' természeti kötelekből kiszabadítani, hol a' szellemi fejlődés a' természeti sorompókat áthágja, de azért gyakran azok közé visszaesik 's azok alatt szenved.

Ázsia, mint hősöjje és hazája a' legrégebbi mivelte népeknek, mindég magára vonta az emberiség' figyelmét. A' legelső országok' előállításával, és a' történettan' kezdetével e' világrész dicsekedhetik, és a' mivelődés, és a' művészet' 's tudományok' elemeinek kiképzése innen terjedt el a' föld' többi részére. Ázsia egyszerismind hazája minden nagy világtörténeti állásnak, és a' mai világ' mivelte nyelvei szinte oda viszik vissza eredetöket. Ázsiát a' természet olly bőven megáldotta javaival, hogy a' gyermeki állapotban levő népeket táplálhassa mint a' többi világ' részit nem, úgy hogy csak az emberi nemzet' nagyobb kifejlődése és megerősödése után lehetett a' többi földrész laka a' mivelte népeknek. Ázsia' messze terjedő síkjain az olly szelid éghajlat alatt a' népek könnyen változtathatták lakhelyöket, de a' hol mégis ugyanazon természetviszonyok környezték öket, és innen Ázsia mindenkor, a' költöző népek' hazája, és a' népköltözés' hona volt. Ezen okoknál fogva Ázsia' keleti része vallási, kereskedői, és political tekintetben a' történettan' minden századon keresztül a' mai időig, olly nagy befolyást gyakorlott a' nyugoti Európára, hogy az európai népek' szemei majd mindég régi hazájokon függtek, és azért méltán lehetett várni, miképp az iránt nagyobb érdekléssel fognak viseltetni, mint, fájdalom! most viseltetnek. De ezen történeti érdek Ázsia iránt még inkább növekedni fog sajátlagos természetviszonyai' szemlélése által, és

csudálatos és nagyszerű heglánczolat. és folyóvízi rendszer' képzése' tekintetiben, melly a' különfajú népek' kifejlődésire ott olly jellemzőleg hatott, felülmulja Ázsia a' föld' minden más részit.

Való, hogy *ismeretünket* Ázsia' keleti részére nézve még igenis tökéletlennek és töredékesnek mondhatjuk; sok nem csekély fontosságú viszony iránt részint sötétben vagyunk, részint megfejtése csak a' legújabb időben kezdődik. Ázsia csak lassan bontakozott ki homályából az európai mivelt világ előtt, ha bár a' régi görögök' idejében olly korán útazták is be 's igyekeztek megismertetni európai vizsgálók a' világ' ezen részit, és habár olly korán keletkezett is európai nagy birodalom, a' görög-baktriai, középponti Ázsiában. Ázsia' egy harmadának felfedeztetése későbbben történt mint az új világé, és ez utóbbi még káros volt Ázsiára nézve, a' mennyiben az európaiak' figyelmét az amerikai Eldorado' felkeresése, mi kevesebb fáradsággal járó volt, mit a' gazdag India nem látszott egészen kielégíteni, darab időre elvonta az anyaországról. Azért is csak az utóbbi évtizedek csináltak korszakot Ázsia' földismerete' gyarapításában, és a' politicalai élet' kifejlődése Európában főrészt vett abban. Mert nyugoti Europa 's Afrika' déli, és Ázsia' keleti részétől, rabló vakbuzgó népek' hoszu vonala választja el, melly a' délnyugoti véghatáron fekvő Senegambiától, az éjszakkeleti véghatáron fekvő Tungusig Mohammed' hitét vallván, csaknem *át-törhetetlen sorompót* képez. Az nagyon különös tulajdonsága az Izlamnak, hogy az mint egyszersmind a' legelvontabb és legérzékibb vallás mindenütt a' lélek' és természet' vallásának mezejébe mint emésztő savany behat és gyökeret ver, és egymás ellen bizonyos semlegesítő vegyületet (Neutralisation) állít elő merevénységiben. Csak ebből magyarázható meg azon vallás' nagy kiterjedése, melly a' természeti vallás' mezején mint magasb életelv, még mindég hatalmasan gyarapszik. Ezen gátot kellett először áttörni, és ezen sorompó háta megül kellett Ázsia' keleti részének az európai népek előtt felnyilnia, mielőtt annak sikeres vizsgálhatásához foghattak volna.

De így is az európai országok' érett ereje volt szükséges, hogy Ázsiában erős lábra lehessen állni. Mig Amerikában a' népségek, sőt a' miveltebb országok is hirtelen fejet hajtottak az európai tulnyomó erő előtt, Ázsia' keleti részén olly hatalmas országrendszerek mutatkoztak, mellyek bár milly romlékony és felbomláshoz közelítőknék látszottak is, mégis önállóságuk' feltartására roppant erővel bírnak. Az ázsiai népeket olly nagy hathatóság jellemzi, hogy magoktól minden idegent eltaszítanak; az ő országrendszereket, mellyeket a' századok' történeti hosszu sora táplált és nagygyá növesztett, nem olly hamar buktatja az európaiak szellemi tulnyomósága. A' mult idő' joga, vagy a' történettani kifejlődés' folyama még századokig feltartandja az

ázsiai országokat és népeket a mai európai műveltség' megtámasztásai ellen. A napkeleti vallások, melyek' eredete többnyire az ázsiai országokéval esik együve, és az ősz régiségben vesz el legerősebb támaszai politikai és értelmi tekintetben a keleti népek' sajátlagos életének. Az európaiaknak Ázsiában le kellett mondani sajátágokról, ott nekik keletiekké kellett válniok, és mikép a nyugot ázsiai középkor' története, a görög napkelet' ideje az Izlam' feltünéseig bizonyítja, az európai szokás és alkotmány mindég keleti bélyeget vett magára Ázsiában. Ezen törvénytől csak látszatos kivételt tesz két újabb támadt európai birodalom Keletázsiban, az egyik az orosz az Altai mellett Sibiériában, a másik az angol, a Himalaja mellett Indiában és csak ezekkel kezdődik Ázsiának, főleg pedig Keletázsának szorosabb tudományos vizsgálása, azonban az európai politikai viszonyok a francia zendület óta szinte nem csekély befolyással voltak Nyugatásziára.

Anglia' vetélkedése Franciaországgal és Russziával, és azon aggodalom miszerint a britt uralást Indiában megtámadják és buktatják, Előázsia politikai vizsgálódások tárgyává tette. Egyiptom' megszállása a francziák által, és az oroszok' megfészkelése a Kaukaz körül a 18. század' vége felé korszakot csinál a politikai történetben és tudományban. A' Mohammed' hitét valló Nyugatázsia azóta elvesztette önállóságát, francia, angol és orosz kiküldöttek politikai czélból bejárták az előázsiai fejedelmek' udvarát, és illy törekvéseknek köszönhetjük, főleg az angolok' résziről a Nyugatázsia' földleiratát illető példányszerű munkákat.

Ázsia' nagy szárazföldét, mely szélességével a mérséklett égöv' legszebb részén több mint ezer mérföldre terjed, és a melynek nagyszerű ározatai félsziget' képiiben dél felé az indus világtengernél a forró égöv alá lenyulnak, valamint Afrikát szinte *hatalmas felföld* jellemzi, mely egész közepét bétölti, és épen ez által, mint szinte sajátlagos szerkezete által különbözik az afrikai felföldtől. Azért ezen felföldet is dombos terék' és különféle lapályok környezik, és a' szárazföld' tetemében őrálló gyanánt szolgáló kisebb hegyi sikkal bir. E' felföld nyugotról keletre 50—500 mérföldnyi szélességben 1200 g. mérföldnyi hosszúságra, a Kaukazitól és a végnyugoti fekete tengertől a végkeleti határon a sárgatenger mellett fekvő dauri havasok' soráig terjed ki, és ezen két nagy hegyláncz képi az Altaival együtt éjszakra, és a Himalajával délen ezen hatalmas természetalak' nagy határköveit. Ezen felföld az egész föld ötödrészt foglalja el, vagy 300,000 □ mérföldet meghaladván kétszer olly nagy kiterjedésű mint Europa. Belső Ázsia' ezen *felemelkedett Középe* azon sziv, mely által a földrészt többi mezein és természetalka-kin uralkodik s melynek befolyása a természet és népvizonyokban minden jelenetnél a legszembeszökőbbben feltünik. Ezen

közös felföld azonban vizirányos és tetőleges kiterjedésében két-félének mutatkozik. Már magában is két különböző felföldből áll, mellyeket együtt mint egy közös felemelkedés' két különböző sétatérének tekinthetni, és ezen két főrésznek, úgy mint a' keleti és nyugoti rész' közös tetősikjának különbsége szerint oszlik Ázsia' keleti része keletre és nyugotra. Ázsia lényegesen *kettős*, magában *megoszlott földrész* hol a' keleti és nyugoti vidék nagyobb ellentétben van egymással mint maga Ázsia Európával. A' 90-dik délvonal, melly a' föld' kerületének első negyedét kijeleli, osztja Ázsia' középponti nagy tetősikját keleti és nyugoti részre, *mongol keletire* melly felemelkedése és terjedéke szerint a' nagyobb felföld és *perzsa nyugotira*, melly felemelkedése és terjedéke után a' kisebb felföld. Amaz a' nagy messze kiterjedő keletázsiai föld' szivét képi, melly az egész világ' három negyedét foglalja magában, imez pedig (a' perzsa nyugoti rész) a' nem olly nagy kiterjedésű, és inkább megszagatott nyugotázsiai földnek teszi szivét, melly az egésznek csak egy negyedét tévén a' tulajdonképi *középités' földét* képi a' szélső ázsiai, tiszta keleti világ' közt az afrikai déli, és az európai nyugoti vidékkel.

Mind a' két tetősik szakadatlan összefüggésben marad ugyan egymással, és egy közös magasságot képez, de épen ezen kölcsönös érintkezés és magas, buborekmódra felemelkedő tömegének sajátlagos összefüződése által megkeskenyülven, és nagy havasok' sorává alakulván, igen bélyegzőleg szinte az által válnak ismét el egymástól. A' két tetősik, mellyet az újabb földleírat Turannak és Irannak nevez, nem hosszában, hanem szegletben vágja egymást, úgy hogy a' délnyugoti Turan (Tübet) az éjszakkéleti Iránnal (Kabul), még pedig teljes egyenes szegletet csinálva, ér össze. Mint egy tengeröböl köti a' kettőt össze a' nagy Sándor baktrai és indiai táborozása által híressé lett indus Kaukasus' (Hindakhu) hegysége, míg éjszaknyugottól, és délkelettől szinte két nagy lapály a' baktrai, vagy bokharai, és az indus síkság egyenes szegletben közé benyomul, és ismét az Öxus és Laxartes melletti lejtős föld által az éjszaki részen, az Indus és Ganges melletti által pedig a' déli részen ama' hatalmas földhátal kapcsolatik össze. Így középponti Ázsiában aránylag igen kis távolságban a' föld' felülete' alakulásában a' *legnagyobb ellentét* mutatkozik a' föld' főtermészetalakjainak lehető legnagyobb egymáshoz közeledésénél és egybekapcsolódásánál, még pedig olly óriásilag mint sehol másutt nem, és ezen sajátlagos szerkezet Ázsia' legnagyobb nevezetességei közé tartozik. Ázsia' ama középponti részét, mellynek szép völgyei a' legszeledebb égallj alatt a' meleg és földszarki égöv' minden áldásiban részesülnek, és hol a' nagyon dicsért Kashmir fekszik, nem ok nélkül mondják az emberi nemzet' eredeti hazájának. Ezen tájak kezdettől fogva igen népesek voltak, és azt a' legkülön-

bőzőbb fajú népek lakták, kikben nyelvök és testalkatjuk után a' föld' ősnépeinek maradékira ismerhetni. Van ott számtalan régi emlék is, melly az emberiség' őstörténetibe megy vissza; a' keleti népek majd minden hagyománya azon tájakon veszi eredetét, és azon hegyi vidékre kell vissza mennünk, hogy a' mai népek' nyelve' ős gyökerét feltalálhassuk.

Az ázsiai földrész' minémiségében jellemző vonást képez annak *belső ellentéte* és kettőssége természeti, népleirati és történeti viszonyok szerint. Ha Afrika minden tekintetben változatlan egységet mutat, akkor Ázsia tulajdonkép csak két különböző földrész' külső összeköttetésit mutatja, míg azon ellentétek Európában ismét öszhangzó egységgé változnak. Kelet és nyugot az ázsiai keleten belől két világot tesz, mellynek természeti és szellemi tekintetben majd semmi atyafisága 's rokonsága sincs egymással, és ezen ellentét, kelet és nyugot közt vagy a' természeti és szellemi nap felkölte és lementé közt, melly az egészben annyira uralkodik mindenhol, még a' legkisebb szegletben is ismétlődik, és kimutatja befolyását az állat, és növényvilágra. Keletáziát a' *magába zárkozott, magába szorítkozott*, vagy a' *magában levő keletnek* nevezhetni, Nyugatáziát ellenben *nyílt*, az európai nyugoti, és az afrikai déli föld' ellenében *kinyitott keletnek*, mint ezt annak minémisége vízszíni és tetőleges felmérés után a' legvilágosabban bizonyítja. Épen illy különbözők az emberek is testi és szellemi tekintetben. Az ázsiai keletet és nyugotot sárga és fejér vagy mongol, és kaukazi népfaj lakja, ott a' műszeres (mechanisch), itt a' léteges (organisch) nyelvrendszerek találhatnák, ott uralkodik az előttünk olly idegen nemű Bramaismus és Buddhaismus, itt az európai tudomáshoz olly közeleső izlám, és inkább vagy kevésbbé azzal függ össze minden történeti és politicali viszony,

Keletázsia hát az mellyen, e' földrészire nézve a' tudományos vizsgálódást kell kezdeni, és az előttünk fekvő munka' első kötetének az tartalma. Itt ismét a' középponti felföldről kell kiindulni.

A' *mongol felföld*, melly nevét legjellemzőbb népségétől a' mongoloktól veszi, bár ezek sem nem egészen egyedül, sem legszámosb lakosi annak, Iran felföld' éjszakkéleti részén a' 40 vonal közt terjed el, melly Europa' déli részét átmetszi. Hosszasága nyugatról keletre körülbelöl 550 mérföldnyi, szélessége nyugotról kelet felé növekszik, mivel ott 200, itten pedig 500 merföldet tesz. E' szerint az körülbelöl 180 ezer □ mérföldnyi teret foglal el, melly sokkal nagyobb mint Europa. Ezen föld' általános felemelkedettségiből magyarázható ki az, mi már a' középkori utazóknak is annyira szemökbe tünt, hogy t. i. ezen földháton olly hideg éjszaki éghajlat van, melly déli Europa' szelid éghajlatával olly szembetűnő ellentétet képez. Bár ezelőtt, mint szerző megjegyzi, ezen felföld' magasságát nagyobbnak tar-

tották, az azonban még is igaz marad, hogy itt közönséges felemelkedettsége van a földnek, mellyen több behorpadás lehet, mellyből ismét az itt helylyel helylyel levő szelid éghajlat, mint szinte az általában zordon és lakatlan felföld' termékeny vidékeinek létezése kimagyarázható, melly kezdettől fogva csak a pásztorkodó népek' tartózkodó helye volt. A' legnagyobb behorpadás, mint Humboldt' legújabb vizsgálatiból kitetszik, az éjszaknyugoti részén van, a' nyugoti vidék' átmeneti pontjánál, vagy a' chinai Turkestanban; a' legnagyobb feldomborodást pedig a' délnyugoti földhoporj' (Erdbuckel) keresztvonalában éjszaktelé kell keresni, de a' mi még nincs felmérve, 's az állítás csak azon utazók' beszédéből van véve, kik azon vidéken karavánokkal utaztak át.

Ezen felföldet négy oldalról hatalmas *havasak* övedzik, de azokról még igen keveset tudunk, bár azok a' föld' legóriásibb, és physical 's történeti tekintetben legnevezetesebb hegyeihez tartoznak. A' keletázsiai felföld' ezen négy párkánya, azon *tető-sikkal* együtt mellyet magábazár, leendő ezen munkában a' vizsgálat' és előadás' legközelebbi tárgya, és itt is a' sajátos *éjszakkéleti szegleten* kell kezdeni, melly mint egy elkülönzött része a' felföldnek keletéjszak felé messze kinyulik, és mint három nagy keletázsiai ország' választófala egy helyen közvetlen a' keleti oceanhoz ér.

A' dauri havasok, mellyek a' mongol felföld' éjszakkéleti szegletét övezik, Siberia', Tungur' és China' határin, a' felföld' éjszaki és keleti szélén az átmeneti részt képezik. Azon political és kereskedési összeköttetés következtében, melly az oroszok és chinaiak közt a' 17. század' közepétől, vagy a' Mandzsuház trónra jutásától Chinában, feláll, némiképp ismeretes lett előttünk ezen föld' része, és azért vizsgálódásra azon pontról kell kiindulni, hol az orosz és chinai birodalom közti közlekedésnél fogva a' népleirati és történeti 's political viszonyok meghatározhatók. Nyomban ezt követi magas Ázsia' vagy a' chinai havasok' keleti szélének vizsgálata, melly lejtősen kelet felé a' keleti oceán mellett, kőfallal bekerített chinai földig ereszkedik. Ezen keleti szelet azonban legkevésbé ismerjük, és az európaiak csak ritkán juthattak oda. Ismeretünk felőle csaknem egyedül abból áll, a' mit a' jezsuiták irtak róla, kik a' 17-dik században a' chinai császár' udvarában tartózkodtak, és császári parancs' következtében az egész chinai birodalom' földképit elkészítették. Legszelebb értelemben ezen havasok' vidéke a' dauri éjszakkéleti zugtól, a' Jantsekiang chinai folyóvíz dél felé hajlásánál levő indus-chinai felszíget' belsejéig 500 mérföldnyire, vagy szorosabb értelemben a' Chinát kerítő hegylánczolatától éjszaknyugaton Pekingtől Junnanig 350 mérföldnyire terjed. Ezen vidék teszi Shensi, Setshuen és Junnan három chinai nagy nyugoti tartományt, és a' föld' legroppantabb folyócsoportja, a' chinai iker-

folyamrendszer, a' sárga és kék folyó nyugottól kelet felé keresztül metszi. De itt csak a' chinai havasok' vidékének *éjszaki fele* tárgyalatik a' felső Hoangho mellett, hol a' havasok' vidékének áttörése a' tanguti átmeneti országban a' mongol tetősiktől a' chinai lapályokig terjed.

A' természeti viszonyok' előadása teszi az első kötet' nagy részét, a' 85-dik laptól, a' 314-ig. Abban van egyszersmind a' keleti magas Ázsia' *éjszaki szélének* leírása, és szélesebb értelemben az 500 mérföldnél nagyobb, nyugatról keletre kiterjedő *Altai* hegylánczatnak, melly mellett egy század óta az orosz és chinai birodalom' határa nyúlik el. Ezen második főrészt van az első kötetben a' 315 laptól az 1143-ig, és a' második kötetben az 1-ső laptól a' 342-ig. Ezután mint harmadik főrészt következik a' keletázsiai felföld' *tetősíkja*, de annak csak keleti része, melly hajdan vagy most is a' mongol és tunguzi népek' fészke mint egy középországot képezvén az orosz és chinai birodalom közt 11d. köt. 343—406 lapig.

E' szerint ezen három szakaszban a' keletázsiai felföld' *éjszaki felének* leírása el volna végezve, melly annyiban nagy fontossága, mivel az nagy kiterjedése szerint van előadva, hol a' három legnevezetesebb középázsiai nép, a' török, mongol, tunguzi él, kiknek egymással volt küzdései, költözései és elszéledése, nagy befolyással volt a' nyugotázsiai és keleteurópai népek' életére. Azért már itt a' legnagyobb fontossága népleirási viszonyok is megpendíttetnek, mellyekre nézve, tekintve a' hozzánk közelebb fekvő nyugoti földet, különös figyelemmel kell lenni. De a' keletázsiai felföld' tetősíkjának ezen nyugoti része még itt nem tárgyalatik, hanem Turfan' vagy is a' chinai Turkestan' előadása, mint melly *átmeneti pont* keletről nyugotra, a' hatodik rész számára tartatik fel, hol az egész chinai birodalom, melly ezen felföldön mindég főszerepet játszott, tekintettel levén Nyugatázsia' és Europa' nyugoti földére, népleirási ismeretivel, még egyszer összefüggőleg leiratik; de mielőtt ez történnék a' 2, 3, 4 és 5-dik kötetben a' lejtős tájak, lapályok adatnak elő, hová az egész indus és indus-china föld, melly ellendarabja a' chinai mongol földnek tartozik.

Mint már említők, ezen critikai előadásnak főcélja leend a' népleirási összefüggés szerint menni és hasonlításokat tenni, mennyiben bővült ismeretünk a' régi időhöz képest, és az utóbbi évtized óta szerzett ismereteink' tudományos tekintetben mennyiben valók és helyesek, hogy a' tudományt a' kifejlődés' azon pontján, mellyen most áll, anyagszerrel és gyanúsításokkal el ne árásszák, és a' helyett hogy gyümölcsözővé tennék, oly merevény, köves alakot ne adjanak neki, millyennel a' chinaiak' élete political és szellemi tekintetben bír.

A' *keletázsiai felföld'* éjszakkélet felé sajtátszerűleg kinyult szeglete a' 45-dik egyenvonal (parallel) alatt, három nagy or-

szág határát képzí, u. m. Siberiáét éjszakon, Tunguzét keleten és Chinaét délen. Éjszaki és keleti szegélye Siberia és Tunguz felé a' dauri havasok, melly egy tunguzi ágától neveztetik Daurnak, és melly földön a' moszkák, midőn keleti Siberiát felfedezték, földmívelésben és bányászatban jólelőhaladt népet találtak. Az ázsiai felföld' e' kiszögellésinél ismét magas határkö gyanánt délkelet felé a' *Shan Alin* vagy *Tsang Peshan* áll, melly a' chinai és mongol nyelven fehér hegyet tesz, 's olly hegyecsoport melly Korea félszigetét Tunguztól elválasztja. Ennek nyugoti folyója mellett van, Mukden hegyi város, Leatong tartományában Hoanghaitól éjszak felé. Ezen hegyi ország a' mancuk' eredeti helye, kik közül származott a' most Chinán uralkodó tunguzi ház. A' Shan Alin szent hegy, mellyet a' chinai császárok tisztelnek; itt van a' mancuk' mesés paradicsoma, 's e' tartomány katonái tekintetben is nagyon fontos pont a' mancuk' császárok' pekingi uralkodása' biztosságára. Van itt derek vadászó hely is, mellyben a' vadászat vallásos szent kötelesség. Leatong tartomány a' Shan Alin vize mellett terjed el 's a' nagy kőfalón kívül fekszik, melly utolsó keleti végével a' leaoi öbölhöz nyulik, de azért palánkozattal ez is be van kerítve.

A' felföld' ez éjszaki kiszögellése hirtelen-meredeken Petsehi éjszak-chinai tartományhoz nyulik. Ezen *déli lejtősség* részint a' jezuiták által lett előttünk ismértes, kik mint Verbiest és Gerbillon a' 17-dik században a' mancuk' császárok' udvarában mlattak, és a' chinai síkföldről éjszakra is elmentek, részint pedig az orosz követségek és karavánok által, kik mint Ysbrand Ides, Ad. Brand, Lor. Lange, Bell, Unverzagt, Timkovsky, és mások Sibiariából a' felföldi pusztán mentek keresztül, hogy a' chinai mivel tartományba jussanak. Két karaván-ut van melly Sibiariából Chinába visz egyik a' kitkhai, másik a' nercsinski, mind kettő terhes, szorosak közt száll le a' magasságból a' pekingi rónaságra; a' szorosakat a' moszkák *kalgan*-nak, a' chinaiak pedig *keu*-nek (kapu) nevezik. *Négy nagy kapu* van, melly itt a' chinaiak', mongolok' és tunguzok' földje' határán mindég nagy szerepet játszott az ázsiai történetekben, és mind a' négy nyugotról kelet felé van t. i. Tsangia-keu, Kupe-keu, és Hifong-keu.

A' *kiakhtai országit* egyenes vonalban dél felé a' felföld' rettentő pusztáján megy keresztül, és úgy éri el a' Tsanghia-keu kaput, melly hágesódád meredekségben ereszkedik le. A' *nerosinski országit* Zুরুkhaitun keresztül (innen zুরুkhaitui útnak is nevezetik) a' keleti kapuhoz, Hifong-keuhoz visz, melly a' peccselü öböl' szomszédságában van. Ezen út megkerülvén a' pusztá hideg felföldet, egy kelet felé hajló nagy ívet képez, és azért felényivel hosszabb mint az előbbi út. A' tetősík' hegyes határszegélyét kelet felé, a' 140. délvonal alatt, a' chinaiak Khingen-nek nevezik, 's ez az égalj', tenyészés' és népség' vá-

lasztó fala, e' választja most el egymástól a' mongol és tunguz nemzetségeket. A' nercsinski és zurukhaitui út a' Jalo kapun keresztül Csicsikar felé annak keleti meleg és szelid völgyeibe száll le, hol gazdag erdőség, gyümölcsösök, és szántóföldek vannak. Onnan még csak a' pusztá lapályos kiszögellésen dél felé kell átmenni, hogy a' Hifong-keu kaput érje az ember. A' felföld' *meredék-lejtőssége*, melly a' Csangia-keu és Nan-keu kapu közt több napi járóföldre terjed, mint hegyi tartomány a' legszebb erdőségekkel van koszoruzva, mellyek a' hideg, sivatag és felföld ellenében szembeszökő ellentétet képeznek, van itt sok és vízben gazdag völgy, mellyekben buja a' tenyészás, és szőlő, gesztenye, mandula, pomarancs, alma és körtve terem. Tél és nyár szemszúrón áll itt egymás mellett. De a' felföld' határánál jól megmivelt, dúslombardiai termő föld terjed el a' petseli öböl-
lig, mellyen sok helység van, 's mellyet sok folyóvíz metsz keresztül, mellyeken befelé csaknem a' felföld' határaig hajózhatni. Itt, hol öly kis helyen, borzasztó magasság és mélység válto-
gatják egymást, itt fekszik Ázsia' roppant birodalmának székvárosa Peking, a' chinai mancsu császárok' lakhelye és keleti Ázsia' erejének középpontja. Itt ök, Chinától legvégső éjszakon, mindég közel vannak a' nagy kőfalon túl fekvő régi hazájokhoz Tunguzhoz.

A' Nan-keu és Hifongkeu két kapu közt fekszik a' Kupe-
keu kapu a' chinai nagy kőfálnál és az által mintegy 30 mér-
földnyi derék országút visz a' Shangtu folyó melletti nevezetes
nyári mulató várhoz Dscholhoz, 's a' folyó a' magas Pecscha-
bul folyván délkelet felé a' Petseli öbölbe szakad. Ezen he-
lyet először az angol követség által Macartney l. alatt 1793-ban
ismertük meg, midőn oda a' derék Khien-iong császárt kísérték,
ki ott 83-dik születésnapját ülte meg. De ezen folyó mellett
felfele még két más hasonló hely fekszik, az az Csahan-Nor és
Shangtu, mellyet Marco Paolo ismértetett meg, ki a' chinai
Juan ház' vagy a' Dsingis khán' családjából való chinai császár-
rok' e' két nyári mulató helyét a' 13-dik század' vége felé Ku-
blaikhan' kíséretében látogatta meg. Ezen hegyi vidéken, a'
nagy kőfalon kívül, melly Nápoly és Madriddal hasonló széles-
ség alatt fekszik, már mindenütt éjszaki éghajlat, és annak
megfelelő tenyészás mutatkozik.

Keleti magas Ázsia' keleti szélének ezen legvégső éjszaki
határától a' vizsgálódás és előadás délnyugat felé a' nagy éjszak-
chinai folyam' (Hoangho) áttörésénél fekvő chinai havasok' rész-
vidékéhez megy (145 lap). Itt hol egész új, még eddigelé nem
tárgyalt mezőre lépünk, a' tudósítók' jelentései nagyon töredé-
kesek, és így az előadás is meglehetősen homályos és akadozó.
Főpont gyanánt mégis a' *Houngho*' nagy éjszaki fordulatóban
a' felföld' belseje felé a' sajátzerü *kettős térdhajlást* kell tar-
tani, mellyhez minden adatot inkább vagy kevésbbé csatolhatni.

Pekingtől nyugotra a' Hoangho' északkeleti hajlásához Khukhukotun városába két út visz. A' déli út a' hegylejtőn belől Shansi azaz nyugoti hegyes tartományban megy, (Shantung' mentiben Pekingtől délkeletre); ez Sankanho völgyiben visz végig, még pedig az itt kettősen épített kőfalvonalon belől, melly az éjszaki megtámadások ellen Peking' nagyobb bátorsága végett a' hegylejtő déli párkányánál Nankeutól nyugot felé, mint szinte annak éjszaki párkányánál Tshangkiakeutól nyugot felé van vonva. Az éjszaki út visz a' felföldön keresztül, a' kettős kőfalvonalon kívül nyugot felé Khukhukotun városba Shahokeu' közelében melylyen át a' déli út az éjszakival összeér. Ott az Inshan (a' mongolok Onghin Ula-nak hívják) a' felföld' tetősíkja magas párkányát képi, hol a' Hoangho éjszaki kiszögellésében nyugotról keletre foly. Mind a' két hely, úgy az Inshan' hegypárokánya, mint a' Hoanghotól körülfolyt félsziget természeti, történeti és népleirati viszonyai által hasonló fontosságúnak látszik. Az *Ordos-ok' e' félszigete*, mint az egy később oda költözött mongol törzstől nevezetett, és melly a' nagy kőfal által van elmetszve a' chinai földtől, pásztorkodó tartomány, mint a' felföld' tetősíkja, és azért Hiongnu' idejétől a' küzdek' országa, honnan a' török száguldo lovasok, és később a' mongolok törekedtek behatni a' chinai gazdagabb tartományokba. Ezen homokkal megtölt magas völgy a' felföld' leghatalmasb hegypárokányán belől Shensi és Shansi chinai tartományok ellenében olly sajátlagosan tűnik fel, hogy előállítását az ember hajlandó a' természet' valami nagy forradalmának tulajdonítani, 's hogy e' völgyet kiszáradt tengeröbölnek kell tekinteni. Ehhez csatlakozik is egy chinai nevezetes rege, melly a' Jao idejebeli chinai nagy özönvizet Shensi (nyugoti Tshin) közelébe, a' chinaiak' eredeti tartományába helyezi.

Ott hol a' nagy kőfal a' félsziget' nyugoti oldalát a' Hoanghonál érinti, fekszik Ninghia városa melly katonai és politicai tekintetben fontosságát és régi dicsőségét fekvésének köszöni, mihez még az járul, hogy az termékeny vidéke miatt a' messze terjedő pusztá' közepében minden éjszokról és éjszaknyugotról onló barbároknak mint kikötő tűnt fel a' gazdag China' partszélén. Továbbá Ninghia közepette fekszik a' Chinába vivő két nagy útnak, t. i. az éjszokról Khukhukotun felé vezető *mongol útnak*, és a' nyugotról Tanguton keresztül a' nagy kőfal' nyugoti végénél menő *török útnak*; mindkettőre nézve ezen hely az összekötő és uralkodó kulcs, és ebből kiviláglik mért viseltetett olly nagy érdeklél a' chinai politica e' hely iránt minden századon keresztül. Azért a' világhódító Dsingiskhán is ezt, mint a' chinai tartományok kulcsát meghódította, és innen készült a' havasi tartományokon keresztül délkelet ellen nyomulni, honnan az akkor Chinán uralkodó két családnak a' tunguzi Kinnek Kaitaiban, és a' chinai Songnak Matsihinban egyenlőn ártalmára le-

hetett, de ekkor őt a' halál elragadta, és terve' kiviselét unokáira hagyta. Ez azon hely, melyet azután Marco Paolo mint fontos vásártért Egrigaja név alatt ismert meg.

Az említett okokból hasonló természeti viszonyok közt hasonló fontossága a' délnyugot felé fekvő hely, még pedig annyi-
val inkább, mivel a' legszorosabb viszonyban áll ama nyugoti kőfalkiszögelléssel. Ott szinte zordon havasi tartomány van, mely-
lyet a' felső Hoangho girbegurbán foly keresztül, 's mellynek közepén a' híres Koko Nor (kék tó) fekszik. Még ezen tarto-
mány előttünk terra incognita, és a' sok hiányos adathól mint szinte a' sárga folyam sajátlagos folyásából annyi tetszik ki, hogy itt *Sifan* (nyugoti föld) tartományban, Khina' és Thibet' hatá-
rán sok hatalmas heglánczokat, melyet a' chinaiak havas hegy-
ségnek (Siue Shan) hírnak délről éjszakra, és nyugotról keletre menő irányban, tehát egészen úgy mint a' felföldnél láttuk, hasgatja a' tartományt, melly közül úgy látszik, az őslakosok előtt tiszteltben álló 13 patriarcha hegyecsoport képi a' Koko Nor' déli oldalán az átmetzési göböt, bár az ottani természeti viszonyok még nagyon homályosak. Ugyan azon vidéken, nem messze a' Koko Nor' keleti partjától fekszik China' legéjszaknyugotra esőbb városa *Sining*, Kansu tartományban, vagy a' régi Shensi' nyugoti részében. Ezt úgy tekinthetni mint *China' nyugoti kapuját* a' turkestaniországúton, de itt e' havasi tartományban két nagy kétágu völgy (Gabelthal) van, mellyek éjszaknyugot és délnyugot felől a' Koko Nor keleti oldalán egye-
sülnek, és az által ismét Ázsia' többi részei felé egy nagy ikerországútat képeznek t. i. a' tulajdonképi *turkestaniországútat* Tangúton át Turfánba és Nyugotáziába ('s ez a' nagy *Seren országútat*) és a' tübethi országútat Sifánon át déli Ázsiába, 's a' jezsuiták már a' 17-dik században mindkettőt beutazták. Itt volt azért mindég a' török és tübethi néppel mind a' békés közlekedésnek, mind az ellenséges surlódásnak színhelye. Itt a' tübethieket mondhatni honos népnek, és midőn az a' 8 és 9-dik században political nagy jelentőségre emelkedett, itt kellett lenni a' chinaiak és tübethiek közti viadalnak' csataterének, mig nem az utóbbiak China' e' kettős kapujánál uralkodó befolyást nyertek, és magát Chinát is heütéssel fenyegették.

Mivel a' Sining körüli hegység örök idő óta, úgy ismeretes mint a' Rhaharbara növény' igazi hazája, azért az hazájára mint szinte magas Ázsiában történt elterjedési körére nézve, és a' népfejlődés' folyamára gyakorlott hatása' tehintetéből kereskedési szempontban bővebben tárgyalatik. E' részben azonban kívánatos lett volna, ha a' szerző a' növény' tulajdonképi neve felett határozottabban nyilatkozik.

Legjellemzőbben feltűnő természetalak gyanánt mutatkozik azonban Ázsia' azon vidékén magas Ázsia' *keleti párkányának óriási megszakadása*, hol a' chinai kőfal' nyugoti vége 80

mértoldnyire nyulik el, és hol Liangcsu, Kancsu és Socshu három kőfali városnál China' tulajdonképi birtoka olly különösen vág be a' hegytetősík' belsejébe. Ezen megszakadás *Tangut* tartományban, mellyen a' turkestani országút átvisz, legrégibb idő óta nagy népjárás' ösvénye, a' kereskedési karavánok', és a' nyugotról kelet felé törekedő hódítók' útja volt. Mert a' déli részen ezen földszorulatot hatalmas havasok (Nan Schan) éjszaki oldalról pedig a' rettentő Gobi pusztá övedzi, és csak hosszában járható. Itt kellett azért minden nagyszerű ethnographiai és történeti viszonyoknak a' népek' összeütközésekor szőnyegre kerülni, egymásközt kiegyenlítettetni, vagy egymást meggyőzni, mielőtt lefelé a' tulajdonképi China' különféle kapui és kőfalajtainál újra érvényesekké tehettek volna magokat. Mint történt ez, mint állítottak a' mennyei birodalom' urai a' kőfalvonal' nagy védelmi rendszer' bevezése után Shihoangti' ideje óta 200 évvel Kr. sz. előtt itten márkgrófsági rendszert gyarmatosítás által békes közlekedés, és a' pásztorkodó barbárok' feltartóztatása végett, mint szolgált továbbá e' rendszer az éjszaki és déli oldalon a' népek' meghasonlására és mint nyújtották a' chinaik birodalmuk' biztosítása végett a' keletcezáni melletti sík földön kezeiket e' költözési tartománytól messze nyugotra Si-ju felé azaz a' nyugoti tartományok felé, t. i. Turfan vagy is a' törökök' tartománya felé, és mint igyekeztek politcái és diplomaticai befolyásukat érvényessé tenni — az itt mind jelesen és nagyszerűleg van rajzolva. Már más fél századdal a' Kr. sz. előtt látjuk itt négy egészen különböző fajú népek' összeütközését, kik között a' chinaiak Han legderekabb császári házuk alatt lettek a' győztesek, úgy hogy China' urasága nem csak itt szilárdul lett megalapítva, hanem keleti magas Ázsia' tetősíkjára is a' keleti nyugot' határvonaláig legelőször kezdett kiterjedni.

Mert a' török nemzetségű Hiongnuk éjszacról nyomultak, és ellenökben, dél felől az Usiun-ok és Juetschi-k állottak, kik közül az elsőbkek indus-german, az utóbbiak tübethi nemzetségbelieknek mondatnak; kelet felől pedig a' chinaiak állottak, kiknek politcái középpontja akkor és mégazután is soká e' tájék' közelében, Shensi tartományban Singanfuban, és Honan-giban Lojangban volt. Az állítólag indogermán usiun-okról még később leend szó, ellenben a' juetschi-kről már itt az mondatik, hogy ezeket a' hatodik kötetben a' szerző, ha nem épen indogerman nemzetséghez is, de még ahhoz közel állóhoz fogja számlálni, mivel ott csak mint Klaproth' gyanítása mondatik, hogy azokat tübethieknek kell tartani. Milly befolyást gyakorlott ezen ethnographiai meghatározásokra az újabb tudományi rendszer, nem akarjuk eldönteni, csak hogy a' mellett nem kell feledni, mikép itt közelebb a' keleti oczeán' partjához mint a' kaspi tengeréhez minden más népet inkább várhatna az ember mint indogermánokat, és hogy a' kaukasi nemzetségű népek'

roppant kiterjeszkedése mellett kelet felé valósággal zavarba jön, hogy a' mongol faju népeknek, kik olly számosak és azon idő óta vagy későbbed mint gombák nem búvhattak ki a' földből, hol adjon helyet. A' chinaiak' adatai, mellyek e' részben a' francia tudósok hivatkoznak, sokkal bizonytalanabbak, mint sem rájuk alaposan építhetne az ember, és kétségkül még mások' taglalgatására és vizsgálására is van szükségök nem csak a' francia tudósokéra, kik mindenütt megtalálják a' mit keresnek. Itt nyilván azon egyoldalúság uralkodik miszerint ezelőtt a' mongol faju népek' hajdani és nagy kiterjedését a' hunnuszok' neve alatt tették át Európába, mivel még most is vannak történetírók, kik ezen népet kalmukoknak tartják, és ha érdeme is Klaprothnak hogy annak adatait megmutatta, még is ő is olly egyoldalúságba esik, mint továbbad meg fog tetszeni, midőn Remusat' adatait követvén a' dolgot egyszerre megfordítja, és a' nagy köfal mellett svédekot és gothusokat keres, mint Atilla alatt a' kalmukokat Galliáig hozták. E' tekintetben mint a' legkicsapongóbb kalandorság', és legteljesebb criticátlanság', példájául hozhatni fel Tod angol őrnagy' értekezését a' balti svédek' és gothok' középponti Ázsiából származtatásokról. (Journ. asiat. Paris 1827. X. p. 287—309). Fájdalom illyes felfogásra a' mi munkánkban is van hajlandóság. Tanguthan, mint hőven kifejtetik, mindég a' tübeti nép volt honos, és a' miao-k (itt a' San Miao mint Miao-tse-k a' Kuan tartományokban) maradékai ott még maig is feltartották magokat.

A' tanguti havasok' nagy megszakadásának sajátzerű természeti alakjáról újabb tudósításaink nincsenek, és a' részletes természeti viszonyok' dolgában csak arra vagyunk szorulva, mit a' középkori utazók arról nekünk hagytak, vagy a' mit a' történet' folyama feltárt előttünk. Ott mint legelső nevezetes hely és mint a' chinai birodalom' legszélső őrállomása Shatshu városa, azaz homokváros, a' homok puszta' közepén fekszik 40 mérföldnyire a' köfal' éjszaknyugoti végétől, és 30 napi útra Lop Nortól kelet felé. Itt két határszorost, Jument, és Janguant említnek, mellyeknek megőrzésére ama vár szolgál. Itt ment el mindég a' chinai hadsereg hódító táborozásakor a' nyugoti tartományokba (Si-ju), és a' nyugotról jött utazók itt léptek először a' mennyei birodalom' földére. Ezen turkestani országút, vagy Seren-ut egyszersmind a' homokvárosnál három ágra oszlik, t. i. az *éjszaki országútra* Hamilton át a' songaruli puszta' felé a' mai Pelu-ba, az Jli vize mellett, *közép országútra* Lop Nortól egyenesen nyugot felé a' mai Nanlu-ba a' Jarkan vize mellett, és *déli országútra* Khotan felé, mellynek jelentősege a' népek' és hadseregek' költözéséből kiviláglik. Marco Paolo által tudjuk, hogy Sachion (Sha-tshu) akkor már régi idő óta gyűlhelye volt a' legkülönbözőbb valláskövetőknek, kik, mint a' buddhistak, magusok és nestorianusok, a' bramanok', mu-

hamedanusok' s keresztvények' üldözése által nyugotról elűzetvén itt kelet' és nyugot' határán, az ázsiai keleten belől mendedeket kerestek, és közép Ázsia' népeinek vallásos és értelmi kifejlődésére századok óta roppant befolyást gyakoroltak. A' Kiaju-Kuan kőfalkapun éri az ember kelet felé Kansu földszorost, hol Marco Paolo az úgy mint határerősség és úgy is mint vásárpiazz egyiránt nevezetes három belyet So-tshu-t (Succiur) Kant-tshu-t (Campion, Cancipu) és Liang-tshu-t (Erginul) éjszaknyugotról délkeleti irányban beúta, és ezek itt egyes tudósítások után elhalmazva iratnak le.

Mivel Marco Paolo Liang-tshuból útját egyenesen kelet felé, vagy éjszakelet felé a' Hoangho melletti Ninghiába folytatta, tehát ez az Jnshan folyó melletti *Khukhu-Kotun* hely' közelebbi vizsgálása, és a' Hoangho éjszaki kiszögelléséhez visszavissza, hol a' mongol országút éjszakra a' chinai földet érinti. Azért ezen hely, hol Dsingiskhan' unokája Kublaikhan, china' mongol meghódítója gyakran lakott, és hol Marco Paolo őt meglátogatta a' chinaiak' viszonyára vézve a' mongol népekhez roppant fontossággal bír és mint ezen környéken a' sok városomladék hajdani nevezetességét mutatja, azaz újabb időkben is szinte kiviláglik a' lamaismusból, mely fősátorát itt ütötte fel. *Khukhu-Kotun*' közel hegyes vidéke a' mongolok' fellépte előtt, úgy tűnik fel mint szülőföldre és mint előttünk legrégebb ismeretes ősfészke a' hiongnu-knak vagy a' később fellépő minden számos török nemzetség' ősatyjainak, kiknek viszonya nagy ikerbirodalmukban Chinához a' török uraságnak, a' korcáni Sianpi által történt megbuktatásáig Kr. sz. után 216 évvel (244 l.) rajzoltatik. De ezen viszony nem csak általánosan érintetik, hanem a' szerző, bár világosan megígéri hogy azt itt nem teszi, belebocsátkozik a' török nemzetségek' részletes viszonyainak bonczolgatásába a' chinai birodalomhoz, azok bel dolgaiba, bár azok e' helyen egészen közönyösek, vagy legalább a' térvizony' felvilágosítására mit sem tesznek; és szerző nem is titkolhatja hogy a' részletes történeti és geographiai viszonyok' ez eldarabolása és összecibálása az egész előadást igen nehéz folyásúvá és homályossá teszi. Tagadhatatlan hogy ez Ázsia' összes ethnographiai, mint szinte a' keletázsiai történet' nagy ismeretét s tudását feltételezi, mit az ember csak ott van feljogosítva keresni, hol ezen dolog az e' részben használt források és kutfők után különös tanulmány' tárgyává tétetett. Bizonyára a' történeti viszonyok' szorosb elkülönzése a' geographiaiaktól, mint szinte azoknak tömöttebb összeállítására különös szakaszokban a' kortudomány' különösebb szemügyre vételével, tanulmány közben igen jótékony volna és nem lenne olly nyommasztó. Szerző' saját tapasztalásából tudja, hogy az igen sok helyen érintett történeti viszonyok' helyesebb megértésére, a' chinai birodalom' történetinek nyomán (ide gondolva annak viszonyát a' tunguzi, mongol,

török, tübeti és minden egyéb középzásiai nemzetségekhez) időszámlálási rend szerint egy egész saját történeti-ethnographiai magyarázó irat szükséges, hogy az eldarabolt történeti tudomások zavarában, mellyek mind a' mellett is kevesek, el ne vesszünk, és az anyagszertül agyon ne nyomassunk.

A' történeti viszonyok e' zavaró összecibálása különösen azon szakaszban van ismételve, hol *Tendukh* tartományról beszél, mellyet először az Jnshan mellett akkor fedezett fel Europa' előtt mikor Ninghiából útját Shangtuba Kublaikhán' nyári lakába éjszaktelet felé folytatta. Ott állíttatnak először előnkbe a' török sható-k, és rajzoltatik befolyásuk a' chinai éjszaki birodalomra, ezután következnek Jnshan' legnevezeteseb lakosi a' mongol *tata-k*, kiknek neve, mint itt helyesen mondatik, mint rém, mint tatárok, történeti nagy népalakká magasult, melly századokon keresztül egész Európát és Ázsiát rettegéssel töltötte el. De a' mi itt a' tatá-knak, mint a' moho', mokho', Mungku' vagy mongol' egyik ágának ösvizonyairól mondatik, olly homályos és olly hibás nyelven 's ellenmondásokkal (253 l.) van előadva, (mint a' tata név' előfordulása a' chinaiaknál, és a' 'Tang uralkodóház' felcserelés a' Song házzal) hogy az ember tulajdonképi értelmét nehezen tudja kitalálni, ehhez járul még, hogy a' hozzá csatolt történeti adatok, mellyeket más helyre nagyobb összefüggésben ohajtnánk, minden olyanra nézve, ki a' keletázsiai történetben nem igen jártas, a' homályosságot tetemesen nevelik. A' mondatik t. i. itt, hogy a' tatá-k mongol nemzetségénél divatozó a' chinai és mongol eredetü Vang-khán fejedelmi czím europai utazók' beszéde' következtiben anyagot nyujtva a' *János papkirályról* támadt regére, ki itt *Tendukh* tartományban a' mongol és chinai föld' határszélén fontos political szerepet játszott, és nestorianus 's buddhista térítőknék hitök és szertartásuk' terjesztése által e' környéken sajátlagos fényben tünt fel. A' tatár-mongol világuraság' Dsingiskhan alatti felvirágzásával enyésznie kellett ama tata nemzetségi fejedelmi család' political méltóságának, de a' buddhistaféle lamaismus' megalapítása által e' helyeken az egyházi méltóságnak annyival inkább emelkednie kellett, és így találjuk a' mantshuk' uralkodása óta Chinában a' *Kutukhtu lámát* *Tendukh* tartományban, ki egy catholicus' méltóságára tett szert a' kalkas-mongoloknál, melly hivatalt a' Gobi pusztá' éjszaki szélén fekvő Urgában lakozo *Kutukhtu lama* na is visel. Azon hódolat, mellyet ezen mongol catholicosnak (mint egykor a' német római császárok a' pápáknak) Kanghichinai császár 1696-ban tettek, 's mellyen Gerbillon pater is jelen volt, itt részletesen le van írva. E' volt azon derek császár, ki mint nagy Péter czár' kortársa a' Chinában uralkodó tunguzi ház' uraságát az egész mongol felföldön legelőször alapította meg, és mint jeles politicus és katona a' keleti mongolok' (kalkas) és nyugoti mongolok' (oelöth vagy kalmakok) meghódítása,

mint szinte Tübet' lealázása által (mire szerző még több ízben vissza-visszatér) a' chinai birodalmat első hatalommá emelte Keletáziában.

Tendukh tartománynak, 'mint a' kutukhtullama' székének, és a' buddhista lamahierarchia' középpontjának leírásával keleti magas Ázsia' keleti szélének leírása is be van végezve, a' legközelebb említett két pont azért két különös értekezésben bővebben fejtegettetik.

Felvilágosításul a' 253—255 l. homályos helyére különös értekezés van írva a' *tatár* név' ügyében, és a' tatárok' viszonyáról a' többi középzásiai népekhez, kikre nézve egyetemben a' keleti és nyugoti írónál a' tatár név, mint a' régieknél a' scytha, az araboknál a' kafer, köznévv lett, és a' legújabb idő-kig a' legnagyobb zavar' szülője volt. 274—283 l.

A' tata név, mint mondatott, egy mongol nemzetség' neve volt Inshanban, melly már a' chinaiak' példája után mint *tatár* és *tartár*, jön elő a' többi keleti írónál. De midőn az mondatik, hogy ezen név csak nem hasonjelentésű a' taidshigod-dal, melly utóbbi Dsingiskhán ideje óta enyészett el, akkor ez ellenkezik a' 254 lapon levő adattal, miszerint a' chinaiak már a' XI-dik században a' mongol négy fő csoportot *mongol*-oknak (mungku) *taidshigod*-nak (taitshud) *tata* és *kerait*-nak nevezik. Így hát különféle mongol nemzetségek vannak, kiknél a' név-hasonlóság egészen közönyös, mivel a' tata név mint egyes nemzetségé a' taidshgod nevet csak annyiban nyelheti el, mint mind a' két nemzetséget a' szélesb értelemben tatároknak nevezett mongolok is elnyelték, és mint egyes nemzetségek később nem fordulnak elő. Átalában itt kitetszik hogy a' régi mongol nemzetségek Dsingiskhán ideje előtt egymással összezavartatnak és felcseréltetnek, melly, mint világos, a' források és különféle tudósítások által okoztatik, de azért itt nincs eléggé figyelembe véve, és a' félreérlés elkerülése végett nincs eléggé kiemelve. A' tata és mongol nevet majd mint a' mongol nemzetség' egyes ágát, majd mint az egész mongol nemzetséget felcserélve vegyesen használják. Mert legközelebb az, a mi Vang-khain méltóságra az inshami tatáknál mondatott, ismét a' kerait-okra vitetik át (256 l.) és azután a' tata és mongol ismét felcseréltetik egymással, midőn Dsingiskhán' családja (mellőzve még azt is hogy az tán nem mongol, hanem török eredetű), mint a' tata nemzetséggel ellenségeskedésben álló, a' tatától és keraittól egészen különböző iratik le, és a' mongol nemzetséghez számláltatik (254, 255, 275 l) De azért Dsingiskhán családja ismét tatának nevezte magát, bár nem ezen nemzetségből való volt is, sőt inkább Dsingiskhán maga az általa egyesített összes mongol népet nemzetsége nevérol *mongoloknak* nevezte, és ezen nép' főfejedelmének diplomaticai neve *Mogulkhan*, nem pedig tatárkhán volt. Ez utóbbi nevet a' Dsingiskhan család igen ke-

vésre becsülte, azért lehetetlen, hogy nemzetsége' neve lett volna. E' nevet inkább a' meggyőzött nemzetség viselte, bár ő azt a' győző nemzetséggel két okból megtartotta legyen is; egyik ok t. i. az volt, mivel a' tata nemzetség' tömege a' mongolok' hadseregében (melly közönségesen mongolnak nevezetik) legtöbb és legvitézebb katonákat számolt, és mivel a' chinaiak is, a' velők leginkább közlekedésben álló mongol nemzetség' nevéül ez egész népcsoport' köznevének a' tata nevet használták. E' szerint tehát a' tata (tatár) név a' keletiek és nyugotiaknál ez egész népcsoport' és political egyesület' neve lehetett, bár a' mongol név azért csak történeti és hivatalos név gyanánt szolgálhatott.

Dsingiskhán' ideje óta tehát a' különböző mongolok közti különbség, és mindkét név ugyanazon egy' uralkodó népfajt jelentí a' keletázsiai felföldön, melly ezen különbségben nem osztott ismét fel. De valamint a' chinaiak azon nevet közönségesben használták, majd pedig nevezőleg is vették, és egész más népcsoportokra kelet felé átvitték, mi mellett azonban a' tata és *tatshé* név' közt különbséget tettek, hasonlókép a' nyugotiak is e' nevet a' mongoloktól nyelvre és származásra egészen különböző nemzetségre nyugot felé átvitték. Kelet felé e' név a' tunguzi népekre ragadt, és szülte a' *tartares mandchoux*-kat, és annyi sok más tatár népet, hogy végtire az ember nem tudta, mit értsen alatta. Ez még jobban feltűnt a' tatár név nyugot felé való átültetésével, hol azon rémület, melly a' mongol csordák' hódító táborozási által egész Európában elterjedt, ezen népnév' származását e' szótól: tartarus, honnan ezen csordák előrontottak, eszközölte, és a' tatárnevet e' közép Ázsiából jövő uralkodó népre, és minden általa meghódított népekre századokon keresztül, egy Remusat' és Klaproth' vizsgálódásaig minden különbség nélkül illesztette.

Itt áll most a' mongol-tatár népség lényeges viszonyban a' hatalmas, igen elterjedt török népséghez, mellynek a' régi hiongnuktól származó különbféle ágai századokon keresztül Inshantól nyugot felé minden káspi és pontusi tengerpartoni tartományban pecsenegekre és uzokra oszolva az aldunáig elterjedtek. Ezen, Ázsiában még most is légszélesebben elterjedt népség ama mongol-tatár nemzetséggel szoros összeköttetésbe lépett, a' török népek a' mongol khanok alatt valói lettek, különösen a' nyugotmongoli birodalomban *Kapcsak*-ban, hol a' khanok egészen a' Volga mellett lakó török népekből látták el újonczokkal hadseregöket. Hogy ezen török népek, ha csak részenként is mint a' 282 lapon mondatik, a' mongolok Európába beütése előtt, a' mai Kazan körül a' bolgár fejdelmek alattvalói voltak, itt meg van mutatva, bár épen ellenkezőt tanusít mind az, mit azon időben a' volga melletti magyar és török népek' viszonyiról tudunk. Az arany csorda' khánjai Seiraiiban a' volga mellett mongol-tatár nemzetségből voltak, alattvalaik pedig tö-

rökök, ugyanazok kiket most Russziában a' Volgánál tatárok-nak neveznek, bár azok e' nevet csúfolódó névnek tartják. A' mongol-tatárok' ama nagy vándorlása által azonban a' 13-dik században nagy változást szenvedtek a' török nemzetségek. A' török népek' nagy része, ha bár nyelvére nézve nem is de természeti képződésre a' mongol-tatár népekkel való összeköttetése és vegyülésénél fogva egészen megváltozott, és ez azután oka a' *tulajdonképi törökök és turktatárok* közti különbségnek azaz azon nagy népségnek, melly jobbadán az orosz birodalom' földén tanyáznán mongol arcvonásokat vett fel, de régi török nyelvét megtartotta, és a' melly magában Russziában is tatár névvel nevezetik. Ezen nevet orosz szempontból meg is tarthatni, ha bár általánosabb szempontból a' tatár-mongol, vagy mongol-tatárok és török turktatárok közt nyelvekre nézve szükségeskép különbséget kell is tenni. Ezen turktatár új név Ázsia' ethnographiájára nézve, melly tekintetben Klaprothnak igen sokat köszönhetünk, annyiban roppant fontosságu, hogy végre valahára minden zavartól's félreértéstől megszabaduljunk.

Geographiai tekintetben három főcsoportra osztatnak u. m. 1. nyugoti turktatárookra, hová a' kazáni, astrakháni, krimmi és nogai tatárok is számláltatnak 2. keleti turktatárookra, vagy a' három kirgis néposztályra. 3. éjszaki tatárookra vagy az oroszoktól siberiai tatároknak nevezett különféle ágra, kik testalkatra inkább vagy kevésbé eltérő mongol fajú képzettség által különböznek a' tulajdonképi törököktől úgy a' keletiektől vagy a' dszagataiturkóktól Mavarannaharban. mint a' nyugoti vagy osmanli-turkóktól Európában és Kisázsziában. De azért ama turktatárok, mint ezt Klaproth saját tapasztalásából megtanulta, p. o. a' kirgisek és más egyéb nemzetségek a' legtisztább török nyelven beszélnek. Azért is káros a' turktatár nyelvet úgy emlegetni, mivel az ismét új félreértésre szolgáltat alkalmat, mint ha t. i. ezen turktatárok' turki nyelve a' testalkat' minémüése szerint különböznék az oszmanok' turki nyelvétől, mivel az első kivéve kevés egészen elkorcsosult nemzetséget, teljesen megegyezik a' konstantinápolyi törökök' nyelvével és ez utóbbi csak perzsa és arab szavak' felvételével gazdagodott. Hogy egyébiránt a' mostani dszagatai-turki nyelv Erskine' véleménye szerint annyira különbözik a' hiongnuk' eredeti török nyelvétől, mint a' dszagatai törökök szokásaik és miveltségi fokuk által amazoktól, tulajdonkép a' dolog' természetiben fekszik, részleteshen azonban igen nehéz volna beh bizonyítani.

Az egy *keresztyén királyról és János papról* beszélt rege Középponti Ázsziában, melly a' 283—299 lapon tárgyalatik, mint szerző jól megjegyzi, olly nagy befolyással volt Ázsia' sőt még Afrika' geographiai és ethnographiai isméréteinek gyarapítására, miszerint az a' tudományra nézve elég fontossággal bír, hogy annak eredetét, és az ázsiai népek' életével való össze-

függését nyomozza. Legközelebb szorosan összefügg az a' nestorianus gyülekezetek' elterjedésével, mely a' byzanti birodalomból lett elűzetése után először a' sassanidák' országában talált menedéket és onnan térítését egész középponti Ázsiáig kiterjesztette. De azért, mint az ismételt megtámadásokból is kitészik, nagyon kétséges marad, hogy a' keresztýén felekezetek a' 8-dik században elterjedtek-e a' tulajdonképi Chináig, mivel az ott talált szyr felírásu emlék, mellynek hitelességét Remusat China iránti előszereteténel fogva azonnal elismerte, általában nincs minden kétségen felül emelkedve. Általában úgy látszik, hogy a' sok tekintetben még annyira homályos ázsiai ethnographia' és történet' mezején szerző azon alapelvet állította magának, miszerint minden adat iránt kételkedjek, a' mi külső és belső okoknál fogva az igazság' bizonyosságát feltétlenül nem foglalja magában, főleg pedig hogy az olly tudósítások iránt viseltessék bizodalmatlansággal, mellyek hozzánk, a' tőlünk olly messze lakó ázsiai népekről mint a' chinaiak és indusok jöttek, melly népek gondolkozásmódjokban, és nézeteikben sokkal inkább különbözöbnek, mintsem az előttök fekvő tények azt igényelhetnék, hogy előttünk is hasonló értékkel birjanak. Miként szolgálhat épen e' tekintetben a' nevek hasonlatossága arra, hogy nyugoti viszonyokat keleti tudósításokhoz kapcsoljunk, és az által történeti viszonyokat alapítsunk, mellyeknek összefüggése egyébiránt olly nehezen ismerszik meg, arról alább leszen szó. Nasarat hatalmas török fejdelem' névhasonlatossága' nyomán, kinek neve, a' keresztýéneknek a' keletiek előtt közönséges nazarenus nevével összevág, 's kinek csapatai a' XI dik században kelet felől nyugoti Ázsiába nyomultak, szerző ur keletre a' kerait mongol nemzetséghez Tendukh tartományba megy, hol a' nestorianusok nagy sikerrel térítettek, és hol a' tatár fejdelem Vang-khán a' keresztýén vallásra átment. Annak hire nyugotra elhathatott, de nagy kérdés marad, ha vajjon a' nestorianusok a' romai egyház' feje iránti ellenszegülésből és feltékenységből ezen tatár fejdelem keresztýén vallásra áttérése hírét nem nagyították-e, mivel az nem csak bizonyos politcái öntudatot feltételez, minőt ama keleti keresztýéneknél nem találunk, hanem még nagyobb közlekedést és viszonyt felső keletázsia és napnyugot közt, mint a' millyent eddigelé tudtunk. Egyébiránt a' Jánospap' nevének csudálatos magyarázatásában legvalószínűbb a' *Vang-khan* szó értelme, melly annyit tesz mint: János király, habár sok templomja volt is keresztelő Jánosnak a' nestorianus felekezeteknél, és ez legjobban is megegyezik a' 13-dik században élt Abulfaradsh szyr annalista' egyszerű 's itt közlött adataival.

A' kerait tatárok' amaz állítólagos keresztýén fejdelme' hatalmának leromlása után is a' rege annál könnyebben felmaradhatott, mivel maga Dsingiskhán is annak családjával rokon volt,

és ő és utódai, kiknek egyébiránt kisebb gondjok is nagyobb volt mint a' vallási érdek, minden hitfelekezetnek egyenlő szabadságot adtak, és kivált a' nestoriánusoknak udvarokban nagy befolyást engedtek, úgy hogy ezek az által ott, mint korábban nyugoti Ázsia' arab meghódítóira, itt a' keletázsiai mongol hódítókra, bizonyos értelmi miveltség' terjesztése által jótékonyan hatottak. A' nestorianus keresztyéneknek a' mongol udvarban lett türetésekhez napnyugotra nézve még azon fontos körülmény is csatlakozott, hogy a' tatár-mongolok politicali okból ellenségei voltak a' muhamedánusoknak, és valóban legveszélyesebb ellenei is lettek az iszlamnak, míg nem ez utóbbi más vallások felett később időben mindenütt lábra kapott a' dsingiskhanidák' birtokában. A' nyugotiak azonban milly hajlandók voltak e' népségek politicali viszonyát a' keresztyén egyház' és politicali rendszerek' javára fordítani, kiviláglik abból hogy több követség megjelent a' nagy khán' udvarában, kik azután azon egyházi-világi hatalom aplotalanságát előadták.

A' nestorianusoknak és községeiknek magok megfészkelését közép Ázsiában a' középkorban a' mongolok Dsingiskhan alatti fellépte előtt nem fogja senki annyira tagadni, hogy azt pusztá költeménvnek állítsa, és azt is meg kell szerzőnek engedni, hogy a' nestoriánusok' keresztyénsége nem igen kapott fel, de nem azon okból, mivel azt a' buddhaismussal olly könnyen felcseréltek. Mert hogy az történt volna arról semmit sem tudánk, és azért még nem valószínű hogy lehető. Mert meg kell vallani, hogy a' milly kevésbé változtathatja egy szerezsen bőrét, olly kevésbé lehet egy keresztyén buddhaista, ha még a' gondolkozás minden jogát el nem vesztette a' szellemi viszonyok' megítélésénél. Hogy az állítólag keresztyénné lett mongol nemzetségek azonnal a' buddhaismusra tértek, a' dolog természetében fekszik, mivel az ő rájuk nézve haladás volt a' szellemi életben, de hogy a' tulajdonképi nestoriánusok, kiknek száma ezen felül mindég igen csekély lehetett, szinte arra tértek volna, a' legkeményebb mit europai vagy nyugoti öntudatnak, mivel pedig a' nestorianusok birtak, tulajdonítani lehet. A' valláskifejlődés' olly alacsony fokára szállni le, még a' legnyomorúbb nyugoti keresztyén öntudatnak is lehetetlen, és olly mértékben nem gondolható, millyenben annak átmenetele a' kifejtettebb iszlámra gondolható és részint szükséges. Ezen pont itt annyival inkább megérdemli a' kiemelést, mivel ezen munka többször visszatér a' buddhaismus' elterjedésére. Mint szerző korábban igyekezett megmutatni ezen tannak a' legrégebbs, keresztyénség előtti időben elterjedését Europa felé, úgy még ezután is sokat beszél annak elterjedéséről a' nyugotázsiai földön vagy a' kaukazi eredetű népek közt. Már itt azért referensnek a' gondolkozó elismerés' érdekében előre ovakodni kell ama még be nem bizonyult történeti felvételek ellen, és csak annyit engedhet meg, hogy

ha az említett viszonyoknak nyugoton valami alapjuk van, akkor egészen más budhaismusról van szó, mint a' mellyről közönségesen beszélni szoktak és a' mellynek legkisebb köze sincs a' mongol nemzetségek', chinaiak', tübetiek' és indochinaiak' vallásos nézeteihez, mivel ezen népek egyetemben olly kevéssé fogják bevenni a' nyugoti-európai népek' vallásos eszméit, a' nélkül hogy azok meg ne szünjenek lenni a' mik, mint azt természeti, political és értelmi képződésökben tenni képesek.

Müller Ferdinand (Jahrb. für wissenschaftl. Kritik. 1837. 71—75) után. D. J.

The Chinese: a general description of the empire of China and its inhabitants. By JOHN FRANCIS DAVIS. Esq. F. N. S. etc. late his majesty's chief superintendent in China. 2. Vol. 8. with wood-cuts. Under the superintendence of the society for the diffusion of useful Knowledge. 1836.

Ezen munkának ajánlásra alig van szüksége. Már címje elég ajánlásul szolgál. Ha régibb időkben érdeklél birt China, mennyivel inkább most, midőn a' világkereskedés kifejlődött. De a' keresztyént még közelebről érdekli a' meunyei birodalom' sorsa; a' terítések' változó szerencsével folytatott történeteit értjük.

Ezen munka' olvasásánál főleg a' chinai státusélet' okfejtésének 's az európai országok' igazgatásai legújabb irányának szembeötlő hasonlatosságára eszmélkedénk. Mert ha a' státus' eszméjét és jövődjét egyes jelenetekből, 's papjainak prófétai jövődöléseiből alakítani próbáljuk, ha az eddig megfutott pályá' irányából, 's a' többi utat kipécéző vezér oszlopokról, 's egyes kalauzoknak szavaiból következtetést húzunk a' célra, melyet elérni törekednek, úgy China' institutióiban a' tökélyt megközelítő valósítást találjuk azon eszmének, 's szegény és öröm közt megoszló érzéssel tapasztaljuk, mi szerint China már több századok óta a' dicső célnál van, és meg nem zavarható hivatalos megelégedéssel élvezi azon áldásokat, mik minket is, kik tőlök még jó kora távolságban vagyunk, kétség kívül várnak.

Vagyunk ugyan a' chinai állapotokban sok olly nevetségesnek látszó tünemények, mik némelly felületes és túlzó embereket azon hitre bírnak, mintha mi oda, hol China jelenleg áll, soha el nem juthatnánk. De szorosabb vizsgálat után jön, miként a' különbözés nem lényeges, elv mind kettőben egy, csak annak valósítása változik a' különböző körülmények szerint. Valóban a' chinai status-vallás vagy státus-philosophia és az európai között nincs kevesebb hasonlatosság, mint a' chinai mandarin és európai országférfi hivatal-köntöse között. Az

egyedre, a' népre, az emberiségre nézve — mennyiben az egyedekből áll össze — körülbelöl egyre megyen, minthogy reájok egyik mellett sincs legkevesebb tekintet is.

Ezen hihetetlennek látszó állítás' támogatására keressük ki azon elveket, mellyeken a' chinai országtan sarkallik. Mindenek felett szem előtt tartasuk e' fő elvet: *mennyen és földön nincsen egyéb, mint a' státus*. E' szó státus magában foglalja az emberi életnek minden lehető viszonyait, céljait, reményeit. A' törvénytudók ismeretes elve: *quod non est in actis*, oda terjed ki, mi nem hivatalos, az még rossz sem, az nem is létező. Minden életet a' státus nyel el, feldolgoz, 's lehető egyszerű mértani törvények szerint szabályoz. A' státus nem csak csalhatatlan, de kivüle sem értelem, sem hit, sem érzés, sem tudás, sem jog, sem kötelesség nem létezik, mind ez a' státusban a' státus által és a' státusért van, az egész élet státus-szolgálat 's koránt sem mint a' keresztyénység' gyermekes korlátolt értelme mondja, isteni szolgálat; semmi esetben sincs más istentisztelet, mint a' státus-tisztelet. Minden egyed a' polgárzat' szolgája, különbség csak a' szolgálat' lépcsőjében lehet, s a' tisztviselők 's a' polgárzat-szolgái között legfelebb azon különbség lehet, mi vagy on a' hadseregnél a' tiszt és a' közlegény között. A' státusszolgák' tömege vagy a' nép csak ezen szolgálat 's annak külső jelei által nyeri jelentőségét 's méltóságát, de örökös gyámsága alatt áll a' státustisztviselői karnak, mint magasabb értelmiség' képviselőjének, ennek a' közös szolgálati-kapocs által még feltétlenebbül alá rendeltetve. A' családélet csak annyiban bír jelentőséggel, mennyiben státus-intézmény. Nyomateka az által nő, hogy a' státus mintegy fictióval családnak tekintetik, és a' család kicsinyben mintegy a' státust állítja elő. Innen és a' patria potestas' lényegéből áll ugyan elő az uralkodónak jelentősége és állása: ez még is a' leg csekélyebb pont. Az atya és gyermekek közötti viszony, azután a' nemzetségi kötelekek, mellyből a' nép és az uralkodó ház közötti olly különbféle, szoros, és mind kettőjök lételevel összveszött kapcsolat származik, mind ezek még olly tekintetek, mellyek mellett a' chinai státus meg nem állapodik, bár azokat mint formulákat meg nem veti is. Chinai státusjog szerint az uralkodó megtestesült status, azért semmi természeti viszonyokra vagy felhatalmazásokra szüksége nincs, minthogy azok mind benne határozódnak. És milly fontos ezen okfő épen Chinában, hol az uralkodó 's a' nép között semmi természeti kötelek nincsenek, és csak hivatalos fictio által pótoltnak, hol a' Dynastia erőhatalommal feltölt idegen, minden további magyarázat nélkül világos. Ha pedig a' státus minden mindenekben, a' státus pedig maga az uralkodó, úgy magában értendő, hogy az uralkodó Istene is a' státusnak vagy a' népnek.

Nem mellőzhetjük a' státus által időszakonként tétetni szokott vizsgálatokat, mik az egyedet nem csak tudományos, élet-

ügyességi, hanem még erkölcsi oldaláról is a' státus mértékével megméri. Milly roppant jelentőségű ezen intézmény, onnan megtetszik, hogy az igazgatás minden pillanatban ki merítő statistikai ismerettel bír az egész státus' erejéről, 's annak jól rendezett ültetvényét a' gyom, gizgaz' elterjedésétől megóvhatja. Milly emelő 's egyszersemind megnyugtató érzés látni a' minden rendű 's kora hivatalviselők' seregeit az esztendei hivatalos vizsgálatokra szarándokolni, mellyek' eredménye után készülnek a' sorozatok, mik minden egyesnek a' beállandó vizsgálatokig helyét, rangját 's értékét kimutatják! Ezek jelelik ki tudományos tekintetben is az egyedek' miveltségi fokozatát. Sőt lévén a' vizsgálat egy úttal vallásos és erkölcsi is, senkinek e' tekintetbeni értékéről nem lehet kérdés, minthogy a' próbatétel a' Confutse' vallás- és erkölts tanjából is adatott. Ezek után nem lehet csudálni, hogy Chinában (kivéven az uralkodó ház' távolabbi ágait) más aristocratia nincs, mint a' fenebbi módon hivatalos becsü szerint válogatott vallásos, erkölcsi, tudományos és életügyességi virága a' nemzetnek. Itt megvan a' magasztalt értelmi és érdemi-nemesség, ellentétben a' születési nemességgel, mellynek régiségben elágazó gyökerei a' leghitványabb sarjadéknak, egyes szálaknak, sőt a' pusztá tuskóknak is némi önállást adnak, mi pedig a' státusnak egydedségével egyáltalában öszve nem férhet. Említeni kell még, miként azon vizsgálatok practicaei kivihetősége megkivánja, hogy az egyedek szakadatlanul a' legszorosabb ellenőrség alatt szemmel tartassanak; így készülnek a' kimutató táblák, mellyek a' leghaszontalanabb aprólékosságokra kiterjeszkednek. Mivel még is nagy tömegre nézve minden egyes tetteket könnyve foglalni nem lehet, ezen a' hiányon segít a' számos és jól rendezett rendőrség, mellynek főképen tisztében áll táplálni a' gyöngéd ereményeket mint gyermeki tisztelet 's engedelmesség az atya iránt, mint a' ki az uralkodónak jelképe és kisugárzása. Ezen és hasonnemű eremények' felköltésére használtatik a' bot, pedig nem egyedül a' népnél, hanem a' felsőbb tisztviselőknél is, 's e' miatt semmi praecjudiciumról nem panaszkodhatnak, sőt inkább egyedül rajtok áll az atyai gondoskodásnak illy kitünő jelenségével megtiszteltettek tartani magokat. Még a' felsőbb status hivatalnokok közt is meg van ezen paedagogusi fegy. Itt van egész általánosságban kivíve a' törvényelőtti egyenlőség. A' mi fiatal státusaink mindég tesznek egyes kivételeket, millyenek születés, gazdagság, érdem. Chinában a' leggazdagabb, mint a' legszegényebb, az ezüsthajú ősz, úgy mint a' gyermek biztosan számolhat rá, hogy a' rendőrszolgá akármikor 's akárhol a' mint kedve tartja, és a' megfenyítendő' erkölcsi épületére szükségesnek véli, atyai tekintetének és gondosságának ezen bizonyítványit meg nem vonja tőle.

Ezen rendszernek megítélésében legfőbb tekintettel kell

lenni annak gyakorlati alkalmazására, és eredményeire. Davis ur ugyan meleg védjök a' chinaiaknak, 's lehet hogy olvasói közzül is találkozandnak kik nézetét osztják. Mi ellenben ha csak az általa fel hozott tett dolgokat vesszük is figyelembe, véle egy véleményen nem lehetünk. Az anyagi állapot általán véve nagyon nyomorú és mecsevésző. Mi illeti tudományos és szép művészeti műveiket a' chinaiaknak, a' szerzőnek előadása inkább képes e' részbeni jó véleményt elrontani, mint támogatni. Erkölcsei gyümölcsei a' rendszernek még silányabbak. Még a' szerző előterjesztése szerint is hiában keresünk valamely ép, erős, nemes, egészséges, nagyszerű vonást a' nemzeti jellemben, vagy egyedekben. Az is, mit magasztalva említ a' szerző végre is csak aprólékos, törpe és semleges kalmár erényekből, és inasi érdemeiből áll, mellyek még azon felül a' szüntelen éber rendőrség' erőtett gyümölcseinek tekintendők, csak üvegházbeli növények, opus operatumok. Természetesen a' bűn is épen illy gyáva elkényeztetett fattyú sarjadék.

Csak durvaságuk és nyerseségök képez, ott hol kitörni alkalmok vagyon, ellentétet szokott sima udvariságukkal. Mélyen gyökerezett, száraz, aprólékosságon kapkodó, félénk önzés és ostoba hiúság teszik jellemök' alapzatát. Igaz, hogy ez mindenütt megvan, de bosszantóbb alakokban, olly nagy mértékben, mint itt, 's annyira áthatva a' nép' egész lényét, sehol a' világon máshol nem mutatkozik.

Különös hogy a' szerző épen azt kárhóztatja a' chinaiakban, mit legkevésbé lehetne. Értjük elzárkozási rendszeröket, mi szerint nem csak az europai kereskedéstől magokat elszigetelni, de általában minden érintkezést a' külföldel gátolni igyekeznek. A' szerző' ezen nézete megbocsátható ugyan, mennyiben ő mint az angol kereskedőtársaság' ügyvivője természetesen annak érdekét igyekszik előmozdítani. De gondosabb szemügyre véve a' szerző' nyilatkozásait, úgy látszik komolyabb meggyőződését mondja ki, mint első tekintetre gondolnók. Nem látta által azon szükségességet, melly a' chinai kormányt a' „non inter-course“ rendszer követésére kötelezi. Legalább nem emlékezik róla, csak előadása végén, ott is csak felületesen. 'S ez annyival nevezetesebb, minthogy a' chinai institutiók csak ezen elzárkozási rendszerből magyarázhatók, és érthetők, legalább reávitelenen érthetők, habár azért nem örvendetesebbek is. Mert nem kell felejteni, miképen Chinának állapota mind annak el-lenére, hogy kívülről békesnek és nyugodalmasnak látszik, századok óta elannyira erőszakolt, millyennek példáját a' világtörténet alig mutathat fel. Az uralkodó tatár-faj' (Mandschu) aránya a' számtalan benszüölt tömeghez rendkívül csekély. Pedig hogy a' nemzetiség' nem aludt ki egészen a' chinai népben, a' „tamen usque recurrit“ itt is mint mindenütt bebizonyul — a' hivatalos tudósítások phrasisai daczára is magából a' szerző Davis mun-

kájából jobban ki tündöklük, mint talán ő maga is gyanítaná. Habár a' nagy tömeg elfásult, érzéketlen 's rajta az önzésnek győzhetetlen felénksége erőt veszén is, habár sokan, kivált a' műveltek közül (kik elébb levetkeznek a' nemzetiséget, 's az álladalom' fogalmához könnyebben felemelkednek) az idegen urak iránti renegatszerű buzgalomban keresik 's találják saját érdeket: de ellenkezőt is lehet tapasztalni. Milliók chinaik egyesültek az idegen uraság' megbuktatására, milliók (mert itt csak milliókra számolnak) emlékezetet meghaladó idők óta fel bírják tartani függetlenségüket a' hegyek között, 's hasztalan iparkodik a' kormány sergeinek időről időre szenvedett gyalázatos és véres veszteségeit eltitkolni. Ide járul, hogy kedvező körülmények között ismét megújulhatnak azon veszélyek mik már gyakran megtörténtek itt ott tengeri kalóz csapatok verődvén össze a' tengerpartvidékeket pusztítják 's könnyen political zavarokat is eszközölhetnek. Ilyen körülmények között nem csudálhatjuk, ha a' törvények rendkívül szigorúak, kivált olly tettek ellen, mellyekben csak távolról is political célzást lehet gyanítani, nem a' rendőrségnek nyommasztó mindenható 's mindenütt jelenvalóságát, nem a' chinaiaknak kizáratásukat minden katonai szolgálathól, mi kizárólag a' tatárfajt illeti, nem a' külföld ellenében gyakorlott elzárási rendszert. De maradjunk csak a' kereskedési tilalom mellett. Könnyű által látni, miképen gyógyíthatlan bajok ellen csak kétségbeesett orvosszerek alkalmazhatók. Ha Angolhont érdeke készteni, hogy kereskedését nem csak Chinában, hanem a' világ' minden piaczn terjessze, támogtsa, épen úgy Chinát ugyan azon érdek kényszeríti az ellenkező módszerre, mert a' létel' kérdése mellett el kell némulni minden más érdekeknek, mint az ipar, vagy kereskedés. Minden, mi szellemi és anyagi mozgalmak, nyilvános 's magános élet feletti ellenőrködést nehezíti, és így mind azt, mi ezeknek nagyobb 's erőteljesebb kifejlődését segíthetné, — hasonló körülmények között nagyon veszélyes. Ha meggondoljuk, miként a' szabadabb kereskedés — melly által például elégedetlenek 's zendülők fegyvert és hadi szereket könnyű szerrel szállíthatnak vagy alkalmok nyilik idegen hatalmasságokkal szövetségeket kötni — közvetve és közvetlenül veszélyeztetheti a' dolgok' jelen állását: akkor nem fogjuk a' chinai rendszert legalább reávitelen olly menthetlenné 's bolondnak mondani. Ne mondja senki, hogy a' szabadabb kereskedést is lehet örszemekkel kísérni, már ez maga olly újításokat hozna be az igazgatási rendszerbe, mellyek a' fenállóval nem egyeznének meg. A' kereskedés' megengedésével szükségképen versengés támadna a' kereskedő nemzetek között az elsőség felett, 's ha egyik vagy másik nagyobb kedvezéseket nyerne, ez maga képes lenne a' többit felingerelni, hogy az elégedetleneket a' Mandschu uraság' megbuktatásában segítse. Azonban hogy ezen vagy más rendszer által el lehet-e a' sür-

gető veszélyt hártani, vagy meddig lehet feltartóztatni, mit sem mondhatunk, mint hogy kevés political változást lehet előre megjövendölni. Ott is, mint másutt úgy segítnek a' dolgon, mint lehet, és addig húzzák, meddig lehet. Egyébiránt habár a' jelen állapot elutasíthatlan kéntelenségnek eredménye is, azért nem kevésbé kellemetlen, 's annyival inkább kérdehetjük, hogy az, mi Európában hasonló irányban történik, kéntelenség szüleménye-é? vagy csak political tévedés? mi mélyebb belátás által még elhárítható. De rövid idő múlva a' tévútról lelépni többé nem lehetend, 's a' hiba szükségge váland.

China' benső állapotjának megítélésére multhatlanul szükség a' középázsiai viszonyokat is bővebben ismerni. E' tekintetben a' szerző kevés tanúságot nyújt. Úgy látszik, hogy magasabb nézőpontról tekinteni a' tárgyakat nem képes, csak részletek mellett marad. Munkája nem több, mint compilatio a' Chinát tárgyazó britt tudósításokból, melly vállalatban különös segélyére volt saját tapasztalása, az adatok' megítélésében biztosabb mértéket szolgáltatván. Ha az olvasó elevenebb képét kívánná Chinának szemlélni, jobban teendi, ha Macartneynek követségi tudósításait, 's az újabb munkákat Plátheét, Gützlaffét 's másokét, különösen Ritterét használja. Ezzel nem mondjuk a' Davis munkáját hiába valónak. Meg van annak is a' maga érdeme 's nem hibázand közönsége, mellynek épen olyanra van szüksége.

Götting. gelehrte Anzeigen (90—92. St. 1838.) után.
B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

14. *RUDIMENTI mineralogici compilati ad uso degli incipienti lo studio della mineralogia* da G. Z. CAMUNO. Edizione secunda. Pavia, nella stamperia Fusi e C.' 1839, 510 l. 8-adr. — Jelen munkában szerző Necker' módszerét követi melly következendő munkában van előadva: *Le régne mineral, raméné aux méthodes de l'histoire naturelle*. Ezen módszerben először is az érczalaku ásványok (metallofani) aztán a' kőalakuk (lito-fani), harmadszor azok mellyek e' kettő közt állanak (amfi-fani) 's végre a' gyulvány érczek (inflammabili) adatnak elő. Necker' módszere azonban az elemi oktatásra éppen nem alkalmas, mert a' tudományos szigoruságnál fogva olly érczek választatnak el egymástól, mellyek a' rendszerinti módszerekben természetesebben állnak együtt. Egyébiránt szerző munkáját szájjali tanításhoz alkalmaztatá, mire az valóban alkalmas. Helyes tant közöl az, tisztán 's egyszerűen előadva, a' mineralogiai tanulmányok' mostani álláspontjának megfelelőleg. Ez alkalommal ismét fel kell sohajtanunk, ha honunk' literaturájára tekintünk, melly csak hasonló elemi munkával sem dicsekedhetik, 's mit reménylenünk nem is lehet mind addig, míg egyetlen egyetemünkben a' mineralogia deák nyelven tanítatik 's míg ezen szép és hasznos tudomány minden nagyobb iskoláink' mulhatlan tanítmányai közé nem tartozandik.

15. *ISTITUZIONI di economia sociale dell' avvocato Matteo DE AUGUSTINIS*. Vol. I. Napoli 1837. — Genovesi', Filangiéri' és Galiani' hazája, Nápoly fentartja mindég az ezen nagy embe-rektől reá hagyott örökséget, jeles elmék' termekeinek folytonos létrehozása által. Ezek közül tiszteletes említést érdemel Matteo De Augustinis' munkája. Noha már vagy husz év óta közönséges azon vélemény, hogy Olaszországban a' társasági tudomány megavult rendezkedések' határai közt mozogván, annak mivelői kénytelenek idegen eszmékhez folyamodni, De Augustinis' munkája megfelel a' tudomány' minden kívánatának. A' hely' szüke nem enged meg mutatványokkal bizonyítani be állítmányunkat.

16. *Studi sopra la storia universale*, di Giuseppe DE LUGNANI. — Trieste, 1839. M. *Weis*, tipografo dell' J. R. Governo. Hat darab 8-adr. öszvesen 1950 l. Ara 26 olasz lira és 10 cent. — Jelen munka' szerzője a' historia' ifju mivelőinekajánlván azt, kijelenti hogy czélja nem az tanítóként lépni fel, hanem csak követni azt, mi a' festészetnél van szokásban, hol a' legnagyobb mesterek' munkáiból egy sor szabályt 's példát vonván le, ezek egy könyvbe egyesítettnek, melly az elemeket foglalja magában 's a' művészet' menetelét nyomozza. Hajlandó lévén ezenkívül a' jellemek' közönségességét keresni, hogy azokból a' tények' eredményeit vonja le, megvallja azt kíváná, hogy az egész mindenséget egy formula alá szoríthatná, hogy azok' alkalmazását a' véghetetlenségig szaporíthatná. Ezen irányzat egész munkájából kitünik, 's csakhogy az ifjuság hasznot húzzon munkájából, nem sokat gondol vele, ha azt mondják is, hogy azt mi munkájában dicséretes, más munkákhan is fel lehet találni. Vannak azonban Lugnani ur' munkájában saját gondolatok is. Így azt állítja ő, hogy a' pogányok' minden különbség nélkül manicheusok voltak, mivel két elvet állítottak fel, a' jó és rossz' elvét, mellyek közt a' világot felosztották. — Másszor azt állítja, hogy a' megváltás' szükségesvoltának eszméje egész keleten el volt terjedve 's azt lehet mondani hogy nincs nemzet, mellynél az nem divatozott volna. Nem tagadjuk, így szól szerző, hogy a' közönséges ész diadalmasan nyitott útát magának az igazsághoz, minden tévelygéseken keresztül, vagy legalább nem tagadjuk, hogy a' józan okosság a' tiszta ész által megerősítve, a' szenvedelmek' csendjében, a' legjobbat látja az erkölcsi tettekben 's jól fel tudja fogni, vagy képzelni az emberi elmén uralkodó setétségeken keresztül az elvont igazat. De a' magának hagyott közönséges ész, a' józan okosság, az egyszerű természeti elme, hogyan fogja meg a' lelkek és szivekbeni emberfeletti megújítás' szükségesvoltát, vagy is a' megváltás' eszméjét? Egy Palaestina' kebléből felemelkedett szózat nagy változást jövendölt a' dolgokban, 's hogy egy zsidóországi nemeslelkű számüzött az egész világot meghódíttatandja; de egy illy szóra valljon hallgattak-e a' nemzetek, vagy engedték-e úgy hirdettetni azt ki magoknak, mint lelki megújítót? Egyebiránt Lugnani ur' a' historiában az emberiség' két életfolyamat vagy nemzedékét látja. Egyiknek gyermekése Ázsiában 's Egyiptomban kezdődött a' patriarchák' sátora alatt; nevendékkorát a' feniciaiak, ragyogó ifjuságát a' görögök, erős férfiuságát a' rómaiak képezik, melly aztán elpuhult öregségben végződik. A' colossalis római bizodalom' leroskadásával végződik az első társaságos nemzedék. A' másíknak gyermekése felől, mond szerző, semmit sem tudunk, azonban a' berohanó barbar népek csoportjára nézve ázsiai, éjszaki az. Többi korai azon népeknek mindnyájokra illő jelleműek; mint növendékek foglalásokhoz

kezdenek, mint ifjak végrehajtják 's fentartják azokat; mint férfiak 's keresztyének polgárisodának Európában 's átkelnek Amerikába is. — Lugnani ur az emberiség' történetének előadásában encyclopaedicus irányt követ 's mindenre kiterjeszkedik mi a' historiai studiumokban gyönyörködőt érdekelheti.

17. SAGGIO di Teoria atomistica *seguito da alcuni cenni sulla dottrina elettro-chimica, e sulla combustione*, del Dottor Giochino TADDEI professore di farmacologia, etc. — Firenze, 1837. presso Guglielmo Piatti. — Miután prof. Taddei, *Elementi di stechiometria* című munkájában előadta miként kell az egyszerű és öszvetett atómok számát és súlyát meghatározni; miután előadta ott ezen meghatározások' fontosságát most itt a' chemicusoknak „az atomistica theoriáról próbatételét, vagy is azon érdekes munkában előadott elvek' gyakorlati alkalmazását nyújtja. 'S valóban kimutatni az utakat, kinyomozni a' gondolatokat jövendő munkálatokra, felette nehéz munka 's csak nehányaké; eloszlatni a' nehézségeket, 's kevésbbé fáradságosakká tenni azokat kevesek dolga. Taddei' munkáját nem lehet eléggé ajánlani a' chemicusoknak, olly becses és jeles az. A' gyakorlat chemicusra nézve is igen nagy hasznú az, de még sokkal hasznosabb a' kezdőre nézve; amarra nézve, mert kevésre vonja 's gyakorlati példákkal erősíti azt, mit csak hosszú studiumok' és munkák' sora által lehet megszerezni, — erre nézve, mert itt egyesítve találja fel a' physikai és chemiai alapismeretek' elemeit. Ezen próbatétel könnyűvé teszi az öszvetételeket szabályozó fő törvények' ismeretét; a' számok' egyszerűsítése 's becses táblái mind elősegítik a' teljes megértés' könnyebbitését. 'S ott hol az electro-chemica theoriáról, 's az egészről szól, kevésben előadja a' legnehezebb dolgokat, mellyek másoknak kötetek' irántára nyújtanak alkalmat. Kettős szolgálatot tett hát ő a' tudományak; gazdagítja azt új észrevételekkel 's theoriai nézetekkel: felvilágosítja 's megkönnyíti a' legöszvebonyoltabb tünemények' megértését.

18. STORIA dell' *Elettricità*, di Antonio CARNEVALE-ARELLA, ripetitore di filosofia, e' medico del presidio della cittadella di Alessandria. — Alessandria, presso Luigi Guidetti, 1839. Két darab 8-adr. 230 és 272 lap. Ára 5 olasz lira. — A' villanyosság' történetirása most alkalmas időben történik, miután Priestley' híres munkája ritka és tökéletlen. Carnevale-Arella ur elég dicséretesen kielégíté ezen szükségét, mi illeti a' közönséges villanyosságot, nagy szorgalommal öszvegyűjtván a' legfontosb ismereteket, a' különbözőféle felfedezések' eredetéről, melyeket biographiai adatokkal 's érdekes és mulatságos közlésekkel is szépített, 's elegendő terjedelemben előadván a' különböző tanokat. Minden olvasó bizonyosan sok új 's kellemetes dolgokat találand jelen munkában, melly egyszersmind oktató és mulatságos. Reményt nyújt szerző, hogy más alkalommal szó-

land a' Galvanismusról, az electro-chemiáról és magnetismusról, mi által bizonyára nagy szolgálatot teend a' tanulóknak.

19. BIBLIOTHÈQUE *asiatique et africaine* où catalogue des ouvrages relatifs à l'Asie et à l'Afrique qui ont paru depuis la découverte de l'imprimerie jusqu' en 1700. Per. M. H. Ternaux-Compans. Paris chez A. Bertrand. Leipzig chez Michelsen, 1841. — Ezen nagy hecsü munkában 279 lapon 2803 cikkely van; kezdődik *Schildberger'* utazásával 's nagy számu ritka és kevéssé ismert munkát hoz fel chronologiai rendben.

20. *Discurso lido* etc. (Beszéd, mellyet a' tudományok' királyi academiájának nyilvános gyűlésében, Lisbonában, majus 15-d. 1838. felolvasott G. DA COSTA DE MACEDO 's a't.) Lisboa, 1838. 74 l. 8-adr. — Jelen beszéd' fontos a' tudományok' álláspontjának ismeretére nézve Portugalliában. A' hires titoknok arról panaszokkal kezdé beszédet, mi szomorú állapotban volt a' lisboniai academia a' political forradalmak miatt, mellyek Portugalliát pusztították 's pusztítják, sok évek óta, 's mellyek miatt az academia kéntelen vala hallgatni, 's hátramaradni. „De melly különös ellenkezet mutatkozik Portugallia 's a' civilisált világ' egyéb részei közt ezen időszak alatt! Az alatt mig itt az erkölcsi aszkorság' egy neme, a' talentomokat megtompítá, a' teremtő genius' szárnyait leszegdelé, más tartományban a' tudomány magas reptet vón, új theoriák alapítottak meg a' pontosan végrehajtott tapasztalatok felett, honnan az egyes tudományokról különbféle nézetek támadtak, 's igazságok ismertettek el, mellyek alig tüntek fel a' tudományos láthatáron, azonnal a' legnagyobb fontosságú eszméket és fogalmakat nemzették 's a' legsudálatosb eredményekhez vezettek.“ Ennek bebizonyítására felszámolja itt a' szónok rövideden minémü felfedezések 's haladások tétettek a' csillagászatban, chemiában, physicában, geológiában, geographiában, archaeológiában, mathesisben, orvositudományban 's a't. Mit csinált az alatt a' portugallus és az academia? A' portugallus a' közönséges tudományos mozgásban semmi részt nem vévén, munkássági körén kívülmaradván, a' teljes és halálos felbomlás' képét mutatá, 's a' political marasmust az ész' megsemmisülése követé. Az academia megfosztva egy részt tagjaitól, kik tömlöczre hanyattak, száműzettek 's elszélesztettek, lassankénti kimerülés által teljes feloszláshoz közelgetett, úgy látszott nics többé reá nézve semmi remény. Azonban a' tudomány' geniusa örködött a' felett. Csupák' sora Portugalliába vezeté Don Pedrot 's a' hon' szabadítója, egyszersmind a' tudományok' visszaállítója is lön. Azonban ő nem érte meg ohajtásinak teljességét. Halála után Donna Maria II. azt mit dicső atya elkezdett végrehajtá. Az academia' mostani elnökévé II. Ferdinánd király választott, férje a' királynénak, ki az academia' pártfogónéja. Újraalakittatván az academia, így szól a' szónok, új évszak kezdődött Portugalliában a' tudomá-

nyok' előmentére nézve. Fontos beszédjét az örökös titoknak így végzé: „Com taes ajudadores he de esperar que floreça cada vez mais a Academia. Sirvão os lauros colhidos pelos antigos trabalhos de incentivo a novos esforços. O caminho da sciencia he largo, porém agro e cheio d' espinhos difficeis de romper; mas superar os obstaculos he a vossa missão. E quaes serão os que poderão estorvar-vos guiados por vosso Excelso Presidente, e amparados por vossa Augusta Protectora, sob cujo imperio, para me valer das expressões d' um grande escriptor nosso, *respirarão os estudos das Lettras, e receberão espirito e sangue?* — Deixai a' vossos herdeiros um legado, que os accidentes da fortuna não podem acanbar, que os homens poderão inveja, porem não usurpar-vos, a gloria do vosso nome, que será repetido com admiração, e respeito na mais distante posteridade.“ (Magyarul: Illy segedelmekkel reményleni lehet hogy ezután sokkal inkább virágzandik az academia. A' régi munkákért gyűjtött babérok inger gyanánt szolgálандnak új munkálkodásokra. A' tudomány' úta széles, de darabos és tövisekkel teljes, melyeken keresztültörni nehéz; de ezen akadályokat legyőzni rendeltetéstek. De millyek volnának azok, melyek benneket akadályoztathatnának; fenséges elnököktől vezérelve 's fentartva királyi pártfogónétek által, kinek uralkodása alatt, hogy egy nagy írónk' szavaival éljek, *a' tudományos studiumok lehellenek 's lelket és vért szednek magokba?* — Hagyjatok örököseiteknek egy olly hagyományt, melyet a' szerencse' játéka meg nem semmisíthetnek, melyet az emberek irigyelhetnek, de tőle meg nem foszthatnak, nevetek' dicsőségét, melly csudálkozással fog emlegettetni 's a' legkésőbb maradék által is tiszteletben tartatni.)

21. CARTEGGIO *inedito d' artisti dei secoli XIV, XV, XVI pubblicato ed illustrato con documenti pure inediti* dal Dottore Giovanni GAYE. — Firenze, 1839, presso Giuseppe Molini, tomo I. di pag. IV e 596, con sei tavole litografiche. Ára 10 olasz lira és 80 centi. Tomo II, 1500 — 1557. Firenze. Molini 1840. XII és 432 lap. Ára ennek is ugyan annyi. Tomo III ed ultimo 1501—1671. Firenze, 1840. XI és 623 l. Ára ennek is ugyan annyi — Az újabb időben — így szól a' szerző — csak az olaszok és németek dicselkedhetnek a' szép művészetek' historiájával, ha ugyan azon elv állítatik fel, hogy ezen nevezet alatt nem csak chronologiai rendbe állított nevek és tettek értessenek, hanem azon formák' előadása is melyek alatt valamely nép' közönséges szelleme kezdetében, baladásában 's hanyatlásában nyilvánul. — Francia és Spanyolországban 's Angliában, meg kell vallani, sok híres művészek voltak; de híjában keresnéd ezen népeknél, művészségök' historiai kifejlésének legkisebb nyomát is, annyival inkább különböző is-

koláikat. — Egész a' 16-d. század' kezdetéig így szól a' kiadó, egész ezen korszakig, mellyben a' vallás és politica ugyan azon kötelei lánczolak Német- és Olaszországot egybe, egyiknek története a' másikéval szorosán egyesülve haladt. — Ezen egyesülésből a' legragyogóbb sugárok ömlöttek mind az olasz mind a' német művészségre, noha Gaye ur' véleménye szerint a' forrás, mellyből azok' Németszágra terjedtek, inkább a' vallásos és tudományos 's úgy szólván vizsgálódó szellem volt; az alatt mig Olaszországban a' nép' sajátos természete, vagy is az olaszt jellemző művészeti individualitás volt a' forrás. — Az igazgatás' azon formája, melly divatban volt a' közép időben az olasz városok' legnagyobb részében, különösen kedvezett a' művészet' haladásának. Innen Gaye ur szerént a' különbféle olasz köztársaságok' történetével szoros öszveköttetésben ment a' művészet' története. Ennélfogva a' művészeti tanulevelek' e' gyűjteményét kiválogatván 's kiadván, elsőséget adott azoknak, mellyek anyagot nyujtván a' művészetek' történetére, világosan bebizonyíthatják azon öszveköttetést, melly mindenkor létezett Olaszország' polgári dolgaiban a' historia és művészetek között.

E G Y V E L E G.

1. Az éjszaki régiségek' királyi társasága (Det Kongelige Nordiske Oldskrift Selskab) Kjöbenhavnban, januar 30-d. 1841 tartá tizenhatodik ülését. Prof. RAFFN, ezen társaság' örökös titoknoká előadá annak mostani állapotját 's az elmúlt évbeni munkálatait, emlité az általa kinyomtatott négy darab munkát: *Scripta histor. Islandorum*. tom. X. deákra fordítva SVEINBJORN FVILSON által. — *Mémoires de la Société des Antiquaires du Nord* avec etc. — *Annales de la Soc. p. la connaissance des antiquités du Nord*. — *Relations historiques sur les voyages faits par les Islandais dans leur propre pays et dans les pays étrangers*, red. s. les textes orig. p. PETERSEN. tom. II. — Dr. PINGEL jegyzeteit közlé a' godshaab-i omladványokról 's MÖLLER ur' tudósítását, a' grönlandi régiségek végetti tudományos útazásáról, mellyet a' társaság' megbízásából tett. Ezen tudósítás a' társaság által kiadott: *Souvenirs historiques du Groenland*-ban van. — Dr. LUND, most Lagoa-Sunta-ban jelenti a' társaságnak, hogy Brasilia' belsejébe tett útazásában egy barlangot fedezett fel, mellyben ember 's vadállatsontok öszvevegyülve találtattak 's azt véli hogy ezen csontoknak véghetetlen régi időszből valóknak kell lenniök 's hogy ezen embercsontok bihettőleg legrégiebbek az eddig találtattak közt, mivel egy részt egészen csonttá váltak 's a' vadállatokéhoz hasonló épségben vannak. Az előfő' formája egészen sajátos; a' homlok nem egy

vonalban emelkedik fel az arczczal, hanem azzal világos szögletet csinál, mellyből kitünik, hogy ezen emberek' koponyája lényegesen különbözik minden eddig létező emberfajokétól, az alatt mig a' régi romai emlékeken levő emberi rajzokhoz hasonlitanak. Ezen csontthalmok közt talált Dr. Lund egy félgolyó alakú követ is, mely alsó lapos oldalán teljes simításu, 's mely mint látszik dörgölésre használtatott. —

2. Prof. RAEN az *Antiquitates americanae*-hozi pótlékai-ban, mellyeket a' Kongel. Nord. Oldsk. Selskab adott ki Kjöbenhavn-ban, régi islandiai és daniai kéziratokból kifejti, hogy a' scandináviaiak a' 10-d. és 11-d. században Massachusetts-et és Rhode-Island-ot felfedezték; 's ehhez azon gyanitást köti, hogy a' scandinaviai gyarmat, több századokon által éjszaki Amerika ezen partjain birt, melly gyanitást egy Newportban felfedezett régi épület' architectonicus tulajdonsága erősít, mivel az a' második századból daniai épületekkel megegyezik.

3. Nagy-Brittannia' népessége az 1841-dik' felszámolás szerint 18,664,761 egyedre megy, és pedig

Angliában	7.321,875	férfitü,	7.673,633	nő
Wales-ben	447,533	—	463,788	—
Scotiában	1.246,427	—	1.382,530	—
A' britt tengerbeni szigeteken	57,598	—	66,481	—
Úton lévők	4,003	—	893	—

Jelentve van a' házak' száma is.

Lakott házak 3.464,007	Angliában	2.753,295
	Wales-ben	188,196
	Scotiában	503,357
	A' szigeteken	19,159
Lakatlan házak 198.061	Angliában	162,756
	Wales-ben	10,133
	Scotiában	24,307
	A' szigeteken	865
Építésben levők 30.631	Angliában	25,882
	Wales-ben	1,769
	Scotiában	2,760
	A' szigeteken	220

4. Az éjszakamerikai statusokban az 1841 öszves népszámolás szerint volt 17.100,572 egyed, tudniillik 14.359,413 fehér, 371,616 szabad fekete, 2,369,553 fekete rabszolga.

5. Számos nyilvános és privat tudósítások 's többoldalu vizsgálatok után Th. Fow. Buxton bizonyította, hogy évenként keresztyén kereskedők által több mint 150,000 's muhamedanus kereskedők által, több mint 50,000 rabszolga vitetik Afrikából ki 's adatik el Amerikában. Ezen summák' öszveszámoló-

lására leginkább a' legközelebbi decennium' több egymásután következő éveit használta 's mint bizonyos számot 200,000-et hoz ki, és pedig a' keresztyének' részéről *Cubá*-ba 60 000; *Brasília*' öt kikötőhelyébe: *Rio de Janeiro* (56,777), *Bahia* (22,202), *Pernambuko* (8079), *Maranhao* (1252), *Para* (799J, 78,331; az elfogott hajókra *Sierra Leone*-ban 7,852; *Havanába* 442. — A' mubamedanusok' részéről a' pusztán keresz- tül 20,000; a' tengeren *Muskat*-ból a' keleti parton 30,000. Hivatalos tudósításokból megmutatja azonban, hogy az általa felvett summa, alig teszi felét az igazinak 's hogy azon rabszol- gakereskedés azon évek óta, mind e' mai napig, mindég növe- kedésben van. Tanúlevelei vannak, hogy az utolsó 50 évben *Brasília*' szükségére valami 4 millio neger vitetett ki Afrikából 's nagyobb szerencsétlenséget nem tud kitalálni, mint azt, hogy a' texasi köztársaság a' rabszolgákkal kereskedő státusokhoz állott. Ezen török sok millio embert fog elnyelni. *Texas*ba 1837—1838, 15,600 fekete rabszolga vitetett be. (Zeitschrift für vergleichende Erdkunde, I. Bd. 1s Hft. Magdeburg, 1842).

6, Londonban jelenen 21 társaság van, mellyek tudományos és literariai munkálkodásoknak szentelvek, 's mellyek bizonyos időkben, többnyire novembertől juniusig, időszakonként gyűlnek össze. A' királyi társaság, melly 1663 alapított a' természettudomány' minden ágára kiterjeszkedik, de elágazásai olly számosak, hogy az most figyelmét inkább azok' elvontabb tárgyaira fordítja. A' régiségek' studiumát két társaság kezeli, egyik, a' régiségvizsgálók' társasága, melly 1717-ben alapított az ország' régiségeinek studiuma végett, másik a' numismaticus társaság, melly pénzek 's medailljokra van szorítva. A' természethistoriát nyolcz társaság műveli, ezek közt a' Linné-társaság a' fűvésztudományt és állattant; zoologiai társaság kettő van, zoologiai és entomologiai, 's kertmívelési és botanikai öt: a' *royal society of horticulture*, a' *horticultural*, *royal botanical*, *metropolitan* és *botanical society*, mellyek, kivéven az utolsót időszaki nyilvános kiállításokat tartanak. Astronomia két társaság van, a' *royal astronomical* és az *uranian society* 's a' physikai és mathematicai különös vizsgálatokra, a' *mathematical*, *meteorological* és *electrical society*. A' *society of arts*, melly különösen mindennemű művészet' előmozdítása által jeleli ki magát, 1754-ben alapított 's némelly tárgyak, mellyekkel eddig egyedül foglalkozott, most a' polgári ingenieur-ök' 's britt építészek' intézeteinek tárgyait teszik. A' geographiai és geologiai, nem különben a' statistikai társaság' nevek által eléggé jelettetnek. A' *royal society of literature* azon egyetlen társaság, melly kizárólag literariai nyomozás' tárgyával foglalkozik, 's a' királyi ázsiai társaság' tárgyául a' keleti nyelvek, literatúra 's tudományok szolgálnak. A' *royal London* és a' *united service*

institution-ben a' felolvasások és *conversatiók* igen vegyes tárgyuak. Az *english agricultural society*, melly gazdálkodási kérdésekről tudományosan értekezik, időszakonként jön Londonban öszve, 's a' *Cambden society* a' nélkül hogy üléseket tartana, jóválasztott irományi által mozdítja elő a' literatúrát. Orvosi tudományokat illető folyóiratok' olvasására 's *practicus* kérdések feletti értekezésre nyolcz társaság alakult 's a' *graphic, artist's* és *amateurs society*, szép művészetekről értekezik. A' kormánytól csak négy társaság, a' királyi régiségtudományi, geologiai és astronomiai nyerneq segedelmet helyadás 's a' geographiai pénz által. Mind ezen társaságok' öszves alaptőkéje 81,500 fontra becsültetik.

A. B. P.

IGAZÍTÁS.

A' Tud. tár' folyó évi II. füzetében a' 81-dik lapon, a' jegyzésben „*Kuban folyó*“ helyett „*Kuma folyó*“ olvastassék.
Jerney.

CRITICAI FÁBOROZÁSOK.

HARMADIK CZIKKELY.

BALZAC.

Nem olly igen könnyü, kimerítő ítéletet adni Balzacról. Ő, először, ha nem a' legjellemzetesb de bizonyosan *legterjedtebb* jelenete a' francia romanticának. Egy francia romanticus sem ment át nagyobb iskolán nálanál — ha t. i. „iskola“ alatt az ember' bensőleges önművelését értjük, — 's senki sem fizete terjedelmesb tanpénzt, mint ő. Többet irt 30 kötet roz regény-nél, mig az lön, mit egykor az ifju Lambert róla 's ez ismert álarcz alatt önmagáról jóslott: a' gondolat' *alchymistája*. A' legroppantabb szélességből, mibe költőnek szétáradhatni, összeszede, öszponttá magát 's személyessége' fokába zárta össze nemzeti költészete' jelen érdekeit. Harmincz évig, a' szó' legsajátabb értelmében, gondolatvadászaton volt, nem gondolatok, azaz képek, mondatok, egyességek, de a' gondolat után törekvék 's meg kell vallanunk, hogy a' maga módja szerint végre mégis szert tön reá. Harmincz évig és nem kevesebb időig fáradozott, egyik legjelesb hőseként az általány' (absolut) fellelésében, mert nem az arany', mint douaii Claes ur véli, de a' gondolat', az igazság' kifürkészése 's előadása a' valódi általány. De e' gondolatot Balzac persze csak annyiban kapá meg, a' mennyiben nemzeti költészete' valódi jelentőségét kiemelni képes vala, 's nem *csak* túlzását, vagy épen alságait, mint mások hittársai közül. — De e' széles és lassu levés' sajátsága mellett, előadása' bonczani rendszere az továbbá, mi a' felettei ítéletnek különös pontosságot 's ismeretet parancsol. Balzac nem költés közben teremt. Sőt inkább nála minden teremtmény már meglevő, létező, mit csak elemzőleg (analytice) bonczol fel. Egy költői alakot sem látunk Balzacnál *lenni*, mind meglett már, de hiányzik még, hogy kedélyök' körökzetébe pillantsunk. De itt meg is mutat a' költő min-

den szálacskát, minden parányi kerekműt, minden pygmaeusi rugót. Szétszedi minden alakát 's néhány valóban úgy van összetéve, hogy az olvasó nem tudja összerakni többé. 'S ha a műt bevégezé, lélektani tapasztalásban sokkal gazdagabb, de gyakran az alakulás' egy egészletével (totalitas) szegényebb lön. Az egységes kép elveszett neki, 's kis időköz múlva csak vonalokra emlékezhetik még. E' körülmény legjobban bizonyítja, hogy Balzac nem nagy, de mégis gondolkodó, értelemteljes 's élesvizsgán működő költész. 'S mégis szerencsétlenség volna, ha sok társait hírnók. Ők magok aláznák le a' költészetet.

Balzac' költészete nagy mértékben önkörző 's ép' abban áll okossága. Az élet' csendélete az, mi az ő életét teszi. Nem a' historia' férfia ő, 'nem ismeri a' költész' szentségét, hol a' költő soha nem látott alakokat pillantva meg, látnok lesz; — de az eltitkoltságban, háziségban, az emberi társaság' önkényes, vagy önkénytelen elzárkozásában, a' társélet' azon elvonultságában, a' városok' álomkamráiban, hol az éjlampa ég, 's a' lesetlen kedély tiszta vagy nem tiszta czélaival, terveivel, cselekvéseivel gondolataival előlép, ott ő tökélyesen hon van. Ott hol a' socialis élet álságosan ragyog, mert benső mocskot, benső fogyatkozást, rohadt lényfoltját kell eltitkolnia, ott az ő hona, 's ott is, hol egészen ragyogás nélkül, a' nyomor csak sohajt még titkos barlangjában, élet helyett. El kell róla mondanunk, hogy minden állapotot aláás mert átlátja, hogy mind aláásvák. Mivel költészetének tárgya nem a' magától és magában élő: annak szívében, mit ő életül vesz, kelevényt lát ülni 's a' halált, 's mint boncztudós elég hű, e' szívet csontnöveleteivel (tuberculum) együtt egészen fel-kitárni.

Az életet, mi Balzac' költeményeiben tükröződik, az élet' csendéletének nevezők. 'S ezt nem azon szintésséggel (analogia) mit a' festészet ennek nevez. Nem, az övé egy bensőleg átdúlt, megfenésült, sebes, önmagában végkép megbetegült csendélet, 's e' poshadt háziségban csendesb mégis az élet 's hangtalanabb és az marad, mint bárhol másutt. A' balzaci beszélyek' terméiben sokféle rosz 's messzenyuló dolgok történnek, de a' polgáriság, sőt a' „*Spiesbürgerlichkeit*“ az, mi olly nyugodtan történeti végig. Minden a' családba számüzi magát 's ha más költőknek erőjök vala, minden családeseeményt világtörténetté alakítani ki: Balzac' sajátja, ellenben, a' talent, azt is, a' mi világtörténet' jellemét szüli magában, a' családélet' szűk és megsebzett köreibe tolni vissza.

'S itt hát a' pont, hol minden értelmes criticának a' szerző' oldalára kell lépni 's a' „*Blasirtheit*“ igen igazágtalan yádjától védnie; mert miben áll az tulajdonképp ha a' foga'omra és szellemre vissza megyünk, e' joggal úgynevezett önvész. A' költészetben, melly most magok a' socialis állapotoknál is közelebb-ről érdekel bennünket, hogy egyszóval fejezzük ki, az élő ala-

kitás' tehetlenségében álland. A' *blasirt* költőben t. i. bizonyos erő és vágy teremteni, igen meglehet, de betegsége ép abban mutatkozik, hogy az erő ki nem tart, 's az alakítás' fogalma, mint tehetsége, kezei közt vesz el. A' *blasirt* költőben, tagadhatlanul, bizonyos rángás van, kimondani magát, 's alakítani; mintegy neki rohan az alakulásnak, elutasíthatlan rettegéssel sejtí, hogy az elveszend 's sietnie kell legalább körrajzait, kezdeteit kapni meg. Illy módon, illy szilárd 's igazán tiszta akarásban is tolvá össze talentjét, valóban teremt is valamit, melly előnkbe lépve tökélyes élet' színét hordja magán, meg is kap hennünket 's ismert beszéddel, társunkúl, szólít meg. Annál fájdalmasb, hogy léte' következményében nem nézhetjük valóban azúl, mert a' költő' betegessége miatt, mellyben ez kora fájdalomát 's bűnét hordozza, rajta, az alakon, az enyészet' szomorú jele függ, min megismerszik, hogy tulajdonkép mégis hazudja az életet 's szívében a' halált viseli. Saját fájdalom az, virágzó ifjú- és hölgy alakokat látni, miknek arczain mégis az ifjúkor' pirja tavaszvirággorként fekszik, kiknek lehellete csak rettegés, ifju öröme csak reszketés 's félelem. Az ifju kor az, valóban mivel itt találkozunk, de a' halálisteneknek áldoztatott, a' kor' fájdalma' 's bűne' áldozatául.

Illy alakok azok, miket a' *blasirt* költő teremt; 's ha még mélyebben megyünk a' szellemiségben, még csak nem is illyek, mert még csak halni sem látjuk teremtményeit, csak tűnni, ellebegni, elfoszlni, ellehelni, elfúni magokat. Az utolsó jelelés a' legjobb, 's az marad. *Elfúni magát*; végetlen, határtalan kin, melly e' szóban fekszik. Egy illy magát elfuvó poetai alak lassanként tűnik el, a' nélkül, hogy látnók, a' nélkül, hogy csak egy perczig is mondhatnók: most történik az, minden érzéki megállapodás, a' lét' minden hatalma, az önlét 's maradás' minden erője, a' testi műveltség' minden kibélyegzett idoma, minden megfogható, ismerhető földi, sőt minden 's mindenféle tárgyilagosság; mert csak az egyedi tárgy tárgyilagossíthatja magát, csak az már magában valódi alany. Mi hát e' szellemi és testi elhalás' és eltűnés' következményében ez olly búja alapra rakott alakból végre felmarad: a' *caput mortuum* az csak a' test' kísértete, kísértet, melly tulajdonkép' még e' nevet sem érdemli, mert a' földalatti titoktelj' bensőleges, éji jelentősége nem lakozik benne, sőt inkább, az egészen légi- 's üresé, de melly mégis hajlammal születék, minek nemteljesítésében áll csak kísértetszerűsége. A' test' e' hüvelyében lebegnek, röpkednek, fuvalnak hát mindenféle légi gondolatok. Gondolatok? nem: gondolathüvelyek, szárnyak, cseregve, susogva, de színtelj, lényeg, kedély és lélek nélkül. Ha e' szürke, félig láthatlan hogárszárnyak' czéltalan gazdálkodására fordítjuk szemünket, fülünket, úgy járunk, mint a' szellemköddel a' Harzhegyen; végre e' lankadt szürkeség is hitvány gőzbe foszlik el,

e' susogás, fuvallás is elveszti utóljára különzeteit, önálló parányait (atom) és minden hallható és látható könnyü ködporba úszik el.

De ki e' szülemény' Golgatháján szomorún ül, mint Marius Carthago' romain, az a' költészet maga, mint csendes, magabavonult gyászno; halottait kesergve, miknek egykor éltek nem, csak létszinök vala, ah, 's mi még sokkal szomorúbb, élöit, kiknek ezekkel hasonló sorsra kell jutni, schemenek- és hig füstalakokként a' Lethe' partjain. Elhagyattassék-e házam, lakom elárvuljon-e? Ne imádkozzanak-e többé papok szent oltáiraimon? A' gondolat' melly nevemben él, honában is elfeledve legyen? Minden hatalom és nemzerő, melly az örök égtől ered, tehetlenségben 's szétfosló ködben végződjék-e el?...

A' blasirtheit' egy hegye megvan a' népek' minden poetai korszakában; de nem mindég mutatkozik olly meztelenségben, mint korunkban. A' francia romanticának is van illy éles, sugárfinom hegye. De hogy itt a' légi véglet egy nő, abban dicsutelmes engesztelés van. Mert a' költészet nem nőagyrem, de *fér-füi*. Balzac nem blasirt költő. A' szellem' azon aszkórja, mit csak származata (genesis) 's felozlásában jelelhetünk meg (mert a' semmit megfogni nem lehet), sem talentjében, sem alakításában nincs. Mindég éles czéla van, mindég czélmegfelelő eszmélete, mindég ama *hite a' valóságban* (realitas), melly a' költeményben legszükségesebb; mindég van földé diszletének 's ennek felkészítéseül mindég egy életütere. Alakai gyakran csak idomok, mert ha a' költészet elvál tőlök, a' critica előtt gépekké (automát) lesznek; akkor azt mondjuk rólok: holt emberek; de az életnek is vannak önmagában holtteste, a' Morguenak is műkirakásai. De az életlenekről mik egy nagy Père la Chaiseben mind elférnek, nem mondhatjuk, hogy ködben foszlottak el, hogy *egykor éltek, 's elfuvák magokat*. Balzac nem nagy költő, de meg kell adnunk, hogy okos, hogy megkapni tud, 's hogy Halffestként a' három hatalmas közt Goethe' Faustjában, a' megkapottat bár kegyetlenül felbonczolja parányaiába, de soha sem hagyja kisurranni kezei közül. Elmondhatjuk, hogy Balzac gvilkolja alakait, de agyon nem veri; csak felbonczolja. 'S a' holttest az ő holtteste, nem lopta, de a' homunculusokat, miket regényei' boncztani termében mézszárol, maga csinálta. Ha néha rosszak, qu' importe? mégis „atyuskának“ kell őt hívniok.

A' költőt akarjuk utánzani 's kettőt legjelesb alakiból röviden felbonczolni. Ezek *Clæs Boldizsár* 's a' vén *Grandet* legyenek — Nézzük ez embereket: eredeti elemök, szorosan véve, a' „*Spieszbürgerlichkeit*“; de e' Spieszbürgerlichkeit legbensőbb idegeiben, legtitkos állapotaiában van felkapva; itt egy alchymista' műhelye, ott egy fukar' fénytelen házi sivataga. Tagadhatlan, hogy mindkettőben sok philisterség van, de mind kettőben —

mélyebben fekvő körülmény — dús költészet is. Mert mi a' fősvénység? Elepedés a' teljben. Ó a' pénz valami mélyköltői dolog; de a' fukar nem élvezi a' pénz' költészetét; csak tudja. De legbensőbbleg is tudja, mint lelket és lényt, mint egyet és mindent; mert ha nem tudná, miként fogná úgy, saskörmökkel erősen tartani? A' fősvénység tehát a' maga nyugodt létezésében azon roppant, de bűnös akarat, melly bár tudja, hogy az arany költőive teszi az életet, mégis önként kizárkozik e' költészettől. Vas hős megtagadásban. Tudja, minő varázsszakra rejlik az aranyban; tudja azt is, hogy ez, csak *ellánczolva*, a' földi élet' sötét barlangját költészzel ragyogja be; de mégis inkább barlangjába, sötét szekrényébe száműzve, milliomszorosan száműzve, akarja a' karbunkulust elhaló fényével, birni, mint megszabadítani saját gyönyöreit. Milly nagysága a' nemleges költészetnek egy sovány fukarban! De ez még a' fukarság a' maga nyugodt lételeben. A' vén Grander több. Ó a' fősvénység' végtelenül sokszorosított költészetét állítja elő, a' fősvénységet *nyugtalanágban*, a' rettegve, csalékony karbunkulustávolba ki kapó *nyerészkedésben*. Ó a' merész fősvénység, azon fősvénység, melly áldoz, hogy nyerjen, melly naponta és óránként a' merény' rettegésébe merül, hogy a' leghalalosz varakozás' sötét hullámaiból végre a' süker' ragyogó drágakövéből megszabadíttassék, melly az aranyfény' körében a' keletégen száll fel. Grander azon Harpax, ki többet tesz, mint megtagadni önmagától, ki mindég újra kinozza is magát a' vesztés' színe- 's lehetőségével. Mert minden nyerészkedés a' létező csekély' veszélyeztetése a' nagyobbért. De mivel a' fukarság valóban csak a' birásban, a' legybiztosb birtokban ismeri meg saját magát és lényét, a' leg-hatalmasb dolog, mire képes, ha e' légzártan (hermetice) elcsukott birtoktól megfosztja önmagát, azon lehetőségért, hogy az, mi még légvárként függ a' fellegekben, valósúljon. E' vasmerev következetesség' legbensőbb lénye' tökélyes megtagadása mellett, ez teszi a' nyerészkedő fősvénység' költészetiségét. Maradjunk a' hasonlatnál, hogy az arany ragyogó karbunkulus ('s miért ne tennők, ha agg regékben sok csudát hallunk róla?) mi hát a' nyerészkedő fősvénység' tette? Ez: sovány, karomszerű újjakkal felnyitja a' fekete szekrényt, miből Niebelungenhortja elébe ragyog. Milly csudásan játszik a' meghomályosított napfény, a' lámpa' sötét világa ez aranyban! Igen, az érczek- és köveknek éles szemök van, még nagyobb mélységből pillantó fel. Az elemi fény az, mivel a' földszellem az enberiséget elcsábítja, 's miből még az ós ellenség is sötéten néz elé. Ó tudja azt, a' kincs' öre; nem olvassa többé a' perczeket, miket ezek' nézletében élvezett, ah, azok egykor öröklétet képezendnek. Tudja, mint szív a' ragyogó ércz' mély szeme életén; mint lón egész létével e' mélység' martaleka, 's most elszakadjon tőlök? az élet' ez édtől váljon el? Bal kezével, vérző szívvel áldozva lökje tova a' ha-

talmakat, mik egész lételet áttragyogják, hogy a' jobbal soha ki ne kapjon, messze fellegtávolba, hol e' valóságnak még csak képetüneménye, Fata Morgánája tündököl? Milly iszonyu parancs ez! De ő megteszi. A' remény' fénye győz. A' fellegképek, az egi fény szivárványtávolban, diadalmaskodnak. A' karbunkulus' tündérfénye olly messze nyúlik, hogy magán az égen törí meg sugárait. Élete az, önsége, mindene, mit a' vén Grandet áldoz, de mi felülről int több; az égből pillantó istenek mindég hatalmasabbak. A' keresés' kína még nagyobb kéj a' bírtok' gyönyörénél, melly már minden kéjjel fel ér. E' kincs után küzd tehát: evangéliuma az; bizonytalan távolba csapja hát a' gyámtolt: az végzete; örök küzdésben megtagadja legbensőbb énjét: az határzata; a' roppant talám szédelgős toronytetőjén lebeg örökké: akarata az; hosszú életében nyomorogva 's nélkülözve hal ezer kívalált: az gyönyöre. Nos ha ez nem ő, a' fősvénység' gloriája, úgy az egész fogalom csak pusztá hang. És ez az öreg Grandet.

Nem költészet ez?...

És most az *alchimia*; ez valóban a' legcsendesebb csendélet. Az éj és kormos falzat' magányában — egy öntemetkezett — összegugorodva füst között, mit csak a' tüzhely' lángvillama szegdel át; ül a' nedves teremben. De e' teremen láthatlanul, de megtestesülve járdal a' költészet. E' roppant, hősi *remény*, melly éj-, köd-, hörtöngöz- és penészes fallyukból, de mégis minden üdvvel-teljes, örökké a' kelet' csillaga felé pillant, melly neki, az adeptnek, már az ég' szegélyén áll; e' sugárdús, végtelen remény, már maga a' költészet. De hiszen az alchymiában még sokkal több van e' reménynél — az alvilág' tudománya, maga az alvilág.

Heraclit, a' mély elmű philosoph, két útról beszélt minden gondolkozás- és teremtésben egyik fel 's a' másik alá visz. De ez utak nem egyenlők, sőt a' levivő az első és eredeti 's csak a' leszálás által jut a' szellem' feltámadásához. Ezt Heraclit mondá, kit sötétnek neveztek, mert jobban át vala hatva geniúsától, hogy sem gyöngé fejüektől megértessék; de e' nyilatkozásában van minden tudomány' és minden költemény' értelme és titka. Ugyanazon értelem az, mit már a' természet teremtése' egyszerű módszerében kimond, a' fát 's virágokat, mélyen a' föld' belsejében gyökereztetvén, a' szülés' titkát az élőnek legbensőbb szentségébe téve át. Minden *leendő* az alvilág' ölében lesz; az emberi lélek' örök érzelmei is, 's még dicsőbb, örökbb gondolatai is világos szellemének, alról jönnek-fel, mert a' természetesen gyúl fel minden gondolkozás, minden gondolkozás először *természetszentelés*, de azon gondolatok, mik mindég csak felülre appellálnak, 's a' világmindenség' valódi isteniségét a' a' csillagok közt keresik, ezek megtagadják eredetüket 's ezért a' hontól is megtagadtatnak, mert a' mélytitokteljes,

de azért felfejtendő gondolatpálya minden természetesen nem csillagírás, melly mégis csak a' számmal kezdődik, 's számmal végződik. Ott, merre a' fellegek eveznek, nem lakik a' természet' geniusa, nem az esőfelleg' fia ő, de az alvilág' örök aknájából száll fel, hogy a' kék bolton ő is felüsse ragyogó tronját. Minden szellemi, mint minden természeti, alulról kezdődik; nem a' felpillantással, de a' leirányzott vizsgálattal.

Ez ősrök gondolat az, mit az alchymia is formája' igazságában ki mond. Az alchymianak bizonyosan hamis tartalma van, de idoma a' tudomány 's ép azért az igazság. Velője a' vizsgálat, melly az alchymistikai kísérletek' folyamában csak azért satnyul 's halaványodik el, mert igenis *kísérletekre* azaz tapasztalásba bocsátkozik. Ha mit az alchymista keres, tehát a' mi czélát teszi, igazán a' szellem-e önmagában? közönyös dolog, ha az életnedv, ha a' bölcsek' köve valóban feltaláltatik-e, ép' olly kevés jelentőségű, sőt inkább, az alchymia' minden igazsága abban áll, hogy meg ne találtassék, tehát hogy a' czél örök fejtvény legyen. Sőt inkább az igazság az, mi az alchymistát folyvást műhelyéhez béhozza, 's az, mit minden adept *lassanként* 's körülbelől kivív. Egyszerűn kimondva, minden alchymia' e' végeredménye: *maga a' természet' 's mélyei' és hatalmai' megismerése*, olly ismeret, melly bár fáradságosan lassan, végre maga a' szellemhez vezérel.

Az alchymista' ügyekvése- 's tettében tehát valóban a' szellem' csend életét látjuk a' *maga legmélyebb bensőségeben*, a' *szellemi vizsgálat' elmerültét az éji természetméltségben*. De az illy ügyekvés és tett olly megtettesülten költői, hogy ki ezt rajzolni, kifejtetni 's elgondolni képes, költőnél egyébnek nem vehetjük. De épen Balzac az, ki ezt „Recherche de l'absolu“ jában a' maga módja szerint igen jól megfejté. Mert épen nem puszta műhelyét adá az alchymióskodásnak, mint tán a' festészet' alföldi mesterei kísértve érzették volna magokat; 's nem is vezette elő, mint néhány német novellairó (a' jeles Tieckként is, der Alte vom Berge novellájában), az alchymistát csak aszú, összefonyadt gondolatphilisterül a' világfolyam' fris sürgesége mellett: de az alchymista' cselekvését lelke' benső származatául 's valódi historiájául rajzoló; a' *levést* mutatá nekünk 's a' *feltartóztatlan* ügyekvésvágy' örök haladását. Minden vigyázatot és pontosságot, minden okos figyelmet és czélatosságot, mire Balzac' genieje képes, e' személyességbe tevé le 's zárta össze. Mert Claës Boldizsár úr persze Douaiiben a' kis mező- és philistervároskában lakik, hol, szorosán véve, egy szellemileg mozgékony embernek másképp foglalkozatlan képzelme mindenféle különös dologra, mint épen az alchymia, bukhatik, de Claës urnak már származatában üdvös súlyaránya van minden philistesség és kisszerűség ellen. Mert ő eredetileg spanyol, 's ónemes családból. De Párisba megy 's Lavoisier alatt a' vegytant ta-

nülja; mely tan azonban nem rögtön kapá meg olly kizárólag, hogy egy szeretetreméltó kisasszonyba ne szerelmesedjék, azzal boldog házasságról ne gondolkodhassék, sőt azt valóban több ideig ne folytassa is. Mint később kitűnik, Claés ur persze több szemlélődő szenvedélyre képes kedély, de mind a' mellett 1809ig, szelleme' forduló pontjáig, leg főbb örömét 's gyönyörét a' tulipánokban leli; e' természetre nézve a' legnagyobb jelentőségű idiosyncrasia, mert a' virágvilág' vegyes felülege, a' hagymanövények' tarka változatossága 's egyhangú tarkasága általában olly hajlam, minek csak körzöttebb természetek adják át magokat. Persze ez alárendezett hajlam végkép' megszűnik, mihelyt bennék a' mélyebb ösztön felébredett; 's most az éjnek és titoknak fordultan, végbúcsút mond a' tarka és ízetlen felületnek, mit jelenleg a' szellem' és természet' bensőjének árulásául néz. Mert szívében zajg és forrong, a' vágy' lázas heve lefelé, felébredett, 's mi az előadó költő' valódi művészetét teszi, most abban mutatkozik, hogy e' zajgó kedélybensőség' kerekzete a' leggazdagabban kifejtetik. Ismét gyönyör az és kinok, a' magok' rejtélyes (mysticus) házasságában, mik létre jönnek; az egyetemes, közönséges emberiség az, a' mint elhal, felemészttve azon tüztől, mely a' mélységek' öbleiből felgőzölög. Érezzük, hogy a' költőnek igaza van, ha e' hőst genienek nevezi.

Mivel az, mit itt adni akarunk, szellemszemle akar lenni, az ekként jellemzett alakokat sebesen adhatjuk egymásután. — Kinek Balzackal legtöbb rokonsága van, az Hugo Viktor. De ezt nem úgy akarjuk értetni, mintha e' két költő közül valamelyik tartalom vagy idom szerént a' másik' természetébe átjátszanék, vagy hogy mindkettőnek hasonzerű sajátsága van: sőt inkább ezzel csak azt akarjuk jellemzeni, hogy e' két költő minden versénytársa közt egy romantikai 's valóban concret novellistica' fogalmát vagy inkább eszméjét legtisztábban fogá fel 's legkibélyegzettebben adá elő. De alanyilag Hugo Viktor sokkal nagyobb költő Balzacnál. (Marlow után).

Kazinczy Gábor.

GRÉTIKAI SZEMLE.

Ú T L E I R Á S O K.

Travels in northern Greece. By William Martin LEAKE. In four volumes. London, RODWILL. Vol. I. 1835. XII és 527 lap, 3 rézre metszett földabrosszal, és 3 kőre metszett felirási táblával, Vol. II VII és 643 l. 4 kis földabrosszal, és 20 felirási táblával. Vol. III. VII és 578 l. 2 földabrosszal és 10 felirási táblával. Vol. IV. VI és 588 l. a' mutató táblán kívül 1 földabrosszal és 2 felirási táblával.

Valamint kétségtelenül az angolok azok, kiknek nagyobb-részt köszönhetjük azt, hogy Görögországot romjaival 's a' hajdankor' nyomait ismerjük; úgy azok közt Leake V. M. ezredes az, kinek terjedelmes munkái a' helybeli vizsgálatoknak és tudományos tanulmányoknak legérettebb gyümölcseikül tekintendők, 's azok már magokban véve is a' hajdani Görögország' tájírásának majdnem tökéletes és szilárd alapját teszik. Ha a' jelen munkát az éjszaki Görögországról, az ugyanazon terv szerint készített a' Peloponnesről, valamint a' szerzőnek Athenae' tájírását, az attikai népeket, 's Kisázsianak hasonlító földleírását tárgyazó munkáit összekötjük; csak örülhetünk azon, hogy szerző az ő olly nagyszerű terv szerint rendezett munkáit illy terjedelmesen bevégezni szerencsés lehete. Ezek, bár mit hozzon is a' jövődő, Görögország és nevezetességei' tájirati studiumának kutfeje, 's egyszersmind ama tartomány történetiratának és statisticájának fő oklevele gyanánt szolgálандnak ezen század' első 's Ali Pasa emelkedő hatalmának korszakában, kivel Leake századosnak diplomaticai tanácskozásokat kelle tartani, 's kinek hatalmas karja az utast azon tájakon hátorságos védelem közt keresztülvezeté, mellyek egyébként a' török hitdüh, és a' klephtek' zabolátlansága által legkevesbé valának közelíthetők. Bármilyen mocskos czédula Joanninából, mondák akkor a' Görögök, nagyobb védszer, mint akármi nagy és fényes fermán Constantinápolyból. Szerző utazása alatt mindent szemmel tart, és

mit sem hanyagol el, mi a' gondolkodó és világismerő utast vonzhatja és foglalkodtathatja, a' tartomány' természeti misége, a' föld' gazdaságos használata, nyelve, szokásai, erkölcsi és politikai állapota, legújabb 's legrégebb története, ó és középkori romjai, egyforma pontossággal és terjedelmesen közöltetnek. A' mellett szerző mindég a' tárgynak él, 's tulajdon személyéről nem mond egyebet, csak mi tudósításainak pontos felfogásához és méltánylásához szükséges; azt pedig, mi őt az ő nagykiterjedésű vizsgálódásának pályáján akadályozza 's feltartóztatja, kedvegyennel viseli, 's a' körülményekből még mindég annyi hasznot tud húzni, mennyit azok nyújtani képesek. Meg kell vallanunk, hogy azon komoly és férfias hang, melly ezen angolok' munkáiban uralkodik, különösen jótévő és szíverősítő benyomást okoz bennünk, ha a' mi kedves földieink' némelly utazási iratait olvastuk, mellyekben mindenütt az olvasónak a' szerzőhezi gyöngédsége előre feltétetik, mint millyennel szerző az ő saját igen drágalátos és szeretetreméltó személye iránt viseltek, 's minden csekély fáradság az olvasónak valami nagy áldozat gyanánt betudatik, mit a' főrangú és finom miveltségű utazó kiállott, csak azért, hogy annak elbeszélése által a' német község gyönyörködtethessék.

A' nélkül, hogy tagadnók, miszerint a' jelen munkának tökéletes és ezen utazási leírásnak különféle oldalait egyformán tekintetbe vevő kivonata e' jelentésben is helyt érdemel, mindazáltal Éjszakigörögországnál, mint Moreánál is megelégszünk azzal, ha szerző' utazási vonalát csak röviden közöljük, 's így a' legfontosb felvilágosítások közül csak azon nehányat emeljük ki, miket az ő Görögország' tájirata e' jelen munka által nyert.

Négy utazást foglal e' munka magában. Az első 1804-ki december 9-kétől 1805-ki január' 16-káig, kezdődik az első megérkezéssel Albania' partjaira Avlonánál, 's azután Corfu szigetén, és kirándulást foglal magában déli Illyriába és éjszaki Epirusba Corfuból, honnét Hagio Szarantából Tepelenibe a' Viosa (Aoos) mellett, 's innét más úton tér vissza, úgy parti hajózást is Port Palerimoba (Ponormos), és Buthrotonba. A' második, sokkal érdekeseb, 1805-ki június 12-kétől 1806-ki február 16-káig. Ekkor Patrából indul el, 's azonnal az aetoli partok felé tart, Bockhoritól Eunós' mentében, továbbá Messalonghibá, 's innét Zypos hegyen átmenvén Vlokhóba, a' trichoni tótól éjszakra; azután a' vrakhori sikon Ácheloozon által, és az éjszakeleti és éjszaki Ackernanián által az ambraci öböl' hosszában, Prevyzán és a' régi Nikopolison által Actába, 's innét Joanniába, honnét Leake százados elsőben is Suliba, Kassope romjairól híres Kiafába, 's Nikopolis' környékébe, és Dramisius' nevezetes romjaihoz kisebb kirándulást tőn, 's azután keletre a' Pindus' meredek szikláin, és a' körülbelől 7000 lábnyi magas Kardhitzán keresztül, Beratori (Imperatoria) felé déli Macedo-

niába nyomult be. Itt Castoriáig (Keletron) éjszagnak tartott, azután ismét nyugotra hajol az illyr határba Berat (Antipatria) és Apollonia felé, honnét többnyire az Aaos völgyében Joannina felé visszatér. Szerző azonban Joanninát ismét elhagyja, és a Pindos-csomón, melly most Metzovo Zygosnak neveztetik (geographically the most remarkable mountain in Greece) a' Pe-neios-völgybe, Trikkán és Larissán, Pharsalos és Thaumakoson által Zeitunba (Lamia) megy, továbbá a' Thermopyléken keresztül Pundoniczán által Veliczába (Tilhoraea), 's a' dicső tájakon az éjszaki és nyugoti Parnasszon Chaeroncián által Böötiába. Itt Lebadeia után különösen Skripu (Orchomenos) iratik le jól, 's innét Hyompolis és Opus szomszéd tájakat is meglátogatá; azután útja Thebae felé fordul, honnét különféle kirándulások közben a' partvidéket az euböi öbölnél és Plataeae-nál látogatá meg. Azután szerző Gyftokastron ált Atticába utazik, mi felől azonban ő más munkálatok' kiegészítéséhez csak keveset közöl; Megaris felől episodi észrevételeket is sző be, mellyet már az előtti utaztában (on a former journey annak közelebbi adata nélkül) meglátogatott. Most Oroposon és Tanagrán keresztül Thebae fordul vissza, 's innét Lefkán (Leake szerint 'Thespieae) által Böötia' déli partján Phokisba és Delphibe megy, honnét a' koryki barlangot a' Parnasszon felkeresi, 's azután Krissón, Salonán, és Lidhorikin által Epaktoba (Naupaktos) utazik. Itt köttetik össze Leake százados' második útja Moreába; az első ezen munka' első és második utazása között fekszik.

A' harmadik utazás september' 9-kétől, december' 23-áig 1806. Corfuból indul ki, 's vízen Macedoniáig, ekkor azonban Leukas, Ithaka, Kephallenia, Kythera szigetek, továbbá a' Cycladok és Sporadok közül többek megérintetnek, és helyi vizsgálódások történnek. Macedoniában elsőben Athos' vidéke, azután a' partvidék Amphipolisig, és Amphipolis maga is tájékkal együtt leiratik. Fájdalom! a' bizonyosan még igen gazdag új bányáját Amphipolis (Marmara) romjainak Leake nem vizsgálható meg, mert a' jelenvolt Fetá-Bey nem adott rá engedelmet, a' ki, mint a' Törökök közönségesen, a' régiségek' nyomozatát kincsásás gyanánt tekinté; Leake szerencsésb leendett, mint maga is megjegyzé, ha Serresből Ibrahim-Beytől levelet hozandott, hová csak Amphipolisból ment. Serresből azután Salonikiba tért, melly legközelebbi vidékével hosszasan iratik le. Szerző meglátogatá beljebb a' legrégebb Meccdonia' igen érdekes tájékait és rómaid, Pellát, Edassát, Beröát, honnét a' felső Ludias völgyébe, a' régi Cordaeába megy által. Djumából ezen völgyben Szerviába Haliakmonban tart, 's az Olymposon által Elassonába (Oloosson), Turnayo-, Larissába, Tempe-völgyébe, és Ambelakiába az Ossa mellett, hol 19-dik decemberben igen átlátszó légnél a' 60 geographical miles távolságu sa-

loniki kastélyt megismerheté, 's azt a' hatodló által más nevezetes pontokkal összekötheté; ugyan itt vevé a' legelső tudósítást is a' jenai csata felől, melly nem sokára útazására káros befolyásu volt. A' paron még tovább utazott az ó Pierián keresztül Salonikiba, hanem a' kitörő ellenségeskedések a' Porta és Anglia közt, miket a' túlnyomó francz befolyás idézett elő, kényszeríték, a' Macedoniábai mélyebb előrenyomulással felhagyni.

A' negyedik útazás 1809-ki martius 15-kétől, 1810-diki február 18-kaig Prevyzából a' romokhoz Anaktoriumba intézetik, 's hárántékosan Akarnanián által Anatoliko- és Neochoriba az Euenos torkolatánál, honnét Kalydon (Leake meghatározása szerint) és Oeniadae' (Tri kardho-Castro) romjait látogatja meg. Innét visszatértében elsőben is Akarnania déli partját veszi útazása tárgyául, 's azt azután másodsor délről éjszakra metszi át, míg Aktium fokhoz ér. Ezután elsőben újra Epirust útazza keresztül, és pedig a' dél nyugoti részt a' partok közeleiben; Paramythiából a' már feljebb említett Dramisiusba befelé fordul, 's ismét Joanninába jó. Innét először kis útazást tesz felső Thyamisba, Konitzába; azután vizsgálódik magának Joanninának és tavának közelebbi vidékén; továbbá kirándul Kalarytesen által Neokhoriba (Argos-Amphilichikonba vagy vidékén), végre nagyobb és különösen fontos fordulatot tesz Thessaliába. Ezen fordulás Joanninából ismét Mezzovon, Staguson, Trikkalán, Larissán vonul keresztül; azután Titaresius' völgyében Dheminkoba (Kyrethiae) 's a' vidék' más romjaihoz, azután délnek Enipeustól fel Pharsalos felé, innét a' pagaseti öböl' 's Thessalia' déli partja mellett, azután ismét vissza felé, a' böbei tó mellett és Velestinába (Pherae), 's ujra Pharsalosba, mellynek Akropolisa Thessalia' egész földleiratára nézve nevezetes kilátást nyújt. Innét a' szerző' útazása Thessalia' felsőbb, nyugoti síkját metszi át, érinti a' nevezetes romokat Matarangánál 's Blodzhunál, és sok többeket a' tartomány ezen még igen ismeretlen részében. Trikkalán, Meteorán, Mezzovon keresztül a' szerző' újra Joanninába ér, melly Corfuval együtt a' szerző' útazási vállalkozásainak főtanyáját képezi.

Szerző' útazásainak már e' futólagos átnézetéből világos, a' most már ismeretes helyeknek 's utaknak minő hálózatát húzta ő azon tartományokon keresztül, mellyek akkorig igen kevéssé valának ismeretesek, mint az éjszaki és nyugoti Görögország' legtöbbjei. Nem is csupán ezen utak azok miket leir, ő igen gyakran a' közvetlen szemlélest egészíti ki pontos tudakozódások által, a' természeti tulajdonság, a' vidékeknek, miket oldalvást hagyott, romjai és palaeo-kastrói felett, úgy hogy illyes részek felett is ide 's tova köszönetre igen méltó felvilágosításokat nyerünk, valamint Thessalia' dél nyugoti része, az ó Dolopia, most Agrafa, és a' bele ütköző Aetolia felett. Olly tájak, mik szerző' tudósításai után egészen más összeállítást nyernek,

mint millyennel eddig bírtak. Szerző, ha helybeli vizsgálódásaival valamely egyes tájék felett véget ért, közönségesen azok eredményeit és az ő további tudakozódásait összeegyezteti a' régi-ek' adataival terjedelmes értekezések végett a' 'tájtomány' összehasonlító földleírása felett, mellynek szorgos kidolgozása különösen szerző' utazási naplójának közhírré tételét annyi ideig hátrálta. Nem tagadhatni, hogy az utazási leírásoknak, és a' rendszeres nyomozás' ezen keverékének az előállításban van valami zavarója, minthogy eme nyomozás és megfontolás, mellyik régi városnak kelljen valamely meglevő romot tulajdonítani? a' munkának gyakorta különféle helyeire oszlik, 's az eredmény, mellyre szerző kiér, csak lassanként jó világosságra: azonban ezen összeköttetésnek, minthogy a' nyomozás' folyamat leghívebben adja vissza, az olvasóra nézve, ki valósággal ismereteket és ezeknek megalapításához szükséges pontos belátást kíván szerezni, nagy haszna van. A' ki amaz években, midőn Bóotia' tájiratanak nagyobbbrészeit még Spon és Wheler utazási naplóján kelle alapulnia, — megkísérté, magának az ezen tartománybani városok természeti mivoltának 's fekvésének szemlélhető helyzetét meghatározni; 's azután nagy köszönetet érdemlő, de még mindég nagy hézagokat hagyó munkákat Gell-től' Dodwell-től, Hollandtól, Hughestől, Pouquevillettől az éjszaki Görögország' tökéletesebb ismerete segítségéül tehetsége szerint használni iparkodott, azon nagy bővítéseket fogja méltánylani tudni, mellyeket az egész éjszaki Görögországnak, kivált déli Macedoniának, Thessaliának, 's az egész Epirusnak összehasonlító földleírása a' jeles munkálati által nyújtott. Ott is, hol, mint szerző egyszer megjegyzi, a' literáriai nyomozódások már egészben ugyanazon eredményekre vezettek, mellyekre az utazó' vizsgálódásai által azon helyeken akadt, valamely tudós és figyelmes vizsgálónak, mint Leakenek, bizonyítása szintolly kívánatos, bár még így is igen sok marad tőle tanulandó. A' nyelvészeti tudománynak minden részeiben combinatioinknak és következtetéseinknek ellenőrsége bár mindég így kezünkre volna, és a' példa' próbája annyszor már elfogultlan ítéletek által kísértetnék meg: biztosság a' valódiilag kinyomozottban, és szerény *επεχειν* a' még kétségesben akkor sokkal inkább közelítenék egymáshoz a' helyes arányban.

A' főeredmények közül még némelyleket, miket a' jelen munka Görögország' egybehasonlító földleírására nézve nyújt, kiemelendők, ezt Thessaliával kezdjük. Thessalián keresztül az előtt csak két ismeretesebb út volt, a' Mezzovoból Pindosra Trikkala, Larissa és Tempe felé, és a' másik Larissából Zeitunba; szerző ezekhez még négy mellékutat kapcsolt, kivált pedig utazása által Larissából Pharsalosba és Thaumakosba, és Pharsalusból Trikkalába a' közép és nyugoti Thessaliát nevezetesen megvilágosító. Görögország' mythológiájának és régibb

történetének tekintetéből oly fontos ismeretét Thessalia' egyes vidékeinek és régi néptörzsökeinek munkáira leginkább most lehet építeni: kivált, midőn a' görög királyság' felállítására Thessaliát majdnem egészen kirekesztő határával az e' tájakonli utazást nem könnyíté, sőt szembetünőkép nehezité, minthogy épen ezen hegyes határvidéken a' népesség közti minden politianak egészen vége van; és akkor is, midőn Ali Pasa a' törököket és albánokat félelemben 's csendben tartá, Thessaliában némelly félrefekvő helyekbei utazhatása Leake századosnak csak különös kedvező viszonyainak vala köszönhető. Azonban alig is hiányzik Thessalia' földírászatának bármelly részében főpont, kivevén a' hegyi vidéket, melly most Agrafának neveztetik.

Illyriából a' déli vidékek, az Aaos és Aprós folyók tájai azok, mik Leake' utazási munkája által szembetünő felvilágosítást nyertek; hanem nagy tökéletességben lép fel most Epirus; csak hogy ama csekély jelentőség mellett, melly ezen tájék oly sokáig Görögország' politiai és műveltségi történetére nézve birt, sokkal több a' hely, hol régi városok feküdni látszanak, mint a' név, mellyet az írók megtartottak. Chaonia' földirátára nézve Phönike (mi még most is Finikinek hivatik) romjainak kimutatása, fontos; Phanote hihetőleg a' tőle éjszakra eső Kadhiki lesz, Delvina pedig Helikranon helyett vétetik. Chaonia' legdélibb része volt Kestrine a' Thyamis' éjszaki partján: Leake Kestria városára, melly Aeneasnak az itt megtelepült mythosa szerint Ilyonnak is neveztetik, Palaea-Venetiában újra rá akad, az ő felvilágosításai a' táj felett már Klausen prof. ur' tudós munkájában (Aeneas und die Penaten I. köt. 420 és köv. ll.) szorgosan használvák. Dodona' fekvését terjedelmesen vizsgálja, 's eredménye az, miszerint Kastritza' romjai, a' joanninaiától délre, voltak légyen e' híres jóshely' tulajdonai. A' mi nézetünk szerint mindazáltal, szerző bár minden pontot oly igen megfontol, nincs minden kétség eloszlatva.

Macedoniában szerző saját vándorlásai az alsóbb Strymon-tól nyugot felé Keletronig Orestis tartományban, 's továbbá az illyr határhegyeken által terjednek ki. A' mint itt sok régi városok' fekvése új és biztos határozottságot nyer, úgy az egész ország' természeti minősége, kivált az ő Emathiáé, 's a' rajta túlfekvő ő macedon tartománykáké, nagyobb tisztaságban tűnik fel. Amaz alacson folyóvidék körül, mellyben Axios, Lydias és Haliakmon összefolynak, egy egész hegység képeztetik, mellyről a' folyók és patakok, mik a' felsőbb tartományból folynak le, vizesést formálnak. A' régi macedoni városok Edessa (Vodhena), Kition (Niausta), Beroae (Verria) ama hegy' szélén fekszenek, a' sakra lenézőleg, szép festői helyzetben, különösen a' vizesések által környezett Edessa vagy Aegae, a' macedoni királyok' eredethelye

Szerző' felfedezéseiből Aetoliában kiemeljük mint igen ne-

vezetést a' jelentős romot Vlokhóban, a' trichoni tótól éjszakra. Szerző abban egy aetoli fővárosra ismer, a' szövetség' közönséges gyűlhelyére, Thermonra, miszerint a' többi aetoli városok' fekvése is a' tó körül azon helyhezettől, melyet nekik Kruse prof. ur Hellashan tulajdonit, nagyon változik.

Phokis, opunti Lokris és Böotia délkeleti tartományokban Leake munkája is némelly pontosb meghatározást és új tudományt nyujt ugyan; de annak föld- és helyirászati formája lényeges változtatást nem szenved. Leake is, valamint az azon időbeli utazók többnyire, Euböa szigetét érintetlenül hagyta, hol csak Chalkis' (Egripo) helyzetét írja le; itt a' viszonyok most annyival kedvezőbbek, hogy itt bizonyosan a' görög királyság' régiségbuvárai, vagy olly idegenek, kik a' szélesterjedelmü sziget' általvizsgálására több időt szentelhetnek, még sok városok romjait fedezhetik fel.

Götting. gel. Anz. (34, 35, 36. sz. 1840.) után.

Perföldy.

Voyage autour du Caucase, chez les Tserkesses et le Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie, et en Crimée. Avec un Atlas géographique, pittoresque, archéologique, géologique etc. Ouvrage, qui a remporté le prix de la Société de Géographie de Paris en 1838. Par Frédéric DUBOIS DE MONT-PEREUX. Tome I. II. III. 8-dr.

Szerzőnek az eleven előadáson kívül különös érdeme, miszerint a' kaukazi hegylakóknak hatalmas szomszédjokkal viszonyaikat (mind a' mellett is, hogy az orosz kormánytól kapván segélyt, az iránt hálával volt lekötelezve) lehetőleg nyíltan és részrehajlatlanul fejtegeti. Sajnálni lehet, miként ezen ország, melly termékekkel megáldatott, a' polgárisodásban olly hátra van, lakói a' béke' üdvét nem élvezhetik, szűksegeik 's panaszaik nem méltányoltatnak, különösen pedig a' kaukáziaiak, írás és szóbeli nyilatkozásaiknak a' hely színéni öszvegyűjtése eddigelé is olly kevés sikerrel valósított. Nem lesz helyen kívül Rommelnek „Beschreibung der Völker des Kaukasus“ czímü munkája előbeszéréből következő szavakat ide iktatni: „Hajdan Byzantziak, Törökök 's Persák küzdöttek Kaukáz' birásáért becs- 's kincs-vágyuk' színhelyévé tévén azt, jelenleg Oroszország emelte fel fejét, 's Georgiának birásával a' fekete és kaszpi tengerek között sokkal inkább megfészkelte magát, hogy sem Persáknak 's Törököknek inyökre lehetne. Vajha Kaukáz' népeinek jólétök 's miveltségök általa nyerne! a' tudomány, jelesül ország-

's népismeret minden esetre nyert véle. De mindég hijjával vagyunk még kaukazi irományoknak 's tudósításoknak, 's mind addig, míg azoknak — kik csak kívülről itéltetnek meg — szavokat 's panaszokat magoktól nem hallándjuk, a' kaukazi népek' jellemének néhány nyomorú vonalait is olly emberektől kapandjuk, kik egyedül magok és hazájok' érdekét tartják szemök előtt, nem ügyelve, milly eszközöket kellett a' természetnek ezen nyers, 's még romlatlan fiai' kezeikbe adnia, hogy fennmaradásokat, szabadságokat, 's a' születés' és nemzetiség' minden jogait idegen beavatkozások ellen biztosithassák."

Történetírási 's a' szerző által helyben gyűjtött egyéb adatokból, ki jön az, miként az utóbbi években Oroszország 's a' hegylakosok között elkeseredéssel folytatott háborúknak oka a' kaukazi népeknél maig is divatozó minden népjogi tekinteteket megvető rabszolga- és tolvajlási rendszeren kívül — az orosz kormány eszközeinek egyes fonák intézeteiben keresendő, 's különösen a' bizalmat, 's békét megsemmítő repressaliákban, az egyes alparancsnokok' aprólékos csatázásaiban, 's kaland kereséseiben rejtezik; innen van, hogy Miklós császárnak nem sikerült kibékítési kísérletei után, noha mindea erővel nagyszerű háborút akart is, az még is mind a' két félre veszélyesebb 's megmegújuló guerilla- vagy aprós háborúva fajult el, kivált a' Tserkesszek és Leschek ellen. Itt elbeszéli a' szerző, minémü próbákat tőnek eleitől fogva az Oroszok a' Tserkesszekkel, 's azoknak a' Kuba 's fekete tengerpartjain lakó Abassi frigyeseikkel, hogy Kaukaz' általános kibékítésébéli tervöket valósítsák; miképen de Scassi egy genuai, Buchholz orosz ezredesnek védencze tanácsára kereskedési kapcsolatba léptek velök, 's a' miveltségnek megkedveltetése által igyekeztek Oroszországhoz közelebb vinni, majd ezen tervvel felhagyva ismét erőszakhoz nyúltak, 's ezzel a' kedélyeket újabban fel bősztették. Itt említi, miként Melitsikoff Ezredes 1829-dik évben Anapét véletlenül megrohanta, egy más pedig a' Tserkesszeknek rabló becsapásokat meghoszúlándó, 1700-at közülök a' Kubánba fulasztott.

Az első darabnak nagyobb részét a' természet' ismertetése foglalja el. A' tengerpartok csak itt ott a' nevezetesb kikötőkkel ellátott városok körül vannak az oroszok' birtokában; általában véve azoknak sivatag sűrű erdeit 's hegyöbleit ellenséges indulatú Tserkesszek 's Abasgok lakják, 's az oroszokat georgiai fő állomásuktól elszigetelik. A' vidék schweiczi és rajnai tájakra emlékeztet. Pontos tájleírások, 's azoknak másokkal egybe-hasonlításai, a' szerzőnek az oroszok' nevezetesebb erősségeiben 's kikötőiben (mi a' hely színén tett vizsgálatokra nagyon kedvező volt) különösen Gelendschikben, Suchun Káléban, Gagrában (az abchasi thermopylae) és Redoute-Kaléhbén tartózkodása, a' Görögök' 's Romaiak' helymegállapításainak az újabb helyleírás és saját vizsgálata' eredményeivel egybevetése; az oroszok' az el-

lenséges Tserkesszek elleni utóbbi csatázásaiknak előbeszélése; ezen hegylakosoknak erkölcsaik és szokásaik, melyek olly szembeötlőleg hasonlítanak az ó görög kor' egyszerű szokásaihoz, 's a' szerző által Homérból kivált az Odysseából vett helyekkel nagyon érdekesen egybehasonlíthatnak teszik ezen darab' tartalmát.

Julius' végén Redoute-Káléhnál szállt ki Dubois az orosz hajóból, 's néhány Kozákoktól kísértetve lóháton folytatta útját. Ámbár ezen útjában nem volt alkalma az ország' belsejéig nyomulni, 's ott a' Tserkesszek' lakait, szükségeit, political igazgatásokat közlő kitanulni, mind a' mellett is szerzett magának annyi tapasztalást, mennyi elegendő ahhoz, hogy által lássa; mire van a' jelen helyzetben szüksége mind a' két félnek, az ország' java' 's a' miveltség előmozdítására. Első lépcső lenne erre a' rabszolgakereskedéstől, 's a' rablástól szoktatni el a' lakosokat, 's e' helyett szántásvetésre, kézi mesterségekre 's kereskedésre édesgetni. Azonban némelly orosz parancsnokok nem hogy ezen czélokra munkálnának, sőt inkább minden tekintet nélkül pusztítják az erdőket, a' helységeket, kiirtják a' népet, az éghajlatra is káros hatást gyakorló fonákságokat követnek el (mint ennek egyes szomorú példáit a' szerző is fel hoz) a' szerző üdvös tanácsokat ad, miképen lehetne régi kereskedési utak' felfedezésével, újak' felállításával, a' polgárisodást, a' közlekedést előmozdítva jótékonyan az emberiség' javára használni az egyoldalú frigykötés által nyert felsőbbséget. Első nyugpontul választá Dubois Kutaist, a' hajdani Phasis (Rhion, Kvirila) partján, Artésnek 's Medeának régi fővárosát, hol a' kapuczinusoktól kedvetlenül, de a' helybeli parancsnoktól annyival szívesebben fogadtatva a' kolchisi hajdankorból fennmaradt romokat, Imeretiának minden egyházait, 's zárdáit, felírásait 's festvényeit sorra vizsgálta, 's munkájában pontos részletességgel leírja.

A' második darabnak elein vagyon Kolchisnak és Georgianak történet rajza a' leg régibb időktől le egészen az 1-ső Sándor alatt történt osztályig. Erre nézve meg kell jegyeznünk, miként ezen országoknak történeteire kellő fény mind addig nem derülend, miglen georgiai, örmény, persa és arab nyelvekben jártas történetíró nem gyűjti össze, 's nem szemeli ki az erre szolgáló adatokat. Nem lenne e' helyt érdektelen a' Strabó által támasztott azon kérdésnek, vallyon az lbér nemzet Spanyolországban nem Imerétiából veszi e' származását, megvitatása, 's lehetőleg megfejtése. Ezt követi Gelathinak, könyv- és kézirat gyűjteményiről, 's vaskapu'n szemlélhető Kúfi felírásairól nevezetes zárdának és Thamaratsikének, a' nagy Thamar királynő idejéből várnak körülményes leírása. Itt el hagyja utazónk a' nyaranta veszélyes hő Phasis' tájékát, hogy Akhaltsikhe várát az 1828-ki török-orosz háborúban az utóbbiak által elfoglalt hegyes vidéknek fő erősségét a' félszigetnek délnyugoti oldalán

meglátogassa. Mellőzve ezen utazást Akhaltsikhéről csak annyit említünk, miként ezen erős hely, mely a' Lescheknek hajdan menedékkül 's rabló fészkek szolgált, 's Oroszországnak legdélibb csúcsa, az oroszok' figyelmét méltán magára vonta, nem csak számos űrség védi azt, hanem az utóbbi háború óta minden gond fordítatik a' városnak örmény családokkai megnépesítésére. Innen visszafelé vette útját a' már egyszer érintett imeréti-georgiai határra. Ezen útban mely gazdag volkán- hegyekkel, vár és kolostor romokkal, megkereste a' régi, metszései- festvényei-'s felírásairól gazdag zárdát, Saphárt; a' monda szerint már Nagy Sándor' idejében meglevő 's a' Kur felső vidékén fekvő erősséget Kertvist, Tamaratsiket, Tamar királynétól épített 's a' Törökök által a' 16-dik századig megtartott erős várat hasonnevű folyó' partján, Tamar királynénak másik emlékét, a' barlang tereméről híres, most elhagyott Wardsie várat és zárdát. A' bardjomi vad és regényes völgyön át jutott utazónk Kutaistól keletre a' Phasis és Kúr vizek között fekvő ősrégi kereskedő országútra.

Kolchisból Iberiába vivő 's a' régi világ kereskedésben olly nevezetes, Strabó' elbeszélése szerint sziklák, várak 's hegyi folyókon keresztül hidak által egybekapcsolt országúton, a' 2000 éves pusztulásnak több jelein kívül talált Dubois egy elhagyott posta állomásra; — tovább ért a' Radscha kerületbe, mely csudás magas hegyi vidék, egészséges éghajlatán 's mésszel, porphirral 's a't. bővelkedő hegyein kívül élénk kereskedési közlekedéssel is bir. Innen éjszakkeletre fekszik a' regényes Letskum, hajdan imeréti, most Mingreliához tartozó kerület.

A' harmadik darab Mingreliával kezdődik, melyet utazónk az eddigi geographusoknál pontosabban határoz meg. A' Soánok' lakását is helyesebben jeleli ki. Ezen Soanok (Thvanse) különbözők az Elbnos mellett, 's Trepisond vidékén lakott, most már elpusztult Thanai vagy Dsanniktól. Amazok, most Mingreliától függő, békés és szegény népség hajdan Strabó szerint vitéz és rabló nép volt. Strabó említi rólok a' Jason' története' értésére annyira nevezetes módját az aranymosásnak juhbőrök vagy gyapjak által. Eichvald állítja ugyan, hogy eddigelé sem a' Rhionban, sem más folyóiban Suanetisnek aranyfövény nem találkozott, 's e' tekintetben a' tartománynak sajátóságára hivatkozik. De a' szerző vigyázóbb volt, 's mint tett dolgot említi, hogy Tsenitskali folyóban eleitől fogva aranypor találkozott, 's hogy ez előtt 60 évvel is az imereti királyok az aranypor' mosását haszonbérbe adogatták. Martvili zárdá' közelében fekszik a' régi byzanti vár és egyház Nikolakevi a' Phasis partján. Dubois itt keresi a' Circe és Argonauták Aeáját, 's a' Laziusok' fővárosát Archaeopolist; az utóbbi állítás Procopius' adatai után valóban semmi kétséget sem szenved.

A' szerző' különös érdemei közé tartozik a' Phasis' torko-

lata' helyzetetésének , 's a' régibb idők, Strabó', Agathias', és Arrian' leírása óta a' csatornával, a' tóval, 's a' Phasisnak a' fekete tengerbe ömlésénél fekvő szigettel történt változásoknak mostani időkig leírása. Mert itt feküdt a' híres kikötőjü város Phasis (törököknél Fasche, most Poti) Colchisnak nagy kereskedő helye, jelenleg mocsáros, egészségtelen, az orosz őrsegre nagyon veszélyes állomás. Mire nézve szerzőnek a' mocsárok' lecsapolása, 's a' tónak megújítása, tisztább vízzel ellátása iránti indítványai valóban nagy figyelmet érdemelnek.

Ezt követi Mingreliatól délre fekvő 's Szent-Miklós várig 's a' Natanebi folyóig Oroszországhoz kapcsolt tartománynak Guriának leírása. Itt vagyon Udjenat város' romja, a' szerző szerint a' hajdani Uria vagy Urikalaki (Guria név, melyben a' G. hehentésnek tekintendő, a' Zsidó Úr névre emlékeztet) szerző figyelmeztet a' Zoroaster Úrjára, hol ez a' tűzimádás' hirdetését megkezdte, mi Chosroésnek is fő célja volt, 's Úrit (Hydénél de religione Persarum, annyi mint tűzimádó) a' Procoptól emlegetett 's a' hatalmas Laziusok' történetében olly gyakran előforduló Petrával egynek tartja, melly város Justinian és Chosroés alatt a' Romaiak és Persák' háborúiknak 's munkálódásaiknak középpontja és célja volt. Petra Kr. u. 550-dik esztendőben pusztult el, de fenn lévő romjaiban 's dűledékeiben még ma is megismerhető a' romai's persa építési modor' különbsége, 's Natanebi folyónak az Arrián Isisének torkolatja most is rakodó helyül szolgál a' Batumból 's Trebizondból ide kereskedést üzö török hajóknak.

Nem messze fekszik Ozurgethi a' guriai fejedelmeknek hajdani székvárosa. Az utolsó Guriel, ki 1010-ben hódolt meg az oroszoknak, 1829-ben halt meg. Guria' népessége jelenleg 36700 az oroszok' uraságát megelőző utóbbi időkben dögvész, 's a' rab-szolgakereskedés által csökkent ennyire alá.

Kutaisba visszatérvén utazónk, onnan Tiflisbe folytatta útját egy gori születésü catholicus örménnyel. Ezen utazásának középpontja Gori. Itt hol a' Lesghek' hajdani pusztítása helyett most jólét és ipar tenyésznek Oroszország' védelme alatt, hol a' Kaukaz' közelsége mérsékli a' tíflii völgybeni rekkenő hőséget, ohajtotta Yermolof ezeredes oroszkaukaziának székvárosát megalapítani, de Tiflisnek költséges helyreállítása után ez már késő volt.

1834-ki január' elein egy mérnökkel, ki Tiflis és Eriván között a' dilijáni hegygerinczén keresztül készülő országút' készítéséhez felvigyázóul küldetett, Dubois is Erivánba utazott; hol herczeg Bebutof, Eriván' kormányzója', ennek nője 's egy tudós atyafia'Kurgonov' segélyével nevezetes vizsgálódásokat tón, az utóbbi segítette az örmény felirások' megmagyarázásában is, 's egy fő kirándulása' alkalmával erős kísérettel követte.

Érdekes Örményország (Eriván) leírása számtalan kertjeivel

's szőlőhegyeivel, a' legcsipősebb hideget a' legrekkenőbb meleg váltogatja fel. Meglátogatta szerzőnk Etsmiadzin zárdát, mellynek krónikája Örményország' történetével szoros öszvefűggesben áll; benne a' 82 éves vak patriarchától Efraimtól kitünő szivességgel fogadtatott. Innen folytatta régiség-buvárkodásait egészen az Ararát' tövéig, mellyre azonban fel nem hághatott (Parrotnak ebbeli érdemét méltányolja, 's lehetősége mellett nyilatkozik) több zárdákban találkozó omladékoknak 's feliratoknak mellyek többnyire Noëre vonatkoznak 's ősrégi hagymányokat ábrázolnak, felvilágosítása Örményország 17-ik századbeli állapotjának a' Chardin leirása szerint a' jelennel egybevetése; jeles észrevételek a' föld' vulkani természetéről, a' kulpai soaknak' leirása 'sa't. zárják a' 3-dik kötetet. Ohajtandó, hogy szerzőnek, minél előbb sikerüljön a' parisi academia által igazságosan jutalmazott ezen derék munkáját bevégezni. Irásmódja folyó, 's eleven.

Atlássa, melly még nincs kinyomva, különösen a' nevezetesebb erősségek' pontos rajzolásával ajánlkozik.

Gött. gel. Anzeigen (5. 6. St. 1840.) után.

B. T.

Reise in Abyssinien von Dr. Eduard RÜPPELL. Frankfurt a.M. in Comm. b. Schmerber. Erster Band 1838. XVI és 434 l. 8-dr. Ára 4 fr. 30 kr. e. p.

Dr. Rüppel ur négy év előtt tért meg afrikai utolsó útjából, 's régen ohajtva várták tudósításait, minthogy a' nubiai, kordofán 's petraei arábiai utazások' írójától, mellyek 1829-ik évben jelentek meg, csak jelest 's érdekést lehetne reményleni— 's a' közönség privat közlések által már igen fontos eredményekről értesitetett. Rüppel ur visszaérkezése után mindenek előtt pompás zoologiai művét adá ki, mellyet e' czím alatt: „Neue Wirbelthiere zur Fauna von Abyssinien gehöriq“ utolsó füzetig bevégezve birunk. Maga az utazási leírás, mellynek itt első kötetét jelentjük, főleg Habessiniáról szól, ezen eddigelé oly kevéssé ismert, gyakran hibásan megítélt, 's minden critica nélkül leirt tartományról, melly sok tekintetben figyelemre méltó érdekes képet nyujt, 's azért szorosabb vizsgálatot érdemel. Ludolf' aethiopiáról munkája után Bruce' utazása adott felvilágosításokat e' tartományról. Bruce csudálatos önzéssel birt, 's tudományos okoskodásai nem egészen mentesíthetők a' zavar, 's tanulatlanság' vádja ellen; de az élet' 's természet' körében tett

vizsgálódásait igazságtalanul gyanúsítgaták, és igen helyesen védék őt e' részben kivált Murray és Niebuhr (l. 3. r. Niebuhr's Reise a' toldalékban). Rüppel ur is sok részben menti őt, kivált leghőbb ellensége Salt ellen, kire némelly tekintetben tudománytalan önkény' és felületesség' vádja is háramlik. Illy kevésé kielégítő segédforrások mellett ezen tartománynak Ritter C. földleírásában foglalt jeles, és criticalai elmével kifejtett előállítás különös méltánylást érdemel. Mi Katte, Combes és Tamissier uraknak nagy pompával hirdetett, mult évben kiadott útazásaikat illeti, Rüppel' nézete szerint (l. az előszót) az első kevés tudományos tulajdonnal felruházott utazó, az utóbbiak pedig majdnem csak röpke kalandorok, kik ugyan — mint ezt Katte-ról állítják — „nem vadásztak egyszarvu állatokat,“ hanem mulatságos vadászati kalandokat közlenek. Rüppel ur egy körülményt említ, mellyből eléggé láthatni, milly méltánylást érdemlenek e' legújabb utazók! Hogy t. i. Salt a' Dembea tó, és az indus ocean közti tartományokról igen hiányos földképet, csupán hallomás szerint szerkezetet adott ki, mellyet a' két ifjú francia pontosan lemásolt, ezen hozzáadással: „dressé d'après les observations et l'itinéraire de MM. Combes et Tamissier,“ 's ezen földkép Katte ur' munkájába változás nélkül vétegett fel! Minden esetre jelesebbet várunk Rüppel ur által még nem említett d'Abbadie testvérek' vállalatuktól; — egyikök, d'Abbadie Antal ur nem régen tért meg Habessiníából, ez ősszel még vissza utazandó; különösen az ott divatozó nemzeti nyelv' ismeretét tűzvén feladatúl; mellynek megfejtése által az ethnographia', és nyelvtannak újabb hatáskör nyiland.

Rüppel ur' munkája tehát minden tekintetben kitünik az említett egykoru művek felett; e' munka pedig: Welsted' útazásai Arabiában, Schubert' 's E. Robinson' naplói Palestina felől kétségkívül legjelesebb, 's legérdekesb útazási művek, mellyek a' samiti népekre nézve e' folyó évtized alatt hagyák el a' sajtót.

A' két első §§-ban 1—81 lapon Rüppel ur Egyiptusnak politicalai 's kormányi állapotjáról beszél Mohamed Ali' uralkodása alatt. A' szerző e' tárgyban elébbi útazásaiban sok adatot gyűjte, melly utolsó alkalommal tetemesen megnövitett. Mint szemtanú, részszertint pedig másoknak tudósításaik szerint ír, kik az elmondott eseményeknél vagy részesek, vagy a' színhelynek szomszédi valának. Mohamed Aliról, ki jelen perczben a' porta' ellenében ellenséges helyzete miatt egész Europa' figyelmét magára vonta, sokan irtak véleményt; némellyek gáncsolák, de többnyire dicséretet nyert. Sok tudósításnál nem vala helyeselhető hogy a' dicsszavaknak rövidlátó felüleges vizsgálódások, sőt néha feltételes túlzott hízélgés szolgáltak alapúl; ellenben a' kisebb számu nem kedvező ítéleteknél a' tartózkodó hangból, mellyel nyilatkoznak már észrevehető vala, hogy sok igazat is foglalnak magokban. A' fenforgó leírásban jellemének

eddigelé gyakran elfedett árnyékoldala a' magasztaló jellemzések' ellenükben, kiáltó színben van élénkbe állítva, a' kitünő őszinteség, 's még is kimélő gyengédség ezen tudósításnak nagy hitelt biztosít. — Mohamed Alitól hatalmas lélekerőt, átható elmét, 's varázshoz hasonló módot, mellyel magához csatolja azokat, kikre szüksége vagon, nem lehet megtagadni, e' részben gyakran hasonlíták őt Napoleonhoz. Messzevágó hódítási tervet — így nevezhetni ezeket, ha alárendelt helyzetében, mint a' Sultan' vazalját tekintjük Alit — a' hadseregnek annyi nehézségek' daczára elrendezése, nagylelkűségének néhanéha látszó jelei 's vonásai nagyítják e' hasonlatosságot. De Napoleon sokkal több szép tulajdonnal bírt, mint ezen en miniature képmása! Mert a' pártütő Pascha nem csak kielégíthetlen uralkodásvágy, hanem egyszersmind a' többi ázsiai társaiként zsarnok önkénye által is lelkesítve van; 's alattvalóinak szintűgy, mint urának a' Sultannak gyakran volt okuk kétszinű elvei 's hamis cselszövényei miatt panasza fakadni. A' Mameluk főnökök között 1811-ki martius' 1-jén és 1813-dik évben hűtlen bánásmód; a' nem régen megszűnt rabszolgavadászat, mellyről Rűppel ur 27. lapon borzasztó leírást közöl, az erőszakoskodás, igazságtalanság 's véres kinzások, mellyek nyomasztó adórendszerének behozatalakor, a' moscheaknak ajánlott birtok' elvételekor, a' magánkereskedés 's gyár ügyek' elrendezésekor követettek el, olly tények, mellyek némelly részben a' magas politica' érdeke által menthetők ugyan, de az erény' komoly bírószeke előtt soha sem. Illy rendszabások erőteljesekek, 's Ali' intézkedései kétségtelenül hatalmának alapítását, országának politicalai, 's művészi emelkedését tűzik czélul. Hadseregének europai mód szerinti elrendezése, aegyiptusi hajóhadnak alakítása, Aegyiptus' déli részében, Arabiában a' Wabhábiakkali harczai; az alkirály' részvete a' Görögök' legyőzetésükben, melly néki az europai hatalmak előtt politicalai jelentőséget szerze; az 1832-i háború Syriában, melly most nagyobb kiterjedésben újult meg; a' gyárak' behozatala, iskolák' alapítása, mind ennek nem az e' célja, hogy megerősítse a' politicalai hatalmat, országának miveltsége 's az ipar emelkedjék? De ezen vállalatok' nagy része a' helyett hogy emelnék az országot, a' lakosoknak jólétet, politicalai önállást szerzenének, épen az ellenkezőt okozták. A' tartomány elszegényedett, kiszaroltatott; 's bár a' természet' kedvezéseivel bővelkedik, segédforrásai kiapadással fenyegetnek; a' csekély civilisatio mellett, mellyet egy része a' lakosoknak a' kormány' gyáraiban foglalatosság, a' katonai gyakorlat, 's az alaptudományok' megtanulása által nyert, láthatni a' mindég mélyebben aljasodó erkölcstelenséget, a' polgár' és földmívelőnek koldusbotra való süllyedéseket. Ha bár ezen mindinkább növekedő nyomor' okát más kedvetlen, elháríthatlan körülményekben keressük is, olly tudósítások mellett mindazáltal, mi-

nőket Rüppel urtól nyerénk nem kételkedhetni, miként a' fő ok a' túlzásig önző, e' mellett gyakran fonák, 's ügyetlen rendszabásokban fekszik, mellyek miatt illy vállalatok már gyökerekben elkorcsosulnak, 's csak az alattvalók' végképeni romlása mellett létesíthetők. Rüppel ur igen jeles tudósításában, mellyre a' mondottakat alapítók, végezetül azon módot írja le, mellyel Egyiptushban az europai utazóknak hizelgenek, 's el akarják veltők hitetni, hogy a' tartomány' jelen helyzete csak ideigleni, hogy a' kormány nemzete' mívelését, boldogítását tűzte céljául, az eszközök azonban, mellyekhez jelenleg kénytelen nyulni, habár káros, de minden esetre szükséges átalakulási szakot tanusítanak; 's hogy néha egyes utazók kimélő ítélet' közrehocsátására szólítanak fel. Ez történt Rüppel urral is, ki Egyiptus' helyzetéről szomorú képet közöl, jövőre sem ígér kedvezőbbet, kivált ha Mohamed Ali' halála után utódjai, kik a' 81-dik lapon levő szárnázási táblán láthatók, az örökség felett viszálykodnának.

Nem kevesbé, mint ezen sajátsága által annyira érdekes leírás, figyelmet érdemlenek a' 3. §-ban közlött „vázlati észrevételek alsó Egyiptus felől.“ A' szerző öt izben volt Alexandriában, 's megjegyzi, hogy midőn Egyiptus' minden egyéb városiban a' lakosok' száma kevesbedik, az említett helyen szakadatlanul nő, úgy hogy jelenleg 60,000 lakost számlál. Okául leginkább a' hajóhad körüli foglalatosságokat adhatni, mellyek sok munkást kívánnak. Ezek ugyan, szintúgy a' katonák is csak nyomorult viskókban laknak, de sok nagy kő épület is emelték, mellyeknek anyagját a' régi város' romjaiból kutatták ki, úgy hogy abból jelenleg nem maradt fenn egyéb, mint Diocletian' oszlopa, a' két nagy granitgúla és vízfogók, mellyek mostan is használatnak. Az új csatorna, mely a' város' nyugoti kikötőjét a' Nilussal öszveköti igen élénk kereskedési vonallá lón, 's a' beiszapolás ellen is, mellyel a' kikötőt fenyegeté már tétettek rendszabályok. A' régi városnak az újjal egybehasonlított fekvéséről Rüppel ur (85 l.) így nyilatkozik. Pharos' szigete képezé a' kikötőt, hosszú gát köté öszve a' várossal, 's így a' nagy kikötőt két részre osztá. Egy a' Nilusból eredt mesterséges csatorna a' keleti kikötőbe folyt; jelenleg Pharos szigete a' száraz földdel széles áradáskor öszvetorlasztott lapály által van egybekötve, mellyen épült az egész új város. E' szerént a' régi kikötőből két különös öböl alakult, 's ezek közül a' keleti teszi jelenleg az úgy nevezett új kikötőt. Régi időkben kizárólag ezt használták, de mostan telve van zátonyokkal 's csak szükség' esetén látogatattik néhány hajó által. Alsó Egyiptus' vidékeiről, 's általános jellemükről Rüppel ur 88 l. élénken színezett képet közöl, melly az első táblán mellékelt, Kittliz ur által készített növényi kép által valósúlva van szemünk elibe állítva. Tévednek az utazók, kik három, négyszeres aratást emlegetnek.

A' szántóföld (nem kert) művelésnél, évenként kétszernél többször nem aratnak. Az első, novemberi vetésnél elegendő a' Nilus' szokott áradása, 's nincs is egyéb munka, mint elvetni a' magot, és aratni; a' második rendbeli vetés folytonos mesterséges öntözést kíván. Nilus' vidékének eldicsért termékenysége abban áll, hogy a' trágya egyik vetésnél sem szükséges, mert az áradáskor fennmaradt iszap mind kettőre elegendő, 's rosztól soha nem félhetni. A' búza egyremásra 15, árpa 18, bab 24, engeri 35 magot ad.

Kairo folytonosan emelkedik, mióta a' kormányzás' minden ágai ott központosulának; sok új, habár kevés erős épület emelkedék azóta. Kitünők a' fegyver 's egyéb katonai tárgyakat illető gyárai. Az utolsó években sokat emlegetett, de ismét meghiusult Kairo és Sues közti vasútervet Rüppel ur igen világos 98 l. fejtegetett okoknál fogva esztelen vállalatnak tartja, melynek létesítése iszonyu nehézség és költségek miatt sem Egyiptus, a' szükségképpen magas átmenet vámok, 's átrakás miatt pedig az indus kereskedésre nézve sem hajtana lényeges hasznot. Artesi kútát is akartak e' vonalon felállítani, de bármint magasztalták is az újságlapok, ezen vállalat sem sikerült.

A' következő §-ban leírást közöl petraei Arabia felől 1831-dik évben. Minek oka azon körülmény, hogy a' szerző épen azon időben jött Suesbe, midőn a' kellemetlen zarándokságok történtek. Suesbe érkeztekor 1831-ki áprilisben rendkívüli esőomlásnak volt tanúja. Ez alkalommal megjegyzi, hogy azon állítás, miszerint Egyiptusban keveset, vagy épen nem esik, alaptalan, 's csak legfeljebb Kairótól délfelé a' 22-dik szélességi fokig terjedő vonalra alkalmazható, ellenben alsó Egyiptusnak rendes esőzési szaka van. A' szerző itt némelly pótlék-tudósítást közöl előbbi útleírásaihoz, de e' mellett sok újat is; kiváltképen figyelemre méltók vizsgálódásai a' tartománynak geológiai szerkezete, 's általjában természetére nézve. Torból indulva a' Hebrani völgyek, Abon Sel, és El Schechen keresztül a' Sinai hegységbe nyomult, majdnem ugyan azon úton, melyet Seetzen a' Sinain tett második útazásakor választta. Rüppel ur (117. l.) megjegyzi, hogy a' Sinai' éjszaki oldalán fekvő zárdát hibásan nevezik Katalin zárdának; azonban ő is tévedni látszik midőn fogantatás' zárdájának czímezi, legalább Burckhard szerint a' zárdá Urunk' dicsőítésének nevét viseli; mely a' templomban mozaik képen le is van ábrázolva. (hasonlítsd Delaborde). Katalin közönségessé lett nevezet attól veszi eredetét, hogy állítólag a' zárdában őriztetnek sz. Katalin' tetemei, melyeket monda szerint angyalok a' Katalin hegy' csúcsára (Rüppel ur e' hegyet hibásan nevezi Horebnek) helyezék, a' szerzetesek pedig diszmenettel helyezék zárdájokba. Rüppel ur ez úttal a' 40 vértanú' zárdájában (El Arbain) lakott. Innen a' Sinai' csúcsán lévő kápolnáig (Dschebel Musa) 5 negyed óráig ment felfelé. „Az egész

hegy finom szürke granit tetőpontos rétegeiből áll, mely egyenlő rész kovacs 's bányavirágból, és kevés csillámpor keverékkől van szerkezve; a' sziklák között alacsony bokrok tenyésznek, kedves eledele a' legelő kecskéknak. A' szerző a' Sinainak Burckhard általi leírására utasít, „mellynek jelessége, pontossága felől, minden tekintetben kezeskedik.“ Ő vala első az utazók közül, ki légmérői egybehasonlítások által a' pontok' magosságát meghatározá; szerénte a' Sinai azon helyen, hol a' kápolna áll 7035 francia lábbal magasabb a' tenger' színénél. Az elébbi vélemények közül Ehrenbergé leginkább közelít Rüppel uréhoz. A' kápolnától számítva a' dicsőítés zárda éjszakketel felé 30°-ra fekszik. A' 40 vértanu' zárdája egyenesen délnyugot felé, (vagy is 224 $\frac{1}{4}$) minden szegletet a' magnetikai délkör szerint számítva. A' Katalin hegy' anyagja egészen különböző a' Sinaiétól; 's vereses kovacs' vizirányos rétegeiből áll, mellyekbe kis hat oldalú bányavirág gúlák ragasztvák; csillám keverék sehol nem látható, 's csak ritkán találatnak kis vereses kovacs kristályok a' szikla tömegben. Két óra alatt a' zárdától a' hegy csúcson fekvő kápolnáig eljuthatni. (121 l.).

Ezen ponton 's ugyanakkor Tor-ban tett légmérői vizsgálódásai után a' hegy' általános magasságát 8063 francia lábba teszi. (Russegger újjól megmérte a' csúcsokat 's kissé nagyobb magasságot találta.) A' kilátás terjedettebb, mint Sinairól. Magna, és Akaba közötti ős hegyvonal az akabai tengeröböl' keleti partján észrevehető vala; délnyugot felé Tiran sziget, tovább, habár homályosabban az egyiptusi partvidék' ormai, kivált a' czukorsüveg idomu Dschebel Gareb csúcs. Az egész Panoramában kitűnik magassága által Omm Schommar hegynek gúla idomú meredek csúcsa. Ezen csúcs a' kápolnával a' magnetikai délmérő szerint 199° azimuth szeglet alatt fekszik, 's legmagasb pontnak látszik a' Sinai hegylánczban, Katalin hegyénél körülbelől 500 lábbal magasabb (122 l.).

Rüppel ur Sinairól nyugot éjszak nyugot felé fordult, 's az öt csúcsos Serbal' tetőpontjára hágott. Ezen hegycsúcs iszonyú porphyr szikla, telve sinaiti felírásokkal mellyek' megfejtése mint privát közlésekből tudja a' ref. rövid idő előtt Beer prof. urnak Lipszében sikerült. A' Serbal magány helyzete, vad, csúcsos bércei miatt petraei Arabiában legméltóságosabb hegycsoportozat. Egykor keresztyénségi zarándokság' czélja lehetett, mert délnyugoti részén a' völgyben egy nagy zárda 's remete lakok' romjai látszanak; a' legmagasabb csúcs, nyugot felől második, Rüppel ur szerint 6342 francia lábnyira emelkedik a' tenger' színe felett. A' Beduinok e' helyen apró sziklákat köridomú épületbe raktak, hol néha áldoznak, 's a' szerző' vezetője is, letéven saruját bevégzé ajtatosságát. (has. Mos. 2. 3. 5.).

Ezen §. végével védi az író 1829-dik évi útleírásában előadott véleményét, miszerint a' régi Myos Hormos 27 $\frac{1}{2}$ széles-

ségi fok alatt fekszik, hol egy ős tengeri város' romjaira akadt, Reichard új geographiai újságának 28-dik kötetében kifejtett kétségei ellen, ki azt $24^{\circ} 40'$ alá akará helyezni. Rüppel urat véleményében megerősíté az afrikai partvidék' hydrographiai földképe, mely a' keletindiai társulat' tisztei, közöttök Welsted által készített, mellynek másolata Torba lett visszatérte után közzétett véle.

5 §. Utazás Kairóból Djettába (Dsidda). Miután a' szerző Kairóban elvégzé dolgait 1831-ki Junius' végével Suesbe visszatért, innen Dsiddába utazandó; így menekedett meg a' Mekkából visszatérő zarándokok által behozott cholérától. A' hajón t. i. két habessiniai pap vala, kik jerusalemi szent útjokból visszatértek, 's minthogy szélcsend miatt már első délután az El-Birkei kikötőbe kellett vonulniok, Rüppel ur ez alkalmat használván az $1\frac{1}{2}$ óra távolságra heljebb fekvő Hammám Ferann nevű hév forrásokot látogatá meg. A' hőség' foka Reaum. szerint 60° ment. További parthajókázásánál Rüppel ur jeles észrevételeket tőn a' vizirányos korall rétegek felől, mellyek a' partszelt képezik (140 l.) A' körtvély idomu alakot, melly sok ottani öblőnél látható Rüppel ur édes viztorkolatoknak tulajdonítja, melly, a' polypok' műveinek, midőn még a' tenger által elfedett sziklázatonyokat képezék gátot vetének. Jelenleg is láthatók az öblök' háttérükben szakonkénti torkolatok.

6. §. Jegyzések Dschidda felől, 's onnan Massawa felé tett utazás. Dschidda' lakosinak számát Rüppel ur igen nagyitva 40,000-re tevé. Ennek oka az, hogy akkor felette sok zarándok 's idegen kereskedő tartózkodott a' városban. Jelenleg 22,000-re számítja 's Bureckhard' számítását (15,000) hibásnak mondja. A' szerzőnek Dschidda felőli észrevételeit Bureckhard' kimerítő leírása után is érdekel olvashatni, mert sok új 's eredetit foglalnak magokban. Főleg az ottani kereskedést, vallási szertartásokat, hadi őrsereg 's erősítéseket írja le. Egyébiránt elébbi munkájára is utasítja az olvasót. Dscheddabani tartózkodásának fő célja természettani vizsgálódásai valának, mire e' hely igen alkalmas; Taifha teendő kirándulástól el esett a' kedve. Massawaba egy e' helybeli új helytartó' társaságában kormányi hajón utazott. Az átszállításért, kíséreit 's 40 nagy szekrényt ide számítva csak 35 spanyol tallért fizetett, holott 1826-dik évben ugyan ez útért 140 tallért vala kénytelen fizetni. Ez alkalommal az út september 8-kától 17-dikig tartott. Gomfuda már igen elaljasodott, 1200 nyomorult lakosa, 150 lovasból 's néhány patyantúsból álló őrserege van.

7. §. Tartózkodás Massawában 's környékén. A' szerző itten közeledett utazása' fő céljához 's tudositásai bővebbek. De tartalmukat csak röviden érinthetjük, az egész munka' elolvasását ajánlván. Massawa sziget majdnem vizirányos korall zátony, 20 percnyi hosszú 300 lépés szélességű. Nyugoti oldala

folytonosan növekszik áradások által, míg a' keleti part lassú romlásnak van alávetve, elannyira, hogy több vízfogó 's egy kis erősség, mellyet Salt még 1805-ben említe, már egészen eltűnt. Nyugoti részén fekszik a' város, körülbelöl 1500 lakossal. Massawa és Suakin egykor Habessiniához tartozott, 's 1557-ben a' Törökök által foglaltatott el. Két Arkikóban emelt erősség 400 többnyire bosniai fegyveresekből álló őrsereget nyert, ezek lassanként a' Habad Beduin törzsökkel öszveolvadának — de utódjaik jelenleg is a' még akkor alapított bért huzzák, 's ezért a' kutakat és kereskedést tartoznak megörzeni. Eleinte egy Pascha' lakhelye volt, utóbb az Arkikoi Najib' hatalma alá került, ki a' dschiddai paschának adót fizetett. Jelenleg a' dschiddai pascha' hatalmában vannak a' partvidékek Massawát kivéve, melly egy török Kaimakannak van alá vetve 's ez évenként csupán a' harminczadból 40,000 tallért szokott bevenni. Többnyire spanyol és austriai tallérok kerengenek, ezek mellett üveggyöngyök, mellyekből közönségesen egy tallérra 4000-et számítanak. Vert aranynak semmi forgása nincsen; Afrika' belséből behozott, csupa kis áttörött gyűrűkre olvasztott nyers arany Indiába küldetik. A' Massawaiknak kis- 's nagy kereskedésükröl Rüppel ur igen részletes leirást közöl (193 l.). A' kereskedés egyedüli foglalatosságuk — más iparágról szó sem lehet. Az emberek udvarban szíjakkból fonott ágyak alusznak; a' nők majdnem az egész napot ágyban szokták elhenyélni, legyezővel hűsítve magokat, mellyek pálma levelekből készülnek, 's mindenféle szinezettel láthatók. Közönséges ételek a' palmaszilva, sült hal' és kenyér — mellyet nem savanyítanak, húst igen ritkán esznek. Minden felserdült egyén szünetlenül vastag fagyöngy sort (olvasó?) hord, mellyel játszadozik (200 l.). Massawában, szintűg, mint Abyssinia' vidékein a' lyánykák' szeméremdombjokon lévő idegszemőcsöt gyenge korokban elszozták metszeni, míg a' partvidéken lakó Habab-törzsök' maradékinál, mellyek az aethiopiai (nem nubiai, vagy néger) néposztályhoz tartoznak a' Dongolawiak' szokásuk szerint a' nemi-tag' kivágása is divatozó. (201 l.) Massawában rendkívül sok koldus van, tolvajság napi renden. Arkikót már Oviedo is emliti missiói tudósításában; régi neve: Dogená nem csak Forskál-nál mint Rüppel ur (212-ik l.) állítja, hanem Berghaus' földképén is olvasható — 's annyit jelent, mint: Elefánt (amharisch Zachon, Ludolf lex. amhar. p. 78 nach Hern R. Zogene, im Dialect, von Adel Doggen) 's mintűg Ptolomaeus *Σαβάτ* városát ezen vidékre helyzi, Strabó pedig megjegyzi hogy az africai Saba' kikötője egy az elefántokról elnevezett vadászó hely mellett fekszik, Rüppel ur azt következteti, hogy Saba-t itt keljen keresni. Azt is gyanítja, hogy e' két név: Massawa és Saba öszvefűggsben áll. Arkiko' vidékét kimerítőleg írja le a' 214 l.

8. §. Kirándulás Modat völgyébe 's egy arkikói menyekző

leírása. A' völgy a' nyugoti hegység' tövében fekszik; $\frac{3}{4}$ órányi széles, fákkal és bokrokkal szépen van benöve. A' legjelesebb falu Ailat, melly Massawatól $10\frac{1}{3}$ órányi, egyenes vonalban pedig csak $\frac{1}{3}$ geographiai foknyira fekszik (nem tehát, mint Berg-haus' földképéu látható egy egész foknyira). A' völgy' lakói, néhány bévándorlott Beduint kivéve aethiopiai törzsokhöz tartoznak, többnyire pásztorok, hosszú tömött hajfürtökkel. Arkiko és Massawában divatozó nyelven beszélnek, melly keverék Amhara, Tigre, arabiai Schaho és Habab nyelvekből. Mindnyájan mahomedánusok; ellenben beljebb 8 órányira nyugot felé, a' hegység' magasain már sok keresztény is lakik. A' Ruppel urat kísérő vadászok mostan is (mint 1826-ban néhány napig a' völgyben mulattak) állatokra, de kiált a' soknemű madarakra vadászandók. Babos hyena (*H. crocuta*), hiúzok, párdúcok, néha egyegy oroszlánpár, több rókanem, vad sertések, zergék, egyes elephántok (*Elephas africanus*) mellyek a' hegyekről télen alá jönnek, 's kivált számtalan tarka madár, mint a' mézszívó fényes tollaival, méherök, publikánok, paradicsommadarok, gyöngytyúk, tűzokok 's a't. élénkitik e' bájos völgyet. A' vadászok másodfél órányi kerületben egy hónap alatt 132 fajú madarat lőttek! Valódi élvezet e' völgy és környékének leírását olvasni, mint a' menyekzőjét is, mellyet a' szerzőnek, miután egy ideig lábseibeiben szenvedett látni alkalma lön. Habessiniai énekesek egy húros (Saltnál, 2-dik út 31. T. 11 figlemásolva) hegedű' kíséretében hallaták dalokat; majdnem egészen meztelen férfiak iszonyu rángatózással tánczoltak egy kis dob' hangzata mellett. A' vendégek között néhány különös hajzatú Schohok is valának. Hajok a' fejkörül minden oldalra mintegy 6 hüvelyknyi hosszúságban merően lefelé állott, 's a' közbe gyúrt ürü zsir által szürkés sárga színűvé lön — némelleyek ezen fashionablek közül nagy távolba zibethpézsmá szagot terjesztének, 's több koros férfiak téglá szinnel festék be szakállukat.

9. §. Tartozkodás Dahalak szigeten. Itt szerző a' Danakilokról ír, melly törzsok a' massawai partvidék' hosszában Babel Mandel-ig szétszórt csoportokban lakik, hajózás 's halászattal foglalkozván. Minden törvényviszony nélkül, kis családokban élnek 's politicai főnökük nincsen. Lobo, és mások a' parti Beduinokat öszvezarják a' Danakilokkal, 's így Salt, Ritter és mások hibásan emlitenek Danakil tartományt. Ruppel ur szerint habessiniai eredetűek, arczvonásaik és öltözetükben hasonlók a' tigre-i lakosokhoz. A' rec. ellen nem mondhat; de ha a' szerző tovább megy 's azt állítja, hogy nyelvünk is ugyanaz, a' rec. nek legalább Salt' szójegyzéke szerint másként kell itélni. Ebben kevés a' Tigrei nyelvben előforduló szót lehet találni, ezt, 's néhány arab szót kivéve a' Danakil nyelv nem sorozható a' semitiek sorába. Ruppel ur a' Danakiloktól egy Dugong-ot kapott, melly emlős állatot ugyan annak tartja, melly a' szentírásban $\Psi\text{ח}$ név alatt isméretes 's bőréből a' frigszek-

rényre takaró készitették (Mos. 2. 26. 14. ss. (Luther hamisan borzbőrök, újabbak tengeri eb' bőrét emlegetik). Ezen állatokat rövid vas szigony gerelyekkel fogják; vadásztatások' fő czélja két harapó fogának megnyerése, mert fontos kereskedési cikket képeznek, 's igen szép, sajtóságos, utánozhatlan atlas fényök által kitünő gyöngyök készitetnek belőlök. Azon felül bőrüket is használják sarukra (has. Ezech. 16. 10) 's igen jó ízű husát is. A' szomszéd tengerekben Dugongon kívül 3 delfinnem találta-tik, melly közül az egyik D. tursiohoz hasonló — a' 2-dik szinte illynemű fajnak a' halászok nem adnak különös nevet; a' 3-ik és legnagyobb a' Phocaena osztályhoz tartozik, néha 18 láb hosszú 's Bumának neveztetik. (253 l.) A' Dugong Rüppel ur által terjedelmesen leiratik Museum Senckenbergianumban Vol. 1. p. 97. Továbbá Rüppel ur Dahalak szigetét írja le, hol egykor a' sok arab sírfelírás, 's talált pénzekekről ítélve kereskedő arab gyarmatosok laktak, a' lakosok jelenleg csak gyöngyhalászók. Ezen halászatot Magass-nak nevezik, mi nem egyéb, mint az arab نخاص hüvarkodás. A' lakosok gazdagságot tanusítanak. A' házak kőből építvék; nők, leányok közönségesen dús ezüsttel ékesítik magokat. A' szigeten sok hajó és rabszolga van, kik hüvarkodásra tanitatnak.

Dahalak szigetnek legújabb angol felmérés szerinti igen pontos vázlatát közli Wellsted, utazásainak 2-ik kötetében. Mint tudósíták Rüppel urat, a' sziget gyakran földrengés által szenved, melly „Silsile“ név alatt isméretes. Ez azonban nem سلسله láncz (256 l.) hanem زلزال rendülés, földrengés. A' nép között azon hiedelem terjedett el, hogy a' föld iszonyu bikák' hátán (hasonlit ez az indusok' 4 elefántjához) nyugszik, mellyek néha meg-rázkodnak, úgy, hogy a' föld megrendül. Egy más mondat is említ Rüppel ur, melly a' veres tenger' déli részének lakosi kö-zött kereng, hogy t. i. Arabia Habessiniával egykor öszvefüggő föld vala: egy nagy földrengés elválasztá egymástól, és így tá-madt a' veres tenger. Azt is hozzáadják, miként Mohamed ezen szakadást csudásan eszközlé, hogy a' szent búcsú helyeket a' habessini népek' beütéseiktől megszabadítsa. Rüppel ur (256 l.) hozzá adja: „Ez utóbbit kivéve, a' monda nagyon megegyez-tethető azzal, mit a' természetvizsgáló e' vidék' szemlélésekor valószínűnek kénytelen tartani. Dschebel Tair szigetén van egy néha kitörő vulcan, 's sok természetes hüdöskő.

10. §. Kirándulás Adulis' romjaihoz. Rüppel ur vala az első europai utazó ki Adulist meglátogató, melly helyet már Vincent is igen helyeseu az Annesley Bai' háttérébe teszi. 1832-ki január' 29-én a' szerző elhagyá Arkikót, délfelé a' tenger-part és a' nyugoti hegyvonal alapja között haladt, néhány óra mulva elhagyá a' kelet felé fekvő méltóságos Gedam hegycso-portozatot, melly csillámpálából áll és 5000 láb magas; ké-

sőbb a' dombesúcsra hágott, melly Pedamot a' fő heglánczczal köti öszve, 's itt az egész Annesley öböl terült el szemei előtt; mellynek határa éjszakkélet felől Desset sziget; ez egykor Orine, 's néhány angol által Lord Valentia szigetnek neveztetett. Kelet felől pedig határai a' hortoi kis halmok. Ezután keleti irányban lefelé haladt, 's Arkikótól mintegy 9 órányira fekvő Afte faluban éji szállást vón. — Ezen úgy mint a' szomszéd Zula falunak lakosai a' Saortok' egyik áganak mondják magokat, mit Bruce, Salt és újabbak Hazorta-val cserélnek fel. Szint olly alaptalan a' két említett utazó' véleménye, midőn ezen Saorto, vagy Hazorta-kat a' Schoho Beduinok' egy osztályjának mondják. Rüppel ur szerint az Assauli 's Taranta hegység' aljában, és néhány délfelé fekvő vonalon lakó Schohokat Galla néptörzsöknek tartja (263 l.). Ezen véleményt rec. csak helyeselheti, mint-hogy a' Schohok' és Gallak' nyelvében sok hasonlatosságot lát. Rüppel ur sok ponton vulkani anyagot 's lava tömeget vón észre. Utazónk' állításaiból Salt' 's mások' földképeiket sokban lehetne javítani. Afte-től egy fertályórányira a' zulai úton láthatók Adulis' romjai; mellyek ugyan jelenleg csak az egykori épületek' romrakásából állanak. — Ezen építvények kelettől nyugot felé 500 lépésnyi térben terjedtek el, 's kis metezett lava kövekből valanak szerkezve. Közepé' táján egy nagyobb épület', hihetően templom' romjai hevernek, négyszegü oszlopok' elszórt maradványaival, mellyeken azonban szobrászati mű távolról sem látszik. Felírásokat sem lehete látni, habár Rüppel ur nem kételkedik hogy egykor találatni fognak. Adulis templom' szélessége szerinte $15^{\circ} 15' 44''$. Feltűnő, hogy ezen híres kereskedői hely' maradványai a' tengertől olly távol fekszenek; t. i. egy órányira. E' körülményt csak a' tengerpartnak vulcani erő általi kiemeltetése fejthetné meg. Kevésbé feltűnő, hogy nagyobb építvények' nyomai nem látszanak, ha Massawa kikötőnek csekély házait tekintjük, melly jelenleg a' kereskedésben azon szerepet játsza, mint egykor adulis. Egyébiránt a' romok mostan is Adule nevet viselnek. Egy jegyzésében (269 l.) kételkedik Rüppel ur, valljon a' közönségesen használt Guetana cím helyesen iratik e' így. Mert Gobat Kidane-t említ. Az első helyesebb 270—274 l. Rüppel ur némelly tudósítást közöl keleti Habessinianban történt political forrongás felől, 's leírja a' számos készületeket, óvakodásokat mellyeket a' tartomány' belsejébe teendő útazás megkíván. Ezen leírás az utazni akaróknak nagy hasznokra lehet.

11. §. Utazás Massawaból Halai felé. Halai falu, a' Taranta hegységen fekszik. Eddig terjed az Arkikoi Najibi uradalma, 's kezdődik a' valódi Habessinia. Rüppel ur 14 ember' társaságában utazott; az egész karavánban 49 teherhordó teve, 40 öszvér és szamar, 's 200-nál több útas foglaltatott, kik rész szerint kereskedők és szolgálk, rész szerint teherhordók 's ka-

lauzok valának. Mindnyájan fel voltak fegyverkezve; egy részük jobb oldalon függő karddal, mások lándzsa és paizszal — ismét némelyek kanócos puskákkal — egy övvel, mellyben 15 börtök, mindegyikben egy cső golyóval 's töltéssel; kezökben égő kanóc. Sokan kis napernyőt viselnek. A' Habessiniaiakat könnyen meglehete ismerni rövid, alig térdig érő nadrágjok, fehér övük 's hosszú hozontos szőrü ürübőrről, mellyet vállaikon viselnek. Hajaikat vagy befonott varkocs- vagy rövidre metszett fürtökben hordják, vajjal kenik meg, a' mi őket a' nap 's férgek ellen védi, 's hogy a' zsír alá ne csorogjon keskeny fehér pamuk szövettel veszik körül, — mint néha az ammoni Jupiter sűrűn fürtözött fejét szokták ábrázolni. Nyakok, vagy karjainkon számos irott, bőrön himzett, varázs erejű mondásokat viselnek. Ezen öltözet a' 3-dik, 4-dik táblán látható. A' karawan lassan, legtöbben gyalog haladnak. Merjam Guetana egy kereskedő, kit Rüppel ur lekötelezett minden nap olvasá az evangeliumot, de nyilvános képmutatással. Az út délnyugot felé vezet. A' tarantai szoroson innen a' hegység' fő alkotó része agyag-pála. Gyakran alkalmatlankodának látogató Schohók, kik tobbnyire ajándékot követelnek. Az út, alig érezhető emelkedésben néhol igen regényes vala. Egy délután a' zivatar' multával földrengést érezének, mi itten nem nagy ritkaság; az útazás april' 29-étől május' 1-eig tartott. Taranta' csúcsára gyalog 3¼ óra alatt lelete felhágni. Innen Halai vidékeig az út 1 óráig tart 's dombos lapályon keresztül vezet. Itten, 's a' további úton sok alkalmatlanságot szerze a' Simen' parancsnokának szánt 145 fontos harang' szállítása. Halai faluban 400 ⅔ keresztény ⅓ mohamedanus lakos van, 's nyomorúlt kunyhókkal, Az éjszaki szélesség' 14° 59' és 37'' alatt fekszik, és 8093 Párisi lábnyira a' tenger' szine felett. A' templom egyszerű viskó a' falu' legmagasb pontján; harangozás helyett, mi Habessiniában ritkán hallható, függő kőlapokat szoktak ütögetni.

12. §. Utazás Halaiból Ategeratba. A' karawan' egy része egyenesen Adowa felé Gondárnak vette útját; másik, 's véle Rüppel ur is hadi mozgalmak miatt a' hosszabb és bajosabbat választá. Sanafe-n keresztül Agame tartományba szándékozáék utazni, hogy innen vagy Simen és Woggera, vagy Enderta, Lasta és Begemderen keresztül Gondárba jusson. Az út főleg dél felé vezetett, egy völgyekkel átmetszett lapályon keresztül, hol a' hegyek' alkatrészüket tevő pálakő felett fővénykő fekszik, tetőponts irányban vadon megszagatva, és így elkülönözött meredek dombcsoportozatot képez. Halaitól Ategerat Agame tartomány' nyugotra fekvő fővárosáig a' völgyekből a' vízlefolyás kelet felé a' veres tengernek van irányozva, 's e' szerint ezen vidéki vízrendszer minden eddigi földképen hibásan van kitéve. Tanafe mellett Rüppel ur a' vízrekesszel érintkezők; mert itten a' hegység nyugot felé lejtősen alacsonyul éjszaknyugot felé ág

kilátást tárva a' szemnek. A' szerző itten is közli dús észrevételeit a' tartomány', 's lakosainak jellemük felől; mire annál nagyobb alkalma volt, minthogy a' karawan lassan haladott, 's vámvonalokon meg kelle állniok. Barakit nevü rétvölgyben 6 napig nyugodtak, a' hadi eseményekről várván tudósításokat. Rüppel ur e' helyről több apró kirándulást tön: például (332 l.) egy forráshoz, melly csudás eredetű 's jelenleg búcsújárási hely lön, hová kápolna is építetett. A' kápolna három egymásutáni részből áll, mellynek belseje két sor vastag fagerendák által ismét három részre osztatott habár az egész csak 10 lábnyi széles. Mint többnyire minden habessiniai templomban nyugot felől két szoroson egymás mellett álló ajtó vezet a' belsejébe, 's ez csaknem egészen setét. Minden templomban látható a' szent trón, többnyire fából, melly a' frigyszekrényt képezi és oltár helyett is használtatik. Azért nevezetik Tabot, az az szekrény, Rüppel ur szerint Manwer az az trónnak. A' kápolna' egyik szegletében néhány pergament kézirat hevert, magában foglaló a' szoltárokot, Evangeliumot, Szűz Mária' életét, 's bizonyos naplót vagy chronologiai jegyzéseket a' kápolna felől. Többek között, hogy a' kápolna Bead Christos (Krisztus háza) nevet visel, 's Abba Libanos remete által alapítatott, a' ki a' forrást csuda által teremtetete. Egy más kápolnában hasonló jegyzőkönyvet találtak, melly hasonlítható a' szent monda könyvhöz, melly India' minden imaházában (pagode) található.

13. §. Tartózkodás Ategeratban, útazás Tacazze felé. Ategeratban Rüppel ur Gobat missionariussal találkozott, ki Adowából Debra Damo kolostorba szökött. Ategerat az éjszaki szélesség' 14° 16' 26" alatt fekszik: van benne mintegy 250 kerek kőház szalma fedéllel. Az ajtó egyedüli nyílás, kémény és ablak egyszersmind, látni egy újonnan épült templomot, mellynek benső falai undokul bemázolvák; a' festés részszerint a' szentírás, részszerint az építő életéböli némelly jelenetet ábrázol. Az alakok teljes arczban festvék, mert csak gonosz szellemet 's zsidót szabad arczélben lefesteni. Vészes harczhirek miatt a' karawan egy szoroson keresztül Haremat tartomány felé fordult. A' szoros' csúcsán túl igen veszélyes úton majdnem tetőirányos 300 lábnyi magas szikla fal mellett a' bájos Saheta völgybe jutának, hol a' karawan fegyveresek által megtámadtatott, 's adót kelle fizetnie. A' szerző itt sajátságos pogány szertartásnak volt tanuja. Több nő egy patakhoz jött, kezeik lábaikat megmosván, koczkaidomú két mélyedéssel ellátott durván faragott kő előtt földre veték magokat (353 l.) Lassanként nyílt vidék tárult ki előttök, 's csakhamar látták a' háttérben Simen' ágas hegyeit, hófedett csúcsokkal. A' völgyben minden falu pusztá, leégett vala. Junius' 2-án a' karawan Giralda tartományba érkezett, melly éjszak felől Aldova, nyugot felől Temben, dél felől Enderta, kelet

felől Haremat tartományokkal határos— fővárosa Mogab. 'Tackeraggio mezőváros 100, többnyire kőházzal; lakosai mohamedanusok; gazdálkodás 's pamukfonással foglalatoskodnak. A' Habessiniaik restségből a' kereskedést kivéve minden iparágot kerülnek, melly törökök' kezében van. A' fegyver és ezüstmivesek bevándorlott görögök vagy koptok. A' kőmives munkákat zsidók végzik. Az utazók Temben és Avergale kerületeken mentek keresztül, ez utóbbinak nyugoti határát a' Tagazze folyam képezi.

14. §. Tacasseből Angetkat-ig Simenben. A' folyó igen sebes, 80 láb széles és 3 láb mély, de többnyire még ennyisem. E' folyam' mellékpartaik közül a' szerző már Gedgedát (362 l.) Wvarie (363 l.) és Geba (374 l.) folyókat meghaladá. Keringésök felől mindenfelét állítanak, miből földképeinket tökéletesíthetjük. Junius 24-kén Atabához ért, melly nyugot felől a' Tacazze-ba ömlik. Az út eddig többnyire pusztá volt; Ataba völgyben felfelé ellenben igen szép hegytájak láthatók, a' schweiczi alpvidékektől nem sokban különbözök (392 l.). Vidor partakok, fris rétek, bokrok és árpaföldek képezék az előtért, míg hátul méltóságos havasok emelkedének. Ez a' feljárás Simen felé, melly származási helye volt Habessinia' akkoriban győzelmes hódítójának Detjatsh Ubi-nak; ennek számára tétetett le papok', 's Ataba mezőváros' vámtisztjeinek jelenlétökben az ajándékul hozott harang, melly egy fán megerősítve a' völgyekbe terjeszté ércz hangját. Az utazók fentebb Abanához értek, melly Ataba' mellék folyója, 's partja mentében folytaták útjokat. A' szomszéd völgylakók gyakran feljöttek kíváncsiságból, vagy hogy tejet, mézet 's árpasert áruljanak. Erőteljes törzsöknek látszott; egykor zsidók valának, de lassankint keresztyénekké lenni kényszerítettek. Igen hajos volt a' selki szoroson való átmenetel, melly vad, ágas vulkáni hegycsús, hol a' karawan' egy részét hófuvatag érte el, 's kellemetlen éjüket szabadban kelle tölteniök. A' selki szoros' csúcsa 12000 lábnyival magasabb a' tenger' színénél, kevés fű és fenyőfán kívül semmi növény nem látszik sziklái között. Túl rajta az út több ezer lábnyi meredek mélység mellett vonúl el, 's innen hasonlithatlanul nagyszerű kilátás nyílik (I. 6. T.) Rüppel ur itten (406 l.) jeles észrevételeket közöl e' tartománynak hegyvonalai 's vizrendszere felől, melly majdnem minden földképen hibásan van ábrázolva. A' karawan' nagy része egyenesen Gondar felé vonult Sanka-ber és Dobark-on keresztül míg Rüppel ur a' másikkal a' 13000 láb magas Buahat-on át közel a' fő csúcshoz és már a' hóvonalon hol minden kilátás halottpusztá vala Angetkat városka felé vonult, hogy ottan hosszabb ideig mulasson.

15. §. Tartózkodás Simenben. Ezen tartomány kelet 's éjszak felől Tacasseval, nyugot felől Waldubba, dél nyugot felé

löl Dembea, dél felől Bellesen és Manna tartományokkal határos. Következő kerületekre osztatik: a' szoros értelemben vett Simen, melly a' Lamalmon, Hawasa, Selki és Bellegas közötti hegységet foglalja magában; továbbá éjszak 's kelet felé Talemtre, dél felé Schoada, délnyugot felé Woggera, éjszaknyugot felé Adarga. A' szerző, kivált geológiai szerkezetére nézve e' tartomány' vázlatát közli; elmondja tovább, miként a' kormányzó által ebédre hivatott meg, 's habessiniai nagyok' szokások szerint egy inas étette. Asztalkendő helyett vékony kenyér szelettel törle meg kezeit, száját; ezen szeletet, szintűgy a' többi maradványt az inas költé el. Egy audientia, 's bíraskodási jelenet' leírásával végzi e' kötetet.

(Allg. Lit. Zeit. Sept. 1839.) után.

Silvio.

BIBLIOGRAPHIA.

22. *Corso di Storia universale ad uso de' più alti istituti d' insegnamento* del dottore ENRICO LEO, versione dallo originale del prof. G. B. MENINI etc. Milano, Paolo Lampato, 1840. Ezen munka négy darabból álland, mellyek' mindenike körülbelől 400 lapot foglaland magában. 24 lapnyi füzetekben jelenik meg, mellyeknek ára egyenként 30 olasz cent. — Jelen munkát az olasz eredeti munkák' sorában csak annak bizonyosságául említjük meg, hogy az olaszok, kik mint csak már az eddig megismertetett munkák is tagadhatlanul kivivják a' tudományos műveltség' magas fokán állanak, a' külföld' minden nevezetesb munkáit nyelvökre lefordítják. A' francia literatúrának nevezetesen, alig van valami nevezetesb terméke, mellyet az olaszok vetélkedve le ne fordítanak. 'S ezt helyesen, mert nincs olly nemzet, bár melly fényözönben mutatkozzék is tudományos egén a' genius, melly ön kebléből kifejthetnéa' tudomány' minden kincseit. A' francziák és Angolok, kik a' németeken kívül leg kitünőbbben lobogtatják a' tudomány' zászlóját, hibául ismervén azt most el, hogy más tudományos nemzetek' különösen pedig a' németek' literatúrai termékeit eddig elhanyagolák, most annál buzgóbb cosmopolitanicus szellemmel terjesztik ki figyelmöket ezen gazdag literatúrára 's most egymást érik a' fordítások németből. Sajnálni lehet, hogy nálunk talám tulságos nemzeti önértékből, vagy az egynemelyek által olly fennyen prédikált eredetiség' affectálásából, a' nálunknál olly véghetetlenül magasban álló külföld' nagybecsü termékei legnagyobb részben ismeretlenek maradnak 's alig mutathatunk fel néhányat azok közül nyelvünkre átfordítva. A' külföldi jelesebb munkák' honi nyelvünkön bírása pedig, meggyőződésünk szerint elmulthatatlan eszöke haladásunknak, mind a' nyelve magára, mind a' tudományokra nézve. A' tudós társaság ezt bölcsen átlátá 's ki is tüzött egy sor jeles munkát fordítás végett. Vajha a' nemzeti részvét lehetővé tenné azt, hogy koronként az újabb munkák' kijelelése által ezen becses gyűjteményt szaporíthatná!

23. *MANUALE degli assistenti ai malati, delle assistenti alle donne di parto, levatrici, aje e madri di famiglia in ge-*

nerale, del professore F. E. FODERÉ. Prima versione italiana con note del dottor G. N. — Pisa, 1839, tipografia *Nistri*, in 18-vo di pag. XXV e 180. Ára 1 olasz lira és 68 cent. A' könyvek, valamint az emberek nem nagyság vagy külső alak szerint ítéltetnek meg. Ezen mondás az itt megnevezett szerény könyvecske által igazoltatik. Kijelelt érdemü az, nem csak a' be nfoglaltott philanthropicus oktatmány, hanem azon nagy haszonnál fogva is, mellyet a' társasági testületnek ígér 's honnan az alsóbb néposztályokra is elterjed. Prof. Foderé kit a' halál néhány év előtt ragadott ki az életből, roppant tudományát azon személyek' oktatására is kívánta fordítani kik vagy kötelességből vagy emberszerető hajlamból, magokat a' betegek' ápolására szentelték. Ezen munkácska aphoristicus rendben van írva, de néha a' stylus nincs öszvefűgésben. Azonban általában véve nagy egyszerűséggel 's világossággal van az írva 's különösen ajánlja azt azon lelkismeretes gondossággal, melly mély keresztényi emberszeretet' érzését bizonyítja.

24. OPERE *architettoniche di Raffaello Sanzio*, misurate ed illustrate dell' architetto Carlo PONTANI. — Firenze, 1840, dalla tipografia *Piatti*. — Raffaello Sanzio' művészége a' szép festésben olly kitünő 's isteni volt; olly sok tökéletes munkát hozott létre 's olly nagy nevet szerzett magának azok által az egész világban, hogy egyéb művészégekbeni jeles érdemei ezen fenséges festői egyetemes hírében elenyésztek. A' régiek és újak között, így szólt Canova, két név nyert minden mások felett közönséges hirt az egész földön, Cicero és Rafael. A' föld' legtavolabb szögletében neveztessek is Rafael, minden, még a' szántóvető is tudja, hogy ő nagy festő volt. De ellenben, kevesen tudják azt, hogy ő a' legjobb szobrász is volt 's hogy többek közt Juno' szép szobrát ő mintázta; hogy az archaeológiában mély volt, általa lévén szerkeztetve, egy a' legnevezetesb latin emlékek' felvilágosítását tárgyazó, de szerencsétlenül elveszett munka, mindent túlhaladva, a' római fenség' sok dicső épületeinek építészeti restauratiojáróli eszmékben; hogy a' művészeti emlékek' kikutatásában fáradhatatlan volt, 's az őt megelőzőt festőkről nagyszámu jegyzeteket gyűjtött; hogy mint a' szobrászat' régi emlékeinek csudálója, igyekezett felbuzdítani a' pápát, mint leveleiből kiteszik, hogy azokat ne pusztítsa el a' hanyagság 's tudatlanság, mint azt egykor a' fanatismus tevé. A' dicsőség' mind ezen czímei öszvegyültek Rafaelben 's végre különösen az, hogy ő a' legjelesebb építész volt. Ezen jeles érszadomány nem vala még eddig, nyomtatott vizsgálatok, szigoru művészeti elméletek 's megfelelő rajzokkal és táblákkal ellátott valóságos emlékek által teljesen megmutatva. De illő hogy egyszer már ezen szentfősugárzat is övedezze Rafael' fejet. — A' kellem, a' nemesség, az ihletés, mellyek festéseiben soha sem hagyák el, kísérték őt az építészetben is. Mint hihető Florencziában tanul

ő azt Baccio d' Agnolo alatt. — Mellőzván azon épületeket melyeket Sanzio festéseivel szépitett és gazdagított, 's csak azokat említvén, melyeket egyedül ő vitt fel, ezekben különösen kitüntette a' művészetheni mély ismeretét, azon ész, mely magát a' helyhez 's az épületek' rendeltetéséhez alkalmaztatni tudá, a' stylus' nemességét és kellemét, az elrendezések' hibátlanságát, a' részletek' tisztaságát, a' felosztások' egységét, az előlapok' szépségét 's csinosságát 's az épülettervek' bölcsességét öszvefüggésben azon izléssel, azon gvönyörü módszerrel, melyek őt minden más építészektől megkülönböztetik. — Panaszkodnak némelyek, hogy Rafael viritó korában holt meg, és sajnálkozva képzelik magoknak azon sok egyéb csudát, melyeket az isteni festészetben hagyott volna hátra. Azonban nem ez az igazi panasz, melyet az ő kora halála gerjeszt. Noha fiatal volt, annyi munkát hozott ő még is a' festészetben létre, mennyire sokak' élete nem lett volna elég, bár mely hosszú lett volna is az. 'S az mit különösen meg kell gondolni az, hogy Rafael mindent tökéletességre vitt; ő mindent kitünő jelességgel készített szent és a' legszorgalmatosb szemességgel, mielőtt még elrontották volna őt a' dicséreték, mielőtt az évek' haladtával eltávozott volna az igen is sok munka következtében azon szigoru pontosságtól, melyet követett, a' művészetben, mint mondani szokták, zsarnok uraságot kapván fel, olly szabadságot, mely féktelenségre fajul el, mint az sokaknál megtörtént. Rafael' kora elvesztésén fájdalomk, csak akkor veszi fel az igazság' jellemét, ha meggondoljuk, hogy az építészet' fenséges művészségében nem tett annyit, mennyit tehetett volna 's különösen mivel sem Sz.-Péter temploma' általa készített csudás tervét, sem más általa elkezdett épületeket végre nem hajthatott. Ezen kiszámíthatatlan kárt tehát visszapótolandja némileg azon gond, melyel most építészeti munkái kiadatnak. Nem csak szép 's csudálatraméltó vállalat hát, melyhez Carlo Pontani, római építész fogott, hanem a' művészetre nézve hasznos, a' honra nézve fényes, és mindenekfelett új.

25. *NUOVI elementi di geografia, o esposizione degli studi geografici secondo l' ordine dell' insegnamento*, di F. DE LUCA. — Napoli 1833—1838, nella tipografia della Società filomatica, in 8-vo. — A' különbnemü tudományok' tanítására szolgáló elemi könyvek' végetlen sorában, történetből legtökéletlenebbek azok, melyek a' földleirást illetik, mely literatúrai tünemény nagy részt azon helytelen 's közönséges hitnek tulajdonítható, hogy elemi geographiát írni könnyü. Nem ritka eset, hogy ollyak fognak illy munkához, kik alig jártasok a' historia 's geographában. Azon kevés e' tárgyú jó munkák közt, melyek Olaszországban megjelentek, kitünő helyet foglal el nápolyi professor De Luca Ferdinand uré. Ezen könyv mind a' módszerre mind annak kivitelére nézve jeles. Mi az elsőt illeti, szerző' mód-

szere a' legnagyobb dicséretet érdemli, mivel ez — mint critica, a' híres Balbi mondja — minden eddigi módszerek közt, mellyek az elemi földleírás' oktatására kigondoltattak legalkalmatosabb. Hozzá lévén szokva a' mathematicai megmutatásokhoz, mellyekben egy megmutatott igazság, a' következendőnek megmutatására szolgál, De Luca az egész geographiát nyolcz különböző részre osztotta, mellyeket időszakoknak (periodi) nevez, fokoként menvén egyikről a' másokra, a' nélkül hogy az elsőben legkisebbé is szükséges volna feltenni azt, mi a' másodikhoz tartozik és így tovább. Ezen rendszerben, minden időszak, egy teljes geographiai leczkefolyam, különös nézetponthól tekintve. Mi ezen rendszer' kivételét illeti csak kevés geographiai elemi munkák dicselkedhetnek hasonló pontossággal, mint ez.

26. *STORIA di Manfredi re di Sicilia e di Puglia*, scritta dal cavaliere Guiseppe di CESARE. Volume primo, di pag. 235. Vol. secondo di pag. 150. Napoli, 1837 da Raffaele de Stefano e. s. — Jelen munka mind a' tárgy' fontosságára, mind némely historiai nyomozásoknak újsága, mind a' stilus' ereje és eleven-sége 's az egész munkában uralkodó nemes szellemnél fogva megérdemli hogy az olasz elme' legnemesb gyümölcsei közzé helytessék.

27. *RUDIMENTI di fisiologia generale e speciale del sangue*, del prof. A. B. M. SCHINA. — Torino, 1839—1840, presso i fratelli Reysend e. c. Vol. 2 in 8-vo. — Olly pillanathban, mellyben az orvosok' egy sectája úgy tekinti a' vért mint valamely ingerlő folyamat, melly' az állati testben kereng 's következésképp a' különböző nyavalyákban, mellyek véleményök szerint illy ingerlő elem által tartatnak fen, semmit sem gondolnak annak vizsgálatával, jó órában jelennek meg olly iratok, mellyek ezen hibát eloszlatják 's megmutatják, hogy a' vér az állati organis-mus' egészítő része, 's hogy abban foglaltatnak az élet' fentartására 's visszapótlására szükséges anyagok. A' fáradhatlan prof. Schina' jelen munkájában minden henfoglaltatik, mi a' vér' közönséges és különös physiologiáját illeti 's ezen tekintetben egy ez a' legteljesb munkák közül, mellyeket a' tudomány bir; annál inkább mivel a' derék szerző azonkívül hogy magáét sokat adott, nem közönséges logicával és criticával élt a' másoktól kölcsönzött anyagzatokra nézve, nem felejtkezvén el mindazáltal a' legczélirányosb rendről.

28. *ESSAI de zoologie générale* etc. Par M. Isidore GEOFROY SAINT-HILAIRE, membre de l' Institut, inspecteur de l' Université etc. Páris, 1840. 8-vo avec fig. — Ezen munkában az egyetemes állattanról philosophico-practicus eszméi foglaltatnak a' szerzőnek, mellyeket 1830 óta a' tanítószékből előadott a' parisi természethistoriai museumban. Azonban más értekezéseket is foglal az magában a' szerzőtől, a' természethistoriai tudományról, az anthropológiáról, a' közönséges állattanról. Ezen el-

szaggatott értekezések' nagybecsü gyűjteménye, oly tudományos egész formát, hogy azon híres természettudósok kik Buffon' nagy munkájának folytatását magokra vállalták, oda kívánták foglalni ezen új próbatételt is a' közönséges állattanról.

29. *ECONOMIE politique des Romains* etc. Par M. DUREAU DE LA MALLE. Paris, 1840. *Hachet*, 2 Vol. 8-adr. Ára 15 fr. — Jelen munka teljes tudománnyal, mind arra nézve mi a' régi Roma' társasági organisatióját 's azon polgári és jogügyelő institutiókat illeti, melyek a' világ' ezen nagy urát kormányozták, legnagyobb szerencséje' századiban. Eleinte azt gondolná az ember, hogy a' szerző itt inkább a' régi statisticáról mint a' nemzeti gazdaságróli próbatételt nyújt; hanem ha a' sok 's érdekes tanulevelek mellyeket munkájában tudománnyal 's józan criticalával egyesített nem nyujtanának letdolgokat 's új ismereteket a' szóban lévő tan' elveinek alkalmaztatására. Igen nagy érdekű azon eredmények' studiuma, mellyek hajdan épen azon okokból folytak, mint mellyek még ma is megvannak; valaminth nem kevésbé fontos egymástól olly távol álló 's polgárisodásokban annyira különböző, de mind a' mellett is ugyan azon tünetnyeket mutató körszakokat és eseményeket öszvehasználni, miből úgy szólván világosan kijő az oeconomiai törvények' létele és igazsága, mit mégis sokan egészen tagadni vagy legalább kétségesnek tartani akarnának. Szerző munkájának elején a' népességről 's pénzekről szól; az életre legszükségesb dolgok' becseről; a' szerencsélétről és az adókról. Át megy azután a' római törvényszolgáltatás' módjára, alkalmat nyujtván így a' társaságos élet' kormányzásának ismeretére 's méltánylására a' római uraság alatt a' keresztyén időszak előtt. Közli azután Dureau de la Malle ur, mind azt, mit ezen tárgyról tanítanak a' classicusok.

30. *DU TRAITEMENT moral de la folie*, par M. F. LEURET etc. Paris, *Bailliére* 1840. 8-vo. — Ezen munka, mi a' tébolyodottság' gyógyításárol nézeteket illeti, sokban eltér más e' tárgyrol munkáktól. A' tébolyodottság — így szól Leuret ur — ki a' Bicêtre kórház' orvosa Párisban, az értelem' tehetéseinek eltévelyedésében áll, melly ellen ő egyedül az erkölcsi bánásmódot tartja célirányosnak. Azonban a' tapasztalás kétségtelesen bebizonyítja, hogy ha néha az erkölcsi benyomások elegendők is a' tébolyodottság' meggyógyítására, igen sokkal több esetekben célirányos gyógyszerek' nyujtása elmulthatatlan. — A' tébolyodottság' már egyébként is csaknem kimagyarázhatatlan okát, még nagyobb homályba merítette az hogy okát az agyvelő' életművezeti változásiból igyekeztek kimagyarázni. Láttak némellyek, mások látni hittek életművezeti sérelmeket a' tébolyodottak' agyvelejében, a' nélkül hogy megfontolták volna, valljon vannak-e változások minden tébolyodottak' agyvelejében, ha valljon az illy változások hintenek-e valami világot a' tébolyo-

dottság' természetére, ha nem találtak-e hasonló változások az okos emberek' agyvelejében, ha valljon azon változások öszve-
 esnek-e vagy nem a' symptomákkal. Leuret ur 's már előtte *Fantonetti* (Saggio sulla pazzia 1830) ezen látható anyagi válto-
 zásokat, mellyeket a' szerzők' legnagyobb része az erkölcsi és
 értelmi tehetségek' megtébolyodása okául tekintett szigoru critica
 alá vették 's megmutatták, hogy az értelem' megzavarodá-
 sát az illy valóságos vagy képzelt változásokból helytelenül kö-
 vetkeztették, elhanyagolván az értelem' egészségével megállható
 változásokat; 's mi illeti a' tébolyodottaknak saját változásokat,
 nem választották el mint kellett volna a' physical és psychical
 körjeleket egymástól 's hogy végre a' phrenologusok hijába igye-
 keztek rendszeröket a' mania' helyzesítésére (localizzazione) al-
 kalmaztatni. Mind e' mellett is Leuret ur nem meri tagadni, hogy
 a' tébolyodottak' agyveleje semmi változást nem szenved, míg
 azon esetekben is, midőn a' mania minden más nyavalyás bo-
 nyolódásoktól ment; 's magának a' tébolyodottságnak nemzé-
 sében kényszerülve érzi magát megengedni némelly physical okok'
 befolyását, a' nélkül azonban, hogy azokat megnevezné, meg-
 engedni továbbá, hogy az agyvelő' életművezeti sérelmei gyak-
 rabban előfordulnak a' tébolyodottaknál, mint más nyavalyák-
 ban, a' nélkül hogy megjegyzené, hogy épen ezek gyakran a'
 tébolyodottság' gyümölcsei lehetnek, kivált ha az már sokáig
 tartott. — Az erkölcsi gyógymódon egyébiránt mind azon esz-
 közök' okos használatát érti Leuret ur, mellyek egyenesen hat-
 nak az értelemre 's szenvedelmekre. Minden esetre Leuret ur
 nagy dicséretet érdemel, hogy az orvosokat az eddig ok- 's cél-
 iránytanul használt vérelesztések, erős hashajtók 's más illy hősi
 gyógyszerek' félretételére figyelmezteti. Az orvosok' annyi száza-
 dokon keresztül tett experimentumaik kétségkívülvalóvá tették
 azt, hogy az eddig divatozó nagyrészt kegyetlen gyógymód a'
 tébolyodottak' értelmi tehetségeit még inkább megzavarja 's a'
 célzt mindég messzebb taszítja. Leuret ur' nézetei egyébként he-
 lyesek 's tapasztaláson épülvék 's ohajtanánk hogy az általa meg-
 alapított elvek illőleg méltatnának különösen a' tébolyodottak-
 kal foglalkozó orvosok által.

A. B. P.

AMERIKAI PHILOSOPHIA.

Ezen cím alatt foglal be egy angol folyóirat egy nagyobb czikket, melly különféle, az utóbbi évek alatt Amerikában megjelent iratokat, nevezetesen R. W. Emersontól többeket szóba hoz, és az éjszakamerikaiak' szellemirányukról, érzésmódjokról és izlésökről egyetemes vizsgálatokat teszen, mellyekből némelyeket olvasóinkkal közleni akarunk.

Az angolhon és éjszakamerika közötti viszonyról, melly a' függetlenségi háboru' következtében még hosszabb ideig sokképen feszült és keserű vala; 's némelly kedélyekben folyvást is olyan marada, mindazáltal az elfogultlanoknál és szabadabb szelleműeknél mindkét tartományban folyvást békésebbé és nyájshbá alakula, azt mondja a' nevezett értekezés:

„Szerencséje azon kornak, mellyben irunk, hogy Amerika olly közel jött hozzánk, mint Roma; már kezd ez a' körülmény munkálni, már inkább kimutatta az magát, mint az előtt hinni akarák, hogy a' nemzeti sympathia' kötelei az atlanti tenger' mindkét oldalán feltaláltatnak, és hogy a' láncznak csak még szorosb összecsatlására van szükség. Hallottuk Mr. Webstert a' mi hajdani Cathedralainkról, 's Misz Sedgwicket repkénnyel benőtt mezei házainkról beszélni, és az illy dolgok iránti tisztelet és szeretetteljes érdek, mellyet ők magokkal honukba vittek, termékeny maggá lesznek illy vetők' kezeiben. Csak viszonzzuk komolyan és nyiltan ezen érzelmeket! látogassuk az egyesült státusokat, ne csupán azért hogy magunkat egy ifju civilisatió' pezsgésén és zajgásán mulassuk, vagy gyakorlati democratiáról értekezéseket írjunk, vagy kirekesztőleges nemzetiségünket magasztaljuk, vagy politicai elégtelenségünket tápláljuk, hanem hogy gyönyörködjünk ezen második és nagyobb angolhonnak, „egy dicsőséges potenczirozás' állapotjában feltűnő angolhonnak“ nézőjátékában, és kevélykedjünk e' hódításon, mellyet

házánk a' pusztá, sivatag tőr' világában tett, 's országunk' e' diadalán a' jövő kor' felszámíthatlan tartományai felett. És akkor — melyik amerikai fogatkozik még elismerni, mit Southey olly szépen kifejez ama' szavakkal, hogy „a' mi Olaszország és Görögön a' classici régiség' ismerőjére és kedvelőjére nézve, a' mi Jerusalem a' keresztvény világra nézve, az Anglia ő reá nézve.

A' philosophia' befolyásáról és érvényességéről ez mondatik:

„Nem méltatlan a' figyelemre, hogy a' transcendentalphilosophia Amerikában szivesebben idvezetetik és közönségesebben értetik, mint Nagybritanniában. Bizonyos, hogy az angol-amerikai nép között a' magasb speculatio iránti izlés tetemesen növekszik, és hogy ott sok népivé válik, a' mi nálunk egészen figyelem nélkül marad. Ezt mondhatni Carlyleről és Coleridge-ről, 's a' Wordsworth' fenségesebb és komoly poesise jöltévőleg hatott ott az életre, míg Londonban a' könyvárosoknál heverve maradt. Bebizonyítását lehetne ebben lelni azon analogiának, melyet rendesen megmutatni igyekeznek az amerikai nemzet' akkori állapotja, és a' gyermekség között az ember' életében; mert ott nem csak azt a' szakadatlan munkásságot, kandiságot, utánazásvágyat, fejességet, érzékenységet találjuk fel, melyek az ifjabb éveket jellemzik, hanem amaz átalakodott kérdéskedést is érzei és érzékfeletti dolgok után; és talán minél mélyebben tekintünk a' dolgok' felszine alá, annál természetesebbnek leljük ezt az idealisticai philosophiához hajlást az egyesült státusok' gondolkodó lakosainál. Amerika' mostani helyzete mellett süllyos nehézségű feladat, a' társasági lét' mindennapi tiszteinek gyakorlását a' fensőbb tehetségekével és nemesb iparokéval megegyeztetni. Ott a' jelenkor' munkája az egész embert elfoglalja; neki egészen a' világban, vagy azon kívül kell élnie; e' becsület' és érvényesség' feltétele az ő polgártársai előtt, a' legközelebbinek és szükségesnek megtevésébemi ügyesség; ebből pedig felhagyás következik az igazság' minden nyomozásával magáért az igazságért, és kirekesztése úgy szólván a' speculatio' minden megyéinek. Innen az amerikai, ki a' külvilág' megsemmült reményeitől és megsalt érzéseitől elfordul, komoly hálával fogadand egy olly elméletet, mely mind e' fontoskodó pompát és lármát szegény valótlanossá teszi le, mely a' szenvedélyek' és érdekek' minden bonyolodatait és harczeit csupa phantasmagoriává változtatja, és egyedül őtet, a' gondolkodót ruházza fel az egyetlen, állandó királysággal. Ekképen, mint a' *cselekvő* amerikai' subjectiv életének természetszerinti visszahatását, úgy találjuk az amerikai' gondolkodónak objectiv szemlélődését; a' természet' és ember' őszhangzatba tételének nehézségéből, származik a' vágy az általány után, melybe mindkettő elmerül és többé magában nem láttatik.“

„Legkitünőbb vonás Emerson' irataiban a' szerzőnek azon

fájdalmas öntudata, hogy az eredetiség hiányzik az amerikai literatúrában és philosophiában. Mélyen meg van ő szomorodva, hogy az amerikai szellem legjobb esetben elmés és szorgalmas utánozások' csomózatja. Azt mondja: „ez a' tartomány nem tevé meg, mit az emberek méltó okon látattak tőle várhatni. Az emberek reménylék, hogy ha egyszer minden feudális lánczok és kötelek el lesznek tépve, a' természet, melly igen is sokáig csak törpek' anyja volt, kármentesíteni fogná magát egy titáni nemzedék által, melly a' szárazföldnek szemébe nevetne, és a' nyugot' hegyei sietni fognának felfelé a' geniusnak és a' szeretetnek küldetésével és követségével. De az amerikai érdem' mértéke festésben, faragásban, poesisben, fictióban és szónoklatban, úgy látszik egy bizonyos keilem a' nélkül, hogy nagyság volna, nem új, hanem csak származtatott; szép korrajzi edény, de üres, mellyet minden, ki azt látja, megtölthet annyi elmésséggel és jellemmel, mennyivel bir, de a' melly nem áradoz a' terhét fellegként rémitő szépséggel 's nem szór villámokat minden nézőkre; olly Múza az, melly nem kap meg bennünket egy despotai genius' öklével, 's nem lánczol egy korszakot a' maga eszméibe és érzelmeihez.“ Profétai emelkedéssel néz ő ki azon időre, midőn e' tartománynak álmos értelmessége felpillant az ércz szembéjak alól, és a' világnak elkésett várását valami jobbal, mint mechanikai ügyesség' találmányival fogja kielégíteni; másoktól függésünk', idegen országok' iskolájábani hosszas tanulóságunk' napja végéhez közelít; 's a' milliók, kik körülünk az életbe tolongnak, nem fogják mindég külföldi aratások' szegény maradványival kielégíttetni hagyni magokat; történetek' tettek jőnek, mellyeknek megénekelteniök, mellyeknek önmagokat megénekelniök kell.“

„Vannak Amerikának jelen historiai állapotjában bizonyos körülmények, mellyek a' szemlélődés' ercjét, a' gondolkozás' eredetiségét gátlani látszanak. Ide tartozik az eredetinek a' kölcsönzöttől és származtatottól való megkülönböztetésének nehézsége az amerikaira nézve. Másutt a' literairai critica csak hamar kivizsgálja a' literatúrai termékek' színet és ízét, és különválasztót és újat; de már Angolhonban a' német literatúra' szoros ismerőjének nem volna nehéz, német eszmék' összeszerkezése által az angol közönséget egy ideig eredetiség' színével ámitani; Amerikában pedig ez épen legkönnyebb; mert nem csak az, hogy illy helyzeti viszonyok közt némelly írónak úgy kell feltűnnie mint valami Tritonnak pisztrangok között, hanem az is bizonyos, hogy némelly angol kövihal derek Tritonná lett, egyedül az által, hogy az atlanti tengeren átúszott. Mr. Emerson épen nem teszen kifogást e' szabálytól; sok, mit az ő földjei alkalmasint sajátjokül igényelnek, gondolva, vitatva, megírva volt már Fich-

te, vagy Goethe, vagy Novalis, vagy Coleridge, vagy Carlyle által.

„Az Emerson' philosophiájának szívében két elvek talál-
tának, melynek anyjául és dajkájaul talán hiúság nélkül a' mi
korunkat bélyegezhetjük, 's melyek' kifejlése alkalmasint a' jö-
vendő nemzedékek' bölcsességének és munkásságának feladata
lészen: a' *közönséges élet' poesise*, és a' *dolgozás' méltósága*.
„Nem fegyver és férfiu, hanem műszer és férfiu — ez volna
most a' mi eposunk,“ mond Carlyle, Emerson pedig így szól:
„Feudalismus és orientalismus elég sokáig tartották nagyságos
dolgoknak, semmit sem csinálni. A' mai nagyság és felség mű-
ködésben és teremtésben áll. A' derék tudós nem fogatkozand
ifjúságában az igát hordani, a' dolgozás' és állhatatosság' leg-
mélyebb titkait kitanulni; ismeretessé tenni kezét azon földdel,
melly őtet táplálja, és azon izzadással, mely a' fényűzést és a'
kényelmet megelőzi. Fizesse meg ő is a' mi-ga tizedét és szol-
gáljon a' világnak, mint igazi és nemes lelkű ember, soha sem
feledvén imádni azon halhatlan istenségeket, melyek a' költő-
nek sugallnak, és szájokba olly melodiákat adnak, melyek örökké
megilletik a' szíveket. Ha ő e' kettős jelességgel bír, ügyesség-
gel a' dolgozásra és a' lelkesülésre, akkor teljes egésége van,
akkor ő egész és nem töredék, és ez a' tökély nyilvánítani fogja
magát az ő előhozásaiban.“ Rokon vala ezen elv' előmentével
a' poetai elemek' elismerése a' közönséges, alsó élet' viszonyai-
ban. Mihelyt egyszer megismerték, hogy az életnek szintűgy
mint a' földnek, nem lehet heverőben maradni, hanem hogy
gyom csirázik ott, hova gabona nem vettetik, hogy az ember-
nek fáradozni és iparkodni kell a' jó után, vagy hogy hülőnben
a' gonoszra fog törekedni, azonnal a' dolgozó osztályok, mint
ollyak, inkább irigység' mint megvetés' tárgyaivá, és az ő élet-
módjok és érzelmeik az érdek' és a' tudásvágy' tárgyaivá lettek.
Akkor megismerték, hogy van más poesis a' kunyhóban és a'
mezőn, nem csak a' phantastikos idyll; akkor átláták, hogy a'
„kunyhók hol a' szegények laknak“ szintolly gazdagok a' szép-
ség' és bölcsesség' leczkéivel, mint

A' csend, mely fenn a' csillagbolton thronol,
Az álom, mely magános halmokon pihen;

akkor érzék, hogy az a' természet, melyet a' költőnek leginr-
kább kellene studirozni és élvezni, az emberi szív, mig Words-
worth' diadala az előítéletek' seregén a' felalábazott érzelős-
ség' és előkelő czifrázkodás' régi egyedárusságának leromlását és
az emberiség' poetai emancipatóját hirdeté. Az amerikai lite-
ratúrának nem kellett illy mesterséges akadályokat meggyőznie;
's így az igazság, mely a' görögöknek bölondság vala, minden
ellenállás nélkül hatott mindenre, mi az új világ' szívében egész-

séges és jó vala. 'S amerikai gyakorlata szép compliment volt Wordsworthi' elméletéhez. Mert valamit ő a' poesisre nézve tett, mind azt tette Washington a' történetre nézve. Mióta Washington az emberiség' becsülésében és csudálásában uralkodik, azóta a' hősi nagyság' mérlege megváltozott, az igazi tett lépett a' theátrumi' helyébe."

„Az Emerson' philosophiája idealisticus pantheismus. Nem igen volna igazságos csupa tagadólagos bizonyosságokra felszinesnek mondani azt, mert az előttünk fekvő iratok semmi szoros tudományos jellemet nem mutatnak, és az ő rendszerének kifejtése, a' mennyire az megtéetett, oly komoly és őszinte, mintha magának e' férfiúnak lelke meztlenül feküdnék előttünk. Mind a' mellett azonban lehetetlen, hogy azon bizakodást, melylyel tanját előadja, azon axiomaticus jellemet, melyet tételeinek kölcsönöz, és azon ünnepélyességet, mellyel hallgatóit sürgeti, hogy azokat rögtön egész terjedelmökben bizonyosaknak vegyék, lehetetlen, hogy ezeket annak bizonyosságául ne tekintsük, hogy ő azon alapot' mélységét, mellyen áll, csakugyan nem vizsgálta meg egészen; sőt inkább látván, hogy az eléggé erős, hogy őtet azon pillanatban megbirja, úgy vélekedett, hogy az az egész világot is elbirhatja. Talán minden vallásos philosophiának pantheisticei alapja van, de itt kevés vagy semmi felülépítés sincs. Az ember' ugyanazonsága a' természettel, egy „böles maga átadás" a' kormányzó szellemnek, mint első tiszt; az ember és a' növény-élet közötti titkos viszonzat, az a' hit: „Én semmi vagyok, mindent látok, a' mindenlénység' folvamai rajtam mennék keresztül — én Istennek egy része vagyok," mind ez már gyakran és sok különbözőféle értelemben mondatott; de itt ezen tételek mindenek mindenkben, és úgy vannak felállítva, mintha a' valóság' felszínén és minden ember' felfogási körében volnának, nem pedig oly feladatokat vagy oly feladatok' részeit foglalnék magokban, mellyek' megfejtése felett a' gondolkozóknak egész életök lefolyt.

„Első tekintetre illy rendszerben, millyen az Emersoné, kétségkívül sok vonzó van a' demokratiai elv' követőire nézve általában, különösen pedig egy az amerikaiak' helyzetében lévő népre. A' Vox populi vox Dei egészen különös fontosságot nyer, ha a' vox populi nem csupán egy historiai kimondást jelent, hanem kifejezése az egyetemi szellemnek, melly egyszersmind Isten' gondolatja és az embernek ösztöne; a' többség' érzeménye nem csak egyes akaratok' és egyes szenvedélyek' összege többé, hanem egy általános, felesleg hőves batalom, melly csak azért nem természetfeletti, mivel a' természetnek legtökélyesb kifejlése. Egy amerikainak csak hizeleghetnek illyen tételek, mint a' következők: „Lényegesen óhajtásinkban fekszik a' szellemi függetlenség' fáradhatlan megtartása, mint ezt a' literatúrának

egész története tanítja; az új embernek érzene kell hogy ő új, és hogy ő nem úgy lépett a' világba, hogy Europa', Azsia' és Egyiptom' nézeteinek és szokásainak hódoljon. Hamis alázatosság, uralkodó iskolák iránti engedékenység nem foszthat meg engem a' mostani óra' általános birtokától. Ha valakinek kevésb szeretete van a' szabadság iránt, kevésbé feltékeny a' maga elfogulatlanságát és tisztaságát megőrizni: parancsoljon-e azért nekem és neked? . . . Van jobb út és mód mint a' túnya más-tóli tanulás. Hagyjatok engem magamnak; ne tanítsatok nekem semmit Leibnitzről vagy Schellingről, és én minden feltalálók önmagamból. . . Meg kell ismernetek, hogy minden dicső genius csak egy szerencsés bűvár azon tengerben, mellynek gyöngyfeuke egészen a' tiétek. A' századok' elszegényülő philosophiája az embereknek egyéni, nem pedig egyetemi attributumai' megkülönböztetésében helyzett fontosságot. Az ifjonecz, bámulástól elragadtatva valamely hős iránt, nem látja, hogy csak az ő saját lelkének ömlendezése az, a' mit ő bámul. . . Mi azt szokjuk hinni, hogy minden gondolkozás régen le van téve könyvekben, 's minden phantasia költeményekben egész adaequalt formában, és a' mit mi mondunk, csak további megerősítése a' literatura' úgy vélt teljes egészének. Felette silány felvétel! Az igazi ember inkább azt fogja hinni, hogy az egész literatúrát még ezután kell megírni. A' poesis alig éneklé még első énekét. A' természet' folytonos intése hozzánk ez: a' világ új, kóstoatlan; ne higgyetek a' múltban; én ma a' még szűz egyetemet adom nektek-“ Ha ez az egész igazság, úgy az új világ valósággal új! Az óceán úgy fekszik közötté és a' keleti nemzetek között, mint az aether közötté és a' Saturnus között; hijába voltak ő reá nézve más emberek' egymásra következő nemzedékei, a' hősök' hódoltatásai, a' költők' litési, a' próféták' szóziati és a' philosophok' nyomozásai, hijába mások' munkája, iparja, feláldozása, martyrsága, hijába azok' tetterős lelkesülése, 's megvalósított ideáljai. De állíthatja-e valaki a' történet' ellenébe, hogy Amerika az európai világnak semmi örökült és közlött képződést és értelmességet nem köszönhet? Nem köszön e' semmit maga Emerson is Goethének és Carlylenek? Bizony sokak az idézett szavak közül egy Istenben-részegült emberéi, mint Novalis Spi-nozát nevezé! “

„Némikép' idealistiai de épen nem botránkoztató hely e' következendő: „Minden szellem épít magának egy házat, és ezen házon kívül egy világot, és a' maga világán kívül egy mennyet. Cak azt láthatjuk mi, hogy mik vagyunk. Valamivel Ádám birt, valamit Caesar tehetett, mind azzal birsz és mind azt teheted te. Ádám a' maga házat mennynek és földnek nevezé, Caesar a' magáét Romáuk; te a' magadét talán csizmadiaműhelynek, száz hold szántóföldnek, vagy egy tudós' tanuló szobájának nevezed.

De vonalról vonalra, pontról pontra oly nagy a' te köröd és birtokod, mint az övék, csakhogy ana szép nevek nélkül. Azért is építsd magadnak saját világotat."

Emerson' panaszaí a' vallásra nézve csak egy jegyzéke a' hívők' nagy misererejének, mely több tartományokból különböző fele hangokban megzendül: „Soha sem volt egy új kijelentés' szüksége nagyobb, mint most. A' hitnek a' társaságban közönséges alászállásáról 's csaknem kihalásáról szomorú meggyőződés, melyben, mint hiszem, velem sokan osztoznak — a' keresztyenség' lelke nem prédikáltatik — az egyház bukása felé látatik tántorogni, csaknem minden élet kialudt... Úgy hiszem egy helyes gondolkozású ember sem mehet valamelyikbe templomaik közül, a' nélkül, hogy ne érzene, hogy a' közönséges isteni tisztelet' ereje az embereknél enyészőben van. A' tartományi kerületekben fél helységek maradnak el a' templombeli egybegyűlésektől; mi több épen az már jellemre és vallásosságra mutat, ha valaki attól elvonja magát. 'S azon indító ok, mely a' legjobbakat még visszatartóztatja, most csak a' remény és várás. Mi egykor csupa történetes körülmény vala, hogy a' legjobbak és legroszabbak valamely ekklesiában, a' szegények és a' gazdagok, a' tudósok és a' tudatlanok, ifjak és öregek egy napon mint atyafiak egy házban összejövének, egyenlő lelki igény' és jog' jeléül, az most fő indító okká lett az odamenésre." Két hibák látszanak Mr. Emerson szerint a' dolgok' ezen állapotjának alapul szolgálni, 1) a' keresztyén vallás' historiai nézete és felfogása, mely „nem a' lélek' tana, hanem a' személyeknek, a' tevőlegesnek és szertartásinak túlzése," 2) „a' szokás, a' kijelentést mint valami régen adatottat és elvégzettet tekinteni, mint ha az Isten meghalt volna." — „Csak a' szellem taníthat. Semmi szentetlen, semmi érzéki ember, semmi hazug, semmi rabszolgá nem taníthat, hanem csak az adhat, kinek van; csak az tarthat, a' ki létezik. A' férfiú, kire a' lélek leszáll, ki által a' lélek szól — csak az taníthat: bátorságot, kegyességet, szeretetet, bölcseséget, és minden ember megnyithatja ajtaját ezen angyaloknak, és azok a' szólás' ajándékát adandják neki. De az a' férfiú, ki arra törekszik, hogy úgy szóljon mint a' könyvek tanítják, mint az egyházi zsinatok szokásba vették, mint a' hogy a' divat útasít és az érdek parancsol, csak fecseg. Hallgattassátok el!" — Szépen kifejezett nemes gondolatok, de csak előszavazók oly veszélyes gondolatokat, mint a' következők: „Hadd intselek tégedet, mindenek előtt egyedül járnod, megvetned a' jó előképeket, még azokat is, mellyek az emberek' phantasziájában leginkább megszentestettek, és merészen szeretned Istent közbenjáró és fátyol nélkül. Elég barátokat fogsz lelmi, kik neked egy Wesleyt és Oberlint, szenteket és prófétaikat fognak követésre elődbe allítani; adj hálát Istennek ezen

jó emberekért, de mondjad: én is ember vagyok!“ — „Te magad is egy újonszületett énekese a' szent léleknek, vess magad megé minden egyformaságot és ismertesd közvetlenül az emberekkel az Istent. Légy nekik ember. Arra nézz legelőször és egyedül, hogy az légy; hogy divat, szokás, tekintet, kéj és pénz semmi legyen előtted, semmi bekötők ne legyenek szemeid előtt, hanem élj a' szellem' szabadalmával melly magát megmérteni nem hagyja.“ Miként fogathatnak fél és magyaráztathatnak félre fogékony, tüzes, phantasiával teljes kedélyektől illy tételek, mellyek ifjú emberekhez intéztettek!“

Blätter zur Kunde der Lit. des Ausl. (1840. Nr. 113—115.) után. A. B. S.

CRITICAI SZEMLE.

ÉLETMAGNETISMUS.

Untersuchungen über den Lebensmagnetismus und das Hellsehen, von Dr. Johann Carl Passavant. Zweite umgearbeitete Auflage. Frankfurt am Main, 1837. Brönnner. S. VII und 348. 8-adr. Ára 3 fr. e. p.

Dr. Passavant J. K. az állati mágnesség' mezején régóta nevezetes író, egy elhíresült munkát nyújt a' közönségnek, több évek után egészen újra dolgozott alakban. Szerző művének tökéletesítésére mindent használt, mi első kiadásának megjelenése — 1821 — óta, e' szakban tapasztaltatott; a' választott tárgy gazdagságára, a' kifejlődés' világosságá- 's a' kifejezés' határozottságára nézve valóban nyert; sikerült-e neki szinte, az előbbivel összehasonlítva, általában a' tudományos nézet' magasb álláspontjára emelkedni, bírálatunk' folyamában ki fog világulni.

Azon babonás iránytól, melyet a' magnetismusnak jelenleg olly gyakran követnie kell, szerző mindjárt eleve idegennek mutatkozik. „A' mód — így nyilatkozik az előbeszédben — mikép' az életmágnesség' tüneményivel gyakran észképileg és gyakorlatilag bánnak, mikép' azokkal, a' helyett hogy a' physiolog-'s psychogra nézve komoly vizsgálat' tárgya lennének, a' kandiság' 's érzelgős vagy szenteskedő szellemirány' táplálata gyanánt élnek vissza, engem e' tárgy' tanulmányától egészen elidegenitendett, ha ismételve nem voltam volna az átomlítás' legtisztább (*Hellsehen*) formájának tanuja.“ Azonban épen olly kevéssé reménylte szerző azon tünemények' megfejtését elősegíteni a' csupán orvosi térre szoritkozás, mint az érzelgős' vagy babona' közé lépés által, hanem — mond — azoknak legkülönfélébb formáit összerakván, felhordván, azokat a' természet' és szellem' legáltalánosabb törvényeiből lehozni törekvém. „Mert, megjegyzé előbb, kinek alkalma volt e' lettdolgokat vagy tényeket pontosan 's gyakran észlelni (beobachten), az meg fog győződni: hogy azon tünemények az emberi lélek' legfensőbb tehetségeivel

legbensőbb kapcsolatban állanak, 's így a' legkülönbözőbb tanokba kelle ereszkednem, 's mind a' physica és physiologia, mind pedig a' pneumatologia és theologia' legnehezebb tanitmányait megérintenem."

Ezen egyetemi állásponthez képest, szerző hogy az állati mágnességben munkáló sajátosságos erőre jőjjön, általános természetéről indul ki, 's tüstént azon volt, hogy a' csupán külről mozgatott holt anyag' eszméjét száműzze, hogy a' különböző anyagok' és erők' száraz egymasmelléállítását kikerülje, 's helyette mindent mi van, mint életet és szellemet, minden testet mint módosítását egy eredeti anyagnak, minden természetét mint specificatióját egy őserőnek fogja fel. Ezen általános természetűek közül az életművi erők is csak módosítások, és szerzőnek itt is, az életművesség' mezején nem az életműszer, a' tag — hanem az erő, az ösztön — mellynek amaz szolgál — az első 's előidéző. 'Az állati életműségek' lételeme — megjegyzi sz. az 50. lap — képez magának minden életműszereket. Nem a' szem' és orr' megléte a' látás' és hallás' utolsó oka, hanem az állat' élő csirájában munkáló ösztön, a' fénylő és hangzó világgal viszonyba jönni, melly öntudatlanul ugyan, de célra törekvőleg magának szemet és orrot képez." Így — 27. lap után — érzés már létez, habár homályosan is, mielőtt még egy saját idegrendszer létezett, 's az alsóbb állatok' még közönyös nyálkás állományából kiképződött volna. Ha illyképen érzés megcselekvőség az életműszer előtt léteznék, 's ez csak amazok által állítatik elő, úgy azok — szerző' véleménye szerint — ott is hol magoknak életműszert alkottak, ehhez nem teljességgel köttetnek. „A' hol már idegrendszer van — így jön szerzőnk az életmágnességi erőre 27. l. — az legalább egészséges állapotban, az érzés' egyedüli substratuma, 's az állati mozgások' egyedüli indítója. De az idegcselekvőség életműszerén túl is hathat. A' helyett hogy hatása az idegek' végein, hol az érzés támad, megszűnnék, túlhaladja e' határt, 's közvetlenül befolyásít gyakorol közel és távol tárgyakra. Ez valóban a' legtermészetesb magyarázata minden életmágnességi tüneményeknek."

Valóban ha ezt illy korlátlanul megengedjük, akkor minden, a' legfeltünőbb lettdolgok is, mellyek a' magnetismus' körébe vágnak, könnyen megmagyarázhatók; csak az a' kérdés, valljon azon feltételt lehet-e illy terjedelemben venni? azon körülmény, miszerint valami áltétel (hypothésis) bizonyos feladat' (problema) megfejtésére legkényelmeselbnek látszik, még korántsem bizonyítja annak helyesvoltát. Azért igyekezett is szerző, a' mint nagy részben már láttuk, azon alapfeltételeit magokban és magokért elfogadhatókká tenni. Szerinte bizonyos életműségekben érzés meg mozgás van idegek nélkül, ez azonban nem bizonyítja azt, hogy ott is, hol idegek vannak, nálok nélkül 's rajtok túl érezni 's hatni lehessen; miként az *im-*

ponderabiliák úgy a' hozzájuk hasonló idegerő is hathat bizonyos távolságra; de szerző maga óv bennünket attól, hogy az életműségi erő' és világosság'; villanyosság 's t. eff. ereje közti hasonlóságot ugyanazonossággá ne tegyük (15. lap). Azonban magából az életműves természet' köréből idéztetvék letdolgok, mellyeknek az életerő' és lélektehetség' illyes függetlenségét az életműszertől kellene megmutatniok.

Először is saját legközelebbi életműszereinek állapotjától a' lélek olykép' volna független, hogy ez azok nélkül is működhetik (101 lap), 's ezt azon tapasztalat bizonyítná, miszerint „az agynak egy része sincs, mellyet már — még pedig minden fokon — megromolva nem találtak volna“ (28 lap). De ezen szavak, mellyeket szerző Abercromby után idéz, itten hamisan alkalmazvák. Az agynak minden része találatott már sérülve, t. i. egyik rész ebben, másik abban az egyénben, észrevehető lélekháborodás nélkül; e' szerint tehát egyik egyénben se' volt a' lélek egész életműszerétől megfosztva, hanem mindenikben csak részenkint; mi csupán azt bizonyítja, hogy a' lélek életműszereinek *egy részével* is működhetik, 's ez által a' talán megromlott részt kipótolhatja, nem pedig hogy a' lélek egész életműszere nélkül is képes volna működni; ennek bebizonyítására olly esetet kellene felhozni, mellyben az agy teljességgel meg lenne romolva lélekháborodás nélkül, millyet azonban szerző nem emlit, de általában nem is ismerünk. A' fiatal Hebert' példájában, ki egy ütés' következtében a' fejre emlékező tehetségét elveszté, mit mágnesi átlomban visszanyert, de csak addig mig az átlom tartott (100 lap), e' példában se' lehet szó az agy' tömegének megromlásáról, hanem csak munkásságának némi bénulásáról, melly a' magnetismus' alkalmazása által egy pillanatra megszűnt.

A' mi a' másodikat illeti, hogy a' lélek, az életerő általában, saját életműszerén túl is „minden anyagi közvetítés nélkül“ hathat (23. lap). Erre nézve az első védok az anya' behatása a' méhmagzatra (22. lap). De mint lehet állítani, hogy ezen összefüggés, melly ugyan nem idegek és véredények által történik, hanem mégis a' táplálás által eszközöltetik, — nem anyagi? Épen olly keveset bizonyít a' két siambeliek' rokonszenve is, mert hisz' összenövés csakugyan nem egyéb anyagi összefüggésnél; helyesebbek volnának e' tekintethen az életműveleg elvált ikrek' hasonló életfolyamának, egy azon időbeni lebetegedésének 's t. eff. példái (23. l.), ha ezeket is épen olly jól meg nem fejthetné — Leibnitzel szólva — a' harmonia praestabilita, mint az influxus physicus. Végre a' galambokról felhozott egypár példában is (22. l.), az anyagi befolyást eléggé világosan feltalálhatjuk a' kigőzölgésben.

Eddigelé tehát az anyagi közvetítésen túl nem mentünk: hacsak talán azon események nem segítenek bennünket tovább, midőn a' tulajdonos' halálával órája megállott, arczképe földre

esett, vagy egy haldokló' kimulását távollevő rokonai megsejditék (37. l.). Ha az illy szerű eseteket először próbákőre teszük, mire mint tudjuk nagy szükségök van, úgy eredményökből alig ha sül ki egyéb, mint a' távolbani magnetizálásból, melyet a' közelbeni magnetizálásnak, — anyagi közvetítésnek — kell mindég megelőznie.

Valljon az ideghatás valami finom substratumhoz van-e kötve, mely a' tapintható idegállományt átözönli, vagy az csupa cselekvőségen alapul, mely közönséges esetben mozgást szül az idegben, 's az életművet környező médiumokat vezetőkké teheti; valljon — más szavakkal—idegaether vagy csupa idegerő létez-e, ezen magyarázathól még ki nem világlik; „azonban — hozzá teszi szerző — az első nézet mellett sok tények szólnak“ (28. l.). Miért is P. ur munkája' folyamában azt követi. Csak ezen további magyarázat után lehet a' szóbanforgó fe tételt illőleg képzelní és alkalmazni. *A* hat a' vele közvetlen érintkezésben nem levő *B*-re; egy vonalt képzelek *A*-tól *B*-ig, mell vonal cselekvőség' irányát jelelvén, nem lehet csupán gondolati dolog, azonban mint láthatatlan, megfoghatatlan s. t. eff. épen olly kevésbé lehet valami közönséges érzelemben vett anyagi is, lesz tehát *aether*, még pedig egyedül az idegeket illető *ideg-aether*. Az idegaether tehát semmi egyéb mint ezen, képzeletünkben állományosított vonal *A* és *B* között.

A' tünemények, melyekhez az eddigelé vitatott feltétel kulcsot nyujtana. lényegileg kétfélék. Valamint az ember' rendes élete két oldalról fogékonyság- és visszahatásban, érzék és ösztönben végződik: hasonlókép meg van a' mágnesi életnek is kétoldalúsága. Valamint az életművezet — szerző' véleménye szerint — organumai által eszközölt hatásán kívül, a' külvilágra még közvetlen erőbeli hatást is gyakorol, szinte úgy bir a' közvetített mellett közvetlen érzék- és sejtéssel is. „Mihelyt az idegerő' hatását a' mozidegek' határin túl az életmagnesség' lényegének ismertük, azonnal ezen idegerő' fogékonyságában (midőn az érzéki műszerek' határin túl megy) látjuk az álomlátás', ekstasis (ihlettség') alapját (51.).

A' mágnesi behatás' egyik oldala különösen az, miszerint az életmagnesség mint gyógyszer (33. l.) jó tekintetbe. E' behatás' főműszerei a' kéz és szem. „A' tapintás által a' kézen 's névszerint az ujjak' hegyein nagyobb menységű idegerő használatik fel, 's ezért valószínűleg az idegaether' kiözönlése is nagyobb. E' hatás akarat által növekedhetik. Megilletésnek vagy a' test' kóros része' kézzelérítésének mindenkor gyógyerő tulajdonítaték, 's a' kéz legrégibb idő óta mindég áldás' és átok' organuma volt. Egy illy általános, minden idők- 's népeken elterjedt gyakorlat nem alapulhat csupa önkényen vagy egyezkedésen; annak magában az organum' természetében kell jelentőséggel birnia, 's ez ott fekszik, hogy a' kéz az emberi test' legszahadabb

tagja, 's hogy az mint tapintó műszer a' kiözönlő idegaether' osztagatójául van rendelve (33. l.). E' hely szerzőre nézve jellemző: azon álláspont' egyetemiségének, mellyre magát az életmágnesség feletti elmélkedésben helyezi, még azon oldala is van, hogy ő mindenütt magnetismust lát örömet, 's belőle történeti jeleneteket, néperkölcösket 's szokásokat szeret magyarázgatni. Továbbá szerinte azon számok, mellyek alvajáróknál szerepet játszanak, u. m. 3. 7. s. m. melyen a' dolog' természetében alapszanak. „Negyven hetet“ tölt az ember az anyaméhben, itt tehát a' hetes 40-szer találta; a' kifejlés', fogzás', férfiasodás' korai, valamint az öregség' visszalépő változásai és ezektől feltételezett kórok is, 7 évi időközök szerint irányozvák (104. l.). „Ide tartoznak még — szerző szerint — több úgynevezett sympatheticus gyógymódok is. Ezek közé igen különféle bánásmódok számláltnak; némelylek nem egyebek mint mágnessévaló gyógyítások; sok azon feltételen alapszik, miszerint életműves létrészek, ha az életműtől elszakadvák is, arra mégis visszahatást gyakorolhatnak. Így szokták a' szömölcsöket, holt-tetemeket, anyajegyeket nyers hússal, friss tojással 's. t. eff. megkengetni, úgy hogy amazok' kigőzölgéséből ezekre valami ragadjon; később osztán azon anyagok elrothadván egyszersmind az említett bajok is eltűnnek. Illyszerü tények közönségesebben tapasztaltatnak, sem hogy azokat csupán azon okból tagadni lehetne, mivel megfejtésök a' tőlünk ismert természeti törvényekből bajos.“ (48. l.). Hagyján volna mindez! csak az illykép feltárt ajtókon be ne nyomulnának egyszersmind a' babona és hüvösség is, még pedig hasonló követeléssel, hogy a' testtől elvált életműves állományok, mint haj, köröm 's t. eff. arra szinte visszahatni képesek. E' következtetés azon feltételt nem czáfolhatja ugyan meg, de nyom annyit mégis, hogy azt a' legszigorubb bizonyítványok nélkül elfogadni ne lehessen.

A' mágnesi álomban, mi a' magnetismus' hosszabb használata után szokott bekövetkezni, a' mágnesi behatás mágnesi sejtésbe, álomlátásba, ekstasisba, ihlettségbe megy által (50. l.), mellynek különféle feltételeit 's tünetényeit, miként a' változott érzést (63. l.), emlékezetet és előrelátást (94. l.), felfmagasztalt rokonszenvet (111. l.), magasb öntudatot (122. l.), valamint azon különféle körülményeket is, mellyek közt az álomlátás beköszönteni szokott (betegségek 143. l., halál' közelgése 163. l., látnokoknál 181. l.), szerző gazdag példa-gyűjteményben állítja elő.

Már ebből is látható, mikép' szerző az álomlátásnak, — valamint a' mágnesi behatásnak is több fokait különbözteti meg. „Az életmágnességi hatásoknak — megjegyzi szerző 31. l. — igen nagy körük van. A' legalsóbb állati jelenségektől kezdve a' legmagasb lélekcselvényig terjednek, mellyek magokat az idegerő által nyilvánítják. Ezért olly szerfelett különböző ezen ha-

tások' méltósága. Az alsóbb állatvilág' sok életjelenségeit meg lehet belőlök magyarázni. Az életműves elem itt az ösztönnek szolgál. A' szellemi cselekvőség' legfőbb indító, momentumai a' közvetlen befolyás, melyet lelkesült 's hatályos emberek gyakorlanak, itt szinte megfajtásokra találnak. Az életműves elem itt a' szabad akaratnak szolgál. Mivel az embernek célja mindig szabadabbá lenni, 's mindig nagyobb hatalmat küzdeni ki a' természet felett: átláthatni, mikép' emberek, kik erkölcsi nagyság 's akarat-szilárdság által magokat kitüntették, ezen közvetlen hatás által rendkívül nagy hatalmat gyakorlának a' természetben. Azonban a' teremtett szellemek' célja valamint lefelé a' természetet meghatározni, úgy felfelé az általános szellemtől szabadon meghatározatni. Mint a' teremtett szellem az életműves elemén uralkodik, épen úgy uralkodik az abszolút szellem ezen. Ilykép' lesz az ember szabad műszere az isteni akaratnak, 's ezáltal az isteni hatalomnak. Ha a' korlátozott emberi hatalom a' korlátlan isteni hatalomnak élő' vezetőül szolgál, 's ezáltal felmagasztaltatik, úgy magában érzetik, hogy az ember akkor mostani természetének határait messze túlhaladhatja. A' világrénd' törvényei ezáltal nem zavartatnak meg, hanem csak egy alacsonyabb kör rendeltetik egy magasabb alá. A' legnagyobb csuda sajátkép' a' legszabadabb tett. A' szabadakarat' korlátlan hatása a' természetelőkre. Végre a' természet' valamint szellem' minden ereje egy absolute — szabadakarat' ténye 's terménye. A' szellem' uralkodása a' természet felett legbensőbb kapcsolatban áll a' szellem' végső rendeltetésével. Azért is a' szellem' magasb tehetségeinek ezen nyilatkozásait a' természet felett, mint minden nagyot 's földi létének mulandó határait túlszárnyalót az emberben, nem kell tekinteni mint valami idegent az ő természetétől, hanem mint valódi magasb természetének előcsillámlását, minek rendeltetése az, hogy maga istennek szolgálva a' természetet meghódítsa, 's azt műszerévé emelje 's ezáltal dicsőítse. Így tehát lényegileg három különböző foka lenne az életmágnesség' cselekvőségének: *tiszta életművi*, a' sajátkép állati magnetismus, a' nem életműszerek által közvetített hatásmód, a' mint azt minden élő lényenél szemléljük; *szellemi*, midőn ezen életműves cselekvőség az értelemnek és az akaratnak engedelmeskedik; 's végre *magasb szellemi*, midőn az ember magasb erők' vezetőjévé válik, 's az által egy magasabb világréndet előlegez."

A' mágnesi életnek más részről u. m. az irántai fogékony-ságra vagy ekstasisra (ihlettségre) nézve, szinte több fokai vannak szerző szerint. „A' mint látók, hogy azon ösztönszerű közvetlen hatás egészen más jelentőséget nyer, ha az ember' szellemétől kormányoztatik: úgy áll ez az ösztönszerű közvetlen sejtésről is. Az alsóbb előérzés szellem által előrelátással, az ösztönszerű sejtés búvárlással, álomlátással magasulhat. A' mint végre

ott a 'szellem' bűvös hatása az isteni akarat' műszerévé emelkedhetik, 's az ember általa a 'szellem' természetfeletti magasabb uralkodásában részesül: szintugy felmagasztaltathatik ezen bűvös látás is istenileg felkesült látnok-erővé, mit azután szinte mint ama magasb szellemi hatást, nem mint az emberi természettől valami idegenszerűt, hanem inkább mint az ember' valóságos istenrokon természetének előcsillámlását ismerjük el, minél a' teremtett szellem az absolutus szellem együttmunkáló szabad műszere (56. l.).

Ref. ezen helyeket terjedelmesen idézé, mert bennök a' szerző' álláspontja egyszerre világosan kitűnik. Szerző' szerint vannak ugyan a' mágnesi életnek fokai és nemei, mellyek még mélyebbre esnek az ember' közönséges éber életénél, de vannak ellenben olyanok is, mellyek hasonlatlanul magasabban állanak, sőt szerinte az ember' legfőbb rendeltetése ezen bűvös ismeretben 's hatásban alapul. Mivel pedig mostani testünk' szerkezetéből félreismerhetlenül az világosul ki, hogy jelen földi létünkben inkább szem és fül által szerzett ismeret, kéz- 's lábbali hatás a' rendes: a' közvetlen ismeret' és hatás' felfoghatására, egy anyagi testek nélküli jövő létre utasítatunk, hol azon közvetlen ismeret és cselekvés napi renden vannak, 's mellynek a' jelen életben már néha előforduló körülmények előlegezései lennének. Ezen elmélkedési mód, melly a' jelenvaló élet' felfogására, nem magában ebben veti talpkövét, hanem az elmélkedés' központját átteszi egy más létbe, méltán különösnek nevezetük. Szerző' egyetemiségének rosz oldala az, miszerint a' helyett hogy a' dolognál maradna, 's előttünk a' jelen életet rejtélyességével együtt önmagából kifejtene, egy jövő életbe menekül, hová őtet senki nem követi, 's mellyről azután azt állíthatja, mi szándékához képest czélszerűnek látszik lenni. Azonban csupa szemfényvesztés azt gondolni, hogy mi jelen életben rendellenesnek és megfoghatatlannak mutatkozik, megfoghatóbbá válik azon állítás által, miszerint az egy jövő életben rendes állapot leend.

De általában az egész nézet, melly közvetlen hatást és ismeretet a' legfőbbnek veszi, csalódáson alapul, mit gyermekesnek mondhatnánk, ha némelly részben a' legfényesebb speculatio gyanánt nem tekintették volna. Legalább gyermeki világállapatra mutat 's épen olly gyermeki képzelődés előtt tünhetik magasb állapotnak, midőn valamely álladalamban például a' király mindenben közvetlenül beleavatkozik; hahogy valamiről tudósíttatni akar, a' helyszínen személyesen kell megjelennie, minden legkisebb ügyben neki kell az igazságot tenni: holott erre nézve a' kormányzó' 's törvényhatóságok' alkalmazása, következőleg a' közvetítés, régóta magasb állapotnak ismertették el. Épen úgy állanak a' természetben azon életművezetek, mint tökéletesebbek előttünk, mellyek' összefüggése a' külvilággal nagy számu és szövetségű organumok által eszközöltetik. Azt

gondolhatnók talán, hogy az önelhatározás azon organumok' — idegek', izmok', kar', ujjak' 's t. eff., — sokasága által, melyeket áthatolnia kell, mielőtt másokra nézve behatássá válik, szűkebb korlátok közé szorítatik: hogy a' szellem csak illy szövényes alkotmányból gyakorolhatván hatását, abban nem szabad: pedig ellenkezőleg a' szellemnek teljes szabadsága van e' sokféle boríték' s tagok megett, melyek érte küzdenek, kopnak, sérülnek, a' nélkül hogy maga e' cselekvés' sokféleségibe 's így a' sérülés' veszélyibe közvetlenül elegyednék. Képzeljük csak az embereket mint a' közvetlen ismeret'- és hatástehetség' ezen állapotába, hol egyik a' másiknak semmi életművéség által nem takart belsőjét közvetlenül felfoghatná, nem támadna-e a' legnagyobb zavar? A' világteremtés' eszméje már magába foglalja, hogy a' közvetítés legyen a' magasbik a' közvetlenség ellenében. P. ur' álláspontjáról tekintve a' teremtés nem lehet egyéb, mint merő eset, romlás, — a' végczél pedig csupán az, hogy a' világ' soktagu életművezete egy chaos' zürzavarába összezagyváltatik, vagy az örök mindenségbe mint semmi elmerül — olly következtetés, mely elég világosan megtanít bennünket, melylyik bölcsészeti tanodából fúj P. ur' könyvében a' szél, habár a' műszavak 's nyelv által nem mindenütt árulja is el magát.

Hogy az ihlettség (ekstasis) emberileg legfőbb fokára hágjon, a' legjelesebb embereknek némi ihlettséggel kellett birniok. A' lelkes költő, elmélkedő philosoph bizonyos mértékben elragadtatvák (128. l.). Tesznek ugyan különbséget a' philosoph-vagy művészi és tulajdonképi ihlettség közt, nem gondolván meg, mikép a' lényeg' ezen különbsége maga után vonja egyszersmind a' becsét is. Midőn ugyanis a' költők' és világbölcsékek' ihlelt pillanati az emberiség' legfelségesebb és szebb eredményeit szülik: bátran lehet kérdeni, mikor fedezett fel valaha a' sajátkép' ugy nevezett ihlettség (ekstasis) új igazságokat, sőt mi több, mikor bocsátá valaha tartalmát szép alakban napfényre? és az elsőre nézve nem inkább bibelődött-e vagy a' kor' ebredő fejlődésének árnyéklatival, vagy valami eszelős légművel; az alakot illetőleg pedig eredményeinek izetlensége és utálatossága által is nem árulta-e el világosan azoknak kóros eredetét? — Milly alkalmas feladat látnokokra nézve egy Copernicus', Keppler' felfedezéseit megtenni? de mig e' dolgok éber halandóktól egy igen közvetlen ismeret, t. i. számolás 's t. eff. által találtattak fel, addig látnok urak a' régi világrendszer mellett maradtak.

Vagy azt mondja valaki, hogy a' nem földi testek nagyon is messze esnek a' mágnesi rokonszenvtől (mi azonban nem látszik úgy lenni, ha megemlékezünk némelly alvajárá' utazásáról a' nap-, hold- és csillagokban, kik osztán természetesen szép példáit adák az eszelősségnek) de hisz' a' világosság, villanyosság, magnetismus szoros rokonságban vannak szerző szerint az életmágnesség' agensével: 's miért kell megfejtését ezeknek is min-

dég közönséges embereknek köszönnünk? Soha sem valami általános, mint természettörvény, bölcsészeti igazság 's t. eff. az, mit magnetizált személyek előttünk nyilvánítanak, hanem mellőzve a' valóságos álmod, millyenek állítólagos felvilágosításaik a' láthatatlan világról, mindég csak tapasztalati egységek: ember ki a' szobába lépend, növény mi használand, baleset vagy halál mi távolban történt, vagy jövőben törtéendik; elég bizonyosságok, hogy a' szellem nem mint ilyen, hanem a' maga természetességében, a' tapasztalatilag-egyedi lét' szövedékébe fonva-munkás.

Ennyit a' könyv' tanjáról. Hozzá van ragasztva az életmágnesség' és álomlátás' *historiai áttekintése* az ősidőkből, izraeliták-, indusok-, görögök- és rómaiaknál, éjszaki népeknél és a' kereszténység' határai közt. Az álegyetemiség' vádjá, mi szerint szerző minden lehetségest a' magnetismus' körébe vonna, 's azt az összes — különösen pedig vallástörténet' középpontjaul felállítani ügyekszik, e' részt még inkább nyomja, mint az elsőt. Lehet, hogy a' héber proféták' némelly jóslata 's cselekvénye némi mágnesserű ihlettségből 's hathatosságból megmagyarázható: de azért Ábrahám' álmaít nemzetsége' jövő nagyságáról álmójárásnak gondolni (196. l.) helytelen; és a' zsoltáíró' szavait: Uram, ők a' te színed előtt fognak vándorolni, — a' te képeden látják a' világot 's t. eff., a' látnokok' fénytüneményeiből magyarázgatni (187. l.) épen nevetséges. — Midőn Plato Phaedonban Sokratessel azt mondatja, hogy ha valamit tisztán akarunk megismerni, a' testtől elválva magával a' lélekkel kell a' dolgokat tekintenünk; még ez korántsem határozza meg, mint szerző akarja világosan az álomlátás' természetét (234. l.). — Hogy némelly fejtegetések, mint például néhány görög egyházatyák' nézete felett a' *lóγος* (342. l.) kereszténység' előtti hatásáról; Pál apostoltól idézett vers' eredetéről (344. l.), nem az életmágnességről szóló könyvbe valók, 's mind csak arra mutat, hogy szerző munkájának határtvető szempontját elveszté, magában is értetődik.

Általában P. ur' egész könyvén keresztül némi szerelmes ragaszkodás tűnik ki a' theológiához. Ugy látszik ezen theologizálás mindinkább divattá kezd válni a' bölcselkedő, névszerint természetbölcselkedő íróknál, a' nélkül hogy belőle, mivel illyes dilettansok' theológiája rendszerint igen-igen helytelen szokott lenni, — egyéb hasznot várhatnának magoknak — a' megtébo-lyodásnál. Egyszersmind ezen irány által szerző' látszatok egyetemisége valóságos részletességgé válik, midőn azon néhány theologicus kedvenczeszme körül forog az egész fejtegetés, az olvasó pedig nem mindég a' tiszta természetbuvárság' szabad levegőjében, hanem helyenként a' mysticus előfeltételek' igen nyomasztó légkörében találja magát.

Mindamellettt hogy Dr. P. ur' munkája ezen második ki-1842. IV.

adásában sem vivta ki magának a' tudományos álláspontot: mégis maradandó becsét biztosítja a' történeti anyag' gazdagsága, — mire nézve csak azt csudáljuk hogy az ördögösök' ihlettségére semmi figyelmet nem fordított — továbbá hatályos felemelkedése az élettelen természetszemlélődés' felibe, valamint részletekben mély belátása 's helyes magyarázatai.

Jahrbuch für wissenschaft. Kritik (Nr. 29—31. 1838.)
után. M.

Ugyan ezen munkáról a' Literatur-Blatt (Nr. 73. 1837.)
így szól:

E' nagy érdekű könyv két fő szakaszra oszlik, mellyeknek egyike az életirányosság' (Lebensmagnetismus) elméletét, másika pedig történetét foglalja magában.

Az elméleti részben egyetlen egy életelelem' valóságát akarja a' szerző kivíni az egész természetben. Ez a' tűz, mely magát mint fény és melegség mutatja, 's mint villany és irány éreztetű. „A' nap' melege folytonosan villanyfolyamot, függőlegesen pedig irányfolyamot gerjeszt. A' kétnemű villanyosság' kiegyenlítése által ered a' fény vagy világosság. A' földön minden világosság közlés, vagy villanyosság által ered. Mert ezek szerint magyarázhatni meg azon világosságot is, melly elégs, nyomás, törés vagy dörzsölés által támad. Eredetileg hát két fényforrásunk van: a' fénynek világító testek általi közöltetése 's villanyosság-szülte fény. Ha azt be lehetne bizonyítani, hogy az első rendű t. i. közöltetés általi fény, azaz a' nap' fénye is villány által ered: minden fénytünemény egyetlen okra volna visszavihető; és ez, bár be nem bizonyítható, de e' következőknél fogva igen valószínű. A' földön keletkező villányfény legnagyobb részét a' lég és föld közötti villanyos feszültség, továbbá a' földszék és gőzkör 's a' gőzkör' részeinek egymás közötti feszültsége szűli. A' villanyos fény, melly nálunk csak egyes villámlásokban mutatkozik, a' naptérítői tartományokban villanyos fényfolyam vagy tartós fényzőnképen mutatkozik. Ha földünkön tartósabb s erősebb kiegyenlés volna a' levegői 's földheli villanyosság között 's így folytonos fényzőn: földünk szintolly önvilágításu volna mint a' nap. Képzeljünk most már illy állapotot a' napban, t. i. hatalmasb erőteljesb kiegyenlést a' nap' tömegének 's légkörének villánja, vagy ezen utóbbinak rétegei között: 's meg van fejtve annak világító tulajdonsága, sőt ez az egyetlen kútfőből származtatva. — Davy tette először ama' gyönyörű kémleletet, mi szerint egy *légiüres* helybe zárt szent a' Volta-oszlop által

izzóvá tőn. Világossága oly erős volt mint a' napé, de természetesen semmi változást nem szenvedt a' szén; nem égett el. A' villanyosított test egy mesterséges nap volt. Az organicus élet is melegséget, fényt, villanyt és iranyt nemző működés, melly az idegek által eszközöltetik. Az idegek által is történnek oly hatások, mellyek nem kevesbbé csudálatosak, mint a' fény', villany' és irany' távollatásai. „Minthogy az idegerő közönséges hatáskörében a' súlytalan működési erővel oly nagy hasonlóságban áll, könnyen megfogható, hogy valamint ezek, úgy amaz is hatással lehet 's van bizonyos távolságra, melly alkalommal a' közbenfekvő szerek, mint a' levegő, vezető gyanánt szolgálnak neki. Ebből magyarázható az anya' befolyása a' képződő magzatra (ébrényre) 's a' kotló vagy ülő madárnak a' tojásra; szintábból ama' nem tagadhatlan befolyás, mellyet nézés vagy tekintet, érintés vagy pusztá közellét által gyakorolnak némelly emberek másokra, különösen gyenge, érzekenykedő emberekre.“ Egyike e' világosan irt jeles munka legkijünőbb tulajdonságainak az, hogy a' szerző temérdek példát hoz fel a' természettudomány' és orvosi tapasztalás' köréből, mellyekkel állításait gyámolítja.

Az életvillanyosságot, mint az idegerő' hatását, melly a' test' határain túl terjed, minden más e' határon belől zárt hatástól meg kell különböztetni. „Egyenes testállás közben az ember' keze egy felszabadított életműves tag, melly, a' helyett hogy csupán a' test mozgalmának szolgáljon, — a' léleknek hatékony eszközevé lesz. A' tapintási érzék által a' kézen 's tulajdonkép az újjak' hegyein legnagyobb mennyiségű idegerő használtatik fel, 's ennél fogva hihetőleg nagyobbul az ideglél' (Nervenæther) kifolyása. E' hatás csak az akarat által erősíthetetik. Minden időben gyógyító erőt tulajdonítottak a' kézzel való érintésnek, 's még az ősvilágban is ez volt az áldás' vagy átok' kijelentésének eszköze. Illy általános, minden népeknél 's időben divatozott szokás nem alapulhat önkényen vagy egyezkedésen; az életműves tag' természetében kell annak okát, jelentőségét keresni; 's ez nem egyébhonnan ered, mint hogy a' kéz legszabadadd része az emberi testnek, 's mert mint tapintási műszer a' kiömlő ideglél' osztójává rendeltetik. Így, mintegy természeti ösztönnél fogva, tapogatni szokás a' beteg részt. Az anya simogatás által csillapítja le gyermekét. Simogatással, dörzsölgetéssel osztaltják el gyakran babaasszonyok a' görcsöket. Majd minden nemzetnél található mint gyógyító munkálatot, néha sokféle szertartással párosítva, mi némileg a' cselekvő' figyelmét 's igyekezetét és a' gyógyítandó' hitét öregbitheti. A' kézen kívül különösen a' szem az, mi által az ember közvetlenül hat emberekre és állatokra. Közös tulajdonsága a' kézzel, hogy nem csupán elfogad, hanem át is; nem csupán érez hanem éreztet is. Az izelés' szaglás' és hallás' érzékei csupán elfogadnak; ellen-

ben a' kezek cselekvőséggel 's mintegy varázshatalommal birnak. A' szem egy látcső, mely által a' lélek valamit megismer; tükör, mellyben a' lélek megismertetik, és jelhírlő (telegraph) mely által a' legrejtettebb érzelmek nyilvánulnak. A' legaljasabb szenvedély mint szinte a' legfensőbb méltóság a' léleknek ezen átvilágoló műszere által nyilatkozik. Ennél világosan kitűnik, hogy minél közvetlenebbül hat az idegerő: annál függetlenebb az az észről és akarattól; 's ez által megfogható előtűnik mikép jelentkezhetik az életirányossági hatásoknál, állati, emberi és isteni. E' két életműves tagon kívül még a' lehet az, mi villanyosan hathat más emberekre. A' levegő legáltalányosabb 's legnélkülözhetlenebb táplálkozású szere az életnek. Az ember ismét visszaadja kilehelés által a' légkörnek azt, mit tőle elvont, beszívott. A' lehelmény ama' levegő, mely a' vérrel a' tüdőkből érintkezett, 's melly annál fogva állati melegségtől van áthatva; de a' lehetet nem csupán e' melegség által gyakorol behatást, hanem vezetőjéül szolgál egyszersmind az életművi erőnek 's ez által az azt irányzó akaratnak és lélekállapotnak. Ha a' gyermek fájdalomról panaszkodik, az anya vagy dajka, mint mondani szokás: elfújja azt. Már Plinius ajánlotta a' homlokra lehelést, mint valami gyógymódot (Plinii hist. nat. I. 28. c. 6.) De nem csak a' működő idegerő hat illyképen az emberi test' határain túl, hanem a' szenvedőleges azaz elfogadó erő is. Az érzékek' képessége vagyis hatékonysága, szoros korlátok között bizonyos életművekhez kötve, általányossá, mintegy az agy' 's hátgerincz' idegrendszerévé lesz. Innét a' gyomor által behunytt szemek melletti látás, az agyvelőből ömlő világosságnál fogva, nagy távolságra, falakon 's hegyeken át. Innét a' földalatti ércznek vagy víznek megérzése 's a't. Illyes érdekes példák' felhozásában szinte kimerithetlen bőségű e' munka' szerzője. — A' mennyire ezen idegfény nem csupán a' téren hat keresztül, hanem az időt, a' rég elfeledett multat 's a' még meg nem ért jövőt teljesen felvilágosítja, nem látszhatik előttünk viszásnak, ha a' dolgok belsejébe is mélyebben hat, mint az emberi közönséges elmének fogékonysága. Mig a' szerző az olly finom érzékenységű idegrendszernek ime' hangulatában az egész embert mintegy tisztulva 's isteni származásához közelebb helyezve gyanítja, nem mulasztja el megjegyezni a' szörnyű rombolást, mellyet abban alsóbbrendű természetierők okozhatnak. Megemlíti a' mákony' 's egyéb fellengzésbe hozó italok' hatását is. — Végre történeti áttekintésében megmutatja, hogy az életvillanyosságnak és jóslatának a' legősibb néptörzsoktől kezdve minden nemzetnél találni nyomait.

Conflict zwischen Himmel und Hölle, an dem Daemon eines besessenen Mädchens, beobachtet vom Prof. C. A. ESCHENMAYER in Kirchheim unter Teck. Nebst einem Vorwort an Dr. Strauss. Tübingen und Leipzig, 1837. Verlag der Buchhandlung zu Guttenberg. XVI és 215 l. 8-dr. Ára 1 fr. 23 kr. e.p.

Valóban nevezetes találkozás volt, hogy Eschenmayer professzor, egy nappal később Kirchheimba érkezése után, hol — a tübingai egyetemről eltávozván — nyughelyét vásztá, Dr. Kerner által felszólítaték, mikép egy ördögös leányt, ki ugyanakkor érkezett oda, vállalna fel (7. l.) — Kirchheim ugyanis lakhelye azon hatalmas ördögüzőnek, kiről Kerner már azelőtt közrebocsátott értékezeiben az ördögösökről, nem névszerint ugyan, olly sokat állit; most pedig nyílt sisakkal — mint *Dürr* szabómester — a közönséggel megismertetik; tulajdonképen az ő kedviért utazott a beteg Kirchheimba.

Érdemes e' különös ember' sajátságait közelebbről megismerni, kinek mint Dr. Kerner nevezi, igéző-mágnesi behatásánál fogva, vagyis: a' rossz lelkek felett gyakorolni szokott hatalmáról részint saját részint a' beteggel is lelkikép' közlendő legszilárdabb meggyőződéstől támogatott mágnesi ereje által, már több e' mezőn igen nehéz gyógyítások sikerültek. „Dürr — mondja szerző — sajátságos testalkattal bír; nagyon keveset eszik, legkevesebb bortól is felmagasztaltatik, és a' kávétól reszket mint méhgörcsös hölgy. Felmagasztalt állapotában szeret dicsekedni csuda-gyógyeseteivel, úgy hogy a' nép közt mint igéző és ördögüző van kikiáltva.“ Eschenmayer ur' leírása szerint a' beteg körüli magaviselete is sok feltűnőre mutat. Ablakhoz fordul, azt egy keveset felnyitja, érthetetlen nyelven lassan mormog, kezeivel hadonázva — mintha szellemekkel beszélne, kikkel — mint állítja — sőt még az angyalokkal is közvetlen érintkezésben van, őket a' beteg' gyámolítására előidézheti, 's viszont tőlök parancsokat kap; ezután a' beteghez közelitvén, mint szerző megjegyzi, igen műszerileg imádkozik 's körülményekhez képest mágnesi vonásokat 's buzásokat tesz. „Méltán kárhoztatják Dürrben — így ír Eschenmayer ur — gyakori részegségét, noha neki a' legkevesebb bor is megárt. Ha e' hibáját szemire vetik, azt szokta mondani: Ugyan honnan vegyek erőt gyógyításaimhoz? Alig eszem valamit, egyebűnnen pedig nem pótolhatom ki erőmet. A' bor egyedüli táplálóm.“ Azonban Eschenmayer ur azt vallja róla, hogy tiz hét alatt, míg az említett beteget gyógyítani házához járt, egyszer se' volt részeg. Meggondolatlanul 's nekiesve cselekszik Dürr például abban, hogy tekintet nélkül úton útfélen teszi kísérleteit az ördögösökön, mi természetesen a' helybeli rendőrség' beavatkozását

huzza maga után (63. l.). — Dicsekvésében képes állítani, hogy ő a' betegeknek angyalt küld 's t. eff. — Miért jól megdorgálni nem mulasztá el Eschenmayer ur (12. l.). Egyébiránt „Dürr — szerző” szavai szerint — mint egy idegen szellemkörben él, 's e' szellemek lételet olly bizonyossággal állítja, hogy életét is rátenné. Ha valami nem kedve szerint történik, mondani szokja: „a' világ meg van zavarodva;” hihetőleg mivel a' világ ötet nem érti; ellenben a' világ ötet nevezi megzavarodottnak, mivel ő nem érti a' világot. Ő nem haszonleső, mint művész, ki művészetében egyszersmind jutalmát leli. Ő nem követelő, azonban elveszi, mit adnak; de mivel a' jó akarat nem igen örömet ad sokat, ő szegény 's az maradand haláláig. “ Ezen jellemvonások eléggé előnkbe rajzolják azon személyességet, kiből egy valóságos erő' birtoka és érzete, olly csudálatosképen van nyegleséghez párosult ábrándozással összeszőve, hogy nem lehet csudálkozni, ha „elvontgondolkozók” e' férfiuban vagy csupán a' valóságos ördögűzőt, vagy az aljas csalót tekintik.

Az ördögűző után magára az ördögösre 's ennek állapotjára térve, megint csak arra találunk, mit már e' nemű más történetekből tudunk. — Heilbronn nevű várostól nem messze egy falusi vagyontalan polgárnak, szenvedése' kezdetekor 23, most 27 éves leánya, — gyöngé testaikatu, 's inkább finomabb asszonyi munkákra, mint házi vagy mezei foglalkozásra alkalmas, erkölcsös, értelmes magasabb iskolai műveltség nélkül — azon hiedelembe esik, hogy ő este az utszán egy asszony' megszólítására (nem pedig a' hives esti lég' következésében, holott megvallja, hogy ugyanakkor érzé, mintha nyakát hives szellő csapta volna meg) megnémult, és fájdalmak állottak be altestébe 's tagjaiba, később pedig görcsök, olly erővel hogy ordított, arca eltorzult 's csapdosott maga körül. Ezen betegség által saját belsejébe vetve, zsoltárokat, énekeket és predikáziókat olvasott, 's látásai voltak menyről és pokolról. Bajának természetfeletti eredetéről meggyőződve, Kerner' hire Weinspergbe édesgeté, hol ennek távollétében az épen ördögösökkel foglalkozó Dürr, a' mindenkor kész igéző, kísérletet tón rajta; minek a' betegre nézve azon hatása volt, hogy a' nem articulált ordítás' helyibe, rohamok alatt, ördögi beszédmód állott. Midőn az ördögi hang szólott a' leányból, magánál volt, — olly körülmény, millyet az eddigi e' nemű esetekben tapasztalni nem lehetett, — de az idegen hangot semmikép' se' lehetett elnyomni; itt is, mint az újabb kor' eseteiben a' rossz lélek megholt ember lelkének adja ki magát. Dürr visszatérvén szülőföldre, a' beteg is, ki belsőleg hívé, hogy rajta kívül senki meg nem szabadítja hajától, Kirchheimba ment, hol Dürr azonnal, Eschenmayer' vezérlete alatt, néhány jóindulatu tanuk' jelenlétében a' dologhoz fogott.

E' jelen esetet az eddig ismertektől sajátkép' csupán csak

a' bánásmód különbözteti meg. Bár mennyire tarták is, a' keresztység' kezdetétől egészen korunkig, az ördögösségnek okait személyes lényeknek, mégis tulajdonkép' soha nem bántak velök úgy mint erkölcsi személyekkel, a' mennyiben csak oda törekvének, hogy az embereket tőlök megszabadítsák, a' nélkül hogy magokra a' rosz lelkekre, belső állapotjuk—'s további sorsukra nézve, tekintet lett volna. Ez utóbbinak némi nyoma látszik azon engedelemben, mellyet Jézus a' gergenezusi ördög-seregnek adott; a' lelkek' saját erkölcsi állapotjára fordított figyelem még inkább feltűnik a' bűnvallomásokból, millyeket *Kerner* a' rosz lelkektől kívánt; 's mi által ő ezen vélt lények közül többeket megjavítva bocsátott el. Mindamellett is azonban a' végső kiűzés itt is erőszakos volt, 's a' rosz lélek' viszonya a' beteg és ördögűző iránt lényegileg ellenséges. — Ha megemlékezünk azon bánásmódról, mellyel a' régibb 's újabb historia szerint a' külsőkép megjelent szellemek iránt viseltettek, midőn rendszeren mindenek előtt megjavulásokra 's úgy mondott megszabadításokra törekvének, míg ez a' rosz lelkektől megszál-lottaknál csak mellékes dolog szokott lenni; ha megemlékezünk a' bánásmód' ezen különbtéségéről 's okát kérdezzük: úgy a' pogány korra aligha nem alkalmazható, mit a' jelen esetbeli ördögös nyilvánítt azon kérdésre: „miért üzé Krisztus minden előleges javítási kísérletek nélkül a' gonosz lelkeket?“ „Ak-kor — mondá a' megszállott leány — nem elhunyt emberek' lelkei, hanem az öreg ördögök kerültek fel pokolból, 's ezekkel már mitse' lehetett kezdeni.“ — De a' mostani rosz lelkekre nézve, kik szintúgy mint a' megjelenő kísértetek elhunyt emberek' lelkeinek tartatnak, és a' catholicus 's új protestans tanok szerint javulásra még képesek, *Kerner*-*Eschenmayer*féle szempontból, kelle egy bizonyos bánásmódot felállítani. Ezt szerző előbeszédében így fejezi ki: „Az ördögűzés legrégibb idők óta mindég csak úgy gyakoroltaték, hogy a' rosz lelkek minden *tekintet és kimélet nélkül* üzetének ki. Újabb időkben azonban a' rosz lelkek elhunyt bűnös emberek' lelkeinek adván ki magokat, lehetett róla szó, valljon ezen elkárhozott lelkek nem válhatnának-e ismét javulásra és megtérésre képesekké, 's nem szabadíthatnának-e meg? — Voltak esetek hogy a' rosz lelkek bűnvallomást tettek, 's legalább a' megtérésre fogékonyaknak mutatkoztak. A' keresztvény elmébe tehát könnyen jöhetett azon gondolat, hogy először nem kellene-e inkább a' rosz lelkeket megtérésre bírni törekedni, 's csak azután, ha semmi viszhang nem következnek, őket kiűzni.“ E' szerint indult *Eschenmayer* (kit a' rosz lélek ezért „az ő jó öregének hívott, ki véle kimélettel hánik)“ azon ösvényen, mellyen a' rosz lelket, a' helyett hogy erőszakkal kiűzné, inkább jószívűleg önkénytes viszalépésre bírni, vagyis azt annyiban megjavítani igyekezett, hogy annak további ördögös megszállásoktól minden kedve elmen-

jen, 's elhagyván a' beteget nem pokolba vissza, hanem a' szellemország' magasabb körébe térjen által. E' bánásmódot követte jelen esetben maga Dürr is, ki egyébiránt a' rosz lélek iránt tüzzel vassal szokott dolgozni (92. l.). — Méltó joggal állítá Eschenmayer saját szempontjából véve, mikép itt a' netaláni idővesztést egy elkárhozott lélek' megnyerésének ellenébe tenni nem lehet; főleg — hozzá tehetnök ha azon megjavult lélektől, nem kellene annyira tartanunk, mint egy erőszakkal kiűzöttől hogy legelső alkalommal egy más emberbe költözzék; ellenben okszerű szempontból tekintve, mely a' gonosz lelkektől megszállást nem előfeltételezi, 's a' beteget a' gyógyhatás' egyedüli tárgyává teszi, csupán azon kérdést lehet emelni, melyik vezet a' két bánásmód közül biztosabban és gyorsabban a' gyógycél' elérésére?

A' dolgot magában tekintve, a' cél mind két úton elérhető, mivel a' belső kép táplált képzelem, miszerint a' rosz lélek egészen magamegadásig javult legyen, valamint azon élénk meggyőződés is, hogy az egy idegen hatalom' ellenében a' beteget többé el nem foglalhatja, a' gyógyulást csakugyan előidézendi. A' foganatosításra nézve azonban nem csak — mint mondatott — az előbbi esetekben, még akkor is, midőn a' rosz léleknek néni javulása tapasztaltaték, a' végképi kiűzést illetőleg utóvégre mindég erőszak (akár az ördögűző, akár védszellem 's t. eff. által) használtaték: hanem ezen legújabb eset is, mely kezdetben mindjárt jámbor bánásmódot követelt, azt bizonyítja, hogy e' nemű bánásmód a' gyógyítás' foganatosítására nem elegendő.

Ez talám csak merő esetleges, a' mennyiben a' gyógymódot (Cur.) egészen bevégezni nem lehetett, hanem valami — közelebbiről megemnevezett — közbejött véletlen által Eschenmayer ur kényszeríteték, a' beteget gondviselése 's Dürr' kezelése alól elbocsátani. Azonban már addig is olly sok és bizonytalan megterés 's visszaesés közti ingadozáson ment keresztül e' dolog, mikép' alig bihető, hogy a' fáradozások, ha még olly soká folytatatták is e' módon, valaha célhoz vezettek volna. De ez is nem szükségkép' a' modornak, mint ilyenek hibája, hanem talám csak alkalmazásában fekszik a' baj, úgy hogy igen kívánatos, bár ismételt kísérletek által e' gyógymód' célszerűsége tisztába jöjné.

A' 'psychiatria' azon igényletének, miszerint a' ki valami rögzött eszmét kiirtani akar, abba belé kell egyeznie, jelen esetben is a' gyógyítással foglalkozók igen sokat engedtek, midőn magokat a' beteg' ördögös eszelősségéhez nemcsak alkalmazták, hanem abban elfogultságig osztoztak. Egy részről mondhatni ugyan, hogy az illykép' elfogult léssen leghatásosabb orvos, a' mennyiben szinlett beleegyezés egy más valaki eszelősségébe, a' természetes elfogultsággal ugyanabban, se élénkségre se hatásra nézve fel nem ér. Azonban ha — mint jelen esetben

— érett 's értelmes férfiakat órákig 's félnapig a' rossz lélekkel azon erős hiedelemben, hogy az valósággal létez — beszélni; úgymondattott vétkeiket előszámlálni, lelkiismeretéhez szólni, sőt térden vele imádkozni, vagy a' személyesen jelenlevő ördögnek ellentállni látjuk és halljuk: akkor okszerű szempontból véve, a' legmagasb erkölcsi 's vallási pathosnak, egy illy eszelősség' szolgálatába fordítását, az emberi kábaság' legnyomorultabb komediája gyanánt kell tekintenünk.

Valóban igen messze megy a' philosophia' egykori tanítója, midőn egy lelkibeteg nőszemély' oraculumá alá hajtja nyakát. „Egy vasárnap' reggelén — beszél Eschenmayer — alsó szobámban egy sonátát zongoráztam. Egyszer csak lejön a' vicarius (Eschenmayer urnak akkori laktársa) 's Antaltól (a' megszálított leány' védszellemétől) azon intést hozta, mikép vétek vasárnap mást mint vallási énekeket játszani.“ Másszor „egy szombatestén, ünnep előtt, Eschenmayer ur' házfelügyelő nőrokona varni valót hozott, hogy a' szokott imádság' bevégeztével, legyen mivel foglalkoznia; a' munka kegyes ajándék fogott lenni, 's így el kellett készülnie. Egyszerre Karolina (a' beteg) illy szavakra fakad: „Az angyal azt mondá: vétek ünnep' előstején házi munkával foglalkozni; a' következő ünnepre kell inkább készülni. (126. l.). A' vastag babonáság' illynemű előitéletei szerzőtől mint „valóságos isteni félelem' gyöngéd vonásai“ tüntetvék elő. „Józan gondolkodás' jeléül“ tekinti Eschenmayer ur azon feleletét is a' rossz léleknek, melyet az okoskodásaira — mikép' ha a' jelenlevő nyomorult emberek megsajnálják 's neki megbocsátanak, azt istentől még inkább reménylheti — e' szavakban adott: Hiába való felsegés! ellenetek én nem vétettem.“ Ha erre — szerző' elbeszélése szerint — a' jelenlévők semmit nem tudtak válaszolni (33. l.), úgy az ő hibájok, mert azon anthropopathicus képzeletet, melly istent mint személyesen megsértettet ember' ellenébe állítja, minden okult 's mivelt embernek meg kellene tudni czáfolni.

Azon körülménnyel, miszerint a' gyógyítók, a' helyett hogy a' beteg' eszelősségén felülemelkedve azt fékeztek volna, inkább attól elfogulva hagyák magokat gyáván hurczoltatni, ezen körülménnyel összefüggésben van az is, hogy a' betegnek magára hagyott, sőt külről táplált képzelődőereje túlcsapongásában egy egész sorát állítá elő a' képzelt szellemlényeknek, t. i. a' rossz lelken kívül az úgynevezett Antal és más védszellemeket, az erős angyalt (Mihályt), az apostolokat 's. eff.; továbbá az ördögöt egész sereg gonosz szellemekkel; kikről azt állítá a' beteg, hogy egymást felváltva jelennek meg előtte, 's magát viszonyos behatásuknak kitétetve lenni véle. Úgy látszik, hogy azon Antal nevű védszellemben, a' würtembergi szellemtörténetek már is némi historiai összefüggést kezdenek nyerni; mert Dürr szerint, ugyanazon Antal a' weinspergi hörtönből ismerek-

tes, most már megszabadult szerzetcsnek lelke volna (29. l.). — Dürrnek ezen állítását Eschenmayer ur eleinte nem hívén, annak valóságát bebizonyítandó alkalomra várt. „Erre — mondja szerző — később teljes alkalmunk volt, midőn Karolina által ezen védszellemmel közlekedésbe (rapport) tevők magunkat, 's mindent mi ez állítás' bebizonyítására járulhatott ő tőle magától tudhatók meg, 's ez mindég olyan időben történt, mikor Dürr soha jelen nem vala. Antal mindent erősített“ (30. l.). — De valljon a' beteg szinte távol volt-e, midőn Dürr azon véleményét nyilvánítá, hogy a' pártfogó szellem Antal legyen; vagy távol vala-e Dürr akkor, midőn a' beteg abbeli sejtelmét legelőször kimondá?

Szerző' meggyőződésének szilárdsága által — hogy itt valószínűleg létező szellemekkel van dolga — az előadás is gyakran neveltséges; midőn általában azt, mit a' leány roham' idején tett vagy beszélt, a' rosz lélek' közvetlen cselekvényének nevezi 's így mondja például: az ördög csapdosott maga körül, a' pamlagon felállott 's t. eff.

E' beteg és orvosai közti viszony a' bánás' modorára nézve, következőkép' állott. Legelőször hatalmas mágnesi és ördögűzői megrohanások történtek Dürr' részéről, mellyek rémitő paroxysmust, melly szorongatást, nyakpuffedést, főreszketést 's Dürr elleni alljas káromlásokat idéztek elő. E' mellett minden hánkodás nélküli, inkább — mint látszék — a' rosz léleknek élvezetet nyújtó visszaemlékezés éledt fel elmúlt életéből: „Én ugyan elmentem templomba, de nem a' prédikáziót hallgatni, hanem a' szépen felpiperézett hölgyeket lesni“ (15. l.); továbbá kétségbeesésig humoristicus pokoljelenetekről: „Nem kukkanhattam be — holtom után — a' mennyországba; ekkor az öreg (így nevezte a' sátánt) eljött 's mormogá: „El veled pokolba! — mire egy lökésre poklokra szállott, hol az öreg a' vétkek' lajstromát előmutatá 's minden bűnét leolvasá 's így tovább. Minden új jövevény' látásakor nagy öröm fogja el a' pokol' lakosít, 's valamennyien kiáltanak eleibe: te is jössz?! 's t. eff. Néha Eschenmayer 's barátai az ördögöt szent nevek' és rövid imádságok' utánmondására biztatták; mit az eleinte a' leány' szájjával gúnyosan megvetett, nem sokára ügyelbajjal rebegve utánmondani próbálá, később mindég készebben — végre általában minden szellemi mulatást — vágyakozva kívánt. Ha isten' kegyelmére emlékeztették, megvigasztalódott; ellenben bűneinek emléke — megzavarta. De csak hamar jelenté a' beteg, hogy: „mióta a' rosz lélek javulni kezd, minden éjjel más rosz lelkek jönnek hozzá seregestől, 's ötet a' jó ösvényről ismét elakarják csábítani. Fájdalom! néha a' rosz lélek enged nekik, 's akkor mindég nagy fáradságába kerül (a' betegnek) ismét imádságra birni“ (30. l.). — Azonban folyvást barátságosnak mutatkozeék, megszűnt a' beteget testileg kizozni; hozzá, a' védszellemmel 's

magához Dürrhöz is bizalmasan csatlakozék a' gonosz hatalmak' kísértései ellen, de egyszersmind kíváná, hogy Dürr „ne rázza többé, mivel ő már most egészen más.“ — Mig a' lélek javulási állapotban volt azon mágnes-büvészi kezelés abba hagyatott, „minthogy — Eschenmayer ur szerint — kiüzésről szó nem lehetett, mert a' rosz lélek maga is legnagyobb vágygyal törekedett kifelé, hogy mennyországba juthasson“ (31. l.). — Miután a' javulás az öröm' s meglepetés' kitéréséig hágott, rögtön feszültség' s a' setétség' hatalmasságainak növekedett ostromlása állott be, — némelly még eltitkolt vétkek' következtében, melyeket megvallván, azonnal könnyebbülést érzett (44. l.). — Majd ismét zavarok támadtak a' rosz lélek' vétkes életérei kellemetlen visszaemlékezések, — később pedig idegen látogatások által; a' beteg' állapota igen ingerült volt, noha a' rosz lélek folyvást jó akaratot mutatott, s csak néha árulá el vad természetét szent szavakoni nevetésével. — Most azonban egyszerre vonakodni kezdve az imádságtól, káromlás, fogcsikorgatás, s a' beteg' kínzása következett be. E' változás' okául a' sátán' kísértései adá, ki a' jobb oldali ajtón jöve be, de még ekkor ezen felkiáltásokkal: Fuss, te bűnméreg' s a't. vissza veretett. Nem sokára azon nyilatkozásra fakadt, hogy eddig csak szemből imádkozott légyen; Jézusról többé hallani sem akar, hanem inkább tudva s akarva kész a' mélységbe rohanni. Ugyanakkor a' beteg is rángásba esett, úgy hogy a' rosz lélekkel ismét egészen mint gyermekkel kellett bánni (56. l.).

Ezen első visszaesés után nem sokára ismét javulás következett, s imádkozásra újlag kedvet kapott; de a' sátán is újra megkezdé ostromát, s a' pamlagon fekvő beteg' s félig megjavult rosz lélek ellen külről törekedni látszék, de részint hatalmas mondások által, — millyenek az utolsó zoltár' első három versei, — részint Antalt és a' körülállókat segítségül híván — visszaveretett (65. l.). — Ez így ment míg a' sátán fenyegetőzés- meg ijesztéssel dolgozott; de midőn csábításokkal s ígéretekkel állott elő, a' rosz lélek ingadozni kezdett s végre másodsor is elpártolt, — így nyilatkozván: „Én nem imádkozom többé, s ezen szajhát (a' beteget) se' hagyom imádkozni“ (88. l.). — Sőt már most gonoszabbnak is mutatkozott, mint a' javulás előtt volt, mivel ocsmány istenkáromlásokra fakadt. — Különösen azon ábrándozással foglalkozott most leginkább a' gonoszlélek, miszerint neki a' sátán megígérte, hogy császárri teszi.

Már az ördögüzés' erőszakos rendszabályainak ismétlésére készen, egyszer Dürr felsőbb meghagyásból új kegyidőt hirdet, mire a' roszlélek harmadszor tért vissza az imádságra (92. l.). Az újlag eleibeálló sátánt az urtól küldött „erős angyal“ viszariazstja; de most mint legveszélyesebb ellensége a' roszléleknek „saját szive“ lépett elő (94. l.), minek megromlását keser-

vesen panaszlá, 's eleinte ugyan még küzdött vele, később azonban ismét megtagadta az imádkozást azon nyilatkozattal: hogy eddig istent 's a' jelenvoltakat csak „bolonddá“ tartotta, — harmadszor is visszaesett. Erre következett az ördögüzés, mi a' roszlelket a' betegnek egészen ajkáig idézé, de tökéletesen ki nem űzhető, — azután új megtérítési kísérletek történtek a' beteg' és angyal' részéről, melyek eleinte sikerülni látszottak, majd később dacczal visszautasítottván. — Ekkor több állítólag az erős angyaltól intézett kiüzési kísérletek következtek, melylyek' tökéletes bevezését azonban a' roszlelék javulást ígervén mindég meg tudta akadályozni, 's magának új kegyidőt eszközölni, — mit azonban ő csak a' beteg' elcsábítására használt; ezen kísértésnek a' leány — szüntelen küzdvén — nagy bajjal ellentállott. Ezek után a' roszlelék' megtérítésére czélzó minden kísérletekkel — a' védszellem' útasítása szerint — felhagytak: ellenben a' már gonoszabbá vált roszlelék a' most nagyobb hatalommal bíró Antal által annyira lecsillapított, hogy a' beteg' állapotja, tökéletes megszabadulás nélkül, mégis türhetőbb lön: itt azonban a' beteg' rögtöni eltávozásával a' történetnek is vége szakad (151. l.).

Az itt röviden lerajzolt esetet Eschenmayer ur nemcsak — mint megjegyzők — a' leghatározottabban egy valósággal roszleléktől megszállott' történetének veszi, hanem egyszersmind annak — egy angyal 's ördög-világ' létét illetőleg — különös bizonyító és meggyőző erőt tulajdonít, 's ennyiben azt láncszemül tekinti azon tünemények' sorában melyeket Isten rendelt ellensúly gyanánt az utóbbi kor' hitetlenségének, névszerint pedig — különös mondani is — *recensens'* munkájának ellenében. „Ez most az ötödik tünemény“ — írja szerző ur —; az előbbieket voltak: 1) a' prevorsti látnoknő; 2) a' Kernerféle ördögösök; 3) a' veinspergi szellemtörténet; negyedik tüneményül, mint épen bámulva említém, „Strauss' munkája“ neveztetik, azon tünemények' sorából, melyek — mint Eschenmayer ur magát kifejezi — minden természeti magyarázatot megtagadnak, 's teljességgel arra szánvák, hogy tényleges igazság' ereje által az újabb criticismus' — műbiralat — egész álfeltételeskedését kiforgassák (211. l.)! Azonban logicát és tréfát félretéve, egy kissé mégis hiuság szerzőtől az általa észlelt esetet, egy szellemvilág' létének bebizonyítására első adatul használni, holott az valóban bizonyító erejére nézve a' Kernertől észlelt tünemények megett jóval hátrább áll. Ezek legalább csak mégis nyújtottak némi következményeket a' külvilágra, melyek — valósággal létező ördögök' beavatkozását tevén fel — legegyszerűbben látszatának megfejtethetni, mint például: a' többszöri gyuladások az orlachi leány' lakásán, az elégett zsebkendő 's t. eff. továbbá az ördögösök némelly ismereteket tanusítottak, névszerint az őket megszállott roszlelkeknek előbbi emberéletökből, mik azon vé-

leményt, hogy valóságos szellemek vannak kérdésben, gyámolíthaták. Mindez Eschenmayer' történetében vagy épen nem, vagy csak igen gyöngén fordul elő. A' rossz szellemek' hatásai a' külvilágra teljességgel hiányzanak; az ismeretek 's látványok pedig ördög nélkül is könnyen megmagyarázhatók.

E' tekintetben mindenek előtt következők szóljanak. „Még itt — így ír Eschenmayer ur — kérdeztük Karolinát többször, valljon azon férfit (kinek lelkétől megszállottnak vallá magát) 's családját bármilly oldalról ismerte-e? de ő mindenkor a' leghatározottabb nemmel válaszolt.“ E' körülmény' bizonyító erejének ezen a' következtetésen kellene nyugodni: Kit életében nem ismertem, halála után csak annyit tudhatok róla, mennyit megvált szelleme velem közöl. De érvényes-e ezen következtetés egy — mint Eschenmayer maga is magvallja — olyan ismeretes emberről, ki a' beteg' szülőföldével határos városban, ugyanazon városban hol a' leány neveltetett 's később — különösen lebetegedésekor tartózkodott — élt 's nem minden rossz hír nélkül halt meg? A' cselekvények, mellyeket állítólag az elhunyt a' betegről megváltott, részint ismeretesek, részint olyanok voltak, mellyeket világos nyilatkozata szerint egészen titkon követett el (151.); az előbbieket a' beteg rendes úton tudhatá; az utóbbiakra nézve épen semmi ellenőrködés se' lehetséges. De a' rosszlelek régi bűneire emlékeztén vissza — szólt „személyekről, kiknek lakását, mindamelltt hogy egy ismerős a' beteg leányt próbául áltuzába vezeté, igen helyesen az igazi utcában adá fel.“ Mintha a' nevezett városban sokat foglalkozott varrónó nem lehetett volna az utzák- 's házakra nézve épen olly jártas mint a' rosszlelek; „A' milly rejtélyes volt előttünk — megjegyzi szerző — Dürrnek közlekedése a' szellemekkel, épen olly csudálatosan összehangzott vele a' rosszleleknek (vagyis az ördöngös állapotban lévő leánynak) magaviselete 's arczjátéka; úgy hogy járása kelése, — ha Dürr egy hangot nem adott 's észrevétlenül a' szegletben állott is; mindég megegyezett a' rosszlelek' beszédével 's mozdulival.“ Ez, valamint a' *crisisek* előleges meghatározása Dürrtől, azon viszonyból (Rapport) magyarázható, mellyben Dürr a' beteggel — mint magnetizáló — állott'

„De ha — ezt olvassuk az 58. l. — semmi egyéb nem bizonyítaná is egy idegen ellenséges lény' lételet, eléggé bizonyítja azon ördögi erő, mellyet az (a' rosszlelek) egy gyáva leány' gyöngye tagjai által kifejtett. Két férfi nem volt képes ellentállni, 's egy magányosan a' megfojtás' veszélyének lett volna kitéve.“ Sajnos, a' lélekgyógytan' szakában egyébiránt valóban jeles orvost, most így beszélni hallani, mint ha az izomerő' felmagasztaltságáról örülésben, nehézkörben 's t. eféleben mit se' tudna. „Megjegyzem — így nyilatkozik tovább szerző — hogy néha az üteret tapintám az ingerültség' es elgyengülés' óráiban, de mindig változatlanul találtam; mi azt látszék bizonyítani, hogy a'

test ezen változásaiban nem saját, hanem idegen erőt használt.“ Holott inkább épen ilyen betegeknel saját erejük az, mitől emésztődnek, mit elgyengülésök és sorvadások tanusít; az ütérnek azon egyformasága csak azt mutatja, hogy közvetlenül nem a' vérrendszer vala a' sérült rész.

Ezzel vége szakad azon adatoknak, mellyek a' roszlelek' valóságát beh bizonyítandók valának. Általok a' dolgot beh bizonyítottnak vélni, egy kissé hirtelen végzésnek látszik. Pedig ha Eschenmayer urat halljuk, épen nem könnyelműen fogott a' dologhoz. „Sokáig kétségeskedtem—állítja szerző—a' láthatatlan erőknek, a' mint nyilatkoztak, hitelt adni. Ámbar erősen meg valék győződve nem csak az ördögök' 's angyalok' léteről, hanem befolyásukról is, és különösen a' megszállásokról, mégis igen merész elfogadásnak látszék lenni, hogy épen jelen esetben forduljon elő egy ilyen összeütközése ezen láthatatlan hatalmaknak“ (152. l.). Tehát szerző csupán az ördögös leány — valamint Dürr' állításainak is hitelt nem adott. A' segédtünevények közt — mint említők — előjöttek állítólag Mihály és Gabriel arkangyalok is. „Ha ezt csupán Dürr bizonyítá — megjegyzi Eschenmayer ur, úgy ezen neveket egészen elhallgattuk volna. De azok önkényt előtűnnek azon közlekedésből, mellyben a' védszellemmel (közvetve a' beteg által) voltunk, 's miről Dürr mai napig se' tud egy szót is. Sőt még messzebb ment a' dolog. Karolina maga kitér az erős angyalt: Te vagy Mihály? — Igen én vagyok. — Te lökéd földre a' sátánt? — Igen én (121. l.). — Lehet-e ennél valami neveltségesebb? A' szerző, ki elismeri, hogy itt bírálva 's kételkedve kell vizsgáldni, önmeggyőződését a' beteggel társalgó szellemek' valóságáról, csak egy pillanattig se' felelheti el, úgy hogy azoknak a' beteg- 's ördögűzőtől állított valóságára, magokat (a' szellemeket) is tanu gyanánt használja, mik csak akkor lehetnének, ha azok, kiknek nevében a' beteg szól, a' betegen kívül létező, vallomásait ellenörködő lényeknek előre feltétetnek.

Illy vastag előítélet mellett nem csuda, hogy szerző az ok szerű magyarázatra vezető nyomokat, bár milly számosak valának is ezen esetben, teljességgel elnézte. A' roszlelek — ezt olvassuk a' 76. l. — „megjegyzé, hogy ő csak azon énekeket tudja, mellyeket Karolina azelőtt gyakran imádkozott 's könyv nélkül megtanult.“ Ezt szerző minden gyanakodás nélkül adja elő, 's nem jut eszébe, hogy épen innen támad azon vélemény, miszerint valamint az énekek, úgy a' többi tünevények is a' beteg' saját belsejéből eredtek légyen. Olvassuk továbbá: „mivel már néhányszor megtörtént, hogy a' roszlelekek (quod erat demonstrandum) még élő emberek' nevét is felvették, mi nyilvános hazugság, a' megholtakra nézve is igen kétséges“ valljon azoknak igazi nevöket adják-e fel (13. l.). „Mióta a' roszlelek megtért, vele egy értelmén van — mondá egykor a' beteg —

saját önjétől nem igen különböztetheti meg többé. Mindketten úgy összeolvadnak imádságaikban, énekeikben 's általában minden cselekvéseikben, hogy szüntelen kérdezi: Te vagy-e, vagy én? (63. l.). Ezen nyilvános ujjalmutatást se' vette észre Eschenmayer ur, e' tünemény' valóságos vagyis *subjectivus* jellemére nézve.

E' részben nagy világosságot adnak azon számtalan határidők is, melyek — a' beteg' meggyógyulására állítólag fensőbb szellemek' legmagasb meghagyása szerint kitűzve — egymás után mindég sikeretlenül elmúltak. Már oct. 30-án értesítettnek állítá magát Dürr Antaltól, hogy: „holnapután valószínűleg 5 óraker a' roszlélek meg fog szabadulni,“ (34.l.); de a' helyett hogy a' kijelent órában, mint várták, a' roszlélek „mint egy fensőbb lényektől szelíden tovább vitetett“ volna, a' beteg mély álomba merült, miből megroszabbulva ébredt fel (41.l.). Több illymódon kitűzött 's elmúlt határidők után dec. 7-én egy angyal által esti 8 órára segítség hirdettetett. Az óra elmúlt; „9 óra után megjelent az angyal 's mondá: a' roszléleknek a' kegyidő még 24 órával hosszabbított meg“ (112.l.). De ezen 24 óra után is misem sikerült. Újlag kitűzetett a' kiűzés' határideje 10-ére 's valósággal meg is jelent (állítólag) egy angyal, 's a' roszléket a' has- melly- 's nyakból felfelé űzé, de a' mint az ajkakat kellett volna elhagynia, úgy tetteté magát — a' beteg' állítása szerint — mintha Krisztushoz akarna térni, mire az ördögűzés abba hagyatott, 's egyik angyal elment, új parancsokat hozandó. Alig távozott el az angyal — ezt beszéli Eschenmayer ur bona fide tovább — 's a' roszlélek örülve a' sikerült ravaszságon — mondá: hisz' nekem nem komoly szándékom, én nem akarok az idvezítőhez menni. Ezen tettetés még második követségre adott alkalmat, 's következképp' a' rejtélyes csomó megoldása — ma többé meg nem történhetvén — szinte továbbra halasztatott“ (24.). Innen látható, mikép' itt egész komolysággal nevezetes tértávoltság feltételeztetik, mellyet az angyalnak, mint hírnöknek, Istenig vagy Krisztusig bizonyos idő alatt átrepülni kell. Másszor ismét 12-én esti 6 órára tűzetett ki az eldöntő határidő, de ismét csak tökéletlen kiűzési kísérlet történt, 's 7½ óraker azon tudósítást kapták, hogy ma többé nem, hanem holnap 6 óraker érkezik a' segély (127.). — Megint semmi siker; valamint 14-én 's így tovább sem. — Midőn itt mindenkiben önkénytelenül azon észrevétel gerjed, hogy a' betegnek némi határozatlan előérzete, 's az ördögűzőnek hiányos jóslata vagy csak kívánsága burkolta magát állítólag égi követség' álarcza alá, szerző mégis valahányszor illyen kitűzött határidő meghiúsulva elmúlt, mindég azzal mentegeté magát: hogy angyalok is tévedhetnek — de ekkor hát ne viseljék magokat istentől megbizottak gyanánt; hogy az isteni kegyesség' véghetelenségével minden kitűzött határidő ellenkezik — de ekkor isten

ilyet nem is fog kitűzteni; hogy az angyalok' igéretében nem a' rozslélek' kiűzéséről, hanem általában enyhülésről 's névszerint szellemi segélyről vala szó — nagyon hamis fogás az angyaloktól, tudván, hogy a' beteg beszédöket a' kiűzésre értette (134.). — Végre Eschenmayer ur betegét 's olvasóit azzal vigasztalja, hogy tévedés vala azt vélni, mint ha itt ő a' rozslélek' kiűzésével foglalkozott volna; erről szó se' volt, hanem azon igazságok' felfedezéséről, mellyek a' testi meggyógyulásnál annnyival többet érnek, hogy még örülhetni annak elmaradásán, mert csak így történhetek meg azon isteni jelentések (136). — Isten őrizzen meg mindenkit olyan orvostól, ki nem sikerülvén neki valami gyógyítás, magát azonnal papiöltönybe burkolja, 's fensőbb theologia' szempontjából igyekszik meggyőzni betegét 's rokonait, mikép még köszönettel tartoznak, hogy a' beteget — lelkére nézve olly üdves — szenvedéseitől meg nem szabadítá.

A' valódi álláspont' megnyerését, jelen esetre nézve, szerző magának 's másoknak — nem tudom szándékosan vagy elfogultságból — az által is megnehezíté, hogy szellemtheoriájának — még talán lehető rés gyanánt — csak a' szándékos csalás' vádját, vagy más nem kevesbé aljas nézeteket állít ellenében. „A' tényleges állandóság — ezt olvassuk a' 68. lap. — végre csakugyan arra vezet bennünket, hogy mindezen tünemények' alapokául a' rozslélektől megszállást fogadjuk el. Minden más alapok' elfogadása — melly csupán a' leány' *subjectivus* mivoltában, még pedig — röviden kimondva — csupán a' legtisztább evangéliumi igazságok' palástjába burkolt legnagyobb 's következetesb tettetés' mesterségének legálnokabb gonoszságában volna keresendő — a' nézők 's hallgatókra nézve semmibe enyészik el.“ Később szerző négy áltételt különböztet meg, mellyeket ezen esetről szerinte felállíthatni; mellyeket azonban annyira minden logica nélkül megkülönböztetni, 's ferdébben 's elfacsartabban kifejezni alig ha lehetett volna. Ugymint 1) az egész egy regény, összegyűjtve az előkor' valamennyi mysticusaiból, mire hogy a' megtörténés' alakját felüthesse, a' beteg leányban Dürr által mindenféle látványok előidéztettek; 2) az egész így történt ugyan, de nem egyéb komédiánál, mellyben a' cselekvők' egyike a' sugó' szerepét vitte; 3) valóságos ördöngösség, rozslélektől megszállás fordult elő, de a' rozslélek' megtérése csak tettetés vala, időnyerés végett, és 4) Eschenmayer' véleménye. Láthatni, mikép az első és második, valamint a' harmadik és negyedik megfejtési módok lényegökben összevágznak; hanem egészen elmellőztetett épen az, mellynek hozzájárulása egyedül megdönthette volna a' szellemtheoriát. Úgy mint azon nézet, melly, miután a' személyzet' becsületességét megrostálá, 's a' tisztátlan hajlamokat, mellyek a' vizsgálódó elfogultságát, a' beteg' vagy talán ördögűző' öncsalódását, hiúságát és nyuglenségét többé kevesbé mindég felköltik, kiirtván, azon igyekszik, hogy

a' tüneményt különben ismeretes kőrjelenetekről — névszerint örülltség- hódosság- 's nehézkörrül vett analogia szerint, még pedig — mint sajátlagos kóralakot fogja fel, 's a' mennyiben egyik vagy másik vonást a' testi és lelki élet' eddigelé ismeretes törvényeiből megmagyarázni nem lehetne, e' törvényekbe mélyebben hatni igyekszik, 's nem vetemül a' csomó' megoldása végett mindjárt szellemidézésre.

Igaz hogy ilyen szemlélet mellett, mely a' dolgot tisztán tudományilag, lélek- 's éptani szempontból fogja fel, azon épületes, de lényegökben igen üres elmékedések — mellyektől Eschenmayer ur' könyve áradoz, 's mellyekben ő annak legfőbb becsét 's megjelenésének célját helyezi, füstbe mennek. Egy szóval mindez nem egyőbre való, mint hogy a' népnek a' rozslélek' ezen példájában a' poklot elővarázsolja, 's azt hason sorssali rettetetés által a' rosztól — különösen pedig a' hegelféle philosophiától 's az evangeliumnak bírálati használatától visszariassa. Ily cselekvény már Krisztustól is kárhoztaték a' dús emberről vett hasonlatban, 's valósággal a' rosznak bal következéseit mindenki nem csupán a' szentírásból, hanem saját 's mások' élet-tapasztalatiból is sokkal közelebből 's hitelesebben ismerheti, mint egy beteg leány' ábrándozásaiból. Szerző jobban fogott cselekedni, ha Kerner' példáját követve, az észlelt tényt lehetőleg tisztán subjectivus nézetből fejtegette volna.

Végezetül még azon mód említendő, mikép az ördögös esethez tartozó ábrándokban szerző a' bibliai bírálók és hegelféle philosophusok' számára saját poklot talál. „Ez eset' rosz szelleme a' pokolnak harmadik fokozatára tartozott; de — így vélekedék Eschenmayer ur — kétségkívül kell még többnek is lenni, mivel az emberi lélek' és szív' romlottsága még tovább is terjed. A' romlás' gyermekei nem csupán olyanok, kik az ígét megvetve világnak szolgálnak, hanem, mi gonoszabb, olyanok is, kik az ígét elcsavarják 's meghamisítják, magát az ember' fiát megtámadják, megtagadják 's káromolják. 'S mindezen tévtanokat kellemes alakban sokakra kiterjesztik. Ilyenekben nem csak az értelem, szív és akarat, hanem a' lélek is gonosz 's el-kárhozott. Ezek a' pokol' negyedik fokozatára osztályozvák, 's a't. Azután a' pokol' negyedik fokozatának büntetése következik. Végre díj feletti versenygést ír le szerző azok között, kik a' keresztyénséget leginkább lealacsonyíták. Mindnyájan előszaladnak, de csak kettő közt ingadoz a' díj: egy öreg, ősz aggastyán — és egy ifju, a' mőzák' tejétől alig elválasztott öklész közt. Az öreg kiáltá: Engem illet a' díj. Ötven év óta szüntelen igyekszem a' zsidó Jézust származásából kivetkeztetni. Sok ezren szívák be elveimet 's a't. mit állithat elő e' fiatal pimasz érdemem ellenében? — Az ifju válaszolá: Kedves Sátán! te bizonyára előre látod, hogy én a' jó ügyért még tizszer annyit teltek, mint ez öreg kiégett olajlámpa. A' mit az öreg még fenhagyott, én tö-

keletesen kiirtom 's a't. 'S most az ifju nyéré el a' díjt. Azonban ez ünnepélyes jelenet közt, leszáll a' boszú' angyala, mindnyájan reszketnek, a' vétkek mint furiák rohannak elő, az egész pokol nyögéstől inog, és — ah milly keserves az elkárhozottak' sorsa! (170.).

Eddig Eschenmayer ur, midőn egészen önszakában működve, a' beteg' álmait saját belsejéből tovább szövi. — Midőn Dante a' költői ihlettség' teljhatalmában magát holtak' birájának teszi, 's az elő- és középkor' lelkeit pokol-, purgatorium-'s paradicsomra osztályozza fel: egy fenséges színjátékot nyujt, millyet csak a' jellem' gyakorlati hatálya és a' genius' bátorsága adhat; de ha kába dőreség veszi a' pokolbírói pálczát ronda kezébe és az előtte érthetetlen nézetek' (elvek) képviselőit örök kárhozatra taszítani törekszik: akkor illy gyáva cselekvény nevetséges lehetne, ha egyszersmind undorító is nem volna.

Strauss (Jahrbuch für wissenschaft. Kritik Nro 29—33. 1838.)
után. M.

BIBLIOGRAPHIA.

31. NUOVI ANNALI *delle scienze naturali*, pubblicati dai signori ALESSANDRINI dott. ANTONIO prof. di anatomia comparata e medicina veterinaria, BERTOLONI cav. dottore Antonio prof. di botanica, GHERARDI dott. Silvestro prof. di fisica, RANZANI monsignore Camillo prof. di zoologia e mineralogia. Bologna, nei tipi di Jacopo Marsigli. 1838—1840. — Ezen folyóirásból minden két hónapban egy 12 ívnyi füzet jelenik meg réztáblákkal. Egy évi folyamát, ára 5 római scudi, vagy 26 olasz lira és 86 cent. — 1831-ben megszűnt az 's most ugyan azon jeles férfiak' felügyelése alatt folytattatik, sokkal terjedelmesebb terv szerint. Az értekezések választott tagok által készítettnek. Egyébiránt a' folyóirat' első része eredeti értekezéseket, a' második criticákat 's jelentéseket foglal magában. Az eddig kijött füzetek nagy becsű eredeti értekezéseket foglalnak magokban, melylyek a' természeti tudományok' minden ágára világot hintenek. A' második rész fontos munkák' taglalását, a' francia institut' 's bolognai academiá' munkálkodásiróli közléseket éssok új munkákróli jelentéseket nyujt, mellyek Német és Franciaországban 's Angliában megjelentek, 's mellyeknek ismerete különös érdekű mindenre nézve, ki a' természeti tudományok' mezejéni csudálatos szorgalom' gazdag gyümölcseit ismerni akarja.

32. IMPERIALE e reale *Galleria Pitti*, illustrata per cura di Luigi BARDI regio calcografo. Firenze, 1836—1840, presso l' editore in foglio. Az egész munka száz csomóbol álland, mindenik öt rézképpel 's magyarázattal 's a't. Egy csomó' ára helyben 10 frank. — A' pompás Pitti palota nagysága, tiszteletes tekintete 's méltóságánál fogva az építészek' ítelete szerint az europai fejedelmek' legcsudálatosb ülőhelye, mihez még a' művészek' megegyezése szerint azt is lehet adni, hogy az a' festészet' legfényesb 's legbámulatosb laka. Ennek megmutatására elég legyen csak azt említeni, hogy míg más híres királyi raktárak, vagy nem dicsekedhetnek azon szerencsével, hogy az isteni Rafael' valamelly munkáját bírhatnák, vagy legfeljebb egy két dolgozatához juthattak ezen halhatatlan mesternek, a' Pitti képtár

annak egy egész sorával kevélykedhetik, melly maga elég volna dicsőséget szerezni Olaszthonnak 's fejedelmeinek, kik oly nagy bőkezűséggel tudták ezen nagy becsü emlékeket öszvegyűjteni. Add ezekhez Pietro Perugino', Fra Bartolomeo', Andrea del Sarto' 's lehet mondani a' toskánai iskola' legszebb virágának fenséges képeit. 'S ezen dicső gyűjtemény még jelennen is gazdagittatik a' mostani nagyherczeg II. Leopold' nagylelkü gondoskodása által. De egy illy nagy kincsnek, mellyet a' génius által ihletett 's az értelem által vezetett művészi kéz létrehozott, nem kelle vala egyedül a' gyönyör', a' csudálkozás' és studium tárgyának maradnia. Illy költséges gyűjteménye a' művészet' remek termékeinek, nem csak azon nemzetet dicsőíti, melly azokat teremté, hanem az egész emberi nemzet' méltóságát emeli, 's ismertetnie és elterjesztetnie kell annak minden nemzetek közt, mellyek a' szép' csudái iránt meleg érzéssel bírnak 's mellyek örökségök gyanánt tekintik mind azt, mi az emberi nemet diszesíti. — A' Galleria Pitti' első pompás leírása 1789-ben jelent meg Párisban, Leopold József nagy herczegnek ajánlva, következő czím alatt: *Tableaux, Statues, Bas-reliefs et Camées, de la Galèrie de Florence etc. du palais Pitti dessinés par M. Wicar, peintre, et gravés sous la direction de M. Lacombe, peintre etc.* fol. — Luigi Bardi' jelen pompás munkájában a' rézmetszetek' fő felügyelését a' híres cavaliere Toschi viszi. Calamatta, híres művész, Ferreri kijelelt nevendéke Garavagliának; Marri a' nagyhírü Longhi' tanítványa; Rosaspina a' bolognai rézmetsző iskola' disze, 's Morghen' egész iskolája a' derék Perfetti által vezérelve vetélkedve tartják fen ezen vállalat' jóságát 's méltóságát. De különösen a' bolognai metszők tüntetik ki magókat ezen seregben a' rajzolat' hibátlansága 's tisztaságában 's a' siker' erejében 's merészségében. Ezen rézmetszetekhez járulnak jeles írók által irt magyarázatok, melyekben a' művészet' becsének megértését eszközlő fejtegetéseken kívül, gondolkodó ész' fontos maximáit 's néha józan erkölcsi elveket találasz; úgy hogy a' művészetnek szentelt ífjak, ezen magyarázatok' olvasásából hasznos oktatmányokat vonhatnak, értelmes öszvehasonlításokat tehetnek 's termékeny gondolatokra ébreszthetnek.

33. *MANUALE di chimica ad uso degli studenti*, di Giambattista CANOBBIO, dottore del collegio di filosofia nella R. Università di Genova, ripetitore di chimica etc. Parte I. *Chimica minerale* di pag. 188; parte II. *Chimica vegetabile ed animale*, di pag. 326. Genova, 1831—1836. Faziola, in 8. Ára 5 ol. lira és 60 cent. — Panaszkodik jelen munká' egy recensense, hogy a' chemia általában véve, Olaszországban kevésbé műveltetik mint más mivelt nemzeteknél. Mit mondjunk mi magyarok, kik Gren' chemiájának fordítása óta csak egyetlenegy rendszeresen kidolgozott chemiával sem dicsekedhetünk anyanyelvünkön? 's hogyan

igényelhetünk azután tudományos műveltséget, ha anyanyelvünkön a' tudomány' legfőbb ágaiból sem bírunk kézikönyveket? Tanulunk ugyan chemiát egyetemünkben, de annak úgy szólván csak héján rágódunk, mert gyakorlati oldala csaknem ismeretlen mező marad előttünk, holott a' természeti tudományok' lényege a' tapasztalás. Canobbio ur' munkája a' tudomány' jelen állapotjának megfelel, kivált organicus részében, melly a' mai chemicusok' vizsgálódásinak mezeje. Az előadás egyszerű 's könnyen érthető, mi a' chemiai dolgozatoknál gyakran hiányzik.

34. SULLA GIACITURA *del carbon fossile in Europa, ossia delle località ove riscontrare si può con certezza questo combustibile.* Memoria del sig. G. COLEGNO, segretario per l' estero della Società Geologica di Parigi, traduzione con note del dott. G. BALSAMO CRIVELLI D. S. di storia naturale in Milano etc. Milano, 1838. 8. — A' köszén jelenben nagy becsű ásvány különösen a' gőzgépelekre nézve, honnan kíváncsian felkerestetik az mindenütt hol remény nyílik annak feltalálására. Már hogy az alapos remények együtt legyenek 's a' hamisak megzáfoltásának Colegno ur ezen tudós emlékiratot írta. Előadja itt ő azon geognosticai és geologiai normákat, mellyek a' köszénkeresésnél megerősítik vagy megsemmisítik a' reményt annak találása felől. Jelen értekezés hazánkra nézve is sok tekintetben érdekes, hol egykor reménylünk nagy szerepet játszand a' köszén. Mennyivel gazdagabb e' tekintetben hazánk Olaszthonnál, már csak azon közlésből is kiviláglik, melly Berghaus' évkönyveiben (Berghaus Annalen der Erd- Völker- und Staatenkunde. 1839. Dec. S. 267) dr. Rumytól találtatik.

35. GUIDA *del Educatore*, foglio mensile compilato da Raffaele *Lambruschini*. Firenze, coi tipi della Galileiana. — Egy évi folyamata' ára 11 lira 20 cent. Jelen folyóírás által szerző magának nagy érdemeket szerzett Olaszthonban. Kivívja ő ez által, hogy a' nevelés mint tudomány és mesterség annál méltóbb tárgya a' komoly studiumnak, mennél fontosb 's elkerülhetlenebb következesek származnak annak elhanyaglásából; sok visszaélések, fonákságok 's elhanyaglásoktól menté meg azt hónapban, 's az alatt míg egy részt mélyen gondolt tanokkal világosítá fel, más részt könnyű 's világos előadásmódjával népszerűvé tevé azt. Ezen folyóírás egyebiránt két részre oszlik, mellyek' elsője tulajdonképen a' *nevelő vezére*, másika *olvasmányok' sora gyermekek' számára*, Amabban értekezés foglaltatnak, a' nevelésnek mint tudománynak bizonyos elvekeni megalapítására 's mint mesterségnek bizonyos szabályok szerinti gyakorlására; ebben jó példányok 's hasznos tanok' gyűjteménye van a' gyermekek' közvetlen hasznára. — Az első részben saját eszméit fejté ki Lambruschini ur a' nevelésről egy előbeszédben, melly tanúsággal teljes. Senki sem fejtette ki tisztábban 's célirányosabban annak szükségesváltát, hogy a' nevelésbe egy igaz-

gató elvet kell megalapítani, mely a' nélkül hogy visszajejtse azt a' tekintély' régi rendszerébe, kiragadja azt a' bizonytalanság 's elhanyaglás' állapotjából, melyben régóta teng; azon maximumát, hogy a' nevelőnek nem kell azon igyekezni, hogy a' nevéndékbe saját eszméit öltsa be, hanem tehetségei' kifejlése' tanujának és segédének lennie; hogy az oktatás nem annyiban abban áll, hogy a' gyermek' elméje ismeretekkel gazdagíttassék, mint inkább abban hogy elméje kifejlesztessék, hogy az erős és helyes legyen; azon maximumát egy szóval, hogy a' nevelés főleg a' tehetségek' kifejlesztésében áll. — Midőn a' nevelésről szólunk, bús érzet foglal el bennünket, annak meggondolására, hogy nálunk mind eddig nevelés' dolgában is olly kevés történt. Mindenek nyelvén peng' a' nevelés, a' nélkül hogy tetteges mozgalmakat volnánk szerencsések látni. Mi csekély a' valódi részvét ezen fontos tárgy eránt bizonyítja már az is, hogy nehány év előtt elkezdett nevelési folyóiratunk alig haladhatott egy pár fűzetig. Mi szegény e' tekintetben literaturánk, mutatja az hogy a' legutóbbi három év alatt két idetartozó munkácska jelent meg; az alatt míg más művelt nemzetek' nevelési literaturája minden évben gazdagon gyümölcsözik. Valóban ideje volna már, hogy íróink a' literaturá' ezen fontos részére, alapkövére minden tudományos és erkölcsi fejlődésnek, teljes figyelmet fordítanának!

73. *DU MICROSCOPE et de son application à l'étude des êtres organiques.* Par M. MARTINS, membre de la commission scientifique du Nord. Paris, 1839. 4. — Jelen könyv csak 56 lapból áll, de teljes az hasznos és érdekes oktatmányokkal a' microscopium' használatmódjáról, mind a' növényi, mind az állati életműves testek' vizsgálatánál. Elég világos magyarázatot hocsátván előre a' világsugarok' meneteléről a' tárgyaktól egész a' szemig, a' mesterséges dioptricus készületen által, átmegy Martius ur, mind azon szükséges óvakodások' előadására, melyek szükségesekek mindennemű' csalódás' vagy hiba' kikerülésére. Minden idetartozó tanuirományok által, melyeket minden nemzetek' leghíresb micrographusai nyujthattak, segittelve, 's a' microscopium által elérhető legfontosb tapasztalatokat 's figyeleteket ismételve, reájött, hogy nagy hasonlatosság van a' növényi tömlőcske 's a' vér' golyócskái között. Mind amaz mind ezek élnek; mind amaz mind emezek horíték és bennékből látszanak állani; mind amaz mind emezek azon lény' nevedésére szolgálnak, mellynek részei: honnan következik, hogy mind amaz mind a' vérgolyócskák, noha a' teremtés' hierarchiájában két annyira különböző fokon állanak, ezen elemi testceskék még is ugyanazon célra szolgálnak. Nélkülözhetlenek ők az életműves testek' kifejlésére, mellyeknek egészítő részét teszik, 's melyeknek úgyszólván eredetöküi szolgálnak. — Egészen új figyeletek találatnak ezenkívül ezen munkában a' veres és zöld hó-

ról, melyet szerző úgy tekint, mint ugyanazon nagyrészt növényi tömlöcskékből álló substantia' módosításait. Számos microscopicus vizsgálatok láttatnak erősíteni, mint mondja, hogy ezen eredetileg veres hó, a' levegő' és világosság' folytonos befolyása által kapja a' zöld színt.

37. DELLE MALATTIE *morali de' letterati e de' rimedj loro.* Opuscolo di N. G. DALLA RIVA. Verma, 1837. G. Antonelli. 44 l. 8-adr. — Szerző a' tudósok' erkölcsi nyavalyáit *belsőkre és külsőkre* osztja. Belső nyavalyák szerinte: 1) *Tudománybeli telhetetlenség*, honnan származnak a' tanulásbani mértékletlenség, felesleges szorgalom, lázzal rokon kíváncsiság az igaznak felkeresésére, kikutatására minden dologban, fejtérés minden legkisebb apróság' kinyomozásában, megfontolásában 's újra megújra átgondolásában 's a't — 2) *Fantasztaság* (Fantasticheria) vagy is az agyremek' való helyetti tételének büne 's a't. 3) *Megátalkodottság és makactság*, mivel azok kik sokat izzadtak és étszakáztak 's könyveiket úgyszólván széttépték, könnyen elhiszik, hogy másoknál többet tudnak, honnan nehezen tudják magokat elhatározni, visszavonni lábokat az utról, melyet egyszer választottak 's a't. 4) *A' másokkai beszélgetéstől tartózkodás*, részint mivel a' tudósok a' legzetlenebb 's tudatlanabb emberekkel találkoznak, kikkel beszélni nem tudnak, részint mivel az emberi nemet sokkal lejjebb nézik, minthogy eszelőkódéseiket tekintetbe vegyék. Innen származnak az embergyűlölés és magányszeretet. 5) *Nagy szenvedés a' szerencsétlenségekben*, mivel a' tudós jobban meg tudja fontolni a' rosznak következeit, 's jobban ismeri és méltatja az elvesztett jót. A' tudós gondolkodik; már pedig a' boldog élet' nagy titka, keveset gondolni. 6) *A' megsértések eránti nagy érzékenység.* 7) *Felesleges egyenesszívűség és hiszelekenység*, mivel az örökös könyvek közti élet miatt, 's mivel a' tudós úgy szólván egy más világ' polgárává tévén magát az emberi gonoszság' ismeretében csaknem egészen tapasztalatlan, 's az élet' mesterségével nem bír, alig ismeri azon hálókat, kelepczéket, gazfogatásokat, melyek mindenfelől tétetnek elibe, 's nem tanulja meg miként kell az emberekkel társalgásból hasznot húzni, mint azt némelly rókák tenni tudják, emberi álarcz alatt; felemelkedvén e' mellett lelke a' tudományok által, irtózik minden színlés és tettetéstől is 's utál minden álarcz alatti járdalást, de nem tud hallgatni sem, ott hol minden hallgatást láttatik parancsolni, mintha minden zabolázása a' beszédnek, nyúl szívűség vagy alacsonyság volna. Mind ebből természetesen egyszerre származnak az egyenesszívűség és hiszelekenység, minden ezeket követő rosszak' kíséretében. 8) *Az élet' legédesb csalódásinak eltűnése*, mivel megtanulván a' hamisnak 's ügytetszőnek eltávoztatását a' tudományok által, 's megszokván úgy tekinteni a' dolgokat a' mint vannak, csak hamar a' szomorú valóság' elnyomja a' kedves képe-

ket 's az igaz mezitelenységben maradván a' tevedés' szorongató elismerésére jutunk, honnan az élet sokszor teherre lesz, nem levén szabad attól menekedni. — A' külső erkölcsi betegségek ezek: 1) *A' szegénység 's örökségi rész' elvesztése*, mivel az emberek a' gyönyörűséget 's a' hasznost megfizetik, de csak az érzelkek' gyönyörűségét 's az anyagi hasznót, az alatt míg a' tudományokból szírmazó gyönyörűséget csak kevesen tudják méltatni; honnan Malibran hat hónap alatt néhány estvékeni trillázásért hatszázezer frankot kapott Párisban, 's Botta néhány évvel azután csaknem éhen holt ott meg. 2) *A' rokonok és nő*; mert ritkán történik, hogy azok épen úgy izleljék és szeressék mint te a' tudományokat és könyveket, 's inkább szeretnének valami mesterséget, valami professiot, mely több pénzt hozna be a' házba. 'S ha a' tudósnak még ezenfelül fiai vannak, mennyi időt lopnak el ezek tőle 's mennyi gondot okoznak nekik! 3) *A' tudósok*, mivel ezekkel mégis társalogni kell 's kevesen vannak köztök felemelkedett 's nemeslelkűek, mint várni lehetne azoktól kik a' tudományokkal foglalkoznak, sok gonoszok 's rosszlelkűek vannak köztök, nagy részt mind dicsértetni kívánnak, fáradhatlan vadászai a' hírnek, kik sok kedvetlenséget okoznak. 4) *A' folyóirások*, melyek gyakran igazságtalanok 's rágalmazók, 's a' helyett hogy részrehajlatlan ítélőszékek volnának, gyakran alacsony szenvedelmek organumai. 5) *Az irigység*, mely gyakran a' tudósokban magokban egymásiránt, gyakran a' tudatlanok 's gazdagokban mutatkozik amazok iránt. 6) *Az üldözések*, midőn a' tudomány' fensősége iránti irigység 's rosszlelkűséghez hatalom is járul. 7) *A' hír*, mely ha néha gyönyört 's vigasztalást nyújt, máskor terhedre 's akadályodra lehet, mivel ha híred nevededik, mindennek tetteidet magyaráztatják 's taglalgatják, ólálkodnak, leskelődnek utánnad 's csaknem meghalnak ha nem tudják mit gondolsz, mit teszel 's így nem hagyának békében 's szabadságban. O hányan kívánnának nem lenni híresek, csakhogy életök nyugalalmát 's csendjét ne háborítanak! Hányan keresik hasztalanul a' setétséget, csendet és magányt, ön hírók által kinoztatva és üldöztetve! Szerző érdekes és fontos munkájának második részében az előadott nyavalyák elleni gyógyszereket számlálja elő, melyeket méltó magában a' munkában elolvasni. Dalla Riva ur igen gazdag ismeretekben 's anecdótákban, melyekkel kellemetesen tudja felékesíteni azt, mit mond.

CRITICAI FÁBOROZÁSOK.

NEGYEDIK CZIKKELY.

SPANYOL IRALMI ÁLLAPOTOK.

I.

Az időszaki sajtó 1841-ben egy spanyol' nyomain.

Az időszaki-sajtó e' század' elején póláiban tengett Spanyolországban. Madridban csak a' *Gaceta oficial del Gobierno*, jelent meg 's egy hirdető és néhány hetilap művészetek' és tudományok', iralmi critica' és divat' körében, sőt az utolsók nem is szabályosan. Tulajdonkép' hát a' monarchia' fővárosában csak két nyilvános lap volt, az egyik kormányügyek', másik vevés', eladás' 'stb hirdetések' közléséül. Kisebb, nagyobb mértékben hasonlólag a' megyei székhelyeken, Barcellona-, Sevilla-, Cadiz-, Valencia-'s egy tuczet más városban, miknek legfeljebb a' magok *Diario*-jok vala, mellyben hajók' érkezése indulása, adás 's vevés, élethirek az épen ünneplett naptári szentről, 's néhány böngészet a' madridi Gacetából; nagy gyéren egy tudományos vagy művészeti czikk vagy költemény.

E' vala ép' olly nyomoruságos, mint hű képe a' spanyol időszaki sajtónak, midőn 1808-ban a' dicsteljes nemzetháboru kigyúlt. Azon vágy, egész Európából, főként a' félszigetről a' harcok' hieit ismerni, hirlapok' alapítására szolgált ösztönül minden, nem francia kormány alatti városban. Ez' olvasás és tanvagy a' politicalai eszmék' 's az új kormány' változásával még emelkedett. Azon kornak időszaki sajtója megmérhetlen hatást gyakorolt; egyetemesen védelmezé azon nemzetügyet, melly a' spanyoloknak annyi bátorságot 's hősiséget nyujta, 's annál könnyebb.

nyekben vezérelheté a' közvéleményt, mert ez mindenütt elébe jött. Akkor keletkezett a' *Censor*, egyike a' legjobb spanyol lapoknak, mert iralmunk' legfényesb nevei csatlakoztak hozzá. — Midőn a' néplelkesülés' e' kora 's viharai elvonultak 's VII. Ferdinand' visszatértével 1814-ben a' sajtó elnyomatott, a' politicalai lapok' nagyobb része 's csaknem *minden* tudományos folyóírás, a' mi kevés volt, ismét megszűnt, bár azon állapotba, hol a' század' elején valánk, vissza még sem süllyedénk; sőt inkább, az olvasmány' szeretete egyszer elterjedvén, néhány új lap keletkezett új helyeken, de egy sem vergődhetett közülök némi jelentékenységre.

A' képviseleti rendszer' és sajtószabadság' visszaállításával 1820-ban új mozgalom keletkezett a' hirlapvilágban is, főleg a' fővárosban. 10—14 kizárólag politicalai lap közt, a' *Censor* is ismét fölmerült. De csak kevés élte túl az egész alkotmányos korszakot; gombákul, tuczetenként jöttek létre, 's tuczetenként haltak megint születésök után. 'S úgy a' megyei városokban. Pedig néhány igen jól volt szerkesztve, bár nagyobb részében azon kórnapok' szenvedélyei dúlongtak. — Tudományos hirlapunk egy sem volt.

Az 1823-ban ismét helyre állított féktelen kormány, a' sajtót megint elnyomván, ismét a' régi állapotba süllyeszté vissza, csak azon különbséggel, hogy a' kormány' befolyása alatt folyó lapok nagyobb rétből jelentek meg 's hasábjaikban néha egy egy tudományos vagy iralmi cikknek is helyt adának; de saját külön lapja ez' osztálynak nem vala. 1828 vagy 1829-ben a' *Correo* Madridban bővebb iralmi és tudományos toldalékokkal 's tarka hírekkel a' megyékből jelent meg, 's meglehetősen criticalai- és gúnykezeléssel tartogatta fel életét. Nem sokára ezután a' *Cartas Españolas* (spanyol lapok) keletkezének, egy kizárólag tudományos iralmi lap, mellyben Carnerero, Mesonero, Larra és más nagytekintetű férfiak dolgozának. E' lap és a' *Correo* fentarták 's emelék az olvasmány' kedvelését a' király' haláláig vagy helyesebben: azon napig, midőn betegsége alatt Mária-Krisztina ragadta meg a' kormány' fékeit. Most, midőn Zea Bermudez és Ofalia ministériumba léptettek, életdöfés történt a' hirlapvilágon. Madridban a' *Diario de la administracion* alapítatott, pusztán a' kormányrendeletek' hirdetéséül, 's szabályul és forrásul szolgáló a' megyei lapoknak. Ugyan is, minden megyei főváros' számára egy *Boletín oficial* szerkezete rendeltetett, mellyre minden a' megyéhez tartozó helység' törvényhatósága aláírni kénytetett. Ezekben nyomtattak le a' kormány' körlevelei, rendeletei 's határozatai 's a' megyei hatóságok' hirdetései; 's a' pusztá lenyomás e' hirlevelekben már hódolatra kötelezett mindenkit. E' szabály a' hirlelés' sok költségeitől 's a' kormányt és megyei hatóságokat sok időtől és irástól kímélte meg. De ez nem egyedüli haszna volt; hasábjaik' egy része ér-

tekezéseket hozza kormány- 's gazdasági tárgyokról, tudnivalókat kézműves' és földész' számára, sőt néha azon alapok' taglatát, mik valamely törvény' megváltoztatását vagy új határozat' életbe léptetését föltételesték. E' lapok' létrehozásának sok akadállyal kellett küzdeni; de végre csakugyan sikerült 's a' hol jól szerkesztvék, üdvös hatással léteznek jelenleg is.

Azon korban, VII-d. Ferdinand' betegsége alatt, több tudományos és political lap keletkezett Madridban, bár kevés számból áll 's vallás', politica' és belügyek' tekintetében szigorú censura alatt, de más tárgyra nézve tűrhető szabadsággal. Zea Bermudez egy az osztrák és porosz mintára utánzott kormányrendszert gondolkozott Spanyolországba behozni, az az: az anyagi érdekeket védni és kegyelni, a' tanügyet emelni 's terjeszteni 's türelmet és engedékenységet gyakorolni minden dologban, mi a' nyugalom' és rend', de főleg a' felsőség' és vallás' kárára nincs. E' rendszer' szilárdításául hatalmas segélyeszközt látta a' sajtóban, főleg ha azt csaknem kizárólag saját eszméinek teszi közlőjévé. A' király' halála kijátszá terveit 's tönkretette szép eszméit, mert a' forradalom már emelkedék, új életet alakítani elporlott idomok felett.

Zea Bermudez megbukván 's Martinez de la Rosa lépván a' kormányra, az időszaki sajtó' vezérlete is új alakot nyert 's minden időgyilkos üres böngészetet kiszórva bectelen gyomúl, mindég inkább és inkább a' politicához fordult, míg végre egyetlen feladásául 's eleméül tevé. A' körkörülmények kegyelék az irányt, 's jó lapoknak, mint *el Arista* és *el Technologico*, sőt a' *Diario de la Administracion*-nak is számos és fogékony közönséget szerzek. — 'S így ment ez 1838-ig. Naponta új meg új lapok keletkezének 's enyésztek 's néha mar 14 napi élet után; az időszaki sajtó lőn minden egyéb kérdés felett a' fővény, min az exaltadok és moderadok egymást megharczolgaták és vivás közben inkább és inkább felmelegültek. De a' nép' rokonszenveikhez az elsőbkek' nyelve 's iránya szóllt, mert e' pályán reménykedék a' százados fáradalmak' igéit testté küzdeni. 'S a' koszorú már el volt víva, mikor a' moderado-k önhitt álmaik' fellegeiben magokat észrevehék. Az előbb mankókon pöffengő, érthetetlenül bölcs beszédmód helyett, az *El Jorobado* (a' púpos), *el mundo*, *el Duende* (a' manó), *el Nosotros* (mi mások) szeletein a' póriás birkozás' gúnyoló és neveltető nyilai vétettek elő. A' számítás, ismerve a' portugál és spanyol nép' hajlamát 's fogékonyt az efféle könnyedke elmeétek iránt, nem vala rosz, de kimenetele éppen váratlan. Mert az ellenfél saját fegyvereit fordítva a' támadó csoport ellen, fuldokló kacaj közt kergeté előbbi komolykodva pöffengő álláshelyeire; 's a' vívtért megtartani, nem volt nehéz. A' kormány, igen okosan, jónak lelé, szabad tért hagyni az elvek' és tények' küzdelmeinek, mik-

nek legmagasb diadalfokát az 1840 szeptemberi „Pronunciamento“-ban érték el.

E' szak alatt 1834—8-ig a' megyei sajtó, mint szokás, a' fővárosi irányában haladt. Barcelonában a' tisztán politicalak' száma 7—8-ra emelkedett, Valenciába-, Sevilla-, Cadiz- és Saragossában 2—4 jelent meg, a' többi megyei városban legalább egy, de *egy* tudományos vagy mulattató nem politicalak' sem. Hogy a' megyékben még több lap nem merült fel, oka volt, mert a' madridi lapokat mindenhol éhvágygyal nyeldesék el, ezek adván a' leggyorsabb 's hívebb híreket hadiesemények, valamint a' politicalak' változások 's corteshatározatok felől. 'S a' megyei sajtó, az önállóbb barcellonaikat kivéve, csak a' fővárosi forrásokból merítgetett. — A' fergetes és nyomasztó korban Madridban néhány tőkélyes szerkezetű lap keringett; többekben a' híres szónok Galiano, Pacheco, Benavides, Donoso Cortes, általában Spanyolország' „legjobb metszetű“ tollai dolgoznak. Az *Abeja* (méh), *Revista* (szemle), *la Ley* (a' törvény), *el Píloto* (a' kormányos) bár melly egyéb ország' legjobb lapjaival mérkőzhetők. Külső kiállítás' tekintetében is; névszerint az *Espanol* csaknem pazaron vala nyomva. Ez általában a' szép nyomás iránti izlést terjeszté el, valamint az emelkedő verseny a' lapok' árait is megcsökkenté, mert a' mik azelőtt havonként 30 réalba kerültek, jelenleg 12-ért kaphatók.

1838 vége 's 1839 eleje felé némileg únni kezdé a' közönség e' politicalak' végetlen soványságot 's örök vitáit pártszenvédelmeknek. 'S tudományos, iralmi, művészeti 's általában széptani lapok keletkezének; mert bár az *el Semanario Pintoresco* (a' festői heti lap), egy neme a' Fillértáraknak, már 1836 óta Madridban, 's egy hasonló rendezetű 's irányu lap Barcelonában létezett, de társtalanul egész Spanyolországban, néhány e' féle, egy pár hónap alatt halálra tengett vállalat' kérészetét nem is számíthatván. A' „Semanario Pintoresco“ kétségtelenül magasztalást érdemel, mert nem csak jól van írva, de népszerű spanyol jellemét (espanolismo) is mindég híven megőrzé, csaknem kizárólag spanyol emlékek', jeles férfiak' 's erkölcsrajzok' közlésére szoritkozván; 's hitelét nem csak a' jelen napig megtartá, sőt körét is naponta szélesíti. Nyomaiba több lap lépdelt, erkölcsök' és szokások', divat', kormányügyek', tudományok', névszerint gyógy- és törvénytan' 's népnevelés' körében. E' miatt a' politicalak' sajtó befolyása' nagy részét elveszité, elannyira, hogy két év óta az első osztályu lapok csaknem hihetlenül szaporodtak. Számokkal világosabban kimutathatjuk. *Negyvenkét* lap jár jelenleg a' spanyol fővárosban, többnyire mindennap; osztályokra rendezetten a' következők:

Négy hivatalos lap: *la Gaceta*, *el Boletín oficial*, *el Boletín de Bienes nacionales* és *el Boletín de la milicia nacional*. Az első a' tulajdonképi kormánylap, a' második a' megyei ha-

tóságoké, a' harmadik a' nemzetbirtokok' eladását hirdő 's leírásaikat adó; a' negyedik a' városi katonaság' hivatalos lapja. Megjelennek mindennap reggel. *Kilencz*, politicát tárgyazó lap: *la Constitucion*, *el Hablador patriota* (a' honfi szónok), *el Eco* (viszhang), *el Huracan* (vihar), *el Corresponsal*, *el Castellano*, *el Correo* (hírnök), *el Cangrejo* (ollótlan rák), és *la Epoca*. A' két első ministeri, a' harmadik a' monarchiai fellengzőké, a' negyedik népelvű, az ötödik inkább adminisztratív, de politicáról is beszél 's mind eddig fentartá pártatlanságát; a' négy utolsó a' fellengzőké. Mind a' kilencz napi-, kettő reggeli-, a' többi estilap.

A' két hadtani lap: *el Correo militar* és *el Grito del ejercito* (tábori szózat), 14 napban jelen meg.

El Catolico és *el Altar y el Trono* (oltár és trón), két vallási (az első napi) lap.

Nevelés- és iskolaügyben: *el Amigo de la Niñez* (Gyermekbarát) és *el Boletin oficial de instruction publica*. Hetenként másfél vagy két 8-rétű ivben.

Jog- és törvénytant tárgyazók: *la Gaceta de los Tribunales* és *el Boletin de Jurisprudencia*. Az első naponta, a' másik hetenként kétszer. A' spanyolok történetileg ismert derék jogászok.

Orvostanban: *el Boletin de Medicina, Cirugia y Farmacia* és *el Semanario de Medicina, Cirugia y Farmacia*. Kezdetben hetenként egyszer, most kétszer megjelenők.

Tizenhárom lap a' tudományok', iralom' és ipar' körében: *el Semanario pintoresco español*, *el Fanorama*, *el Bibliotecario*, *el Trovador*, *el Iris*, *Revista de Teatro*, *el Pensamiento* (az eszme), *Denunciador cientifico* (tudományos hírlő), *Boletin de fomento*, *el harpa del bardo* (a' bard-hárfa), *la España maritima*, *la Revista de Madrid*, *el Elegante*. Nagyobb része hetenként egyszer, a' legkisebb egy, a' Revista de Madrid hat ivben havonként. Némellyik fa- és rézmetszetekkel, az Elegante divatképeket ad. A' kiállítás általában hibátlan 's mérsékelt árú, mert a' havi bérllet 3—8 realt (18—48 kr.) nem hág felül.

Havonként egyszer egy könyvtárusi értesítő jelen meg: *el Boletin bibliografico*'s naponta egy hírlő: *el Diario de Madrid*.

Mulattató és gúnylap 4: *el Zurriago* (a' korbács), *Fray Gerundio* (a' népszerű papi „Don Quixotte“ név alatt is ismeretes regény szerint) *el Gobierno representativo del bello sexo* (a' szépnem képviseleti kormánya) és *Fray Junipero*.

Tehát Madridban magában 42 lap! Hihetlennnek látszik, hogy mint tarthatja fen magát soká a' nem nagy városban (körülbelől 280,000 lakossal) illy roppant journalisicai tömeg; és pedig minden felév új meg új jeleneteket hoz. Időszaki sajtónk most vajúdik, de holnap már enyészetéhez közelgethet, mig végre

csak a' kellő és szükséges marad meg. — Legtöbb vevője a' hirdető lapoknak van; a' Diario-nak 12,000-ren felül. A' politicalaiak közt a' Correo Nacional, a' Corresponsal, a' Cangrejo 's az Eco del Comercio a' legolvasottabbak. Az elsőnek 4, a' másikkak 3 ezer előfizetője van. A' tudományos és iralmi lapok közül a' Semanario Pintoresco legterjedettebb, körülbelől 5000 olvasóval; a' többinek alig van 800. A' Catolico (vallási lap) 14,000 példányban kering; a' nevelés-, jog- és gyógytani lapok 2000 körül; a' nyilvános — számos — a' magányolvasó-egyesületeket nem is számítva. 'S ha ide gondoljuk, hogy legalább három olvasót vehetni minden előfizetőre, úgy lelendjük hogy hazánk e' tekintetben is, néhány hangosabb társával versenyezhetik. Hát ha még e' szép föld annyira kizsarolva nem lenne! —

Hasonlag mutatkozik az időszaki sajtó a' megyékben. Barcelonában most csak két politicalai lap van, de tudományos és művészeti több, sőt vallási is. Valenciában 3 iralmi, Sevillában a' *Revista Andaluza* 's Granadában *la Alhambra*, mind jól szerkesztve. Palma de Mallorcában is jön két iralmi lap. 'S így lépett ez új kőr mindenhol a' politicalai' nyomába, úgy annyira, hogy a' politicalai sajtó is kénytelen mintegy, iralmi, tudományos, művészeti vagy legalább mu'attató feuilletont adni mellékletül. Persze a' széptani lapoknak kezelése is könnyebb, mert biztosítékot nem adnak, mint a' politicalai 's *vallási* lapok, miknek 2000 duro-t (4000 pengőn felül) kell készpénzben vagy status-papirokban kimutatni 's azon felül felelős szerkesztőséget írni alá.

E' kórnak lassanként szünni kell és szünni fog, 's a' tudományos journalismus kellő határai közéapadand; de a' verseny annyiban meghecsülhetlen, mert talenteket szül 's a' politicalai lapok' hangjára is javítólag hat, 's hasábjait nem érdeküres pártvitákkal „de lana caprina“ tömeti meg. Sőt az ipar' és kereskedés' emelésére is jótékony hatályú, sok kéznek adva foglalkozást, kenyeret. Így például, tilos levén a' külföldi papír' behozatala, a' belföldi papirgyárak rendkívül emelkedének 's magában Madridban négy új nagy papirmalom van keletkezőben, a' naponta emelkedő kellékek' fedezhetéséül.

Ez jelenleg a' spanyol sajtó' állapotja, 's mint a' más alakokban is újuló szellemi élet' kifolyásáé, öröm- és reményteljes az emberiség' és tudomány' barátja előtt. Adja isten, hogy új fergetet ne fékezze le megint ifju haladását.

Kazinczy Gábor.

CRITICAI SZEMLE.

TÖRTÉNETTAN.

History of the reign of Ferdinand and Isabella, the catholic, of Spain. By William PRESCOTT. London, Bentley Richard. 1838. 1-ső köt. XXVII. és 459 lap. II. köt. XXI és 562 lap. III. köt. XX és 616 l. 8-adr.

Az angol történetírók egy európai tartomány' történetudományát sem szaporították olly dús adatokkal, mint Spanyolország' történetírását, hanem ha tulajdon hazájokét. I Károly' idejétől III Károlyig a' spanyol uralkodók' élete tudós angolok' munkái által megvilágosítatott. De Ferdinand- 's Isabellának tartalomdús országglására, olly időszakra, mellyben a' spanyol összesélet a' legelhatározottabb bélyeget vevé fel, mellyben Ximenez tűnődött, Gonsalvez csatákat nyert, és Columbus az isten hívásának nyugot felé engedelmeskedett, egy tengertüli író sem találkozott, míg nem Prescott Vilmos e' munkát magára vállalta. Őt arra ezen korszaknak fontos eseményekbeni gazdagsága, azon felvilágosodottságok, mik az újabb időben Conde és Navarrete által egyes — a' spanyol történetírásnak addig kevesbé érthető — részei nyújtattak, végtére azon kötelesség, mit ő, mint amerikai, magában érze, Columbusnak és korának emléket emelni. Így jelent meg ezen munka, tízéves tanulmányok' gyümölcse, mellynek befejezését az amerikai követség Madridban a' még nyomatlan oklevelek', levelezések' és évkönyvek' felkutatása és közlése által tetemesen segítette. A' szerzőnek az ő Spanyolországa ezen foglalatosság által mintegy szívéhez nőtt; ő ezen tartományt szépsége- 's erejének bőségében látá kifejleni; szorosértelmű nemzeti képek keletkeztek a' mór és germán-román élet' igen szerencsés vegyületéből, ugyanazért csak mély fájdalommal tekinthet a' szerencsétlen ország' jelenére, mikor már benne a' jobb időkhézi alapot képződni látja. „Better be hurried, ugymond a' 15-dik lapon, forward for a season on

the wings of the tempest, than stagnate in a death like calm, fatal alike to intellectual and moral progress. The crisis of a revolution, when old things are passing away, and new ones are not yet established, is, indeed, fearful. Even the immediate consequences of its achievement are scarcely less to a people who have yet to learn by experiment the precise form of institutions best suited to their wants and to accommodate their character to these institutions. Such results must come with time, however, if the nation be but true to itself. And that they will come, sooner or later, to the Spaniards, surely no one can distrust who is at all conversant with their earlier history and has witnessed the examples it affords of heroic virtue, devoted patriotism and generous love of freedom.“

A bevezetés a' castiliai tartománynak a' XV század előtti, és Aragonnak a' XV. század' közepéig átképzett alkotmányva' átnevezetét adja. A' vizsgáló' okos vizsgálódása nem elegendő, a' spanyol tartományok' igen eleven életét felfogni; neki ama fogékonysággal kell felővedzve lennie, miszerint a' nyilvános és házi viszonyok' helyhezetei a' költői egyéniségeket teljes bőségében magának mutatni tudja; ő spanyol költészetből és ezen nép' búskomor évkönyveiből, nyilvános tanácskozásaiból, törvényeiből, 's a' városi társalkodásból kell neki képet alakítania, a' melly egyes részeiben germán rokonságra mutat, Roma' spanyoljaira emlékeztet, 's a' kelet' mélyelműségét és a' phantasia' fontos játékát nyakába felveszi. Bár olly felőlő legyen is az, hogy Éjszakamerika egyesült tartományainak, — mellyek minden kereszttyén országok közt bizonyosan a' Spanyolországgali rokonságban legkeveshé részesek — egy fia, ezen kívánatoknak fő viszonyaiban felelhetett meg, bíráló mégis ezt bebizonyítandó csak a' bevezetésre utasít. Bár néha a' valódi amerikai természet, gyakorlati irányában magától megijedni látszik, ha a' romantikai hegyutak' szédülést okozó magasán magára újra ráismer, — a' szellem őt magával ragadja, 's ezen ifjuságnak és szépségnek nem állhat ellene.

Az Asturia' hegyeibe és Pyrenaeusokba visszanyomott kereszttyéneknél a' nemzetiség tisztábban mutatkozott, mint azt a' legutóbbi időben a' mórok' közeledése előtt ismerjük. A' magasállásuak' fényes és tobzódó élete kihalva, 's vele a' rabszolgaság; az ellenség okozta szegénység és szükség edzett és mértékletes, erős nemzedéket teremt, melly az ő feladatát, az elvesztett örökséget visszanyerni, szemei cőlől soha sem veszté el. A' régi egyházak még állottak, hanem hitetlenek fertőztetéek meg imádságuk által; az elnyomottakért küzdött sz. Yago, papok vivék a' hitbajnokok előtt a' keresztet, nemzeti dalok lelkesítették. Nem magáért vívott a' spanyol, a' kereszttyénségért tette ő ezt. De az nem volt olly had, minőt a' németek a' slávok ellen viseltek; úgy küzdöttek, mint Saladin keleten, lovag ellenekkel

szemközt lovagilag, kiknek királyi udvarait a' keresztyén bajnokok béke' idejében örömet meglátogatók, magokat a' lovagjatekoknál, ragyogó innepélyeknél és a' mór szépség' tüzenél gyönyörködtetendők. Az állandó hadakozási készség alapítá Castilia városainak szabadságát; némelly városhatárban semmi nemes nem szerezhete tulajdont; ugyanazért, és a' polgárok által szigorúan kezelt törvények, és a' hermandad' vigyázósága miatt nem akadunk itt azon szerencsétlen meghasonlásokra, mik O-laszország' nagy városait szétrombolták. Castilia' corteseiben, kik semmi (alsó felső) házak által megosztva nem voltak, a' polgárok' szavazata is érvényes volt, kiket mi koronként magában a' kormánytanácsban is megpillantunk. A' ricos hombres jószágaik' édeletében kielégítést nem leltek; az ő életök is, mint a' hidalgosoké szakadatlan harcz volt a' hitlenek ellen. Zabolátlan romantica uralkodik st. Yago' ezen tanítványiban! Roma csak későbbben nyere Spanyolországban azon nagy befolyást; de a' papság' jószágai korán szaporodtak és az egyház' primása vagy Huelgas apátnője világi fejedelmekként parancsoltak. Illy hatalmas országos rendelkezél a' királyok az elébek rakott korlátokat csak lassanként tolhaták félre. Európának egyik országában sem birt a' király csekélyebb, 's a' nép nagyobb hatalommal, mint Castiliában, mintegy a' XV század' közepéig. Aragon viszonyainak nyomozásánál bíráló fájjalja, hogy szerző Gervinusnak „Versuch einer innern Geschichte von Aragon“ (történettudományi iratok I.) czímű munkáját nem ismeré, valamint általában a' történetírás' ezen részét érdeklő német munkák, melly résznek kidolgozását szerző magának kitüzé, előtte, mit későbbben fejtegetni alkalmunk leend, nagyobbbrészt ismeretlenek maradtak, hacsak más nyelvei fordítások által, mint p. o. Heeren „Versuch einer Entwicklung der Folgen der Kreuzzüge für Europa“ vagy Mosheim' egyháztörténete (Maclean által fordítva), vagy Schlegel „observations sur la langue et la littérature provençales“ azokat meg nem közelíthette. Aragon, Valencia's Cataloniávali összeköttetésében az ő szabadságra alapított átképzésének nagy részét az utóbb nevezett tartománynak köszöni. A' szabadság az étellel az elválási pontnál mégis egybefűzöttnek látszik! „The seacoast would seem to be the natural seat of liberty. There is something in the very presence, in the atmosphere of the ocean, which invigorates not only the physical but the moral energies of man. The adventurous life of the mariner familiarizes him with dangers, and early accustoms him to independence. Intercourse with various climes opens new and more copious sources of knowledge, and increased wealth brings with it an augmentation of power and consequence. It was in the maritime cities scattered along the mediterranean that the seeds of liberty, both in ancient and modern times, were implanted and brought to maturity. Észrevethetőkép' nőtt

az uralkodók' hatalma a' győztes hajóserég által, míg valóság-
gal a' ricos hombres' justicia-ja által egy bizonyos időre hallat-
lanul korlátoltatott, oly formán, mint a' XIV század' vége felé
a' welfi fejedelmek a' satelevek által magokat megkötötve lá-
ták. Csak IV Péter által az Epilánál történt harcz' következté-
ben utasított vissza a' ricos hombres' és infanzones' tekintete
az illető korlátok közé 's az által a' tiszta alkotmányos élet kifej-
lésének alkalom nyújtaték. Vezérsillagként fénylik Barcelona
Aragon' történetében; ott irattak a' consulado del mar-ban azon
tengertörvények le, mik szükséges változtatásokkal Európának
majdnem minden hajókázó nemzetei által elfogadtattak; ezen
tulajdon polgárai által kormányzott városban — mellynek regi-
dor-ai nemesi jogokkal bírtak, a' király előtt fedetlen jelentek
meg, 's ez által magokat külföldi követekhez illő minden meg-
tiszteltetéssel fogadtatni látták — alapított a' legelső váltóbank
Európában. Pompás egy- és kereskedő-házak keletkeztek, 's
a' gaya ciencia városon és falun szövö várezshálóját, és hang-
zottak dalok a' szűznek, a' szerelemnek 's fegyvereknek dicsé-
retére.

A' szerző 22 fejezetekben, mik a' második kötet' feléig
terjednek, 1106—1492-ig tartó kor' történetét adja. Itt a' tárgy'
rendezése és elosztása annál nagyobb nehézségekkel járt, mint-
hogy Aragon, Castilia, Navarra és Granada királyságok' egy-
koru és folyvást egymásba ütköző történetének folytatni kel-
lett. E' nehézségek nagy finomsággal mellőztettek el, ezen tar-
tományok' történetiratóban a' középpontot mindenütt kiemelve
látjuk, 's ha mi a' szerzőt Nápolyba vagy sz. Yagoba kísérik,
a' castiliai lovagéletről vagy a' granadai udvarinnepélyekről adott
rajzainak utána menünk, a' fő eseményektől és kifejlésektől
még sem távozzunk el annyira soha, hogy ezeket bizton szemünk
előtt ne tartanók. A' Trastamara háznak a' castiliai thronra lett
emeléséből származott polgárháborukban a' commünek emelke-
dének, és a' castiliai literatúra akkorig soha sem látott magas-
ságot ért el. Mind eddig csak azon néprománczák voltak isme-
retesek, mik, vad mezei virágokként mindenütt sarjadtak; a'
nemesség énekkel 's tudományokkal nem gondolt, a' vele való
foglalkozást elpuhítónak 's a' lovagságra érdemtelennek tartotta.
Ekkor teremte a' tudós költő II Juan ama nevezetes változást.
Dante' isteni comödiája és Virgil' Aeneise castiliai nyelvre fordít-
tattak, és a' santillanai marquis „a' castiliai nemesség' dicsérete
és büszkesége“ az olasz szonettet maga honába átülteté. Mellette
ragyogott Don Juan de Mena „Flor de saber y cabelleria;“ min-
den rendüeknél elterjedt az éneklési kedv, és a' sevillai czehek
100 doublont tettek ki jutalmul városuk' tiszteletére készíttendő
énekért. Midőn 1454-ben II. Juan meghalálozott, ő, kit hitvese
és a' nép' haragja kényszeríte, miszerint parancsoló kedvenczét,

Alvaro de Luna-t, hóhérkézbe adja *), utána fia IV Eurique következék.

I. Fernandóban kezdődött a' Trastamara ház' uralkodása Aragonban is 1410. Fia II Juan csak arról tündött, mikép' követhesse őt a' második házasságból Fernando a' trónon? Ez okból idősb fiát Carlost, a' tudóst, a' költészet' avatottját, ki Aristotelesből egy részt honi nyelvre áttett, és Navarráról évkönyvet irt, Valenciában börtönbe zárta, 's midőn az infans, minthogy a' catalanok miatta fegyvert fogtak, szabadságát visszanyerő, nem sokára azután meghalt, mint vélekednek, méreg által, mi neki már a' börtönben nyújtott. Blanca, a' szerencsétlennel testvére, hogy az ifjabb Eleonorának Navarra' birtoka biztosítsák, egy várban, Bearuban, az atya' tudtával, meggyilkoltatott. Illy uralkodó ellen Barcelona, azután egész Catalonia fegyverhez fogott; Don Juan Franciaország' segedelmére szorult, melyet Roussillon és Cerdagne grófságok' elzálogolása által megnyert. Hasonló nyugtalanságok voltak Castiliában. IV Enrique az ő' s hitvese csapodár élete által a' nép' szeretetét elveszté. A' nemesség' egy része letévé őt hivatalából Avilánál a' csatatéren; egész Castilia meghasonlott, minden ház várrá alakult. Olmedonál a' síkon, hol a' toledoí érsek lovagöltözetben harczolt, míg a' király gyáván a' csatából félre vonult, elhatározatlanul folyt a' csata (1467). Csak midőn Enrique a' trónt testvérének Isabellának biztosítá, történt meg az egyesülés. Az infansnő' kezéért tolongtak a' kérők; önállólág, semmi idegen akaratnak alá nem vetve állott ez. Testvére által előbb ennek kedvenczének, Don Pedro de Gironnak ígértetett, 's a' szűz egy barátnejának mutatá azon gyilkot, mit kebelében viselt, a' gyűlöltet megölendő, ha hozzá közelednék. Ekkor aragoni Fernandonak nyujtá kezét. Ez barnult, lovagias, erőteljes; a' szűz szép, női kellemmel, világos hajjal, és okos, kék szemmel, tudományosságra az aragonit felülhaladva; mindketten — később a' félvilág' urai — olly szegények, hogy menyekzői ünnepélyökre pénzt kölcsönözniek kellett. De mindegyre elhatározóbban vonult az erkölcsös okos Isabellához a' castiliaiak' szive, azalatt Fernando XI Lajossal a' csatában régi hírét behizonyította. Ekkor aludt ki 1474 IV Enrique-vel a' Transtamara ház' férfie-

*) Reá költé Inigo Lopez a' szép dalt:

Que se hiso la moneda
 Que guarde para mis daños
 Tantos tiempos, tantos años,
 Plata, joyas, oro y seda.
 Y de todo ne me queda
 Sino este cadahalso.
 Mundo malo, mundo falso,
 No ay quien contigo pueda!

ága; Isabella lépett a trónra, férjének részvéte Castilia' kormányzásában (5. fejez.) a' legszigorúbban korlátoltatott. Még mindegyre viaskodtak a' koronáért, mely után V Alfonso Portugalból sovárgott, mióta Juanat, Enrique' címzetes leányát eljegyezte. Castilia nemességének egy része az ő pártján volt. Ezt 1475 a' toronáli csata követé; Portugal' seregét Fernando meggyőzte, ki Alfonso királyzászlóját elnyeré, melyet a' derék Edvárd de Almeйда jobb karja' elvesztése után a' ballal, 's midőn ez is megcsontult, fogaival iparkodott tartani. Ekkor Isabella' hathatós reformjai kezdődtek Castiliában, mik által háza' következett nagyságának alapját tevő. Az igazság' kiszolgáltatása a' Santa Hermandad' megújítása által biztosítatott, kiknek quadrilerosai a' tartomány' minden részeiben őrt álltak. Alcaldok állítottak, dúvárok törettek meg, a' nemesség' nagy factiói megszelidítetttek. Azután Isabella a' tudós Alfonso Diaz de Montalvo által új törvénykönyvet (Ordenanças reales) teremte, 1480-ban a' toledoí cortesekben a' nemesség' hatalmát (cosa divina para reformacion y remedio de las desordenes pasadas) megtörte a' koronajavak' lefoglalása, új erősségek' építése és a' magányháboruk ellen szabott tilalom, tudós polgároknak a' magasb országos hivatalokrai előmozdítása, különösen pedig azon befolyás által, mit a' 3 nagy lovagrendhezi nagymesterek' nevezése által magának szerezni képes volt. A' kereskedés virágozott utak' építése, a' tengeri hatalom' öregbítése, az országban vámok' eltörlése által; a' királyi erő nőtt a' commünökre árasztott 's a' grandok' rovására történt kedvezések által.

Ezek fénypontok a' nagy királynő' életében, miket azon árnyékoldal vált fel, mely Torquemada által kezdett, különösen a' zsidók ellen irányzott amaz inquisitionának Llorentből merített elbeszélésében adaték, melynek fertelmei csak az újabb időkben az ép' most említett történetíró' jeles előadásából jöttek napvilágra. A' nyolczadik fejezet a' mórók közti politicaí viszonyoknak és miveltségnek átnézetét adja a' granadai háboru előtt. Rövid de helyes elbeszélése a' mór urodalom' alapításának Spanyolországban, kivált az Ommajadok' ideje alatt, kik a' pompás alcazarok, mecsetek, utak, hidak 's ama — szellős ívekben mely nyilások felett vitt vízvezetésekről még most is emlegettetnek. Itt és különösen a' gazdag Cordovának, valamint ennek elenyészett azahrajanak és óriási mecsetjének, a' márványfürdőknek és a' hüvesítő ugrókatknak rajzaiban legközelebb Conde' valódi munkájára támaszkodik. Navas de Tolosa napja óta (1212) a' mór birodalom' enyészte bizonyos volt. Az egyetlen Granada daczolt még két századig Spanyolország' összesített erejének. Így vezetettünk Fernando' és Isabella' hitharczaihoz ez utolsó mór birodalom ellen. Azon Alhambra' rajzában, mely folyosóival és nyulánk oszlopzataival, szellős pitvaraival, miken keresztül a' kertekből a' rózsailat terjedt el, hűsítő víztartóival és felséges

kilatással a' Xenil öntözte Vegára — egykor a' mór és kereszttyén lovagok' arenájára — csak a' fennmaradt mór költészetekben méltán dicsőítetik, könnyen ráismerhetünk: a' Paseos por Granada-vali ismeretségre, habár a' szerző e' munkát meg nem nevezte is. A' kilenczedik fejezettel kezdődik a' 16-ik fejezetig végzett elbeszélése a' Granadávali háborúnak, legközelebb Zaharának Muley Abul Hassan által történt megrohanása által előidézve. Az uralkodó nem látá által, hogy ő a' gyilkokata szive ellen fordítja. Régi jövendölések ijesztgeték a' népet. Ezen szókkal: „Jaj nekünk, Zahara' romjai fejünkre zuhannak!” hagyá el egy öreg Alfagni sirva az Alhambrát. Egyébiránt Antequera' nyilásaiban történt azon harcz' rajza, hol Abdallah el Zagal előtt, Granadából Malagába kiűzött király' öcscse előtt a' st. yagoi nagymester meghalt, igen sikerültnek mondathatik.

Nem becsületvagy vala, mi Isabellát a' hitlenek elleni háborura kiszté; ő a' keresztet akará felemelni. Onnét ama buzgalom, mellyel fegyverekről gondoskodott, Siciliából, Portugál és Flandriából fegyvereket hozatott, helvetákat fogadott, jelenléte által a' nagy seregbe Cordovában új lelkesedést teremteni képes volt. Mi a' kereszttyének' vállalatát segíté, a' granadai tartomány' lakosi Abdallah el Chico és Abdallah el Zagal közti meghasonlás volt. Az utóbbi ellen Andalusia' lovagjai fordultak; a' dús Malaga elveszett, mellynek 15,000 lakosi vagyont's szabadságot vesztek. Azután Baza kerítetett körül; a' cadixi marquis egyre erősebben ostromolt; Isabella a' jerusalemböli Ferenczrendiek' kérése által, kiket az egyiptomi sultán küldé, hogy hitsorsosinak a' keresztsek' fegyvereitöli békét eszközöljenek, elkezdett munkájában magát zavarni nem engedé. Gondtalan adá zálogba Barcellonában a' kalmároknak koronadrágaságait, a' bazi sereget zsolddal ellátandó, mellynek számára naponként 1400 öszvérek hordák át Sierrán az élelmet. Midőn Guadix is felhagyott az ellentállással, szóla Abdallah el Zagal: „Mit Allah akar, ki is tudja vinni;” 's a' győzőnek fejet bajta. Ekkor Fernando a' tél' derekán Sierra' hóhegyein átlovaglott, és a' semmi nap-sugártól nem melegített sziklavölgyeken által Almeria' tavasz-kertjeibe. A' mór fejedelem pedig Spanyolországot Afrikával váltotta fel, hol szegénységben halt meg. 1492-dik évvel a' kereszttyén sereg Granada elébe vonult. Keletről a' város Nevadára nyúlik, mellynek ágasbogas csúcsairól nyáron hüvesség száll alá; a' Vega felöli oldalról tornyok és falak oltalmazták; 20,000 fegyveres fedezte a' várost, és midőn a' Vega' kies síkjaig

Fresca y regalada Vega
Dulce recreacion de damas
Y de hombres gloria immensa,

a' lovagok egymással vívtak, Isabella az infansnőkkel a' spanyol táborból nézte őket a' ház' szüzeivel együtt, mig a' granadai

nők a' tornyokból tekinték át a' síkságot. Királyi diszben lovaglá át Isabella a' táborutczákat; mindent maga rendezte. Midőn a' tábor erős kövállrá változott, Abdallah el Chico kétségbe esett, titkon éjjel alkudozott, és télhó 2-kán 1482 a' st. yagoi zászló Alhambra előtt vala látható. Ismeretes amaz érzékeny románca, melyben a' granadai utolsó király, midőn az Al-puxarrakhoz költözött, a' szikláról még egyszer atyái' városára letekintve panasz helyett csak könyüket ejtett. Az összes kereszttyenség vigadott a' győzelemnek, 's midőn a' hadak' hőse, a' cadixi marquis, azon évben Sevillában nyugtot a' sirban lelt, melly felett tiz mór zászló lobogott, azon hely Cid' sirja gyanánt tiszteltetett. Különös érdekekkel értekezett a' szerző a' 16-és 18-dik fejezetben Columbus' első és második amerikai utja felől, a' spanyolok', olaszok' és dánok' értekezéseit e' nevezetes férfi felől összehordva és némelly fontos toldalékok által, miket ő a' simancasi levéltárból szedegetett ki, gazdagitva. A' 17-dik fejezet a' zsidóknak 1492-ben bekövetkezett kiűzését Spanyolországhól adja elő, mire a' nemes Isabellát amaz erőszak bírta, mit a' rettenetes Torquemada mint gyóntatótya szíven gyakorolt. A' szerző a' kiűzöttek' számát, kik közül az Afrikába vonultak nagyobb része meghalt, mielőtt Fezbe értek, nem mint általában történik 800,000, hanem 160,000-re terjedőnek gondolja. A' 19-dik és 20-dik fejezet a' spanyol birodalmakbani literatúrát és a' művelődési haladást a' lefolyt időközben foglalja magában. A' classicaí régiség' tanulmányainak alapítása, ama befolyás, mit arra nézve olasz és görög tudósok gyakoroltak, itt nem kevesbé érintetik alaposan, mint azon állás, melyet azon időkben az egyetemek foglaltak, mik közül Salamanca hébekorba 7000 tanulót számlált, a' románczok', névszerint a' mór románczok' átképzése, a' számtalan, később az utánozhatlan Don Quixote által kiszorított lovagregények' támadása, és a' dráma' alakítása.

Ezután kezdődik a' második szakasz, melly a' harmadik részszel végződik, és 26 fejezetekben 1493—1517-kig tartó időközt foglalja magában.

E' cikkely' nagyobb része az olasz hadakról szól. Általa Spanyolország' szűkebb határaiból Európa' fő birodalmainak meghatott életkörébe vezetettünk, miknek kölcsönös érintkezéseik még addig hallatlan módon Olaszországban találtak helyet. A' történetírás' e' részét is szorgalommal és nagy élénkséggel foglalja be a' szerző, ha már elismerhetlen, miképen ő a' spanyol tartományokban nagyobb könnyűséggel mozog. Ha bírálónak szabad ez alkalommal feddő észrevételeit tenni, ez abban áll, hogy a' szerző bizonyos részrehajlás alól Fernando részéről, kinek neve Spanyolorzágnak külső hatalmakkali érintkezéseinél majd ép' olly kizárólag említetik, valamint Isabella félreismerhetlenül a' spanyolországban újra feltámadt élet' alko-

tónéja gyanánt lép elő, nem oldoztathatik fel, oly részrehajlás, mely ezen időköz' történetírásának némelly legjobb kutforrásai-ban járatlanságra látszik mutatni.

Az olaszországhani háboruk' elbeszélésén kívül látjuk e' cikkben Spanyolországnak és legkitünőbb jeleneteinek történetiratát felvilágosítva. Ide tartozik amaz olly mély fájdalommal irt tudósítás Amerika' nagy feltalálója' haláláról, kinek koporsója eme' mindent jelentő felírással

A Castilla y a Leon
Nuevo mundo dió Colon

a' Sevillábani sz. Bruno' szerzetesei által Domingoba vitetvén, 1795 óta Cuba fővárosának székesegyházában nyugszik. Ide tartozik továbbá a' Francisco Ximenes de Cisneros felőli sikerült előterjesztés, ki mint ifju dús vagyonairól lemondott, csak-hogy remeteként erdőben ima és elmelkedések közt az éjeket átélhesse, 's vad fűvön és vízen tengődhessen, kinek felelete: Nolo episcopari, midőn ő a' toledói érsekségben a' pápai trón utáni legfőbb papi hivatallal megkínáltaték, példabeszéddé vált. E' hajthatlan, csak a' catholica egyház' menyországaért élő jellemet, mely maga mint mások iránt szigoru, erőszakos térítgetések által idézé elő a' harcztot az Alpuxarrákban, azon magasokban, mikről Calderon azt mondja, miszerint azok sziklák' és örvények' tengere, mellynek ezüst hullámain faluk usznak, a' szerző különös előszeretettel rajzoló. Nevezetesen az Oran elleni háboru' előadása, mellyben a' 70 éves bibornok mellett a' navarrai merész Péter küzdött, míg a' kereszt a' város' mecseteire nem ültetett, és Don Garcia de Toledo' (a' hies Alba herczeg' atyja') halála, kiről Garcilasso de la Vega énekel

¡Tal está el rostro tuyo en el arena,
Fresca rosa, açucena blanca y pura'

ezen munka' legsikerültebb részeihez tartozik. Szerző alig teheté máskép', mint Ximenes' életét az örök nyughelyig kísérni, mit ő Alcalában, az általa alapított főiskola' sanildefonsoi egyetemében lelt. Valamint a' bibornoknak úgy a' gran capitano életének is több fejezetek szánvák. Igazságosan iparkodik a' szerző Spanyolország' nagyságának alapítását Isabella' személyességében, mint Fernandoéban feltalálni. Amaz, ki uralkodásának ideje alatt Castilia' jövedelmét harminczszorozta (1474-ben ez csak 885,000, 1504-ben 26 millió reálnál többre emelkedett), a' nélkül, hogy a' nép adóval terheltetett volna, ő volt azon utolsó királynője Spanyolországnak, kihez az alattvalók bizalomteljesen járulhatának. Nagylelkű, sokat magában foglaló tervekkel teljes, mindég nyiltszívű, barátjai iránt hű, minden tettét nagy jámborság bélyegzé. Vele Fernando' nemtője halt ki. Női gyengédségben, jótékonyág-, alázatosság-, tisztaság- és hiúsághányban

Anglia' dicsért szűz királynéja felett sokkal magasban állott. Isabella tett és gondoskodott csak a' népért; Fernando csak magáért. E' hideg, komor, képmutató jellemet, mely hazugságokkal és áruházzal volt vegyes, a' szerző, ha igazolni nem is, de részint menteni hiában iparkodott. Columbus iránti érdemtelen hidegsége, Gonsalvez és navarrai Pedro iránti fekete háladatlansága, az orani győzelemnek közepettei hívtelensége a' biborok ellen, végre azon szószegés, mit Calabria' hercege és Cesare Borgia ellen gyakorolt, felette csak egy ítéletet engednek.

Götting. gel. Anzeigen (St. 62. 63. 1839.) után.

Perföldy.

Geschichte des brittischen Indiens. Von James MILL. Nach der dritten englischen Original-Auflage. Erster bis fünfter Band. Quedlinburg und Leipzig, Basse, 1839, 1840. n. 8-dr. Ára 7 fr. 30 kr. e. p.

Igen nagy fáradságba került munka. Könnyen elhisszük szerzőnek azt, hogy sok vesződésébe került a' keletindiai társaság' irományainak szörnyü tömegén, parlament- tanácskozásokon 'stb keresztülhatolnia. De ez elkerülhetlen vala. Az eredmény most a' közönség előtt fekszik, 's hogy is ne fogadnók azt köszönettel, midőn bennünket olly tökéletesen, mint csak lehet, az angol urodalom felett Keletindiában felvilágosít, 's olly hatalomnak származását és állását rajzolja, a' mely Ázsiának sorsába 's általában a' világ-történettudományba olly mélyen bele vág.

Az első kötetben Mill Keletindiának a' tengeri uton történt felfedezését és az angolok' ottani első gyarmatosítását, a' mindkét elsőszármazásu kereskedő-társaságoknak az egy nagy angol-keletindiai társaságba 1711-ben történt összeolvadásáig. Ez első időszakban az angolok Holland, mely Keletindiában már régen nyomtatókos volt, és Franciaország mellett, mely ott erőre kapni iparkodott, legalább tekinteteket szereztek magoknak, a' nélkül azonban, hogy már akkor elismert túlsulyra vergődtek volna. Mivel a' hollandiak Keletindiának leginkább délkeleti részében telepedtek meg, az éjszaknyugoti rész az angol-francia concurrentiának nyitva állott. Bombayban, később Madras- és Calcuttában volt az angol, Pondicheriben a' francz hatalom' lakhelye.

Szerző ugyanazon kötetben Indiának 's népességének, a' Hindus vallásának, erkölcsének és szokásainak rajzolatát adja.

A' második kötetben ezen rajzokat folytatja, 's az indiai népeknek és tartományoknak, úgy szinte az európaiak' odaérkezéseig azoknak a' muhamed uralkodók általi nyomatásának korábbi történetét vázolja. Mill' az eddig érvényes nézetek ellenében azon felöltő véleményt védelmezi, miszerint a' hinduk az ő muhamed zsarnokaik által mit sem veszítettek, sőt inkább nyertek, 's ő ezen véleményt a' muhamed tartományok mellett még fennállott azon valódi hindutartományok' példájával támogatja, melyekben a' belső feloszlás és az erkölcstelenség sokkal magasb fokra hágott, mint amazokban. Ezt meghatározni valóban nehéz. A' kis hinduállományok romlásra jutottak, mert elszigetelve és örökké nyomatva voltak. De ki képes bebizonyítani, valljon a' Ganges' egész nagy tartománya, ha muhamed hódítókat soha sem látandott is, a' lassanként elhervadó papálladalmak (Priesterstaaten) korgyengése miatt nem roskadott volna-e le? Az angolokra nézve miuden esetre nyereség, hogy a' népesség Indiában leszármazás és vallás által meg van oszolva.

A' harmadik kötet az angol kereskedő társaságnak a' 18-dik században érdekes történetével kezdődik. Ez volt korszaka az ő gyors növekedésének, első nagy háborúinak, és hódításainak, nagyszerű és a' régi romai után képzett politicának első kifejlése.

A' kereskedő társaságnak hámulatos sok akadályokkal kelle küzdenie. Angliában, magában az anyaországban egyedűrsága ellen kikeltek, és nagy fáradságába került azt megoltalmazni. De annak megoltalmazása szükséges volt azért, hogy ázsiai politicájában egységet, és az erők' 's érdekek' központosulását megtartsa. Az angol parlamenti időről időre beavatkozott a' társaság' ügyeibe, 's ellenőrségek, reclamatiók, és új rendeletek által bajt szerzett neki. A' társaság' szolgálai igen gyakran, sőt majd nem mindég magán-hasznukra ragadozták hivatalbeli állásukat, és sokszor visszátkodtak. Ide járul az, hogy Franciaország igen iparkodott hatalmas ind uralkodókkal összeköttetésben az angol fejledező hatalmat elnyomni. Francia seregek jeles vezérek alatt jövének Indiába, 's az angoloknak nem kevés bajt szereztek. De mind ennek daczára az angol kereskedő társaság terveit kivitte, 's minden akadályt legyőzött. Néha a' szerencse is segíté őt benne, kivált Franciaország ellen, mert a' már győzdelmes kormányzók az elhatározó pillanatban párizsi fortélyok és udvarcelszövények által mindannyiszor visszahívtak, vagy magokra hagytak. Hanem legtöbbet tett mégis az angol jellem' makacssága 's azon érdek, mellyel minden egyes angol Keletindiaiban hirt, midőn a' társaság növekedése által mindég többet és többet nyerni reménylett. Valóban nem csekély inger rejlett a' társaság' hódítási háborúiban. Ki csak néhány évig bírta magát ezen vidéken tájékozni (orientiren), annál a' nagy nyereség, valamelly jövedelmes helyzet, vagy bizonyos új keres-

kedői haszon nem hiányzott. Ezen igernek a' buzgalmat edzenie kellett.

A' kereskedő társaságnak az ind muhamed uralkodók elleni politicája egészen hasonló volt ahhoz, millyennel a' romai köztársaság több izben Afrika' és Ázsia' kis és nagy királyai ellen élt. Hasonló viszonyok és czélok hasonló eszközökhöz vezettek. Azon ind uralkodók elkorcsosodtak, magok közt meghasonlottak, régibb törvényszerű családokat bitorlók buktattak meg, sokszor gyanakodtak 's harczoltak egymás ellen közel rokonok, szóval, kevés munkába került itt, egyiket a' másik ellen használni, egyikre a' másik után jármot tenni. Rendszerint az egyik jött, 's a' másik ellen segedelmet kért, vagy az angol társaság kegyetlen nagylelkűséggel oltalmát rá is tukmálta. A' véden cz egy ideig becsületben tartatott és kiméltetett; de midőn a' segédpenzt és háboru költségeket nem fizetheté, akkor elsőben is az adó zálogul vetettett, 's angol tisztviselők által szedetett be; végre a' szegény véden cz oda jutott, hogy az egész tartomány évi fizetésért adatott el; vagy haragra ingereltetett, hogy lázadjon fel, mi azután neki vétkül tulajdonítatott, 's a' mi neki nem csak országába, de szabadságába és életébe is került. Ezek azon alapvonások, mik szerint az angol társaság Keletindiában munkálódott, 's mik szerint még mai napig is munkálódik. Mig oltalmat ígér, 's a' szorultságban lévő gyámoltja, lépésről lépésre terjeszti ki tulajdon uradalmát. A' mult évben (1839) is Kambulba csak pártfogókép' ment, de majd nem sokára intő-, vásárló-, bíró-, urképen fog ismét jőni.

Igaz ugyan, hogy ez tulajdonképen istentelen politica; csak hogy a' rossz eszköz jó célra segít. Az indusok magok meg vannak az angol urodalommal elégedve, mert az a' törvények' urodalma, 's mert egyszersmind vallási és nemzeti erkölcsaik hántatlan maradnak. A' régirajak' és nahobok' honi zsarnoksága annyira elviselhetlen, 's az olly igen csak nemleges, végképen mindent felbomlasztó, és pusztító irányu volt, hogy az angol törvényhozás- és kormányzásnak tevőleges, teremtő és fenntartó irányu a' népekre nézve igazi jótét vala. Ezt az indusok annyira elismerik, hogy még az irtózatos Warren Hastings-t is, ki mint hódító a' társaság' nevében annyi gázságot követett el, még mindég atyjoknak nevezik, mert ő vala első, ki nekik Anglia' törvényeit, 's rendszeres alkotmányt és kormányzást adott.

A' társaság kezdetben a' francziák' meghódításában találta a' legnagyobb nehézséget. Három franczia kormányzó, először Labourdonnaye 1746-ig, azután Dupleix 1751-ig, végre Lally Tollendal, 1761-ig fáradszhatlanul munkálódtak, 's ritkaszerű talentomot fejtettek ki, de saját kormányuktól elhagyattak 's elárultattak, és a' leggyalázatosabb háladatlansággal jutalmazták. A' francziák soha sem értettek a' gyarmatosításhoz. A' keresztes hadak közben a' szent földön meglepedtek, 's ügyetlenségök

miatt elvesztették azt. Északamerika' nagy részét benépesítették, 's ügyetlenségök miatt elvesztették azt, sőt nemzetiségök maga is végképeni elenyészéssel fenyegetődzik Louisianában, minthogy az angol-német népesség szüntelen előre nyomul, és a' francziát elnyeli. St. Domingo birtokukban volt, és azt saját rabszolgáik foglalták el tőlök, ez olly balsors, melly csak a' francziákat érheté, melly más gyarmatosító népet Európában még soha sem ért. Egyiptomot elfoglalák, 's azt ismét oda kelle hagyniok. Most Algir az övéké, de ők ott csak harczolni és esni tudnak, nem pedig a' tartományt gyarmatosítani, nem azt folytonosan megtartani.

Keletindiai megjelenségek nyilván bizonyítja gyarmatosítási ügyetlenségöket. Itt őket a' szerencse jeles katonai kitűnésű, mély politicalai belátású, okos és kitartós hűségű tábornokokkal ajándékozta meg, de a' kormány nem fordítá hasznára ezen eszközöket, 's mindent, mit azon férfiak építettek, újra összerogyni engedte. A' hű és buzgó Labourdonnaye-nak, ki az angoloktól Madrast elfoglalta, börtön volt jutalma. A' találós-eszű Dupleix, kinek e' jelen kötetben dicséretes pártatlansággal rajzolt munkássága csudálatra gerjeszt, azon pillanatban, midőn az angolokon már igen nyereségesen győzedelmeskedett, letétetett, mivel a' francia kereskedő társaság békét akart, hogy békeben éldelhesse kereskedői hasznát, 's hogy a' kalmárhajók bizton térhessenek vissza Európába. Arra, hogy az egész kelet-indiai kereskedésnek Franciaországra nézve vesznie kelljen, ha az angoloknak békét hagynak, Párisban nem látszottak gondolni. Dupleix hivatalát olly önzetlen viselte, hogy szegénységben, 's a' hitelezőktől üldözötve maradt, a' nélkül, hogy számára a' kormány köszönetet vagy kármentesítést nyujtott volna. Ezen felfordulásoknak következményei nem sokára mutatkoztak. Az angolok nem nyugodtak, 's a' háboru újra elkezdődött, Franciaországra nézve kevesbé kedvező körülmények közt, mint az előtt. Mióta Dupleix elmellőztetett, Franciaország' tekintete Keletindiaiában mélyre süllyedt. Lally az új kormányzó mégis igen nemes feláldozással harczolt, de hibáján kívül szerencsétlenül, 's honába tértekor igen háladatlanul bevádoltatott 's kivégeztetett. Ő atya volt azon Lally Tollendalnak, ki későbbben a' francia forradalomban nagy nevet szerzett magának. Később még egyszer próbálta Law az igen összeolvadt francia segédzerekkel a' nagymogult az angol társaság ellen segíteni, de szinte olly szerencsétlenül. Ez alkalommal kitetszett, mennyire képes az europai szellem Ázsiában magának tekintetet szerezni: „Midőn a' császár a' harczmezőt elhagyá, azon maroknyi sereg is, melly Law-t követé, futása által bátortalanná lett, és azon költözködő életet megunva, mit eddig ennek szolgálatjában folytatott, megfordult, 's a' császárt követé. A' magát egyedül és elhagyatva látott Law elhatározá magát vissza nem térni. Ágyui közül e-

gyikre felült, 's állhatatosan ezen helyzetben maradt, halálának pillanatát bevárando. Miről Carnak őrnagy tudósítván, Knox kapitányal 's egyéb tisztekkel a' fő seregből kiválva az ágyun ülő férfíhoz közelített, a' nélkül, hogy őrt vagy talingat (Sepoyt) viendett magával. Oda érkezvén, kísérete a' lóról le szállott, 's kalpagaikat levéve a' levegőben lebegteték, őt mint egy üdvözlendő, 's miután Law is hasonlókép' köszöntötte volna őket, beszédbe eredtek. Az őrnagy, miután Law-t állhatatossága- és vitézségéért igen megdicsérte, így szólott: „Ön mindent megtett, mi vitéz férfítól csak várható volt, 's ön' neve kétségkívül a' történetírás' tolla által az utókornak át lesz adandva. Tegye le ön most fegyverét, jőjön hozzánk, 's mondjon le szándékáról az angolok ellen ezután harczolni.“ Ő válaszolá: ha-hogy ők az ő megadását épen úgy, mint őt' itt találták, elfogadják, úgy nem ellenkezik benne; de magát fegyver nélkül megadnia olly gyalázat, minek magát alávetni nem akarja. Vegyek el inkább életét, ha azon feltétet el nem fogadhatják. Az angol parancsnokok csudálva állhatatosságát, megelégedtek, ha magát így adandja meg, mint kívánsága, mire az őrnagy tisztejével együtt, europai szokás szerint, kezét megszorította, 's azon pillanathan az ellenséges érzet miud két részről elenyészett. Az őrnagy azonnal palankinjáért küldött, 's őt a' táborba vezetteté. Law, ki látni 's láttatni nem akart, a' palankin' függőnyeit bevonta, félvén, hogy a' táborban valamelyik barátja ráismerend; ismerősei közül mindazáltal néhányan, kik elérkezteről hallottak, sietének hozzá. Az őrnagy őt az iránt mentegeté, hogy nyilván meg nem jelenhet, 's néhány napig nem láthatni őt, mivel sokkal inkább meg van indulva, mintsem hogy látogatást fogadhasson el. Ahmed Khan Koteishee, szemtelen fecsegő, ki őt látni jött, azt hívé, hogy hízkeledik az angoloknak azzal, ha azon férfiu' sorsa felett tréfát üz; mi olly magaviselet, melly szokásban volt, ha azon idöket megfontoljuk, mellyekről beszélünk, és azon társaságot, mellyet ő meglátogatni szokott; 's kétségkívül ez értelemben történt, hogy igen vakmerő hangon 's tekintettel töle ezt kérdezte: „Hát Lawné asszony hol van?“ Az őrnagy és a' jelenvolt tisztek az illetlen kérdés felett megbosszankodtak, 's komoly pillanattal és még komolyabb nyilatkozattal szemére hányták azt. „Ezen férfiu“ mondák „vitézül harczolt, 's minden derék férfítól tiszteletet érdemel, azon szemtelen magaviselet, mit iránta ön mutatott, ön barátainál és nemzeténél szokásban lehet; a' mieink ezt nem tűrhetik, mert nálunk elv, meggyőzött ellenséget soha nem keseríteni. Ahmed Khan, ezen feddés által visszarezzentve hallgatott, 's egy szóval sem igazolta magát. Még vagy egy óráig maradt, azután igen megszégyenülve eltávozott; 's ámbár nagytekintetü parancsnok volt, ki sok tiszteletben részesült, vele mégis többé ki sem beszélt, 's elválásakor sem keltek fel. Ezen feddés

az angoloknak nagy becsületökre vált, 's dicséretökre kell e' jövevényeknek megemlíteni, hogy valamint a' hadbani 's csatábani magokviselete csudálatra méltó, szintúgy más részről ellenség iránti bánásuk igen szerény 's illendő, legyen az bár a' küzdés' tüzeiben, vagy az elnyert győzelem' büszkeségében. Ezen nép egyáltalában azon elvek szerint látszik cselekedni, melyeket a' mi régi parancsnokaink és szellemdús férfaink követtek."

Miután az angolok még másik, a' hollandok nem igen erőteljes megtámadásokat visszanyomták, ezután főképen még csak a' tartomány' belsejében hatalmas ind uralkodók' részéről ellentállással volt dolguk. Mint hajdan a' rómaiak, miután Karthagót legyőzték, Mithridates ellen harcoltak; úgy az angolok, miután Franciaországot meghódították, Hyder Ali, a' bitorló ellen harcoltak, ki sokkal több erőt mutatott, mint a' hervadásnak indult nagymogulok. Vele szemközt az angolok vezérékép szintolly erőteljes jellem, a' híres Hastings jelent meg (a' korábbi szerencsés hadak' vitéze Clive volt). Ezen Hastings kiemelet nélküli erőszakossággal győzött le minden ellentállást, 's a' legrövidebb uton az angol uralom' minden akadályát elhárította, mi itt terjedelmesen közöltetik, 's a' világhírű ama per, mit ellene a' parlament visszahívásakor megkezdett, pontosan adatik elő. Mint egy hajdani római, úgy Hastings is szilárdul és állhatatosan a' divatszerinti ügyvédek' ellenében azt állítá: mindent, mit tettem, Angolhonért tettem. A' kor' polgárisodása azon embertelenségeket, mik a' közben becsúsztak, nem bocsáthatá meg neki; de Anglia' érdeke azokat felül multa; baja nem történt. Idő közben a' társaság' igazgatása Pitt minister' billje által változást szenvedett.

Indiában azonban szakadatlanul tovább haladtak. Azon háboru, mit Hyder Ali' fia Tippto Seib folytatott, Angliára nézve szintolly szerencsésen végeztetett be, mint az előbbieik. Az ötödik kötet itt félbe szakad. Folytatása a' marattháboru és az Éjszakindia' meghódítását foglalandja magában. Vajha e' tanúság-dús munkát minden olvasóink szívesen fogadnák!

Literaturblatt (Nr. 74. 1840.) után.

Perföldy.

Die Geschichte Russlands von N. Ustrialow. Aus dem Russischen übersetzt von E. W. Stuttgartard és Tübingen. Cotta, 1840. 8-ad. Velinpap. (Eddig 3 füzet.) Ára 4 fr. 42 kr. e. p.

Két dolog ötlük fel különösen e' munka' elolvasásánál, első azon egészen megváltozott nézet, mit a' lengyel történetről ad, 's a' többi Európától elzárkozás, melly benne tükrözik. Oroszország vallásával 's intézményeivel egész nyugoti Európával szembeszökő ellentétben áll, 's midőn kimutatja a' szerző, hogy az orosz középkor, a' nyugoteuropaitól lényegileg különbözött, 's itt hűbérrendszer soha nem létezett, önkénytelenül érzi az ember, hogy ezzel nyugoteuropai miveltségünk' alapja is hiányzik, 's a' különbség' oka nem eseti, hanem a' nép' előbbi kifejlésében nyugvó. A' német hűbérrendszer' kifejlése, Nagy Károly' táborozásaiban keresendő; ez eredetileg nem egyéb, mint a' régi közönséges védalkotmány' szükségparancsolta megrontása. Oroszországban, egyáltalában nincsen hűbérrendszerről szó, de e' tünemény' okát nem fejtí meg szerző a' Normánok' szlávországokbani letelepedésénél kezdvén megtörténetét, ez időtől az orosz *polgárzat'*, 's nem a' *nép'* történetét rajzolja. E' felette jellemző vonás, az egész munkán keresztül észrevehető, mert alig képzelhetni másként, minthogy e' felfogás szándékos. A' XIII-d. századtól, a' nagyoroszok játszá a' főszerepet; az eredeti orosz polgárzatban, kisoroszok a' főnép, 's az ország' központja Kiew volt. Eredetileg valamennyi nagyorosz város, finn földöni kisorosz gyarmat volt. Batu' berontásánál ó oroszország, 's a' régi főváros Kiew szétromboltaték, 's csak éjszakon maradt meg néhány nyomorú herczegség, mellyeket gyengességök' 's csekélységök' tekintetéből kimélt meg a' zord ellen, még egy századon által folytonosan növekedve, végre a' vad csorda ellen harczolni merészellhettek. A' nagyorosz törzs, a' Mongol uralkodás alatt képződött ki, nemzetisége lényegileg vallásában alapult, Európától egészen elkülönözve, viszonyban csaknem kizárólag, a' Mongoltatár csordákkal, Litthvánokkal, 's a' gyenge Finn népekkel állott. Először a' Mongolok' alattvalója, ezután Litthvania 's nyugotioroszország ellen frigyese, később velök folytonos hadban, 's végre győzőjök, — ez, nagyoroszország' története a' XIII-d. század' közepétől, a' XV-dik végéig. A' dolgok' e' folyamát Ustrialow, ha, mindjárt egy keveset kirívó nagyorosz szellemben is, igen világosan adja elő. Láthatni nevezetesen belőle, mi könnyen megtörténheték, hogy Oroszország' lakhelye Litthvaniába tétessék által. Olgerd' 30, 's Witold' majd 40 éves országlásaik, e' tekintetben nagyon nevezetesek, kiváltkép' ez utóbbiké, ki tervét, Litthvániát uralkodó országgá tenni,

's Moskowiát alája vetni, még azon időben is, midőn Jagello már a' lengyel trónon ült, csudálandó következetességgel követte. A' litthváni nép' történetében, nem méltatlanul szentelt Narbutt ez országlásnak egy egész kötetet. Győzelmi pályáját sem Lengyelország, sem Moskau nem akadályozák, hanem azon veszteség törte meg végképen hatalmát, melyet 1399-ben Worskla partjain, a' még elnem aludt csordától szenvedett, 's halála után egész Litthvania, Podolia, Vohlynia, 's nem sokára keleti Galiczia (Galitsch) is, mind inkább lengyel befolyás alá jutottak, míg végre a' veres- kis- 's fejéroroszok, a' lengyelekkel egészen egyesültek; így Lengyelország lőn túlnyomó, míg részéről szerkezete' belső hiányai, 's azon visszavonás által, melyet a' litthvani görög-orosz vallás' üldözése, az uralkodó catholicus Lengyelországban szült, erőtlenségbe hanyatlott, mialatt a' moskvai ország, kormánya 's vallásabani egysége által, folytonosan erősödék.

Ezen, egész keleti Europa' jövődjére oly igen fontos, 's következménydús menetét a' dolgoknak, nagy értelmességgel adta elő Ustrialow, 's ha ezt oly ügyes kézzel viszi a' törzsvizonyok' szempontjából is, mint a' politicalai érdekek', 's dynasták' részéről keresztül, előadása, kevés kívánandót hagyott volna fel. Így kiviláglik ugyan munkájából az oroszok 's lengyelek közti gyűlölség, de egyes törzsök' árnyéklatai a' nagy-oroszok 's lengyelek között, hiányzanak, 's ez előadásból, mint Oroszország' egész polgárzati szerkezetéből amaz egyformasági kór, amaz elnyomása minden egyesnek 's helybelinek, mellyben kétségen kívül nem csak maga oroszország szenved, kitetszik. Felednünk semmi esetre nem kell, hogy a' Muszka 's Lengyelország közti nagy harcz, rövid idő alatt, minden egyes érdeket elnyelt. E' tusa harmadfél századnál tovább tartott, Witold' halálától, (1430) Prága' bevételéig a' mult század' végével, mikor Lengyelország még úgy lehetett volna Moskau' ura mint Oroszország Varsóé lőn. 'S így az orosz kormány' aggodalmi, 's a' *viszonyos* gyűlölség elegendőleg felvilágosítvák.

E' lengyelekkeli tusában fekszik magyarázata az orosz kormány nem csak egész politicalai viseletének, hanem belső polgárzati intézkedéseinek is. A' görög-orosz vallás volt azon eszköz, mellyel a' Dnieperentúli tartományokat magához vissza csatlá. Lengyelország' polgárzati egységét a' vallásával erősíteni törekvő szándékát folytatta, 's ha törekvései a' litthvani, fejéroroszországi, podoli, vohlyni 's galiczi nemességnél sikerültek, a' népnel minden törekvése haszontalan maradt, melly, noha külsőleg alája veté is magát a' pápának, még is, minden lényeges pontban a' görög-orosz hitnek híve maradt. Volt idő Oroszországban, midőn az egyházi kormány nem vala gyengébb a' világinál, midőn a' Czár 's Patriarcha között harcz keletkezheték, 's midőn japáni kettős uralkodás tettelesen már létezett.

Ez azon kor volt, midőn Muszkaország, az akkor hatalmas lengyelek ellen, politicalag igen gyöngén állott, de egyházi viszonyaiban létező hatalmát, jól érzette. Ez' időben Nikon a' legnevezetesebb férfiú, 's Ustrialow elegendőleg értesít, hogy ő akkoriban az ország' politicalai ügyeit is intézte. Azonban a' körülmények általában, nemkülönbén a' Patriarchának a' czárlakbani tartózkodása, nem igen kedvezett hierarchiai törekvésének. Nikon maga kénytelen volt engedni a' czári hatalomnak, de Péter tanácsosnak tartá, egészen eltörölni a' patriarchai rangot, félelemből, nehogy valaha a' világi hatalom' fölébe kerekedjék; egy testülettel, az úgynevezett legszentebb zsinattal pótolván azt ki. Azonban, csak azon iparkodott, hogy az egyházi hatalmat a' világi ellenében korlátozza, különben minden lehető kifejlését 's kiterjeszkedését meghagyta, mert ez legbiztosabb támasza volt a' világinak mind bel, mind kül ellenségek ellen. Ha a' mostani kort méltányosan 's igazságosan akarjuk megítélni, ismerünk kell az első Romanowok' korát egész Péterig. Ez népét egyszerre vezette be az európai hatalmak közé, de csak a' külső politicára vonatkozólag; megismérteté az európai művészet 's tudományokkal, de nem a' véleményharczszal, mellyből a' szellemi mozgalmak, 's a' művészet 's tudományokbani előhaladás származik; a' győzelem' hasznát akarta, tusa nélkül. Ez megtörténhetett addig míg a' muszkáknak anyagi tekintetben sokat kellett tanulniok. Mihelyt ez megszűnt, vagy kisebb mértékben létezett, az európávali szellemi közösülésnek, fel kellett a' szunynyadó erőket költenie, 's belső surlódást szülnie; ez nevezetesen lengyelország' bekebelezése óta történt, midőn egy nyelvrokon, de nyugoteurópai eszmékkal ismeretes nemzet, Oroszországgal legszorosabb érintkezésbe jött. Oroszországnak népmozgalmaktól még jó hosszú ideig nem kell tartania, de igen attól, hogy a' nemesség függetlenebb állásra fog törekedni; Oroszország vallásrokonai' segedelmével keleti Lengyelországban, az az Litthvania, Podolia 's Vohlyniában lett nagygyá, itt a' papság 's a' nagy néptömegre támaszkodhaték; a' nemesség egész Litthvania, Podolia, Vohlynia 's keleti Galicziában lengyelesítve lön; azon kellett törekedni, hogy ismét oroszszá tétessék. Itt fekszik Uwarow' tanítási minister' kimondott, 's Ustrialowtól, kinek munkája a' tanító intézetekben mint rövid kivonat használtatik, erősített szavainak magyarázata: hogy a' tanítási ügynek, a' korlátlan monarchia, oroszgörög vallás, 's nemzetiség' szellemében kell kezeltetnie.

Ez Oroszországra bizonyos fokig elkerülhetlenné lett, 's ha e' szükség némi szigoru rendszabályokat semmi esetre sem ment ki, általánosan kifejti még is a' zárt irányt. Europa' mesterségei 's tudománya prédaként raboltattak el, 's a' nép nemzeti szellemi kifejlődését, ott akarják marasztani, hol azt Péter

eredetileg találta; a' külbefolyás' elhárítása tekintetéből, e' kifejlődést lehetőleg nemzetivé akarják tenni 's hagyni, mivel a' nyugoteuropai elemnek, szétbontólag kell olly állapotra hatni, minő még most Oroszországban létez. Az orosz kormány, 's nem helytelenül, népe' nagyobb részét éretlennek tartja még, eszmeharczot, talán vallásszakadást elbirhatni, 's így nyult azon alig kevésbé veszedelmes eszközhöz, politicalai segédeszközökkel, lassan vallás egységet hozni be, 's ehez természetesen a' külvilágtól szoros elzárás az első kellék. Hogy e' rendszernek egy időre kedvező sikere lesz, mindenki meggyőződhetik, ki Oroszország' történetét Péter *előtt* ismeri, 's ez ismeretet Ustrialow nem keveset segíté elő, ha mindjárt, mint természetes, sokat elhallgatnia kellett, és sokat csak félig érintenie lehetett.

Az augsburgi közönséges hirlap' egyik 1840-ki sz. után.

G a b á n y i L a j o s.

ACADEMIAI
JUTALMAZÁSOK

FRANCZIAORSZÁGBAN.

Miként jutalmaztatnak Franciaországban az elme' kitünő 's hasznos szüleményei, 's mi nagyszerű alapítványok tételnek ott ezen nemes célra, azt az évenkénti jutalomkiosztások bizonyítják. Mi itt figyelemlerjesztésül az 1840-diki ünnepélyes jutalomkiosztások' történetét közöljük.

FRANCZIA ACADEMIA.

(Académie française).

A' francia academia június' 11-dikén tartotta évenkénti nyilvános ülését, Salvandy urnak, mint igazgatónak elnöksége alatt. Az ülést Villemain örökös titoknok ur' közlése nyitá meg, az ékesszólási jutalomról, a' báró Gobert által alapított, franciaország' historiájáról jutalomról, 's az erkölcsökre nézve leghasznosb munkák' versenyeről. Az academia' egyik tagja felolvasá azután az erkölcsi jutalmat nyert munkát, 's az ülést Salvandy ur' beszéde végzé be, azon erényes tettekről, mellyek a' Montyon ur által alapított jutalmakat megnyerék.

Ékesszólási jutalom. Az ékesszólási jutalmat, mellynek tárgya *Sevigné asszonyról dicsérőbeszéd* volt, Amable Tastu asszony nyeré meg. Az accessit Caboche urnak ítéltetett oda, dicsérettel említést Achille Comte asszony nyert.

Franciaország' historiájáról jutalom, báró Gobert ur által alapítva. A' báró Gobert által alapított nagy jutalmat a' Franciaország' historiájából legékesszólóbb darabért, Augustin Thierry ur nyeré meg, ezen munkájáért: *Récits des temps mérovingiens* etc. A' tudósító következendő szavakkal emelé-ki a' megkoronázott munka' érdemét: „Egy már több tekintetből méltán híres férfit' új munkája, a' compositio' és stylus', az academia által megismerendő 's megkoronázandó érdemét, két kü-

lönböző alak alatt látszik nekünk nagy mértékben nyújtani. Historiánkból némely elméletek, a régi időkben kölcsönzött némely elbeszélések, ime ebből áll az egész munka. A tárgyak 's modorok' szerencsés különbfélesége emeli a sikert az ellenkezet által. Egy könyvet nyitsz itt ki, *merovingi legendákról*, mellynek naif 's tiszta nyelve gyönyörködtetni fog: 's mi mindjárt szemedbe ötlendik, ez rendszerek' és eszmék' egészen értelmi historiája, a francia eredetéről vizsgálódás ez, mint azt minden század feltevé, 's mint azt az új történetíró megmutatja mielőtt leírja. A tudós és publicista mulathatnak az első lapokon, mellyeken, mindég módszeres és értelmes mélységgel, némely problémák vannak feloldva, mellyekben néha Montesquieu megcsalódott 's mellyek olly magas lelkeket foglalatoskodtattak, régi titoknokunk Abbé Dubostól fogva, a paradox és ékes Montlosier-ig. Ezen magas criticájú munkában kettős leczkét ad Thierry ur: elszéleszti a hibát 's megmutatja miként fejtett az ki; a régi idők' igazságát visszaállítja 's a közbenlevő idők' hamis nézetpontját kimagyarazza, figyelmeztetvén így bennünket, hogy minden század sokat tesz a magáéból az elmultba, melly studiuna' tárgya, 's hogy midőn minden embert utbaigazitunk, magunkba is egy kissé kétkedjünk. Van mindazáltal egy kilátás, melly igaz; 's ha ki magát az egyesített tudomány' 's képzelőtehetség' szakadatlan megszorítása által odahelyeztetheti: ha, mint mi hisszük, nincsen a' historiában semmi áthathatatlan ezen *másodlátásnak* (seconde vue) mellyet az elmélkedés hord magában, Thierry ur' feladata volt, felvilágosítani nemzeti eredeteink' homályát, megalapítani annak bizonyos elemeit, meggyőződéshez jutni részrehabjlás nélkül, 's ujdonsággal igazának lenni. Némely tulajdonnevek' rendszeres kiigazítása itt másodrendű; ha az néha kétségesnek látszék, azon érdek 's világ, mellyet a' szerző historiánk' első koraira hintett, mind a' mellett is meg van. Thierry ur' új *elméletei* (Consideration) a' francia eredetekre nézve azt tették mit a' *francia történetről levelek* (Lettres sur l'histoire de France) a' község' (communes) eredeteire nézve tettek. Ez ha a' módszer' és a' segéd-eszmék' szerencsés választásábani éleselme érdeméhez mellyet egy első tekintet kifejt 's megerősít, azon helyes és erős kifejezés járul, melly az igazat kiemeli 's hosszu emlekezést hagy maga után, nem fogsz rajta csudálkozni, hogy szigoru bírák' véleménye szerint Thierry ur' munkája a' legmagasb kitüntetést érdemli. De a' szerző' tudós mestersége még egy más, népszerűbb sikert vívott ki magának, azon szép 's szivvetható elbeszélések által, mellyek könyvének felét betöltik. Nem az elmultnak mélyen beható szétbonczolása ez; maga a' multkor ez, melly a' barbar erkölcsök' csudálatos érzése 's az emberi szív' azon ismerete által újraél, melly minden öltözet alatt feltalálja a' patheticumot 's természetest. Azt mondanád, hogy ezen elbeszélések a' kor' kronistaiban vol-

tak. Ott voltak azok kétségkívül, alaktalanul, elszórva 's észrevétlenül; de azon talentom, melly újra napvilágra hozza őket azon tudós és naif elfogultság melly azt nekünk mint históriánk' elválaszthatlan régi episódjait adja vissza, a' nyelv' gyöngédsége és egyszerűsége, mind ez a' mostani iro' munkája, tudományának és mesterségének teremtménye. Az academia, minden emlékeztőtől, 's minden csábítástól, még a' legtörvényszerűbbtől is az igazságos hírnévből eredőtől elválva, úgy hívé hogy a' báró Gobert által alapított jutalmat, Augustin Thierry ur' utolsó munkája érdemli." — Az alapítvány' másodrendű jutalmát *Bazin ur'* következő munkája nyéré el: *Histoire de France sous Louis XIII.*

Montyon jutalom az erkölcsökre nézve leghasznosb munkákért. Az academia 6000 frankot ítelt G. de Beaumont urnak, következő munkájáért a' *L' Irlande sociale, politique et religieuse*; — 3000 franknyi jutalmat F. T. de la Farelle urnak, következő czímű munkájáért: *Du Progrés social au profit des classes populaires*; 3000 franknyi jutalmat Sauvan kisasszonynak, illy czímű munkájáért: *Manuel pour les écoles primaires communales de jeunes filles*; egy 2000 frankot érő medaille-t C. G. Hello urnak, illy czímű munkáért: *Philosophie de l'histoire de France*; — 2000 frankot érő medaille-t E. Gerussez urnak, illy czímű munkáért: *Essai d'histoire litteraire*; — 2000 frankot érő medaille-t F. Dinocourt urnak illy czímű munkáért: *Cours de morale sociale à l'usage des pères de famille, des institutions et des écoles primaires*; — 2000 frankot érő medaille-t Ed. Mannechet urnak, illy czímű munkáért: *Histoire de France, depuis le fondation de la monarchie*; — 1500 frankot érő medaille-t Crombach kisasszonynak, illy czímű munkáért: *Le jeune Libéré.*

Montyon jutalmak az erényes tettekért. Az academia 4000 franknyi jutalmat ítelt Mathieu dit Boisdoux-nak, ki Montereauban (département de Seine — et — Marne) lakik; — 2500 franknyi jutalmat Celestin-Louis Pemmejean-nak, ki Párisban lakik; — 2500 franknyi jutalmat Marie Orange-nak ki Yvetot-ban, az alsó szajnai departament-ban lakik; — 1500 frankot érő medaille-t Joseph Serres-nek, ki Gimonthban, a' gersi departamentomban lakik. — 8000 frank értékű medaille-t, következő személyeknek: 1) Marie-Anna Rose-nak Párisban; — 2) Marie-Jeanne Dufour-nak Párisban; — 3) Anna Lecouturier-nek, Condé-sur-Noireau-ban, a' calvadosi departamentomban; — 4) Fanchonette-Françoise Lefebvre-nek Alençonban az ornei departamentomban; — 5) Charlotte Barillié-nek, Versailles-ban, a' szajnai és oisei departamentomban; — 6) Marie-Louise Opuilent-nak Gaulet' özvegyének, Párisban; — 7) Angélique Martin-nak, Chartin özvegyének, Gièvres-ben à loir-et-cher-i depar-

tamentomban; — 8) Pierre Beutegrat-nak, Bernéde-been, a' gersi departamentomban. —

1841 és 1842-re *feltett jutalmak.* Az academia költészeti jutalom' tárgyául 1841-re, a' keresztyéni polgárisodás' befolyását keletre tevő fel; ékesszólási jutalom' tárgyául pedig 1842-re, *Pascal' dicséretét.*

Ezen jutalmak 2000 frankból álló medaille-ból állanak.

Rendkívüli jutalmak Montyon ur' bőkezűségéből. 1) Az academia 1836-diki augusztusi nyilvános ülésében 3000 franknyi, 1839-diki nyilvános ülésében elítélendő jutalmat tett fel, egy kérdésre, melly a' francia literaria historiának némely fontos pontjait érdeklí 's honnan hasznos tanácsok eredhetnek, 's melly ebből áll: *Megvizsgálni micsoda befolyása volt a' spanyol literaturának a' XVII-d. században, a' francia literaturára, 's közönségesen, kikutatni micsoda mesterség 's micsoda szerencsés körülmények által, használta különbnemű időszakokban a' francia literatura, a' külföldi literaturákkal közlekedést, feltartván eredeti jellemét.* Nem ítélthetvén el a' jutalom, az academia ugyan azon kérdést 1841-re tűzé ki.

2) Egy más 6000 frankból álló summa, a' régi és új erkölcsstani munkák' legjobb fordításának megjutalmaztatására van kitzúve, azok közül mellyek januar' 1-éig 1841. jelennek meg, ezen jutalom' kibirdetésétől fogva.

3) Az academia 1831-ben 10,000 franknyi jutalmat tett fel a' legjobb szomorú vagy vigjátékra, mellyet öt felvonásban 's versekben francia irt 's melly Franciaországban adatott elő, nyomtattatott 's adatott ki, melly erkölcsi irányu 's melly tetszett. Ezen verseny 1841-d. 1-ső januariusáig terjesztetett ki. — Az academia, a' jutalmat elhatározandó ítéletét nem mondandja ki, mint leghamarább egy évvel a' verseny' bezárása után.

Gróf Maillé-Latour-Landry által alapított rendkívüli jutalom. Gróf Maillé-Latour-Landry, a' francia academiának 's a' szép művészségek' királyi academiájának, 30,000 franknyi summát hagyott, évenként segédpénz' alakításául, váltogatva ezen két academia' választása szerint, „olly fiatal írónak vagy „szegény művésznek, kinek már szembeszökő talentuma, meg-„érdemlendi hogy felbuzdittassék pályája' folytatására, a' tudományok vagy szépművészségekben.“ —

AZ ERKÖLCSI ÉS POLITICAI
TUDOMÁNYOK' ACADEMIÁJA.

(Académie des sciences morales et politiques.)

Az erkölcsi és political tudományok' academiája június' 27 1840 tartotta évenkénti nyilvános ülését, Rossi ur' elnöksége alatt. Az ülést Rossi ur' beszéde nyitotta meg, az academiá' legközelebbi veszteségéről, melly után a' megítelt jutalmak 's a' feltett jutalmak' tárgyai tétettek közzé. Ezt követte Broussais ur' élete 's munkáinak historiai ismertetése Mignet örökös titoknok urtól. Az idő nem engedé Barthélemy Saint-Hilaire ur' emlékiratának felolvasását a' scholastica' befolyásáról a' francia nyelv' képzésére.

Az erkölcsi osztály 1500 franknyi jutalom' elítélését adá fel ezen ülésben, következőkérdésről: *Micsoda tökélyre volna képes az elemi normalis iskolákban oktatás, az ifjuság' erkölcsi neveléséről viszonyaiban tekintve.* A' jutalom Barrau urnak a' chaumonti collegium' előljárójának ítéltetett. Egy 1500 frankot érő medaille-t nyert Dumont az elemi oktatásfelügyelője Fontainableau-ban. Nagy tisztelettel említést nyert Rapet ur a' de Bordogne normalis iskola' igazgatója Perigueux-ben.

A' törvénytudományi osztály következőkérdést tevő fel: *Micsoda előmenetelt tett a' nemzetek' joga Európában a' westphaliai békekötés' óta?* A' jutalmat Maurice d' Hauterive ur, a' küldölgökre ügyelő ministeriumnál, nyéré el. Tisztelettel említést nyert a' 2-d. számú emlékirás, ilyen jeligével: *Lex omnibus una.* A' szerző nem nevezé meg magát.

A' törvénytudományi osztály által feltett második kérdés ez: *Meghatározni azon eszközöket, mellyek által nagyobb bizonyossággal meg lehet mutatni azon tények' igazságát, mellyek a' törvénykezési viták' tárgyai akar polgári akar büntörvényszéki tekintetben. Öszvehasonlítani ezen eredmények' nyeresének különböző módjait, a' legcivilizáltabb népeknél, megismertetni azok' kárait és hasznait.*

A' bejött emlékiratok' egyikét sem ítélte az academiá' méltónak a' jutalomra, de jutalomczím alatt egy 1000 frankot érő medaille-ra érdemesíté Bayle Mouillard urat, számfelletti bírát Clermont-Fernand-ban.

A' political gazdaság' osztálya által következőkérdés

tétetett fel: *Meghatározni, micsoda befolyása volt már, 's micsoda befolyása leend jövőben a' német kereskedési társulatnak: 1) A' társulatba lépett népek' szerencsésletére, azok' iparának kifejlésére 's kül kereskedésök' kiterjedésére; 2) Más nemzetek' iparára 's kereskedésére; 3) Minémü hasonló társulatokat szülhet ezen pelda' sikere 's a' népek' kereskedésébeni új súlygyen' létesítésének szükségesvolta; 4) Micsoda változásoknak kell eredni illynemü kereskedési szövethetésekből az eddig divatozó nemzetgazdasági törvények' rendszerében.* — A' jutalmat Théodore Fix ur nyeré el. Tisztelettel említésre méltónak íteltetett Prosper Faugère ur, a' 6-d. számú emlékirat' szerzője.

A' közönséges történettani osztály által feltett jutalom nem íteltetett oda. A' kérdés e' volt: *Előadni az asszonyok' örökösödési jogának historiáját, a' polgári és politicalai rendben, Europa' különféle népeinél, a' középkorban.*

Az academia ugyan azon kérdést 1842-re tűzé ki.

Az academia nem ítélte oda a' Felix de Beaujour báró által alapított 5000 franknyi ötéves jutalmat, a' legjobb emlékirásért a' nyomoruság' okairól 's gyógy módjairól; de 2500 frankot érő arany emlékpénzt ítelt Eugène Beuret urnak, a' 18-d. számú emlékirat' szerzőjének, 4500 frankot érő emlékpénzt Jean-Jacquez Rapet urnak, 's 1000 frankot érő emlékpénzt Christophe Moreau-nak, az ország' fogházai közönséges felügyelőjének.

Az academia emlékezetbe hozza, hogy 1841-ki nyilvános ülésében elítélendi, ha annak helye lesz, a' következő tárgyra feltett 1500 franknyi jutalmat: *A' német philosophia' criticalai vizsgálata.*

Az academia emlékezetbe hozza, hogy az 1841-dikben elítélendő philosophiai jutalomra, következő kérdést tette fel: *A' cartesianismus' criticalai vizsgálata.* Ezen jutalom 1500 frankból áll.

Az academia hasonlókép' emlékezetbe hozza, hogy az erkölestudományi osztály' javaslatára 1841-ben, 1500 franknyi jutalmat ítélend el, következő kérdéstről: *Mi volna a' legjobb mód, a' rabszolgák' 's gyarmatozók' egyesített érdekében jutni el, a' rabszolgaság' eltörlésére, a' francia gyarmatokban.*

Az academia emlékezetbe hozza még, hogy a' törvényhozás, nyilvános jog 's törvénytudományi osztály, következő, 's 1841-ben 1500 franknyi jutalommal koronázandó kérdést tette fel: *Megvizsgálni 's előadni az eszközöket, mellyek által büntető törvényeink' rendszere öszhangzásba hozattassék egy olly penitentiárius rendszerrel, mellynek czélja a' közönséges és magános béke' és bátorság' fentartásának legsikeresb biztosítékait adni, az elítéltek' erkölcsi javítását eszközölvén.*

A' politicalai gazdasági 's statistikai osztály, 1500 franknyi 's az academia által 1842-diki nyilvános ülésében elítélendő ju-

talmat tett fel következő kérdésre: *Megvizsgálni: 1) Mely-lyek jelennen Franciaországban a' földek haszonbérlésének modjai: 2) Micsoda okoktól függenek az ezen haszonbérlési módok közti különbségek 's változások: 3) Micsoda befolyása van ezen mód' mindenikének, a' mezei gazdaság' szerencsésletére.*

A' közönséges történettan' osztálya következő 's az academia által 1842-ben ha helye lesz, 1500 franknyi jutalommal koronázandó kérdést tette fel: *Lerajzolni a' közönséges statu-sok' (Etats généraux) historiáját Franciaországban 1301-től 1604-ig. — Elmondani öszvehivatások indítóokait, öszveté-telők' természetét, tanácskozásaik' módját, hatalmok' terje-delmét; — meghatározni azon különbségeket, mellyek e' te-kintetben ezen gyűlések 's az angol parlamentek közt voltak, 's megismertetni azon okokat, mellyek miatt azok nem lehettek, mint ezek, a' régi monarchia' rendes intézetévé.*

A' Felix de Beaujour báró által alapított, 5000 franknyi ötéves jutalom 1843-ban íteltetik el, a' legjobbnak ismért em-lékiratnak, következő kérdéstről: *Mellyek az önkéntes és ma-gános társulat' elvének leghasznosb gyakorlati alkalmazásai, a' nyomoruság' enyhítésére?*

Az academia csak francia vagy deák nyelven irt pályá-munkát fogad el.

TUDOMÁNYOK' ACADEMIÁJA

(Académie des Sciences)

ELITÉLT JUTALMAK.

Physikai tudományok. A' tapasztalati physiologiából fel-tett 's 895 frankot érő emlékpénzből álló jutalom Payen urnak íteltetett oda a' keményítőről irt értekezéséért. Egy a' békák', szalamandrák' és teknősbékák' lehelléséről emlékirat, 4. szám alatt, új versenyre halasztatott.

Az egészségtelen mesterségeket illető jutalom dr. Valat ur-nak íteltetett, megmentő ágyáért, melly a' bányákban alkalmaz-tatik. 1500 franknyi buzdítmányt nyert Laignel ur a' vasutak' görbéin történhető szerencsétlenségek' megelőzésére szolgáló rendszeréért.

A' Montion ur által orvosi és sebészi tudományokból ju-talmakra szánt fundusból, az academia 3000 frankból álló ju-talmat rendelt Vincent Duval urnak a' löcslábról irt munkájáért

(*Traité pratique du pied-bot*); hasonló jutalmat ítelt Fuster urnak következő czímű munkájáért: *Des maladies de la France, dans leurs rapports avec les saisons, ou histoire médicale et météorologique de la France*; 2000 franknyi jutalmat Fourcault urnak, illy czímű munkájáért: *Expériences physiologiques démontrant l'influence de la suppression mécanique de la transpiration cutanée sur l'altération du sang et sur les développement des lésions locales attribuées à l'inflammation*. 1000 franknyi felbuzditmányt Valleix urnak, *Clinique des maladies des enfans nouveau-nés* czímű munkájáért. Végre tisztelettel említésre méltónak íteltettek Serrurier és Rousseau urak, *Pathologie spéciale des voies aériennes*, és Félix Thibert ur, *Anatomie pathologique* czímű munkáikért.

Mathematicai tudományok. A' Lalande által alapított emlékpénz (1839) Galle urnak íteltetett, a' berlini királyi csillagásztoronynál, segéd csillagásznak, három üstökös csillag' felfedezéséért.

A' Montyon ur által alapított (1839) mechanikai jutalom Arnoux urnak íteltetett, ízelt szekerrendszer' (wagons articulés) feltalálásáért.

A' Montyon ur által alapított statistikai jutalmat Dausse ur hid- és útépítő indzsinér nyéré el, Franciaország' fő folyamainak statistikai kidolgozásáért. Tisztelettel említés íteltetett Gauthier urnak, *Statistique du département de la Charente Inférieure*, 's Ragut urnak, *Statistique du département de Saône- et Loire* czímű munkáikért. Vicat ur' munkája a' hydraulicus vakolatokról, a' közelebbi versenyekre halasztatott, midőn az új kiterjedést nyerend.

De Laplace marquisnő, a' polytechnicus iskolából kilépő első tanítvány számára, de Laplace' munkáinak teljes gyűjteményéből álló évenkénti jutalmat alapítván, az elnök ön kezeivel adá által *Delesse* urnak, az 1839-ben kilépett első tanítványnak, a' *Mécanique céleste*, az *Exposition du système du monde*' s a' *Traité des probabilités*' öt darabját.

FELTETT JUTALOMKÉRDÉSEK.

Physicai tudományok. Az academia az 1839-re feltett nagy természettudományi kérdést az 1843-diki versenyre tette által, két részre osztván azt fel. Következésképp' következő két kérdés tétetett fel 1843-ra: 1) „Meghatározni acusticai és physiologiai tapasztalatok által, micsoda mechanismusa van az embernél a' hangképzésnek. 2) Anatómiai vizsgálódások által meghatározni a' hang' életművezetének hasonlító szerkezetét, az embereknél 's szoptató állatoknál.“ Mindenik jutalom 3000 frankot érő arany emlékpénzből áll.

A' physicai tudományokból nagy jutalom' tárgyául az academia 1839-diki nyilvános ülésében, következő kérdést tette fel: „Pontos tapasztalatok által meghatározni, micsoda chemiai, physicus és organikai változások követik egymást a' tojásban a' foetus' kifejlésének ideje alatt, a' madaraknál és békáknál.“ A' pályázóknak figyelembe kell vala venniök a' tojás' viszonyait a' környező természetes mediumhoz, meg kelle vizsgálniök egyes tapasztalatok által a' melegmérséklet' 's ezen medium' chemiai öszvetételének mesterséges változásai, minémü befolyást gyakorolnak. Ezen jutalom nem ítéltetett oda, — az academia hát azt az 1843diki versenyre tevő által 's azt kívánja, hogy a' pályázók messziről sem szorítkozával arra, hogy a' tojás' különbözőféle részeiben megmutassák azon közvetlen elemeket melyeket belőle az analysis kivon, teljes igyekezetöket arra fordítsák a' pályázók, hogy microscopium' segédelmével bebizonyítsák azt, micsoda állapotban találtnak abban ezen közvetlen elemek. Ezen chemiai 's microscopiai studiumából az organogenesis' tüneményeinek szerencsés eredményeket vár az academia. A' foetus' ezen szabályszerinti kifejlődésének studiumát tekintetbe nem vévén, fontos dolog bizonyosságra hozni, azon változásokat melyeket a' melegmérséklet' módosításai, vagy azon mediumok' természete, melyekben ezen kifejlődés történik, okozhatnak. A' pályázóknak tehát, mi a' madártojásokat illeti, meg kell vizsgálni azok' kikelését, különbnemü légszeszekben. A' jutalom 3000 franki t érő arany emlékpénzből álland.

Az academia emlékezetbe hozza, hogy a' természettudományi nagy jutalomra, mely ha helye lesz, az 1841-diki nyilvános ülésben fog elítéltetni, következő kérdést tette fel: Meghatározni pontos tapasztalatok által a' főbb egyszerű testek' 's nagyszámu ércz és életművestesetek' öszveköttetéseinek specificus melegségét. Megvizsgálni azon viszonyt, mely a' testek' atom-súlya 's a' tapasztalat által adott specificus melegségek közt van.

Az academia emlékezetbe hozza, hogy az 1842-diki pá-

lyázásra a' *tetszhalálokat* illető kérdést tette fel, Manni ur által alapított 1500 franknyi jutalommal, 's a' 10,000 franknyi nagy jutalmat a' tehénhimlőt illető eg.

Mathematicai tudományok. A' Lalande által alapított 635 frankos emlékpénzt 1841-ben, mint a' megelőző években, annak ítélendi oda az academia, Franciaországban vagy másutt, ki a' legérdekesb figyeletet teendi, vagy a' leghasznosb dolgozatot irandja a' csillagászat' előmenetelére.

A' 6000 franknyi rendkívüli jutalmat, a' gőz' alkalmazásáról a' hajókázásra, nem íteltethetvén oda, az academia emlékezetbe hozza, hogy ezen kérdést 1841-re tűzi ki.

Az academia a' mathematicai tudományokból nagy jutalom' tárgyául, mellyet, ha helye leend 1842-ben ítélendi el, következő a' változmányi hánylást (*calcul des variations*) illető kérdést tette fel: A' határ értékeket magokban foglaló egyenleteket találni, mellyek a' határozatlan egyenletekkel öszvekapcsolandók, hogy belőlök a' többszörös egésztmények' legnagyobbjai és legkisebbjei (*les maxima et minima des integrales multiples*) teljesen meghatározottassanak. Alkalmazás kívántatik a' háromszoros egésztményekre.

A. B. P.

BIBLIOGRAPHIA.

38. *DISCORSI di anatomia* di Lorenzo BELLINI recitati all' *Academia della Crusca* colla prefazione di Antonio COCCHI. — Milano, 1837. Silvestri, XL és 592 l. 8-dr. Ára öt olasz lira: — Dicsértetik mind tudományos tartalmára mind a' nyelv' tisztasága 's ékességére nézve.

39. *MÉMOIRE sur les causes de la peste et sur les moyens de la détruire*, par M. PARISET, secrétaire perpetuel de l' *Académie roy. de med. etc.* Paris, 1837. *Bailliére.* 224 l. 16-dr. — A' hires szerző mint azon küldöttség' elnöke, melly Egyiptomba ment hogy ott a' pestisről 's annak okairól vizsgálódásokat tegyen, jelen értekezést, melly azon vizsgálódások' eredménye, az orvosi *academia'* ülésében olvasá fel. — A' keleti dögvész először 542-ben tünt fel alsó Egyiptomban 's onnan terjedt el egész Egyiptomra egy részt, másrésről Palaestinára; onnan háborúk 's a' kereskedés által Európába terjedt el, hol pusztító ostorát, valami tizszer érezteté 542-től 600-ig. A' három következő században, a' zavar', setétség' és nyomoruság' ezen korszakában csak háromszor mutatkozott Európában 's 904ben jelent ismét meg, midőn a' velenceiek kereskedési viszonyban voltak az egyiptomiakkal. Később midőn más statusok' viszonyai is megszaporodtak kelettel, ezen öldöklő nyavalya is gyakrabban megjelent 's pusztításai csak akkor szüntek meg, midőn ellene a' most is divatozó rendszabályok fogadtattak el. Szerző azt tartja hogy a' pestis' eredeti hazája, alsó Egyiptom, 's örökös magiskolája Kairo; okát pedig abban keresi, hogy az egyiptomiak elhagyván jelenben a' holttestek' behalzsamozását, a' helyett a' temetés' rozsbab nemét fogadták el. Ezen forró éghajlat alatt, 's egy illy időszakai essők 's rendes vizáradások által nedvesített földön, hamar észrevették — így szól Pariset ur — az eredeti Egyiptomiak, hogy a' holttestek' hirtelen megrothadása, illy emberek 's állatokkal gazdag földön, dögvészes nyavalyák' forrása vala 's ezért jókor igyekeztek azok' megmmisítésén. Innen szokássá vált hogy a' holttesteket a' lakhelyektől távol 's ott

is behalzsamozva temessék el. Innen magyarázható a' régiék' lelkiismeretes gondja 's pontossága az emberek' 's állatok' holttesteinek megtartásában, mit vallásos nézetek is előmozdítottak. Mind addig míg ezen szokások egész vallásossággal megtartattak Egyiptom rendkívül egészséges lakhely volt, de miután a' vallásos hit megváltozott 's megtiltatván 356 szentségtörés gyanánt a' holttestek' behalzsamozása, a' behozott újítások' vészteljes eredményei csakhamar bekövetkeztek. Pariset ur' ezen véleménye bizonyosan nem messze van az igaztól 's a' valószínűség magas fokra emelkedik azon eleven szinzetű kép által, mellyet a' szerző Egyiptom' lakosairól nyújt, azon erkölcsi lesüllyedésről 's nyomoruságokról, mellyekben tengenek, körülvéve halálthozó kigözlögésektől a' világ' egyik leggyönyörűbb 's termékenyebb tartományában. — A' híres szerző azt véli, hogy a' dögvészt egészen kilehetne irtani, a' régi egyiptomiak' temetés módjának némi követése által. Azt javallaná ő, építtetnének a' föld' belsejében erős temetőhelyek; a' faluk' számára magoknak a' pusztáknak közepében 's ezekbe a' holttestek, vékony széksórétegekkel fedve tétetnének. Így némelly más kis újításokkal ezen egykori egészséges éghajlatáról híres föld, néhány év alatt annak ismét birtokába juthatna 's megszabadíthatná a' világot ezen öldöklő ostortól.

40. SAGGIO *sul buon governo della mendicizia, degli istituti di beneficenza e delle carceri*, del conte D. Carlo Ilarione PETITTI DI RORETO, consigl. di Stato ord. di S. M. — Torino, 1837, *Bocca*. Első dar. 475 l. 2-d. 607 l. 8-adr. Jelen munkának tárgya a' szegényeknek azon osztálya, melly részint az ipar' szegény fokon állása, részint a' mechanikai művészségekbeni nagy előhaladás, részint politicalai körülmények miatt munka nélkül van, 's e' miatt nincs mivel életét fentartani. — Petitti ur' munkája három könyvre oszlik: elsőben szól a' koldusságról 's az azt megszüntető 's igazgató törvényekről; 2-dik a' jótéví intézetekről 's az azok' legjobb kormányzását illető közönséges és különös szabályokról; a' 3-d, a' tömlöczök' jó igazgatásáról. — Az első könyvben, melly 18 fejezetre oszlik, azon több népgazda által tett szórszálhasogató kérdést taglalja, hogy jó-e vagy nem a' szükölködők' felségellése 's azt okosan dönti el; azt mondván: hogy noha sokan önmagok legyének okán szegénységöknök, de mégis legnagyobb része azoknak a' dolgok', idők' és helyek' szerencsétlen állapotja által estek abba, hogy nem lehet nem segíteni ezen szegényeket a' nélkül hogy a' korhelységet elő ne mozdítsuk. Előadja aztán a' koldusság' lényeges jellemeit 's erkölcsi és anyagira osztja azt fel. A' koldusság az emberi természet' lealacsonyodott állapotja, mellyet a' társaságos élet' leszállásának is lehetne nevezni, mert minden embernek fel kellene találni ereje' használása által élete' fentartása' eszközeit. — A' negyedik fejezethen előadja szerző a' kol-

dusok' megalapított nemeinek jogait, kötelességeit és szükségéit — Megalapítván azon elvet, hogy a' koldusságot egy civilisált-nemzetben sem kell megszenvedni, szerző előadja azon eszközöket, miként kell a' koldusok' különféle neméről gondoskodni. — A' 16-dik fejezetben megvizsgálja szerző a' koldusságot megszüntető és igazgató mind azon törvényeket, mellyek most Europa' főbb statusaiban divatoznak. — A' második könyvbeu a' jötevő intézetek' tizenkét nemét számlálja fel szerző, mellyek a' századok' folyama alatt behozattak, s terjedelmesen szól azok' kormányzásának közönséges és különös szabályairól. A' 3-dik könyvben, hol szerző a' tömlőczök' jó kormányzásáról szól, előad szerző mindent mi ezen tárgyra tartozik 's közli mind azt mi eddig irva van a' foglyok' oktatása 's javítása felől. Átaljában gr. Petitti' jeles munkája, mindent magában foglal, mit az említett tárgyakról tudni érdekes.

41. *REPERTORIO dei veleni e dei contraveleni* del Joane Gioachino TADDEI, professore di farmacologia, etc. — Firenze, 1835. L. Pezzati. Két darab. XVIII, 335 és 384 l. 8-dr. Ára 10 olasz lira. — A' mérgek 's ellenmérgekrőli tan jelenkorban nagy tökélyre emelkedett 's ha szinte most ritkábbak is a' készakaratos megmérgeések' példái, mint a' régi barbar időkben, gyakran fordulnak még is olly kérdések elő, mellyektől emberélet függ, 's nem ritkák az önmegmérgeések, mellyekben célirányos segedelem életet menthet. Minden esetre nagybecsűek hát a' társaságra nézve az ezen tárgyat illető munkák, 's ezek közt a' híres prof. Taddei' munkája különös említést érdemel. A' megmérgeésekbeni segedelemnyújtáson kívül, más nem kevésbé fontos szolgálatot is tett ezen munkájával a' híres szerző. Figyelembevén mind azon veszedelmeket, mellyeknek az ember' élete 's egészsége mind untalan ki van téve bizonyos mestersegeket űzők' részint tudatlansága, részint vakmerősége miatt, akár bizonyos az élet' szükségeire elmulhatlanul megkívántató házi eszközök' vigyázatlan használása, akár a' kereskedők' utálatos fősvénysége által, kik hamis árukkal leselkednek mások egészsége után, akár azon szerencsétlenségeknél fogva, mellyekbe minden lépten nyomon ütközünk, akár végre a' *dynamical* 's *physical* erők' ártalmas befolyása miatt, szerző előadja azon módokat, miként távoztasd el a' közelgő veszélyt, 's miként menekedjél abból ki legkevésb kárral, ha már bele estél. — A' tudós és éles elméjü, nagy tapasztalásu szerző csudálatos ügyességgel használta mind azt, mit a' *chemia*, *physica*, természeti és orvosi tudományok' céljára nyújtottak. Azon fogyatkozások, mellyek munkájában találatnak eltűnnek az abban levő becses tanítások mellett, mellyek akár a' haszon, akár a' benne lehellő emberszeretet' tekintetében, nem csak a' szerző' hanem egész olaszhon' dicsőségére válnak.

42. DELLA *Storia delle finanze del regno Napoli*. Libri sette del cav. Luigi BIANCHINI. — Napoli, 1834—1835, della tip. *Flautina*. Három kötet, 511, 643 és 1001 l. 8-adr. — Jelen munka egy a' legkitünőbb nemzeti munkák közül, gazdag mindennemű ismeretekkel, mellyek Nápolyország' nemzetgazdasági állapotjára nagy világot hintenek. Fáradhatlan 's szakadatlan munkásságának különösen szép tanubizonyysága a' két utolsó könyv 1734-től 1835-ig, mellyek valóban semmi kívánnivalót nem hagynak; 's hasonló becsűek volnának a' többi könyvek is, ha szerzőnek a' nyilvános és privat levéltárak hasonló gazdagságu anyagokat nyújtottak volna.

43. *Storia dei Municipj Italiani illustrate con documenti inediti da Carlo MORBIO*. Vol. IV. — Milano 1838, coi torchi di Omobono *Manini*. 8-adr. — Olaszhon' historiájára nézve nagy érdekű munka. A' negyedik darabban Florenczet illető irományok vannak, nevezetesen 1. *Morbio ur' előbeszéde*, mellyben tudatja az olvasókkal, hogy sajtó alá hat új darabot készített el. 2. *Jegyzetek a' florencziái köztársaságról*, mellyek gróf Pompeo Litta' munkájának a' Medici családról, gyönyörű bevezetését képezik. 3. *Némely emlékeztetések a' florenczia köztársaság' jó kormányzása' ügyében*. 4. *Florenz városa' kronikája* 1548-tól 1652-ig, melly közönséges és nyilvános lettdolgok' nagy gazdagságával bir 's az illető század' felvilágosítására nagy világot hint. Csudálatos dolog olvasni azon borzasztó vétkeket, mellyek ezen városban elkövetettek, 's különösen szembezők egy gonosztevőkből álló társaságról elbeszélés, kik nem csak a' lopások' 's legnagyobb gonoszságok' elkövetésébeni ügyeséget szerettek magoknak, hanem a' felett, ha történetből bírák' kezébe estek, ezek' vizsgálatit is kijátszották, és még a' tortura' kínait is kiállották; 's mivel egy közülök a' fájdalmak' erejétől meggyőzötve hajlandóságot nyilvánított a' vallomásra, ezt társai megfojtották 's éjjel eltemették a' szent-kereszti kolostorba. Kik a' tragikai eseteket szeretik ezen kronikákban annyit találhatnak mennyit csak kívánnak 's olly iszonyatosakat, mellyek a' 16-d. század' civilisatiojával csaknem megegyezhetlenek 's hihetetleneknek lenni látszanak.

44. *SOPRA gli esami scolastici*. Ricerche del professore Antonio BORGONI. — Milano, 1836, coi tipi di Paolo Emilio *Giusti*. 8-dr. — A' mathesis' theoriái között kevés van, így szól Montucla, melyben az analysis' eredményei világosabbak volnának mint a' valószínűség' theoriájában. Az emberi okosság, így szól ő tovább, azon mesterségben áll miként kell az események' valószínűségét kiszámolni. Laplace azt állítja, hogy a' probabilitás' theoriája, nem egyéb mint a' calculus alá vetett józan ész. Ez a' theoria a' vélemények' vagy elhatározások' választásában semmit sem hagy az önkénynek, ennek eszköz-

lése által mindég a' legjobbat lehet választani. Innen ez az emberi lélek' gyengeségének 's tudatlanságának szerencsés pótléka leend. Ezen elméleteknél fogva a' jelenkori mathematicusok, Pascal' és Fermat' előleges próbatételei után, vetélkedve bővítették 's tökéletesítették a' valószínűségi számvetéseket, lassanként kiterjesztvén azt az emberi élet' minden eseményeire. Azonban egyik sem fordítá figyelmét annak kiszámolására, micsoda valószínűség van az iskolai vizsgálatoknál jó eredményekre nézve, midőn a' tanítók tanítványaik' érdeméről ítélnek. Ilyen vizsgálódásokra szentelé szorgalmát a' jeles paviai prof. Antonio Bordoni, ki jelen munkában adja azok' eredményeit.

A. B. P.

A'

POLITICAI 'S ERKÖLCSI

KÖRÜLMÉNYEK' BEFOLYÁSÁRÓL

A'

L I T E R A T U R Á R A

'S KÜLÖNÖSEN

A' K Ö L T É S Z E T R E

A' ROMAIAKNÁL AUGUSTUS ÓTA.

Egy jeles férfiú mondá, hogy a' törvényeket a' történet-irat, 's a' történetíratot a' törvények által kelljen felvilágítani*). Nem mondhatni-e alaposan, hogy a' literatura és történetírat szinte kölcsönös világot nyujtnak egymásnak? A' költészet minden népek' polgárosulásának nevezetes részét teszi, egyike erkölcsi arczalkatuk' legélénkebb vonatinak. A' rómaiakat jobban ismerendjük, miután költészeiket átolvastuk; költészeiket eléggé nem méltányolhatjuk, ha Róma' politicai helyzetét, 's társas állapotát nem ismerjük.

Vannak részletes körülmények, mellyek a' szerző' hiyátását meghatározzák, 's munkája' rendeltetését szabályozzák, ez a' biographiai ismeretek' köréhez tartozik. Vannak általános körülmények, mellyek egy egész korszak' minden irományinak hangulatot és színezetet adnak, ez olly nemű észrevételek' tárgya, mellyek itt viszonyosan a' latin költészet' süllyedésének korára vonatkoznak.

A' nélkül, hogy bármilly literariai vitázatba bocsátkoznám, mint általánosan elismert igazságot velem felállithatni, hogy a' latin literatura, főleg az e' korszaki költészet az erőtetés' min-

*) Montesquieu Esprit des Loix.

den nemét homlokán viseli, a' szó' 's elmejáték' gyermekes keresése, mesterkelt szavak, a' felesleges ékességeknek pöffeszkedő fénye, egy nagyszerű orias valami, hol a' szavalat ékesszólás' 's a' felpöffeszkedés finomságnak adja ki magát; egy méltóságos túlzás, melly az ijesztés' tárgyai közt a' legborzasztóbb ábrázolatokat választja, 's gyönyörködik azok' összehalmozásában mind addig, míg a' borzalom' túlzása által utálatot, vagy a' valószínűtlenség által nevetséget okoz; 's végre a' gőgös képzelődés' minden szabálytalansági, mellyek Montaigne' kifejezése szerint erejök' kicsapongása által önmagukat felemésztik.

E' letdolog minden criticus által megerősítetek. Elismerjük ugyan a' véletlen, egyedi okokat, valamint bizonyos szerzők' saját sugalmaikat, 's szellemi fordulataikat, valamint példájok' hatalmát, 's befolyását e' tömegre; lehetlen azonban észre nem venni bizonyos külső, közönséges okokat is, mellyek' hatásának e' férfiak, kik minden egyebeknek példányul szolgáltak, ön magok szint alája valának vetve.

A' Seneca-családnak Rómába érkezete kétségkül nagy következményü esemény vala. Nem vehetni ezt egyébként, mint a' spanyol lángész rohanásának, született élénkségével, de egyszerűsmind példájok' hibáival. Iskolájokból léptek ki mind Lucanus, mind Florus, mind Juvenalis. Ennek jelleme félreismerhetlen a' görög műzsák' nápolyi növendékén Statiuson és Titus Livius' szenvedélyes hámulóján Siliuson.

De mindezen író, a' két Pliniussal együtt, sőt ön maga Tacitus e' nagy kivétel creditiség tekintetiben, mindannyian jobban vagy kevésbé magokon hordják a' századnak, mellyben éltenek, bélyegét.

Próbáljuk meg; térjünk vissza amaz időkre.

1. §.

A' kormány'; és császárok' befolyása.

Több fejedelmeknek, kiknek igazgatásokat mindenütt legfényesb siker követé, bánkodniok kellett kormány-pályájok' olly hosszúra terjedtén; 's a' helyett, hogy dicsőség 's boldogság közt temetkeztek volna el, miután felváltólag magok körül mind azt, mi birodalmok' fényét, házok' reményét tevé, elhulni látták, bú 's könnyek közt végzék pályájokat. Ekként költöze Augustus körülövedzve unokái' sirboltjaitól, boldogabb életre.

Túl élé ama ragyogó lángelmeket, kiknek műveik neki azon tiszteletet szerzék, hogy nevéről neveztessek egy század, mellynek az emberi ész' történetiratában a' legnevezetesb korszakok' egyikét kell játszania, 's utánna e' szép zengezetü énekek után nem maradt egyéb hátra, Ovid' panaszos szavánál, ki tá-

vol száműzéséből egész Rómaig hallatá szomorúsága' hangjait, és zokogva halt el. Több, nagy gonddal 's költséggel gyűjtött könyvtár az izlés' modorára 's lélek' kincseire mutat. A' jutalmak, 's megkülönböztetések élénk vetélkedést támasztának. Az írók óhajták munkáikat 's arczmásukat a' Palatin hegy' templomába helyezve látni; ez a' költészet' pantheona vala dicséretes nagyra vágyás' tárgya, ámbár a' cselszövény néha ide is csusztatott álisteneket *).

Tudom, hogy a' szigorú philosophia, melly minden előítélet' ellensége épen nem tulajdonítja vakon egy embernek azon dicsőséget, hogy ő teremté maga körül kora' jeles elmetelhetőségeit, mellyek tán önmagoktól is virágoztak volna 's lettek volna kortársai, nem pedig teremtményei; de nem ellenkező túlzás általi loba-e általjában tagadni a' kormányok' 's kormányzók'nak a' literaturárai befolyásokat? Ha el nem ismerjük is teremtési hatalmokat, meg kell még is vallanunk, hogy van erejük 's hatalmuk akadályozni, rontani. A' természet minden időben vet az értelmi világba, valamint a' physicaiba magvakat, mellyeknek csak kifejlenni 's gyümölcsözni kell. Ha egy ügyes, okos kéz azokat egy éltető központba összevoná: azok' termékenysége némileg neki is tulajdonítható. Hibás hanyagság elszórva elhalni engedendheté. Féltékeny gyanakodó kegyetlenség felvirágzások' perczében fojtotta volna el őket.

Hasonlítsuk össze Augustus' és Tiberius' országlásaikat; a' lettdolgok önmagok szólnak. A' maradék kétségkül korán sem menté fel a' holdog Augustust Octavius' vérengző vétkeiből; 's mi megegyezünk benne, hogy mind abban, mi uralkodása' sajtáságait, 's igazgatása' tekintetét illeti, ő nem bírt, nem gyakorlott önkényes hatalmat; hanem a' köztársasági formák' egyszerűségét erőlködék utánozni, mit bizonyos kellemes udvariság inersékle. Ha, egy philosophus' alapelve szerint, a' kétszintűség bódolat, mellyel a' gazember az erkölcs' oltárán áldozik: úgy egy új fejdelem' édes, sima, lekötelező bánásmódja nem más, mint adó, mellyet az a' szabadság' emlékének fizet. Augustus az elvakitott Rómaikat csábitó esalatással akará megnyerni. A' költők' sugallatnak, kik a' politicalai gép' titkos kútforrásiba be nem hatának, 's Róma' békes gazdagságával, 's a' kormány' látszatós lágyosságával meglegedének, cz elég vala.

Horatius a' fejdelemmel a' legbensőbb 's házibb barátságban élt. A' fejdelem keresé 's udvarlá Virgiliust. Többet tőn velők pártoláznál, pazarlá rájok kegyeit, jótéteit **). Szabad tetszésökre hagyá a' magány' függetlenségét, Julius Caesar fia palotájában Titus-Livius büntetlen vala Pompejus' párthive; a' nyil-

*) Beatus Fannius stb Horat. Satyr. 1. 4. 21.

**) Horatii vita apud Suetonium. Horat. epist. 1. 7. 34.

ványos könyvtárok' elsője a' szabadság' templomának előtermét foglalá el ¹⁾); 's Aeneis' eszméje, e' valóságos istenítése Róma' régiséginek, tán ugyan azon időben fogamzott, midőn Augustus lerontatá Pompejus' szobrát, 's piacza' kettős bolhajtásában felszentelé mind azon hős' arcmását, ki a' köztársaság' fényét valamikép' nevelé.

Midőn azonban a' római nép urát változtatá, csendes szomoruság, sötét rettegés tölté el, 's környezé a' királyi lakot, mellynek kapui Livius' szolgálín, és Sejanus' kedvencein kívül másnak meg nem nyiltak ²⁾).

Elius Saturninus holmi meggondolatlan verseiért a' Capitolium' hegyéről ledobaték ³⁾ és Sextus Paconianus tömlöczben fojtatott meg ⁴⁾. M. Scaurus, bevádoltatván mintha egy, Augustus császár' éltében készült, 's Agamemnon czímű szomoru játékában Tiberius császárt akará rosz színben felléptetni a' nép előtt, lefejezteték ⁵⁾ 's a' történetíró Cremutius Cordus éhel ölé meg magát, hogy a' lenyakaztatástól megmenekedhessék; 's valjon mit vétkezett? Brutust és Cassiust utolsó Romaiaknak nevezé ⁶⁾. Ez a' delatórok' idősza volt, a' Múzsáknak nem vala többé oltárjok, tűzhelyök, 's menedékök. Ha olykor a' zsarnok unalmas óráit literaturával rövidítette is, csakazért tevé, hogy megmérgezze azt. Haszontalan, felületes tudósokat pártolt, 's gyűjtött körébe; hogy illyes kérdéseket tehessen fel nekik. Ki volt a' Hecuba anyja? Achilles leánynak öltöztvén át, milly leány nevet viselt? A' Sirenek' énekeinek tárgya mi volt?,, 'sa't.

Illy részletek, mellyek megismertetik jellemöket azon embereknek, kik nemzetek' sorsára befolytak, nem hiába való képek a' historiában, 's a' nemes Svetontól e' tekintetben sokat lehet tanulni. Ő tőle tanuljuk, miképen August az egyszerű és értelmes stylust szerette, kerülte a' czikornyás kifejezéseket és a' régi szavak' keresgélését. Fő törekvése volt lehető legvilágosabban fejezni ki gondolatait. A' két túlságot, a' régi szavakhoz ragaszkodást, 's újak' vadászását egyiránt kárhoztatta. Sokszor szemére hányta Tibernek a' szokatlan régi szavakhozi előszeretetét; már akkor szerette a' leendő zsarnok magát beburkolni 's az élő emberek' társaságától elkülönözni. Sveton emliti Augustnak onokájához, az ifjabb Agrippinához irtt leveléből ezen intést „igyekezz főképen természetesen írni 's beszélni.“ Ő maga is foglalkodott a' költészettel, 's irtt egy tragoediát a' dühös

¹⁾ Ovid. Trist. III. 1. 71. — Sueton. in Aug. 29. Plinius Hist. nat. VII. 30.

²⁾ Sueton in Aug. 31.

³⁾ Dio 57: 22.

⁴⁾ Tacitus Ann. 6: 31.

⁵⁾ Ugyanott 9.

⁶⁾ Ugyanott 4: 34.

Achillesről. Egyébiránt ő azért volt költő, hogy a' mások' műveit szeretni, 's megbecsülni tudja, 's mi nagyon ritka — ő a' maga műveit túl nem becsülte. Midőn az udvaroncok kérdezték tőle hová leve szindarabja, azt felelte „Az én Ajaxom magát beretvával metszette meg.“

Igy a' helyett, hogy a' mesés régiségnek gyermekes problémáit vitatgatta, 's a' latán régiségnek poros avasságait kutatgatta volna, mint utánna Tiber tőn, minden erejével azon dolgozott, hogy tiszta, szabad és fesztelen nyelvet hozzon virágzásba. Nem hogy elfojtotta volna a' lángelméket, sőt inkább minden erejét azok' lángjának élesztésére fordította. Szemei a' távol jövőn jártak, 's a' köztársaság elleni merényeit legalább az irodalom' dicsőségével akarta elfedezni. Utódja csak azon munkálódott, hogy békében élvezze a' zsarnokok' gyönyörét, az emberek' rettegését. Ha August' uralkodása ideje a' latin irodalomnak fénykora 's virágzó időszaka volt; ha ellenben sötét 's rideg homály nehezkedett a' rómaiakra Tiber' egész uralkodása alatt: e' két ellenkező, egymáshoz időre olly közel fekvő tények vajjon pusztán a' történetnek okozatai e'? A' hatalmasok' befolyását a' népek' boldogságára 's szellemökre nem méltányolni annyit tenne, mint felelősségöket 's kötelezéseiket gyengíteni.

Caligulának baromi szilaj örültsége nem volt kedvezőbb a' Múzsáknak, mint nagy-atyjának fekete vérű 's mogorva vénsége. De az utánnok következett fejedelmek új korszakot nyitottak a' költészetnek. Ámbár lecsett ez azon magasságról, melyre August' korában emelkedett fel, ámbár formái' tisztaságát megváltoztatva, külső szép öltözetét levetközve hanyatlásnak indult is, mind a' mellett nem kevesebb elevenséget, 's hatályt fejtett ki, mint legragyogóbb ifjúságában.

De e' korszakra is árnyékot vetnek a' gyáva 's gyalázatos Claudius, kegyetlen Nero, 's nyers vad Domitian. Vespasián, Titus és Traján időről időre felcsemlik a' levert rómaiakat, 's alattok bajajktól kevésbé kipihennek. Sőt még a' zsarnokok közül is némelyek ketsegtető jelekkel kezdték uralkodásokat, miket meghazudtoltak ugyan utóbb, de még is hatások a' szellemi mozgalmakra el nem maradt, 's ha meg kell vallani? a' költészet úgy látszik—nem annyira kívánja meg a' köz szabadság' levegőjét; mint a' szónoklat. Átmelegülve képzelődése' álmaival, inkább az érzések' igézetein, mint political elmélkedéseken csüggve, udvari kegy', vagy falusi magány' bajaitól elmámorosodva, a' világ' nagyjai—'s szerencséitől kerestetve elaltatni engedi magát, hizelgés, újabb újabb gyönyörök' csábjaitól, 's elhitei magával, hogy boldog a' nép, mert ő maga részt veszen az urak' multságaiban, vagy mert maga bámuloja azok' ragyogásainak 's pompázásainak.

A' tudatlan Claudius sokat tartott iróságára. Irt egy görög darabot Germanicusnak elhalt testvéreinek. kinek emléke

az egész birodalom előtt 's ő előtte is becsben volt — tiszteletére tartott nápolyi játékokra. Mi több az á b cét is megkísérettette új betűkkel kipótolni, Carthagoról 's az Etruskusokról írott históriáját pedig az alexandriai musaeumba tette be. Gyakran megjelent a' köz játékoknál; 's a' belépő tisztviselők előtt a' néppel együtt felállott, tiszteletét ezzel is akarván a' szép művészet iránt mutatni. Ennyire igyekezett szabadelmű fejedelemnek látszani, midőn eszénél volt. És valóban nagyon emelte volna az irodalmat, ha hogy maga fejétől vezette volna a' kormányt, nem pedig feleségei és libertinusai által. — Nero, a' senatusnak örült üldözője, övéinek természetet levetkezett hóhéra, eleintén gyönyörűsége volt a' népnek, és később sem lón a' művészet 's tudomány' ellenségévé! Bökezűsége 's példája egyiránt ösztönzék a' romaiakat azok' művelésére. Mialatt Traseast és Corbulont megölette, lakomáira hívatta a' jeles tudósokat 's művészeket; kikkel vetélkedett zene-, ének-, szavalati-, verselési gyakorlatokban, ezen közibők ereszkedés által velök egyenlővé tevén magát. A' bölcs romaiak hallgatva bánkódtak, de a' tömeg dicsőíté őtet, 's talán Lucanus is midőn magasztalásait írta, azt hívta, hogy a' nép' szavát mondja ki. A' vers szeretete volt hajlandóságoknak, mint későbbi gyűlölségöknek alapja. — Domitián — kinek képét Tacitusnál 's Pliniusnál hozadás nélkül szemlélni nem lehet, Domitián, ki Olaszhonból kiűzte a' philosophokat, ki annyi derék senátorokat halálra vagy számkivetésbe küldözött, literariai csödüket szerzett, 's Romában a' régi olympiai játékok' ünnepélyeit utánozta. Az ő teremtette capitoli játékokon, mellyeket minden ötödik évben tartatott, 's az évenként előforduló Minerva-ünnepeken, mellyeknek fényét minden módokkal emelni igyekezett, ő maga ítélte a' jutalmakat a' győzőknek. Statius három ízben nyert tőle jutalmat, 's a' császári ebédre is meghívatott. Domitián a' köz könyvtárakban egész város-részeket felemészített tüzek miatt szenvedett hiányt is pótolni igyekezett. Mindenfelé küldözött példányokat gyűjteni, másolók által íratott az alexandriai könyvgyűjteményben, nem kémélve semmi költséget, hogy a' tanulni vágyó rómaiaknak segedelmökre legyen. Nem állítjuk ugyan, hogy a' könyveket valódi kincsekül tartotta volna, csak csillogni akart bökezűsége által. Sveton szerint egyedüli 's kedves olvasmánya Tibér' naplóí 's emlékiratai voltak; valóban méltó kézi könyv a' tanítványhoz. Hihető azonban, hogy a' tiszteletére írott panegyriseket olvasta.

Mindazáltal nem voltak minden poéták megbűvölve a' zsarnokok' kegyétől; találkoztak, kik a' belsejökben táplált haragot és keserűséget papírra bízák, 's kedvező alkalmat lestek azok' kitérésára. Nerva és Traján hozták vissza e' szép időszakot, melly a' talentumokat újra felbátorította. Traján jobban el levén foglalva hódításaiival, mint az írással, inkább kívánva jót tenni,

mint isteneltetni, nem édesgette a' költőket udvarába. A' nép-pel együtt egyenlő oltalomban részesültek; és az ész' méltóságának feltartására, a' mivelődés' segédeszközeinek gyarapítására nem is kell több, mint béke és szabadság! Ez időszakban a' költészet' dicsőségét beárnyékolta a' prósa, és ezt egy férfi' munkái tevék, ki philosph, 's költő is egy úttal, a' historia' szilárd és egyszerű styljén irt ékes elbeszéléseiben olly felséges, olly tragicaí 's megható színjátékot rajzolt az emberek' cleibe, minél nagyobb szerű még egy színpadon sem jelent meg.

Traján' utódja különösebben foglalkodott az irodalom' emelésével. Magához gyűjtötte a' nyelvészeket, rhetorokat, philosphokat, tudósokat, költőket, maga is minden szakban megkísértette erejét, kötött 's kötetlen beszédben, görög, latin nyelveken, az alexandriai musacumban kérdéseket tett fel, 's megfejtette maga, Romában egy Athenaeumot alapított, mellyben szónokok 's költők hallatak magokat. Ez intézet utánna is darab ideig fennállott, látjuk Alexander Severt, később pedig az ifjabb Gordiant benne megjelenni, az első mint hallgatót, másikat mint szavalót. Azonban Adriant méltán terheli a' vád, miként maga túl a' renden igyekezett mindenben első lenni, 's ez által a' szellemi szabad működést nem kevésbé gátolta. Nem tudta, miként kell a' fejedelemnek a' tudomány-barát' szerepét vinni. Csekélyes vetélkedésekre bocsátkozott le felejtve, miként a' fejedelemnek csak éleszteni kell az írók' vételkedését, nem pedig magának versenyezni velök; mint igazságos pártolónak felibök kell emelkedni, nem pedig szabadalmazott vetélytársul vetni fel magát. E' gyarlóság miatt nem tön olly hasznot az irodalomnak, minót különben tehetett volna; tett még is, nem tagadhatni, 's a' közoktatás néki nevezetes javításokat köszön. Még nagyobb előmenetelt tön ez az utánna következett két fejedelmek alatt, kikben bölcsesség és erény látszottak a' trónra ülni. De Antonin' jósága, és Mark Aurel' komolysága nem hangzottak össze a' költészettel. Antonin mulatságát találta a' néma játékosok' grotesk mutatványiban, a' római nép' kedvencz mulatságában, mi nem igen fér össze kitisztult izlés' kívánatival. Mark Aurel pedig midőn az igazgatás' gondjaitól kipihent, egészen a' stoica philosophia' elmékedéseinek szentelte idejét. Mind kettőnek intézkedései, 's gondjai a' közjólét' emelésére, nem pedig ragyogó uralkodás által csillogásra valónak irányozva. Emberbaráti érzelmök a' birodalom' minden tartományival érzeteté atyai gondoskodását, nem akará az egészet a' főváros' fényüzésének, annyiaval kevésbé az udvar' élvezéseinek áldozatul hozni. Birodalmuk' minden részeiben gondoskodtak elemi 's philosophiai oktatrásról, de a' historia nem mondja, hogy tudósok 's művészek tőlök jutalmakat nyertek volna.

Mark Aurel nagyon drágán fizettete meg a' rómaiakkal az alatta élvezett jólétet, mert — — fíját Commodust hagyta ne-

kik. Megáll az emberi ész Commodus' ocsmány saturnáliai' elbeszélésöknél, látván, miként fordítja a' királyi palotát botrányok' barlangjává, miként vetemül a' fajtalanság' ezerféle kicsapongásaira, három száz ágyas, és három száz szerencsétlen, övéik' kebléből kitépett vagy aljas helyeken felszedett gyermek' közegette; majd kilépve e' gyalázatos orgiákból az aréna' fővényére, mint gladiator áll fel, hol 735 izben küzdött, 's több ezer vad állatot és több száz embert megölt. Ez alatt egy hitvány libertinus Perennis trónolt a' Pretoriumban, kénye szerint gyilkoltatta a' senátorokat, polgárokat, kirablotta házaikat, majd Cleander következőn, elődjét még felül haladta istentelen gonoszásaiban. Miként túrhattak a' romaiak 12 éven keresztül illy botrányokat? hanem ha a' butaság', feslettség', elvetemülés' legnagyobb fokára jutottak magok is. Mivé leve ezen időszak alatt a' latin irodalom? mivé a' költészet? Hát még a' későbbi afrikai, ázsiai, goth császárok alatt, kik előtt a' latin nyelv is idegen volt? Valóban csudálatraméltó, hogy a' birodalom' ennyi viszontagsági után, a' polgár háborújának csaknem szünet nélküli zavarában, Romában, melly csak a' zsarnok' vas pálczája alatt talált egy egy kis pihenést, miképen maradhattak meg iskolák az ifjuság, gymnasiumok a' tudósok' s írók' számára? Bámuljuk, midőn olvassuk, miként még ekkor is a' császár' választásánál ez kiáltott a' senatusban: „ki képeőbb uralkodásra, mint a' tanult fejedelem!“ Quis melius, quam literatus imperet! Ének, játék, látványok, szavalatok, felolvasások meg nem szűntek e' borzalmak alatt sem; még füstölgött a' vér, még alig oltották meg a' tüzet, már vagy Circusba, vagy Athenaeumba futottak. Gallian császár száz görög 's latin költőt hozott magával, kik unoka-öccsei' lakadalmokban menyezői verseket énekeltek; Numerianus császárnak pedig mint kora' legjobb szónokának szobrokat határozott a' senátus. Nem hiányzottak Romában e' súlyyedés' időszakában sem írók, 's még Virgilnek, Cicerónak merek magokat nevezni, senátorok pedig Camillnak, Scipionak stb.

Van a' codexben egy törvény, néhány évvel régibb Gallian császárnál, melly arra a' véleményre bírhatna némellyeket, mintha a' költészet kevesebb kedvezményekben részesített volna, de ez tévedés: E' törvény tartja: „a' poéták semmi köz terhek alól ki nem vétetnek.“ E' szerint meg vannak különböztetve a' szép művészeti, orvosi 's más köz intézetbeli tanfőktől. Hiszen e' törvény nagyon okos és igazságos. Szabadalmakat csak köz hivataloknak lehetne osztogatni.

Milly roppant számok lett volna a' kiváltságosoknak, ha egy pár rosz vers' firkálása kivehetett volna mindenkit a' köz terhek alól. Sőt inkább a' fentebbi törvénnyel ellenkező törvény lett volna sérelmes, 's siettette volna a' költészet' süllyedését. Majd Diocletian és Constantin visszaállíták a' megbomlott rendet, 's egy úttal némi állandóságot adtak a' hatalomnak. Ez'

időben kezdte meg a' keresztyénség a' legnagyobb 's leghatékonyabb reformot, mind azok között, mellyek valaha a' földszínen történtek. De a' szellemi újjászületésnek ez általános okai nem bírták legyőzni a' romlottságot 's aljasodást, melly Itáliában 's Rómában elterjedett; ehhez járulnak még a' hatalomnak Rómából Konstantinápolyba áttétele, a' görög birodalom' elsőbbsége, a' Scytha népek' támadásai, a' Svévek' 's Vandalok' uralkodása a' Capitoliumban: A' romai ész mindég vesztette élét; a' nyelv elfajult; a' Gallusok 's Egyiptomiak magok tartották fel a' tudományokat 's költészetet Rómában, 's bámúlva szemléljük mint különös jeleneteket, a' két latin költőt Claudiánt, 's Rutilt, kiket e' barbárság' közepette még a' latin múzsák' ihletének.

2. §.

Az erkölcsök' befolyásáról.

Eddig szó volt arról, miképen hatott a' romai irodalom hanyatlásának siettetésére, vagy hátráltatására a' kormány fejeinek viseletök, de nem egyedül a' főnek, hanem a' többi tagoknak is megvan magok hatások, és talán ezek a' legmunkásabbak 's ellenállhatlanok.

Ha igaz, miként gyermeki kortól fogva beszítt eszmék mindenki' lelkére befolyással vannak, annak nevezetes módosításokat, színezetet adnak, 's ez alól legerősb lelkek sincsenek kivéve, ha írók vagy azért: hogy közönségök legyen, vagy mint egy ösztönszerűleg kénytelenek a' közönséges izléshez alkalmazkodni: nem lehet mellőzni a' leghatalmasabb okot, melly a' latin költők' lelkére hatással volt, ú. m. a' Rómában de csak magában Rómában uralkodó erkölcsöket; mert Roma úgy uralkodott az eszméken, mint a' politikai léten, a' tartományokból mindent magához vont, úgy az emberi képességeket, mint a' föld' 's ipar' termékeit.

Képzeld magunknak ez óriási várost ezeryi oszlopoktól környezett roppant csarnokaival, colossális szobraival, circusai- 's amphitheatrumival, mellyeket több városok' népessége nem töltött volna be; palotáival, mellyek kerületökben egész erdőket, tavakat, mezőségeket foglaltak be kertekül. Szemléld vadas kertjeit, halastavait, nagyszerű fördőit, hosszú 's gazdag porticusait, mellyek fedett sétahelyeket tartának, rabszolgaházait, mellyekben ezek százanként tartattak; 's mind ezen készületek még csak egyszerű polgárok' házaít illetik; mindenféle legdrágább kövek, szagos fák, mind távol égbajlatok' termékei, elefántcsont, arany, bibor ékesítik a' paloták' szemöldjeit, a' teremek' bútorzatát, a' perystileket 's vestibulumokat; mulató házak vagynak építve be a' tengerbe, gátakkal beszorítva a' tenger. Ezután tekintsd meg sötét, penészes tanyáit az inségnek,

az ariciai erdőt, hol, sőt a' legpompásabb paloták körül is szél' 's eső' viszályainak kitett düledékekben koldusok' tábora tartózkodik. Romában minden túlságos, minden mértékfeletti, úgy a' gazdagság, mint szegénység, kevélység, 's alávalóság. Itt kevesebb, mint két ászból Seneca szerint naponként több ezer emberek élnek, míg egyes magányosok felülhaladják királyok' fényét, a' fejedelem pedig isten.

Alig hogy a' nap kibújt, már elöntvék az útszák tolongó sokaságtól. Ezen emberek, gonddal öltözvék 's minden napi legelső, legnevezetesebb foglalatosságokat sietnek végezni, kegyurakat köszönteni, kiket (ha gazdagok) királyoknak neveznek. 'S mit kívánnak tőle? egyik kabátot, másik köpenyt, harmadik ebédet; emez hagyományt végrendeletében, amaz ajánlást, hivatalt, mindnyájan, e' felett még pénzt, ha tudnak valamit kicsikarni. A' clientela szolgálatja fokról fokra a' legalacsonyabb plebejustól a' praetorságra vagy consulságra vágyóig fel, kiterjed. Az udvaronczi 's tányérnyalói kenyér közönséges, bevett, 's nem szégyenlett életmód; patricius, senator, tartományi vagy katonai kített parancsnok egyiránt ostromolják másokkal együtt a' mindentehető libertinus', kevély publicanus', vagy gazdag nőtelen küszöbét. Ha még nem ismerősek, megneveztetik magokat a' szolngató rabszolga által, kísérik pártfogó barátjokat, midőn kimegyen hazulról dolgai után vagy mulatságára, vagy talán csak azért, hogy meg mutassa, milly nagy számú cliens szolgálja csoport kíséri őtet, később vacsora' idejekor visszatérnek jutalmokat elveendő; nyujtják kezöket, hogy vagy egy pénzdarabot, vagy valami ennivalót vessenek belé. Nem csak, tisztviselők nem pirúlnak el Apicius' csemegéiből koldulni valamiket magok' vagy költött családok' részére, 's rá mutatnak a' zárt hordószekre, mellyben, mint mondják beteg feleségök vitetik, 's az alamizsnát várja. Mit nem tennének meg a' romaiak, hogy nyalánságokat ki eldígítsék? Ez legtüzesebb, legindulatosabb szenvedélyök, a' szegény megkeményíti magát megvetés 's gúny ellen, csak hogy a' vendégeskedők között ő is helyt foglalhasson. A' gazdag felemészti ősi örökségét, 's minden gondja csak az, hogyan változtassa 's finomítsa a' testiség' gyönyöreit.

Az ügyes szakács megfizethetlen 's köziskolákba küldik a' gazdagok embereiket tanulni a' hűsfelvágás' mesterségét. Örömet mindenöket torkokba tömnék, ha a' bujaság is nem követelné a' magáét, 's nem tolakodnék a' lakomákra. Itt a' szemérem fátyolt vet a' képre. Különben circusokban, theatromokban, sőt egyházakban 's vallásos ünnepekben, egészen a' menyegzői szoba' titkáig mindenhol fajtalanyságot látnánk, ha tekintetünk borzadás nélkül ki állaná ez ocsmánykép' szemlélését, mi pedig mindennapi. Nem is kell mondani, hogy az illy élet elpuhítja, elerőtleníti a' lelket, 's annak anyagi héja napról napra vastagodván, elfojtja az erkölcsi érzést.

A' régi romaiaknál Cato a' Censor lemenydörgötte az aszszonyokat, kik magokat közhelyeken mutatni, 's az őket korlátozó törvények' eltörlését sürgetni merték. Szigorú szokások, otthon ülni, 's házok' intézésével foglalkodni kényteté őket. A' császarok alatti Roma több szabadságot engedett. A' férfiak nem lévén többé forun 's senatus gondjával elfoglalva, 's a' kormány — melly minden köz dolgokat mások' befolyása nélkül maga látott el — felmentvén őket a' politica' gondjaitól — nem tudtak mást mit tenni, mint engedelmesskedni, saját házi bajaik, 's mulatságok után látni. Több idő maradt tehát társalkodásra, mellynek pedig lelke a' nő. A' nők' gyakori megjelenése' által az erkölcsök finomultak csinosbúttak, a' nyelv pedig gyöngédebb és tartózkodóbb lón. Mind addig tiszteltetnek a' nők, míg tiszteletet érdemelnek. De minél több részt vesznek férfiak' társaságában, annál nagyobb szükségök van a' szeméremre, melly annyira emeli becsöket 's kellemöket, 's melly a' férfiak felett bizonyos felsőbbséget ad nekik. A' társalkodás olly tárgyak körül forog, mellyekhez a' nők is szólhatnak. Így némi bírálói szerepet vesznek fel, 's általok a' formák' választékossága, a' beszéd' szűzessége sokat nyernek.

Képesek-e a' romai nők e' nemes hivatásnak megfelelni? melly pedig művelt társaságban a' nőnemnek olly természetes tulajdona. Keressünk példákat azok között, kiket állások 's gazdagságok felhatalmazott az irányadásra? Rabszolgáktól környezve 's azok feletti határtalan uralkodás által elvetemülve lévén, hogyan lehetnének képesek férjeiket, fiaikat nyájas szelidségre tanítani? holott magokban sinces emberiség' erze. Szerenesétlen rabnőjök törjön el egy edényt, mi pedig nem legnagyobb értékű, ne tudja jól redökbe szedni öltözetöket, vagy szépen felfodorítani hajokat — karjokba, vagy mellyökbe szúrják fejéköket tartó hosszú hajtőiket, vagy pedig hideg vérrel megkorbácsoltatják, hóhér is áll parancsokra, sőt ez a' házi személyzethez tartozik. Ne csudálkozzunk rajta, ha az arenában némelylek a' gladiatorokat szenvedélyesen pártolják, ha mások mint fúriák mozdulatjokkal, sőt fennhangon kívánják a' győzöttnek halálát! De talán a' középsorsuak szerényebbek, lágyabb szívűek? talán szemek 's füleik szűzebbek? talán illedékes visszatartózkodások a' férfiak' vágyait jobban visszaigazítja? Jelen van a' fürdés' órája. Fussuk át Martialis költővel 's Plinius történetíróval a' közfürdőhelyeket. Mit látandunk? Mind két nem 's minden időkor öszve vegyül, alig van annyi üres hely, hová egy láb lefér. A' serdülő 's az öreg egy vízben fürdenek, a' fordó' párkányán sétál a' matróna 's a' férhez mehető hajadon, 's pirulások' elfedezésére nincs más fátyolok, mint nyugodt szemtelenségök, nem ijednek vissza sem magok', sem mások' meztelenségétől. Ha a' középkor' iskoláiba lépének, a' gyermekek nincsenek úgy öszvegyűlve, mint itt a' felnöttek. E' szemte-

lenségre a' csecsemő kortól fogva előkészítették a' leány, közjátékok, olvasmányok, példák által, fel nevedyven a' lupercaliák, a' szemérmetlen Flóra-ünnepek tág alkalmakat adnak mindennemű kicsapongásokra. Az anya leányostól együtt tapsol a' bújáság' s feslettség' mindenféle ocsmány képeit — részleteit legpontosabb hűséggel előadó színésznőnek, magokon kívül vannak örömlükben, midőn a' néma alak Ariane', Danaë', vagy Venus' képeben dévaj kecsével erkölcsből 's vallásból gúnyt űz; 's mit mondjunk! midőn Pasiphaë fertelmes szerelmeiről mesét a' színpadon minden ocsmányságaival eljátsza. Miről 's mi hangon beszélgetnének férfiak, nők, hazamenet e' néző helyekről, melyekben szenvedélyes részt vettek?

Különös ellentmondások vannak az emberi lélekben. August maga is — fő censora lévén a' köztársaságnak — nem csak szívelte, sőt pártolta az illyes játékokat; még is Ovid' számkivetése okául szerelemről verseit adá, 's szemrehányó levelet írt egy fiatal emberhez, ki, mint mondá — megsértette az illedelm' — a' szemérem' szabályait, midőn leányának a' bájai vizekben udvarlására volt. E' szigorúság mindazáltal nem volt a' két Juliára olly hatással, mint a' színészek' leczkéi. Most azt kérdi tőlünk Martialis, ha mind annyiszor, midőn vakmerő képein, nyers kifejezésein meg botránkozunk, ő rá esbetik-e neheztelésünk' egész súlya? Juvenalis barátja' nevében kérdi, — kinek szörnyű igazságokkal teljes iratait sokszor hinni sem akarjuk — vajjon ötlet-e vagy századját kell kárhoytatnunk a' fertelmek miatt, mikkel talentomát meggyalázza? „Mielőtt itélnétek, mond ő, nézézétek meg a' romaiakat a' színházakban, 's ha a' munkák iránt nem lesztek is lágyabbak, mert mivel ész tiltja azt, legalább az írók iránt engedékenyebbek lesztek.“

Színházakban kell leginkább vizsgálni a' régi népeket, különösen a' romaiakat még inkább, mint görögöket, mert a' császárok óta, játékok, színházak tették mind gazdagok, mind szegények', patriciusok' úgy mint plebeusok' életök felét Mihelyt Romulus' elfajult utódai vesszőcsomókat osztogatni megszűntek, mihelyt hatalomról le mondtak, egész lételőket a' henyesség' örömeinek áldozták; milly lelkesedéssel vitték az előtt a' köz dolgokat, olly tüzzel foglalkodtak most a' leghaszontalanabb tárgyakkal, a' fejedelemnek egy parancsa se teljesítettett nagyobb készséggel, mint melly rendeli: tartóztassák el magokat minden közdologbani részvétől, ingyen ételmet kapnak, csak mulassák magokat. Ezentúl csak éhség 's játékok tudták rest indolentiájokból kiemelni. Circus, színház, arena levének fórumjok, 's a' tűzhely egyedüli szenvedélyök. Egyebütt ne keresd már a' romai népet. A' dühödésig el annyira belészerettek ez időtöltésekbe, hogy férfiak, asszonyok, nemesek, patriciusok, sőt legelőbbkelő házak' tagjai nem átállottak színpadon, vívóhelyeken fellépni, nem gondolva azzal, hogy a' törvények gyalázatbélve-

gét sütötték ilyenekre. Olly tartalmú *senatusconsultum'* ellenére is, mely számkivetés' büntetése alatt minden jó születésűnek megiltá a' színpadra lépést, 's megújítá a' régi törvények' szigorát — látnok több jó házbóli fiakat, szántszándékkal kitenni magokat gyaláznak, 's megtagadni származásokat, csak hogy színészek 's gladiátorok között büntetlenül gyaláztathassák magokat.

Ha több helyet 's időt szánhatnánk e' vizsgálat' folytatására, Ovid, Martial, Juvenalis, a' két Plinius, Dion, Sveton és még inkább mostani tudósok után részletesen előadhatnók a' romai különféle ünnepélyek' készülékeit. De mi nem vesztethetjük el szemünk elől vizsgálódásunk' célját, mely a' latin költészet' vizsontagságának kikutatása. Ezeknek egyik okát a' romai nép' lelkületében hisszük feltalálhatni. A' látványok csak a' hatás miatt, melyet a' népre tesznek, érdekelnek bennünket.

A' görög testi gyakorlatok, lovagjátékok Romába is általjöttek, de számtalan járulékokkal, fényes díszítményekkel felcizfráztatván mint egy új alakot nyertek. A' görög egyszerűség elveszett a' romai pazarlásban. A' görögöknél a' szépnak eszméje volt vezérelv a' testgyakorlatokban, a' résztvevők' hajlékonysága, ügyessége, élénksége, ereje tették az ünnepély' minden ékét, 's cserkoszorúk valának a' győző' egyedüli jutalmi. Romában a' készülét' pazar fénye szemet vakít, 's a' jutalom arany. A' romaiaknak zajos és borzasztó multságok keilének. Naumachiák hol ezereknek vére veressel festi a' tavat, vagy tengert, miután a' fejedelmet e' szavakkal: „ave, morituri te salutant“ egymást rakásra öldösek; — gladiátorok' viadalai, melyeknél a' halál' neme és eszközei elmésen változnak; — vadászatok, melyeken vagy halálra ítéltnek küzdenek vadakkal, vagy pedig a' mulatók magas álványokról hajigálják dárdáikat belejök; — ezek kedves multságaik, nemzeti ünnepélyeik, csak ezek csalnak belőlök harsány örömrivalgásokat; ezekben határt 's mértéket nem ismernek, vérszomjok kielégíthetetlen. Nem hivatkozunk Caligula', Heliogabal' mértéket haladó pazarlásaira, csak a' legjözanebb uralkodókat említjük. A' bölcs Mark Aurel csak egy ízben száz orozlánt áldoz fel, Titus egy napon naumachiát, gladiátorok' bajvívását és vadászatot ad, mely utóbbin 5000 vad állatok ejtetnek el. Amphitheatrumban nem érne semmit a' multság, ha gladiátorok százanként nem festenek vérrel a' fövenyet.

A' látványok' e' városában a' színészet sem felejtettet el. De mívelt nemzetek semmi élvezetet nem találnának benne. Vanak minden nyelveken előadások, de a' valódi vigjátékok, a' tiszta tragoediát hijában keresnéd köztök. Mindenféle mutatványok, kötéltánczosok, vad állatok, néma ábrázolatok 's a't. pótolják azok' helyét. Minden csak érzékekre számítva, léleknek semmi élvezet. Egyes magánosok ápolnak ugyan szolgálk, szabadosaik között színészeket a' szó' szorosb értelmében. De meg lévén ek-

ként fosztva a' színészet nagyobb közönség' éltető részvététől, hogyan vívhatna ki magának önállást és méltóságot?

Tekintsük meg az iskolákat, valjon az ifjuság talál-e ben-nök egészséges józan eszméket, mellyek épületére szolgálhat-nak? Halljunk itélni egy szemtanút „Nem eszelősöknek kell-e mondanotok szónokaitokat, midőn ekként kiáltnak fel: Nézzé-tek a' szabadság' védelmében kapott sebeimet, ez értetek vesz-tett szemet: adjatok egy pálczát, mellyel gyermekeimhez haza tipegjek, mivel elvágott lábam nem hordozhat. Mintha illyes czifra sententiákból állana a' szónokság, mi eredménye van ez üres lármának, e' túlságos nagyításnak? az, hogy midőn a' ta-nuló a' forumra lép, egészen más világban találja magát, 's ité-letem szerint, e' zavarja meg fejét, semmit sem tanul olyat, minek a' mindennapi életben hasznát venné, egyébről nem hall, mint partra láncozott kalózokról, zsarnokokról, kik a' gyerme-kekkel atyjaik' fejökét szedetik el, oraculumokról, kik, hogy a' dőghalált megszüntessék, szűzeket áldoznak. Illy táplálék mel-lett mi csuda, ha a' tanuló ízlést nem nyer, valamint a' kony-hában jó szaglásra nem tehetni szert; — ti süllyesztettétek alá a' szónoklatot, ti kiknek azt tanítnotok kellett volna, üres és semmit sem jelentő fecsegéseitekkel, szójátékaitokkal!

A' tanító pedig így menti magát: Hát ki a' hibás? A' szü-lék, kik nem engedik keményen tartani gyermekeiket, mi egye-dül lehetne javokra, kedves magzataikat, mint egyebet nagyra-vágásoknak áldozzák fel. Siettetni kívánván szerencséjököt, idő előtt világba léptetik őket, alig bújnak a' világra ki, már azt a-karják, hogy szónoki székhben ragyogjanak. Ha időt engedné-nek, míg a' fiatal vér komoly olvasmányok mellett meghluggad-na, míg az ész' tanácsát meghallgatva lassanként mívelné az ifju magát, míg kifejezéseit fontolgatás után megválogathatná, sokat hallgatna, figyelne, mielőtt példányt választana, 's nem csudálna semmit, mi gyermekeket elszokott vakítani, akkor visszatérne a' szónoklat' férfias méltósága. De most a' gyermeki kor gagyogással telik az iskolákban, az ifjú már ki füttyölteti magát a' szó-székhben, 's mi legrosszabb, vénségében egyik sem akarja meg-ismerni, hogy rosszul neveltetett.“

Ésa' rhetorok' tanításának ez elmés birálata nagyon is igaz, mióta a' forumon a' szószerk csak régi ócska emlékképen maradt meg, vagy talán szagos kenetáros' sátora takarta el, mióta a' senátus máson nem törte fejét, mint újabb hízelgéseket találni ki, azóta a' beszéd' mestersége szópompává, neveléséges pöflész-kedéssé aljasult. Többé nem győzni, csak ragyogni volt czél.

A' mathematicai tudományok nem is tanítottak. Ezeknek tanítói kivoltak azon kiváltságokból 's adómentességekből zárva, mellyekben grammatica', rhetorica' és philosophia' tanítói része-sültek. A' grammaticusok inkább philologiai szórszalhasogatáso-kat, mythologiai csekélysegeket tanítottak, mintsem hogy ta-

nítványikkal éreztették volna a' nyelv' szépségeit. Inkább szemlélődő mint erkölcsmivelő, vitatkozó mint oktató philosophia, a' léleknek száraz és sükeretlen táplálul szolgált. „Tanítóink beszédeknek, 's nem embereknek nevelnek hennünket, mond Seneca; non vitae, sed scholae discimus.“ Nem tágitották való tudománnyal az ifjú' ismértekörét, 's minél jobban tanították beszélni, annál kevesebbet tudott beszélni.

Igaz, miként rút képet rajzolánk az olvasó' eleibe; de nincs egy vonás is, melly korbéli tanútól ne lenne átvéve. Kérdezzük most, hogyan állhatott fenn a' közállomány illy általános romlottság mellett? Egyes kivételek ez előradott vétkek közepette gyéren mutatkoznak még is. Nem esünk kétségbe jámborborság, bölcsesség felől, olvasván Plinius' levelezés barátiával. Barea Soranus, Helvidius, Agricola stb illy érdemes bár nem híres nevek, mellyekkel Tacitusnál találkozunk, pillanatra megvigasztalják az olvasót, 's állításának — melly szerint Traseásban Nero az utolsó rómainak megölte — megczáfolására ő maga elegendő! Nem lehet azonban tagadni, hogy e' vén politicalai testben az egészség' és erő' elemei sokkal kevesebbek voltak, felettök a' romlottság' kitünő túlsúllyal bírt. Az elaljasodott romaiak elődeik' igaz-ágtalan rablásainak, erőszakjainak gyümölcsét most szedték. Roma megélte a' világ' vagyonát, elnyelte gazdagságait, az egész világ' ragadománya halomra gyűlt e' despota városban, hogy triumphusait ékítse. De e' ragadományok veszedelmöket okozták a' rablóknak, mintha meg lettek volna mérgezve, méhökben halált hoztak. Velök együtt csak hamar kíváncsiság, fényűzés, parancsolni-, uralkodni-vágyás, hitetlenség, vallástalanság, eskü-, törvény-szegés, 's minden vétkek elragályosíták a' büszke Romát. Az olcsó nép kenyérért 's mulatságért adta fel magát urainak, kik azt viszont fősvény 's vérengző katonák' martalékává tevék. Így végződött a' pusztítás' nagy munkája, 's a' düledékek a' rombolók' nyakába szakadtak. Polgárháborúkkal adóztak a' foglaló hadviselesekért, 's a' királynép' szolgálai járomba görbülésével lőn az emberiség megbosszulva. Így hanyatlott le becstelenül, meggyalázva maga által, 's kevély nagyságából csak gazdagsága maradt fel, melly prédául adá zsoldos hadaknak, 's önhitt gyávasága, melly javíthatlanná tevé. — Ez vala politicalai, ez erkölcsi állapotja a' hanyatló Romának, így hanyatlott le az irodalom is azok által, kik nem irtak.

I. Naudet (Journal des Savants dec. 1838.) után.

B. T.

GRECCAR SZEMLE.

PHILOSOPHIA.

Fundamental-Philosophie. Von Dr. K. BIEDERMANN, Privatdozenten zu Leipzig. Leipzig, Reichenbach, 1838. 26¼ ív n. 8-dr. Ara 3 fr. e. p.

Igen valóán jegyzi meg a' szerző, hogy a' philosophia' befolyása 's hatalma rossz lábon áll, bár mennyi lármát tegyenek is fölöle. „Fájdalom! átka annak, hogy bár mint magasztalják is azt egy oldalról és csuda dolgokat várnak tőle, mindazáltal többnyire csak a' szellemnek a' körülményekhez képest kellemetes vagy imosant játéka gyanánt tartják, mellyre ránéznek, míg gyönyörködtet és felemel, mellyről tanulnak, a' mi épen ínyök szerint van, de a' mellyet félrevetnek és magának hagyának, mihelyt több akar lenni játéknál, 's mihelyt következtetései 's kívánatai által alkalmatlanná válik. 'S magok a' philosophok ennek okai nagy részint. Mivel az ő szemlélődéseik' szabadsága bizonyos fenálló autoritásokkal és rendelményekkel foglyos összeütközésekbe hozá őket, tehát ezen galibát nem tudák jobban kikerülni, mint ha elhatároznák magokat reá, hogy az ő merész gondolataik és heterodox eszméik csak épen a' szemlélődés' mezején, az iskola' szűk körében legyenek érvényesek, ellenben a' gyakorlati vagy vallásos viszonyokra nézve valamelly máshonnan adatott szabályok, hitcikkelyek vagy életformák által egészítessenek vagy javítottassanak ki. Így származott a' philosophiáról ama minden bizonnal méltatlan és megalázó nézet, hogy az gondolhat és taníthat a' mit akar, a' nélkül hogy a' mellett valami positiv normához volna köttetve, csak hogy azt világért se kívánja, hogy a' tapasztalás, a' positiv tudományok, 's a' gyakorlati viszonyok az ő eszméikhez szabják magokat, vagy hogy régi hagyományos és megszentelt formák 's dogmák az ő

parancsára új alakot öltének vagy épen elenyésszenek. — A philosophálás' szabadsága ezen az áron igen drágán van megvásárolva."

Természetesen hogy most maga a' szerző egyenesen a' gyakorlati élet ellen indul ki, és nem tagadhatni, hogy sok meglepő igazságot mond. Ő minden fonákságok' alapját a' philosophiában valamint az életben az embernek azon hajlomában látja, hogy magát minden egyéb előtt gondolja, minden egyéb felibe helyezi vagy legalább minden egyébtől különválasztja és az illy módon ridegen megfogottat, mi csak ő reá nézve múltilag és tetszőleg való, az örökké tartó, egyedüli és általános valóság gyanánt tartja. „A' szabad tovább-iparkodásnak minden fonáksága és gátja csak bizonyos állapotok' vagy jelenetek' szükségképi és általános értékének hamis képzeléséből származik; — ellenben annak minden orvoslása, és a' való mozgás', képzés', szabadság' elősegítése csak azon egyszerű cselekvényben áll, hogy ezen csalódást lerontsuk és minden fenállónak viszonyos voltát öntudatra hozzuk. Az öntudat, mint mindég végetlen és tagadhatatlan, soha sem mehet bele valamely alkotványba annyira, hogy azzal összeessenek, —sőt mindenkor nemlegesíti azt, a' miből előáll. Már ezen öntudat' kinyomását különbözőképződési momentumok' időszerinti folyamából, a' történetből ismerhetni meg. Nincs történet az emberiség' szellemi élete' feljebb emelkedésük és haladásának eszméje nélkül; egyéni állapotok, melyek csak hasonlólág ismétlődnek, nem adnak történetet; csak tulajdonképtlenül szólnak természettörténetről; magának az egyes embernek is mint olyannak nincs története; csak az emberiség képez azt, mert bár mint ismétlődnek is itt az egyes állapotok, az egyének és azoknak viszonyaik, szenvedelmek és tetteik, mindazáltal a' sorsok' és esetek' egymásra következésében több mint időszerinti elébbmenetel' jele van, hol homályosabban, hol világosabban kifejezve. Azért igyekszik a' philosophia a' történeti folyamat az ember' öntudatának fokenkénti tovább képződése gyanánt fogni meg; igaz hogy igen kétes sikerrel, mivel az eddigi történeti állapotokban az egyéni nyilván nagyon túlnyomó. — A' történetben az egyesnek véges volta tetteleg behbizonyít annak elenyészte által; a' történet, úgy szólván, az a' törvényszerű, mellyet egy végetlen a' véges felett tart 's mellyben az ezt megsemmíti, mivel ez korlátlan és szükségképi gyanánt akarja magát állatni (constituiren). E' szerint a' történet folytonos, de semmi igazi eredményre nem vivő harc; az emberiség a' pusztá történeti elébb menés által semmi magasb öntudatot nem nyer; csak a' phantasia avatkozik a' korábbi megérett esetek' előterjesztésébe, összehasonlításába vagy használásába. Csak, ha az egyes magát mint olyat megismeri, semmi általános érvényességet nem, hanem csak viszonyost igényel, csak akkor lesz minden egyes további kifejlődés' tárgyává, és ez a'

kifejlődés minden egyéb akadályok nélkül, a' természetieket kivéve, elébb fog menni. Ezt ezennel meg fogjuk mutatni. Kérdénk, mi a' status tulajdonképen? Feleljük, a' status minden egyesnek az ő egyességéről és végességéről öntudatán épül egyedül; mind ezen öntudat' kifejezése, a' status' hatalma vagy autoritása, mesterséges, mivel a' status mindenkor korlátozott öntudat' egyszermind. Nyilvánképen pedig egy illy külső statushatalom által az emberiség' öntudata vagy szelleme sem ki nem merítették, sem tökéletesen ki nem fejeztetik; a' honnan amaz ki nem vonhatja magát ezen utóbbinak ellenőrsége alól, melly még közvetlenből és kényszeritőbben alkotja magát a' szükségképen és természetszerintesen előtörő közvéleménnyel. Ha elsülne e' szellemet illy jogositással 's illy belső valósággal az életbe bevinni, úgy hogy az magát mint mindenek feletti hatalom, mint mindenek feletti bíró, mint legfőbb törvényadó nyilvánítaná és elismertetné, — mint igazi, tett-erős és eszmélt közszellem, mint az emberiség' lelkiismerete és öntudata — tehát a' philosophia' feladata meg volna fejtve.

Meg kell vallani, hogy soha nem volt philosophia, melly az új kor' demokratiai szellemének, mint az az amerikai egyesült statusokban uralkodik, tökéletesebben megfelelt volna. Méltó ezen igen gyakorlati tant közelebről szemügyre vennünk, 's nem meglepetés nélkül találunk kérdéseket feltéve és megfejtve, mellyekről, bár melly fontosak legyenek is, az iskolai philosophia eddig soha sem gondolkozott.

Méltán kérdi a' szerző, minék a' philosophiai elméletek az erényről általában és ez vagy amaz erényről, mikor arról van szó, hogy ezen erények ne csak gyakoroltassanak, hanem általán fogva nélkülözhetőkké is tétessenek? Nem csupán az által lehetséges e' sok erény, mivel az emberiség önokozta nyomorban sinlik? 's nem jobb volna-e ezen erények' ajánlása 's azok' lényének philosophusi összealkotása helyett, inkább ama nyomorúságon segíteni? jobb-e, mint nem rég Romában történt, a' koldulást kegyelni, hogy az által a' jótékonsági ösztön előmozdítottassék, vagy egy lehetőségig tökéletes statusintézet által, köz munkásságot, köz jóllétet terjeszteni, és az által a, magános jótékonságot egészen nélkülözhetővé tenni? Jobb-e, a' szellem' ereje által a' testet megölkölni, vagy olly célirányos statusintézményeket tenni, hogy az emberi párok az igazi természetes időben házasulhassanak, mi által mind az erkölcstelenség' vétke eltávoztatnék, mind az asceticai erények nélkülözhetőkké tétetnének? A' szerző azt mondja (380. l.): „A' nemi ösztön' kormányzása kétségkívül erény, mint egyesre néző parancs, nem gondol az a' viszonyokkal, mellyek közt az gyakoroltathatik, azaz, akár megfosszák ezek ama természeti ösztönt természeti kielégítésétől, akár megengedjék azt neki; a' szüzesség általában mondja: uralkodnod kell magadon. Nem akarjuk ezen erény'

tulzását az emberi askésisben felhozni; de azt állítjuk, hogy mivel, mint fellyebb láttuk, a' természeti ösztön még nem erkölcselenség, azt pedig igen nehéz kimutatni, meddig megyen ez a' természetiség, tehát ezen ösztönnek pusztá megtagadása éppen olly természetes lehet, mint annak igen nagy uralkodása. A' mi bonyolt viszonyink visszatolják az ösztönt (csak későbbi korban, vagy éppen nem engedvén Irázasulásokot), a' helyett hát hogy az ipar azt mint természetit maga megett hagyná és magasb szükségekre sietne (a' mikor osztán amaz ösztönnek kielégítése különösen szenvedély' hozzájárulta nélkül történnék), egy részről semmi valódi előmenetre nem hozza azt ama természetiség fellett, míg azonban az más részről az ipartól erőszakosan elszakasztva, és így igen erőltetett állapotban annak ellenébe szilárdan fentartatik. Ezen nézet szerint a' nemi viszonyt úgy kezelik, mint általában legfontosabbat az életben; minden ipar ezen pontra megy ki; de természeti előterjesztésre ritkán hagyják azt menni; a' körülmények gátolják, a' törvény tiltja az ösztön' kielégítését, de az ipar mind a' mellett arra marad irányozva, mivel nincsenek fensőbb nemű tárgyai, mellyek mellett amaz feledné, csak éppen az alsóbb nemű természet' funkciója gyanánt, nem pedig szenvedélyesen csupán arra törekedve vivén azt véghez. Lehet itt erényes az egyes ember, és találhatja illy természetlen viszonyokban a' nagyobb szerü lemondásban erkölcsi lelkesülésének nagyobb kielégítését; de az által az egész elébb nem vitetik; sőt ellenben, mivel minden egyes abban teszen eleget magának, hogy lemond és talán másokat is lemondásra veszen, senkinek sem jön eszébe, magát a' viszonyt, melly az ösztönnek kívánsággá változása által az erényes törekedés' ellenhatását szükségessé tévé, új alakba ütni. Polgári despotismus, mint tudjuk, igen elősegíti az erkölcselenséget, míg a' nyilvános élet' szabadabb kifejlése mellett ezen ösztönök' természetisége visszatér (az utóbbira Éjszakamerikát említem); igen megfogható, mert amott az egyesnek semmi célja és iparja nincs, mint éppen csak ez, hogy magát az eset' vagy a' főbatalom' önkénye által kimutatott helyzetben fentartsa; az ő egészen egyéni éltének ezen körében központosulnak osztán minden ő ohajtásai és szükségai; a' kívánság erőszakkal hozatik elő, midőn a' cselekvő tehetség ezen szűk körbe száműzetik; és ekként az ösztönnek ezen természetelleni korlátozása közé szorítván, ezt magát és ennek tilalmát, az erényt, az egyes ember sorsa' áldozatja lesz, a' nélkül hogy az ő állásában vagy bukásában nyerne az egész.

Hogy mi ezen viszonyok körül szatócskodunk, nem pajkosságból vagy különczvágyból történik; sürgető felhívást találunk mi arra azon ostromokban, mellyeket éppen ezen pontra irányoz egy bizonyos elméletmód, melly ama fonák viszonyt megismerte, de mélyebb alapja és lehető orvoslásának feltételei szerint nem méltatta, 's ugyan azért azt csak mind azon erkölcsi

viszonyzatok elleni könnyelmű skepsisig, nem pedig azok' komoly criticájáig és tovább képzéséig viheti. Ertjük itt a' természetiségnek és érzékiségnek a' mi napjainkban előállott visszahatását ama, mint mondják, spiritualis lemondási tan ellen. A' szokási vélemény ezen tannak üres (frivol) fel sem vevésében kezdte azt meg, 's a' poësis megkísérté annak sanctionálását. A' művészi képzelődés (és ebben a' közönséges vélekedésnek is része van) minden adatottat erősen tart, némi szükségesség' és tökély' látszatával, 's az ipar pihen. Az tehát igyekszik az ipart is ezen munkátlanságban megtartani és csak arra használja azt, hogy belőle ismét valamely szabad, könnyű játékot, valamely harmonias, lebegő mozgalmat csináljon, melyet a' contrast által még öregbit; gyönyör és kedvetlenség, kívánság és megtagadás segédül jönnek itt neki, 's e' szerint nem lép az ki azon körmozgásból, melyben a' szenvedélyes élvezés' és a' lemondás' tragicaí fensége egyenlő művészi jogositást lel; az egyes, amaz ellenzetben téve, vagy megbukik, vagy magát mesterséges önmegtágadásban vagy vakmerő szenvedélyességben fentartja, magának a' viszonynak szabadabb kifejlésre törése nem eszközöltetik, mivel úgy a' művészi szemlélet a' gyakorlati iparnak hódolni kén-
telemittetnék. Ekként itt mindkét oldalról hiba van; az egyéni erény az iparnak bizonyos viszonyzatokrai szorításából származván és ezeken túl nem menván, némi művészi vagy mesterséges jellemet veszen fel, és majd szigoru fenségben lép fel, majd szép lelkekben, mint a' körülmények' ellenzeteinek és keménységeinek szerencsés kiegyenlítése idealisálás által; a' honnan azt megilletődés és lelkesülés szokja kísérni; de e' szerint fel úton szemközt jő az érzelki életkedvvel, mely azt hiszi, hogy az ösztönt megszenteli, midőn azt a' phantasia' bájával felöltözteti. Ellenben szellemi erőnek új, 's fensőbb momentuma egy oldalról sem tétetik mozgásba, azért is egyik sem hatol ki a' gyümölcstelen harcából, sőt kölcsönösen felteszi egyik a' másiknak lételet, mivel mindkettőnek lénye csupán annak pusztá tagadásában van. Jegyezzük meg itt, hogy egyenlő elemek, melyek a' szellemben egymást elnyomják, csak épen azon pillanatra vehetik el egymás' erejét, de soha fensőbb körbe nem emelkedhetnek; valamint egy mechanicaí momentum az ellenest megkötheti és neutralisálhatja ugyan, de valósággal el nem törölheti, midőn ellenben a' valódi kifejlés azt a' fentebb képződésben egészen feloszlatja, 's annak alapjává teszi. Ezen értelemben kell a' szenvedelem' és az erényes lelkesület' gerjedelmeinek egymeműségét fontolóra venni, 's nem szükség épen a' történetből tanulni, mi könnyen átmege egyik a' másikba."

Egészen kiirtuk ezen bizonynyal nem csekély fontosságú helyet, hogy megmutassuk, mely éles látású szellemmel ítél a' szerző. Tiszteli ő az erényt, de azt mondja: mit ér az egyes ember' erénye, ha az egész jobb karban nincsen? Ő tehát to-

vább viszen bennünket egy lépéssel a' tűró erénytől a' cselekvőre, az önjobbitástól a' világjobbitásra.

Hogy ne egyeznénk meg feltétlenül ő vele, a' mennyiben lehetséges a' nyilvános állapotokat, a' statust megjobbitani! De a' mennyiben nem volna lehetséges, még magok az emberek által okozott gonoszokat is a' világban ugyan azon emberek' jobb belátása és jobb akaratja által elenyésztetni, a' mennyiben még mindég maradna fen azon nyomornak valami maradványa, melly amaz egyébként „szükségtelen“ erényeket szükségesekké tenné, legalább fen kellene magunknak ezen erényeket tartanunk, azért is óhajtottuk volna, hogy ne tette volna azokat a' szerző mint *egyik* csalódást a' *másikkal* (mint a' test' emancipálói tették) egy karba. Igen tartunk tőle, hogy az emberiség az ő előre feltevéseinek soha sem fog tökéletesen megfelelni, és mindenkor szükség lesz rá, hogy ama „szükségtelen“ erény még némi becsét megtartsa, hogy a' demoralisáltak részökről az utolsó szemérmét le ne vetkezzék.

Literaturblatt Red. v. Dr. Wölg. Menzel (1838. Nr. 123.)
után. A. B. S.

Beiträge zur Naturphilosophie. Von Dr. Karl Theodor BAYRHOFER, ausserordentlichem Prof. der Philosophie an der Universität zu Marburg. *Erster Beitrag. Das System der Naturentwicklung, als allgemeine Grundlage.* Leipzig, 1839, Verlag von Otto Wigand. 12½ iv. 6-adr. Ára 1 fr. 30 kr. e-p.

Semmi korban sem éreztették olly erősen az észtanbani tapasztalatiság' és eszménység' egymáshoz közelítésének, egymással ki engesztelődésének, és egységének hiánya, mint az újabb korban, midőn az eszménység egy oldalról tulcsigázva, másról pedig a' tapasztalatiság egész erővel megalapítva lenni láttatnak, holott az észteni elmélet a' tapasztalást nem megvetni; hanem figyelemben tartani, 's főleg arra vigyázni tartozik, hogy tartalmatlanságban, és üres előfeltétemények' légkörében ne csapongjon, valamint a' tapasztalás se vessé meg az elméleteket, igyekezék ismeretét egytetemes elvekre vinni. — A' tudomány' ezen két alakját köztű szándék, nem lehet nem örvendetes észtanárnak; ezért szerző' munkája is mellynek célja a' két tudomány-alak' köztítése csak kedves tünemény lehet.

Szerző hogy ezen célját elérje, munkájában három fokokat különböztet meg: 1. a' tényleges szemlélését; 2. a' tapasztalilag gondolkodó szellemet, melly a' jelenetek által erőkké,

és törvényekké emelkedik; 3. a' philosopháló szellemet, mely az erőket és törvényeket valamint ezek' jeleneteit is szükségsképeni összefüggésben ismeri meg. Mi főleg az első fokot, a' közvetlen szemléletet illeti. Itt szerző az egyenkéntiesnek egyetemessé emelkedését nem egész helyesen fejtí, azért erre némely jegyzeteket tenni, szükségesnek találjuk.

A' középkor' észtana a' természet ismeretet, közvetlenül hitben és előfeltett értelmezésben helyheté, bizonyos tekintetben ilyen volt a' Cartéz' és Spinóza' elmékedése, kik a' természet' tartalmát, és különbféleségét egy állagban (substantia) alapíták. A' tapasztalati tudományok Bacóval kezdtek virágozni, ki a' tapasztalásra utala, 's az angol társaságok az egyenkénties szemléleteket egymástól elkülöníték. — Bacó után az egyenkéntiesnek az egyetemesre kellett vala vezetni; de a' társaságok ezen tudományos kívánatot mellőzik, még Newton is csak melleleg emlekezék a' természettudomány' elméletéről. Hawke pedig, a' társaság' titoknoka még nem is gondolá azt, hogy valaki a' társaságba elméletet hozhasson be. Az angol társaságok legfeljebb elvontak a' szükségsképeni és egyetemesről.

Illyesmi történt eszményi uton általán véve az észtanban is. — Leibnitz szerint a' tapasztalati, eszményi határozásokból van összetéve. Ez bensőleg az, mi amaz külsőleg, egyik a' másikra utal, a' külső az összetett nincs benső, és eszményi nélkül. Ez által érókültés történik, még pedig a' bensőnek kültésé, az egyenkénties többé nem közvetlen, nem tapasztalati, mint az angol társaságok tarták; hanem egyetemes az erők' kültésiben álló. Így áll elő a' szemléletnek, erők, törvények és előfeltétemények szerinti elmélete. És a' Newton' természettanából kifejezett elmélet' állpontja eddig van.

Szerző az egyenkénties jelenetek' okgyűjtése, és hasonlóságából indulván ki, alig kezdí valamivel fentebb elméletét, mint az érintett állpont; mert az okgyűjtés és hasonlatosságbólí kiindulásnál mindég kérdés: valljon az alapul szolgáló egyenkénties, — mi törvényül emeltetik fel, — lényegileg az egyetemes' határozása-e? Hogy ez kipuhatóltathassék, az érzéki szemlélethez kell vissza fordulni, és kísérleni. Miután az egyenkénties egyetemesé téve, törvénné emeltetett, és az egyenkénties egyetemes törvény által határozottatott meg, áll elő az elmélet, mint az egyenkéntiesnek az egyetemes általi felvilágosítása. Hol az egyenkénties és egyetemes eszmék egymást így kölcsönösen át nem hatják, egymással ki nem engesztelődnek, ott többnyire csak egyoldalú alanyi elmélet lesz; mint ez a' Kantféle állásponton szükségsképen történik.

Az illy elmélet által a' természettudomány csak minőségi határozásokra épül, ellenbe téve a' mennyiségi vagy mértani határozásoknak, holott sem a' minőségi, sem a' mennyiségi határozások nem elegendők az elmélet' felépítésére. Első feltétel a'

természetphilosophia' eszményechezi jutásra az, hogy az ész a természettant, nem csak mint alanyit, hanem mint tárgyit tekintse, hogy a tárgyi igazság a dolgokban és nem pusztán elvonásban legyen, másképen a természettudománybani eszmélet a Kantféle esztan' állpontján van. A természettudományokbani öneszmélet azon pont, melly a természet' eszményiségére a természetésztan' kezdpontjára emel.

A természet ezen eszményiségének fel nem fogása, tapasztalási, vagy legfellyebb is ezzel igen határos elvonási elméletre vezet. Pedig a tapasztalatilag gondolkodó, nem foghatja fel, hogy az elemek és anyagok egymást áthatva, mi módon emelkedjenek kifejlett életes anyaggá, bár tudja is, hogy az éleny és vizeny a vízben nem ön — és külön állólag vannak. Itt sem a parányokról Gassendi Newton-, Cartéz- és Leibnitzféle elméletek, mint tapasztalatiak nem segítenek, sem a Kantféle erőnyi elvonat, melly az anyagot az erők' előállitmányának mondja, mit némilég még Schelling is állit; hanem a hegeli álláspont segít ki, mellyen az eszményiség' fogalmai, mint egymásba ható mozzanak elismervék, 's ez által a folytonosság' és különváltság' egysége, mint az anyag' valódi élő természete állittatik fel. Szerző ugyan a természet' eszményiségének ezen hegeli fogalmait ki emeli, csak hogy nem egész helyesen azonitva, a természet' tiszta eszméjének genesisét a létező genesisel, holott Hegel' esztaunában valamint minden mozzan maga által mássá emelkedik fel: úgy a természetről előadása az elvont természettani minőségek, és vegytani anyagoknak életműséggé önfel-emelése, a természet nála tiszta eszményítés, azon képzetet, hogy a természetalakok nála csak egymásmellettiék, dialecticai módszerének ellene van. Nála a természet' tiszta eszméjének genesis, és a létező genesis nem zárják ki egymást, sőt egyek, de egymást emelő fokozatokon.

Az is hibás véleménye szerzőnek, mintha Hegel' természetésztaunában, semmi téri és idői átalakulás nem volna. Igaz, hogy Hegel' természetésztana Encyclopaediájában röviden foglaltatik. De több helyt mondja világosan, hogy a földi létegeség (organismus) egy képzési, meglett folyamat. — Phänomenológiájában is úgy nézi a földet, mint életerőt, melly a fajoknak a nemtől eltaglalásában, és szétszedésében, egyenné képezésében a földi elemek által határozatatik. Szerző ezen visszás értelme Micheletnek ezen helyfeletti bal értéséből származik.

Miután a szerző által követett első fokra jegyzeteinket a más kettőre is átlépőleg megtettük, kísértünk meg azon módot, miként fogá fel a természetfejlés' egyetemes rendszerét. Szerző ezt a világi létegetéssel, a naprendszerrel kezdi meg, mellyben a részleges égi testek, mint mozzanak jelennek meg, és a nehézség 's fény által egymáshoz köttetvék, ezután vizsgálja a természet' anyagát 's ezúl veszi fel az aethert, mint a vonzás' és

eltaszítás' egységre törekvő alakjának lehetőségét. Tehát az anyag, nem határozott parányokból álló; hanem aether, 's mint ilyen nem lett dolog; hanem alakutáni törekvés; ezért szétfejlés, és különbités, 's ez által egy pontra vissza, és kiható központra, és attól futó egyszersmind ellentétel és fejlődés. — A' magában vissza hengerülő aethergolyó, a' naprendszer' embriója, mely által ez magát képezi, az égi testek nem egymásból állnak elő, hanem egy léteges egésznek egymás ellenébe lépő mozzanai, melyben a' létegitő eszme működik.

A' nap, mint központi test, a' nehézkedés' mozzana, és mint fény, természettani határozás, 's mint ilyen változó összenyomódás és kiterjedés által működik az aetherre. A' nap' ellentételei: az üstökös és hold. Ezek a' léteges súlyegyen', és életítő testek' mozzanai. A' bolygók, már megkülönböztetett, élő, egyenkénties égi testek, melyek napot, üstököst, holdat (mint fényt, vizet, és szilárd anyagot) magokban foglalnak, és összesen étellel bírnak.

A' földi létegeség az elemek' rendszere. A' mi a' nap rendszerben az egytetemes aethergolyó, az itt a' földi anyag, melly fogalomszerűleg fejlődik. Az elemeknek szinte alapja a' bolygó golyókban benyult aether. Az elemek nem egymásból származnak, hanem a' létegeség' egyszerű elemei. — A bolygó, léghen, vízben és szilárd anyagban fejlődik, 's ez által állanak elő a' vegytani elemek. A' földi létegeséget, magnesség, villanyosság, és vegytani elemekből húzni le, helytelen, mert ezek magok is a' bolygók' létegitési fejlődésökből származnak.

A' földjegedek' alakja többlapú testre válандó golyó által van feltételezve, mellyen belől a' munkásság magára vissza hat, és az egynemű hig' szilárdulásában különböző mennyiségű, és minőségű jegedek alakokká egyénítették, mint a' tojás azon nemű hígól életalakká fejlődik, — úgy mindazáltal, hogy a' földjegedek' fejlődésben határozó mozzan a' magnesi erő, 's annak ellentételes két gönczöle. E' szerint létegttetik a' föld, errei hígak, vízrei kölcsönös hatás, és hő munkásság által, épen úgy mint az azon nemű higany az élő létegitésben, vérré, izommá, és csonttá képeztetik. De ezért a' földi létegités, még nem életlétegités, hanem csak szilárdulás, a' mozzanok csak egymás mellettsége és kívülről képezés.

A' föld a' létegitést élet által készíti elő; hol lég, víz, és szilárd test kölcsönös hatásban vannak, ott a' föld felületén élet mutatkozik. Az élet különböző ágazatokká fejlődik, de ez a' föld' élete nélkül lehetetlen, valamint ez a' világi, ez ismét az egyetem' élete nélkül. Miután az életeszme, mint világi gyök, mint földi egész meglett; miután a' bolygókoni lég, víz, és szilárdtest az erenyből (Matrix) kiváltak, és létegttek, a' föld ifjú képezéserebben áll a' elő, és a' nehézkedés, fény, 's magnesség

által virágzó életre fejlett. Ez által a' természet mintegy önfejtés alá van vetve, az ellentételek az élet' nyugalmas körfolyamatjává mérseklik egymást, melly ismét holt jegedekké és vegytani folyammá *menne* át; ha ezen alanyiség, a' természet és vegytani elemek' ellentételét le nem győzné. A' természeti elem, nem elég az életre, az elemek csak élettörzsdékek, melyekből áll elő az élet' egysége. Épen olly kevésbé lehet elvont vegytani elem alapja, az életnek. — A' föld', viz', lég', fény' és hő' stb egységeik alapítják meg az életet. Az élet eszményített, alanyított anyag, vagy olly eszményiség, mit gépileg és vegytanilag fel nem foghatni, a' természeti és vegytani a' létegitésben érző és visszatermő létegekké eszményítettettek. Az élő két egység folytonos önrendelkezés, különbítés és a' csira' köztitése általi benső fejlődés; tehát a' létegités a' csirával, — a' tojással kezdődik, mint az egyetemesség' lényeges létével. A' csira nem csak magában létező, alapító, hanem magáért lévő lélek, 's a' szükséges kifejtésnek magában, — és magáértija. Az ereny a' természet' és vegytani elemek' alanyilag áthatási eredménye, az élő alak egyetemes képezés' anyaga, mint létitett lehetsége az életnek, melly végetlen igyekezettel bir magát eredeti golyókká létegtetni, mind a' növényekben, mind az állatokban. Az élet' eszméje szilárd alakot ad a' növényekben és állatokban, mint az élet' magábani és magáérti alakjában mellyekben az alanyiség, mind közvetlen, mind magára visszaható. A' növényélet még inkább elvont jegedeki alakban jelen meg, az állati ellenben magára visszahatási érzési. A' növény' és állat' fokozatain a' nemek és fajok képezik az élet' további eszméjét, még pedig úgy hogy a' felsőbb fok az alsóbbat hatványozva magába foglalja. Az állatok' viszonyos létegitése tehát úgy nézethetik, mint egy nagy állat, mindenik saját étellel bir ezen létegitésben 's saját köre van, és valamint minden egyenkénties állat bizonyos lépcsőzetten központosított egész létegeesség: úgy az ember minden létegeesség' központja. Az állati létegeesség az emberben be van végezve, henne az állat semmitve és felemelve van. Illy' bevégzett természetből emelkedik fel az eszme a' természet felett 's az emberben mint szellem jelen meg.

Szerző' azon iránya, miszerint az észtant és természeti tudományokat egymással kiegyenlíteni törekszik helyeselhető. — De vannak fogalmak, miket e' célra felvenni vagy elmulasztott, vagy balul használt. — A' csillagászatot csak felületesen érinti, vagy pedig csak mennyiségi határozásait hozza fel, holott ezeket is minőségek után kellett volna fejtenie. — A' természettani földrajzot, föld- és légtünnettant csak egyetemes eredményekben fogja fel. — A' föld' létegeességében, a' leülepedés' elmélete ellen látszik lenni, holott más helyt Okennel a' földtani jegedeket elismeri, mi pedig a' leülepedési elmélethez tartoz-

zik. — A' légkört, és ennek tüneteit gépileg, és vegytanilag látszik felfogni, holott a' lég, a' föld' létegeességében valódi élet-elem. — A' gázak nem gépileg usznak egymás mellett, sem pusztán vegytanilag hatják meg egymást. — A' légkör' tünetei egészen létegeességi uton fejthetnek meg az által, hogy a' lég a' föld' felületével életműves hatásban áll, 's vele egy léteges egészet tesz. Humboldt' S. Saussure' és Schübler' kémleteik ismeretesekek, melyek szerint sok hegyfajok a' légkör' részzeit szét-szedik, a' mennyiben szén- és vizenyigázat fejtenek ki, mi alatt az élényt megemésztik, miből foly, hogy a' lég és föld, nem mint gépi, nem mint holt anyagok hatnak egymásra, hanem mint élők egyenlítik ki egymást. Innen van a' meleg (tehát nem központi tűz) viz, villany, mágnesség galvanosság (több helyt egész hegymenetek galvani lánczot képeznek) földrengés. A' lég' és föld' ezen életes egymásra hatásából különböző változatok történnek és történtek a' föld' belsejében, és felületén, ebből származik a' föld' termékenysége is. — Mig a' föld és légkör'tan úgy nem tekintetik, mint az erőnyi és vegytani munkás-ság' eszményisége, addig minden elmélet e' tárgy körül homályos marad.

Ezen eszményiség' megelőzése látszik szerzőt arra vezetni, hogy a' természeti és vegytani bonyolódásokat nem egészen vevé tekintetbe, innen van a' természet létező genesisének, a' tiszta eszméjű genesisistóli elválasztása.

Hinrichs (Jahrb. für wissenschaftl. Kritik, Juli 1840. Nr. 6. 7. 8.) után. Sz. W. J.

BÜNTETŐ RENDSZER.

Examen de la théorie et de la principe du système pénitentiaire. Par M. le Marquis DE LAROCHEFOUCAULT-LIANCOURT.
Paris, 1840. Delaunay.

A' *büntető rendszer*' kérdése fontos, mert egybefügg' a' társasági alapokkal. Soká' határozatlanul értekeztek felette, de jelenleg felfejtése közelg, 's érdekünkben van kimélyezni azt. Törvényhozó testületünk törvényt emeli a' rendszert, vagy visszautasítja; ügyismerettel kell történnie, 's Laroche Foucault' munkája sok habozást felvilágosít, sok véleményt megszilárdít, sok tévet elenyésztetend.

Szerző e' *büntető-rendszert*, melly olly meleg magasztalókat lele, nem helyesli de azért nem lesz rágalmozójává. Nem az ő forma embernek kellő szerep. Ellenzetekből indul ki; a' *rendszert* aláasandó, elég neki rövid előadása. Egymásután tárgyalja a' nagy felosztásokat, mind módszerrel és praecivisióval. 'S ha tárgyalása' folyamában, valami tény, valami elmélet fordul fel, elméjét vagy emberiségét sértő, Laroche Foucault rosszalja 's megezáfolja azt 's többnyire diadalmasan.

Nagylelkű eszme szövi át e' művet, a' társaság' 's a' büntető' jogainak egyesülete. Szerző sohasem veszi el a' szempontot, hogy a' fenyíték embereken gyakoroltatik, 's hogy túl ne lépünk az igazság' határain. Gyakran a' lelkesület' fordulataival hivatkozik a' józan érezelemre, 's idézeteket nem hiába vesz segélyéül. — Különösen két czikkelyt emelünk ki: *az elkülönzést és hallgatást*. Az utóbbit illetőleg szerző kérdi: „miként merészel az ember hasonlójának istenadta orgánja ellen erőszakoskodni?“ Majd a' tökélyes némaság' különféle hatásait veszi vizsgálat alá, 's a' foglyot fellázító, 's a' megbánás' módjaitól megfosztó, 's a' máshol, valóban, alkalmazhatlan elv ellen nyilatkozik.

Az *elszigetelés* sem szül jobb eredményeket. A' tökélyes elzártaság önmagára hagyja a' foglyot. Hasztalan reménylünk, hogy megkérdezendi lelkismeretét, mit nem hive, nyelvet, mit nem tudott soha, Cousin szerint. *Zsebelő nyelven* (l' argot) lel-

kismeret „némaságot“ jelent. A' büntető rendszerént nevetelen; tanács és példa kell neki, vagy veszélyes hajlamai még inkább kifejlendének mint a' múlt által 's ő folyvást harczban leendő e' társasággal, melly elkülönzi. Levertség-, túlhév-, ál-ságnál tovább nem megy. E' rendszer össze nem fér a' rab' erkölcsi- és anyagiságával; kór és aszály követik gyakran. El kell hát vetnünk, ha a' zsarnoklat' bélyegét elkerülni akarjuk. „Inkább az angolok' *Botany-Bayjét* mint az amerikaiak' élő sírjait,“ mond maga egyik lelkes védője a' rendszernek, Lucas.

Távol vagyunk különben, szerzőnk' minden véleményét kizárólag helyesleni 's kimondjuk, hogy humanitása gyakran igenis messze ragadozza. Szellemét híven nyomta művére. Számos jótékonyági-intézet' véde vagy született pártfogója, gyakran elfeledi, hogy nem szerencsétlenekhez, hanem gonosztévők-höz intézi szavait. A' társaságnak kétségen kívül nem kell zsarnoklani a' felett ki áthágta törvényeit, de más részről, joga van megfenyítlni, sőt, Bossuetként, megboszulni azt.

A' könyv' formáját illetőleg, csak magasztalhatjuk azt. Stylje, az *értekezések'* vagy elméleti fejtemények' szokott kopársága helyett, könnyed és természetes, tudományos. A' munka módszeresen felosztva 's minden cikkelye külön és részletesen van feldolgozva, de összesen azért egy egészt teendő. Néhol példák, történetkéek érdekesítik olvasmányát. Sok világosság az eszmékben, mi az efféle művekben, ki kell mondanunk, ritkaság; miről ugyan szerzőnk' egyéb tudományos művei biztosítanak.

'S azért a' *büntető rendszer' elmélete' és gyakorlata' vizsgálatának* sok olvasója lesz 's kivált a' jelen perczben, legyen. Méltó bevezetés a' kamarák' dolgozataihoz e' tárgy felett. Mélyebben gondolva 's lelkismeretesebben van itt kimélyezve a' tárgy, mint egy csillogó tribuni beszédben. E' könyv' megjelenté megerősít bennünket ez általános ténynyé vált véleményben, hogy a' törvényhozás' fontos kérdéseit igen gyakran szükség ex professo venni bonczkés alá, hogy a' részletek- és fejletekbe beláthassunk, miket gyűlési zajhan ki nem meríthetni. 'S aztán mit ne várjunk Larochevoucauld-Liancourt ur' tapasztalásától? Hiszen társasági kérdések felett értekezni mintegy családi ügy és kellék neki.

(La France littér. 1840. I. 123—5. sz.) után.

Kazinczy Gábor.

École des condamnés, conférences sur la moralité des lois pénales; par I. A. A. MARQUET-VASSELLOT, directeur de la maison centrale de détention de Loos. Paris, 1837. 2 vol. 8-adr. Ára 15 frank.

A' fogházakban létező elítéltek közt kétségkül számosan találtak olyak, kik tudatlanságból vétkeztek, 's kik becsületesek maradandának, ha a' jog' és jogsatlanság' határit jobban ismerendék, ha tudták volna, mit engednek meg, vagy mit tiltanak a' törvények, ha a' társas rend' megkivántatóságit, 's jótékonyágát felfogni tanulandák. Ennek elérésére legezészerűbb eszköz őket valódi ön érdekeikről felvilágítani, 's kibékíteni a' társas intézvényekkel, megmutogatván nekik azok' hasznait, jogosságát, 's jótéteményeit. E' célra törekvék Marquet-Vasselot ur, midőn a' fenyítő törvénykönyv' minden czikkét fejtegetni, 's magyarázgatni kezdé a' loos-i központi fogház' rabjai előtt. Ő úgy vélekedék, hogy illy tanítás tán figyelm' sebben fog hallgattatni, mint a' hitbeszéd, 's bizonyosb következményeket fog nemzhetni illy nemü hallgatók közt. E' tekintetben ő nem is csalatkozék, 's úgy látszik, hogy a' foglyok számosan és örömet hallgaták leczkéit. A' törvénykönyv' minden czikkét egymás után felvevén, egyszerű 's könnyen megérthető módon előadja azok' indítóokait, hasznát és czélját. Hosszas tapasztalás által megtanulá a' nyelvet, mellyen beszélni kell az elítéltekkel. Itt ott szíveiket, majd önszeretetőket érintve, 's becsületérvést igyekezvén bennök felébresztetni, sem szigorú ócsárlást, sem erőteljes leczkést nem kimél. Gondosan megragad minden alkalmat, mellyben saját vétkeiket élénk ábrázlatban adhatja szemek elé, 's megmutathatja az erkölcsi újjászületés' szükségét, mi, bár nehéz azonban nem lehetetlen.

A' tömlöcz-igazgató, ki illy fárasztó munkába kezd, 's azt szilárd lélekkel végrehajtja, eléggé bebizonyítja, miképen ő igen is érti és méltányolja működése' körét, 's az ezzel viszonyban levő kötelességeket, nem, mint csupán kenyérkereső mesterséget, úgyze teljesíti. Illy férfiak által a' penitentiáriai javítás majd észrevétlenül, 's természetesen tökélyesülendne. Ezek azonban, fájdalom, igen gyéren vannak, 's állandó, jó intézvények' alapítására függetlenekké kell őket tenni, mennyire lehet, azok' önkényétől, kikre kineveztetésök bizaték; mindenkép biztosítatniok kell a' szenvedélyek' és személyes érdekek' kitörései ellen. Láthatni Marquet-Vasselot' példájából, miképen minden erőlködései mellett is sem a' központi fogházak' jelen rendszere ellen, sem mellett nem bizonyít be valamit, 's csak élénk sajnálattal láthatunk illy férjfiut, ki olly igen felfogá az elítéltek' szükségét, a' penitentiáriai rendszer ellen fellépni, keserűn ócsárl-

lani azt, 's mint valamely nagy szerencsétlenség felett siránkozni azon szelidség miatt, melyet polgárosulásunk létesíte néhány év óta a' fenyítő törvényekben. Bár mily csudálatra méltó is a' *l'école des condamnés* az abban lelhető jó- és hasznosra nézve, épen nem hihetni azonban, hogy e' törvénykönyv feletti erkölcsi, 's bölcselkedői magyarázat, képes leendjen egy gonosztevőt erkölcsös emberré, egy csavargót munkás és becsületes kézművessé átváltoztatni. Erre jó tanácsnál, 's bár mily jeles szavaknál egy kevésse több kívántatik; rendes élethezi szokás, komoly gondolatok, czélszerű olvasmányok, éjen általi teljes elzáratás 's egész napon általi hallgatás által kell elkészíttetni a' földnek, melyben a' gazdagon tenyészendő magvakat elszórni akarjuk.

Továbbá, az egész büntető törvénykönyvet nem mondhatni tökéletesnek; annak apróbb bonczolgatása criticához közelít, 's több helyeit lehetlen dicsérve kiemelni, ha csak egyszersmind a' jó érzést 's emberiséget is sértni nem akarjuk. A' társaság' törvényeinek megszegése miatt elítelt emberek előtt pedig gondosan kerülni kell mindent, mi azokat e' törvények' hiányai 's gyöngébb oldalak' felfedezésére vezethetné, 's őket ekként mintegy azok' visszalökésére jogosíthatná. Tán elég volna az erkölcsiség' nagyszerű elveit, minden társas rend' első alapjait fejtegetni előttök, 's megmutatni nekik, miképen azok már magában az emberi társaság' természetében gyökerezvék, miként azok valamint egyesek', úgy az egész társaság' általános érdekével egyenlőn megegyeznek, 's miként központosulnak egy nagy erény— a' szeretetben, mely a' vallási érzelemnek, ezen, az emberben létező, minden nagyszerű' és jó' közös kútfejének, köszöni létét.

Marquet-Vasselot hevesen kikel a' halálos büntetés' eltörlése ellen. E' fontos kérdést, mely már néhány év óta foglalkoztatja az elméket, még épen nem tarthatni feloldozottnak, 's véleményünk szerint ugyanaz néhány, gyámoltalan, 's tekintet nélküli szavakkal el sem is dönthető. Egyébiránt mi igen helytelennek véljük illy tárgynak a' központi fogház' rabjai előtti taglalgatását; az ijesztés szomorú eszköz a' lélek' újáteremtésére, 's ha a' kicsapongó szenvedélyek' meggátlása —, 's a' társaság' biztosítására elkerülhetlenül szigorú visszatorlás szükséges, a' javítás' erkölcsi műve e' szigor mellett egyszersmind szelidebb, vigasztalóbb és szívrehatóbb eszközök' alkalmazását is sürgeti. Ne bánjunk az emberrel úgy, mint a' durva vassal, melyet súlyos kalapács nélkül nem idomíthatni. Illy bánásmód ugyanis, mérsék nélkül használva, megtörendi a' becsületérzést, 's amaz önszeretetet, mely egyedül, 's már magában képes némely bűnöst megmenteni az őt' fenyegető örvénytől,

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

Unterhaltungen aus dem Gebiete der Naturkunde. Von Dr. FR. ARAGO. Aus dem Französischen v. Carl v. REMY. II és III köt. Stuttgart, Hoffmann, 1837, 1838. *) Ára 2 frt. 38 kr e. p.

Arago' közleményei nem csak alaposágok, hanem világgosságok által is különösen kitünők, annyira, hogy természet-tárgyi leírások közt példányok gyanánt magasztalhatók.

A' második könyv, mely az elsőnél nem kevesebbé tarlas. — kimerítő czikkelyt közöl az üstökösökről, 's ezek közt az 1832-dikről is. E' czikkely mely jóval korábban megjelent már, 's itt csak a' tárgyak' teljesege tekintetéből vetetett fel, igen pontos áttekintését nyújtja az ismert üstökös pályáknak 's az eddig megjelent üstökösök' történetének; azok' tömegének hihetőlegesen mivoltát 's természeti alkotását, különösen üstökét is magyarázva, fejtegetve mellyekről már olly tömérdek állítmány jött napfényre, 's valami bizonyos mégsem tudatik. — A' második czikkely, néhány még eddig fejtetlen kérdéstről szól, a' légtünemény', viztan' 's hajózat' köréből; minők p. o. a' tiszta légkörből hulló eső, ama különös villanyi jelenet, hogy ha a' villanyszikra valamely arany edényből ezüstbe vezettedik, az ezen utóbbinak belső párkányát megaranyozza; miből a' szerző azt a' sejtést vonja ki, hogy a' közönséges villám 's egyéb fénylő légtünemények érczrészekkel is birhatnak; továbbá a' csillaghullások, mellyeknek fejtegetéséhez járul az esőtömegnek különböző magassághani változásáról irt vizsgálódás; végre a' folyamok' jégtorladékiról; az europai hegyek' viszonylagos koráról, a' Cordillerák' magasságáról 's Volta' oszlopáról írottak.

A' jégesőre nézve nem egyez véleménye Schumacherével. Ő Volta' elméletéhez ragaszkodik, 's többi közt következőleg ír: Volta' állításának létrejöttéig, olly véleményben voltak a' természettudósok, hogy a' jégeső' szemel lehullásuk közben minden levegői vizrészeket magokhoz fagyasztanak, 's hogy az olly formán képződő rétegek által hibetlen nagyságúvá gyara-

*) V. ö. 'Tudománytár. Literatura. 1839. I. 426.

podhatnak; azonban a viharos felhők majd mindég alatt lebegnek, 's a hulló jégesőnek földre jutása közben egy percnél több idő bizonyosan nem mulik el; az pedig teljes bihetlen, hogy illy rövid idő alatt az eredetileg például buzaszennyi jégeső a legnedvesebb levegőben is tojásnagyságnyra növekedhessék. Szükségesnek látá tehát Volta azon állítást tenni, hogy a jégeső órákig is fenlebeg a légkörben. 'S épen ez teszi elméletének legnyomósabb részét. Ő egyébiránt megvallja, hogy e gondolatra a régi természettudományi munkákban találtató úgy nevezett villanyos táncz (saltus electricus) tünemény vezeté, melly abban áll, hogy a bodzafa-béltől csinált golyócskák a villannyal töltött edényhez vagy csőhez oda 's ismét onnét elugranak. A villany hatásából magyarázza e szerint ő is a jégesőnek hosszabb ideig fenlebegését.

A harmadik részt igen érdekes cikkellyel kezdi meg a szerző az ikercsillagokról, mellyekre nézve Herschel legközelebb ismét új észrevételeket közölt. — Az ezt követő cikkely a holdnak földünkre való befolyását tárgyazza, 's bár egészen el nem tagadja, de igen szűk korlátok közé rekeszti. Továbbá Papin érdemeit védé a szerző, mint honfiát az angol Ainger ellen a gőzerőművek körül szerzett érdem tárgyában. A többi értekezések a még működésben levő tűzhegyekről 's a fénynek vagy világosságnak ellentetességéről (polarisatio, Interferenz) szólnak. Ez utóbbira nézve így szól: Felteszem hogy egy sugár valamenly lapra vagy p. o. papirosra esik 's azt megvilágosítja: vallyon ki fogja elhinni, hogy én azon megvilágosított részt tettségem szerint elsötétíthetem, a sugárnak felfogása vagy elzárása, vagy a papiros' elmozdítása nélkül? De miben áll hát e varázstünemény, melly szerint világosságból árnyat, naphól éjszakát tetszés szerint csinálhatni? — Ezen előzmény nagyobb csudálkozást gerjeszt, mint maga a tettetlog. A titok abban áll, hogy a papirosra, másik uton még egy sugárt irányzok a már megvilágított ponthoz. A két sugárnak, azt gondolná az ember, még élénkenben meg kell világosítania a papirost a min szinte alig mernénk kétkedni; 's mégsem ugyan; egyik megsemiti a másikat, 's oda jutánk, hogy fényhez fényt hocsátva sötétséget eszközlünk 'sa't. — Befejezőleg a világító tornyakról, a légmérés' végsőségeiről, az éjszaki földszark' közép légméréséről, függőlyös órákról, időmérőkről 'sa't. értekezik.

Literaturblatt (Nr. 91. 1838.) után.

Die Probirkunst mit dem Löthrohr, oder Anleitung, Mineralien, Erze, Hüttenprodukte und verschiedene Metallverbindungen vor dem Löthrohre'sa't. zu untersuchen. Von Karl Friedrich PLATTNER, Gewerckenprobierer an der königl. sächs. Halsbrückner Schmelzhütte bey Freyberg, Leipzig, Barth, 1835. 8-adr. 358 l. Ára 3 for. e. p.

Szerző, mint előbeszédéből látszik, Harkort' tanítványa, ki legelső tett próbát forraszeső' segélyével az érczek' és olvasztmányok' (Hüttenprodukte) ásványtartaleka felett való mennyiségi nyomozásban. Harkort' próbaműve' (Prokir-kunst) első füzeté 1827-ben jelent meg, 's az ezüstpróbát foglalja magában. Az abban ígért érczpróbák alkalmasint elmaradnak, minthogy Harkort Mexicoba utazott. Örvendetes tehát, hogy a' fentkített mű' szerzője útát mutat, hogy kell a' harkorti ezüstpróba szerint valamely ásványnak, olvasztmánynak vagy mesterműnek arany, réz, ólom tartalmát, legtöbbnyire forraszeső' által, mennyiségileg meghatározni. A' munka ezenkívül teljes bevezetést ad a' forraszeső' használatához általában, tanít az ellenszerekről (reagentia) és készülletekről (apparatus) és azon módról, néhány nedves útoni kísérletek (Versuche) után hogyan találtathatnak fel mennyiségileg valamely próba' legtöbb alkreszei.

Az első két szakaszban nem talál újat, ki Berzeliusnak a' forraszeső'ről munkáját ismeri 's a' feloldozó Chemiában jártas. A' nem-érczi és érczi anyagok, mellyek vizsgálat' tárgyai lehetnek, külön adatnak elő, va'amin az ásványok összetételök' formáival együtt, hol az illető vegyrész lényeges.

A' nem-érczi vegyrészek' vizsgáló próbája közönségesen platiná kanálban sziksóval és pórissal (borax), vagy kénsavas hamaggal felbontva és aztán sósavval vagy vízzel felosztva történik. Itt megjegyezhetni, hogy az illy ásványok' felbontása, mint táblaspáth, endialyt, gadolmit 's mások, felesleges műtétel; mert ezek legközelebb a' savaktól igen könnyen szétbontatnak. Sok esetekben a' póriss el is hagyathatik, minthogy a' porsav' (ac. boricum) jelenléte némi tévedést okozhat. Hol feloldásra (Aufschieszen) sóda nem elég, a' gyulatsavacos hamag (hydras kali) hasznosabban alkalmaztatik.

Figyelmet érdemel némelly ásványoknak kénsavas hamag-gali olvasztása. Ez leginkább talkföldes állományokról igaz, mellyek savak által közvetlen szét nem bontatnak; a' sósav által feloldozható vagy mészföldes ásványokra ezt nem kell alkalmazni. Általában munkája e' részének szerző nagyobb becsét szerzett volna, ha több figyelmet fordít az ásványokkal nedves útoni bánásra. Az ásványi állományok' megismerési próbái katonón

szorgalommal készítvék, és tekintetbe veszik a' tüneimények' némely módosításait különös esetekben.

Ezen közönséges részt példák követik. A' forraszesőveli vizsgálat különbözőféle összeköttetésekben megmutattatik. A' 3-dik szakasz szól a' mennyiségi érczpróbákról. Minthogy a' vizsgálat' menetele, a' próba' több vagy csekélyebb tartalma és az összeköttött vegyreszek' minősége szerint némi változtatásokat kíván: Szerző a' bánásmódot a' lehető esetekben különösen és kimerítőleg nagy szorgalommal adja. Így péld. az ezüstpróbánál meghatározatlik az ezüsttartalom érczekre, ásványokra és olvasztékokra, melyekben

- a) szálló alkrészek vannak,
- b) zöldlőn (chlor) kívül semmi szálló alkrészei nincsenek,
- c) melyek szenen könnyen visszaállítható érczsvitatból (metalloxyd) állnak,
- d) melyek pórissal és próbaólommal (Probirbley) szét nem bontathatnak.

Meghatározatlik továbbá az érczösszeköttetés:

- a) melyekben ezüst a' fő alkrész,
- b) melyekben arany tartatik fő alkrésznek,
- c) hol réz és nikol teszi a' fő, ezüst a' csekélyebb alkrészt,
- d) hol ólom vagy bismuth,
- e) hol dárdany vagy horgany a' fő alkrész,
- f) hol ón,
- g) hol higany,
- h) hol vas vagy aczél teszi a' fő alkrészt.

Értekezik azután szerző a' próba' egész menetéről, a' próba által kapott ezüstgömböcsök' sulya' meghatározásáig, melyekre nézve az igen aprókat Harkort' mér módja szerint, a' nagyobbakat pedig finom mérleggel méreti.

Az említett esetekben minő készülétek szükségesek, nagyon pontosan és körülményesen van elő adva, a' mi annál szükségesb, minthogy nagy gyakorlást kíván a' fűvásbeli ügyesség, hogy jó eredmény kerüljön ki.

Aranypróba végett, hol ezüst van jelen, quart általi elválasztás használtatik. A' kapott arany még egyszer próbaólommal összeolvasztatik, 's aztán megtisztítatik.

A' réz' pontos meghatározására, hol az ólommal, vassal, horgannyal vagy dárdannyal van összekötve, szerző pórissavvali összeolvasztást használ, midőn az ólom és más savtékony érczek pórissav által szennel együtt, a' réztől könnyen elválasztatnak és felfoldoztatnak.

Az ólom meghatározatlik, va g y: ha előbocsátott porzsolás (Röstung) után — midőn kén, férjany, dárdany 's a't. van jelen — a' próba sódával és pórissal, szénpor közt, két agyag esésében visszaállítatik; va g y: midőn a' kén- vagy férjany-tartó, dárdany nélküli kísértmény (Proba) porzsolatlan, sódá-

val, pórissal, borkősavval és érczes vassal (metallisches Eisen) agyag tégelyben felolvasztatik, midőn az ólom kiválik, a' földes és visszaállíthatlan érczsavítatok pedig salakká válnak. — Ha ezüst is van vele, mérés után a' királyka (regulus) megtisztítatik. — A' dárdanyt száraz úton az ólomtól biztosan el nem választható.

A' horganynak a' kísértményből előállítására nem elég maga a' száraz út. Azért is avval jó porzsolás után sósavval kell bánni, 's a' hátramaradt meglehetősen tiszta horgagot (oxydum Zi) sódával, pórissal és szénnel két agyag csésze közt visszaállítani. Ha ólom van vele, az a' királykától salitromsav által elválasztatik.

A' függelékben leiratik egy czélirányos fuvókészület a' mennyiségi forraszcsőpróbákra. A' szükséges szerszámok lefestvék. A' munka mutatja, hogy szerző tárgyát tökéletesen ismeri 's volt türelme a' feladást kielégítőleg megfejteni.

v. Kobell után.

BIBLIOGRAPHIA.

45. *Das österreichische Münzwesen, vom Jahre 1524 bis 1838 in historischer, statistischer und legislativer Hinsicht, mit besond. Berücksichtigung der allgem. deutschen Reichs-Münzsysteme, der Münzverhältnisse fast aller in Europa während dieser Zeit coursirenden Gold- Silber- und Kupfer-Geldsorten und ihrer Valvirung nach dem österreichischen Münz-fusse.* Von Prof. Dr. Siegf. BECHER. 2 Bde in 3 Abth. 64½ iv n. 8-adr. 's egy tábla 4-edr. Wien, Mösle und Braunmüller. 1838. Ára 8 for. c. p. — Austria minden tekintetben, de különösen pénzrendszerére nézve a' német statusok' testületével szoros összeköttetésben lévén, a' jeles szerző igen helyesen kezdi munkáját a' különféle német statusok' pénzrendszerének historiai előadásával; velős rövidséggel ismertetvén meg annak eredetét 's változásait. Megjegyzi, hogy csak nem sokkal a' tizedik század előtt kezdett Németország tulajdon ezüst pénzeket veretni, tulajdon bányáiból nyert ezüsthől, hogy azután elkezdett arany pénzeket is veretni, hogy lassanként különféle császárok által megengedtetett a' birodalom' sok tagjainak aranypézn' verethetése, mi azonban mindég csak a' főbbek' bizonyos számára szorítottatott, az alatt míg ezüst és rézpénzt mindnyájának szabad volt veretni. A' német pénzrendszerelés' ezen első korában, nem lehet csudálkozni az intézkedések' nagy különbféleségén, ha meggondoljuk, annyi statusok' különféle eredetét, 's érdekeik' és viszonyaik' sokféleségét. Az első közönséges pénzrendszerelés úgy látszik 1378-ban tétetett IV Károly által, de a' melly eny nyiféle érdekeknek teljesen meg nem felelt. A' szerző világosan 's röviden előadja mind ezen soknemű változásokat. Minden ezüst márk' 20 forintos conventionalis alapja a' mult század' közepén hozatott be I. Ferencz és Mária Theresia által 's lassanként elismertetvén minden német statusok által, ezen káros különbféleségeknek véget vetett 's a' kerengő ezüstpénznek meghatározott tényleges értéket adott. Ezen rajz után átnegy a' szerző

az austriai pénzrendszer' historiájára, mely 906-ban kezdődik 's mellyet a' szerző chronologiai rendszerben, a' legnagyobb pontossággal 's teljességgel ad elő. — A' statistikai részben nagyszámu igen érdekes közlések 's különös ismertetések és nagy fontosságú tabellák foglaltatnak, mellyeket magában a' munkában kell megolvasni. A' hely' szűke miatt itt csak némelly töredékeket közölhetünk. Az austriai birodalom' bányáiból 1772-től 1837-ig 290,012 mark arany és 5,798,492 mark ezüst került ki. Ha az ezekből vert pénzmeennyiséghez hozzáadjuk a' privatusok által behozott aranyat és ezüstöt 's a' régi pénzeket, az összeg ezen korszak alatt 696,802 mark aranyra 's 24,639,966 mark ezüstre megy. Rendkívüli summa! — Ázon táblából melly ezen kiszámolásokat közli, tűnik az is ki, hogy az aranybányák' közép terménye öt év alatt (1833—1837) 5,640 markra 's az ezüstabányáké 94,795 markra ment. Hogy az olvasó ezen summák' fontosságáról magának némi eszmét formálhasson, emlékezetbe hozzuk, hogy a' híres Humboldt az új világ' minden bányáinak közép termékét a' jelen század' elején, melly azokra nézve a' szerencséslet' korszaka volt 57,658 mark aranyra és 3,250,000 mark ezüstre teszi. A' dolgok most azonban megváltoztak, mert America' nemes érceinek termése majdnem felényire süllyedt le, az alatt mig Európában az aranybányák' terménye csaknem hatannyira nevedett, a' gazdag aranytermő homokok' 's az Ural' aranyereinek napjainkbani felfedezése által, 's háromannyira nevedett az ezüstermény is, mellynek összege csak magában Európában, hiteles adatok szerint 320,000 markra becsülthetik. Ha ezen pontos lettdolgokat figyelemre vesszük, nem lehet rajta csudálkozni ha kevés számú békes évek 's okos kiszolgáltatás elegendők lesznek az Európát dúlt 1792 — 1822-diki véres háborúk által okozott romlások' helyrehozására, 's arra hogy Austria' tőkét vetélkedjenek Franczhonéival, mellyek a' világ' minden statusai közt legbiztosabbaknak 's legszerencséshebeknek tartatnak. — A' munka' második része a' pénzek' analysisét foglalja magában, nem csak Austriaiban, hanem Europa' minden statusaiban, több mint harmadfél század alatt. A' tudományal 's pontossággal teljes, magában egyetlen munkát a' törvényhozói rész zárja be, mellyben a' pénzrendszert illető rendeletek 's törvények foglaltatnak.

46. *ARMERIA antica e moderna* di S. M. Carlo Alberto, descritta dal conte Vittorio Seyssel d' Aix, capitano dal Corpo reale di artiglieria etc. Torino, Fontana, 1840. XLVII és 452 lap 8-adr. tiz kőrajzzal. Ára 5 frank. — A' turini kir. fegyvertár mellyet Károly Albert király kevés számú évek alatt gyűjtött össze, egy a' legjelesbek 's válogatottabbak közül Európában. Van abban több mint 30 paizs, 28 különféle készületű sisak, sok czímerekkel ellátott páncél, valami 39 aranyozott 's damaskirozott mellyvas 's a't. Honnan jelen munka a' fegyver-

gyűjtőkre nézve nem csekély érdekű. A' szerző mindenütt historiai magyarázattal kíséri a' különbnemű fegyverek' leírását.

47. LA DIVINA COMMEDIA *ridotta a miglior lezione* coll' ajuto di varj testi a penna da Gio. Batista NICCOLINI, Gino CAPPONI, Giuseppe BORCHI e Fruttuoso BECCHI. — Firenze, 1837. *Le Monnier* e Co. Két darab kis 4-dr. 600 és 303 l. Ára 40 paoli, 22 ol. lira és 40 cent. Dante' dicső munkájának correct kiadása még mind eddig köz kívánság vala. Mindenek előtt illy kiadásnak csak Florenczben lehetett valósittatnia, hol a' legrégebbs codexek vannak 's hol maga a' nép' nyelve is, a' criticának némi segedelműl lehet két egyforma használatu szó vagy kitétel között. Továbbá illy szándék' dicséretes kivitelére nagy tudomány kell az olasz nyelv' történetében 's jó izlés a' költészetben; 's illy adományokkal ékeskedő férfiak azonkívül hogy ritkák, szerénységből kerülök azokról nyilvánosan szólni. Innen időről időre csak egyes codexek' kiadásai jelentek meg, de nem találkozték olyan, ki a' nagyobb hitelű kéziratokat 's szorgalmasb nyomtatványokat összehasonlítván igyekezett volna feltalálni, mellyik szó vagy szólásmód egyezik meg a' variánsok közt inkább a' XIV-d. század' nyelvével vagy Alighieri' elméjével és fantasiájával. 'S még mai napig sem bírnök ezen szép és elhajtott kiadást, ha négy jeles elméjű Florencziai író ritka egyetértéssel kezét nem fogott volna annak eszközzésére. A' szép szándékot a' négy jeles férfitu minden dicséreten felül lévő szorgalommal, itélettel és izléssel hajtotta végre. —

48. HISTORIAE *patriae monumenta edita jussu regis Caroli Alberti*. Leges municipales. — Augustae Taurinorum 1838, e regio typographeo, in fol. pag. XXIV e 887. — Jelen munka, melly az olaszthoni törvényhozás' történetiratának kiegészítésére sokat teend, a' sardiniai statusok által kinevezett tudós küldöttség' munkája. A' munka' elején egy közönséges előbeszéd áll, mellyet gróf Federico Sclopis irt, melly a' gyűjtemény' szelleméről szól, 's melly abban áll hogy az olaszthoni törvény' fontosabb emlékei rendben közöltessenek, szól aztán ezen statutumok' természetéről. Figyelmeztet a' szerző a' municipalis törvény' 's a' városok' kiváltságai közt lévő különbségre. Az első akkor alkottatott, midőn a' nép legelőször gyűlt össze, hogy polgári rendet hozzon be, ezek a' fejedelmek' engedményei a' városoknak. Azonban a' municipalis törvények' eredetéről a' tudósok' véleménye nem egyenlő 's a' különbségeket Sclopis ur három iskolára osztja fel. Ezen vélemények után, mellyeknek előadására itt nincsen hely, Sclopis ur a' magáét adja elő, melly mindazáltal nem egyéb, mint ezen különbféle vélemények' összeegyezett tése. Azt mondja ő, hogy a' municipalis administratio, melly még az exarchatus' példájában is elevenen fentartatott, nem szűnt soha meg egészen Olaszthonban, ha szinte kis hely-

hez kötött dolgokra szorítva is; hogy az a' hatalomban nevedő püspökök által előmozdított; hogy I. Otto azt kiváltságai által nevelte. A' kormány rendkívüli zavarai miatt szükség is, magát a' Saracenusok és Magyarok ellen oltalmazni, sokat tett arra, hogy a' városok összeállást, 's a' városiak erőt nyerjenek. Illy körülmények közt, nehéz lévén meghatározottan kizárni a' különböző elemeket, mellyek a' dolgok' illy rendjét előhozták, olly vélemény, melly a' különbségeket összeegyezteti, történetesen legbiztosabb. A' szerző előadja ezután a' statutumok' természetét, mellyek ezen gyűjteményben foglaltnak. Ezek három rendre oszlanak. Az első rendben vannak a' császárok' és fejedelmek' kiváltságai, mellyeket azok a' nép' közbejötté nélkül adtak a' városoknak és közönségeknek; a' másodikban vannak a' nép' decretumai, igazi statutumok, mellyeket az öntörvényhozással (autonomiával) bíró municipiumok bocsátottak ki; a' harmadikban vannak bizonyos rend által a' fejedelem engedelmével adott 's annak tekintélye által megerősített és statutumoknak nevezett rendelvények. — Ha a' sardiniái küldöttség által adott szép példa, másutt is követtetnék, akkor az anyagzatoknak olly testülete álna elő, melly valami hatalmas elmének kezébe adná az eszközöket az olaszthoni törvényhozás' belső, mely történetének megírására.

49. *MEMORIE e documenti per servire alla istoria del ducato di Lucca.* — Lucca, 1837. Bertini F. V. Parte II. in 4-o p. XXII e 646. A' luccai királyi academia, a' nemzeti levéltárakban elszórt 's Luccát illető irományokat összevgyűjtendő, jelen darabban egy sor a' luccai egyházi történetet illető tanulevellet közöl. Ezen tanulevelek számszerint 1046 a' VII, VIII és IX. századból valók. Ezen darab második része a' Luccát illető emlékiratok' 's tanulevelek' ötödik darabjának. Az első darabban a' luccai egyház' 's püspökök' négy század alatti (800—1200) története foglaltnak; a' 3-d. részben pedig minden a' X-d. századot illető irományok. Ezen darabhoz járul egy chronologiai értekezés Domenico Barsocchini academicus urtól, azon királyok és császárokról, kik Olaszthon igazgatták 700tól 1000ig. Igy ezen munka teljes gyűjteménye a' Luccát illető legérdekesh irományoknak.

50. *ITALIENISCHE Skizzen v. Carl Czoernig.* 2 Bd. 12o. 24 $\frac{3}{4}$ ív. 's egy címkép. Majland, 1838. Ára 2 for. 30 kr. e. p. — Czoernig ur, elnöki titoknok a' lombardiai kormánynál, jelen munkája által, nevezetes helyet foglal el azon számos írók közt, kik Olaszthon figyelmökre méltaták, de a' kiknek legnagyobb része piaci szolgáktól kölcsönözvén tudósításit már, azt hiszi, hogy joga van szigoru ítélőszéke elibe idézni a' nemzetet. Az utazók' nagy részének könnyelműsége vagy ügyetlensége oka aztán, hogy még mindég nagy mező marad azok' számára, kik méltatni tudják

ezen tartomány' hasonlíthatlan gazdagságát a' művészetekben, azon bájos szépségeket mellyekkel a' természetnek azt felékesíteni tetszett 's hogy szerző' tulajdon szavaival éljünk az itteni érdekes nemzetiséget. Tíz évi mulatás Olaszthonban 's kedvező körülmények lehetővé tették Czoernig urnak, hogy a' népi élet' belsejébe mélyebben hathasson, mint sok más utazók. A' második darab egészen a' színészetnek 's egy czikkely az 1832-ki mű-és iparkiallításnak van szentelve. — Az előadás könnyű, világos és ékes, 's az egészet igazság, udvarias és csinos szabadelműség bélyegzik.

A. B. P.

A' JELENKORI ANGOL LITERATURÁRÓL.

PHILARETE CHASLESTŐL.

Midőn olvasóinkkal ezen értekezethől a' lényegest közöljük, kettős czélt érünk el: először, tudósításokat adni nekik az angol literatura' különféle ágainak állapotjáról, kifejléséről, vagy elszegényedéséről, mivel Chasles minden bizonnyal meglehetősen sok oldalú ismeretét mutatja tárgyának, melly felett helyben is sok studiumokat tett; másodsor, egy próbáját adni, miként fogja fel és méltatja egyik nemzet' literaturáját a' másiknak egy képzett, 's legalább képestleg, ítélni képes egyénje. E' tekintetben a' francziák ötven év óta valóban roppant előmeneteleket tettek; megtanultak idegen nemzetiséget, egyéniséget és izlést becsülni 's elismerni, ha bár érteni nem mindég is, ámbár őszinte elismerés és hű studium mellett végre az értés is, legalább bizonyos fokig, mivel annak a' franczia nemzeti- és nyelvsajátság minden bizonnyal némi határt vet, nem fog kimaradni. Még a' mult században egy Voltaire, ki pedig Angolhonban hosszasabb ideig tartózkodott, 's kinek az angolok iránt nemzetelleni szeretetet vetnek szemére; maga ez a' Voltaire is nem veheté reá magát, hogy Shakespearének, kinek nagyságát pedig ő résznyire sejtette, csak némikép' elégséges értésére is felemelkedjék, és Chateaubriandnak ifjabb korszakában nem sokkal ment jobban a' dolog. Staël asszonyt illeti a' dicsőség, hogy a' franczia izlésnek korlátolt látkörén a' külföldre nézve áttört, és a' franczia szellemnek azon lehetőséget kiküzdé, hogy a' külföldinek részrehajlatlanabb 's úgy szólván életművesebb felvétele által magát végtelenül gazdagítsa, a' nélkül hogy sajátágából legkisebbet engedne. Mióta e' szellemdús asszony az ösvényt megtöré, úgy látszik, hogy a' francziák' érteke valóban terjedelmesb lett, ön-

szeretetők a' külföldinek elismerése által mérséklődött, és képviselői ösztönük új utakra vezettetett. Való, nem is minden, ki a' külföldi literatúráról ír, bír egy Staël' szellemével, és némelly francia czikk a' német vagy angol literatúra' termékeiről azon óhajtaást facsarja ki belőlünk, vajha a' szerző inkább ki ne lépett volna a' *maga* literatúrája' és népisége' köréből; de a' dolog' természete hozza magával, hogy az elsült kísérletek mellett el nem sütek is legyenek, amazoknak mintegy bohózatul szolgálók, és állandó emlékezetesül, melly nehéz egy francia szellemnek az idegen művek' elfogultlan szemlélese és méltatása, mennyi bibáktól és tévedésektől kell neki óvakodni, 's melly érdem azoknak elkerülése. Ph. Chasles' felfogását és ítéleteit is koránt sem szeretnők általán fogva aláírni. Mindazáltal nem akarjuk azokat commentárral kísérni, hanem adjuk a' mint vannak.

Walter Scott és Byron nincsenek többé. Más szózatok, mellyek Angliából hangzanak, fejezik ki e' hon' szenvedélyeit, titkos kívánatait, gondolatait és álmait. Hallgassuk ki mindnyájokat figyelmesen egymás után, 's legyünk bizonyosak, hogy azok meg fogják veünk ismertetni annak erkölcsi állapotját, gondolkodásának foglalatosságait és szellemének hajlamait 's előítéleteit.

Helytelenség himni, hogy Angolhon a' maga intézkedményiben és nyilvános életében megrendült; még mindég szereti ő visszaemlékezéseit, 's nem szakad el aristocrátiájától. Az épület' csúcsán még mindég a' feudalismustól hagyott ragyogó kupoly áll; czímerpaizsokkal feléktíve, a' birtokra, a' hiúságra, emlékezetekre, az előidő' szenvedélyeire és a' jelenkor' érdekeire támaszkodva sugárzik még mindég annak historiai romja.

Más irányzatot követ az; el van ő is ragadtatva a' fényűzés', kény', világpolgárság' folyamatól, mely egész Európát elfoglalja. Kezd a' continenssel sympathizálni. A' korlátok leomlottak. A' két nagy sziget' különváltsága eltörlődött, a' népi előítélet meggyengült, a' közlekedési eszközök' gyorsasága hidat vert a' tengerszorosan át, és behozta Angolhont a' mostani népek' közös republicájába. Elveszti az, eredetiségét és Francia- 's Németországához fordul. Minden éles szélei leköszörülődnek. Nincsenek többé, magasb régióiban legalább, sem búskomoly szeszélyei, sem erőszakos antigallicanismusa. A' caricatura megtompítja fogait, 's harapás helyett mosolyog. A' londoni népség civilizálódott. Madame Sand és Victor Hugo bemenetelt nyertek; francia románokat fordítanak és egy különös Review csak a' mi Revueink' töredékeiből él. Különösen a' literatúrában nyilatkozik a' britt szellemnek azon külföldi tehetségkkel szövetkezése. Az ő bágyasztó poésise, kórhadt drámája, kölcsönzött philosophiája, gyári románja másutt keresnek erősítő életnedvet. Már ma ritkán mutatják azon britt izlést, azon nemzeti jellemet, melly

sokszor nem épen kellemesen, de mindég erősen és hathatósan, e' tartomány' nagy literaturai korszakait kijelelé. Az angol büszkeség nem örömet adja magát illy gyengültség' meggyónására, de nincs hatalmában azt eltitkolni.

Egy tó' partjain Westmorelandban, bájos magányban él két régi és híres író, az elébbi nemzedék' maradványai: Southey és Wordsworth. Wilson professor is Edinburghban, ki Blackwood' magazinját vezeti, ezen törzshöz tartozik. London látja még salonjaiban ama' lángésszel oly gazdag világnak némely élő árnyait tévedezni: Moore Tamást, Edgerton Brydgest, Leigh Huntot, a' Byronok', Scottok', Coleridgek' minden barátit vagy elleneit, Lambot, Hazlittet, Crabbe-et, Mackintoshot, Bentham-et. De hol vannak *ezek magok?* mutathat-e az új nemzedék ő hozzájuk hasonlókat? az ellenkező kétséget nem szenved. 1790 és 1820 évek között az angol szellem, felgerjesztve rémülés 's egyszersmind diadal által, egy változással teljes hatalom' ingadozásai 's felbillenési és egy emberfeletti erőködésekből származott fény' bizonytalansága által, erősen megrendítve egy elkeseredett harc' aggodalmai, szenvedélyei 's reményei által, egyszerre minden gyümölcsseit kihajtá. Nagy költőket, nagy történetírókat nagy szónokokat hozott elő. A' múlt utáni elhajtozás összefogódzott a' jelenkorrali elégtelenséggel, és két európai nevezetességben lelé kifejezését: Walter Scott az ő kor' embere volt; Byron a' másik körben uralkodott. A' literatura' minden ágai, egyedül a' drámát kivéve, termékenyek valának jeles művekkel; a' dráma pedig egész aratását már Shakespeare alatt kiadta. Egyébként azonban—mennyi különmem' tehetségek léptek elő egyszerre! mennyi hatalmas eredetiségek! a' költő Crabbe' élénk de komor elbeszélő, a' gondolkozó Coleridge' és Wordsworth', Lamb Károly' finom és elvont szemlélete, Hazlitt' arabszékjei, Southey' eposi és historiai termékenysége, Gifford' és Jeffrey' szigorú 's éleselmű criticája, Mackintosh' historiai éles tekintete, Cobbet' demagogi ékesszólása, Maturin' zord ötletei, a' Moore' poésisének elnedús ragyogványa! Egy csudás korszak, egy második tavasza a' britt szellemnek, melly Erzsébet alatt első nedvét hasonló termékenységben adta ki.

A' Byron és Scott' literáriai nemzedéke előterjeszté minden arnyéklattal az angol társas életet 1800 körül, annak pártjait, szécselyeit és elkeseredéseit, ábrándjait és töredékeit. Az egészen critikai skót iskola veté fel magát bíról a' csatatér felett. Az ír iskola, kedvenczköltőjével Moore Tamással és sereg szónokival dicsekedett. A' puritánusok és disszidentek az ékesszólo hevenyész Irving által képviselteték magokat. Volt egy különös literatura, a' Lamb-oké, Hazlitt-eké, Leigh Hunt-oké, melly a' részletességnek hódolva, London' kőfalain belül központosult, és gyermekes városi pletykázás' vádjának tevé ki magát. Wordsworth egy benső poesis' felekezetét alapította, melly-

ben a' psychologiai analysis volt felülható, 's melly sajátságos módban ingadozott a' nevetségés és genialis között. A' politicalai pártok még inkább széttépték ezen végtelen eldiriboltatást, mellynek apró csoportozati, ragyogva és büszkén, mindnyájan érdekes eredetiségben éltenek. Így tusakodtak ezer hatalmas 's kitünő intelligentiák, eszméiknek és szenvedélyeiknek, elméleteiknek és nézeteiknek a' legélenkebb alakokat, a' legnépszerűbb kifejezést keresve, míg Lord Byron és Scott Walter a' nélkül hogy iskolák' fejei akartak volna lenni; minden iskolákon uralkodtak. A' valódi lángész senkit sem hív segélyére, miként hogy a' sas egyedül él szikláján.

Ez a' szép és erős nemzedék nem egyszerre és nem egészen tűnt el; hanem aprónként homályosodott és gyengült meg, férjfirol férjira, ragyogásról ragyogásra; Walter Scott elhunyt Byron után, azután eltűntek Mackintosh, Coleridge, Lamb, Crabbe és hátrahagyák a' historicus és költő Southeyt; az írón' és a' kelet' éneklőjét, Moore-t; Wyoming Gertrud' költőjét, Campbellt, a' bevégezett versművészt. Míg e' csillagok az égen elhalványultak, kihaltak aprónként az angolhon és Napoleon közötti harcznak utolsó mozgalmái is, mellynek kortársi valának Walter Scott és Byron. Europa felnyílt Nagybritanniának 's Nagybritannia Európának. Az új béke tágabbá tevé azon erős kötelet, melly a' harcz alatt Angolhon' democratiaját és aristocratiaját összetartotta vala. Ezek a' védelemre összecsatlakoztak, de miután a' diadal biztosítva volt, újra szét bomlott minden, 's a' régi szenvedélyek feltűntek. A' régi aristocratia, melly ez 1688-diki kötés által megújítatott, azt hívé 1815-ben, hogy Napoleonon, a' democratian és Európán győzedelmeskedett, de csak hamar meggyőződék diadala' csalékonyságán. A' reformideák nem haltak el Waterloonál; győztesen és békésen terjedtek ki azok egész Nagybritanniára, 's új csatát nyújtának neki, veszélyesbet az elsőnél. Az egész világ politicalai mozdulatra indult. Reáemlékeztek, hogy Burke a' catholicusok' emancipáltatását, Chatam a' parlament' reformját kívánta volt, és újra felvévék azon folytonos javítások' lánczát, mellyek az angol civilisatióba a' megvívatas' és szabadság' szelleme által bevitettek vala. Azon hatalmak mellett, mellyek a' régi társasági állapot' elemei voltanak, egy új hatalom emelkedett fel, melly a' kereskedésből, a' nyomos tudományokból, a' tapasztalásból és nemzeti gazdagságból született. Más szó' szűkében *industriának* (iparnak) nevezék azt; nem egyéb vala az, mint a' természet-erők' belátással teljes használása. Segítve sokkal inkább az idő' előmente, az állhatatosság és vagyonszomj, mint az emberek' lángése által, csudákat mivelt az. Azonban a' politicalai mozgalom folyvást tartott: leronták az angol protestantismus' bástyáját, megadván a' szabadságot az írlandi catholicismusnak; Bentham' philosophiája lesújtá az angol törvények' feudális oria-

sát. A' toryk és whigek megváltoztatták helyzetüket a' parlamentben; azaz, az általános praerogatívák' gyámjai és követői eltűntek; a' tory nézetek alatt a' még kevéssel az előtt a' whigeiktől vallott conservativ tanokat, a' whigi nézetek alatt a' mérsékelt reformtheoriákat, végre a' radicalis nézetek alatt a' teljes és erőszakos reform' heveskedését értették. Az utolsó párt, a' legújabb és legkevesbbé okos, épen csak az új Anglia' keblében származott; kénytelenek voltak a' kor' kiváratának hódolni és a' választás' módját megváltoztatni; kénytelenek voltak a' néphatalomnak a' községeknél többet engedni és a' képviselés' pályáit kiszélesíteni. Az ekként elfoglalt szellemek nem egy hamar újíthaták meg az elébbi nemzedék' literáriai jelenetét. Költők feleslegesen valának, elgyengült echói a' mesterek' gondolatainak, melyeket ők harmoniás ködképletekben fejtettek ki; a' historicusok inkább tett dolgok' gyűjtői lettek, mint a' mult idő' tolmácsai; a' szellemdúsak jövedelmeztek talentumokat, a' helyett hogy azt miveltek volna. A' Review-knak még számos előfizetőik voltak; de a' kegyetlen analyticusok' igaztalansága, hevesége, dialecticus gúnya nem vala többé, melyet Byronnak tapasztalnia 's ellene küzdenie kelle. Így jelenté magát egy új literaturai nemzedék, egy nagyszámu sereg, mellynek jelleme nem olly élesen nyilatkozik, mellynek gyűlölsége hanyagabb 's csatázási kevesbbé élénkek. Ennek tagjai nem az ő elődeik' eredeti clességében és merész tartásában mutatkozik, és észrevenni még rajtuk az ő iskola' élő maradványit, mellyeken ők felülnyúlnak és uralkodnak.

Szóljunk először a' mesterekről, kiket még senki sem hagyott el. Csak a' még élőket választjuk; azután sorra azok' nevéndégeit, és kezeskedünk méltatásunknak nem érdeméről ugyan, de igen őszinteségéről, olly ítélet az, melly elfogultlanul származik benyomatinkból, virágzata lecturánknak és ezen literaturávali régi, szoros ismeretségünknek.

Néhányan régi korból valók: Southey p. o. most a' conservativ tan' patriarchája 's az angol egyház' panegyristája; egy mély, kárgoló szellem, ki tudós prosájának élénk színezetet ad, és aggkorában nem vesztette még el azon lelkesülést, melly szenvedélyes költeményeiben ragyog. Ő tulajdonképen az eposra született és azon költökhöz tartozik, kiknek megértésére a' francia geniusnak legkevesb hivatása van. A' mi első lázzadásunk adá az ő szellemének a' legkorábbi indítást; még emlékeznek egy panisocrazia' vagy teljes egyenlőség' tervéről, mellyet ő barátjával Coleridge-el gondolt ki vagy inkább álmodott; egy pompás óda, mellynek csak azon egy hibája van, hogy megsemmíté az emberit. Azután irt dithyrambusi alakban, beszélyeket redős öltönyökben, felékitve keletnek minden színeivel és csilámaival, mellyeket különbözően ítétek meg; majd felébredve ámulásából szinte az elkeseredésig, mint történik mind azok-

kal, kik szép hazudságokban megmámorosodtak, élte' másik felét arra fordítá, hogy korábbi éveinek poétai chinaeráit prózában megtagadja. Őszinte, bár mit mondjanak is felöle, a' maga palinodiájában, valamint egykor ábrándozásában, megmutatja ő az angol tengerészlet' történetében, mint szinte az egyházzól irt könyvében is, hogy a' nyomozás' türelmes szorgalma igen jól megáll a' compositio' kellemeivel és szilárdságával. Egy utóbbi munkában, a' jövendőről való beszélgetésekben, mellyek a' mult kornak szentelt elegiául nézethetnek, a' varázslat' megszűnése ékesszólássá válik; kétkezik ő az emberiség' megifjodásáról, 's kérdi, nem alap nélkül, valljon olly bizonyosan tudjuk-e, hogy annyi sok dülások gyümölcsöket fognak hozni?

Átellenben e' philosophussal, a' nép közt születve és aristocraticus érzésmódja 's hajlama által, áll a' salonok' régi költője, az amorettek' és tündérek' éneklője, az elmedud Moore, a' mindég ironizáló, ki a' hatalomnak még meg nem bocsátott azon kedvetlenség óta, mellyet neki a' kormányzó herczeg (Prinz-Regent) okozott. Meglehet, hogy Moore és Southey poétai ingerültségökben előbbi barátjaik' sértését mértéken túl üzték, és nem értették meg, hogy minden barátság ezerféle igaztalanságból és sértésekből áll, mellyek egymásnak ismét megbocsátatnak. Moore' poésise Franczthonban igen ismeretes; kolibri poésis tarka szárnyal, különbféle énekléssel, ezer ábránddal és szeszéllyel, pazérolva hintő smaragdokat és saphirokat, és e' gazdagsággal egy kölcsönzött tudósságot is összekötni iparkodó. A' lyrai fillet megvan benne. Felettebb modorzott prózája gyakran valóban eléri azon munkálatot, melly után mindég törekszik. Mint Southey, ő is bir a' rhythmus' értelmével, a' kép' ragyogványával, a' harmonia' tükével, azaz költő.

Campbell Tamás is költő, ki a' poésisről régóta lemondott és Review-kat vezetett; legalkalmasabban összehasonlíthatni őtet Alfred de Vignyvel. Tiszta, átlátszó, válogatott alakú, világos 's gyakran mély értelmű strophája, csudásan metszett kristályként ragyog. Csudára méltó verseket csinált, 's észrevenni, hogy azokat ő csinálta; a' jövő kor talán nagyobb tisztelettel fog ennyi szerelemmel dolgozott műveket fentartani, mint olly lelkesületteljes nyers rajzokat, mellyek harsogva és tajtékozva omlottak Southey' tollából, mint az ércz a' lángoló kemenczéből. Izlése' szigorúsága egytlené teszi őt.

Finomság és subtilitás jeleli ki Wordsworthot, a' poétai művészetnek e' remetéjét, elrejtőzöttet Westmoreland' erdeiben, barátjának Southeynek közelségében. Wordsworth ismeretesebb befolyása mint idegen utánzások által; őtet fordítani nem lehet. Rhythmusának, nyelvének, gondolatjának kelleme megbecsülhetlen finomság' jellemét hordja magán, melly épen a' mélységig megyen, sőt a' homályosba is téved. Egy lélekteljes és szívható finomság az; egy gyengéd pont

a' naiv és a' fenséges közt; visszavitele a' mindennapinak a csudásra és a' legesekélyebb dolgoknak istenivé változtatása; theologiai ascetismus és psychologiai analysis. Hogy mindentől szeretessék, arra az ő poésise egy oldalról igen magas, más oldalról igen finomul szótt. De érzésetjes és fenképzett szellemek ezen veszélyes tulajdonokban élő forrását lelik titkos elragadtatásoknak; köztünk Sainte-Beuve az, ki a' nélkül hogy az ő alakjait utánozta volna, annál inkább látszik az ő talentómanak lényegéhez közelíteni. A' megnevezettnégy költő most már keveset teremt, és mindég csak az ő érett közép éveinek eszmekörében és stylje' színezetében. Nehány sajtóságos vagy nem tökéletes szellemek, kik ugyanazon [korszakból származnak, csak mostanában nyerhettek celebritást: Walter Savage Landor; Leigh Hunt, egy mozgékonny phantasiájú és sima stylusú ügyes journalista; Edgerton Brydges, ki híjába törekedett a' peerség után, 's ki, meglegedetlen az emberekkel és a' dolgokkal, most a' genfi tó' partjain mulat bibliographiai tudósságával, philosophiai ábrándjaival, jeles sonettekkel gazdag költői almaival, hosszú szakálával és méla uriságával.

Wordsworth, Southey, Campbell, Moore Tamás a mostani nemzedéktől egy mélyen ható és elhatározó tulajdon által különböznek: ők *hisznek*. Az ő szellemök nem engedett bemenetelt ama halál' elvének, gonoszbnak még a' skepticis-musnál is, mellynek az úgy szólván következménye és gyógyíthatlan átalkodtsága: a' *közönyösségnek*. Az elsőnek mysticis-musában, a' másodiknak szenvedélyes túlságáiban, a' harmadiknak ügyes könnyüségében, végre az irlandinak szeszélyeiben — sehol sem találni a' jónak és rosznak, az erénynek és vétéknek, a' szépnek és rútnak összevegyítését. Figyeljünk jól! ez a' halálos symptoma, a' halott-fölt, melly a' nagy szétbomlást hirdeti. Egy erősen álló tévelygés jobb egy ingadozó valóságnál; semmit sem hinni bizonyosan, annyi mint Istent elhagyni és semmiben élni.

A' megnevezett költők közt Wordsworth, a' legkésőbbben méltatott, leg szélesebben kiterjeszté befolyását. Southeynek csak az emlékeztében van még viszhangja; egy ünepélyes orgona' távoli harmoniája. Campbell classicus költő, példány, kit az alak' tökélyes voltaért studíroznak, mint Pope-ét vagy Drydent. A' Byrontól kölcsönözött kétségbesés' egyhangúsága kifárasztá már az ő utánazóit. A' legnagyobb lelkesülés Wordsworthtól foly ki, kiterjedt az még a' drámára is, mellynek az csak ártott, mivel a' drámának az emberek' cselekvényeit, nem pedig azoknak álmait kell előterjeszteni. Legtöbb másodrendü költők és költőnök a' mester' analysisét újra fakokra hasgatták, gyöngédségét még finomabbá, gyenge ködképleteit még vékonyabbakká tették és poé-

sisét semmivé folyósították — árnyék' árnyáva. Némelyek azonban Wordsworth' metaphysicáját bevévén más íhletéseknek adták ált magokat. A' politica és az ipar, két Múza érzéből és rézből, éneklőkre találtak a' wordsworthi költők' sergében; valamint Wordsworth a' mezei élet' mindennapisaiból vonta le poésisét, úgy Tennyson Alfred és Ebenezer Elliott a' politicalai oeconomiai szatirákba 's Bentham' teoriáit ódáikba tették ált.

Bentham, egy nagy terjedelmű sajátosságos, rendszeres lángész, teljes alakot és tudományos valósulatot adott ama hasznossági teoriának, az én', az önzés' teoriájának, melly a' tizennyolczadik századi philosophia' kifolyása; azon teoriának, melly amaz axioma' pompás hazudságában foglaltatik be: *a' lehető legnagyobb boldogság a' lehető legnagyobb számnak!* Oh ti philosophok, kik mindég felcseréletek az érzést a' lélekkel, és az emberiség' boldogtalanságát az éhség' kínjával. A' ti rendszeretek üresebb mint Berkeleyé, ki a' testből tündérképet csinált! Le is rontotta már az évek' mozgalmá Benthamnak, a' sz. Simonként egy anyagiságos társaság' törvényadójának rendszerét; e' rendszerrel eltűnt az annak terjesztésére rendeltetett Westminster-Review. Nem akarom előadni, micsoda mesterkézett subtilitásokkal mutatták meg, hogy a' benthami iskolának kellett Homerjének lenni, és hogy a' lehető legnagyobb szám' lehető legnagyobb boldogsága egy különös költőnek feltűnését kívánta, kinek az új aestheticai dogmák' vallójának kelle lennie. Tennyson Alfred vala ez a' költő. Ezen utilitariusnak próbatéteiben általján fogva állandó ipart láttak mélyen járó metaphysicára, ipart a' dolgok' philosophiai tartalmának kifejezésére, némi benső szükségét a' lelkesülésnek a' reflexio általi előhozására, az érzelem', képzelőtehetség' és személyesség' kárára. Tennyson' metruma, egyébként hatalmas és méreisz, szomorúan mozgott ezen lánczok közt; a' versificatióának fáradságos tanult mechanizmusa még nehézbbe tevé a' szabad kéjű philosophia által reávetett erőtetést. Az éjszaki múza bajosan óvakodhatik meg az ő bele átkapó és felette kiterjeszkedő gondolatnak ezen jogolásától. Így alszanak el a' nagy fákllyák, mellyek a' poésisnek világítanak; így enyészik el finom feltalálások' fátyala alatt tisztaság és melegség. Híjába törekedett Tennyson az alak' anyagi pontossága 's határozottságára és túl űzött szíradásra; ez nem egyéb volt, mint egyik hibát a' másik által pótolni.

Ebenezer Elliott több befolyással volt a' nép' szenvedelmire: ő annak legérezhetőbb érdekeihez fordult; noba elismerte az ipar' fensőbbtségét, mindazáltal felszámllalta azon szenyveket, mellyeket ezen újabb diadal az anyagon maga után von. De minek egy publicista' pamphletjének egy Dryden vagy Churchill' öltöztetését és metrumát adni? Ámbár a' szatirának és ele-

giának némi vegyítése a tárgy komolyságát valamennyire enyhítette, mindazáltal utoljára is csak Cobbett vagy Burke versificatiója volt az. Csak hamar megúnták ezt a vegyületet, mely eleinte meglepő volt; ismét kimutatták a prósának az ő rendes tisztét, az életfoglalatosságok vitelét, az érdekek fejtegetését, megismerték, hogy egy illy nemű talentom, tulajdonképi lényege szerint didacticus és polemicus lévén, elveszt valamit komoly méltóságából, midőn a rhythmus' és caesura' törvényei alá veti magát.

Igy leve gyengébb a poétai nedv. Sebesen ömlött az azon síri homokban, melyben minden poésis elenyészik. A poésis naponként mind inkább szétágazott; nem hódolt többé egy egyetemes teoriának, mint Wordsworth uralkodása alatt, hanem apró particularis teoriák' sergének, melyek sem a természetet sem az embert egészen át nem fogták. Az asszonyok, összekötvén a nekik saját utánzási finomságot és ügyességet, az ő könnyen megillethető- és felgerjeszhetőségökkel, mi már mindég rokon a poésissal, a rosztat még roszbábbá tevék. Az érzelem minden árnyéklatának megvolt a maga ódája; egy anyának vagy szerelmesnek minden gondolata megadá a maga elegiáját; egy óhajtat sonetté alakult, és egy remény dallá lett. Mind ezen apró melódiás szózatok együtt csevegtek és énekeltek az angol társaság' kalitkájában, mely, mivel közöttök semmi különbséget megállapítani nem tudott, azon módhoz nyult, hogy azokat mind együtt csudálja; nem is volt ezeknek dicsősége élet' fogytaig tartó, s félek tőle hogy több nevek, melyek még úgy szólván a hir' felszínén lebegnek, nem sokára egy Miss Seward, Miss Porden és Rosa Matilda' húsz év előtt olly híres neveihez kapcsolatnak. A jambusi rhythmus' és egy alig pedzett rím' különös könnyüése, az angol szótár' gazdagsága, mely csaknem mindég nyújt latin-norman kifejezést a' szász-német mellett; az elegiai képek' köztára, mely olly igen ismeretes éjszak' költői előtt — mind ez felbuzdítá a fiatal phantasiákat és fiatal szíveket, hogy költökké legyenek, és megkísértsenek ők is egy hárfát, nelly csaknem magától hangzott. Mrs. Norton, ki egy be nem bizonyított vigyázatlanságerért és egy össze nem illő házasságerért a' londoni társaságtól megbüntettetett, egy szelleműs, szép és jeles asszony, hatalmash versificatiót és kitünőbb alakot talált fel mint vetélytársnái. Miss Landon közelit Moore Tamáshoz ragyogó ügyessége és ihletésének lágyága által. Hemans Felicia felül van rajtok; legalább nyiltan és szabadon úzi a' poésisnek e' nemét; ő csak szenvedelmeket akar énekelni, és sokszor elsül neki, hangjai sem édesség' sem telj' hijával nincsenek. Miután az ember egy ideig olly gyönyörrel hallgatta, mely nem bámulás ugyan, s még inkább nem enthusiasmus, de a' mélynek bája a' lelket elandalítja és néha áthatja, végre úgy találja, hogy a' galamb igen is hosszasan nyögdecsel és zokog, hogy ez a' lélekből felszállt gőz megkábitja s álomba meríti azt, és sajnáljuk, hogy egy belátóbb, szorgalmasabb munka

a' gondolatot nem központosította, és ekként a' munka' állandóságát nem biztosította, annak megteremtését nem öregbítette.

Shakespeare' studiuma, vagy is inkább imádása nem adta vissza az angol theatromnak erős és egészséges életét. Sheridan' Knowles', Bulwer', Shiel' tragicomédiái, jól vagy rosszul sült melodramák; egy est' művei, mellynek reggele nincs, főként a' realitás', szemlélet', energia' és természetesség' híjával vannak. Wordsworth, aggsága' tiszteletes magányába menekedve, a' tulajdonképi poéta isten, kit az angol dráma, maga tudtán kívül tisztel; az ő érzekeny analysise, szívható és távolba tévedő álmódosása, a' köz élet' szennyveiről tett elmélkedései: ezek azok, mik a' drámai körbe benyomulva a' szinpad' élet-léggjét egy elegiai gőzkör által kipótolták; orvosollatlan hiba, melly a' művészet' aggulásából ered.

Az angol theatrom' története, egy eredetiséggel és különb-féleséggel teljes történet, három phasisokra oszlik, mellyek az angol társasági állapotnak három ábrázolatai. A' theatrom minden népeknél hasonló azon pompás, de úgy szólván fősvény virágokhoz, mellyeknek bokkrétájok egyetlen egyszer nyilván, ezzel minden ragyogványát kifejti, minden illatját elpazérolja, egész dicsőségét kinyilatkoztatja, hogy azután még csak néhány gyenge bimbókat hajtson, mellyeket az első tél elnyel. Az angol theatrom' első epochájának, a' Shakespeareének van egyedül becsé. Második epochája az angol drámának Franciaországtól vevé mozdulatát. Otwayval kezdődik a' harmadik epocha, a' komolyhoz forduló, a' feketéhez és sötéthez hajló, Lilloval polgári, Foote-tal és Garrickal gúnyos; Cumberlandnál és Colmannál érdekes; mindég merőn tartott 's fékezett, sokszor quakeres vagy puritanus; Rowe', Walpole' és Jonson' tragoediáiban általában fogva unalmas. A' szokás' és a' theatrom' megkívánása túl élék a' drámai hajtó erőt; a' legjobb fők, Addison, Steele, Young nem veszik azt észre, és folytatják ezen idéttlen szülötteket, mellyek alig tartják fen magokat néhány pillanatig a' Drury-Lane' deszkázatán. Addison' fagyos Cátója megnyeri Voltaire' csudálását. Jonson' dagályos Irénije becsülést vív ki a' nézőktől, kiket az az unalom' halálos merevénységébe süllyeszt; Hill Áron ügyetlenül utánazza Zairet. Az angol theatrom bajosan vonczolja odébb magát, azon napig, mellyen egy gúnyos fő azon megjegyzést teszi, hogy az angol társaság' legfelsőbb rétegei egy vétket rejtenek magokban: a' képmutatást. Ez a' férjfi Sheridan vala.

Az 1688-diki egyezés egész világot azon kénytelenségbe tevé, hogy hazudjon és magát gondolatiban 's magaviselésében egy úgy látszó külső szigorúságba helyezze. Maga a' kormány és a' társaság hazudott, a' hatalmaknak olly összeegyezését mutogatván, melly nem létezett. A' színtelt szenteskedés és affectalt lel-

küsméretesség befűrödött a' salonokba; a' moralisáló elegia' tónja, és a' komoly dráma értékre kapott a' theatromon. Egy egész nemzet' tartuffériája, melly szép satira! Sheridan kivitte azt. Jó comoedia; ő a' comoediát a' satirába vegyítette. Egy új epocha' symptomája! Sheridan kihirdeté azt School for Scandalja által, új tünemény, különösség, kivételi elmeszülemény, egyetlen, de derék.

A' francia lázadás' halálharangja kondúl, 's minden nép megrezdülnek. A' nyilvános gazdagság meguevekedett, a' poësis kifeszíti szárnyait, a' nemzet' benső energiája újra felfeli azon hatalmat és merészséget, melly már Erzsébet alatt fényeskedett. Megkapatva a' Shakespeare és Spenser iránti szerelemtől, próbát tesz a' literaturai feltámadásnak ezen epochája, melyet Lewis, a' *Monak'* szerzője, Crabbe és Cowper hirdettek, Scott Walter és Byron folytattak, a' maga drámáját a' 16-dik század' nagy költőinek példánya szerint alakítani. Hasztalan ipar! A' drámai genius' titka kisikamlik Byron', Walter Scott', Coleridge', Lamb', 's Lewis' kezeiből; az elszunyadt tündér nem ébred fel többé. *Bertram* Maturius csak melodráma; Byron' minden darabjainak csak egy személyök van, maga Lord Byron és mindnyájan a' dithyrambus és elegia közt lebegve maradnak. Szép helyek vannak Milman' *Fazio*-jában, és *Jerusalem' pusztulásában*. Mrs. Baillie oly tragoediákat ír, mellyek bár a' cselekvény' elébb menetelének híjával vannak, gyakran ékes-szólók. Ez az egész dráma híjával van a' valódiságnak, életnek, 's következképe az állandóságnak. Byron' *Sardanapal*-jának valamint Coleridge' *Boszuállásának* csak olvasmányi becse és érdeke van.

Az angol társaság eltávozott a' theatromtól sok és saját-ságos indító okok miatt. A' játékszín, hol régóta a' fő város' gonoszsága és romlottsága összegyűlt, elűzték a' tisztességes embereket, a' családtyákat és mindazokat, kik a' nélkül hogy az erényt életszabályul vennék, legalább az illendőséget alárczül választák. A' diner' órája, melly azon órára esett, mellyben máskor souper volt, meggátlá a' felsőbb osztályokat, az első darabok' előadásában részt venni. Mig a' komoly és kegyes emberek a' theatrom' szörnyüségait szidták és anathemájokkal illették mindent, ki azt meglátogató, az aristocratia hatalmas undort nyilváníta a' parterre' lármás hevessége és a' galeria' vad kiáltozása iránt. Bensőbb és diákosabb gyönyöröket 's élvezeteket kerestek, mellyek nem volnának oly nyilván elfajultak és elerkölcstelenedettek. A' román felnyitá sok alakú jelenetét, melly egyiket a' szegletben a' tűznél mulattatá, másiknak kedélyét illett meg, minden külső nyugtalanság nélkül. A' soirée, melly theetársaság' nevé vevé; a' bál' zaja édesgeté az asszonyok' tetszeskedését, és a' gáncsnak kevésbbé kitett következményeket igére nékiek. A' játékos, a' politicus, a' kereskedő,

a' katonatiszt kedvencz clubjaikat látogaták. Emlékezem egy idő szakról, midőn a' népességnek egy egész osztálya a' theatromba menésről mint valami debauché-rót szólt; holott pedig akkor Mrs. O' Neill, a' Shakespeare' theatromának utolsó dísz uralkodott a' színpadon. Igaz, hogy nem lehetett a' Covent-Gardenbe vagy Drury-Lanebe menni, a' nélkül, hogy az ember Babylonnak ama templomába ne hitte volna magát lépni, hol a' meztelen bűjaság orgiáit ünnepli. Az alászállásnak mind ezen okaitól elfoglalva, meg akará magát a' theatrom tisztítani, 's csak agóniáját folytatta. Ha az ember meglátogatta a' theatromot, honnan a' derék színjátzó Macready az árus szépségeket elűzte, kik azt az előtt népesítették, bámulás és szomor tölti-el ötet e' csend és pusztaság miatt.

Az angol theatrom' folyamata ez: az élet, az életművéség, a' tűz, az erő Shakspeare alatt; — a' túlság, bohóság, kicsapongás II. Károly alatt; — az oktató komolyság és a' polgári könnyek a' Györgyök alatt; a' literariai alakoknak keresettsége Lord Byron alatt — jelenben a' sentimentalis metaphysica' raffinirozottsága. Ez az utolsó időszak és végső gyengeség.

Bertram Maturins után Sheridan Cnowles' darabjai azok, mellyek' előadása leg népszerűbb volt. *Bertram* nem darab, hanem pánceleok' kardok', kísértetek', lánczok', tömlöczök' 's a' t. tára. És mind a' mellett *Bertram* csudálást gerjesztett, még Franciaországban is. Sheridan Cnowles nem Radcliffe Annától és Lewistől indul ki, hanem Wordsworthtól; az ő drámáinak több poétai 's kevesebb drámai becsök van.

Ha azt akarják állítani, hogy a' mai dráma Angolhonban nincs mozgalom' híjával, azt felelem: igenis, van physical, anyagi, otromba mozgalma — a' vaktörténettől kölcsönzött, tanúság és logica nélkül. A' bonyolítás, a' drámai művészet' csontalkata, általában ügyetlen idomot árul el; nem valamely eszme' valóstítása az, hanem történetes esetek' egyvelege, édesgetése az újságvágnak. Ezen alapon lebegnek találomra azon poésis' fellegei, melly patheticumra törekszik, 's csak declamálasig viszi a' dolgot. Halljuk csak az Edinburgh Review-t: „Theatromunk hosszú agóniája után utolsó crisiséhez közelg. Feláldoznak mindent egy két szerepnek, mellyek az épen divatos színjátzóknak számára teremtetnek, és azon darabokban, mellyek sikerülnek, csak nevetséges affectálást, sentimentalis túlzást, örökös sóhajtozást, ízetlen dühöngést találni; semmi valószínűség, és semmi élesség a' jellemek' rajzolásában.“ Az Edinburgh Review' régi ellensége, a' Quarterly Review épen olly fenhangon hirdeti az angol dráma' alászállását, mellynek ma két híres írója van: Sheridan Cnowles és E. Lytton Bulwer, és néhány hasonló hírre törekvő fiatalok: Talfourd a' *Jon* görög tragoedia' szerzője, Taylor az *Artevelde*' költője, Harnes és Browning.

Jól vagy rosszul versificált románok, 's nem egyebek e' drá-

mák. Egy úgy nevezett színi-darab, *Paracelsus*, öt aktban csak a' tilkos tudományok és a' léleknek az ideal után törekvése feletti álmodozást foglal magában. *Jó reggelt és Isten hozzád*, egy sentimental tragoediának affectalt czíme, csak dialogizált novella, virágos és néha szívható stylben írva. Talfourd *Jon*-jában, melyet a' criticusok éjig magasztaltak, 's mellynek tárgya körülbelől épen az, mi az *Athalidé*, próbát tesz a' görög egyszerűséget feleleveníteni — egészen elvesztett ipar illy bebonyolt érdekeltől izgatott, kereszttyén világban: — Taylor *Artevelde*-je, egy szorgalommal dolgozott 's hecses mű, híjával van a' színpadi érdeknek. Sheridan Cnowles, sok ideig színjászó, használá tapasztalatit, készített drámákat, történetekkel gazdagokat, és félgerjesztette az érdeket egy olykor poétai, sokszor túlságos hivatkozás által a' házi élet' fájdalmaira és szenvedélyire; *Virginus*, a' nő, a' púpos, a' leány, a' diadal' némi ragyogványát aratták. Minden élet, mi még a' britt theatromban van, ezen irónál van egyesülve, kinek stylje lágy, szilárdság nélkül, és kinek összefüggetlen 's valószínűtlen tervei számos hasztalan vagy váratlan peripetiákat idéznek elő, és csak egy férjfiatlan poésis' könydús hevének színéül láttatnak szolgálni. Mindazáltal az angol értelmesség' és lélek' legrezgőbb hűrjainak egyike hangzik az ő keze alatt; mint Wordsworth, a' házi tüzhelynél keresi ő az ijedelmet és szánakozó részvételt; a' család-élet' érzelméből 's hajlomaiból meríti azt, néha Kotzebue' emphaticus lágyágának hódolva, gyakran patheticus és egyszerű, de csaknem mindig Beaumont' és Fletcher' elegant 's kissé lankadt alakjára emlékeztető.

Egy ember sem, még E. L. Bulwer sem, kinek Lady of Lyons-ja némi szerencsét tett, indul ma élénken 's elszánva a' shakespearei szemlélet' útjára, az egyetlenre, mely a' britt drámát újá szülhetné. Chaucertől fogva Spenserig és Baotól fogva Scott Walterig az angol eredetiségnek csak egy kútfeje volt: az emberi jellemek' studiuma; egyedül erre tör Shakespeare (minek La Bruyere philosophusi 's gyengébb ki nyomata), ki még a' szenvedélnék és annak fergeteginek rajzában is az analysist el nem hanyaglá; innen származnak az ő Macbethje, Hamletje, Jagója, Desdemónája, sőt Beatricéje, a' Julia' dajkája is, a' legtökélyesb lények, kikkel a' philosophia a' phantasiát megajándékozta. Nagybritannia csudálja még Ben-Jonsont, az emberi sajátságok és tünemények után szorongva fürkészőt. Anglia soha sem harsogott tetszést őszintén a' tiszta szenvedelemnek, a' mint azt a' szende és mély Racine kifejtette; neki a' dráma az emberiséget befoglaló critica. Ezt idévelte Anglia a' sor szerint Ben-Jonsonban, Massingerben, Dekkerben, Buckinghamban, Sheridanban; 's megveté a' játékszínen Drydent és Rowet 's a' vad Otwayt, kiket alig játszanak kétszer évenként. Hiszi-c valaki, hogy a' nemzetek' geniusát megváltoztathatni?

Semmiképen nem! Scott Walter, Shakespeare' nevéndeke, mind azon érdekekbe, lelkekbe és gyengeségekbe való világos belátása által nyerte dicsőségét, mellyeket ő részéről a' románba bevitt. Bulwer a' Pelham' és Maltravers' hírét csak azon szemlélődő eles tekintetnek köszöni, mellynek ő olly sok próbáit adta. Miért válik már el a' dráma minden sikernek ezen gyökétől, ha a' nemzeti szellem' alaptörzse még fenáll? Romános történetekkel és sentimental párbeszéddel soha sem fogja az egy olly népnek közönységét meggyőzni, melly a' foglalkozásoknak, a' kereskedésnek, a' munkának hódolva, minden gyermeket gyülöl és kerül, melly az analysishez szokott, mellynél a' vitatkozás, vizsgálás és nyomozás teszik a' köz életet, és a' melly sokkal inkább szellemének nézetei mint szenvedélyinek ösztöne és heve által fog mindég kormányoztatni.

Hagyjunk el egy lankadozó poésist, a' lefelé szálló drámát. Helyet Nagybritannia' és Europa' óriásának, a' románnak! Ide folyamnak minden dics-szomjú talentomok; ezen utolsó szenthely körül sereglenek és tolakodnak a' styl' és kedély' minden szétszórt szikrái. Mi a' román? alak! sőt nem is alak! ürügy, íge, kifejezés. Mindent elnyelt az; a' legalacsonyabb intelligenciák magokéva teszik, 's a' legfensőbbek leereszkednek hozzá. Egy bizonyos időszakban minden eszmék a' drámában testesültek meg, mivel a' dráma *cselekvény*, 's mivel Europa cselekedett (működött), míg a' kardot forgatta, a' keresztet felállította, 's szerenádot énekelt. Ma, midőn a' cselekvésre való erő meggyengült, midőn az álmodozás uralkodik, a' román' királyi pályáját látjuk kormányozni, melly épen — álom. Hajlékony methodusa mindenre átengedi magát. Lehetett azt látni, mint történetet, mint political gazdaságot, mint szatírát és biographiát; nem különben mint palingenesiát, utópiákat, ipart, kereskedést, politicát előterjesztőt. Sűrítsek meg hát a' románirók a' gőzöket és ködöket, kergessék a' felhőket, fessék ki azokat ezer szívérványokkal, elevenítsék minden lehető prismákkal; ezen kétes világokon és sugárzó képleteken által mutassanak városokat, háremeket, salonokat, remeteségeket, hőseket és fegyverkészületeket; tüntessenek elő ezen fátyolokon keresztül nem tudom micsoda rendszereket, mellyeknek távol napjok felváltva sugárzik és eltűnik; vigyék át az olvasó' szeme előtt a' régi Párist, a' régi Londont, a' fellázadt Flandriát, az olasz köztársaságokat. Semmi sincs csábítóbb egy bizonytalanul ingadozó korszakra nézve, melly önmagát igazán nem ismeri, melly minden elvet beveszen, mindennemű hitet megvet, minden világgal és árnyékkal játszik, 's némi gyönyörkéjt lel e' kiszínezett alkonyban, melly őt körülfogja.

Már régóta kevély vala Anglia románköltőire, kik a' magányélet és az emberi jellem' kitanulására, és rajzolására nézve, mélység', kellen' és terjedelmesség' sajátságos vegyületben a'

shakespear-i szemlélet' útját követték. Maga Byron is, az olvasók' közönyösségétől tartva, összekötötte az óda' színezetével és röptével az elbeszélés' érdekét. Scott Walter, elhagyva a' hősi eposzt, harminczadik évétől fogva csak prósai költeményeket írt. Ő utánok minden románna' lett. A' bonczoló analysisen és részletes kivitelén kapás, mi a' drámára és a' tiszta poésisre nézve oly ártalmas, a' románra nem volt oly veszélyes befolyással. Ha ez a' jellemeket ugyan csak közelről szemléli, ha a' társaságnak egy szakaszát, az emberi létnek egy szugolyát, érzelminknek egy csaknem észrevehetetlen töredékét vizsgálóra veszi, hogy azokat előábrázolja és rólok elmélkedjék, tehát ez az ő joga. Így veté hát ez magát kedvencz-nyomozkodásának minden ösvényeire, 's alászállása sem oly teljes, sem oly gyors nem vala, mint a' theatromé és a' poésisé. Az asszonyok több árnyéklátokat csatoltak ezen microscopi encyclopaediához, és Nagy-britannia' polgárisodásának nem vala oly ere, nem oly porczikája, mely a' maga analystáját fel nem mutathatta volna.

A' Scott Walter' iskolája, a' történetnek kiszűezett feltámasztása, 's egyébként korlátolt nem, elveszté a' mester' halála után első kedvességét. Utánzói az árnyat a' lény, a' fegyverzetet a' hős gyanánt vették. A' fegyverzőrej, a' láncsaforogtatás, a' bútorok' inventariumai 's a' t. csak hamar kifáraszták a' türeést; minden hajdani bútorok ismét visszavittettek a' tárba. James a' *Darney*, *Delorme*, *Auguszt Filep*, 's a' *Hugenotta*' szerzője, drámai motívumokat lelt fel és híven ragaszkodott a' historiai documentumokhoz. Sajnálva nélkülözzük ő nála az alakzatok' ama különbféleségét, és azon jól studirozott és felfogott személyek' érdekes seregét, mellyek a' Scott Walter' műveiből valódi, élő és lelkes világot csinálnak. Smith Horace, *Brambletyn-Hall*' szerzője, több mozgalmat ad rajzainak; de a' részletekbeni kicsinykedő szorgosság árt az egész' érdekének és egyszerűségének. Scott' epicus geniusza,—ez a' mindent befogó és világos tükör—az ő halála után többé nem mutatkozott.

Angolhonban a' román a' végtelenig szétfoszlott, a' historiai román mellett meg kell nevezni és számba venni a' katonarománt, a' tengeri-, a' fashionable, a' polgári, gazdasági, political, szépszemleli, népszerű román. Mi nem javajuk e' szétiribolást, melly az íróra nézve kényelmes, de eredményében tökéletlen, és a' világnak csak egy egy oldalát terjeszti elő. Minek a' szemlélés' megyéjét megkorlátozni? A' Don Quixote' költője rajzoló a' parasztot és a' spanyol grandot, egyiknek rongyait 's a' másiknak bársonyát, és minden kelnek alatt érzette a' szív' verését. Ott van Marryat, ki a' hajókat és azok' legénységét rajzolja, Gleig a' katonákat, Lord Normanby a' salonokat, Hook a' polgárokat, Misz Martineau a' munkásokat, Galt a' parlamenttagokat, Dickens a' semmire kellőket és a' fiackerkocsisokat; Hood a' titoknokokat és a' dajkákat, Miss Mitford a' szatócsokat és az elvonultan élő árendásokat. Végtelen sora

az a' monographiáknak, chinai türelemmel kivéve. Az atómok' e' sokaságát két nagy osztályra szakíthatni: azon románuokra, melyeknek czéluk az olvasót a' világgal comme il faut megismertetni, melyek többnyire nem-nemesek' tollából származnak, és azokra, melyek a' nép' erkölceit rajzolják, melyekben a' finom társaság gyönyörködik. Mrs-Gore, Lister, Lord Normanby, Mrs-Norton, 's különösen Lady Charlotte Bury ragyognak az első osztályban. Hook Tivadar, Hood, újabban Dickens, a' Pickwickier' szerzője által elhomályosítva, nagy figyelmet gerjesztettek a' másodikban. A' tőlünk felállított osztályon kívül esnek a' szemlélődő skótok, Hogg és Galt csípős és kemény éles tekintettel; Harrison Ainsworth, ki a' comicai románt a' historiai emlékezetekkel összeolvasztani akará; Ward, finom és szellemdús; a' gúnyolódó Mrs. Trollope, az elegant Miss Landon; Mrs-Jamieson, ki kegybájjal (gratiával) ír és nagy művészet-érzékkel bír; Lady Blessington, Byron' barátneje, ki midőn ennek reabízott titkait elárulta, a' legtisztább világot terjeszté ezen költő', hős' és tetszeskedő bohó' különös lelkére.

A' mint látni, az egy egész román-erdő, vagy, ha a' tengertől vett képet inkább szeretjük, végtelen folyama apró haboknak, melyek megtörnek, eltűnnek, 's enyésznek; pedig még koránt sem számláltuk elő ezen ephemer' dicsőségnek minden jelelteit: nevezendők még Mrs-Howitt, Mrs-Hall, Allan Cunningham, ifjabb Grattan, a' szónok' sija—az ifjabb Israeli, Mrs-Shelley. Mi csak az utolsó év' csillagzatiról szólunk, és nem láthatjuk el előre azok' számát és pályáját, kik a' legközelebbi évben fognak ragyogni. A' román váltogatólag azon lárma, sóhaj, hymnusz, kiabálás, tan, mormogás, füttyölés és hangos kacszaj, mely az angol társasági életnek minden mozgalmából leülepedik. 1815 után felfúvalkodott a' britt aristocratia, kevély, még életben lenni magát; azonnal előállnak a' fashionabel novel-lák, az ő sefelmőkkel és bársonyukkal, elegant fintorgatásaikkal, etikett-codexökkel, sárga kesztyűikkel, a' löverseny pályák' czinkos nyelvével, és a' villának legmódosabb tartásáról, 's magának egy salonban kiténtetéséről csevegéssel. Ward, Lister. Lord Normanby, Mrs. Gore az illy oktatásokkal igen finom szemléleteket kötnek össze. A' gazdag polgári kar irigyen függeszté tekinteteit a' kiváltságnak e' régiói felé; 's igyekszik a' művészetet utánozni, szellemdúsán hallgatni és magát kegybájjal viselni; palotákat vesz, komornyikokat fogad, aranyban és nevétségességben úszik, 's le hagyja magát ábrázoltatni egy szellemdús embertől, ki a' caricaturát igen kedveli: Hook Tivadartól, a' Sayings and doings' szerzőjétől; élénk, maró talentom, ki a' conservatív ügyet védi, mint egyébként a' talentomok' nagyobb része Angolhonban. Díszlik neki amaz iparkodó osztályt rajzolni, mely mintegy bábként lebeg a' kereskedés között, melynek értékét köszöni, és a' nemesség között, melynek keresztsége után re-

ménylve epedez. Azonközben az ó Angolhon, a' mezei Angolhon érintetlen marad: földművelést, kézművket üz, vagy kisded virító 's bemohódzott faluiban szunnyad, zöld dombjainak szerény árnya és normann haranglábainak védelme alatt. Howitt Mária és Miss Mitford ezen foglalkozást és nyugalmat rajzolják; az ő lapjaik egészben több bájjal és becsesel bírnak; analysisök kevésbbé felüleges és szívható részleteket illet. A' Provincial Sketches, egy névtelen könyv, e' nemben eredeti és igen éles gúnyolódást foglal magában. De a' reform utáni kiáltás hallatszík; az elámúlt sokaság azt hiszi, hogy a' társaság' mechanizmusát, mint egy óraművet, újra helyreállíthatni; Miss Martineau megragadja a' tollat, és beszélyek' alakjában statistikai dogmákat teszen le, olly tényleges tudomány' dogmáit, melly a' chimaerákat egy megtermett alapra visszaviszi, és határozatlan mennyiségeket ércz számokba útasít. Némellyek gúnyolódnak e' tévelygésekből származott új kalandorságokon, e' féltékenységen, mellyet fenséges gyanánt adtak ki, az anyagnak e' fanatizmusán, e' szám-theológián és a' pénznek e' mysticizmusán. A' skót Galt két románokká felnyesett derek kis pamphletben korbácsolja az egyik résznek közönyösségét, a' másiknak vagyonszomját és irigységét. Azon érzelmekből és eszmékből, mellyeket az angol társaság a' szemlélet' szelébe kiszór, semmi sem vesz el; minden románná változik; még a' szójáték is. Él most egy szelleműs ember, ki Hoodnak nevezetik, 's ki fáradatlanul e' nemben dolgozik, mintegy hat kötettel évesként, 's mindenik kötetben tizenkét beszély, és mindenik sorban két szójáték. Fáradatlan szójátékos (Punster), ki e' mesterségre semmi parlamentvégzés által kárhóztatva nincs, szójátékokat csinál ő versben 's prózában, és maga szavalja el, találja fel, álmodja, rajzolja, gravirozza és lithographirozza azokat. A' románnak ezen megmérhetlen műhelyében minden újra koholtatik, soha ki nem alvó kemence rohog itt, minden valóságok költésékké és minden költések valóságokká válnak.

Ha a' román' kifejlését Angolhonban egészben követjük, úgy találjuk, hogy az Lewis' idejétől fogva a' mi napjainkig szünetlenül tisztult, derült 's leredőzte homlokát, míg a' *Pickwick* vastag tréfájaig jutott. Most Charles Dickens a' mindenütt emlegetett, magasztalt név. Ő a' Walter Scott' utódja. Isten veletek most, ti lobogó zászlós lovagok, mezítlábú skót parasztnők, tudós, sovány és mulattató régiségbúvárok, Man szigeti csempészek, 's ti a' hegyek' drága leányi, fussatok! ti még az ő idők' czímerreit viselitek, 's olly napok' viszhangjait hozzátok nekünk, mellyekről többé tudni nem akarunk; ti most feleslegesek vagytok, hagyjatok el bennünket! Adjatok helyet a' londoni boltos-legényeknek, a' gyorsszekerek' kocsisainak, az erkölcsös háziszolgálóknak, 's a' hatvan évü kedves gyengefejek-

nek, kiknek nagy hasuk, csekély jövedelmök és üres kaponyájok van: tünjetek el ezen ízetlen és otromba nép előtt, mely Angolhontól becsültetik, míg Franciaország a' parfümör-legényeknek, a' deli posztilionnak és a' comica opera' hajfodrászának osztja koszorúit. Nem akarom az aristocratia' ezen hóbortosságának alapjait felkeresni; alkalmasint némely titkos hajlamokban lehetne azokat fellelni, melyeket a' történet' philosophiája analysálni fog, ha neki jónak tetszik. A' politicalai mozgalom' hatalmas volta mellett is, naponként mind inkább iparkodik Anglia a' maga régi nevét: a' *vig Anglia*, ismét visszanyerni. A' gyász-fátylok, melyekbe burkozott, lehulitak; a' comicai zsebkönyvben, Boz' vázlatiban, Nimrod' lovagi elmésségeiben, Hood' caricaturáiban gyönyörködik; Pickwicket és Weller Sámuel, mint két csudára méltó hőst, és ezek' atyát, Charles Dickenst, mint nagy író, kiáltotta ki.

Charles Dickensnek van ügyessége, elméssége, csipőssége és bizonyos körű szemlélete, melyek az alsóbb polgári karig emelkednek és a' legalsóbb osztályokban legnagyobb kéjüket lelik. Szerencsével talál ő fel bürleszk jeleneteket, de kevésbé szerencsés a' jellemek' részletében és rajzában; melegséget és erőt találni némelyekben, határozatlanságot másokban; az anyagi részletek' pontossága és a' zugok 's homályos helyek' különösége, hova ő az olvasót vezeti, némi pótléka tetemes hibáinak, ezen románirót inkább mulattató mint maradandó íróvá tesz. Személyeinek egyetlen egyike, hivatalára házi szolga, komornyikságra emelve, ki urát gyermek gyanánt vezeti, azt akarja ellen a' fogságból kiszabadítja, egy okos bohóc, trivialis és szellemdús, kormányozza mind azon típusokat, melyeket Dickens teremteni próbált. Weller Sámuel, a' nélkül hogy akarná, az angol proletarius' néma és titkos erőködését képviseli, ki le van nyomtatva az aranynak és politicának, a' kereskedésnek és a' mult időnek kettős terhe alatt. *Pickwick* és *Oliver Twist* ugyan azon szerzőtől, kielégítlenül hagyják a' szellemet, a' fátyolnak csak egy darabkáját látni felhúzza; egyetlen egy osztálya egészen csekély lényeknek van a' szemlélet' elébe állítva.

Miss Emma Roberts az Angol-India' erkölceit rajzolja, férjhezmehető lányok' hajóra szállását, kik ott férjeket keresnek, a' családfiak' csalódásait, kik ott szerencsét akarnak vadászni, egy szóval az éjszoknak és Ázsianak, egy új és egy romladozott civilisatiónak különös szövetségét. Marryat, egy kellefő felül magasztalt szerző, széles, határozatlan és finomság nélkül való, ki bizonyos természeti vidorság által tetszik, nem hagy fel drága matrózaival és tengeri tisztjeivel, kiket a' közönség épen ünni kezd. Martineau soha sem teszen le a' benthami utilitariusok' doctoralis és bodor philosophiájáról. Mind ezen talen-

tomokat felülmulja Cringle matróz, és kivált az egy orvos' napló-könyvének szerzője. Az orvos leül minden beteg' ágyánál, hallja a' sóhajokat, megtapintja a' ministernek és a' hajadonnak ütérét, jelen van a' halálharcz' minden neménél, ismétel minden gyónatokat; ékesszóló, éles látású és patheticus; munkájának ügylátszólag korlátolt terve megnyitja neki a' gazdag' és szegény', az ispotály' és műhely' ajtait.

Egy lelkes asszony, Mrs. Trollope, elkülönözve tartá magát ezen seregektől. A' satira, az ő inkább élénk mint érzelmdús szellemének uralkodó hajlama, fegyverül szolgált neki váltogatva az amerikaiak ellen, kiket utál, a' hamis kegyeskedők ellen, kiket Amerikában meggyűlött, és a' criticusok ellen, kik őtet nem kimélték. A' Franczthonban oly igen ismert Lady Morgan' nausticus erejére, de nem annak lelkes phantasiájára emlékeztet ő, kinek diadalai bukásokkal elegy, a' Walter Scott' ifjúi korából veszik eredetüket, és a' ki végtelen számú köteteket irt, poéssissel, könnyelműséggel, szeszélyel, tudománnyal és értetlenséggel váltogatva, de mindenkor a' színezetnek oly élénkiségeve, mely az olvasónak tetszik 's a' criticust meghökkenti. Végre a' jártas egyetemességnek ugyanazon pályáján találkozunk ama szellemdús férjfiával, ki jelenleg az angol literaturát kormányozza és annak új irányait meglehetősen híven képviseli, E. L. Bulwerrel.

Hajlékonyság, ragyogás, forgottság, termékenység, világismeret, éles tekintet, ezen különféle tulajdonok találkoznak Bulwernél, a' románirónál, historicusnál, költőnél, journalistánál és dramaturgnál. Ő sok, de szétszórt eszmékkel, sok, de megemésztetlen olvasottsággal bír; számos munkáiban hiányzik a' harmonia a' foganásban 's tisztaság a' kivitelben. A' ragyogás és a' munkálat, a' dolgozás' hirtelensége és a' siker' gyorsasága el csábítja őtet. Úgy látszik, hogy azon tündöklő vagy gyengéd levelek, mellyeket ő most kiburkóztat, még egy végső érettség' híjával vannak; és hogy csak egy forróbb 's állandóbb napnak hatalmas szeretközései adták volna meg a' tökélyt e' hirtelen nőtt gyümölcsöknek. Bulwer' első románjai, mellyek az éretlenség' meglehetősen adagával telvék, erőt vettek a' divaton; egy fashionable román sem ajánlotta magát ehhez hasonló élénk, csinos és sima styl' érdeme által. Az a' kegy, mellyel *Pelham*, *Clifford* és az *Éltaszítatott* fogadtatának, megnyitá a' szerzőnek a' szerencse' és hír' pályáját; ifju korban köríték őt a' szalonok' triumphjai; korszaka fényűzésre serkenté; a' mi időnkben az élet' egyszerűsége a' szellem' szegénységét látszik tanúsítani, a' talentom' commercialis használata pedig lángésznek tartatik. Az új nemzedék, melly egy Th. Campbellt szegényen 's szerényen 200 font sterlinggel évenként hagy élni, a' poésis' mezején akará az arany babért fellelni. Bulwer sokszorozá elmeszüleményeit, keresé a' salonok' tolongását és a' parlamenti tiszt-

teltetések, a' községek' tagjává választatott, 's itt új befolyást, a' literatusokét igyekezett megalapítani, kiknek képviselőjök gyanánt mutatá magát, 'smíg a' közönségnek szünetlenül új munkákat ajánlékozott, csevegett, beszédeket tartott, vitatkozott, political nyomozatokat vezetett, csekély értékű tragoediákat adatott elő és hitvány pamphleteket nyomtattatott sokkal nagyobb érdemű elegant versek és románok mellett, végre megnyeré az ifju Victoria királynétól a' baronet czímet. Bulwer, a' nélkül hogy pártot vezetne, a' liberalismus' felvilágosítója; ő előfelé megyen, de senkit sem vezet. Az angol társaság, mellynek halitéletét és törvényeit ő megtámadta, nem kiméli őtet. Mint literátusnak, nem mint szónoknak, van befolyása az alsó házban; új helyzet Angolhonban, hol a' Fieldingek, Goldsmithek, Scottok, Wordsworthok mindég az ő magános cabinetjüket tették erősséggé, honnan az ellent kartácsokkal lövöldözék, de a' nélkül hogy a' politicus férjfiak, a' Burkek, Foxok, Canningok, Burdettek közéz vegyültek volna, kik hareziasan készülve mindenkor a' csatamezőn álltak, 's a' literáriai hirt feledék, a' nélkül hogy azt megvetették volna, hadra teremték, és áhítózóak a' diadalra.

Ez a' jellem, a' literatus a' párt-emberbe oltva, a' hiúság a' büszkeséggel egyesülve, a' szép szó' szerete az emberekre működéssel társulva — vagy is Bulwer pályát törve magának az alsó házba: ezek egy új mozgalomnak és a' szellemekben véghezment változásnak symptomái. Ez előtt Swift a' ministereknek adott tanácsot; Bolingbroke polemica theológiával foglalkozott; Burke a' szép dictióban helyzett becsét. De most először a' román foglal helyet a' senatusban és a' political tógát igényli magának. A' román — 's ez Bulwer maga: egy sebes rajzolatja azon ragyogó eseteknek, mellyek a' társas élet' felszínén játszanak 's elpattannak; egy minden képet felvevő 's minden színtől felviláguló tükör, — a' román nem arra való, hogy tetterős befolyást gyakoroljon és akadályokat meggyőzzön; a' román nem emeltyü. Így tehát az erőknek félretolása van jelen. és Bulwer ennek kinyomata. A' jövő fogja megmutatni, mi leend annak gyümölcse.

Mind e' mellett Pelham, Eugen Aram, Paul Clifford 's Maltravers, mindent megfontolva, az utolsó korszak' legjobb költeményeinek látszanak előttünk. Bár mit lehessen is benne egyenként kivetni: mind a' mellett még csakugyan bővséges tér marad fen a' dicsérésre és érdekre, úgy mint: dialog' élénksége, jellemek' feltalálása, a' szemlélet' és felfogás' helyessége, 's nevezetesen Maltraversben, hol e' tulajdon a' mértékűtség által hibává válik, ezer finom 's jól talált jegyzetek, világi philosophiából származottak. A' styl' hasonlatlansága, az egyes darabok' összeolvasztásabeli hiány, mellyek mint valamely albumból kitépve, és inkább összehalmozva, mint belátással elrendelve

látszanak, a 'színczel' máza — mind ez a' figyelmes szemet ki nem kerül. Ki a' régiséget ismeri és becsüli, nem örömet látja, hogy egy egészen modern író a' maga dandy-philosophiáját és fél-radical politicáját Pompeji' romjaira és Athen' agorájára viszi át; Bulwer' munkái közt a' címre nézve legkomolyabbak tulajdonképen a' legfrivolabbak, úgymint Athen és Pompeji' vég napjai. A' kevésb pompával jelentkezők valódiabb fontossággal sokkal csekélyebb igényeket kötnek össze; ékesszólás van Eugen Aramban, jeles rajzolatok Pelhamban és Cliffordban, nagyszerű nézetek Maltraversben. Egy hatalmas, ámbár a' kivitelben mértéken túl úzótt észrétvetel szolgál alapul azon homályteljes tehetetlenség' rajzolatjának, melly magát lüngésznek hiszi, hogy joga legyen a' világot gyűlölni, és ezen átkot egy gyáva 's vakmerész túnyaság' ürügyéül veszi. A' félreismert lüngész becsatangolja Európát; az önző egyéniségek' egyetemes fellázadásában minden kevély szellem tront ad 's királyi pálczát követel magának. Bulwer' Cäsarinéje nincs egyéb híjával, mint hogy kevésbbé iszonyatosnak 's nevétségesebbnek kellene lennie.

Az a' magas hely, mellyet a' román ezen literatúrában igényelt 's kivívott magának, jogosítja azt, mellyet mi a' legjártaabb és legnépszerűbb angol románirónak adunk. A' román nem csak costumjét kölcsönzé el a' történet-írásnak, hanem annak megyéjébe is bevágott; kiadatott, noha nem nagy javalással, a' *Történetírás' románja* (The Romance of History, by Leitch Ritchie and others). A' beszély és novella eltöltötte a' zsebkönyveket és magazinokat, és betolakodott az utazók' elbeszéléseibe; ide tartoznak: *Hainsfeld vára* és a' *Nassaui forrásbuborékok*. Tudóság romános elbeszéléssel vegyülve kevéssel ez előtt egy különös könyvnek adott lételt, melly Angolhoiban nagy figyelmet gerjesztett, 's mellynek címe: *A' doctor*; egy tarka vegyülete idézeteknek, félreccapásoknak, reflexióknak, anekdotoknak és álmodozásoknak. A' szerző, kinek Hartley Coleridget (S. T. Coleridge' fíját) tartják, élénkséggel 's gyakran szellemmel védi ó Anglia' erkölceit és tanjait; összefogat ezer poros és elfelejtett grapsákat, hogy belőlök egy két beces töredéket kiszemeljen, és elméskedéseket, mellyek sokszor hidegek, túlságokat, mellyek sokszor emelkedés' 's báj' híjával vannak, szerencsés érzelmű és jeles stylusú helyekkel váltogat. Későbbi utódja Rabelaisnek és Sternének, különösen híjával van ő a' derűltségnek, és inkább melancholicus mint tréfás mosolya nem közli magát az olvasóval. Franczthonban egy illy könyv élvezhetlennék és ízetlennék tartatnék; de a' régi szabatu britt tudósokra és literatusokra nézve drága nevezetességek' kincse az. Az angol liberalis criticusok alig méltaták figyelemre e' négy kötetet; a' toryk, egyes gáncsokat kivéve, bő dicsérettel halmozák el.

Ez a' Hartley Coleridge, jó balládok 's szonettek' szerzője, ki mint Bulwer, messze ható 's az egyetemesre irányzott látással bír, megírta azon híres vagy jeles személyek' életét is, kik Lancashireben és Yorkshirében születtek. Ez a' könyv historiai érzéket és szellemet lehell, minémű most Nagybritanniában ritkán találhatik, ámbár ott az újabb időkben nagy számú historiai iratok, memoir-ok és biographiák jelentek meg. Terméketlen termékenység! Egy életiró sem hasonlít festői szilárdságra és a' styl' biztosságára a' Worthies of Lancashire and Yorkshire' szerzőjéhez, egy naivsággal 's drámai élettal teljes könyv. Jó életírás egy arany medaille 's nehezen szerezhető, nehezen verhető, mely mindég megtartja hősi bélyegét, 's mellynek példányai ritkák. Dátumokat szednek össze, genealogiákat gyűjtenek, documentumokat halmaznak, levelezéseket nyomtatnak ki 's illy módon köteteket készítenek, mellyeket Bolingbroke, Pitt, Chatham-ról 's t't. szülő emlékkönyveknek neveznek; sok illy compilációknak minden bizonnal megvan hasznossági érdemük, mint érdekes materiálék' gyűjteményeinek. Moore Tamás' életírásai *Sheridan*ról és *Fitzgerald*ról nem érték el a' czélt, mellyre a' szerző törekedett, és híjával vannak azon komolyságnak, részrehajlatlanságnak és szilárdságnak, mellyeket a' literaturának e' neme kíván. Kivételt képeznek Payne Collier' literaturai nyomozatai az angol theatromról és Shakespeare' ifjuságáról, Gifford munkái Ben Jonsonról és Lord Hollandé Lope de Vegáról, mellyek, valamint az idősb d' Israeli' kellemetes egyvelegei, egy korábbi korszakhoz tartoznak. A' híres emberekről mindent megtudni vágyó kórság' és kereskedési pontosság' szelleme egész papiros bálakat nyel el, haszon nélkül a' történetre és philosophiára, 's ezen szélességben még inkább nyavalyognak az amerikai írók. Hallam', Mackintosh', Lingard' és Southey' munkáitól fogva csak egy író, de a' ki egy alig érthető phraseologiára láttatik törekedni, Carlyle adta magas historiai szellem' próbáit. Tanítványa Schillernek, kinek életét talentommal írta le, azon gondolkozók, sőt mysticusok közé tartozik ő, kiknek szemök az emberiség' évkönyveiben csak metaphysicai feladatok' sorát látja.

Hogy lehet félreismerni, hogy a' poësisnek, a' drámának és a' történetírásnak egykorú sülyvedése parallel okoktól ered? Megszokták a' részletet az egésznek, 's valamely töredéknek gondos analysisét a' termékeny synthesisnek eleibe tenni; olly hajlom és irány, melly Locketól veszi eredetét és a' mai polgárisodás' menetelével össze vág. A' romában több monographiákat hozott az elő, mellyek' lecturája tetsző, 's mellyek' kicsin-kedő, kifestő pontossága oktató, mint az Ayrshire Legatees, The Subaltern, Pickwick, Tom Cringle's Log. A' történetírásban pedig, ha a' képzelődőtehetség ama részletesség' és véget-

len nyomozás' szellemét többé nem színezi és nemesíti, felette nagy szárazság' és szegénység' eredményeit nyerni. Ha önszeretet és praetensio járul hozzá, számos autobiographiák születnek, kiadva kíváncsi örökösöktől vagy speculansoktól, kik a' közönség' újvágyával nyeréssz kedni igyekeznek. Kivételt érdemlenek ezek: Töredékek Coleridge' papirosából, Walter Scott' élete Lockharttól, Crabbe' élete fíjatól, és Cowper' élete Southeytől.

S. T. Coleridge (a' Hartley' atyja) az elebbi időkorra igen nevezetes befolyással volt. Ő egy éles belátású 's felemelkedett philosoph volt, ki oraculumait, mint a' régiek' Pythiája, szagatott szavakban 's töredékekben, ragyogó improvisációkban adta, melyeknek az ő munkáiban alig találni viszfényét. Mackintosh, Wordsworth és Coleridge tevék Dugald Stewarttal és Reiddel, az angol philosophia' díszét és kevélységét. Hasztalan nézek széllyel utódjaik után. Carlyle, kit feljebb említettem, ki hijába iparkodott az angol foglalkozási 's kereskedési ösztön közepette Fichte' idealis tanjait bevinni, érdemes utánok megneveztetni. Egy asszony, Mrs. Somerville, többet tett az értelmi mivelődés' előmenetelére csaknem minden kortársainál. Könyvében, melly *Connexion of physical Sciences* czímet visel, megmutatta a' pusztá analysis' tehetetlenségét és szűk határait, mivel ez a' tehetségeket szétiribolja, az észrevételeket széthasgatja, azon természeti köteleket, mellyek minden emberi dolgokat összekötnek, széttépi, és a' nagy életműves egész' helyére, mellynek példánya nekünk a' természet, egy rakás elkülönzött specialításokat teszen. Így vesz el az egység, a' tudomány töredékekbe omlik, a' physicus, a' chemicus, az orvos, a' természetvizsgáló külön válnak, az osztályokból alosztályok származnak, 's így diribolódik el minden. A' civilisatio' örök ingadozásának, az ellenes tévelygések közt ismét vissza kellett egyszer hozni a' synthesist, és annak kimutatni azon legfőbb hivatást, melly azt illeti, t. i. az érintkezési pontokat feltalálni, az eltépett köteleket ismét összekapcsolni, a' kialudt sympathiákat újra meglelkesíteni, az elszórt töredékeket osztályozni, a' bonczkés által elkülönzött tagokat ujonnan egyesíteni és életművesíteni. Ez az új feltámasztó mozgalom, melly az analysisnek minden foglalmányit használni fogja, kijelentette magát a' természet' stúdiómban Cuvier' csudáraméltó munkái által; Guizot, Thierry, Michelet fényes kísérleteket tettek annak a' történet-írásra alkalmazásában; Angollhonban különféle symptomák által jelentkezik az, 's kivált azon szerencse által, mellyet Mrs. Somerville' könyve csinált. Ennek ékesszóló egyszerűsége és philosophiai megtermettsége a' gondolatnak nagy férfiaságát árulja el. Nálunk már az ugyanazon eredményre törekedő literáriai és tudományos munkák a' leggyümölcsözőbbeknek elismertettek. Ezen célra

irányozvák Libri', Villemain', Sainte-Beuve', Ampère' 's mások' iparkodásai.

Egy híres prókátor, egy rettentő hevesességű és könnyűségű politicalai szónok, Lord Brougham, sok ideig az oppositio' feje, azután a' birói karnak legelső főnöke, 's most ismét azon oppositio' szószólója, melly nem tűr főnököt, a' philosophiával határos némely pontokban, a' literatúrával még többekben, és rettentővé teszi magát minden alakzatokban, talentoma, állhatatossága és szenvedelmessége által. Senki sem vitte tovább a' szellem-működést és az idő' használatát; az ő sajnos, fáradhatlan keze az angol társaságot szünet nélkül tovább húzta az ő új rendeltetése' pályáján. A' Brougham' munkái nem mutatják meg az egész férjfiút. A' gyakorlati ember mindég sokat áldoz a' körülményeknek, a' szükségességnek, a' pillanat' cselekvésének; ezek ő' tőle olly erő' kifejlését kívánják, melly tettdolgokban fogul össze. Broughamnál a' politicalai és törvényszéki harczok' részlete olly szörnyű tért foglal, hogy az utó-világ, melly ezen érdekekkel közelebbről nem ismeretes, ötet tökéletesen meg nem ítéli. Ő' a' harczra született; egy nyugtalan szellem' athletai ereje tör ki beszédeiben, philosophiai értekezéseiben, journal-cikkeiben, pamphletjeiben; stylje izomos, dialectikája heves, ostroma irgalmatlan; az Edinburgh' Review' criticalai keménysége, a' prókátor' rabulismusa és az improvisator' szép melegsége az. Mint Peel Robert, egy egészen más nemű szónok, a' korábbi nemzedékhez tartozván ő is, legszebb diadalait az 1810—1830-dik közötti időszakról dátálja. Ha e' névhez hozzáadjuk az O'Connelle-ét, az irlandi Herculesét, úgy egy szűk körben befoglaltuk az egész mostani parlament-szónokságot. Azt is állíthatni, hogy Brougham gyengébb lett, mióta a' nép' szava és a' király' igazsága neki a' peerek közt mutatta ki helyét. A' községek' háza az ő valódi hazája; hogy erejét újra visszanyerje, a' nép' földjét kell neki illetnie.

A' politicalai szónoklat' hatalma és fénye alászállt a' reformált parlament' megnyitása óta. Új tagok' nagy száma, ismeretlen a' parlamenti szokásokkal, nem vala beavatva 's bele tanúlva a' hajlékony 's mind a' mellett heves vitatkozásba, a' megfontolás' és rögtönzés' egyvelegébe, melly a' debattok' báját drámái 's megkapó hatását teszi. A' nagy megrázkódások előmozdítják az ékesszólást; az alkudozások, egyezkedések, átmenetek, mellyek árnyéklatokkal, bizonytalansággal és zavarral teljesekek, megcsökkentik a' beszéd' energiáját, és egyszerűségét. Az aristocrazia, engedve a' reformnak, 's némit megadva annak, egyebet pedig megtagadva tőle; a' democrazia sem magát fellázadónak nem ismerve, sem radical theoriáiról le nem téve, nem koronázzák meg az új parlamentet azon fényvel, mellyben a' községek' háza ragyogott akkor, mikor a' Napoleon elleni harcz,

a' mi köztársaságunk' megalapítása, az egyesült statusokkali háború, 's Hindostan' elfoglaltatása, egy Canningot, Burdettet, Foxot, Sheridan, Burket szóbeli harcra kihívtak. A' sokképen felosztott pártok között egyedüli nagy szónokok maradtak a' két tulságos nézet' athletái: Peel, egy okos kormányfi, a' második Pitt' szónoksága' egy részének örököse, ismeretes a' vitatkozásnak minden finomságaival és fortélyaiival, kitünő előterjesztésének tisztasága. élénk dialectica és mesterség által, az embereket megvetés, hiúság és érdek által meg fogni; 's O' Connell, ki a' radical pártot láttatik vezetni, de valósággal csak Irhont képviseli. Ebben alapúl az O' Connell' helyzetének egész ereje; az ő hazája foglalatoskodtatja ötet mindenek felett; mindenkor megvásárolja ő Irhon' politikai győzelmeit, midőn feláldozza az angol pártot, mellynek fejének tartatik. Kísérve Irhoni farkától és tetemesen támogatva Shieltől, a' költőtől, földijétől 's heves szónoktól, közép helyzetet veszen a' parlamentben, 's elhatározza mozgalmal seregével a' fontos kérdéseket. Ismeretes az ő energiás trivialitása, váratlan heves rohama, svádájának kimeríthetlen folyása, és az ügyességnek 's keménységnek, képeknek és gorombaságoknak azon vegyülete, mellyek ötet olly félelmessé teszik, és talentumát egy Fox' tüzes emelkedéséhez közel viszik.

Egy olly literaturai és értelmességi hatalom, mellyet Angolhonnak új hajlamai és iparkodásai még meg nem rendítettek; olly szólló szék, mellyen ezer különbféle rangú talentumok váltják fel egymást; egy néma theátrom, melly maga több gyámolításokat elnyel, mint minden theátromok: egy állandó iskolája minden tanoknak, minden dogmáknak, minden reményeknek 's minden tudásnak; egy szünet nélkül újuló könyvtár, melly a' történetírást, a' poésist elnyomja, sőt ama nagy bitorlót, a' románt is elnyelte, egy új tarsasági hatalom, melly a' községek és pecek mellett felemelkedik — ez Angolhonnak időszaki sajtója, az ő nézeteinek 's haladásainak utolsó rövid summája. A' 19-ik század' kezdetétől fogva, mint mindenki tudja, rettentő hatalommá vált az, mellynek mértéken túli kifejlése ártott a' nagyobb munkáknak. Minden ereje az eszméknek, minden tüze a' stylnek, minden ügyessége a' vitatkozásnak, a' helyett hogy a' könyvek általi lassú és nehez elterjedésre bízná magát, a' Review-khoz folyamodott, mellyektől gyors publicitást, electricai 's megmérhetlen befolyást várhatott. Southey, Scott, Bentham, Brougham, Campbell, Hazlitt, Coleridge, Mackintosh, Gifford, Lamb, Jeffrey dolgozó társai lettek a' legelőkelőbb Review-knak. Még idegenek is részt vettek azokban, mint Ugo Foscolo és Telesforo de Trueba. Több románok jelentek meg a' Review-kban és Magazinokban; mindig ugyanazon szétírábólása az erőknak. Így jöttek egészen ama Fillér-literaturáig, melly diridarab tö-

redékekből állt, fametszetekkel vegyítve, mellyek' kedvező hatását és eredményeit mi épen nem tudjuk magasztalni. Azonban a' torysmus' és whigpárt' erősségei, a' Quarterly és Edinburg-Review megtarták keblökben a' két tan' legvitézebb és legde-rekabb védőit; itt Crofton Crokert, egy finom és éles szellemet és sokoldalulag képzett ironiás analyticust, az öreg Southeyt, Lockhartot, egy derék, világos főt, kiméletlent satirájában; amott Macaulayt, egy jeles író, ki arra látszik születve, hogy filosofiai történetet írjon, 's egyikét a' whigek' legszebb talentomainak. A' Conservatív zászló alatt járdálnak Blackwoods Magazin, Wilsontól vezetve, hol a' skót szellemnek vad, gyakran ragyogó, 's még nyerseségében is színdús virága illatozik, 's Fraser' Magazinje, mellynek Carlyle jeles cikkeket adott, 's melly igen szellemdús és eredeti még bohóságaiiban is. A' Metropolitan- és New Monthly-Magazin a' whiggismusnak, két árnyékait képviseli, Taits Magazin a' radicalis harczt folytatja, az irhoni catholicismus pedig a' Dublin Quarterlyben leli kifejezését; míg a' Dublin-University-Review ugyanazon tartomány' protestantismusának szolgál organumul. A' Westminster Review, az utilitaris philosophia' terjesztője, végrehajtotta elváltozását és az idealis életből a' munkás életbe átmenetelét a' London and Westminster Review cím' felvétele által. Ha egy tekintetet vetünk az angol időszi sajtóra, úgy találjuk, hogy az abban foglalt talentom-tömeg nagyon szét oszlott, és hogy a' jeles cikelyek ritkábbakká váltak, abban a' viszonyban, mellyben a' középszerűek' vagy érdekesek' száma nevededett; úgy látszik, mintha a' political nivellementnek még a' képességekre is ki kelene hatni, és a' talentomokat lenyomni, megsokasítván azok' szüleményeit.

Ez az angol literaturának egyetemes nézete, a' mint az jelenleg mutatkozik. Az átmenetelnek és forrásnak idejében is, mint látni, sok erőt és életöszönt tartott az meg. Ha összevetjük annak mozgalmát azon intellectualis mozgalommal, melly azt megelőzte, és a' 19-d. század' kezdete felé a' britt világra a' poésisnek 's feltalálásnak olly nagy kincsét árasztotta, úgy azt ehhez képest minden bizonynyal hátra állónak találjuk. Ha hibáit felkeressük, az analysisseel visszacsérlől, mértékfeletti részleteségről és utánazásról lehet azt gáncsolnunk. Semmi Byron vagy Scott többé, tón-adók a' szellemi világban, 's két villany-folyamot kibocsátók, melly minden gondolatokat mozgásba hozott, hanem egy rakás másod rangú talentomok, nehány felsőbbektől kormányozva, mellyek inkább criticalai vizsgáló tehetséggel, mint nagy teremő erővel felruházvák. Angolhonnak nincs egy szenvedelmes írója sem, kit George Sandhoz hasonlítani lehetne, egy mostan élő historicusa és költője sem, ki a' mi legtekélyesb talentomaink' magasságaig emelkednek; de öszveségében te-

kintve ez a' literatura, melly kevésbbé elvont 's az élettől elidegenült, mint a' német literatura, szilárdabb, szigorúbb és szabadabb különbféleséggel teljes, mint a' francia, még mindég azon literatura, melly egy roppant közlekedés által termékenyítve, a' legtávolabbi világ-sugárokat (Lichter) központosítja, a' legbecsesebb tettdolgokat egyesíti és összegyűjti, és még hasonlításkepi gyengeségében is, leginkább becsüli a' mult idő' szerzeményeit, míg a' jövendő kor' számára készítgeti magát.

Blätter zur Kunde der Liter. des Auslandes. (Nr. 85—91 1839.) után.

A. B. S.

CRITICAI SZEMLE.

STÁTUSTUDOMÁNY.

Von der Staatslehre und von der Vorbereitung zum Dienste in der Staatsverwaltung. Aufsätze, gerichtet an angehende Kameralisten, zunächst an seine Herren Zuhörer von K. H. HAGEN. Dr. der Philos. k. pr. Regierungsrath und Professor zu Königsberg, Ritter des rothen Adlerordens IV. Kl. Königsberg, Bornträger, 1839. 477. l. nagy 8-dr. Ára 3 ft 30 kr e. p.

Előbeszéd és tartalomjegyzék nélkül közli szerző az ország-lásbani szolgálatokra megkívántató előismeretek és kimívelési mód, úgy maga az országtudomány feletti nézeteit, 's nemegyedül hallgatóit, hanem a' nagyobb közönséget is szándéka tanítani, melly a' nevezett tárgyak iránt mindegyre nagyobb érdekléssel seltetik, 's azok' mindég kiterjedtebb ismeretére van szüksége, minthogy az országlás iránti részvét az országrendi 's más tanácsadó viszonyok által mindegyre nő, 's az azokbani felvilágosodásnak terjednie kell. Mintegy harmincz évcken át a' kamaraszolgálat legkülönbözőbb ágaiiban mint országtisztnek, 's mint az azzal viszonyban álló tudományok' tanítójának igen sok alkalma volt tapasztalást szerezni, 's vizsgálódni. Az így nyert eredményeket gyűjté össze e' munkában; őszinték, gyakorlatilag 's elméletileg alaposok azok, 's némi kivétellel közelismerést igényelnek, mint az a' következő jelentésből kilátszhatik.

Az első értékezésben (1—60 l.) szerző a' kamaratiszt' hivatása 's tanulmányainak elrendezése feletti értelmes 's egyszerű tanítást igyekszik adni, mivel a' választott hivatás' ezen ismerete az ehez szükséges kimívelési mód' folytatására és elsajátítására mind anyagi mind alaki tekintetben nélkülözhetlen. Minthogy pedig azon hivatás az ország hivataloskodás, tehát megmagyarázza, mi módon lehessen országismerethez jutni, 's kimutatja az utat, mellyen a' céljához jutandónak elindulnia 's mennie kell. Tudva van,

miszerint az országok' eredetéből iparkodunk annak lényét historiai úton kikeresni, 's vannak is elég okaink azon lény' eleendőségére, ha csak azon egy okot fontoljuk is meg, hogy a' tárgyak' dologi felvilágosítása által legtöbbször igen tartalomteljes igazságokhoz vezéreltetünk. Szerző azonban e' nézetnek nem hódol, miuthogy azon gondolatok, miszerint némi különbélelések házasságra, ez családokra, ezek községekre, 's ezek' országokra vezetnek, minden historiai alapot nélkülöznek. Ha bíráló a' történetírás' tudományát az első emberpár, ennek utódai, és az országok iránt a' legrégebb időktől a' jelenig helyesen fogta fel, úgy amaz út mellett mégis sokkal több erősség harcol, mintsem szerzőnek látszik. A' föld' állandós mivélésének kezdetével mindenütt a' legelső csírák 's feltételek álltak elő a' családi összeköttetések' stb megszületésére.

Az etymologiai útát röviden végezvén, a' pragmaticai felől igen terjedelmesen értekezük, mivel ezt tartja az álladalom' minden ismereteinek legbiztosb kuféjéül, 's hogy ez vezeti őt az álladalom nyújtotta tünetek' indító-oku összefüggésének vizsgálata által amaz ismeretekhez. Mint valamelly közöst minden álladalmakkal, szerző, kormányzó hatalmat állít fel, mellynek az álladalomtagok alárendezve legyenek, melly semmi magasabbat ne ismerjen, tehát önálló legyen, 's melly által minden álladalom önálló összekötésüvé váljék. Ezzel azonban az álladalmak' eredete nincs kimutatva, következéleg a' historiai útra kell vizszatérnünk, 's ezt a' pragmaticaival egyesítnünk, ha célhoz akarunk jutni. Bíráló' nézete szerint az utóbbi nem felelhet meg minden várákozásnak, 's szerzőnek feltétlenül igaza nincsen, miért is vele bíráló abban egyetért, hogy az álladalomtan' alapjai az anthropologiában keresendők. Szerző tehát az emberek' testi állapotját, életerőit nemeivel, fajait, megelevenítését, 's józan elemét nyomozza, mellyekből személységek tűnik elő, különös viszonyal az egyéb életműves lényekhez, az érzelmeket, vágyakat, az akaratot, a' nyelvet, a' magát meghatározni 's tökéletesíteni tudó tehetségét az emberiség' elhatározó helygeci gyanánt, az emberfaj erköléseit, jellemét, 's ön meghatározását dologhoz értőleg kiemeli, 's az életidő különbéle sajátságainak vizsgálatára tér által. A' különbözó életszakokat az anthropologia szerint fejti ki azon korig, mellyen ő a' tettekhez munkásságot, az erkölcsi elvet, a' lelkekismeretet, boldogságot, az érzékiséget, belső 's külső szabadságot, a' hitet, a' tudást, a' vallási érzést, és a' kegyességet, mint az ember' legfőbb törekvését megérinti, 's annak minden egyes viszonyát általános tételben kimondja, melly az előállítások' eredményét foglalja magában, 's az egész embert körülveszi.

Kevesebb szerencsével tárgyalta az ember' gondolkodó, ítélő és következtető tehetségét; bíráló a' vallásoserkölcsi elemet az értelmi fölé helyezi ugyan; de nem helyeselheti azt, hogy

ezen antropologiai oldal oly csekély mértékben van fejtegetve, minthogy annak a' szerzőre nézve lényeges szempontul kelle szolgálnia, miután hallgatóit, 's ezeknek tanulmányait tekintve helyes gondolkozásnak, következetes ítéletnek, és törvényszerű következtetésnek kell azok' tudományos kimivelődésének alapjául szolgálni, mint ez már az első értekezésbeni tárgyak' vizsgálásánál kitetszik. Az előadásokban egy más, kevésbé sebhedt oldalt lát bíráló abban, miszerint nincs alaposan kimutatva, mennyire keljen a' vallásos elemnek a' természetit 's érzelmit áthatnia, ezeken uralkodnia, és az emberek' tettei bélyegét meghatároznia, 's az emberiség' e' három erői, összehangzási kifejlődésökben mégis, a' nélkül, hogy egyik a' másikat hátrálná, mennyiben tökéletesednek, és az emberiség', tehát az álladalmak' céljait elérni mennyiben segíti? Ezen tárgy az egyes eszmék szerint még tovább is folytatható, miből aztán minden olvasó kivetheti, hogy ő rajta, a' nép erkölcsi, értelmi és természeti erején nyugszik az álladalom, 's hogy e' körülmény azon három erő szerint vizsgálandó, ha a' szerző' nézetének a' pragmaticai ut elegendőségére nézve különös nyomadékokat akarunk adni.

Miután szerző az első értekezésben azt iparkodott megalapítani, hogy a' felsőbbi célok' elérése az ideáloktól függjön, a' másodikban (60—149 l.) a' jóllét' és azon feltétek' vizsgálatához tér, mellyek közt az emberiség ahhoz a' legmagasb fokon juthatna, 's ezen feladat' megfejtését a' vagyon-tudomány- vagy az u. n. ország-gazdászathoz igazítja, hol azonban neki a' tiszta és gyakorlati ország-gazdászattal közti különbséget meghatározni, 's azt közelebről kifejtetni kötelessége lett volna. Ő a' célhoz tartozó minden eszközt vagyonnak nevez, 's személyi, tudományos és dologi vagyonokat különböztet meg, az első' jellemét abban helyezvén, hogy azok sem másokkal nem közölhetők, sem pedig emezekre ált nem ruházhatók, a' második rendbeliek ellenben közölhetők, a' harmadikak csupán csak átruházhatók, nem pedig közölhetők is. Csak egyesített használásuk által lehetséges egyik szükségnek kielégítése vagy egyik célnak elérése, valamint a' vagyontermesztés is, melly természet, munka és tőke által öregbedik és szaporodik.

Ama nézetet illetőleg, tudományos vagyonokat ország-gazdászattal vezetni be, azokat önálló gyanánt tekinteni, 's nekik a' takarékoság' jellemét tulajdonítani, bíráló szerzővel feltétlenül egy véleményben van, minthogy egyedül csak ezen uton 's módon lehet azon tudományra nézve biztos elvekre szert tenni, és a' vagyontudomány is csak így nyeri tudomány bélyegét. Tekintetbe álló tudósok ezen nézet ellen harcolnak ugyan, 's a' tudományos vagyonokat a' célhoz csupán eszközökül tekintik; de ők azoknak jellemét bizonyosan félre ismerik, 's a' tudományt alapjától fosztják meg. E' vagyonok mintegy szellemi anyagok, mik egyszersmind ismét mint eszközök hatnak, 's e'

kettős értelemben az egész országgazdászaton uralkodnak; mert, mint szerző helyesen jegyzi meg, a' vagyonoknak tehetésből, tudásból és bírásból viszonylatba kell tétetniek, mi csak munka által történik.

Itt ő egyenesen a' természető és nem természető munkák közti különbségnek elfogadása ellen nyilatkozik, mivel a' munkának semmi sikere sincs valamely, habár csak pillanatokra szorított állandóság nélkül. Ha egyébiránt e' különbséget a' népgazdászatra értjük, ugy el kell fogaduunk, hogy annak helye van a' szerint, mint a' munka valamely tetemesb népjövedelem nyújtására a' vagyonokból tevőleges vagy nemleges viszonyban áll, minthogy némelly testek és erők a' vagyontermesztésbeni épen minden segítség vagy részvét nélkül tehát bizonyosan nem természetők, és az idő kevés vagy épen semmi elhatározó alapul nem szolgálhat. Minthogy a' sikernek azon nehézségekkel, miket a' munkák okoznak, és az idővel, mibe kerülnek, a' lehető legkedvezőbb viszonyokban kell lennie, tehát szerző általtér a' munka' osztásához, vagy a' foglalkozásokhoz, a' természeti és készpénz tőkének jellemét úgy tekinti, mint a' birtokok' összeségét, és ezt a' tárgyak' minőségénél fogva személyi-, tudományi- és dologira osztja, miknek mindegyikét, míg használatlanul hever, holtnek tekinti. E' fogalom felett a' tudósok: mint tudjuk, nincsenek egy értelemben, miért is szerzővel e' nézet iránt nem felelhetnek, noha elosztása ellen volna is némelly észrevételünk, ha a' készpénz tőkének gazdasági jellemét és eredetét jobban szemügyre vennők.

A' haszonra fordított tőke a' szükségletek' közvetlen kielégítésére és a' czélok' elérésére van szánva, mellyet fogyasztási bőségnek (Verbrauchsvorrath), vagy a' vagyontermesztéshez, kiadásnak (Verlag) nevezetetik, melly forgó vagy vesztglő lehet. Bíráló ez elosztást nem látja alaposnak, mivel a' dolog' lényegének nem felel meg, 's a' haszonrafordítási két mód összevegytül. A' 'természtőlőke' fogalma is igen széles értelemben vétetik, minthogy belőle a' szerző a' személyi vagyonokat, mint az ember' testi és szellemi tehetségeit, a' tudományiakat, mint az ismerő és gondolkozó tehetséget, és a' dologi vagyonokat mint anyagot vezeti le. Neki az elsőbbek mintegy anyagok, mik' létezésének a' mindkét tehetségnek' kimívelése által kell megtörténni. Közönségesen úgy tartjuk, hogy a' természet nyújtja az anyagokat, a' természeti és szellemi erő azokat feldolgozza, és természetményekké vagy tőkepénzzé változtatja által. A' szerző pedig a' természeti tőkét teszi alapjául a' vagyon' minden nemének, 's az ember' erkölcsi erőit maga elől elveszti, minek ugyan nem szabad megtörténni, minthogy azok a' gazdaszát legfontosb nézpontját képezik.

Azon kérdést, minő feltételek alatt juthasson minden egyén embertársai' vagyonainak használásához? szerző szolgálát, a' kü-

lőbféle vagyonok' kicserélése, becs mint a' tárgyhoz ragasztott haszonvethetőség, használati és csere-becs, szükséglet, ellátás, tudakozódás, ajánlkozás, természetesi költségek, csere-eszközök, eladás és vásárlás' stb fogalmak által fejtí meg. Bíraló e' fogalmak' lényegét külön vizsgálja, 's a' szerző által követett nézetekbe nem egyez, mivel ezek őt messze, 's különböző észrevételekre vezetnek, mik némelly állítások' alapossága ellen bizonyítanak. Csak azon egyre kíván figyelmeztetni, hogy szerző az országgazdászatot — mely mégis csak valamely nép' nyilvános fogyasztásainak kielégítésére, az országurodalomnak dologi vagyonokra irányzott bánását vagy magatartását, tehát az utóbbiak' munkásságát a' népvagyonnak testi, szellemi és erkölcsi erői- és vagyonában levő fenntartását és növesztését foglalhatja magában, — a' népgazdászattal zavarja össze, mely leginkább takarékos magánmunkásságokból áll, 's mellynek a' gazdaságos vagyonok' közönséges törvényeit vizsgálatni, tehát az országgazdászattal alapul szolgálnia kell. Ezen eltérő nézet' alapján fogva, mely nézetet az ország' és népgazdászati' jelesebb írói, például Rau, Bülow. Herrmann 's mások a' gazdasági és vagyonnemek, lényegéből állapítottak meg, az említett fogalmak' jelentése, összefüggése és helyezése többféleképp elváltoztatandó, módosítandó és bővítendő lenne, mi bizonyosan nagyobb helyet fogna el, mint itt megengedhető lenne.

A' következő tétel minden tőké' nagysága annak pénzbecse szerint mérhető' röviden bebizonyíthatja, hogy szerzővel feleselni kell, ha a' szellemi és erkölcsi tőkéket vesszük tekintetbe, 's azt kérdezzük: mint lehet ezeket ama becs szerint meghatározni? Ha ezt az ügyesség' és ismeretek' szerzésére fordított pénz szerint akarnók meghatározni, úgy abból bizonyosan hibás eredmény következnek. Ha pedig az erre fordított idő és erő szerint történnék, azon mérték szinte bizonytalan lenne, 's végtére mindkét tekintetek az illy nemanyagi tőkéek' nagyságának meghatározására nem alkalmazhatók. Szintúgy áll a' dolog ezen tétellel is: azon állapot, melybe a' tőkéek' birtoka helyez, gazdagságnak nevezetik'. A' 'gazdagság' fogalma nagyon is relativ, 's ép' azért igen különbözőleg magyaráztatik; szerző' nézete szerint ama fogalom csak a' tárgyak' cserebecse által határoz; már pedig ama tőkéek nem tárgyak, következésképp ezü tétel anyagiatlan tőkéekkel gazdag emberre nem alkalmazható. Ha bíraló e' dolgot még tovább is akarná folytatni, úgy sok más állításokat is megtámadnia, 's e' szerint egységekbe még inkább bele kellene ereszkednie.

Götting. gel. Anzeigen (14—16. sz. 1840.) után.

P e r f ö l d y.

Staats-Lexicon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften, in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands, herausgegeben von Karl v. ROTTECK und Karl WELCKER. Erster Band. Altona. 1834. bei Hammerich. 728 l. Zweiter Band 1835. 774. l. Dritter Band 1836. 797. l. Vierter Band 1837. 778 lap. Fünfter Band 1838. 802. lap. Minden darab' ára 3 frt 45 kr e. p.

Miután e' munkának eddig már öt darabja jelent meg, 's az F. betűnek majd nem végéig haladt elő: elegendő adatokat szolgáltatott, mikből felette ítélhetni. Kiadói 's dolgozó társai' nagyobb részének hírök, a' nagy pártolás mellyben e' munka részesült, a' tekintet, mellyben illy kiterjedés mellett állnia kell; 's az igények, mellyek illy political 's tudományos vállalathoz kötvék mind meg annyi indító okok a' munka' figyelmes és komoly vizsgálatára felhívók. És nem kisebb kérdés forog fenn, mint hogy ez e' a' munka, melly Németon' politicalai bölcsességének öszvejét magában foglalja? 's tézsen e' annyit, mennyi elég lenne annak bizonyítására, hogy a' Németek a' politicalának legalább elméletében megközelitik a' Franczokat 's Angolokat, midőn sok egyéb ágaiban a' tudásnak felettök állanak?

Ha e' kérdésre egyenesen igennel nem felelhetni, menteségül szolgál a' lexikoni külalak. Ezen alak tulajdonképen csak ismértek' halmozására, 's nem eszmék' kifejlésére való. A' lexikonok mai napi nagy kelendőseket a' nagy kényelemnek, 's könnyűségnek köszönik, mi szerint sok adatok' tudósítások' fellelését könnyítik mik megvagnak ugyan elszórva több könyvekben, de egybegyűjtésök sok nehézséggel járna. Nem lehet olly férjfiaknak, mint a' Staatslexikon' munkatársai rosz néven venni, hogy nem szoritkoztak pusztán csak gépi öszveszedésére az isméret-anyaguk, miben a' léleknek kevés tennivalója volna. Minden csetre nagyobb figyelmöknek kellett lenni, eszmék' 's politicalai elveik' kifejtésére mint az anyagok' öszveutatóására, mire sok mások szintúgy alkalmasok lettek volna. Azután a' politicalai tudomány bő anyagot szolgáltat több darabokból álló munka megtöltésére is. Csak hogy a' politicalai theoria, kiváltképen e' munkában túlsúllyal bíró politica még csak most van fejledezőben, 's azért még vitatkozás tárgyául kell hogy szolgáljon; arra hogy megállítassék, még nem érett meg. Philosophiai szemlélődésre a' lexikoni alak nem alkalmas. Pedig épen ez az uralkodó a' Staatslexikonban. Vélemények, javaslatok, okoskodások a' köz élet' legszövevényesebb kérdéseiről, elmékedések korirányokról, a' fenn állónak megtámadásai teszik tartalmának nagyobb részét, 's mellettök a' sajátlagos országtudományos ismeretek háttérben maradnak. Meg vagnak-nem

tagadhatni-henne ezek is, de a' munkának nem fő célja-mint kellene az országnak tudományos mívelését elősegíteni, hanem célja bizonyos politikai eszméket terjeszteni, azokat a' hatalom-tartók előtt menteni, védeni.

Második ok, miért e' munkát Némethon' politikai bölcsesége' öszvegének nem mondhatni abban fekszik: mivel a' munka czikkeinek legtöbbszörében irány uralkodik, 's vélemények terjesztetnek, mellyek Némethon' némely tartományiban nagyon elvannak ugyan terjedve, de gyakorlatban elismerve nincsenek, 's a' német státus' élet doctrinája által már le is győzvék. Az utóbbi még határozottabban állíthatni, mint az első. A' gyakorlat emberei között sokan vannak ugyan, kik tudományos nézetekben ama rendszer' alapja mellett állanak, mint hogy az születménye a' philosophiai rendszernek, melly ifúságokban volt uralkodó, annak azótai előhaladását pedig nem ismerik. Viszonyok' hatalma, ész' és élet' hangosan kiáltó szavai kénytetik őket még is, azon rendszerrel homlok egyenest cselekedni. És így következetlenségbe esnek, ingatagságra, hamis lépésekre, sophismákra, és csalódásokra kényszerülnek, meggyőződést színlének, mellyet pedig sok esetekben fel kell áldozniok. Ez irány' doctrinájában Rotteck, Welker, és talán még Murhard—kit azonban alig lehet a' tulajdonképi theoretikusokhoz számtani—jelentőséggel bírő zászlósok Némethon' státustudósai között. Vannak még több jeles észtelhetségű írók, kik zászlóik alatt az ő elveiket ékesszóllással védik; csak hogy ezek párhívek, 's nem ország tudósok. A' politikában az a' szerencsétlenség, hogy mindennek könnyűnek tetszik róla itélni, és valóban sok embernek mi fáradságba sem kerül szellemdús értekezéseket írni, mellyekben más nem hiányzik, mint helyesség. Az említetett írók között úgy látszik Murhard is azért állt e' rendszer' pártjára, mert inkább francz, mint német szellemű, és mivel politikai irányával öszhangzásban volt. Rottecknél is erős lenne meghatározni, mennyi része van elméleti szemlélődésének, mennyi gyakorlati törekvéseinek politikai axiómáiban. Ezzel nem akarjuk érteni, mintha meggyőződését akarátjának feláldozná; hanem férfiak előtt, kik az élet' mezején hatásra hivatvák, ajánlással bír oly elv, melly céljaikkal, melly egész valójokkal öszhangzásban van. Egyedül Welcker az, kinek e' rendszer tudományos meggyőződésnek következménye minden mellék befolyások nélkül. Azért legmakacsabbul is ragaszkodik hozzá, 's legkevesebbé engedékeny az ellenvéleményük' irányában. A' Staatslexikonnak hasonló irányu dolgozótársai közül még említendők Pfizer, a' megboldogult Weitzel, kinek a' Lexikon több elmés és kedves olvasmányú életírásokat köszön, mellyekben a' szerző' ítéletének zsinórmértékétől bizonyos képzeleti eszmény szolgál, melly még ifjú korából maradt meg; — tovább említendő Paulus, kinek egyházi szempontja hasonló az említettük íróké-

hoz a' politicában; Zschokke, ki néhány tanulságos cikkeket irt schweiczi tárgyakról, ki practicusabb 's egyszersmind kevésbé csípős, minthogy környezete, 's állapotja politicai nézeteinek megfelelőbb.

És ha kérjük, micsoda irány uralkodik tehát a' Staatslexikonban? Philosophiai alapja a' Kant iskolájáé, de melly a' gyakorlati státuséletben azóta történt változások', különösen a' fancz állapotok' következésében, némi tekintetben módosított. Képviselői úgy is törekednek azt, mint Kanttól függetlent, ki nek '„polgárzata üres és holt abstractio“ volt, léptetni fel, az élethez kívánnak csatlakozni; hiszik, miként az igazi practicus irányt eltalálták, 's ellenfeleik' iskolai theoriáikkal pántolódnak; tetteleg azonban az iskola' eszméiben fogták meg magokat, mellynek kifolyása Némethonban Kantot és követőit, Franczthonban pedig Rousseaut és ügyfeleit szülte; Rotteck e' kettő közé áll, 's a' francz tételeket német alapossággal, a' német doctrinát pedig francz elevenséggel párosítani törekszik, Welcker pedig hiában fáradozik a' historiai elvvel kibékíteni rendszerét. Oly iskola ez, mellynek közjoga a' romai magányjogból van levonva, 's az úgy nevezett észjog' csillogó öltözetébe takarva léptetik fel a' meglepett jogászok előtt, kik azt örömtelven üdvözlők, mert az új és merész tételekben — mellyek az örök jog' oraculumai gyanánt adatnak ki — a' Pandectából már előttök nem új szellemre ismérnek. Az állomány' 's annak hatalmai, amannak polgárjoga' mértékével méretnek fel, és csak akkor ismertetnek helyeseknek, ha önalkotta feltételeknek megfelelnek. A' rendszert szerzőik' fejekből állítják össze, 's az életet úgy alkalmazák reá. Hol nem akar sikerülni, ott fictió segít, ott szükség-törvény alkottatik, ott a' fenálló állapot' tökéletlensége szolgál mentségül, 's szeméink az eszményre fordítatnak, mellyet e' rendszer szerinti állomány valósítani is fog.

Ezen általános nézetek' igazolásául a' könyvre utasítjuk az olvasót, részletes taglalgatásokba hely' szűke miatt nem ereszkehdhetvén. Azok, mellyek vezércikkeknek mondhatatnak, nagyobb részint Welcker' tollából folytak 's úgy látszik az offensiv neki jutott. E' helyett Rotteck történeti, életirási, köz- és népgazdasági cikkeket szolgáltatott. Az életirási cikkek között kitünő a' Bonapartéé, 's éles ellentétben áll a' Weitzeléval. A' köz- és népgazdasági cikkek között jelesek a' következő címűek: Bannrecht, Besoldungssteuer, Kapitaliensteuer sth, de mindenikben felöltő a' népakarat iránti szertelen hódolata, 's cikkjei olly ömlengő hangon irvák, mintha a' bádeni követkamarában a' néptömeg' javára czélozó indítványok mellett állana korlátok közé. Pártszellemből fogja fel e' kérdéseket. Kivételül szolgálhat mindazáltal a' „Bergbau“ című fontos cikk.

E' két írón kívül Weitzel' életirásai teszik a' munka' fő részét. Nem látszik határozott terv, kiknek kelljen élet-

írásokat adni. Minden esetre Franczhon legtöbbet szolgáltatott. Kérdést sem szenved, hogy illy jeles férjfiaktól szerkezett élet-írásokat nagyobb érdekléssel olvashatni, mint a' közönséges gyári munkákat. Staatslexikonnak hibaúl semmi esetben nem tulajdoníthatni, hogy egyes körülményekre, sőt pszichologiai érdekekre sem nagyon ügyelve politikai kör' 's hatás' fő szempontja, itélete' mértékéül pedig szabadelmű elvek szolgálnak. Legepésőbbben a' francz „juste milieu“ politikája rovatik meg.

Általában polémiá irány uralkodik a' munkában, kivéven csak néhány czikkeket, mellyek pártatlan férjfiaknak jutottak, a' többiben a' tisztán tudományos irány háttérbe tolatik. Így p. o. békekötések 's egyéb szerződések feletti értekezések által a' szabadelmű ugyan megerősödik a' maga nézeteiben, de ki népjogi vagy diplomatiái ismereteit akarja nevelni, nem sokat nyer velök. Többnyire a' polemia a' közállományok' csak külső formalismusára terjed ki, annak belhatása' 's társas alapjai' tekintetiben a' fenálló áll meg. A' hatalomnak más felosztása igényeltetik, de hogy ez lényegében másként működjek, nem kívántatik. Nem igen látjuk hogy mást óhajtának, mint mi Franczhonban létez, az pedig mind össze sem sok. Igaz, hogy a' franczia ministerium ellen nagyon kikelnek. De mit érnek olly intézvények, mellyeknél az a' fő dolog, miképen bánnak velök, mellyek nem tudnak kezelőiken uralkodni. Angolhonban a' nép mind a' toryk, mind a' whigek alatt élvezzi az alkotmány' jótéiteit.

Ezekén kívül még több nagy hecsű dolgozatok vannak a' munkában különbféle tárgyakról a' kiadóktól 's másoktól. Kiemelendők az újabb időkbeli alkotmányküzdelmek. Így p. o. Bädené (Bader 's Rottecktól), Bajorországé (Weiczeltól 's Kolbtól), Braunschweigé (M-d), Kasselé (Jordantól), Schweiczból Zschokke ad tanulságosokat, csak hogy figyelemmel kell lenni politikai színezetére. Nevezetesen Dániáról F-től, Franczhonról Golbergtől. Angolhon' statisticáját nagyon derekasan tárgyalja S., Mohl' czikkjei világosak és szabatosak, a' Theobaldéi eredetiek és kedvesek. Némelly specialis kérdések felett becses tárgyalatok találkoznak. Azért nem lehet nem örvendeni egy illy munka' virágzásán, mellyben a' legnagyobb jelentőségű kérdések jobbara jeles férjfiak által többnyire derekasan, minden esetre figyelemre méltóképen tárgyalatnak.

Jahrh. für wissensch. Kritik (1838. Nr. 88—91.) után.

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

52. FABLES par M. le baron DE STASSART, de l' Académie de Belge et de l' Institut de France. 6. edit. Bruxelles, *Lacrosse*, 1837. Ára 2 for. 15 kr. e. p. — Hat kiadás és sok folyóiratok' dicséretei ajánlják jelen munkát. Nem minden mese eredeti abban, 's maga is gyakran megnevezi a' forrásokat mellyekhez közelített 's olly lelkiismeretesen kívánja megadni mindennek a' magáét, hogy gyakran azok is kiknek magát adóssoknak lenni állítja, nehezen ismernének tulajdonokra, ha azt nem ő tőle magától hallanák. Báró Stassart igen elmés és szorgalmas figyelője az emberi dolgoknak 's azt mit éles esze sugall, igen világosan 's ritka szerencsével tudja előadni, valamint szíve' leggyengédebb érzelmeit is. Mutatványul álljon itt következő mese:

Az egér, a' menyét, a' róka és a' farkas.

Egy egér lyukába kotródott egy darab sajttal, 's már gondoló magának miként fogja azt rejtekében megenni; de íme hirtelen odaérkezik egy menyét 's felfalatozza mind a' prédát mind a' tolvajt. Megpillantja ezt egy róka, 's látván a' kövér állatocskát: Be jó falat! így szól magában, ezt ugyan hasamtól meg nem tagadom: a' nélkül is felfalni ezt a' szemtelen állatot, nem egyéb mint a' szegény egér' halálát megboszulni. Így szólván nagy vígan megeszi. Azonközben odakullog egy farkas... és a' róka megkapja a' maga részét: mert farkas mester, mint szigoru casuista, több vétket meg akara benne büntetni. Ez a' róka és ezen farkas sok hadi borostyánnal megkoszorúzott hőst, sok igazságtalanságok' helyrehozóját képeznek, kik mint minden tudja karddal pusztítva vándorlanak a' földön, az emberi nemzet' holdogságára.

52. DES HOSPICES *des enfans trouvés en Europe et principalement en France, dès leurs origine jusqu' à nos jours.* Pár

M. Bern. Ben. RÉMACLE. Ouvrage couronné par l' acad. roy. de Gand, de la société acad. des sciences é lettres de Maçon etc. Paris, 1838. 405 l. 8-adr. — Ára 4 for. 30 kr. e. p. A' párisi Société des établissemens charitables által feltett kérdés így szól: „Megismertetni a' talált gyermekek' állapotját, historiánk' különbféle korszakaiban, megvizsgálván a' törvényhozást, ennek 's a' szokásoknak befolyását: kipuhatolni a' talált gyermekek' száma' nevedésének okait 's azon rendszabályokat, mellyek által ezt meg lehetne akadályoztatni, öszvehasználván Europa' főbb nemzeteinek törvényhozását 's ezen különbféle törvényhozások' eredményeit; előadni végre a' legelfogadhatóbb módot a' talált gyermekek' megtartására, felnevelésére 's a' társaság' hasznos tagjaivá képzésére.“ — Remacle ur ezen kérdést oly helyesen felfogta, 's oly teljesen merítette ki, hogy munkája legjelesebb mind azok közt, mellyek eddig ezen tárgyrol' irattak. Szerző a' talált gyermekek' intézeteit a' keresztyénség' első koraiába teszi át. Megvalósításai ezek' véleménye szerint ezen isteni szavaknak: „Ha egy anya gyermekét meghazudtolná, én magam viselendem annak gondját, én nem tagadom meg őtet.“ (Esaías XLIX, 15). A' 7-d. fejezetben előadja a' szerző az Európában uralkodó véleményeket a' lelenczházak felöl 's két szakasza osztja a' statusokat, a' szerint a' mint a' különbözö kormányrendszer helybehagyja vagy kárhóztatja a' lelenczházakat. Vizsgálata alá veszi a' romai statusokat, Nápolyt, Toscanát, Spanyolországot, Portugalliát, Oroszországot, Austriát, 's némi kedvel mulat, a' Bécsben uralkodó rendszeren, fogadni az aszszonyokat éjjel és nappal, oly név alatt mint nekiek tetszik, csakhogy igazi nevéket egy bepecsételt levelkébe feljegyezzék, a' történhető halál' esetére. Ezen szokás van behozva a' majlandi lelenczházba is (Ospizio di S. Caterina alla Ruota). Azon statusokra menvén át, mellyeknek rendszerök, lelenczházakat nem enged, Angolhon' példáját taglalja 's Chalmers' és Naville' tekintetökre támaszkodva megmutatja, hogy a' törvénytelen gyermekekre tett költség (melly a' parochiák' terhe) a' pauperismus' egész költségének egy tizedét teszi vagy is 17,416,495 frankra megy, melly summa nagyobb mint a' lelenczekre tett költségek Franciaországban. — A' szerző erővel és szerencsével czáfolja meg azok' véleményét, kik a' lelenczházakat, nem csak szükségteleneknek hanem az erkölcsökre nézve szomorú következesüeknek is tartják.

53. ENCICLOPEDIA storica, ovvero Storia universale comparata e documentata. Opera originale italiana. Storia universale scritta da CESARE CANTU. Torino, 1838—1839, Baglione, Melanotte e C. 8-adr. Minden 32 lapnyi füzet' ára 50 ol. cent. — Az egész régiségben úgy látszik senkinek sem forgott elméjében egy oly roppant munkának írása, mint jelen munka, melyhez képest Diodorus' könyvtára semmi. Ha a' régiek

nem tudtak egy illy munkát képzelni, a' mostaniak előtt lehetlennék kellene annak látszani, látván — mennyire megszapordtak a' századok' lefolyta alatt az anyagzatok, új népek, új political rendszerek, annyi művészségek, annyi tudományok, 's két világnak kelleitvén egészen leiratniok. Ezekhez járúinak az új tanok, mellyek szerint nem elég hogy a' történetirő semmi hamisat ne mondjon, semmi igazat el ne hallgasson, hanem megkívántatik hogy a' történetirő felelevenítse lapjain az időket és népeket mellyekről szól, hogy áttegyen bennünket a' lettdolgok' kortársai közé, hogy hallják azt, mit ők azokról gondoltak, fentartván mindazáltal az ítélőtehetség' jogát, olly ítélet' hozására, melly korunk' philosophiájával megegyezik. Olly nagy a' dolgok' soksága, 's a' studiumok' száma, hogy Villemain szerint, most midőn a' világot jobban ismerjük, egy író sem fog maga közönséges historia' irásával próbálkozni meg. A' híres francia író azonban nem akarta ez által némely új kori történetirők' nagy dicséretreméltó 's 's valóban hasznos munkáit kárhóztatni. Ki nem tartaná egész Europa' hálájára 's becsülésére méltóknak Schroeck', Rotteck', Schlosser' Heeren' munkáit? Ezen munkák az ifjúság' vezérlésére szánvák 's e' tekintetben megbecsülhetlenek. De sokkal nagyobb terjedelmű azon munka, mellyet Pomba könyynyomatató kihirdetett, mellyben t. i. mind az befoglaltassék mit egy tanítónak tudni kell, hogy a' történetirást jól taníthassa, 's mind az mit egy ifjúnak meg kell tanulnia, hogy azzal teljesen megismerkedhessék. A' munka két sorzathból álland, egyikben elbeszélés, másikkban tanuirományok foglaltanak; egy chronologia; egy diplomaticus codex; a' leghiresh emberek' életirása; a' szép tudományok és mesterségekről értekezések és példányok; néhány darab régiségtan, philosophia és vallástan; egy darab katonai dolgokról 's egy sorzat felvilágosítások és jegyzések. Pomba ezen nagy terv' kivitelét Cantu urra bízta, mi annál nagyobb csudálkozást gerjeszthet mivel Cantu ur fiatal ember 's mivel a' literatura' több ágaival foglalatoskodik 's mivel ismeretes dolog magának Cantu urnak nyilatkozásiból, hogy ő a' történetirást nem szokta összeczavarni a' compilatióval. Azonban mivel egy embernek, bár mi fáradhatlan szorgalmu, bármí szerencsés elméjü 's bármí hosszú életü legyen is, lehetetlen az első forrásokot mind megvizsgálni, egy hasonló tervü historiai munka' hitelességére csaknem elmulhatlan, hogy mindenkor megneveztessenek az írók, kik forrásul szolgáltak. Ez által elkerüli az író a' plagium' vádját is 's nagyobb bizodalmat gerjeszt azokban kik az emberi elme' lehetőségét meg tudják mérni. 'S ez az mit Cantu' munkájában már első tekintetre helyeselni nem lehet. Mert Cantu ur félre akarta vetni azon kérkedékeny játékot, minden lapot idézésekkel önteni el, 's ezen indítóok helybehagyható volna, ha az olvasó el tudná magával hitetni, hogy ő mindent az első forrásokban lá-

tott és tanult, hogy egyik vagy másik íróból csak akkor irt ki valamit, midőn végirejárt hogy az mindenek közt legjobban ki-merítette a' tárgyat. 'S ha ezen szempontból indulva vizsgálja a' critica jelen dolgozást azt találja, hogy Cantu ur sokszor egész fejezeteket lefordított más munkákból a' nélkül hogy a' forrást csak egy szóval is említette volna, hogy sokszor a' compendiumot még rövidebbre huzta 's hogy sokszor felállított elveitől eltávozik, 's magának ellentmond ha szinte ezen csudálkozni nem lehet is illy roppant 's csaknem bihetetlen sebességgel vitt munkában. Hiányzik szerző' munkájában a' lettdolgok' szorgalmatos és jólrendezett elbeszélése is, mellytől függ a' historia' igaz ismerete. Sokszor fontos ismeretek' hiánya miatt az elbeszélés tökéletlen és homályos, sokszor a' sietség miatt szembeszökő hibák maradnak. Mind e' mellett is teljes dicséretre méltó Cantu ur' elméje, tudománya és csudálatos munkássága. Ha sok helyt nem emelkedik is fel eléggé munkája a' mostani critica' magasságához ; ha sokszor úgy tetszik is hogy a' fő munkák előtte ismeretlenek, de tagadni még sem lehet, hogy az magában gazdag ismereteket foglal, az új tudós és philosophicus írók' nyomain. A' szük hely nem engedi a' minden esetre nevezetes munka' fogyatkozásit és érdemeit illőleg kiemelni. —

A. B. P.

ÁTTEKINTETE

A' KÜLFÖLD' LEGÚJABB

HADI LITERATURÁJÁNAK,

BEVEZETÉSÜL EGY PILLANAT A' MIÉNKRE IS.

Folytatás.

VII. *Oesterreichisch militärische Zeitschrift Jahrgang 1840.*
 Bécs, 12 füzet: Szerkesztője *Schels Ker. János*, őrnagy.

Már 30 éve, hogy egyenlő szorgalommal, pontossággal jelenik meg e' nagy becsü folyóirat; többen bár állítani akarják, hogy az utolsó évek' füzetei tartalmának nincs többé annyi belbecse mint volt az előbbieknak. De a' nyári tikkasztó hőségben mellyik forrás nem veszt vize' bő csörgedezésében? A' hadtudománybani újabb felfedezéseknek csak a' háborúk kölcsönözhetnek újabb meg újabb erőt, az egymásra következő harc-események bővíthetik csak a' hadtörténetirő' buvárkodásait, hosszas béke időben terméketlen a' harc' mezeje, ilyenkor a' teremtő elnék szelidebb tudományokhoz simulnak, maga a' hadiállomány is egészen más irányt nyer, és a' hol figyelmenlül elhanyagoltatik, ott költséges hasztalan testületé fajul; mintha bizony egyéb hivatása nem lenne a' katonának: mint templom és ördiszleteken, vagy nagyobb czélszerűtlen manoeuvreknél az össze csődült nézők előtt katonásdit játszani? kiczirkalmazott tactlépéssel törökzene mellett valamely nagy úr előtt hosszant elvonulni? De *Schels* őrnagy' hadi folyóiratát hanyagság bűnével nem vádolhatjuk, mellyik korosabb férfi mondhatja el azt, hogy ő aggnapjaiban is olly élénk szorgalommal fekszik a' tudományokon mint feküdt fiatal korában; mert az elne' vidorságát tikkasztó meg-szaporodott évek fogyasztják a' tehetőséget, szaporítják az élet' gondjait, de mint mondám *Schels*

örnagyot így nem vádolhatjuk, ő most is oly szorgalommal folytatja szerkesztő hivatalát mint annakelőtte, azonkívül minden évben olvasunk tőle saját értekezéseket, minden évben szaporítja a' hadi irodalmat külön kiadott beces munkáival.

A' fent megnevezett folyóirat' múlt évi tartalmát említés nélkül nem hagyhatjuk, tartozunk ezzel az egész hadivilág előtt elhárult folyóirat' becsének, tartozunk *Schels* őrnagy fáradszaktalan szorgalmának, kiterjedt tudományának, hadi és polgári világ előtt ismértes fényes érdemeinek. Magasztalásomra, dicséretemre—tudom azt—mics szüksége sem *Schels* őrnagynak, sem folyóiratának, ki vívták ők már mind ketten koszorúzott érdemeiket; de helyzetem, és hivatásom úgy hozza magával, hogy czután e' sok oldalú encyclopaediai munka' tartalmával az olvasó közönséget megismertsem. úgy mint:

A' HADI TÖRTÉNET' SZAKÁBÓL.

1. *A' szövetséges nagysereg' harczmunkálata Páris ellen 1841. Páris melletti ütközet' térképével.*

E' hadtörténeti iratot maga a' szerkesztő folyóirata' 1836 folyamának—dik füzetében kezdé kiadni, az óta minden évben jelenik meg belőle szakaszonként ütközeti térképekkel valami, most pedig az előfizetés' utján az egészet szándékozik külön kötetekben közrebocsájtani. A' dolgozat érdekes, a' vas szorgalmú szerző több hiteles kütfőt, több hadtudósok' munkáit használta sajátja' tökéletesítésére. Láthatjuk ebben miként küzd a' század oriása az ellene összecsoportozott viharral. A' szövetségesek' közt munkálatuk' tárgya a' Rajnán átkelés után nem volt többé Franciaország, hanem maga *Napoleon* és *Paris*, hogy az elsőt annál hamarébb elyomlássák, az utóbbit úgymint a' fővárost, hol összepontosulva volt, most is van van a' francziák' közérdeke, kellett meghódítani. Láta és tudta *Napoleon*, szétszaggatott harczmunkálatival, majd minden alap nélküli mozgásaival igyekezett a' szövetség^{es} sereget a' párisi nagy útról más fele irányoztatni, de a' szövetségesek nem hagyák magokat tévutakra esaladni „*Csak Paris ellen*“ volt a' jelszó, a' kívánt kifizőtt siker elsem maradhatott. Ez időszakban látjuk a' hízlegőktől meg élteben *nagynak* kiíratott *Napoleont* népe közepette, melly mindent kész volt tenni érte, véres izzadt várakozásban hitte a' hányszor ígért, a' tömérdek áldozatokért gazdagon kamatozó béke valahárai b. következtését, közepette hadseregének, mellynek időlja egyedül a' császár volt, mindinkább öszébb törpüve, 's végre mint egy a' koczka asztalon mindenét vesztett játékosat a' tették' színéről lelépni, és az universalis monarchiának a' *fontainebleau* *tragoediában* valóságos drámahősként

véget vetni. Látjuk miként boszulta meg Napoleon' buktával magát az uralkodása alatt kúpadra hurczolt szabadság, miként bűnhődött a' határtalan gőg, mikép aláztatott meg a' népek' zsírjában hízott, 's gazdagodott *parvenu* család, melynek improvizált monarchiákká lett tagjai egyenként a' princípálissal a' trónról lehullottak. Ez érdekes történeti irat nélkülözhetlen adatokat nyújt azon rendkívüli események' valószínűbeni leírására, mellyek 1812—1815 a' világ forgásának mostani irányt adák, mellyeknek bekövetkezniök kellett, mert természetelleni alakban a' világ' köz alkotmánya soká nem maradhat.

2. *Portugallia ellen tett 1832iki vállalat' leírása.*

Folytatása ez a' Milit. Zeitschrift 1833 x. és 1834 1. füzetében megjelent értekezésnek. Mindenki ismeri *Dom Pedro* braganziai herczegnek a' trónbitorló és zsarnok *Dom Miguel'* megbuktatására, *Donna Maria'* jogainak támogatására, és a' letiprott alkotmányi szabadság' visszaállítására, kezdetben több tekintetben veszélyes, folyamatában kétséges, de végzetében olly dicső vállalatát. E' sok oldalról nevezetessé lett *Spanyolország'* és Don Carlos' sorsát is magába sodró eseményt figyelmes szemmel kísérte végéig a' státusférfi, szinte úgy a' katoná is. Az újságlapok tömvék a' harc, és diplomaticai események' leírásával, több író vállalkozott e' történetet minden oldalról felvilágosítva, az olvasó bírálatára bizni, a' többi közt *Loyd Hodges* angol ezredes is. Ennek jeles munkáját *Rorecz Albrecht* cs. k. hadnagy szabadon fordítva németül kiadta. Ref. szerencséje ugyan nem volt Hodges' munkáját olvasni, de a' fordítást összehasonlítva más munkákkal, hírlapi tudósításokkal, azt hitelesnek, és a' későbbi történetírókra nézve gazdag kútforrásnak bizvást ajánlhatni.

3. *A' francziák' vállalata Konstantine ellen 1836 és 1837. a' város vidékének térképével.*

Tudjuk azt minő harcfooglalkozásban vannak a' francziák éjszaki Afrikában 1830 óta, álmélkodunk, hogy mind annyi ember és pénzbeli tetemes áldozatok' daczára, ellenére a' parlamentben gyakran kijelentett képviseleti antipathiának a' kormány elnemi csüggedve folytatja a' benszülettekkel a' bírtokfeletti harczot. Egy parancsnok a' másikat váltja fel a' súlyos kormányzatban, de még eddig egyike sem vitte magával Afrikába a' titkot: mikép lehessen az elfoglalt térföldön a' franczia uradalmat szilárdul megalapítani. A' francziák' uradalma mindig még mulékony. *Abdelkader* emirnek vezérlete alatt a' benszü'öttek

merényletei ha még vég sikert nem értek is, de legalább a' francziák szüntelen zaklatvák. a' folytonos marsokban; az öldöklő apró harcban kifárasztvák, a' tervezett gyarmatosítást létre nem hozhatták. A' statusférfi méltán kérdeheti: mi okból a' sok vérfecsérlés? miért ez oriai költség? mert az eddig ott történtek valószínűvé teszik, hogy a' légycesapóútes miatti boszún kezdődött harc aligha végre is dugában nem dől, mert ha feltehetjük is, hogy végre sikerülne a' benszülöttekkel meg egyezkedni 's így az elfoglalt föld' tettleges birtokába lépni, ki tudja a' csatornántúli diplomatia türendi-e azt? vagy nem kívánnak-e majd a' tenger' urai is az úgy nevezett *birtok elle:súly' fen-tartására* néhány ezer négyszög mértföldnyi tért Afrikának valamellyik partján? Az orosz sem szeret a' birtok egyensúly szerinti elfoglaláskor üres kézzel maradni, majd ő is kiézikalmoz magának a' fekete tengerparton, és még beljebb kis A-ziában, csuda lenne ha a' dunaparti két oláh tartományt nem, egy kis területet. Austria sem maradhat illy igazságos követelés alkalmával a' három első hatalmasságnál hátrább, ő könnyen is részesülhet az osztályban, mert birodalma határos a' törökkel, de annál nehezebb leendő a' porosz követeléseit kielégíteni, 's így ki tudhatja mit szülend még a' légycesapóútes? nem leendeneke annak még komolyabb, és csattogóbb ütések eredményei? Dé hocánat e' kitérésért! Elég most azt említenünk, hogy a' francziák még most-is 11 év óta birkoznak Afrikában, és ha más haszon nem járulna is ez elfoglalásból francia honra, legalább a' dicsvágy szonját némileg kielégítheti az azért élő haló mozgékony nemzet, a' szünteleni harcban edzheti népe' erejét, a' táborozásokhoz szoktathatja, és egy nagy komoly fegyvergyakorlatot tarthat minden évben Afrika sivatagain.

Illy érdekes fegyvergyakorlatot tartottak ők midőn 1836 és 1837 évben Konstantine' falai alá jutottak. Az első *Clauzel* tábornagy' vezérlete alatti vállalat, vele a' fiatal *Nemours*, nem sikerült; de hasztalan még sem volt, okultak a' vezérek, hogy az előre figyelés a' háborúban szükséges még ott is, hol a' veszély valószínűtlenebb mint egyebütt, hol kevésbé gyakorlott néppel kell megverekednünk, okult a' sereg mikép kelljen közepette ellenséges népeknek, a' legkellemetlenebb időviharban, majd mindenben fogyatkozást szenvedve, éjjel nappal az üldöző vadesordától zaklatva, a' tönkre jutástól a' rendtartás a' minden helyes' lelke által: a' szigorú hadfenyíték, e' támaszték pontja által a' hadiálladalomnak, a' szilárd engedelmesség, a' katonának e' legdicsőbb tulajdona által, a' minden nap megújuló, minden lépten nagyobbodó veszélyből is megmenekülni. A' másodszori vállalat ellenben *Damremont* altábornagy kormányzata alatt, a' francziák' hatalmába ejté a' várost, vesztességök tetemes volt, és mint tudjuk a' fővezér *Nemours herczeg* oldala mellett, ki el nem rejtvenne a' mult évi veszélyben

forgásról, e' hadévben is mint dandárnok az afrikai hadseregnél jelen volt, esett el, de dicsőséget arattak eleget, a' gallusok bebizonyíthaták lelki bátorságokat, kifenhették az évelőtti rozsdát díszfegyverökön, és ez már kelletnél elégebb olyanpé-
re nézve mint a' francia E' két nevezetes vállalatot gyakorlott tollal festi *Streffleur* az említett folyóirat 2 és 3 füzetében; forrásai, melyek szerint dolgozott, valók, 's történetiek. Az egésznek könnyebb felfogása végett egy szép térkép is — Constantine vidéke — van az értekezéshez csatolva.

4. Kalabriának állapota az 1821-diki villongáskor.

Csőrích kapitány, e' rövid értekezés' írója maga is jelen volt ezen hadjáratnál, mely 1821-ben a' silány kormányzat ellen fellázadt nápolyiak ellen Lombardiából *Frimont* hadvezér parancsa alatt kindult. Majd minden csata nélkül szétfuttott az austriaiak megjelenésekor a' nápolyi sereg, újra bebizonyította gyávaságát mint 1815-ben *Murat* király alatt, ki személyes bátorságát tekintve, többet ért egész fegyveres népénél, tanuságul, hogy a' melly nemzetben kifejtetlen a' harczerény, a' mellynek lelkuete' tulajdonában n' ncs hadászszellem, hol nincs férjfiás bátorság, jellemében nyoma sincs a' hadra természeteknek, hol hanyagolva parlagon hevernek a' hadtudományok, az olly nemzet meg nem érdemli a' szabadságot, nem a' függetlenséget, mert azokat védeni, minl sajátját oltalmazni, nem tudja, nem bírja; az olly nemzet vagy gyermek korban van még, vagy elaggott vénné vált, így gyámra van szüksege, magát kormányozni képtelen. *Csőrích* leírja Calabriát, védfalát Nápolynak, melly szirteket egy maroknyi elszánt harcös ügyes vezér alatt sikerrel oltalmazhatna sokkal nagyobb, erősb ellenség' benyomása ellen. De ezen természeti erőseget is csata nélkül elhagyták a' gyávák. Szégyen fejökre! A' könnyen lett győzteseknek nagyobb erejükbe került a' forró éghajlat' bágyasztó légével, a' nehéz marsok' fárasztó súlyával küzdeni, ök 70 nap alatt a' legroszabb idöszakban, járatlan úton, ösvényeken, a' legmagasabb hegység közt, legszorosabb völgyekben, meredek szikla falu tömrökben 588 olasz mérföldet tettek soha fel nem bomlott rendben.

5. Daun gróf' harczmenete Nápolyba 1707-ben.

Az utolsó habsburgi spanyol király *II. Károly*' 1700, novemb. 1. bekövetkezett halála, trónkövetelési harczot támasztott, melly egész Európát felfegyverkezteté, 13 évig folyt ez vizen, szárazon változó szerencsével. Hány ezer ember hullott

el? hány ezer békes lakost sújtott a' háborúval nyomban járó sanyarúság? hány milliók emésztettek meg az adózók' véres veritékéből? hány virágzó helység borult lángba? csak azért: ki legyen király Madridban: a' francia *Bourbon Fülepe*-e, unokája XIV. Lajosnak, vagy pedig habsburgi Károly herceg-e I Leopold császár' másodszülött fia? Mind a' két résznek voltak frigyesei Spanyolhonon kívül az europai hatalmasságok közt, voltak párthívei bent az országban is. 1706 nyarán *III. Károly* már birtokában Spanyolhon' egy részének a' esászárnál szorgalmazta, hogy számára *Nápoly*, szinte a' spanyol örökséghez tartozó ország, foglaltatnék el. Több akadályok mutatkoztak e' kívánat ellen, végre csak ugyan *Savoyai Eugen* herceg' közebe járultával es. k. főhadiszernök *Daun graf* parancsa alatt 1707, Aprilis 26: 10,000 főnyi erős austriai sereg Finale di Modenánál összecsoportozott, 's onnét megindult *Nápoly*' elfoglalására, a' mi szerencsésen sikerült is. A' spanyol örökösödési háboru e' nevezetes episodját *Heller* tábornok kapitány, az austriai hadarchivum' okleveleiből hiteles adatokat szedve, tudományos pontossággal az érintett folyóirat' 4 és 5 füzetében közre bocsátotta. A' hadi történetek' tudására igen becsés értékezc's.

6. 1708ki hadjárat Spanyolhon- és Portugaliában.

Ismét egy episoða a' spanyol örökösödési háboruból, írója ugyancsak *Heller* kapitány. Kezdeté az 1708d. hadjárat. Maga *III. Károly* király jelen volt, személyes befolyásával akart a' szövetségesek' részéről hanyagul folytatott háborúnak élénkebb lökést adni. A' szövetségesek' harczmunkálati alapja Barcellona, a' franciaiké pedig Madrid volt. Károly' főhadvezére *Stahrenberg Guido gróf*, Bourbon Fülepe pedig az *Orleans herceg*. A' szerzöt figyelmes szorgalom, történetirői valóság' szeretete vezérlette az egész előadásban. Korszakokra osztja a' hadjáratot. Az 1ső tartalma: Hadjáratí készületek — Harczmunkálati terv. — Az ellenségeskedés' kezdete előtti hadállása mind a' két félnek. — A' 2-diké. Tortosa' megtáborlata, és elfoglalása a' franciaik által, Tortosa vidékének térképével, és hadtekintetbeni leírásával. — A' bekövetkezett hőség miatt a' seregek' pihenőtanyákra szállanak — A' 3-diké. *Noailles* herceg harczmunkálata Ampourdamban. Szövetségesek elfoglalják Minorkát. Tortosa meglepetése, melly alkalommal a' szövetségesek egy éjjel berohantak a' nem eléggé figyelemmel őrzött városba, a' külváros' erősségeit elfoglalták, a' közebe jött éjzavarok miatt a' megkezdett merényt olly gyorsan nem folytathatták, a' harcz mindinkább nehezebbé lön, hajnal' felderültével a' magát rendbeszedte őrsereg küüzte a' szövetségeseket — A' 4-diké: Portu-

galliai hadjárat. Átnézete III Károly helyzetetésének az év' végétével. Végre mi történt az évben a' haború' más harcziénén is.

7. *Maximilian főherczeg, később római király hadjárata Alnémethonban VIII. Károly francia király és a' slandriai lázongók ellen 1480 — 1493.*

Maga a' szerkesztő szokott szorgalmával előadja folyóiratának több füzetében mind azon hadjáratokat, melyeket *Maximilian* főherczeg, később mint római király alnémethonban folytatott. Midőn harczeseményeket hadi folyóiratban közrebocsátunk, tán nem kellene olly hosszú historiai részletességekben veszteglenünk, tiszte ez a' historiaiírónak, ellenben az egyes ütközeteknél, 's vállalatok' leírásánál bővebbek lehetünk, kell is hogy legyünk, ha azokat hadtudományilag fejtegetve, rostálgatva tanuságossá akarjuk tenni. Ez a' mi individualis észrevételünk.

8. *Törökháború. 1689.*

Leopold császár király győzelmes hadai 1688 *Lothringen* Károly herczeg' parancsa alatt Magyarhonban, *Veterani* grófé alatt pedig Erdélyországban több 's nevezetesebb elfoglalásokat tettek. Nándorfehérvár, Orsova, Lippa, Lugos, Karansebes a' császár' birtokába jutottak; a' kiéheztetett Sziget is megadta magát; Kanisa, Nagyvárad, Temesvár megtámadtatvák 1689 Lothringen a' sereg' kormányát átadta *Lajos badeni örgrófnak*. Minő előmenetelt tett a' császár' fegyvere badeni Lajos alatt, leírja *Vallon Dezső* főhadnagy' jelen értekezésében. Servia, Bulgaria meghódolt a' botcsinai és nissai fényes győzelem után, Albániát is, *Piccolomini* general meguyervén a' lakosok' hajlandóságát, feltételesen a' császár' érdekébe hozta. De midőn a' bölcs hadvezért a' fejedelmi parancs másfélre rendelte, a' parancsnokságot átvette *Holstein* herczeg, ingatag lábra jutott Albániában a' császár' hatalma, mert a' herczeg durván bánt a' lakosokkal, nagyobb adót halmozott az úgy is szegény hegyes tartományra, a' fegyveres nép közt a' hadfényíték mindinkább gyengült, egy kihágás a' másikat érte, a' földnépe kiméletérti folyamodása ki nem hallgattatott, nőttön nőtt az elkeseredés, még csak az albániai érsek tudható a' fellázadt kedélyeket lecsillapítani. De végre midőn dec. 8-kán az érsek is meghalt, közbenjáró a' nép és a' herczeg közt már senki, és midőn egy alkalommal a' herczeg szóvita közt egy albániai főnököt pistoly lövéssel megsebesített, nem leheté többé az elkedvetlenül népet feken tartani, itt 's ott ellenszegülések történtek a' herczeg' parancsára, több összeverekedések a' katonaság és földnépe közt. Illy durva

soldateskai bánásnak szomorú következtései lettek, a' törökök egytértve az albániaiakkal januar. 2d. 1690. megtámadták a' császár' népét, mindjárt az első összeütközésnél az albániaiak seregétől elhagyák a' császár' zászlóit, a' törökökhez szegültek, 's így történhete; hogy a' *Strasser*' vezérlete alatti hadsereg egészen lekonczoltatott. Mivel pedig a' durvaság többnyire gyávasággal párosul, a' herczeg seregétől megrémű ve futásnak eredt, Nisába vette magát, de ott sem vélt bátorságot, e' várat is féltében elakará hagyni; de még jókor érkezék oda Veterani gróf, ő vette át az ügyetlen kézből a' kormányt, helyre állítá az elhanyagolt hadfenyitéket, helyre az albániaiakkal egytértést, 's csak így vezethette vissza a' császár' népét az előbb elhagyott procopiai, pristina, és perserini tanyákra.

9. *Soult francia hadvezér (most miniszterelnök) Genua elzárása alkalmával elfogattatik, 1800, Majus 13.*

Rövid de igen érdekes előadása egy harc-scenának, mellyen mind a' legyőzött, megsebesített, és elfogattott *Soult* generál', mind a' győzelmesek lovagias jellemök kitünőleg lefestvék, annál inkább is megérdemlené az egész tartalmában közlést, mivel honfiaink is esatáztak a' téren a' mit ha ez alkalommal emulasztunk is, de máskor igaz örömmel telyesítendjük azt.

10. *Olaszhoni hadjárat 1746. piacenzai ütközet' térképével.*

Egy episod az ausztriai örökösödési háborúból olaszföldön, a' piacenzai ütközet (Junius 16) környülményesen előadva, világosabb felfogás végett az ütközet' térképe csinos könyomatban az értekezéshez csatolva.

11. *Adatok az 1812-ki hadjáratához oroszföldön.*

E. V. maga is orosz hadvezér, osztályparancsnok az örökké nevezetes 1812-ki francia-orosz háborúban, igen sok olly felvilágosító adatot közöl, mellyek nélkül az évi harc-események' okát teljes valósággal kinyomozni aligha tudnók. Ő még 1826 szándékozott értekezését az őst: milit: Zeitschrift érdemes szerkesztőjétől megkeresve, kiadni, de még akkor mint maga megvalja a' vélemények több tekintetben olly annyira szenvedelmes pártrahajlók voltak, hogy azokat némi érdek veszélyeztetése nélkül közre bocsátani nem leheté. Az-

óta ugyan az értekezés érdekének hecsében némileg vesztett de azért tartalma a historiának megis tulajdona maradt, a mellytől azt elvonni nem szabad. Köszönettel tartozik tehát minden történet, kivált hadtörténet buvár mind E. V. nek a nevezetes adatokért, mind pedig Schels őrnagynak, hogy azt folyóiratában közölte.

12. *A szövetséges oroszok és poroszok szaguldózsai 1813-ban az Elbe' bal partján.*

Május 2-ikán a groszgörscheni, ugyan azon hó 20 és 21-ikén a bautzeni út közetet 1813-ban Napoleon nyerte meg. Az első veszteség kényszeríté a' szövetségeseket Elben át, az utóbbi pedig Spré, Neisse, Bober, kueisz, és Kaczbach folyokon át hátrálni, a' francia sereg így győzelmesen ismét Sileziába előre nyomult. A' június 4-iki fegyver nyugvás egy ideig megszakasztá több véres tusák' vonalát. Julius huszadikáig köttetett ki a' nyugvás' tartossága, multával ennek 6 napra a' harez üzenés után kezdődjenek az ellenségeskedések. Elkülönözési vonalak húzódtak a' két ellenfél' tanyái elválasztására. Azon szaguldó seregsoportoknak, mellyek a' szövetségesek' visszayonultakor az Elbe' bal partjára a' francziák' nyugtalanítása végett, ismét előreküldettek, a' szerződés szerint június 12-ikéig az elkülönözési vonal megé kellett vonulniok. Több illy szaguldó csoportok legélénkebb munkásságban voltak, és kiküldetésök' céljának tökéletes értelemben megfelelték, az ellenség háta és oldala megett szüntelen portyáztak, a' francziák' és szövetségesek' egyes apróbb seregeit meglepték, élelmi és hadszerei szállitmányaikat elfoglalták, szóval több tekintetben tetemes veszteséget okoztak. Illy szaguldó csapatokat vezérlettek: *Colomb* porosz őrnagy, kiküldve 7 majus éjjelén Meissen melléki táborból; *Lützow* szinte porosz őrnagy, híres szabad vadászaival, köztök szolgált, halt is a' halhatatlan híru' s nevü *Körner Tivadar* költő is; *Borissow* orosz alezredes 150 dzoidással, és 1 pulk kozákkal. *Czernüseff* és *Woronzoff* orosz generálok. Ez öt szaguldó parancsnok' tettei fénybetükkal állnak feljegyezve a' hadi történetben, tanúságul mennyit vihet végben a' lelki éberség, fáradhatatlan szorgalom, és a' fenyték' fentartása a' fegyveres sereg közt, milly nyomatékos hasznót hajthat a' jól vezérlt apróharez a' hadmunkálat' egész tervére.

13. *Apró harczesetek.*

Ugymini Holitz és Wüsternitz melletti csata június 17. 1758; ehelsbergi tusa május 3d. 1809; és Charenton elfogla-

lása martius 30: 1814, a' magyar granátosok által *Kurcz* kapitány vezérlete alatt.

14. *A' hegyskoti ezerek' eredete, jelleme, és hatósága az angol hadseregnél, Ashertől.*

Nevezetes jellemí festések ezek a' hegyskoti gyalog ezerek' ellenségelőtti tetteiből. Milly tanuságos igazság, hogy a' melly nép kinem vetkezik nemzeti jelleméből, annak eredeties magaviselete mindenkor dicséretes, erényes, nincs a' megfertőztetve semmi szeny által, az elfajultságnak, korcsosodásnak csalhatatlan bélyege a' pulyaság. E' rövid értekezés kölcsönözve, *Stewart Dávid Sketches of the Highlanders of Scotland* sat: czimü munkájából, nem csekély becsü olvasmány.

B: A' HADTUDOMÁNY' SZAKÁBOL.

1. *A' literatura' hasznos befolyása a' fiatal katoná' szellemére és jelleme' kiműveltetésére.*

A' szorgalom és becsületesség elég az egyszerű polgár' korlátozottabb cselekedeteinek, és foglalatosságainak sikerítésére; ha ezen tulajdonokhoz még szakismeret, kötelességi hűség, és hivatalos pontosság is járul, kész a' tökéletes tisztviselő. A' művész' lángesze ideálokat teremt, és termékeny képzelő tehetségének szüleményei közt saját szép világában él. A' tudós bűvárkodva hat a' természet' titkaiba, a' világ' rendszerébe, és földünkön minden ismeretekbe. Az emberi társaságban mindenkinek megvannak kötelességei azok' nehezebbek vagy könnyebbek, de senkié sem olly súlyos, annyi áldozatokkal, maga megtagadásával olly annyira szorosan egybenkapcsolvák, mint a' katonáé. Midőn az ő szellemi és testi ereje, legjobb akarata, tulságos megerőltetések által elfoglalvák, csüggedeznek, lelki tehetségei elnyomatvák a' megfeszült fáradtság által hanyatlanak, ekkor kinek inkább szükséges mint neki a' belső felbuzdító ösztönszó, midőn a' legbátrább is a' golyók' záporában az ezerféle halál' és meg-béníthatás' halavány képe előtt valami elnemfojtható horzalmat érez, kinek szükségesebb mint neki a' maga feláldozására mindenkor kész eltökélet. Ezen felbuzdító belső ösztönszót, ezen mágusi erővel magával ragadó kész eltökéletet *magasztalt lelkesedésnek* nevezzük. *Lagusius Miklós* kapitány, jelen értekezésében azt előre bocsátván, folyamatában bizonyítja, hogy a' fiatal katoná az annyi nagyot 's dicsőt szült felmagasztalt lelkesedésre, (mivel az egy ember' lelkiületében sincs csupán a' természettőlí kifejlődésben,

ha bár az egyik fogékonyabb is a' másíknál arra:) leginkább a' literatura által tehet szert. A' megdicsőült férfiak a' hazáért, 's fejedelemért bebizonnyított halhatatlan tetteinek; a' hajdan' hősei' minden veszedelmekkel megküzdő, a' haláltól nem irtózó, az erény' gyakorlataiban a' becsület érzetében állhatatos jelleműeknek 's a' t. olvasásával a' fiatal harcosz maga is hasonló tettekre buzdul, és kész leend, majd ha őt is komolyabb tettekre hívja az idő, hasonló felmagasztalt lelkesedéssel, saját javainak, 's még élteinek is feláldozásával általa annyira csudált 's dicsőültek' sorába lépni. Ennyi befolyása van a' classica i literaturának a' harczmezején végbeviendőkre! De a' békes 's barátságos társalgásban maga alkalmazhatása végett is tanácsos a' fiatal katonának a' literatúrávali megbarátkozás, szükség, hogy ő hivatalának szoros köréhez tartozó tudományokon kívül járatos legyen a' tudományok' más ágáiban is, mivel csak ilyenek' ismeretével léphet ő fel miveltebb tarsaságokban, a' hová tulajdonkép pedig a' fiatal katonatiszt tartozik. Az értekező így ajánlja fiatalabb bajtársainak a' hasznos és szép tudományokkál megbarátkozást.

2. *A' hadiállomány' mibenléte Görögthonban* 1833—1835-ig.

Asher főhadnagy használva a' „Geschichte Unserer Tage“ 20 kötetét—*Poucqueville* „Voyage dans la Grèce“ — *Maurer* „Das griechische Volk“ — *Thiersch* „L'état de la Grèce“ és más hasonló tartalmú munkákat, rövid de érdekes értekezésben leírja Görögthon' hadiállományát 1833-tól 1835-dig, midőn t. i. Ottó király 1835. június' 1-jén a' kormányzók' kezéből átvette az országlást.

3. *Apró fegyvertűz harczszekrényből és vartornáczról.*

Több legújabb várerősítési építményeknél a' védelmi harczszekrénynek kítőnő szerep tulajdonítottatik. Azok mind bombát kiállólóg boltoztatnakbe. Az illy harczszekrények jobbadán a' kigörbedő szög' árkába helyhezvék, tüzők oldalt szórhatólag munkálhat így tehát az árkok' igen nyomatékos védelme. Jelen munka részint a' harczszekrények' elkészítése, és használata módjáról értekezik, részint czélszerű utasítást ad: mikép lehet vartornáczokban és karzatokon folytonos tüzelésben maradni, és az ellenségnek ártani. *Dervent* főhadnagy e' szaktudományilag irt munkáeskáját más alkalommal egész kiterjedésében közlendjük.

4. *Közönséges figyelmeztetés a' külsapatokról.*

Kiküldött csapatnak, vagy röviden *külsapatnak* (Detachment) nevezük mind azon kisebb vagy nagyobb seregszertályt, a' melly egy nagyobb és önálló seregtől elválva különféle czélra u. m. az ellenség' háta vagy oldala megett azt nyugtalanítani, minden léptén kárt tenni, vagy pedig saját hátunkat 's oldalunkat az ellenség' illy külsapatai ellen oltalmazni, vagy élelemnemüket beszerezni 's több e'féle hivatalból bizonyos vagy határozatlan időre elküldetik. Mivel pedig a' külsapatok magokra hagyatvák, nagy fontosságú körben lépnek, azért hogy azok előrelátólag minden veszélytől mentve maradjanak, 's nehéz hivatásoknak a' lehetőségig megfelelhessenek szükség azokat olly vezetőkre bízni, kikben mind azon tulajdonok feltaláltatnak, mellyek csak lehetővé tehetik illy nevezetes szolgálatkörbeni hátor mozoghatást, mert ha az illy külsapatok' vezetői ügyetlenek, nem csak elhibázva a' czél mellyért kiküldettek, hanem még a' parancsok alatt lévő egész csapatok is életben, szabadságban veszélyeztetvék is. Azért nem lehet eléggé a' fiatal hadi tiszteknek szorgalmas olvasás által illy terhes hivatallal megismerkedni, súlyos kötelességökbe belé okólni. A' már egy ízben említett *Lagusius Miklós* kapitány czelszerűleg értekezik e' hivatalszakról, mellynek egész tartalmát más úttal e' folyóiratban közleni kötelességeink közé számítjuk.

5. *Tudósítások a' tüzérség' miben létéről Csehországban 1526-ig.*

Burian Tamás főhadnagy 's tanító a' bécsújhelyi hadi academiában ez értekezésben tudósítást ad: minő állapotban volt a' tüzérség,—ez a' mostani korban olly nagyszerű tudomány,—Csehországban a' tűzpor' feltalálásától 1526-ig midőn t. i. a' tüzérség' minden országban szilárdabb lábra kapott. Szerinte Csehországban *IV. Károly* császár már 1357-ben a' prágai polgároknak a' czéhek' rendszerítéséről kiadott parancsában azon mesterek is említettnek, kik tűzpor edényeket is készítenek. E' régiség utánni búvárkodót fáradságában következő munkák segíték elő u. m. *Scriptorum rerum bohemicarum Tomus III. Pragae* 1829 — *Zrizenj wogenske od pana Hagka z Hodetjna* 1413, — *Pana Waclawa Wlc'ka šikowanj gizdnjch pészich i wozu* 1490—1500. — *Časopis českeho museum.*

6. *A' német szövetségi 8-ih hadtest' harczgyakorlata 1840-ben.*

Mivel az 1840. évi Milit. Zeitschrift' 12-dik füzetében az értekezés bevégezve nincs, folytatása a' 1841. füzetekben jelent

meg, azért ezen nagyszerű fegyvergyakorlattal, majd midőn szerencsénk leend az ez évi *Mil. Zeitschrift*-ről szemlénket megtenni, megismértetjük az olvasó közönséget.

Egyveleg: *Főherczeg Károly* az austriai hadsereg' koszorúzott emlékü ősz tábornagya, kinek hadvezéri nagy tudományát, korának legnagyobb harcsmestere *Bonaparte Napoleon* is megismerte, fia *Fridrik*, mint tengerészeti tiszt fegyvertettének első kísérletét m. e. sept. 26-ikán a' megrohant és elfoglalt *Saida'* falain mutatá be, ott avattattott be az ifjú herczeg a' harcztapasztalt férjfiak' tisztos sorába. E' hír' hallására melylyik katonának, kivált kiknek szereneséjök volt az ifjú bajnok' dicső atya' kormányva alatt harczolni, nem melegedett fel szive? melylyikben nem támadt ama sejdítés, hogy Fridrik leend egykor a' cs. k. tengerészet' admirálja, kinek lobogója dicsőségben vetélkedni fog más nemzetek' már elhírtült lobogóival, mint atya' zászlói egykor a' szárazon győzelmekre, és a' veszteségekben a' harczbecsület' szeplőtlen fentartására vezérlették a' katonát. Az érdeklött folyóirathban, ha nem hibázok, maga a' fegyver alatt megöszült szerkesztő, festi gyakorlott kézzel az austriai hadsereg' érzéseit, és obajtásait *Saida'* falainak elfoglalása' hírekor.

Literaturai toldalékban 17 nagyobb vagy kisebb hadtudományi munkák és földabroszokról ad az *Oestr. mil. Zeitsch.* m. e. 12 füzete tanulságos hírlatokat és megismertetéseket.

Végezetre havonként tudósítást ad a' cs. k. hadsereg' személyzetében történt változásokról.

(Folytatjuk.)

Kiss Károly.

A' SPANYOL I R A L O M'

JELEN ÁLLAPOTJA *).

Első cikkely.

Rendkívüli azon iralmi mozgalom, melly jelenleg Spanyolországban mutatkozik, 's azon irány, mit a' polgárháború' bevégezése óta vesz, figyelmet érdemel érdekes és hasznos eredményei miatt, mik belőle a' spanyol nép' művelésére háramlanak. E' század' kezdete óta egész 1834 évig hazánkban csak ritkán jelent meg eredeti mű. Azon évek' feltékeny censurája gátolá a' képzeterő' röptét 's elkedvetlenité a' literaturai dolgozatok' izletét, mivel az író egész bizonyossággal tudá előre, hogy munkájának épen java marad a' censor' párkaollóján. És o ég, milly emberek voltak az olló' kezelésével megbízva! Barátok, tudatlanok és vakbuzgók ítéltek az életbölcesség' kérdései, udvaroncz-hízelgők a' történet' igazságai felett! — E' nyomorú állapot elbátortalanítá a' spanyol literaturát, de mivel heverni még sem akart, francia munkák' fordítására adta magát, a' mennyibe ezeket behozni szabad volt. A' tudományos elemi könyvekig minden iralmi szükség a' Pyrenék túli oldalról láttatott el, — regények- és színdarabokkal a' nélkül is. Ez utóbbira vonatkozólag, többször elérhettük azon örömet, hogy egy rég ismert spanyol falusi emberre új párisi szabásban akadtunk. Alig jelent meg egy év alatt 20—30 eredeti munka némi figyelemre érdemes — könyű árukat, mint vígjátékokat stb odaszámítva.

*) Daczára sok kiaggott nézetnek, figyelemre méltó közleménye egy született spanyolnak. A' magyar olvasó megszoká 's méltánylani tudandja az „estilo patibulario“ — forma senyvkékellő vergődéseket, miknek kaptájára a' „keresztén és hálványzó világ“ ei- de va nt reformatorai az „örült prosa“ 's hasonnyomatékú diszvirágok' pöffengő ürességeit utánnyefegik.

K a z i n c y G á b o r.

Csak az 1821- és 1822-diki év tett kivételt ez állandó literaturai terméketlenségben; de fájdalom, azon kor legtöbb irata a' politikai szenvedélyek' lázforróságát árulja el, mitől akkor minden fej lángola.

1831-ben a' képviselői rendszer' és nagyobb sajtószabadság' visszaállításával, rendkívüli vágy keletkezett iralom és olvasmány után. Az időszaki lapok megtörék a' pályát, és most rohan csak a' francia könyvek' özöne Spanyolországba. Mindenki Dumas', Hugo Victor', George Sand' stb fordításaira adá magát, 's a' ki többet bízott magában, e' corypheusok' szolgálai utánzatára. A' madridi színpadokon nem vala egyéb látható, a' Porte Saint-Martin' drámáin kívül; az úgy nevezett eredeti darabok nem voltak egyebek, mint utánzásai a' francia mintáknak, telvék árulás-, öngyilkosság-, mérgezés-, házasságtörés, szóval: minden bűnnel, legundorítóbb meztelenségök' diadalában. Ez úgy nevezett romanticismus az egész spanyol iralomban elterjedt, sőt a' szokásokba, képző művészetekbe 's ruházatba is befolyást gyakorolt. Versenyeztek, ki bír hallatlan iszonyatok' feltalálásával és festésével leghajborzasztóbb aetheticai hatást idézni elő. Minden király mint *Paduai zsarnok* állítatott elő; kíváncsilag átkutatók a' régi történeti könyveket és krónikákat, nem öntanulásokra, és belőlök a' múltak tudomását meríteni; de a' középkor' kegyetlen iszonyatait vadászni, 's azokat olly styllben írni le, mire az olly igen illő név „akasztófai stylus“ (estilo patibulario) alkalmaztatott; a' „larmoyant“-nak épen ellentétéül. A' festők szinte az iralom' hurutjától megrontatva, csak borzasztó jeleneteket vetének vászonra, a' journalistica is csak sötét tintával és árnyékokkal fedé magát; uracsok- és kissasszonykáknál divat volt a' szenvedő, halvány és száraz kinézés. A' fiatal ember, minél szegényebb volt koponyáján *belül*, annál hosszabbra növeszté *külső* díszét 's hajai, mint egy göndör achajainál, függtek le vállain; a' nők ellenben nagy hajfürtektől körülárnyazva, bő, pongyolán felvetett ruhákban jártak, és még járásokba is epedő pásztor-órai „abandoned“ helyezének. Illy befolyást gyakorolt a' párisi bitó-literatura, minek célja volt Ádám és Évához — az emberi természet' érzékiségéhez — fordulni, a' kebel' Faunját kérésbogarakkal bőssé táplálni és a' szabadon eresztett aljasságot, a' mindenre jogosított lángész' erkölcsi szabadságának kiáltani ki. A' jelen' hite 's a' jövő' reménye nélkül, irány- és céltalan beszéltek „a' fiatal Spanyolország“ írói nem ritkán munkájok' azon egy lapján meny- és halhatatlanságról 's felbivák istent, 's egész catholicus „vellido“-vel (puszta akarat tett nélkül) Szűz Máriát is, de közvetlenül utánna tagadák istent, és elátkozák önlétüket, melly utóbbi tudomásonra soha sem tagadák meg. Több bűn és öngyilkosság lőn következése Spanyolhonban az illy iratok' olvasása-

nak *). Ki ismrend e' franczia torzképekben, mit romanticának adtakki, azon lovagi keresztyén szellem' édes virágaira, melly hajdan az éjszaki Németországból spanyol földre ültetve át, itt Calderon, Lope de Vega, Cervantes és Quevedóban olly fenséges virágzatra fejlett ki, 's több Spanyolországból ebresztő és melegítő viszhatást tőn éjszakra? Szerencsére, iralmunk' e' tévedése nem tartott tovább, mint 1838. végéig, sőt azon lázkorban is akadtak egyes munkák, szabadok a' közös romlottságtól, mint p. o. *Toreno'* nevezetes történeti munkája, *Martinez de la Rosa'* írásai, *Lista*, *Larra*, *Mesero*, *Breton de los Herreros*, *Tapia'* 's több másokéi. És ha bár azon túlzott romanticusok' irányát kárhoytatjuk és megharczoljuk, de mégis többeknek tartozunk közülök azon igazságos elismeréssel, hogy talentumot és képzetertőt nem kis mértékben 's részint tárgy ismereteket is bírtak. *Espronceda'* és *Zorrilla'* dalai, egy *Gil, Donoso'* 's több mások' szép dictioja minden dicséretre érdemes. Azon korszakba esnek még a' gúny-hírálati nem' kifejlésének kezdetei, melly a' romanticismus után következett; a' nevezetes Larra kezdé meg azt *Figaro* álnév alatt, kit El Estudiante, Abenamar, Fray Gerundio, 'stb álnevék követtek, mind talent- és finomsággal kezelők a' gúny-írómodort.

A' bálványzott romanticismus' megbukását, természetszükségesen heves viszhatásnak kelle követnie — a' legtisztább classicismus és aristotelesi szigorhozi visszatérésnek, de szerencsére nem úgy történt és azóta a' spanyol iralom mind a' két ellenkező rendszert úgy látszik közölni, hogy minden romanticus zabolatlanságot fékez a' nélkül, hogy a' classicismus meredt túrelmetlenségébe esnek. Martinez de la Rosa, Breton, Lista, Gil sat. példát adának itt 's az általok megtört uton haladnak a' fiatalabb írók. A' jelenkornak nyilvános elsőbbsége van a' közvetlen múlt felett, nemcsak jobb szelleme által, mellyel a' legfontosb socialis kérdéseket taglalja, tisztább morálja és az iralmi illedelem' gondosabb megtartása, hanem komolyabb és férfiasb iránya 's a' tárgyak' gondosabb megválasztása által; mert mi alatt az előbbi korszakokban az iralmi jelenetek' többsége, költemények, novellák, „Historieták“ és gúny iratokból állt, most nagyobb hajlamot vehetni észre a' tudományokhoz, név szerint: a' történet-, kormányzásiismeretek-, státusgazdaság-, a' népnevelés különbféle kérdéseikhez stb., a' nélkül, hogy ez által a' szepliteratura- és dramaturgiához szerelem hidegült volna. Azonban a' novellaözön, például, igen elapadt, de új jelenetei többnyire eredetiek. Elég megjegyezmem, hogy csupán Madridban az utolsó négy hónap alatt következő munkák jelentek meg, miknek ugyan egy része még bevégetlen: körülbelöl 70 tudo-

*) Milly alaptalan árukkodás! — A' ford.

mányos, történetet, nevelésmódot, kormányzást tárgyzók, mint-egy 20 fordítás, 7 vallási irat; 14 széptani 's 12 politicalai munka, részint nagyobb terjedelmű, részint röpiratok; 12 eredeti rímes szinjátek, 8 fordított, 4 eredeti és 2 fordított regény.

E' jegyzék világosabban szól hosszas fejtegetéseknél, mutatja merre hajlik a' mostani spanyol uralom. A' politica, melly ez előtt minden lelket elfoglalt, most alig ébreszt némi figyelmet *); spanyol nép többnyire kigyógyult azon szép létesíthetlen elméletelétől; de e' gyógyulással egyszersmind az isten' ama bő ajándokától, a' mindenbeni avatkozástól alapos hozadást kapva, a' kor' komolyabb kérdéseit tartósabb 's terjedelmes szemponthól tanulta nézni a' történetnap' magasságaiból.

A' felszámított munkákon kívül még több más is jelent meg Madridban, mik a' jó izlést clómozdítván, egyszersmind az ipart is emelik. Oda tartoznak az úgynevezett *fény kiadások* (illustrirte Ausgaben) vignetek- 's fa- és aczélmetszetekkel, részint classicaí művek, részint újabb közhasznu munkák. Így bírjuk most Don Quixote' izletes kiadását 800 fametszéssel; Quevedo' „nagy kópéját“ (Gran tacano) 2000; egy Gil Blast (mellyről mondhatjuk hogy Franciaországból visszavándorolt hazájába Spanyolországba) 600 benyomott képpel. Továbbá Napoleon' életirátát 900 vignettel; egy „festői utat a' világ körül“; a' „festői kubát“, „Ca italia pintorisba“, „Istent és műveit“, „Matild vagy a' Keresztháborút“ 300 fametszéssel stb. Az ilyenemű kiadásokhoz Madridban a' fa-, réz- és aczélmetszeteket, valamint az alapjukúl szolgáló rajzolatokat, kizárólag *belföldi* művészek adják; ellenben Barcelonában olcsóbban vehetni külföldi betümintákat. E' tekintetben érezzük még a' művészek' hiányát, de felebredt szükség kiképzendi majd számunkra.

A' mondattakat öszvefoglalva; a' szép, jó és hasznos iránti fogékonyság ismét éledez az iróosztálynál Spanyolországban és örvendeztetőt enged reményleni, mert Lope de Vega, Calderon 's az utóbbi Moratin, Camponsanes és Jovellanos napjai óta, sohasem vívta ki a' spanyoliralom azon foutosságot, mint most, *új* fejlődése' kezdetén. Á' szellemi vizsgálatok' és teremtések' mezején persze nem mutatkoznak még rendkívüli lángeszek, de lassanként számos reményteljes fiatalság képződik 's így nem akarunk azon szép bítről lemondani, hogy Spanyolorzágnak egy új szellemi tavasz viruland fel, 's daczára a' többi europai ország' előhaladásának, uralmi tekintetben is visszalépend régi fénypolezára a' nemzetek között.

Számoljuk el még röviden azon írókat, kiknek munkái leginkább bírják most a' közönség' figyelmét: *Torero* „spanyol

*) E' czikk az újabb jelenetek előtt iratott 's szerzője mint látjuk, „moderado“.

forradalmi történetével“ (historia del levantamiento de España), mely nem csak gondos vizsgálat-, hűség- 's lelkesmeretességgel, de megfelelő stýlben, szép erényes, Spanyolországot legszebb korára emlékeztető modorban van írva. *Don Eugenio de Tapia* „a' spanyol polgárisodás' történetével“ (historia de la civilization española) mely jelenleg füzetekben jelen meg, szép szolgálatot 's érdemet tón hona iránt; miként mély ismereteit, mutatja finom bírálatát 's nemes életnézletét, 's jelenleg talám legfontosb jelenete a' spanyol iralomnak. *Martinez de la Rosa*, *Pacheco*, *Benavides*, *Minaño*, *Lista* és *Donoso* kisebb történetiművek- 's emlékiratokban kitünőt adának. A' leirói 's beszélyosztályban, út- és szokásrajzokban említést érdemel a' „Panorama Matritense“ *Mesonero-Romanos*-tól 's *Miñano* és *Gil Izidor*' munkái; a' gúnyszakban *Pelegrin*, *Segovia* és *Lasfiente*. A' törvénytanban *Pacheco*, *Benavides*, *Eseriche* és *Zuñiga*. Mint státustani író *Lasagra* már Franciaország- és Belgiumban is eléggé ismeretes. Költészeti 's különösen lyrai osztályban sok volna előszámálható; leguevezetesebbek: *Breton de los Herreros*, *Vega*, *Zorrilla*, *Espronceda* 's — egy német név — *Hartzembusch*. Verseik, legalább az eurythmiát 's jóhangzást illetőleg, nem állnak a' régi „vates españoles“ édes cseugései után. — Ezen újracsirázó szellemi élet zöld és nyugodt oasis a' zavarok', gondok' és csapások' közepette, mik spanyol hazánk' politícai újdonszületését környezik.

Az augsb. (Allg. Zeit. 24. oct. 1841. rendkívüli told.) után.
Barkóczy Mihály.

CRITICAI SZEMLE.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

Allgemeine Naturgeschichte. als philosophische und Humanitätswissenschaft für Naturforscher, Philosophen und das höhergebildete Publikum, bearbeitet von Maximil. PERTY, Dr. der Philos. und Medic., öffent. ord. Prof. der Naturgesch., Zool. und vergl. Anat. an d. Univ. zu Bern. Bern, Fischer et Comp. I. köt. 2 tábl. 1837. XVI és 494 l. II. köt. eddig 720 l. nagy 8-dr. 1838 és 1839.

A' „közönséges természethistoriának, mint philosophiai és emberiségtudomány“ dolgozva ki, szerző szerint feladata, az egész természetet ennek főosztályzatai, azaz legfőbb jelenetei és terményei szerint rajzolni, egyedlényeinek határt nem ismerő különbözéseiben és ellentétében azok' magasb egységét és összhangzását kimutatni, 's a' teremtést e' szerint, mint összhangzó egészt, mint a' lényeknek és öröknek valamely szakadatlan, az örök észből folyt sorát előállítani. Örök hatalom' és bölcsesség' legmagasb eszméjéből indulva ki, az elmélkedés taglalólag elsőben is jelenetek' és lények' főosztályaihoz jó le, utját az alsóbb osztályokhoz folytatja, 's az egvediségekben, mintegy azon őstörzsök' utolsó elágazásain végzi, miből minden származett.

Midőn illy elmélkedés az embernek azon álláspontot is kimutatja, melyet ő vesz be a' világegészben, állszersmind azon viszonyok' ismeretére is vezérli őt, melyekben ő az egész őt környező teremtéshez áll, nemesíti és megvilágosítja saját lényét általa, 's őt tulajdon legfőbb érdekei felől felvi ágosítja.

Illy formán olyan igazságok fejlődnek ki, miket egyébként egészen más mezőn szokás csak keresni; azok általánoságukban a' természettudományra alkalmazatnak 's bele vezetnek, mely által ez az emberi szellem' magasb kívánataihoz

képezt egyszersmind termékenyvé lesz. Szerző feltevé itt előre azt, hogy a' természethistoria (teljes jelentése szerint az összes természettudományok' összege és célja) olly bánásmódot képes megbirni, melly azt az érzéki észrevételcken és ezek' combinatióján alapult tanítás által a' philosophia', theologia', és különöseu a' történetírás' álláspontjára emeli.

Valamint ezeket illetőleg a' közönséges történetirat' (Universalgeschichte) kidolgozójától teljes joggal kívánjuk, hogy a' világsors' folyamát, 's örök törvényeit a' mi nemünk' kifejlődésében mutassa ki: ugy a' természetbúvártól is megkívánhatjuk, hogy az egész természetet valamely élő 's összefüggő egész gyanánt ismerje meg, 's látszólag ellentmondó tüneményei között a' magasb egység' Ariadnefonalát el ne veszítse. 'S valamint a' vizsgálódás' minden ágának van utolsó célja, melly mintegy azon világító főpontot képezi, mi néha néha az ösvény' kanyarulatain látható lesz, 's a' rajtai tájékozást láthatóvá teszi: szintegy a' természettudománynak is némi részben fő célja: a' természetnek, és istenhez 's mi magunkhozi viszonya lényének és tulajdonságának tökéletes megismerése.

Szerző' terve és célja szerint ezen közönséges természet-historia nem természet-, ércz-, állat-, fűvészet-, stb. tudományt tanít, mint azt a' mindennapi élet ezen disciplináknál igényli, hanem azon helyes szemléleteket 's igazságokat, mik ama tulajdonképeni természettudományok által szerezettek, kölcsönös összeköttetésökben és különbféle viszonyaikban előadni, 's így a' nagy természetéletet az emberi tudományban, mint tükörben mutatni, szándéka. Célja tehát az egésznek egyesben, 's az egyesnek egészbeni szemlélése; hálásan használja a' tapasztalás és vizsgálódás útján szerzett eredményeket, a' nélkül azonban, hogy azon módokba beleereszkednék, mellyeknél fogva azok szerezettek. Illy formán közli az, — *alapul* minden esetre a' *tapasztalást* vevén— a' létező gazdag kincsből minden fontos és biztos eredményeket, ezeket egymással egészszé köti össze, 's ez által a' tudományban is ama minden részeiben eleven, csudálatos organismust utánképezni igyekszik, az az: sem magnesi kísérleteket, sem vegytani taglalásokat, sem pedig különös anatomiai bonczolásokat nem visz végbe, hanem ezek által nyert 's bebizonyodott minden igazságokat elfogad, ezeket egy rendszerbe 's így egy összhangzó egészbe köntendő össze.

Illy szemlélet által a' közönséges természethistoria philosophiai érdekében nyer: már többé nem csupa *reáltudomány* az, minék annyian tartják, 's millyenek egyes doctrinái, hanem valódi *emberiségtudomány*' fokára emeltetik.

Ezen nézpont szerint van az egész munka kidolgozva, 's ugyanazért nem olly *első kezdők*' számára iratott, kik a' természetbeni tárgyak' helyes szemléletéhez és finom vizsgálódás-

hoz még csak most szoknak, 's magokat ehben gyakorlani a' karják, hanem tulajdonképi *természetbuvárok*, *philosophok* — minden *magasb műveltségűek* 's kivált olly *tanulók* számára iratott e' munka, kik a' különbözőféle természettudományokban némelly ismeretekkel már bírnak, 's most a' természet értésébe mélyebben kívánnak behatni. Mindezek gazdag kincsre, szorgalommal behintett olly szántóföldre találnak abban, melly igen csekély előmunkálatok mellett, — miket a' tudós szerző czéljára használhatott volna; — őt 's munkáját annál csudálatra méltóbban tünteti ki.

E' valóban igen terjedelmes munkának megjelenése nyilvánóságosan egyetlen a' maga nemében, minthogy eddig az egész német literatúrában az *érintett vagy csak hasonló czélzatu könyvet hiában kerestünk*, ámbár a' legujabb kor a' természettudományi téren meglelent egészen jeles és igen különneű munkálatokban gazdag.

Ez alpnál fogva a' „közönséges természethistoria“ a' literatúra egyik igen lényeges hczagát tölti be, 's ép azért igen sokan örömmel fogadandják azt, noha nem reménylhető, hogy szerzőnek a' természet benső létalapja felett felállított nézeteibe mindenki beleegyezék. De hogy lehetséges, ama majdnem ellenséges ellentétnek, mellyel a' természettudomány és a' philosophia jelenleg egymással szemközt állanak, ha nem is teljes, de részletenkénti eloszlata, ismertető azt szerzővel együtt reményli. — A' próbát szerző kísértette meg, 's ismertető köteles megvallani, miszerint neki e' próba nem látszik egészen sikernélkülnek.

E' könyv' elrendezését különösebben tekintve, szerző jónak látta, minden fő szakasznál általános átnézetet és sajátos nézeteket előrebocsátni, 's ezekre a' tapasztalatszerűt, mindenütt elfogadottat, és bebizonyíthatót következtetni. — Nem leendett-e ezen esetben czélszerűbb, a' rendet egészen megfordítani, hogy külsőleg is igazolható lenne azon állítás, mellyel fogva a' közönséges természethistoria a' tapasztalást lényeges alap gyanánt fogadja el?

A' munka' rendkívüli tartalmassága, az egyes szerek alapos feldolgozása, 's ama nagy ügyesség, melly gyakran látszó ellenmondásokat megfejtett, 's szép, összhangzó egészébe egyesített, szerző' mély tudományosságának legesalhatlanabb bizonyosságai. A' literatúrai is jeles szorgalommal és kielégítő tökélyvel hozatik fel, 's a' kidolgozás közben mindenütt baaználatott. Ebből kitetszik, hogy szerzőnek az egyesheni ezükséges éles látása sem hiányzik.

Minthogy lehetlen volna, az egyes disciplinákat feldolgoztatásuk szerint itt tökéletesen megvilágosítani, ismertetőnek tehát elégenie kell az egész munka' tartalmának a' legáltalánosob vizlatok szerint közelebbbröli megérintését, hogy így e' lapok'

olvasóit mind azzal megismertesse, mit benne kereshetnek, 's mit tőle várhatnak. — Az *első kötet* az általános bevezetést, a természettudományok kifejlődésének historiai átnézetét, 's három ország természethistoriájának általános literaturáját foglalja magában, 's négy könyvre oszlik. Az *első könyvben* szerző a természet' jelentését és lényét; fő formáinak 's tüneményeinek átnézetét tárgyalja. Belebocsátkozik ő itt igen szelleműs elmélkedésekbe az erők 's vég alapuk felett, isten felett az ő kettős léte szerint, mint legfőbb, csak a szellem által megismerhető *egyedi értelmiség* 's mint *világszellem* felett, az anyagi világ, a természetbeni általános élet felett, mozgás, idő, dimensio, tér, arány és kifejlés felett, 's a többi fő részekben az anyagok és a homogén természetformák vagy organismus, az első osztályu organismusok, vagy világtestek, a másodosztályu organismusok, a fensőbb másodosztályu organismusok' összetétele, a szabadságnak a mindenségbeni emelkedése, és az emberiség felett, melly azon természet képmása gyanánt tűnik fel, mellynek hatalma benne megdicsőítve mutatkozik. A *második könyv* az anyagokról, 's a' hennek feltűnő általános erőkről, és pedig az anyag' lényéről és halmozatállapotairól (Aggregatzustände), az anyagok' vegytani viszonyairól, 's az anyagban feltűnő általános vagy világerőkről értekezik. A *harmadik könyv* az elsőrendü organismusokat vagy az égi testeket, és pedig elsőben is ide bevezető jegyzeteket, azután az álló és kettős csillagokat, ködfoltokat stb. tárgyazza; továbbá a' napról naprendszerünk' leíró előterjesztésével, az égi testeknek egymás iránti általános gravitatiojáról, a' világtestek' származása, fejlődése és enyészte felől, végre a' világtestek' jelentéséről és rendeltetéséről értekezik. A *negyedik könyv* különösen a' földről szól, melly alkalommal az atmosphaera, a' tenger és a' szárazföld, mint a' földegész' három orgánjai vetetnek tekintetbe, azután pedig még a' szárazföld physical és plasticai, a' földforgás geognosticai, a' föld és ennek különbözőféle formái sajátosság életének viszonyairól, úgy végre a' föld' származásáról és formálódásáról, elváltozásairól és a' jövendőről értekezik. Az *ötödik könyv*, vagy a' *második kötet*' első könyve az érzekről, a' *hatodik* a' föld' organicus lények életéről általában, vagy a' másodrendü organismusokról, és pedig: az élet' lényéről, a' másodrendü organismus formáról, 's az orgán nélküli testektől különbözőségéről; a' föld' organicus országai eredetéről és származási módjáról; a' primitív vagy anya nélküli uemzésről, az organicus országok' fejlődése- és változásairól; a' három organicus országok' különbözőségéről és egybehangzásáról beszél; növény- és állatország a' legalsóbb lépésön egymással érintkeznek; a' középformákrolí tudósítás; az organismusok' egyénisége; ezek' fajai, nemei és magasb osztályozási lépésői; különbözőlések

és számuk; az állat- és növényország' conformatiója; vajjon létezik-e a' kettő közt párhuzam? a' mi rendszertanunk viszonya felől a' másodrendű természetországokhoz conformatiójáról; a' másodrendű organismusok' erői, jelenetei és életfolyama felől. A' *hetedik könyv* a' plasticitás' organismusról vagy a' növényekről értekezik, 's néhány általános elmélkedés a' növények' vegytani viszonyairól, anatómiai elemzéseiről, organjairól és metamorphosisáról, életéről, 's ennek a' rendes és rendetlen állapotbani jeleneteiről, a' föld növényországának helyi és égálji viszonyairól, a' növényeknek az állat- és emberországhoz viszonyairól és gyógyerőiről beszél, a' növényország' rendszeres átnézete. A' *nyolczadik könyv* az érzékenység' organismusait vagy az állatokat, még pedig az állattestek' vegytani viszonyait, azok' anatómiai elemzéseit és szövédékét, az állatok' alakítását és organjait, testi és természeti életét bevezető értekezések szerint tárgyazza. — Ezt követi az állatország' rendszeres felosztása. Az egész munkát az ember testi és szellemi jele- neteiben felőli elmélkedés zárandja be.

Allg. Lit. Zeit. (Julius 1810. No 130 és 131) után.

Perföldy.

Faehigkeiten und Kraefte der Vögel, v. J. RENNIE. Aus dem Englischen. Mit vielen Abbildungen. Leipzig Baumgärtner. 1839. 24 $\frac{1}{2}$ ív 12-edr. Ara 2 f. 15 k. e. p.

Igen tanulságos és gyönyörködtető könyv. Szerző a' természethistoriának, különösen az állatorzágnak nagy ismerője és kedvelője. Legfőbb gyönyörösége telik abban, ha az állatokra eberségek 's munkálódásuk, csudálatos ösztöneik és ügyességek közben figyelmez, 's felettök másoktól eredt figye- leteket gyűjtöget. Itt kizárólag a' madarakról értekezik. Viz- gálatai közben az egyes érzékektől indul ki, 's pedig először is a' látérőt veszi tárgyul, mellynek finomságát 's tulajdonisá- gát a' madárnemek' nagy seregénél vizsgálja; azután hasonló vizsgálatok következnek a' madarak' hallása, szaglása, izlése, tapintatérzéke, mozgása, repülése, vándorlása és ösztöne felett. Miután érzék- 's más különbféle műszereiket viz- gálgatá 's összehasonlítja, működéseiket 's jellemző egymástólí elt. réseiket írja le, utóljára pedig, a' mi ezekkel szorosán ösz- szefügg, természeti hajlamukat, szokásaikat 's tehetségeiket. Anthogy mindenütt tapasztalatilag jár el, 's tanítását szaka-

datlan, igen is jól rendezett sorában a tapasztalathól merített példákúak fonja le, tehát e' könnyű telve eleven képekkel, jellemvonásokkal és anekdotákkal, 's igen kellemes olvasmányul szolgál. A' számtalan fametszetek a' képzelődést felette elősegítik.

Ezen munkának főkellemé a' különbféle madárfajnak p. o. nyelve és orra, lábszára és lábujja összehasonlításában áll. Itt ama czélszerűség, mellyel a' természetben minden ellátatik, meglepőleg tűnik fel. A' vízi madaraknál például a' lábszár' állása először a' test' nehézségének támaszpontjára van számítva, azután a' lábszár' hossza azon fű' vagy káka' magasságára, melly közt a' madár rendszerint tartózkodik; továbbá a' lábujak' kiterjesztése azon basis' arányára, mellyen az állat áll, a' test' nehézségéhez (p. o. bizonyos vízi madárnak rendkívül hosszú és terjedelmes lábujja van, minthogy az úszó vízi növények széles levelein szokott állni); végre az úszóbőr', és a' láb helyezete 's izomereje a' vizimadár' többé vagy kevesbé előtűnő kételtűségére.

Szintilly különös gyönyörrel bírnak bizonyos kérdések, mik felett vitatkozni már régóta megszoktunk, p. o. igen terjedelmes és számtalan tapasztalások által helybizonyított vizsgálódások a' fecskék' téli tartózkodása felől. A' szerző eleven előadás-módjának bizonyosságát e' tárgy iránti észrevételeiből itt némelyeket előadunk. „Mi ama visszás nézetet (miserint a' fecskék télen megmerednek, és odvas fákban, barlangokban, vagy éppen vízben tartózkodnak) meg sem említők, ha nem tudók, hogy iránta némelyek még mindegyre eszelősködnek, mivelhogy ezt hajdan olly férfiak állíták, kiknek neveik nagy tekintetben állának. Ama hiedelem' első okául, a' mennyire tőlünk telheték, felőle nyomozólódní, Olaus Magnus, Svecziában upsalai érsek, 1555-ben szolgált. Az éjszakai vizekből, mond az érsek, a' halászok gyakran fecskéket összecsomósult tömegben vonnak ki, miknek orruk orrukon, szárnyok szárnyokon, lábok lábokon fekszik; ezek ősz elején lebukások (descensure) előtt a' kákában összegyülekeztek. Nem méltó megjegyzésre az, hogy azok, miután az év' legkellemesb része elmúlt, csiripelés közben a' vízbe buknak, mellyből tavasz kezdetével csendesen kibuknak, régi fészkeiket újra felkeresendők, vagy ösztönük által segítve, újakat építendők. Ha fiatal 's tapasztalatlan halászok akadnak illy fecskecsomókra, azokat tűznélí melengetés által igenis felelevenítik, de csak rövid időre, minthogy ez korai és kényszerített felelevenedés; a' tapasztalt halászok ellenben okosabban tesznek, mert azokat elvetik. Pennant elmésen jegyzi meg, hogy a' jó érsek nem volt hiedékenység hiával, mert miután a' tavak fenekét madarakkal népesíti, a' felhőket egerekkel látja el, mik néha Norvegiában, 's a' szomszéd tarto-

mányokban nagy zivatarokként esnek le. Etmüller, a' fűvészet' és bonczolás' tanítója Lipesében, Olaus után egy századdal, a' kérdéses esetben még szemtanu gyanánt is lép fel. Emlékszem, mond ő, hogy egy köbőlnél (medimnus) több fecske erősen összecsomósulva egy halastó' nádasában a' jég alatt találtatt, első tekintetre mind élet nélkül, de szívök még mindegyre vert. Még a' jeles természetbuvár Derham is, ki ezen helyet említi, ezt teszi hozzá: Hogy a' fecskék a' tél' közeledtével a' viz alatt visszaköltöznek, annak további tanúságát adá Colas tanár, ki ezen ügyet igen szorgalmasan vizsgálja; ott, hol a' halászkoknak az éjszakai részekbeni eljárások' módját rajzolja, a' többek közt azt jegyzi meg, hogy ő ezen embereket bizonyos alkalommal, miután a' jégbe lyukakat törtek, 's hálójokat azok felé helyezték, Lambrodt tavából tizenhat fecskét, 's mintegy harminczat a' nagy királyi tóból Rosneilenban látott kihúzatni; hasonlókép Schlehittenben is, Dohna gróf birtokában, egyik házban, épen a' vízből kijött két fecskét látott, mik alig állhatának, 's igen nedvesek és gyengék voltak, 's szárnyokat lelógatták; végre megjegyzi még, hogy ő a' fecskéket gyakorta, előtűnésök után néhány nap gyengéknek találá. Linné, ki e' dolgot bizonyosnak tartja, határozottan állítja, miszerint a' házi (hirudo rustica) és a' városi fecske (h. urbana) a' viz alá veszi magát, 's tavasszal abból újra kiszál; és az upsalai academia előtt felolvasott értekezésekből láthatni, hogy a' fecskék viz alá bocsátkozása elismert lett dolog volt. Collinson Péter, Linnét, hozzá intézett leveleiben sokszor erőteté, miszerint e' tárgyat dönténé el, elébe egyszersmind némely kérdéseket tévén, 's megfejtésökre könnyű utat mutatván. Minthogy Linné e' kérdések felől sokáig tudni sem akart, noha őt az iránt ezen éleseszü levelező több ízben felszólította, ugy látszik, jogosítva vagyunk hinni, miszerint ő nem vala képes kielégítőleg felelni; 's folyvásti kikerülése, midőn a' dolog már oda jutott, hogy saját tapasztalására épült bizonyosságát adja, oda mutat, hogy készületlen volt, azt, mit állított, a' közönséges kezességnél valamivel többlet támogatni. Klein, Linné vágytársa, e' tanítást színte támogatá, 's azt beszéli, miszerint Lehndorf grófnő anyja egy csomó fecskét látott, mellyet Pilaunál, Fische- Haff tóból fogtak ki, 's melly a' tűz közleében idestova repdesett. Klein még sok más eseteket is megvizsgált, mellyek szerint fecskéket tavakban, 's gyakran a' jég alatt halászkok találtak, kik arra meg is esküdtek, hogy állításuk igaz; mindazáltal ő maga soha sem leheté oly szerencsés, miszerint a' felőt saját tapasztalása által meggyőződhetett volna. Egy kissé régibb ide tartozó közlés Aldovandtól így hangzik: Talentini P. A., cremonai nemes, kinek leheté hinni, azt beszélé nekem, miszerint egy jezsuitától azt hallá, hogy a' fecskék Siléziában, Cseh-, Lengyel-, Morva-

és más szomszéd országokban mindenütt a' vizekbe és kutakba buknak; ha azonban ez mindenütt olly közönséges volna, ugy e' kérdés könnyen eldöntethetnék, mert csak valamely kut vagy vizeknek fenekét lenne szükség télen megvizsgálni. A' kérdéses állításnak legújabb kezességét, melyre akadunk, Cuvier báró nyújt, ki a' parti fecske (h. riparia Plinius) felől saját kezessége alatt állítja, hogy az tél elején álmokorba esik, 's hogy az ezen időszak közben mocsáros vizek fenekén telet. Jól esett volna, ha ő bennünket azon kezeskedett esetek közül legalább némelyekre ráigazított volna; mert részünkről lehetlen volt más kielégítőbbre akadni, mint miről már emlékeztünk. Szükségtelennek tartjuk ezen vélemények' hosszas czáfolatába ereszkedni, minthogy igen világos az, hogy fecskének vagy más bármely madárnak élettanilag lehetlen csak néhány perczekig, annál kevesbé hónapokig víz alatt élnie. A' békának, és más kételtűeknek, melyek víz alatt telelnek, sajátlag alkotott szívök van, mely azokat a' víz alatt élhetésre képesekké teszi, de a' fecskék más alkatu szívvel bírnak. Ámbár én, mond Pennant, mi engem illet, e' kérdéses dolog' lehetlenségéről teljesen meg vagyok győződve, véleményemet mégis jobb kezesség által óhajtnám megerősíteni, miért is Hunter Johnhoz, a' jeles boncztudóshoz folyamodtam, és ez engem az iránt tudósított, hogy ő némely fecskét bonczolt, de bennök mit sem talált, mi a' lélegző szereket tekintve más madarak alkatától különbözött volna, hogy a' télen alvók osztályához tartozó minden állatok, miket ő bonczolt; p. o. gyíkok, békák 's a. t. ezen szerek' sajátlagos alkata által megkülönböztetvék, hogy mind e' nemű állatok, gondolja ő, lankadt állapotokban léteznek; hogy azok, mennyire az ő tapasztalása terjed, ezt valóban teszik, 's hogy ugyanazért neki az igenis feltűnő, ha az fogadtatik el, miszerint szárazföldi állatok sokáig maradhatnak víz alatt a' nélkül, hogy megfulnának. Ezen igazaknak elismert élettani elvektől függetlenül e' tárgy kísérletek által is megvizsgáltott, 's belőlök az világlott ki, hogy fecskék, mik víz alatt tartatnak, a' reájok fordított minden figyelem daczára is, kevés percz alatt elvesznek. Egyablakfecske, melyet Montbeillard tanulószobájában ápolt, a' kalitkából kiszabadulván vízcsöbörbe esett; 's csak a' legnagyobb gondossággal vala képes azt újra életre hozni; ha néhány perczel tovább leendett a' vízben, fáradozása akkor valószínűleg hiában volt volna. Érdemes még megemlíteni azt, miszerint Németországban mindenkinék, ki a' víz alatt lelt, 's téli álomba merült fecskét mutat, annak jutalomul hason nehézségű ezüst ígértetett. Még ritkábbszerű, hanem, a' mi véleményünk szerint, könnyekben menthető vélemény tétetett egy kis, a' czím után ítélve, tudós és kegyes férfitől irt irományban közönségessé,

mellyben az állítatik, hogy a' mi vándormadaraink a' holdba vándorlanak. Szerzője azt hiszi, hogy az odai vándorlásra két-hónapi időre van szükségök, 's hogy azok, miután az alsóbb légtájakon keresztül a' vékony aetherbe értek, többé nem szorulnak éledele, minthogy az aether nem fogyasztja annyira az étleszeseket, mint a' mi alsóbb légrétegeink.

Literaturblatt (Nr. 66. 1840) után.

Per föld y.

Neues System der Pflanzenphysiologie von F. J. F. MEYEN, Dr der Philosophie, der Medicin, ausserordentlichen Professor an der könglich. Friedrich-Wilhelms Univers. zu Berlin. Erster Band. 448 lap, 8-adrét, 6 4-edrét réztáblával. Berlin, 1837. Ára 3 fr. 45 kr. c. p.

Rendszer alatt a' természettanban újabb időben már nem értenek egyes tárgyak' mesterséges elosztását, tekintet nélkül az egész' egységére, melyhez tartoznak; hanem a' természeti rendszer kell hogy a' természet' belsejének megfelelő részek' kifejtése legyen, melyből legottan látni lehessen, minő összefüggésben állnak azok egymáshoz és az egész' czéljára nézve miként vágnak egymásba. A' növényphysiologiában ezen célt kivívni a' mai tudományosság' jobb iránya, és így a' több természettudományi munkáiból jól ismert Szerző' fentebbi iratának czíme sokat ígérő. A' szerint várhatni, hogy a' növényphysiologiának mindig gazdagabbuló anyaglata itt, valódi természeti összefüggésében, megfelelő a' kü önféle munkálatok' eleven összeköttetésének, adassék szem elébe. Azonban mindjárt bevezetése e' rendszernek inkább oldalt kifelé vág, és nem értekeznek, mint gondolná az ember, a' növényélet' rendszeres tagulásairól (Gliederung), hanem a' mikroszkópokról. Az elemi életművek' működéseiről szóló tannak tartalma, mellyről Szerző legelől értekeznek, ezen című tárgyakat foglalja magába: az áthasonlítási és képlődési életművek' szerkezete és működései, a' sejtekről tan, csigaedények és elválasztási életművek együtt egy főcsoportban, de a' légsejteket különválasztja illy cím alatt: lehelési rendszer; holott a' természetben a' légsejtek legbensőbb életművi összeköttetésben vannak a' többi sejtrendszerrel; ellenben az itt sejtekkel összefoglalt csigaedények úgy tűntetnek előnkbe, mint ha a' növényben elkülönözött rendszerhez tartoznának: úgy annyira, hogy ezen rendszerben

a' természetesen elválasztott önkényt összefoglaltatik, a' természetesen összekötött elválasztatik 's így az egész összevissza forgattatik. Csak egy egyszerű tekintet is a' növények' életműves rendszereinek természetes csoportozataira nagyban, azonnal mutatja Szerző' rendszerítése' hibáit, és azon szükségét, hogy mielőtt valaki rendszert ír, előbb a' rendszer' természetes képét világos nézetté emelje. Más vizsgálatot érdemel ezen rendszer' újdonsága, mellyel nagy igények mellett lép fel. Az előbeszéd szerint ez abban áll, hogy Szerző' felfedezte, miként a' növények' physiologiáját épen úgy, mint az állatokét a' működések szerint adhatni elő. Hogy az élő növények' életműves rendszerei már csaknem 15 év előtt, C. H. Schultz' eleven növények' természetében, természetesen megkülönböztetének 's a' növényphysiologia ezek szerint adatott elő, itt ügyetlen marad; valamint azon körülmény is, hogy a' növényélet' nagy, belső tagulásainak ezen ismerete csak a' tökéletesb növények' nedvkerengési rendszerének felfedezésével vala lehető. Szerző' úgy látszik, átvevé az életműves rendszerekre először Schultztól alkalmazott neveket, a' nélkül, hogy mélyebb jelentéseiket felfogta volna, és felosztásának újsága csak abban áll, hogy az életműves rendszerek' ezen elnevezései alatt tetszése szerint különféle tárgyakat ad elő, mellyek a' természetben nem mindig úgy vannak összekötve. Szerző' ezen természetlen új rendszerítésének alapja annak irányában áll, mi szerint a' növény' minden életművei közt azok' idomainak külső hasonlatosságait keresi fel, a' nélkül, hogy egyszersmind azok' lényege' belső különbségének ismeretére juthatna. A' mindennévé választott czímelmek: általános összehasonlító vizsgálódások; általános összehasonlító előadások 'sa't. mutatják ezen irányt, mint elvet; de szerző' azok' szelleme által nincs áthatva. Mert az állati physiologia' felosztásainak csupán hasonló alkalmazása a' növényire azért nem természetszerű, mivel a' növény másképp van életművezve mint az állat, és az állati physiologia' működési felosztásának külső átvitele a' növényire, önkényes névátvitel marad, 's a' növényphysiologiára nem alkalmazható; ennek természetes, valódi felosztásai inkább szükség, hogy magában a' növényben megismert, saját működési rendszerek szerint, tehát *magából a' növénytermészetből* tulajdon kifejlődés által képeztessenek; ez pedig előbb nem volt lehető, míg a' növényben ezen rendszerei a' működésnek fel nem fedeztetének 's helyesen meg nem értetének. Az állati működés-felosztások' minden külső alkalmazása a' növényphysiologiában valami rátolt marad 's tévedésekre és hiányokra vezet. Hol van az állatországbán valami hasonló a' hasonléletművezetű növények' physiologiájához és melylyik állati működés-felosztásnak kellene erre alkalmaztatnia? Tehát csak azt mondhatni, hogy szerző' próbája a' növényphysiologia' új rendszerének felállításában. az állatinak külső ana-

logiája szerint, kevésbé mutatja az ő teremtő erejét és csak roszúl sült próba, melyből láthatni, milly homályosak nála a' természeti elvek és előképek, melyeket a' tökéletesb növények' nedvkerengési rendszerének felfedezése óta már régen birünk. Épen olly szerencsétleneknek kell mondanunk szerző' előadásait a' sejtekben és edényekben levő csigakéjú szerkezetről is, és azon terjedelmes és munkás ipart, mi szerint a' sejtekben 's edényekben levő csigalakú képezeteket ugyanazon alaptypusra akarja visszavinni 's azáltal egyszersmind a' sejtek' és edények' analogiáját megmutatni. Midőn Grew és Malpighi óta a' növény-physiologia' legfontosb feladata volt, a' növények' életműves rendszereinek valódi és lényeges *különbségeit* megismerni, szerző az életművek' *hasonlósága* által, melyek az avatlanoknak is könnyen szembeűnnek, új rendszert akar alapítani. Szerző kimeríti magát a' csigaidomuképezetek' analogiáiban; noha meg kell valani, hogy az idetartozó vizsgálatokat sok tekintetben szorgalommal folytató és gyarapító; de nem mellőzhető az is, hogy szerző igazságtalan volt mások, névszerint Mirbel iránt, ki nyilván a' Velumbo' belében, előbb 1809-dik évben (Théorie de l'organisation végétable p. 88), aztán 1815-ben (élemens de physiolog. végét. et de botanique p. 29) felfedezte és leírta a' csik- vagy rostképezeteket a' sejtekben, midőn szerző magáról állítja, hogy azokat először ő találta fel 1828-ban és annak megbizonyítására, mennyire nincs igaza az említett fűvésznek, hogy ezen felfedezést magának tulajdonítsa; attól egy semmit sem bizonyító helyet idéz, midőn más helyeken előjövő batározott és teljes leírását ezen szerkezetnek egészen elmellőzi. Sőt a' mi több, Mirbel is épen ezen vizsgálatra a' sejtszövet' és edények' analogiájának ugyanezen teoriáját építé, a' mi főkép Németországban olly sokfelől megtámadtatott 's mellyet szerző más alakban most újólag előhoz. Szerző' polemicáját is Mohl Hugo ellen, a' ki sokat ezen sejtekbeni csik-képezetek közül nem csigaszál-képezeteknek, hanem a' sejtfalak' barázdaféle mélyedései közötti csikolt felemelkedéseknek tart, végre a' származásokra 's egész természetekre nézve különböző életműveknek különbség nélkül messze vitt analogiájára vibetni vissza. Illy módon a' nagyító eső által csak a' hibák nagyobbíthatnak, melyeket már csak pusztá szemmel is el lehetett volna kerülni, szemesebben vizsgálván meg a' származásokra nézve különböző és az összekötés által hasonló életművi rendszereket. — A' második szakaszban, mellynek czíme: általános összehasonlító előadás azon typusokról, melyek szerint az elemi életművek, a' növények' képezésére egymáshoz kapcsolódnak, jelenti már csak e' magyarázó czím is, hogy szerző a' különbféle növényosztályok' szerkezeti lényegét szüntűgy az alakok' analogiájának és összehasonlításának kényelmes útján keresé, míg az élesebb szem a' tudományokat minden időben a' lényeges és nagyszerű különbségek' megisme-

rése által segíté elő. Szerző a' növényosztályok' szerkezetének előadásában a' szíkek' külső alaki különbségei által tett régi felosztásokat követi, de módja szerint nem találá az olly közel fekvő ellenmondást, hogy egy szíkosztály' növényei gyakran olly különböző szerkezetűek, mint a' denevér és tyúk. Azon nagy, természeti felosztásokra, mellyeket Schultz a' hasonéletművi, öszéletművi és páréletművi (homorganic. synorganic. dichorg.) szerkezet szerint már 1830-dik évben tett, szerző nem ismert az analogiák' útján, és így megfosztá magát azon nagy haszontól, melyet Lindley olly szépen tudott használni, t. i. hogy az életművi rendszerek' mélyebb megkülönböztetése által a' növényország' életművezetése' fokozatát tovább fejtegethetni. Az öszéletműves harasztok' szerkezetének a' hasonéletműves mohokkal és gombákkal való összehasonlítására, mellyről szerző „a' szíktelenek tőképződése“ cím alatt értekezik, és a' hasonéletműves egyszikűek' összehasonlítására, vagy az öszéletműves kétszikűekére, Schultzuak az ő növényrendszereben, a' növényország' életműségéről szóló helyes előadásai után, kévéssel gondol többet, mint egy hálnak a' czettel való összehasonlítására. Ez okból itt is, mint mindenütt, a' szerző' gazdag tárgya egy olly szomorú kép maradt, mellynek sokféle alakjai és színei az analogiák' esete által ismeretlenné folytak ösze. Ezért szerzőnek minden vizsgálatai könnyen kicsinységbe sikkadnak 's befolyásteli következményekre nem vitetnek fel, csak mint megengedi bizonyos magasságról egy egyszerre felfogó és megkülönböztető tekintet; a' gazdag anyaglat pedig, melly által szerző támogatatték, nem engedi elnyomnunk azon ohajtást, hogy a' tudomány magasb kívánatainak vajha más eszközök is szenteltetnének.

Jahrb. für wissenschaftl. Kritik (Nr. 99. II. 1837.) után.

Sz. D.

TÖRTÉNETIRAT.

Die Weltgeschichte in Biographien von Dr. K. W. Böttger. Első köt. A. u. d. T. *Die alte Geschichte in Biographien*. Berlin, Dunkler und Humblot. Első rész. 1839. 474 l. 8-adr. Ára 1 fr 30 kr e. p.

Világtörténet életírásokban! A' világ- vagyis inkább a' közönséges történetirat oly formán értekezék az emberi nemzetről, mintha egyedlény volna ez, a' maga egészében fogja fel ezt, hogy istennek azon emberi nemzet felőli végzését a' vizsgáló tudhassa, istennek a' maga és egész neme feletti kinyilatkoztatását nyerje. Hanem az egyedlény történetirati előállításának az életírásnak is részenként és bizonyos tekintetben mindig közönséges történetírásnak kell lennie, mivel semmi — legkevesebbé pedig történeti jelentőséggel bíró — oly egyént nem képzelhetni, a' ki korából kiszakaszatva, korárai hatás és befolyás nélkül lenne: Az egyedlény szüntelen szoros összekötetésben áll az összeggel, mellynek egy részét képezi. Valamint az életírás részenként mindig közönséges történetirat is, ugy ez is részenként mindig életirat. Mert mit egy egész század vel és akar, az rendesen egyedlényekben fejlődik ki, tiszta gondolatokká és meghatározott tervekké. Az ő különösebb módjok 's szokások azután újabb tárgyak alakítására gyakran oly erősen 's bizonyosan hat, miszerint a' közönséges történetirat egyes részeinek valóban igen életirási formát kell nyerniök, minthogy az emberi nemzet illyes egyedlényök miatt csoportosulva látszik. A' közönséges történetirat és az életírás egymás szerepét veszik által 's összefüggnek, mint azon faj egyes részei, melyről beszélnek. De nem folynak anyyira egymásba, hogy tökéletesen együvé köttethetnének; 's szoros értelemben véve, világtörténetet ép ugy nem lehet életírásban adni, mint életírást világtörténetben nem. Mert a' legnagyobb egyedlény előtt is szintugy nem enyészik el a' század, mint nagy egyedlények az

ő századuk által egészen meg nem hódíthatatnak. Az életirási világtörténetiratnak két oly irányt kellene követnie, mik egymással nem egyesíthetők, a' különöshöz és közönségeshez irányt, 's mindkettőnek — a' név igazolása végett — hasonló terjedelemben kellene mozognia. Hanem ez már azon okból is lehetlenség, mivel mindketten a' legnagyobb összeköttetésben egymásba 's egymás által munkázkodnak, a' historiai tüneményt világozásra hozandók. Az életírásnak közönséges oldallal lehet és kell bírnia, mely által az egyedlénynak az összeséghez állása kitetszik, a' közönséges történetiratnak életirási oldallal kell bírnia, mely által a' közönségesnek a' jelentős egyedlényekhez viszonya világos lesz, de mindegyik nem lehet egyszersmind kétféle. A' nélkül tehát, hogy ezen munkának egyes részei gancsolatnának, bíráló mégis előre kinyilatkoztatja, miszerint az sem jeles közönséges történetirat, sem láncza a' jeles életírásoknak, minthogy szerző nem volt képes legyőzni ama nehézségeket, mik a' dolog természetében vannak, 's miket hát legyőzni lehetlen is vala. Ha nem akarnák is elismerni azt, hogy az életirásani világtörténetirat általában összeegyeztethetlen dolgokat törekszik egyesíteni, de azt legalább mindenki bizonyosan megengedi, miszerint oly munka az, mely a' legnagyobb művészséget igényli, 's a' mi még senkinek sem sikerült. Maga szerző is látszott azt érezni, hogy olyas mibe kezdett, mi oly módon, mint azt magában elgondolta, nem, — legalább azou szigorú valósággal nem teljesíthető. Mert (423 l.) fictiókról beszél, miket bírnia kell, hogy életirása' modorával a' történetiratot keresztül vergődhessék. 'S egyéb helyeken is kimutatatnak azon nehézségek, mik e' tárgynál előfordulnak. Mint-hogy tehát szerzőben azon érzet, miszerint ő tévuton jár, nyilván való, annál inkább csudálkozhatni, hogy mégis járdalt rajta, midőn a' munkájárai egyetlen pillanat által tudnia kellett, hogy neki sem sikerült a' különösnek és közönségesnek az egész világtörténeten keresztülható egyesítése, hogy az elsőbbrei tekintet idéztetett elő, hogy az utóbbi lényegesen és tetemesen elhanyagoltott, és hogy ez azon egyetlen nyeremény, mely a' kényszerített összeköttetésből származott. Valóban ezen eset állott elő, miképen a' közönséges nem azon teljességben, tisztaság- és határozottságban tűnik elő, mellyet a' közönséges történetirat sürgetőleg és elutasíthatlanul megkíván; oly mértékben történt pedig az, hogy szerző munkája tulajdonkép éppen nem közönséges történetirat. De más részről sem nyert általa. Mert mit szerző jelentős egyedlények felől közöl, mind azt valódi közönséges történetiratban bizonyosan szintolly jól el lehet mondania. A' dolog természeténél fogva szerző' azon kísérletének, miszerint a' kelet történetiratát életiratokban kívánta előterjeszteni, legszerencsétlenebbül kelle sikerülnie. A' kelet' ősvilága hosszú századokon által még kevesebb — történetilag ki-

mutatható 's bizvást felhozható oly egyéneket mutathat fel, kikhez előadás vagy rajzolat köttethetnek. Mutatkoznak ködképek, miket szintolly kevésbé lehet megfogni, mint az árnyalakokat. De a' tömegek, 's azon szellem, melly benne lakozott, sajátosság ugy anyagi mint szellemi összeséletek mindig tisztán és határozottsággal rajzolhatók. Így van ez a' hindukkal, zendépekkal, semitákkal, az ó Egyptommal. A' nem biztos, monda és ködburkolta egyének, kik a' legkorábbi régiségben közöttök feltűnnek, legfeljebb is csak azon jelentéssel bírnak, miszerint a' közszellem különösb jelei lehettek. A' hajdani kelet' ama népei is, mellyek megnevezvék, nem vegyíthetnek összevissza, ha helyes átnézetők adását vevé szerző czélba. Legjobb, ha az előterjesztés keletről nyugat felé mozog. E' körülmény oly könyvnel, melly nem tudósok, hanem a' művelt közönség számára iratott, majd nem multhatlanul szükséges. Szerző azonban az életirási út szeretete által vezéreltetve, Adam- és Noahval kezdi, 's csak azután vezet Judiába, hol minden, mi mondatik, *Menuhoz* van kötve. Illy ködképek, szerző véleménye szerint, a' dolog természeténél fogva gyakran csak a' népek rajzának polczául szolgálhatnak. Illy ködképekről szerző igen gyakran beszél, 's aránylag elég terjedelmesen. Szerző e' halottakba éltet lehelni, 's irántok történetirati érdeket törekszik gerjeszteni, mit csak ugyan nem nyerhetnek soha többé. E' miatt pedig a' kis munkában azon tér vesztve van, melly a' valóban tanulsággal lehetendett betöltendő. Mert természetesen épen semmi képet sem nyerhetett. Megemlézése alkalmul szolgál, némeltyeket a' hinduk jelleme, tartományai, vallásossága felől megérinteni. A' lelkek' kiköltözése és vándorlása felőli tanítás, minthogy oly jelentős összeköttetésben áll a' kastok lényével, a' pusztá megemlétsénel valóban többet érdemlendett. Azután Buddha következék, ki szerzőt a' mongol világba, Sinába vezeti által. Ezen Buddha' mondatörténete helyett, melly csakugyan nem bizonyos, érdemesb leendett a' Buddhahit és tisztelet, ugy ezeknek a' vedatanításhoz viszonyairól többet mondani. Confutsee 's néhány régi császárök jelennek meg, hanem az ókori sinai létel átható rajza hiányzik. Valami keresztyénies, mint szerző vélekedik, nem vegyült hamar a' Buddhahitbe és tiszteletbe. Azon erős hasonlatosságok, mik a' buddhismus és a' romai catholicitás közt találtnak, a' közös alapeszmékből erednek és magyarázódnak meg. Ez holmi egyest, p. o. kolostorlényt, úgy szerkezhethé ama szerint, mint megfordítva. Dsjemschid és Zoroaster alkalmat nyújtanak, a' rendnépekre áttérni. A' perzsa törzsököket nem kellendett tulajdonképeni kastoknak nevezni. A' Zendavesta tartalmának rövid rajza nem pontos és kimerítő. A' jó nem Ormuzdtól származtatandó, hanem benne nyugszik. A' jó azon örök öslény, melly úgy áll Ormuzd mint minden dolgok felett,

mellyből azok származnak. De a' gonosz az eredetileg tiszta szellemvilág egy részének esete által keletkezett, mert kezdetben minden tiszta és jó volt. Csak a' mennyiben Ahriman az elszakadott szellemek' legnagyobbika volt, annyiban mondhatni, hogy a' gonosznak alapja a' Zend' tanítása szerint benne létezik. Szerző megemlíti még röviden a' mediai tartomány származását, 's ezután Ninus és Semiramis újra a' semítákhöz vezérelnek. A' semitismus és azon darabos sajátságai nagy lánczának rajza hiányzik, mellyek a' nyugati Délázsianak egészen más jellemet kölcsönöznek, mint a' keletinek. E' hiányt ama ködképek tetteinek és építéseinek történetirata nem kármentesítheti. A' semíták' történetirata a' Krözusrai pillantás által felbenszakasztatik. Azután Hiram és a' phoeniciabeliek, a' patriarkák és a' zsidók következnek. Történetök szigoru bibliai szellemben iratott. A' királytörvényre 's minden e' neműre szerző valóban a' régi móresi törvényhozásban akad reá. Hogy az egész hierarchiai rendszer Egyiptomból kölesönzöttet, legalább nem olly tisztán 's kétségtelenül bizonyítatik be, mint az a' zsidóság' teljes ismeretéhez megkívántatik. Csak gyengén 's távolról érintetik. A' régi szokás szerint Egyiptom is csak azután hozatik szóba, midőn a' zsidók felől már értekezett. Az egyiptomi kastok' eredete, eredetileg ezen föld' idegen bevándorlottainak szellemi és természeti túlnyomóságában kerestetik. Ez állítás legalább számtalan határozatlan képzeteket enged meg. A' valódi származási alap itt is a' lélekvándorlati tanításban van, 's a' Herodotnálai ismeretes hely annak az egyiptomiak által elfogadott fokozatai felett jól enged betekinteni azon doctrinákba, mellyek által a' kastlény igazoltatott és tartatott, 's mellyek származásának alapját is tevék. Tekintve az egész, a' hajdani kelet' történetiratóiban szerzőnél az életirászerű, az általános történeti uralkodik. Az egész valami, melly sem láncza jó életirásoknak, mi itt lehetlen is, sem általános történetirat. Szerző Európába, Görögországba 's Romába érkezvén, e' munka más és valóban jobb jellemet nyer. A' meghatározottabb és világosabban feltűnő személyek ekkor mégis lehetővé teszik, valamit nyújtani, a' mi valóságos valami. A' munka innét kezdve életirások' láncza az általános felett benne elszórt jegyzetekkel, a' nélkül mégis, hogy tulajdokeni és valódi általános történetirat volna. Ha e' munkát illyen gyaránt vennők és itélnők, ugy egyszerűmind egész elégtelenségét is ki kellene mondanunk. Alig tetetik egyébről említés, mint Spartáról és Athenaeről, 's a' későbbi korban Syracusról, Theboeről 's Macedoniáról, mivel szerző másutt előtűnő olly személyessegeket nem lelt, mellyekhez valami költendő leendett. De érezte szerző azt is, hogy az átnézet, az ismertetés, mellyet ő a' görög összesélet felől ad, hiányos, 's tehát kívánta azt javítani, a' hol 's a' mint csak lehetett. Így (a' 129. l.) köteles Pythagoras alkalmat nyújtani, az ázsiai, sicíliai, gyarmatokra

megemlékezni. — Ezen összevétel még csak igen szerencsésen választva sem látnak. Legalább bármely más névhez, mely e' körben találnak, szintugy hozzá köthetendő volt az. Pythagorához azért illik az kevesebbé, minthogy ez a' tiszta görögség' tekintetéből épen semmi jelentős momentet nem képez. Mert gondolatai 's törekvései hellenelleniek voltak, mire szerző nem figyelmeztet. A' pythagorasi szövetség Nagygörögországban bizonyosan oly paposzerű aristocratiát akart alapítani, mely a' kelet kasztlényéhez közelítsen. Innét a' nép nagy gyűlölsége is, mivel a' szövetség' szándéka egészen görögellenes volt. Szerző életirási rendszere mennyire alkalmatlan, kivált Görögország előbbi szakára nézve, leginkább a' Lycurg czímű czikkből tetszik ki. Hogy minden doriai statusok' szerkezete bizonyos közös alapon nyugszik, mely abban gyökeredzik, hogy mindannyian a' lényegiben hasonló körülmények és viszonyok között támadtak, annak érintetlenül kell maradnia azért, hogy Lycurg, mint a' sparta-doriai szerkezetek' alapítója személyességének élet és jelentőség tulajdoníthatassék. E' szerint mindenütt egy találjuk, hogy szerző az életirási utnak, mellyet választott, két jelentős áldozatot hozott, először ugyanis a' közönségest hátul helyezte, mi által történt, hogy e' munka világtörténetirat nem leve, másodszor pedig igen ragaszkodott néha az egészen kétséges, csak a' mesék országába tartozó személyességekhez, mik iránt hiába követel érdekot. Az első Görögország történetiratának utósó részeiben, hol Fülep és Sándor nagy személyességei jelennek meg, kevesebbé tűnik fel, de ez inkább azon kornak, mellyet rajzolt, mint szerzőnek érdeme. Görögország' története ezen első részben egé z a' diadochok- és Agathocles királyig iratik le, a' romaié Itália' meghódításaig. Az sem helyeselhető, hogy a' romai történetirat két részre szakasztatott, 's az első, Róma a' királyok alatt, a' régi Görögország' időrendébe 's történetiratába foglaltatott. Ezen módszer' haszna nem világos. Az egész munka bizonyítja azonban, hogy szerző, ha e' szerencsétlen életirási utat, mellytől tulajdon érzete is sokszor vonakodott, nem választandotta, igen jó közönséges történetiratot nyújtandott.

Allg. Lit. Zeit. (August 1839. 145. 146. sz.) után.

Perföldy.

BIBLIOGRAPHIA.

54) *BIOGRAFIA sarda*, del dottore in leggi Pietro MARTINI cagliaritano. — Cagliari, 1837—1838. Stamperia reale. 13 füzet, mellyek három darabot formálnak 398, 346 és 268 lapból állókat. Ára 13 ol. lira. — Honszeretet, megholt híres honfitársai iránti tiszteletérzés 's más részt a' nemzeti becsület' ócsárlóit megszegyeníteni kívánás' vezérlik Martini urat jeles életirás-gyűjtemény' irására. Nem lehetett tiszteletesb indítóok, sem igazságosb dicséret, melyre ez által magát méltatá. Mert van-e nemesb tény, mint tisztelt nevek' hírének feltámasztása, képeik' felelevenítése a' sír után, a' halál csendjéből kivívása, oly ére-nyeknek, mellyek az életben annyi dicséretet arattak? Nem csekély dicséret háramlik illy életírókra, azon fáradságos és hosszú vizsgálódásokból, azon hozzámért részrehajlatlan ítéletből, melyet azok elébe nem csupán az igazság' törvénye szab, melly mindég megsérthetetlen, hanem magának a' munkának természetete. Azon híres férfiak' viszontagságai, kiknek életét leírjuk, történehből sokféle és összebonyoltak, 's azok' fonalai hol homályosak, hol észrevehetetlenek lévén; különbféle lévén ezenkívül a' maradék' véleménye sok híres eltűnt iránt, 's nem semmisülvén meg a' vetekedések azok' hazájáról, vállalataikról 's munkáikról; szükség hogy az életíró tisztelt 's jó authorításokra hivatkozzék 's minden forrást felszámoljon, elkerülvén 'egyszermind az affectált 's unalmas tudósság' veszedelmét. Martini ur mind ezen óvakodásokra ügyelt ugyan, de kívánandó lett volna hogy az idézések' száma nagyobb 's a' hiteles írók' bizonyítási gyakoribbak lettek volna, mellyek által közlései nagyobb fontosságot nyertek volna. — Ez alkalommal ismét nyilvánítjuk azon ohajtást, bár találkoznék valaki honi íróink közül is, ki nemzetünk' kitünő férfait a' maradéknak hív rajzzai által fentartaná!

55. DELLA PESTE e della pubblica amministrazione sanitaria, opera di A. A. FRARI, dottore in medicina, J. R. effet-

tivo consigliere di Governo, presidente del Magistrato di sanita marittima di Venezia etc. — Venezia, *Andreola*, 1840 Első darab, 964 l. 8-adr. Ára 18 austr. lira. — A' nyilvános egészség minden szerencséslet' forrása, 's az orvosok a' tisztviselőkkel egyesülve nagy érdemeket szerzenek magoknak a' népeket fenyegető ragályos járványok' eltávoztatásában. Senki sem tagadja a' gyógytudomány ropoant befolyását ezen tekintetben, mert e' hozza mozgásba a' polgárisodás' minden masodrendű erejét, ez adja a' kormányoknak az erkölcsi erőt a' legerőteljesb szabályok' kifejtésére, a' legbathatósb óvószereket a' ragályos veszélyek 's szerencsétlenségekhez. 'S igazat szólva; egy felsőbb értelem által illőleg felfogott orvosi gondolat, tény vagy figyelet a' legszerencsésb eredményeket szülheti rendőrségi 's törvényhozási tekintetbe 's észrevehetőleg folyhat be az ipar és kereskedés' szerencsésletére 's mindennémű visznyokra, mellyel a' népek és népek, tartományok és tartományok körti érdekeket öszveköti. Ilyen volt, példaokáért dr. Bulard' gondolatja is egy europai congressus iránt, mellyben egyező akarattal alapítottak volna meg az egészséget illető rendszabályok 's mellyben megvitatandók lettek volna az Európát fenyegető dögvész minden lehető esetei 's azok' eltávoztatásának módjai. Ámbar a' discsért francia orvos' rendszabásai 's eszméi hasztalanoknak 's kivihetetleneknek találatván, kívánandó volt egy mélyebb belátásu 's nyugottabb elne, melly amaz első gondolatot kifőzze, azt a' legértelmesb critica' szellemével felelevenitse, 's mély tanulmányok 's a' legmélyebb emberi érzelem tüzével dolgozza ki az emberiség' javára. 'S ezt tűzte ki hihetőleg magának célul, jelen munka' írója, ki azon több éveken át dolgoza, azon fontos kérdések' iniciatíváját magára vállalandó, mellyek a' dr. Bulard által indítványozott congressuson megvitatandók lennének. Jelen darabban nincs egyéb, mint a' bevezetés jegyzetekkel, a' bibliographia és a' földet pusztított pestises nyavalyák' története. A' jeles szerző' fő célja, meghánynivetni az óvó gyógy-módot illető orvosi és rendőrségi kérdéseket 's a' nemzetileg nagyobb üdvét az egyedek' lehető legkevesb áldozatával szerezni meg. Ezen szempontból indult ki, munkája szerzésében; melly mind eddig legjobb codex a' dögvészt illető egészségi kormányzás' tekintetében, legjobb vezér a' hatóságok' és fejedelmek' felbátorítására, óvó intézkedéseik' tételében 's legjobb repertorium az orvosok 's mind azokra nézve, kik a' köz egészség' kormányzásával foglalkoznak. A' munka europai érdekü, egy azon ritka termékei közül a' jelenkornak, mellyek nélkülözhetlenek, mind a' tárgy fontosságára, mind azon fényes és lelkiismeretes módra nézve, mellyel kidolgoztatvák.

56. SAGGIO storico-medico sulle pestilenze di Perugia e' sul governo sanitario di esse, dal sec. XIV. fino ai giorni nostri, del dottore Cesare MASSARI, membro della Deputazione

sanitaria comunale di Perugia etc. etc. Perugia, 1838, Baduel 238 l. 8-dr. 2 réztáb. Ára 7 paolo, 3 ol. lira és 80 c. — Nagy becsű töredék a' dögvész és más ragadó nyavalyák' közönséges historiájára 's az orvosi'politia ezeket illető legfontosb részére nézve. Akár a' szabatoságot, akár a' stylus' ékességét, akár a' válogatott 's roppant tudományt, akár a' helyes és mindég szigoru ítéletet, bármely szellemü rendszerről légyen szó, akár végre az érzelmek' nemességét 's az abból kitünő meleg 's jól értett honszerelmet tekintsük, jelen munka az olasz literatura' legérdekesb jeleneteinek egyike, 's annál fontosb most mivel az europai hatalmasságok orvosi congressust szándékoznak tartani, a' dögvészről tan' új megvizsgálása végett, hogy tudni lehessen ha szükséges-e megmaradni az eddig követett egészségi törvények mellett ezen rettentő ostor ellen, vagy pedig azokat reformálni kell.

57. HISTORIA *Russiae monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothaecis deprompta*, ab Q. G. TURGENEVIO. Tom. I. Petropoli, 1841. 399 lap 4-edrét. — Ezen érdekes 1580-dig menő gyűjteményhez, a' legfőbb részt, a' velencei követek' eddig nyomtatatlan tudósításait a' Vaticanum 's annak levéltárnoka Mons. Martini adták, 's látni lehet világosan, hogy a' kereskedési és egyházi dolgok, nyújtottak itt is a' diplomaticai tanácskozásokra alkalmat. Ezek' következésében az orosz-görög egyháznak kellett volna a' rómaival egyesülnie, 's egy új kereskedési utnak Indiába feltaláltatnia. Remekműnek lehet különösen tartani, Pater Possevinnek egy jezsuitának instructióját, ki Moskvába küldetett, hogy Orosz- és Lengyelországok közt békét eszközöljön. Roma legjókorabb átlátta Oroszország' fontosságát, 's mindent mit kellett a' legokosabb, munkásabb 's vigyázóbb módon végbevitt, hogy az uralkodókat magának megnyerje. Sok tanulevelek mellé orosz fordítás van téve, mindnyájok előtt pedig ott áll orosz nyelven, czél és tartalom.

58. LA DONNA *saggia ed amabile*, libri tre di Anna PEPOLI, vedova SAMPIERI. Capolago, tip. elvetica. — Génëve, chez H. Cherbulier. 1839. 8-dr. A' mívelt nemzetek' csaknem mindenike, egymást felváltva foglalkozik a' nőnevelés' fontos ügyével. A' francziáknál Madame Necker de Saussure (lásd Tudománytár 1839 l. 113), 's Aimé Martin, a' németeknél többek közt Niedermeyer Asszony, magoknak e' tekintetben, nagy nevet szereztek munkáikkal. Jelen olasz munka amazoknál még módszeresebb 's teljesebb; elvek' alkalmazását nyújtja az a' közönséges élet minden részleteire; nem csak az erkölcsi 's értelmi neveléssel foglalkozik az, hanem előadja még az életfentartás' feltételeit is. Pepoli asszony három részre osztja fel munkáját: *La regitrice*, *l'educatrice* és *la donna conversevole*. Az elsőben a' házi gazdálkodással foglalkozik, úgy tekinti az asszonyt, mint a' család' kormányzónőjét, 's kifejti elveit, melyeket egy jó házi asszonynak követnie kell. Ezen rész' bevezere-

tése arra van szentelve, hogy a' nemesség' s nagyság' eszméi, mellyek rendszerint el vannak a' döllyf által ferdítve, megigazítassanak, 's megmutattassék hogy az asszonyra nézve az igaz nemesség abban áll, ha kötelességeit beteljesíti, ha minden tehetségeit azon czél felé irányozza, mellyet nékie a' természet kitűzött. A' nő' befolyása a' család' belsejében, eredményeire nézve nagy fontosságu, 's bármi csekélyeknek láttassanak is magokban véve a' házi gazdaság' részletei, azokat elhanyagolni nem lehet, a' nélkül hogy a' család' jóléte ne veszélyeztessék. Pepoli asszony követi hát a' házi asszonyt épen úgy a' cselédekhez mint férjéhez, gyermekeihez 's a' világhoz viszonyaiba. Ki fejti a' legjobb elveket, előadja azok' alkalmazását az élet' legközönséges körülményeire 's nagyszámu igen jeles tanácsokat ad. Egy valóságos gyakorlati kézikönyv ez, mellyből minden fiatal asszony becses tanítmányonát meríthet. — A' második rész a' gyermekek' neveléséről szól 's az első fejezet, mellynek czíme *vallás*, annak irányát igen jól felfogja 's előadja. A' vallásos érzet olly forrás, melly minden erkölcsi oktatmány alapját 's mozzanát nyújtja, a' szív azon nevelését eszközlí, mellyet csak az anya adhat, 's mellynek olly nagy hatalmu munkálata van az egész élet' sorsára. De hogy könyvének nagyobb teljességet adjon 's azt mennél hasznosabbá tegye, terjedelmesen elő adja, miként kell a' gyermekekkel bánni születésektől fogva. Pepoli asszony talentummal fogja fel mind azt, a' mi jó ezen tárgyról írva van, 's követvén a' gyermeket egész azon korig, midőn az anyai felügyelés alól kiszabadul, igyekszik megmutatni, milly nagy hatalmat gyakorolhat ez, ha soha szemei elől el nem veszi hivatása fontosságát. Végre munkája utolsó részében, közönséges nézetekre megy át az asszony' szerepéről a' világban, a' társaságban és a' statusban. Nem talált itt azon új theoriák egyikére se, mellyek a' természet által felállított rend' felforgatását igénylik. Az asszony mindig úgy tekintetik, mint kinek uradalma a' család' belkörében van, 's ezen alapelv szerint kell elrendeltetnie, minden viszonyainak a' külső világgal. Megvizsgálja a' szerzőnő mi hibákat kell kerülni 's mi erényeket művelni, a' nélkül hogy az ember az élet szikláiba meg ne botoljon. Előadja azon tanulmányokat, mellyek asszonyhoz leginkább illők, azon tulajdonságokat, mellynek az oktatmányt náluk követnie kell, a' magaviselet' azon elveit, mellyek' megtartása nékiek minden esetben becsülést 's tiszteletet szereznek azok előtt kik körülte vannak. Követi őket a' társaságba, az általok kötött barátságos viszonyokba, azon különbféle helyzetekbe, mellyek rájuk várnak, 's egész a' vénségig vezeti őket, megmutatván nékiek az utat, mellyet követniök kell, hogy sajnálat nélkül jussanak el az élet ezen utolsó szakához, melly még mindig éledeleket nyújt annak, ki az azzal összekötött kötelességeket felfogni képes.

59. TRATTATO *sopra la costituzione geognostico-fisica dei terreni alluviali o postdiluviani delle provincie venete*, di Tommaso Antonio CATULLO, dottore in medicina, professore di storia naturale nell' J. R. Univ. di Padova. — Padova, 1838. tip. Castallier e Sicca. 520 l. 8-dr. Ára 8 ausr. lira. Prof. Catullo a' velencei föld' geognosiájának ezen új felvilágosításával becses mellékletet ad ásvány állattanához (Zoologia fossile), 's még egy más munkát is szándékozik kiadni az ércbányákról, a' kőszénről, fakövételekről (lignite) 's a' kövek' országának sok más termékeiről, mellyek a' legrégibb képletű földekhez tartoznak. Jelen munkában szerző szól először az özőnvizutáni 's mechanical és chemiai uton formált földekről, aztán egy hosszú értekezésben az érczes vizekről 's kivívja ez által is bő tudományát, 's Velence' geognosiájában nagy jártasságát.

A. B. P.

PHILARÈTE CHASLES,
A' FRANCZIA IRODALOM'

VESZTEGLÉSÉRŐL.

Kiki megismeri a' veszteglést, mellybe az irodalom süllyedt. A' nagy művek hiányzanak, 's még a' regény' forrása is kiszáradni kezd. A' könyvkereskedés sohajtoz; a' novellák' és beszélyek' özöne, mellyekkel elárasztattunk, visszavonúl és szárazon hagyja a' földet, melly terménytelen homokkal fedeztetik. Az értelmi forradalom' háborgása, melly az utolsó tiz évet kitünteté, lecsillapult. A' túlteltség' 's aszkór' szaka látszik belépni. Alig jelenik meg még néhány fordítás angolból; ezen utóbbi műipar kilencz tizedrészszel alábbszülott máskori termékenységében. Özön után szárazság; egyik a' másikat értelmezi. A' csüggettség' mámora után semmi sem természetibb. Az embe-
rek igazi tivornyának adák magokat az irodalomban, melly addig tartta, míg csak tarthatott; végre kifárasztá leglátalmasabb bajnokait. Most valamennyire kipihenik magokat; 's mint nagy kicsapongások után, érezni fogják a' reggel' friseséget; új erőre ébrednek, mellyet a' légfuvalom' beszívása ad a' fásult érzékeknek, 's újabb, becsesebb, nagyszerűbb 's egészségesebb életet kezdenének élni.

Az írláz sokszor egész nemzeteket ejt hatalmába, illy általános kórnak volt példája Franciaországban XIII. Lajos alatt. Efféle torontálpók 1830 után újra beköszöntött, 's a' francia népnek minden életkorát és osztályát megmará; katona, orvos, szüvész, diák, kőműves, ács, napszámos, özvegy, leány, fogoly, haláhráitelt, ajtónálló, gályarab, rendőr, bohér — mind iirt. Ha jól emlékezem, egy felakasztott embernek emlékiratait is láttam egyszer.

Feledék, mikép, hogy irhasson az ember, rendszerint
1842. IX.

mondania kell valamit. A' sajtónak terményei 1830-tól fogva csak azon elmés és elménczkedő irományokkal 's költészi kísérletekkel hasonlíthatatnak össze, melyek Richelieu 's Mazarin alatt jelentek meg! Itt mint ott, csak szó- 's gondolatzápor mutatkozik, borzasztó toladás és ösztön nyomtatásra, elvesztett mondatok' beteges folyama. A' társaság kifáradván kardot forgatni illy időkben, tollal harczol, némelly talentummal 's lángelmével bírő férfi inkább a' jövőhöz mint jelenhez fordul, de a' hamis geniekkel egy rakásra hányatnak. A' többi írók azonban azáltal, hogy szaporítják a' hasztalan könyveket és felülletes csevegést, elhítetik a' közönség' tömegével, mikép az író valami nyegle (charlatan) vagy aranycsináló, hasztalan vagy inkább veszedelmes valami, ki hallgatónak szelet ad el, 's alig érdemel annyi figyelmet mint szemfényvesztő. Hítelökét azáltal veszték el végképen, hogy le alacsonyíták a' criticát. Szerintök a' critica ájuldozása a' szellemnek. El vele! haljon meg vagy némüljön el! — Ekkor összesen, kivétel nélkül genieknek kürtölék magokat 's valamennyi író' önszeretete megelégedtnek látszék. De e' mülékony elégtétel általános megutálást hozott rájuk. Midőn látá a' közönség, hogy lángelmével bír mindenik, egész egyszerűen ezt következteté: Sőt egyik sem bír semmivel — igaztalan ugyan, de nagyon természeti következtetés.

Ez így megy szinte tíz év óta. A' dicséret sohasem hangzott harsogóbban, mint e' korszak óta. Valamely henyea virrasztó hölgy' tolla alig piszkola be egy pár lapot, már fenségeseknek kiáltatnak. Oh! mindnyájan elkövettük e' hibát! az embernek úsznia kell a' folyammal. Tíz év óta kicsinált dolog, hogy minden irodalmi termékünknek valami fenségessel 's tökéletessel kell birnia. Ebből azonban ne következtessük, hogy azok jók legyenek; ez vakmerő állítás volna. Az őszinte csudálat' adójának épen annyi becsé van, mint egy reggeli köszöntésnek. Mihelyt valamely tollal fegyverzett értelmesség, vagy értelmességet nélkülöző toll zsákmányul adta müvét a' nyilvánosság ezer' szózatának, az ember rettenthetlen gögösnek látja a' kiadót, némileg aggódónak az eladás miatt, de egészen nyugodtnak az új elmeszülemény' érdeméről; az ő lelki ismerete nyugodt és tiszta, ha a' fejezetek szép betűkkel cziczomázzák 's elől 's hátul egy pár csinos fametkezés találtatik; a' kiadónak e' nemes, büszke elbizottsága egész a' csillagokig ér, mint Horác mondja 's meghökkenti a' criticusokat.

Most az utóbbi szerénnyé 's kicsinnyé lesz illy művek elenében; legnagyobb barátságban ajánlat tétetik neki, milly hirtelen csak kinyitni lehet a' templom' szárnyas ajtait, meggyújtani a' tömjént 's hurezolni a' bálványképet a' szenthelyen.

Szegény, szerencsétlen criticus! milly hatalmat gyakoroltál 1750-től fogva 1820-ig! oh! a' te fenségéd megfertőztetett!

a' censor lábaival tapodá! Jelenleg minden kiadó így szól a' criticushoz; Uram, e' mű remek, önnek mondania kell, hogy jeles! tizenkét phrasiban kell elmondania, hogy jeles; egy metaphorat és négy epithetont engedek önnek, eltérést engedek; de ne halassa tovább egy hétnél. Éljen boldogul! Én magam megvallosum nyíltan, hogy örökösöm, ha tán leendőnek, irományaim között a' legboszantóbb levélbántalmakat, hozzám intézett legkitörőbb catilina'i beszédeket fognak találni. Én hozzám, ki ismerem századomat 's tisztelem gyarlóságait, hozzám, ki jól tudom, milly szükséges a' kimélet az általános vétkeesség' e' korában; hozzám, kinek minden barát ítéletém' alyai jámborságát 's criticaim' figyelemteljes gyöngédségét hányják szememre!

E' lealacsonyításnak következése az lón, hogy bírálók és bíráltak sokat vesztek becsökből. E' pillanatban, mellyben ezt írjuk, nagyon alászállt a' critica' fontossága. Midőn az írók kényszeríték leléptetni azt, az alatt teremtknek kürtölvén magokat, alapját dúlák fel annak. Magasztaltassék most a' legjobb könyv, senmi hatást nem eszközöl többé! a' magasztalás' becsé alászállott, mint az ócsarlásé; a' hirtelenkedő önszeretet megbüntettetett.

Bármilly lángészt tulajdonítsanak magoknak, többé nem figyelnek rájuk. Az nagyon természeti. A' római császárok alig voltak már többé a' történetben, midőn nyolczan vagy kilenczen, az uralkodást elakarák pörölni egymástól, mindnyájan fényes czimekkel felruházva egyiránt, 's alig lépének trónra hogy azonnal elhomályosuljanak 's kiszoritassanak. Ez irodalmi világunk' állapotja is; 1830-tól fogva mindenki végtelen hírnevet szerzett magának 's arany papír koronát tőn fejére; kiki istennek adja ki magát, és senki sem hiszen a' másik' istenségében.

Ha vissza akarják szerezni becsületét az irodalomnak, rajta legyenek, hogy a' critica újra visszanyerje a' magáét; a' critica'i szellemek nem olly mindennapiak mint képzelik. Bőségben találni ugyan gúnyoló, satyricus, szájaskodó, heves, finom, tréfás, vakmerő, beszédrész szellemeket; de mind e' tulajdon mellett egészen fonák szellemmel bírhatnak. Milly képtelen különbséget tesznek a' teremtoi 's nem teremtoi szellem között! Legnagyobb criticusunk Pascal. Molière lényegesen fejtegető (analytique). Shakespeare olly nagy mértékben az, hogy a' skepticismushoz közeljt.

Bacon nincs ugyan messze a' *finomságtól*, *elménczkedéstől* (Subtilitát), nála olly rendszert talál az ember, melly szerint más genic nem létezhetnék, mint bizonyos durva, állati's anyagi genic; az az: ti e' szerint az otromba Breuuf-öt Racine; a' vad Marlowet Shakespeare 's a' terjedelmes Lopét Cervantes felébe emelitek. Illy elméletek kedvesek — a' szobrot nem szük-

ség bevégezni többé; csak durván vázolatnak. Ez egyszer'smind az irodalom' tengésének, hanyatlásának egyik főoka, melly miatt panaszkodunk.

A' vázolati kísérleteket bátoríták, serkenték, 's az ipart csüggeszték. Minden iskolás és tanítvány arczába csapá a' közönségnek genialis vázolatait; 's e' durva szülöttek' bámúlása még épen akkor végződé, midőn számok mindinkább nagyobbult. De Dante dolgozott tercettein; Shakespeare Hamletet kétszer dolgozta át elejétől végig. Az igazi teremtőknek legnagyobb vonzalmuk van teremtményökhöz, melyet lassúdan 's állhatatos-sággal tökélyesítenek. Nem kiálták-e még a' styl' hibásságot is a' genie' jelének? ez azonban nekem sohasem látszott úgy, abban csak azon bizonyítványt láttam, mikép az írónál hiányzik a' genie 's hogy a' szellemnek bizonyos élénkségét valódi lelkesültségnek tartja.

Mintegy tíz év óta semmi komoly nem tűnt fel az irodalomban. A' regény és elbeszélés betegségbe esnek 's csak lombokat adnak még gyümölcs nélkül, mind vad szőlőgerézdek. A' drama saját útján siet végveszélye felé. Visszaé a' szinpad csinynyel, és sem a' jellemek', sem szenvedélyek' kifejtését nem akarja többé. Az események jönnek 's hihetlen vadsággal törnek keresztül — kasúl; minél bővebben benne az állítás, a' dráma annál jobban tetszik a' népnek. A' dráma annyira anyagiasított, hogy az csak esetlenül egymásra balmozott események 's változatok' játéka. Nem tudom, van-e galádabb drámai rendszer ennél. Nagy talentomok nem számolnak többé nagy diadalt az első rangú szinpadokon; vagy ők fáradtak ki, vagy őket unák meg. Én azt hiszem, ők korszakunk' anyagi irányának adák madokat, 's ama' nyers 's könnyen izgatható érdeknek, mi a' tivornyak', vérfertőzet', orgyilkolás' és kicsapongás' szüleménye, oltárait szerfelett használák. Vannak nagy talentommal 's leleményességgel díszlő szellemek, mellyek e' pályán mar sokat vesztek talentomokból; a' közönség' fásúltsága más törekvésekre 's eszközökre fogja visszavezetni őket.

A' könyvkereskedés keveset törődött a' könyvek' belső jó-ságával, az könnyűden frott. könnyűded olvasmányú könyveket kívánt. Sokat, gyorsan 's olcsón akart előteremteni; most haldoklik a' könyvhegyek alatt, mellyeket maga alkotott 's kiáltozza: A' belga utántyomás megölte azt! — A' veszteglés' pillanata, melly jelenleg az irodalom' 's critica' szabályos haladását gátolja, azonban tán hasznosabb nyugpont, melly megújítandja erőnket: A' criticára nézve, hiszem, itt a' pillanat, mellyben az komolyság és szigor által elhatározhatja Franciaország' szellemi sorsát.

Blätter zur Kunde der Literatur des Auslandes. (Nr. 121, 122. 1839) után.

Fekete Soma.

KÉSŐBBI TIZ ÉV

A' FRANCZIA IRODALOMBAN.

E' czím alatt a' hírneves Sainte-Beuve a' *Revue des deux Mondes*-ban egy cikkelyt bocsátott közre, mellynek czélja, a' juliusi forradalom óta a' franczia irodalomban tiz év alatt történt változást tudomásul adni inkább, mint fejtegetni 's annak kormányán álló férfiak erős, egyetértő öszmunkálatra felszólítani. Ugyanis azt törekszik megmutatni, hogy a' feltételek erre nézve évek' lefolytában kedvezőleg képesültek 's valóban, ha valaki, úgy Sainte-Beuve, becsület-s pártatlanságánál, minden igazi talentumnak szeretetteli megismerésénél 's méltánylásánál, szereteti eméltő emberségénél 's nevezetes helyzeténél fogvást, mellyet a' franczia irodalomban foglal, hivatva van illy felszólítás' közlésére. Értekezésének legfontosabb helyeit emeljük ki, melly egyszermind előadja, melly nevek legtiszteltesbek, tónt adók Franciaországban, a' tán legalaposabb 's legnevezetesebb criticus' nézete szerint.

„Egyedek' életében vannak elhatározó idők, hol *physical* és erkölcsi alkotásuk fontos változásokon megy át 's mintegy újra öntetik, hol, úgy szólván, bizonyos lábon, 's bizonyos feltételek alatt az ember elrendezkedik eszméivel 's tehetségével; vannak, *criticus*, *climactericus* évek, mint a' régi orvosok mondák, *palinogeneticusok* mint az új philosophok nevezik azokat. Ez meglehetősen megfelelőleg is látszik ismételtetni egy korszak' életében. Vannak pillanatok, hol a' dolgok' öszteset folyama bizonyos természeti nézeteket állít elő, 's hol bizonyos visszagörbenedéseket 's hajtásokat határoz, mellyek nem nagyon felőlők ugyan, de mellyeket a' szerencsésen vezérelt 's öszhangzólag cselekvő emberi munkásság felfoghat, meghatározhat 's bevégezhet. Irodalmi 's erkölcsi szempontban nem oly pillanatot értünk-e, mellyet használni kellene? az ember mondhatná, szenderegjen, várjon a' korszak' hajlama, változzék át egész csend-

ben, hajtson végre egyet ama' benső átalakítás' lassu munkafátából, hol kétségkívül cselekvőebben kell látni hozzá, mint az utóbbi tiz év alatt valamely határidőben.

Úgy látszik, hogy most, tiz év mulva, az irodalmi hangulatok 's hajlandóságok jöbhan egyesülnek, mint ezt időközben tevék, hogy legalább közelítnék egymáshoz; igaz, hogy az ember nem jó vissza az indulási pontra 's a' kör nem záródik be; de afféle levelezés' neme uralkodik, mint esigavonal' körületében. Tiz év mulva újra azon eszmékre jó vissza az ember, nem azért hogy újra kísérletet tegyen velek, hanem hogy megítélje azokat; ha az ember együtt jó vissza hozzájuk, elég oka van vigasztalni magát, nincs meg többé az előbbi buzgalom és hév, de a' tapasztalás előre megván.

A' restauratio' irodalmi mozgalma legteljesebb haladásban volt 's legfényesebb buzgalomtól lelkesítettett, midőn szerte-úzatott 's úgy szólván, szabadsággal haza bocsátattott a' juliusi napok által. Ez olly élénk keresztes hadnak számos legjelesebb 's legmunkásabb bajnokai haladék nélkül mentek át a' politikához 's megszűnni látszanak írók lenni. A' helyzetők által kevésbbé szerencsések, az éretlenek, kik még nem voltak túl huszonötön 's az agyremeken, nem bagyák leveretni magokat, 's törekedtek tovább munkálk odni. Ezen állhatatosságnak több váratlan mű volt gyümölese. Legtöbbeknél, kik a' csatatért megtarták, egy második (nem mindég előhaladt) phasisa mutatkozik talentumoknak; sok merény dugába dőlt. Sok új jövevény fényel 's tekintéllyel köríté magát; de tiz év óta ezeknek is volt idejük elérni második phasisukat. A' politica ellenben, lassanként kimentvén buzgalmát azoknak, kik elejénte egészen elnyelettek általa, némi kedvet adott újlag. Többen, még a' legjelesbek közül is, újra írni kezdének; lassúdan ugyan és vigyázva, de mégis hozzá kezdének. Az ember újra némi szemleges téren találkozik, de ez már valami, hogy találkozik. 'S kik tiz év előtt tüzből álltak, 's azóta kitüntették 's már kimeríték magokat, 's azok, kikben az irodalmi lelkesülésnek villáma újra fellobban, mi sokáig idegen volt előttök, mindnyájan sem távoztak el attól annyira, hogy bizonyos helyes nézetek, bizonyos izléseredmények, mint az ép elmé' 's türelem' szabályai felett meggyezzenek. Néhány hírneves gyógyíthatlan' kivételével, kik éveken át mit sem tanultak, legtöbben, egy vagy más részről, bizonyos közöséghez jutának; az, mit én a' talentum' második phasisának nevezek, csaknem mindenkéni tapasztalássá fogamzott. Szóval, a' fiatal század, vagy mit tiz év előtt még fiatal századnak nevezének, jelenleg negyven évet számol egyremásra; ez criticus kor az irodalmi alkotmányokra, mint másokra nézve. Ez sok öszhangzást lehetősit, de sürgetős szükséggé is teszi magát. Most van idő vagy soha, annyit megengednek, összesítésére a' szinte egykoru nemzedékeknek, mellyek fiatal századnak ha-

gyák nevezni magokat sokáig, most a' végső elhatározásra, bizonyos állásváltásra, melyben az ember a' jövő nemzedékeknek, az utóvilágnak mutatja magát. Vagy elszalasztassék az időpont, szórakozott legyen az ember 's tétovázzon sajátjává tenni, mi legjobb folyamatban van? nem egyesülnének egy tömeggé újra, hanem csak szétdarabolni fogják a' nézőjátékokat, a' törekvő talentumoknak egyenként fog kijelenteni pályájok? vagy meg fogják-e érdemelni, hogy azon századokhoz számíttassanak, melyek benső állandósággal bírtak, nem siettek feloszlani, 's melyek becsületesen harczoltak az irodalom', nyelv' 's ízlés' legvégsőbb, legveszélyesebb szirtjein? A' túlságos, felőtli tünényeken kívül, melyek épen annyi fényt mint homályt hoznak valamely korszakra, a' lángelmének szerencsevetésein kívül, melyek sokszor épen olly oktanok mint dicsőek, mutatunk-e értelmesebb alaptörzst, válogatott tartalékszerget? A' kérdés kimondatott; kiki tetszése szerint forgathatja, kiterjeszheti vagy korlátolhatja. Nekem e' mostani pillanat különösen kedvezőnek látszik világosan szemügyre venni azt.

„Az általunk javasolt 's követelt egyesülés és özmunkálás próbáltatik 's jelenleg is áll már többé vagy kevesebbé; az vezéreszméje 's kívánata e' szemlének 's épen mivel folyamatban van az ügy, azért kell lehetségesnek is lennie 's ahhoz ragaszkodni kell, buzdítani 's célhoz kell vezetni azt. Egy pillantás az irodalom' egészére 's főszemélyeinek phasisaira tíz év óta még bővebben megfejtendi eszménket 's kívánatunk' mérséklését.“

„Chateaubriand, kit mindég először kell nevezniünk, nem csak mint első idő 's rang szerint, hanem mint legtartósabbat is, mint mindég szilárdul álló törzsatyát, ki sok fiát és unokát látta születni, elnenni 's elhalni maga előtt, Chateaubriand, miután becsületesen elállott a' politicától 's egyedül nagy befejező munkájának, emléke' féldombortú művének szentelte magát, a' kitünőt 's haladót bizonyítja magában, hogy nyugodtabb, derültebb 's annyi dicsőségnak megfelelőbb létben szilárdul telepedék meg. Ritka szelleme, melly ékesbeszédű irományban olly sokszor leplekbe öltözik, 's vakító fényvel fegyverzi 's fityolozza magát, sohsem mutatkozik nagyszerűbbnek élesebbnek 's világosabbnak azok előtt, kik szerencsések hozzá közelíthetni. Ha a' kibékülés lehetségesnek mutatkozik mindazon jóvéleményü 's ep' pártok között az új irodalomban, ez különösen akkor szokott eset lenni, ha az ember azt veszi szemügyre, melly az évekkal a' magas szellembé lépett, melly mindég terjedemesebb, figyelmesebb, kiterjedtebb lón.

A' nagytiszteletü fejek' mozgalmának történelben, philosophiában és irodalomban a' restauratio' utolsó éveiben, legtekintélyesebb létegei Guizot, Cousin és Villemain urak, némileg hirtelen kénytettek félbeszakasztani munkásságukat e' szerep-

ben. De azért nem mondták le arról, közel maradni jövőben is azon kifejtőzéshez, szellemökkel vezetni azt; ők ugyan azoknak, kik csudálják 's örömet követtek volna őket, folytonos jelenlétökről szerfelett *gyér* bizonyítványokat 's tanúsításokat adának, de mellyek mégis elégségesek fentartani hatalmasabb befolyásukat és neveiket. Guizot Washingtonot adá, Cousin Abai-lardot, Villemain jeles, tökéletes irodalomtörténetnek két kötetét. Részökről is vannak elemek, mellyek kedvezők lehetnek, és mi sem gátolja, ők mindnyájan megtarták rangjokat, 's a' hely másoknak adatott át, csak azok nem jöttek el mindnyájan.

„Ezt mondhatni több jeles historicusról vagy philosoph-ról is, Thierry Ágoston, Thiersről, Jouffroy-ról. Gyöngéd élet-műszeriség' kimerítése egyiknél, statusügyek' özöne másiknál, 's az elsőnél, fájdalom! testi szenvedések *), mellyek azouban a' belső gerjedelmet 's buzgalmat nem fojthatak el, látszólag véget vetének irodalmi munkálatainknak; de még mi sem apadt ki, a' vonal még nem szakadt el, a' folytatások még bizounyal bekövetkeznek. Thiers ur újra tollat fogott; nem fogja-e letenni újra? Thierry sohasem hagyá azt munkátlanul heverni hű kezében, melly gondolatait feljegyzí. Tehát itt is támaszkodhatni ismeretes határokra, sőt szövetségeseket is reménylhetni e' főkben.

„A' váratlan, rendkívüli, tíz év óta más helyeken, más nevek által lépett elő. De la Mennais és Lamartine urakban, ez egészen tárt talentumokban, egyik olly háborgó, másik olly termékeny, mindenekelőtt új fejlődésnek és kalandosnak meg-lépőjét kell keresni. Bizonyos értelemben ők minden reményt felülmúlának 's minden rettegést hagyának magok után; ben-nök minden, a' felsőbb térekben felszabadított, kalandos eszme zajongott, 's meghagyának pendülni minden hírt, mindenkor sajátságos, háborgó vagy öszhangzó módon. Valóban, ha csu-pán a' segélyforrások' 's egyedi szellem' kiterjedésének méltánylása forog fen, meg kell vallanunk, mikép La Mennais és Lamartine, kiki maga nemében, hajlékonyságot, mozgékony-ságot, erőt és kellemet, gazdagságot tanúsítanak különböző érte-lemben, mik első műveikben nem találtattak. Egy részről *Jocelyn*, más részről a' *Hít' szavai* 's a' *Romai ügyek*, ha csak az író tartja szem előtt az ember, bámulatos 's gazdag bizony-ságai az erőnek 's termékenységnek. De, különösebb, korainkra nézve jellemzőbb ellenmondás. A' talentom' nagyobb kifejlésé-nél 's megfeszítésnél minden áron, a' mű' eredménye kevésbbé lón szép mint kezdetben volt; az összesbenyomásnak, egység-nek törvénye megsértetett; a' közjellem rövidséget szenvedett. E' nagy példák csak úgy lehetnek hasznosak, mennyiben ret-tegést eszközlének, 's túlmértékek által a' magábatérést tanították.

*) Thierry Ágoston vak.

Az ember hiába keresne abban olyasmit, a' mivel épen egyesülhetne, de annak, ki gondolkodni 's magát tanítani tudja, igen sokat nyújtottak.

„Ha Lamartine-nek nemes, örömet felfogadó 's rugonyos természete, melly egészen a' kibékülés' művéhez készítettnek látszék, mindeddig nem tölté be e' szerepet, felette tárt és könnyűded magadaadásnál fogvást új benyomásoknak, ennek ellenében egy más, nagy talentomú természet emelkedék fel hajthatlan merevség' következtében. A' lefolyt utóbbi tíz évben Hugo Viktor lyrai szellemének legszebb próbáit adá az *Őszi levelekben*, 's talentomának, mint prosaicus Nôtre Dame de Paris című regényében; Marion de l'Orme is (valódi dramai mű) csak 1830 óta fordúlt meg színen. De az ember kísértetbe hozatik feledni e' dicső műveket, ha visszaemlékezik annyi tisztán önelmű 's makacs visszaesésre, a' módosítás' 's mérséklet' teljes hiányára elméletekben, mellyeket a' közvélemény többször újra visszavetett. Mondhatni, Hugonak tíz év óta sajátságos tévedése nem más mint önelmű ellenszegülése. Minden irodalmi közösségnek első feltétele az erkölcsi egyenlőség, minél a' talentumok' felsőbbiséget minden tisztelet kíséri mindig. A' visszamenő mozgalomnál, a' mérsékletes egyesülésnél, mellyet ohajtunk, Hugo, ki eddig oly hozzáférhetlennek mutatkozott, természetileg számításon kívül esik; ő egyike marad azon nagy példányoknak, remekeknek, mellyeket részint csudál az ember, mellyek szemléltetés által, távolban, felvilágítanak, 's azoknak érettségét, kik arra képesek, előmozdítják.

„Egészen új 's valódi talentum nagyon kevés tűnt fel: a' képzelődés' határában Balzac, Sand György; politicai osztályban Tocquevillé. A' durvább eszmékből Szent-Simonismus 's az avval többé vagy kevésbbé rokon tanok voltak, mellyekből Leroux' és Reynaud' encyclopaediája került ki.

„Balzac úr valóban csak az utóbbi tíz év óta lépett fel, azon ötven regény' ellenére is, mellyeket előbb írt, nem örömet tennők hozzá, hogy már ideje volt meghalni is, ellenére más ötvennek, mellyeket hirdetni készül még. Ebből egészen az látszik, mintha úgy akarná végezni mint kezdé, száz kötettel, mellyeket senki sem olvasand. Tagadhatatlan, hogy volt kedvező pillanata. Ő a' társaságot negyedóráig udvarias pongyolában lepte meg; az utcái zivajgások miatt kinyiták a' hálószobát; ő bele lopódzott; de ha illy események drágák, nem kell tulságig húzni, vagy undort okoz az inger különben, mint mindenki érzi.

„Legtárott keblűbb, legeredetibb 's legfényesebb egyedi író, ki tíz év óta feltűnt, bizonyly Sand György, 's mindaz, mi e' névhez köttetik. Azon sok sajátsággal, mellyeket valóban genialisoknak nevezhetni, teljességgel semmi kizáró (ritka kivétel!) nem párosul a' körület ellen, semmi irodalmi érzékenység

maga vagy mások iránt, sőt bizonyos nagylelkű gondtalanság és szellemi bátorság, mely mindig csak előre törekszik. E' talentumon, mely mindinkább kiterjeszkedik, számos phasisok mentek vagy inkább vergődtek at. Vajha e' talentum olly biztos tollal mindig elől menne 's itt ott merész röperejét megkísértené, de vajha főleg még sokszor jöne vissza a' természeti 's bájló elbeszélésre!

„Ha színelőmérsékli a' gyönyört 's tiszteletet, melyet Leroux' és Reynaud' encyclopaediai tanodájoknak tudományos és merész művei eszközének, ennek oka a' néha némileg kirekesztő 's visszataszító tekintély, mely kifejezésében olly terjedelmes, türelmes, egészen kiterjedésre 's türelemre alkotott tant őlt magára. Határozza el e' tan engedni valamit a' megvitattottból formában 's az állítás' szigorúban megtagadni magától ellenmondási tüzeséget az ellenségek iránt, mely nagyon olcsó 's mindig a' kérdéseket forgatja fel, engedje hogy sok részletes dolog szabadabban mozogjon körötte felvilágosított empirismus' természeti ellenőrsége alatt: akkor lehetségessé is teendi, hogy az ember sokszor sikerrel támaszkodjék rá a' nélkül, hogy szükségeskép hozzá csatlakozzék; akkor hasznos pótlékokat nyújtandott egy fontos gyakorlati műhöz, mely értelmességet és függetlenséget előmozdít.

„Azon terjedelmes tanóknak egyik legvilágosabb eredménye, melyek Saint-Simonismus névhez csatlakoznak, nemleges természetű volt, miként ez gyakori eset; hatásuk abban állt, hogy sok fiatal szellemmel semlegesíték, megszakaszták a' liberalismus' forró lázát, azokat csendesebb, békésebb a' valódi társadalmi eszméknak 's combinatióknak tárottabb pályára vezetétek. Ha az erköcsi érzemény itt ott megsértetett e' mély hatású atváltozásnál, az csak olly rossz, melyet ostromolni 's jóvá kell tenni; de más tekintetben igen sok haszon háramlott abból; a' szellemek' öszszes légkörében bizonyos vegyület terjedt el, melyet az értelmesség és türelem hasznukra fordítának. Most azon kellene lenni, hogy egy egészen gyakorlati erköcsi gondolkozás mód' uralkodása alatt mozgalom, öszhangzás és munkásság helyre állíttassanak. Már a' restauratio alatt keletkezett számos talentumok, melyek azonban tökéletesen második phasisukra fejlődtek azóta, egy kezdeményhez 's alaphoz látszanak illeni; csak az hiányzik, hogy taszítást kapjanak valahonnan; egészen rendelkezésre állnak; egy lehellet mozgalomba hozhatná, egyesíthetné azokat.

„Ki nem látta már valamelyik tolongó esteli multságban, melyben korszakunk olly jól túkrözi magát, mindazon talentumot, mindazon különféle nevet, melyeket az irodalom büszkeségének 's tiszteletének tekint, 's melyek, Bécsből vagy Pétervárból tekintetvén, a' távol miatt úgy mutatkoznak, mintha csoportosítva volnának, de valóban nincsenek? ki nem látta,

miként tolongnak, taszigálódnak, törnek keresztül? Az emberek egymással találkoznak, egy pillantással, vagy testmozgással üdvözlik egymást; legjobb esetben kezet szorítanak 's elmennek egymás mellett, 's ez az egész. Irodalmi élet-e ez aztán?

„De egy kedvező jelenség mégis észrevehető, 's köteles mindenki segélyére menni annak. Igaz, hogy nem létezik semmi csoportozat, semmi tekintélyes tanoda, semmi tudományos középpont, mint mondják, 's bizonyos tekintetben ezen nem is sajnálkozom; a' különféleség és szabadság is valami. De három, négy év óta, hogy a' politica békésebb 's komolyabb lőn lassanként, míg az előtt az egész embert igénylő 's elnyelő, ismét kedvet kaptak, egymásra néznek; az irodalomban semmi új sem tűnt fél az első művek' tüzeivel; egyedek legalább újra találkoznak, megkísértik erejüket; némelyek ismét régi munkájokhoz térnek vissza, mások állhatatosságot 's tökéletesedést mutatnak; némi tévedés-megismerés mindenkinél találtak, de általában meglehetősen kedvező, becsületes érdekre képes hangulat. Egyiknek ernyedtsége, másiknak hajótörése, az erős és veszélyes szelek még a' szerencsésebbeknél is csaknem mindnyájukat hason partokhoz verték: igaz hogy ez nem Argo hajó többé, mely varázs szelekkel költözik az arany gyapjú' elrablására, de e' többi meglévő hajómaradványokból, irodalmi remények' 's hajótörések' darabjaiból — nem volna-e összeszerkeszithető még egy jeles hajócsapat?

„A' critica leginkább törekszik újjá alakítani a' tévedés' közös megvitatásának lassú tisztulása által 's nyújtani az egyesülés természeti kötelét. A' critica másik oldala, második szükséges phasisa legtöbb szellemnek. Ifjúságában a' költészet' művészetébe rejti magát, vagy, ha egyedül akar menni, nagyon sokszor vegyül belé a' költészet, lelkesedés és háborgatja. A' második csatasorozat csak akkor veti le az alárczot 's a' critica akkor hatja át egészen a' talentumot, ha a' költészet elszórakozók 's felvilágítá magát némileg. Sokszor csak edzi, de sokszor át is változtatja. Az ember előbb vagy utóbb kénytetik alávetni magát: a' critica végtére többi fényesebb vagy maivabb tulajdoninkat, tévedéseinket, elkényeztetett sikereinket, a' legjobban felfogott hibás kísérleteket örökli bennünk. Minden dolgozik, munkál a' criticára 's tesz valamit előmozdítására jelenleg. A' criticának terjedemesebb alapra való szilárd állítása egyenlőséggel az irodalomban, annak történeti, igenleges példányokra támasztása, mellyek élénké 's termékennyé tennék, dogmatismus nélkül, összekötetése egészséges, közvetetlen, illedelmes morállal, ezek volnának aztán bebizonyított szolgálatlattel a' közönségnek, sőt társaságnak is a' szemtelenségnek 's hamisságnak szerfelett uralkodó elhatalmazásánál.

„Hiszem, jelenleg úgy áll az irodalom' ügye mint a' politikáé. Ha szerencsém volna conservatív lenni, 's összekötte-

tésben állni a' status étlettel, így gondolkoznám: most van a' pillanat jelen vagy soha azokra nevezve, kiknek szívökön fekszik a' fenállónak megtartása, megtisztálni, felfogni, hogy az egyetemes tönkre jut bizonyos eselszövények általi eldarabolásban, minden erőszaknak 's működésnek elgyengítésében 's kisebbítésében. Hinném, mikép némelly kündulási pont eltérésének el kellene enyésznie a' helyreállítás' 's az általános jólét' mostantól fogva közös céljának ellenében. 'S illy egyesülést és türelmet, a' jó akaratnak 's belátásnak illy szövetségét, politicában olly kívánatot 's olly távolit, sokkal könnyebben lehetne előlegesen behozni. Csak csekély elszántság kívántatnék ehhez, úgy szólván csak egyetlen szemintés. A' rosznak elválasztása magától következik; a' kicsapongások végső, felboszantó következményeiket érték el mindenütt, az industrialismus, a' birtokvágy, a' pöffeszkedés határszélekhez jutottak, és saját, nagy táborot ütöttek magoknak, távol a' mérséklett szellemektől, mellyek visszatértek a' kalandokból, barátjai a' jognak 's a' jótékony felvilágosulásnak. Több vagyunk csoportozatnál, közel vagyunk statussá lenni, épen azon ki csapongások 's rabló hadak' következtében, mellyek a' többi irodalmi vidéket lakhatlanná tevék, a' becsületszerető szellemeket összeterelek.

„Valóban, az irodalom, melly a' 8. augustusi ügyek' rendeletéhez csatlakozék, olly kevésbé látszik, mint a' politica, kitétetni akarni magát nagy, öszpontos, dicsőséges befolyások által, mellyek a' többin uralkodnak 's mellyek körött minden több vagy kevesebb öszhangzással alárendeli magát. Vannak fényes nevek, mellyek elválasztva, különözve lépnek fel, 's mennyire csak lehet, eltérnek a' szabályos körpályától; de nem vonnak másokat magok után. Ha igaz, hogy meghalnak a' királyok, nem kevésbbé igaz, hogy az irodalmi fél istenek' uralkodása pillanatra legalább, elmúlt. 'S ekkor mi marad hátra? pártfejek' sokasága, legjelesebb egyedek, valódi 's különféle igényeknél mintegy egyenlőknek tekinthetik magokat. Vajha mindenik egyediebb művek' alkotására futná pályáját 's kezet fognának egymás mellett létezni bizonyos közös viszonyokban 's nézetek' 's itéletek' rokonságában; hozzattassék valódi egyenlőség 's függetlenség gyakorlatba, a' lényeges' kölcsönös tisztelete a' sajátóságosnak megengedett visszatartásán ájczek volnának aztán irodalmi erkölcsök, mellyek jughoz 's tiszta democratiához odaillenének, és mellyeket mint üdvös példákat lehetne mutatni az utánnyomuló fiatal embereknek, kik mit sem találnak, mihez csatlakozhatnának kiket határtalan dicsvágy tévutakra vezet vagy roszakká tesz, kik közül némellyek mingyárt más nap irodalmi vétkekre veteműlnek, legalacsonyobbakra valamennyi közt.“

A' tanácsadás, felszólalás valóban nagyon jóindulatú, 's igen szép volna. ha Franciaország' írói 's költői, kiknek ne-

veik az irodalomban fénylenek, illy becsületes egyesületbe lép-
nének, melyet semmi valódi hatalomnak, csupán meghason-
lásnak 's félreértésnek kellene felbontania; de ez nehezen re-
ménylhető; az egység 's közefítés' jelenségei, melyeket Sainte-
Beuve felfedez, voltakép még inkább fásúltság' egykedvűség',
veszteglés', mint meggondolt érettség' eredményei. Csak hő
fiatal lelkesülés, nem hideg meggondolás 's jóindulatú józanság
szokott hathatós összekötő eszköze, kapcsolata lenni a' szelle-
meknek. Nem vitatjuk az állítás' igazságát, hogy az ellentétek'
feszültsége mindinkább enyészik, hogy titokban sok pontra néz-
ve egyet értenek, a' túlságok pályájától eltérnek 's a' közönös
(neutral) határkör nagyobbodik (noha Hugo' kirekesztése az
academiából nem igen bizonyít a' mellett *), de ez ollyasmi,
a' mi magától jó, következése a' nehézség' és lomhaság' tüne-
ményének, melly az irodalomban is uralkodik, 's tanácsadás-
sal és buzdítással itt keveset lehet kivinni.

Bl. z. Kunde d. Lit. des Auslandes. (Nro. 6S. 69. 1840.)
után. Fekete Soma.

*) Hugo Viktort a' francia academia azóta tagjának választá.

CRITICAI SZEMLE.

EGYETEMEK' JAVITÁSÁT TÁRGYAZÓ IRATOK.

„Az időnek sem politicai sem erkölcsi jeleihez nem tartozik, ép ily kevéssé meggondolatlan újtásvágy, mint hebehurgyás kedvelése a' képtelenségeknek az, hogy annyi szók emelkednek az egyetemek ellen, 's az ő czélelenni sőt erkölcsileg káros elrendezések ellen észokok és tapasztalások támogatta némelly panaszok hallatnak. Ha a' *több évtizedek előtt* azon férfiak által, kik az emberiségnek javát akarják, ismételve e' tárgy felett szóba hozott panaszok meghallgatásra méltattak, 's javítási tanácsaik nem úgy tekintettek 's vettettek volna felre, mint kivihetlen tervek; bizonyára a' nyilvános oktatás', és az államny számárai nevelés jobb lábön állana! — Feltéve, ámbár általában meg nem engedve, hogy egyetemeink, úgy, mint valójában vannak, értelmi, vagy helyesebben tudományos tekintetben meglehetősen sokat segítsenek, legalább segíthetnek; de azoknak sokkal nagyobb száma ama szemrehányás ellen még sem védethetik, miszerint az erkölcsi megromlottság- és elcsábításnak maszlaga azokban irtóztatós pusztításokat visz végbe, 's olly *károkat okoz*, mik egész kiterjedésekben, 's az azokat kísérő borzasztó következtéseikkal a' családi körben, a' munkás élet' minden nemében, minden viszonyban, melly bennünket emberi és igazságos érzelmek' nyilvánítására felhív, daczolva és gyógyíthatlanul előtűnnek.“

E' szavakkal nyitá meg *harminczöt* évek előtt Wachler Janos Fer. Laj. tanár — a' korban Marburgban az istenészet' tanftója, később szentszéki főtanácsos és főkönyvtárnok Boroslóban — aphorismáit az egyetemek felett *); 's mint hogy

*) Aphorismen über die Universitäten, und über ihr Verhältnis zum Staate, von Dr. Ludwig Wachler etc. etc. Marburg, in der neuen akadem. Buchhandlung. 1802.

a' többek közt Michaelis J. D. már 1768-ban a' reform iránt „Raisonnemet über die protestantischen Universitäten“ *) czímű munkájában hasonló gondolatokat és terveket nyilvánított, mindeki meg fogja engedni, miszerint a' német egyetemek javításának kívánata nem új, 's miszerint épen azért annak, ki még ma is azok' czélszerű javításait sürgeti, sem jacobinusnak, sem hitetlennek, de szintolly kevéssé absolutistának és túlhivőnek (Übergläubiger) lennie nem szükséges. Sőt inkább annak elfogadására érzi magát hajlandónak, hogy a' szüntelen újra jelenkező kívánatnak csakugyan valamely okos és tartós alapjának kell léteznie. De az illy elfogadásból még korán sem következik, hogy mi az egyetemek' romlottsága feletti minden meggondolatlan, messzevitt panaszokat, és minden megfontolatlan, a' kisdedet furdőjével együtt kiöntő reformjavalatot, azon tárgy feletti minden gondolat nélküli vagy épen gonosz beszédet vagy lármát helyeslünk. Ama' legrégebbi iratokat, valamint azokat, miket Schleiermacher, Tittmann és Villers 1808-d. körül írtak, úgy ama' terveket is elhallgatva, mellyek egy évtizeddel későbbben Kotzebue — Stourdzaei értelemben irattak, itt általában csak azon iratokat kívánjuk megemlíteni, mik a' frankfurti merény' következtében jelentek meg, azután pedig 1834—1836-ban megjelent ama' német helyeknél mulatunk, miket különösebb figyelmünkre méltóknak találandunk.

Még emlékszünk arra, miszerint mindjárt azon merény után mindenfelé hallatszott azon aggodalom, hogy talán a' német egyetemi élet olly módon fog korlátoztatni, melly mellett tulajdonképen tanuló ifjúságunknak tudományos képzése, és bizonyos jötevő, szabadabb kifejlése veszélyeztetendik. — Egyszerűn, megfontolva, és alaposan nyilatkozott Savigny ur Ranke' historico-politici folyóiratában a' német egyetemek' minden erőszakos változtatása ellen, megmutatá annak szintűgy bajosságát mint hiábanvalóságát, 's kiemelé, miszerint csak az ifjúságot kell illendően tudományos tanulmányokra megnyerni, 's miszerint ez bizonyosan, de csak úgy is történhetik, ha egyetemi tanítókul olly férfiak alkalmaztatnak, kik nem csupán tudósok, hanem a' tudományok iránt lelkesedve 's tanítói talentomuk által lelkesíteni is képesek volnának. Ringseis is, akkor a' müncheni egyetem' igazgatója nyilatkozott **), de természetesen egészen más szellemben, minden javítás ellen, sőt inkább az egyetem' lénynek az állomány ellenébeni olly állását kívánta vissza, a'

*) Frankfurt u. Leipzig, 1768 flg. 1 Theile 8.

***) Ueber den revolutionären Geist auf den deutschen Universitäten. München, 1831.

millyen a' jelen viszonyoknál fogva lehetetlen, 's azt olly belső szerkezettel, melly ugyan a' tudomány' uradalmát nem, de igenis az egyháznak a' tudomány feletti hatalmát ismét felállítani képes leendett. A' mellett feledé (mint mások is, kiknek a' középkor és hierarchia felől csak eszméik vannak, a' nélkül, hogy azokat valóságukban ismernek), miszerint az egyetemek épen a' legregibb időben az egyháztól szintűgy, mint az állománytól, függetlenek voltak légyen, 's hogy az egyetemeknek mind addig, míg tisztán tudományos intézetek, illy függetlenséget fentartaniok szükséges. Mindkét értekezés, Ringscisé 's még inkább Savignyé, úgy Froriep főorvostanácsnoké *) Wohlfarth J. F. Th. tanaré is **) azon érdemmel bírtak, hogy azon behatást előre paralyálták, miről azon hiedelem uralkodott, hogy Achert freyburgi ügyvéd ama' pompás jelentésű Promemoriájától félni kell. De olly nyomorútt, szellemnélküli, minden valódi műveltség és tudomány ellenére túlvítt ellenséges csinálmány a' nélkül is csekély tetszést nyerendett. Azonban szánakozásra méltóbb volt némelly tekintetben még egy német publicistának körlevele ***). Ha Achert idomtalanul, de nyíltan lépett fel az egyetemek ellen, ezen publicista olly képet csinált, mintha ő a' fenállóért melegülne, mintha a' tudománynak, a' szellem' szabadságának 's a' tanításnak javát akarná. 'S mégis, a' neki második természetévé vált hitesegettséggel, ama' méltatlan csinálmányban azt nyilatkozatá, miszerint minden — az igazság' megalapítása és szilárd lábra állítása' tiszta érdekében — képezett tudomány magáért véve csak fényűzés; 's mégis minden tanítótól tudományos hitvallást, és az előolvasásoknak (Vorlesungen) hivatalos hallgatását kívánta.

Dicséretes említést érdemlenek ellenben *Scheidler* tanító-
nak Jenában, és *Pölitz* titkostonácsos urnak Lipcsében költ értekezéseik, mik közül amaz Bran Minervájának januári és februári füzetében 1834-ben, emez a' szerző „Jahrbücher für Geschichte, Politik und Statistik“ című munkájáaak 1834-ki januári füzetében jelent meg. *Scheidler* érdemet szerzett az által, hogy nemes érzettel, melegen 's hatással mind azon hasznokra emlékeztetett, mik a' fenálló egyetemintézkedések' lényegével összefüggésben állanak, különösen a' mi véleményünk szerint sikerrel támadta meg a' kisebb városokbani minden egyetemek

*) Ueber das Eigenthümliche der deutschen Universitäten. Weimar. 1833.

**) Ueber Wesen und Bestimmung der Universitäten. Eisenberg 1833.

***) Sendschreiben eines deutschen Publicisten an einen deutschen Diplomaten. Zweites Sendschreiben. Universitäten und Mittelschulen. Stuttgart, 1834.

ellen újra mindég gyakrabban feltünő előítéletet. Szint oly jelsül fejté ki a' diákos szabadság' lényegét, annak hasznosságát bizonyos korlátokon belül, 's itt arra is intett, hogy a' visszaélés miatt, mely igen is néha ittott vele egyesül, a' veldéléssel fel ne hagyjunk. Mindkét pont összetartozik; mert a' diákos szabadság nem igen fér össze fejedelmi lakkal és más nagy városokkal. De nem is fér össze ezekkel a' közönséges társas életviszonyok' ama szerencses elfeledése, mely nélkül az ifjúi szellem alig volna képes magát a' tudományok, mint szeretőnek vagy mátkának karjaiba vetni. A' szerelem' és jegybenlélet' időszaka azonban nem tarthat örökké; házasságra, 's ezzel ismét életbe ennek minden feltételeivel kell lépni. Ez aztán azon idő, midőn a' nagy egyetemeknek minden működéseikkel (Getriebe), a' tudományos kenyérkeresésnek veritékhullató arzával beállniok kell. Így aztán a' már beavatott diák jobban képes a' mindennemű, gazdagabban felkészített intézeteket, a' tudományok inkább felületén lépdeső, vagy annak egész bőségét kítáró, 's annak gyakorlati oldalát kiemelő tanítót megérteni 's tanítását hasznára fordítani. — Huber' tanító' iratában, mint már czíme is mutatja *) , csak nemlegesen viselte magát több az egyetemnek mellett 's ellen felhozott nézetek' irányában; mert miután főképen, nem ész és éleselne nélkül, a' fenállóban sok hiányt takart fel, végezetre csak kétkedve nyilatkozik valamely czélszerű javítás' lehetősége iránt.

Ama hathatós gyarlóságról, mellyel Schwarz titkostanásos akkoriban a' német tudomány' palladiumát védelmezendőnek gondolta, mi e' lapokban akkor emlékeztünk. Hanem két értekezés az érdemletnél csekélyebb elismerésben részesült, melyeket itt ép' azon okból közelebből fogunk taglalni. — Míg minden más eddig említett iratok az ügy felett (Acherl' röp-iratát kivéve) vagy oltalmazólag állottak és a' fenállót igen kevés módosítással megtartani kívánták, vagy a' hol jelentős hiányokat át nem néztek ugyan, de mégis csak fél- vagy kétértelnű vagy épen semmi szabályokat sem javasának, e' két irat bátran 's elhatározottsággal, de e' nagyfontosságú tárgyat egyszersmind belátással és gondossággal megközelítették, a' tudomány valamint az élet követeléseit meleg és valódi érdekeit megóva, nem tartózkodtak a' gyengéséget és hiányokat megvallani és gyökeres orvoslást kívánni, de egyszersmind utat is mutattak, melly által legalább általában azon orvoslás eszközölhető lenne.

*) Einige Zweifel und Bemerkungen über die deutschen Universitäten, deren Verfall u. Reform. Hamburg, 1834.

Ezen iratok :

1. Universitäten und Hochschulen im auf Intelligenz sich gründenden Staat. Eine wissenschaftliche Abhandlung v. Dr. Gotthard Oswald Marbach. Leipzig, Hinrichs, 1834.

2. Plan zur Reform der deutschen Universitäten. (Ein Ministerialbericht).

Az első szám alattit illetőleg, legegő is ki kell nyilatkoztatnunk, miszerint mi Hegel álladalom- és jogphilosophiáját koránsem tartjuk egyedül igaznak és egyedül idvezítőnek, mint Marbach tanár, ki kényszerítve érte magát értekezése elebe annak az ő themájára különösen alkalmazott népszerű kivonatát bocsátani. Mi e' jogphilosophiát az állománynak gyakori ugyanazonosítása mellett, magában 's magáért véve, valamely meghatározott, véges, jelen állománnyal épen nem tartjuk tiszta tudományos munkának, sőt inkább különbféle csalódások és félszeg ítéletek' kútfejének, De annyira elfogulva sem vagyunk, hogy azon igazságokat, melyek egyszersmind Hegel e' munkájában találatnak, vagy abból kifejlődnek, el ne ismernők, akárhol, akár hogyan és bár kinél találjuk is azokat. Így minden kétkedés nélkül hozzájárulunk szerzőnek az állománynak jogadása és kötelezettsége feletti azon kifejtéseibe, miszerint annak amaz intézetek' átalakítására működnie kell, melyek az összesélet- és szellemfejlődéssel ellentétben állanak; de nem vagyunk képesek szerzővel így szólni: azon kifejlődés' lépcsőjével, melyre az állomány eljutott. Mert habár az állományt, mint az élet' minden formáit, alakulásait, és tagolásait (Gliederungen) viselő és egybefoglaló valami formaszertint egésznek, meghatározottabb szavakkal, mint a' mindent egybefoglaló jogintézetnek lenni megengedjük is, melyek nélkül azon egyes életalakulások nem, kivált egymás mellett nem állhatnak fenn; mégis, ezek az állomány által ép' olly kevéssé állanak fenn, mint p. o. a' vallás, sőt maga az egyház, vagy a' művészet, vagy a' tudomány nem az állomány által áll fenn, a' neki szolgáló intézetekkel együtt, csak mintegy életműve az egész állodalom' életművezetőnek. Ha, mint a' jelen időben gyakrabban történik, az állomány valódi alapítója a' vallás', tudomány' és művészet' intézeteinek; úgy ezt, mint a' jelenkorban valami szükségest és üdvöst el lehet 's el is kell ismernünk, és nagyra becsülnünk, de nem kell csalódnunk, hogy ebben az állodalom az ő valódi fogalmán túllépett. És csak ugyan érzik már minden állományok' kormányai a' mindég határtalanabbá leendő feladat' meggyőzhetlenségét, mely az ő számára ama' fogalombővítés által szaporodott. Megtartani, pártfogolni, oltalmazni a' meglevő 's újra képződő üdvöst, 's az ellenhezőt eltávolítani, olly feladat, mely megoldásra várapozik; de nem csak ezt tenni egyedül, hanem az élet' functióit magának átvállalni, magának teremteni,

átalakítani, azokba mindenütt eslekvőleg beleavatkozni, ez igenis sok, ez őt felemésztene 's elfogyasztná, ha maga az élet neki szüntelen új erőt nem nyújtana. Az élet' legközelebbi célja maga az élet, 's ez áll az emberiség' és minden nép' életéről is. Ezen élet' nyilatkozatai és alakulásai, a' mennyire ezen célra szolgálnak, szükségesek és szent gyanánt tartandók. Az állomány mindeneknek pártfogója, 's mind azt védni és előmozdítani köteles, mi az életnek 's ennek céljának, a' mindég tökéletesebb önkifejlésnek szolgálhat, és az ellenkezőt visszatartóztatni. Ezen alapszik az ő jogadása és kötelezettsége az egyetemek tekintve is, mellyek szintűgy köteleztetnek szolgálni az életnek, mint a' tudomány. A' tudománynak 's egyetemnek, hogy ezt tehesék, öncéloknak is kell egyszersmind lenniök, hogy magokban és magokért bizonyos pontig kifejlődhessenek. Igen jól mutogatta meg tehát Marbach ur, miképen az állomány már azon pontig fejlődött ki, miszerint saját erejét, hogy ez eredménydús legyen, tudományos képződéssel kell áthatnia, miképen tehát tudománynak és tudományos képzésnek bizonyos fokozatig saját érdeke' tárgyának kell lenni. Nem kevésbé fekszik ugyanez az élet' érdekében is. Azonban életnek és állománynak nincs szükségök a' tudományra, a' mennyiben ez öncél, hanem mint eszköz azok élet-, állomány- és illetőleg kormányzási céljaira. Az állománynak tisztviselőkre, az egyháznak isten' igéje' hirdetőire, az életnek orvosokra, tanítókra stb van szüksége. Egyetemeink is tehát lassankint nagy részben az illető élet-, egyház- és állományszolgálat céljainak előkészítő és tanító intézeteivé váltak. Ebben kétségtelenül a' tudománynak lealáztatása tetszik ki, melly egészen ama materialis irány' szellemének felel meg, melly nagy részben a' jelent foglalja el, és diadalmi ábrázattal kérkedik a' materialismus, hogy művészetek és tudományok az iparnak, a' mesterségeknek mindég nagyobb szolgálatot teendénének. Hanem a' tudomány' azon jogát, miszerint öncél, fenntartja, 's életnek és állománynak kell is őt e' jogában oltalmazni, mert egyébként csakhamar minden tudománynak, valamint annak is vége lenne, hogy nála az állomány' és élezcélok' előmozdítására segély és támasz találtassék. Maga az élet is leszálna azon magasságból, hová részint a' tudomány' segedelmével felemelkedett, ha csak ez mindég újra 's tovább ki nem fejlődne. Ugyanezért más részről az egyetemekben még mindég amaz inkább gyakorlati mellett tisztán tudományos czélu tanításnak is van helye, vagy pedig amabba a' tulajdonképi tudománytól kölcsönzött okoskodások rhapsodice beszóvetnek. Miből az következik, hogy a' tanulók félre vezetettvén, és semmi tekintetben ki nem elégítetvén, de igenis, mivel a' gyakorlati tendentia a' közelgő iskolai vizsgálat miatt uralkodó marad 's a' fontosabbik gyanánt jelenik meg, a' tudománytól mindenna-

pias és megutált nézetre csábítatnak el. Illy — a' tudományoknak a' viszonyok által részint tiltott, méltatlan folytatásával sok tanítók 's a' legtöbb tanulók' részéről az egyetemnek, mint a' tanulóknak academiái szabadsága igenis hogy a' legvisszásabb ellentétben áll. Csak a' tiszta tudományosság' szelleme helyesli ana szabadságot, 's nyujt kezességet a' vele visszaélés ellen. — Igy kistül, miszerint az egyetemek' külső és belső javításait illető kérdés azon ellenmondás' megoldásától függ, mely a' tudomány' művelése, mint olyan, és annak használhatóvá tétele között a' jövő életgyakorlatra az egyetemekben előtűnt. Ha ezen ellenmondás megoldhatik, úgy reménylhetni, hogy az egyes, nagy részben azzal összefüggő visszásságok elenyészteszethetnek. Marbach tanár ur javasolja, hogy a' jelen egyetemek' elkülönített intézetekre, úgymint főiskolákra (Hochschulen) és tulajdonképeni egyetemekre választassanak el egymástól, melyeknek egyike a' másikhoz lépcső gyanánt tekintetnek. Amazok' célja inkább az állományszolgálatra alkalmas előkészítés, ezeké a' tudományoknak a' tudományokérti művelése lenne. Csak az, ki már a' főiskolában az egyes tanulmányok' pozitív ismereteivel bír, bocsátassék az egyetembe, hogy magának a' tudományos beavatást, a' philosophiai alaposágot megszerezhesse. A' főiskolák-bai járás a' hozzájuk csatolt — a megtanultakból — próbatét mellett állományhivatalra képesítsen, de az egyetemek' meglátogatása ne, már csak azért se, mivel ezen képességnek már előbb kell megszereztetnie. A' főiskolák oskolák; ennek nem uralkodik tanítási és tanulási szabadság; hanem ezen főiskolák' saját törvényhatósággal bírnak, mert a' tanítványok még nem státuspolgárok, ' még nem szabad közvetlenül a' polgári bíró alatt állaniok. A' főiskoláknál a' diákos szabadság' bizonyos mértéke meghagyandó, azon nevelési okból, hogy nekik bizonyos önálló jellem' kifejtésére alkalom nyújtassék. Az egyetemek' tökéletesebb tanítási és tanulási szabadsággal bírnak, de saját törvényhatósággal nem, mert tagjaik érettkoruk gyanánt tekintetvén, következőleg rendes bírójoktól el sem is vonhatók. — Messze vezetne, meghatározni azt, valljon és mennyiben egyezhetünk ezen egyes meghatározásokba, vagy sem? Minden esetre valónak látszik azon nézet, miszerint az ugyanazon időben nem egyesíthetendő céloknek, az állományszolgálatra, 's a' szellemnek tudomány és tudományos vizsgálatrai képzése' elválasztásának, mint olyannak, helye van. — Az utóbbi nézet szolgál a' felhozott „*Plan zur Reform der deutschen Universitäten*“ című munkának is alapul. — Ezen értekezés általában sokkal inkább az ifjúságképzés céljaira tekintettel iratott. Az az élet' átalakulásának, 's annak az egyetemek' iránti igazságos követeléseinek jeles előadásából indul ki, 's ellenben minden túlvitt vádat és követelést visszaigazít. A' realismus' és humanismus' ellenkező

követelésre tér által, mellyek már nem az alsóbb, 's közép oskolaügy' körében tartózkodnak, hanem fel az egyetemi tanulmányok' sphaerájáig folytatják küzdéseiket. A' realismus az, melly az egyetemektől ama gyakorlati tudományos megnyirbálást kívánja, míg a' humanismus a' tudománynak magáért folytatása mellett marad.

Az egyetemek' fejlődési történetének világos átnézetében megmutattatik, mint vett legyen ezen dologi irány (realistische Tendenz) lassanként erőt, 's miképen azon már kiadni sem lehet. Ha már a' tudomány magában 's magáért becsét megtartani akarja, úgy annak művelése olly intézetekben szükséges, mellyek azoktól, mik a' tudományt csupán gyakorlativá teszik, elválasztandók. De Marbach' nézetével éppen ellenkezőleg itt az kívántatik, hogy az általános, tisztán tudományos képzéssel történjék a' kezdet, 's a' gyakorlati csak azután csatolódjék ehhez. Ezen tisztán tudományos főiskolák egyetem' névvel nevezessenek; a' másikkak pedig, mik magokban tulajdonképeni isteniészeti, jogi és orvosi seminariumokat egyesítenek, 's miknek feladása a' tudománytól az életbei átvezetés legyen, academiáknak hivattnak. — Nekem e' javaslat a' tanuló ifjuság' jelen képződési menetével, és az emberi szellem' fejlődési haladásával megegyezőbbnek látszik, Helye van a' környező élet' zürzavaros mindenféleléséből egyes kitűnő alakzatok' kiemelésének, ezektől a' fogalmak' országabai felemelkedésnek, 's innét újra az életbe 's ennek különféleléseibe leendő megfontolt visszatérésnek, de mellyek már a' szellemet nem környezik zürzavarosan, sőt inkább általa viszonyos tekintetében úgy mint egységében és összességében elismertetnek és méltányoltatnak. Saját törvényhatóság és diákos szabadság igényeltetik, a' (tisztán tudományos) egyetemek, 's az ő még ifjabb növendékeik' számára, de már az academiák' számára nem, minthogy ezek az életbe közelebb állanak. — Ezen értekezések az 1833-ban kezdett vitát kiegyenlítő akarni látszottak; de 1836-ban az újra elkezdődött. *Theremin* Ferencz tanár ur a' német egyetemek felett beszélgetést adott ki*), mellyben ő nem helytelenül azon előfeltételtől indult ki, miszerint a' tanuló ifjuságnak legtöbb, sőt tulajdonképen minden botlásai onnét erednek, mert szellemi életök nem nyer illő ösztönt és munkaingert, 's így azután, természeti sürgességök' illetlen dolgokra vetemedik, legyenek ezek aztán tobzódás vagy iszákosság, vagy demagogi fondorkodások. Ha azon ifjuságot örvendetes és kitűnő tudományos törekvés iránt meg lehetne nyerni, akkor illyes botlások nem történének. Mi úgy hisszük, *Theremin* ur általában helyesen lát. Buzgó, tartós,

*) Berlin, bei Duncker u. Humblot, 1836.

valódi tudományos törekvés mellett ama tévedések uralkodókká legalább soha sem lesznek. Hanem az általa javasolt e' csudát előteremtő mód, a' *tanítás beszélgetési formája* nem látszik egészen elégségesnek. A' philosophiában és az egyes tanulmányok' philosophiai bebizonyításában ez állhat, de még ezekben sem. A' positiv hittan, a' történetirat, az institutiók és pandecták stb nem tárgyalhatatnak beszélgetésképen. Ezekhez repetitoriák, examinatoriák igenis kapcsolhatnának; de ezek nem bírnak a' beszélgetés' életadó hatásával. Mindazáltal itt is történhetnék valami, ha ez ifjak, munkák, vagy különösen tudományok' érdekes fejezetei feletti önálló értekezések, vagy ugyanazon tárgy felőli különböző nézetek' egybehasonlítására stb fel-szólítatnának.

Hanem Theremin' irata más iratot idézett elő, mely tüzes üszöggént czikázott a' tanító urak közt, és az e' tárgy feletti discussiót közönséges, kevéssé literariai csatára változtatá, mi Diesterweg F. A. W. tanár seminarigazgató „Ueber das Verderben der deutschen Universitaeten“ czímű iratát értjük. De hát mit tart ezen irat, hogy a' tanítói világban olly zendülést okozott? Mi azt hisszük, hogy azon fejezet, mely az egyetemi oktatókról szól, leginkább bosszantott, 's pedig nem ok nélkül. Már az, hogy ő az egyetemi tanítóknak, mint illyeknek, a' lehető nagy tudományosságra törekvésüket némi tekintetben szemökre hányja, minden esetre kissé képtelenebbnek látszik, mintsem hogy rossz érzést ne szülne. Mert hát ki bírjon tudományossággal nagy mértékben, ha nem az academiái tanító? Hát az academiái tanítótól a' pusztá, csupasz tudományosságon kívül nem kívánjuk-e inkább azt, hogy ő tudományos és philosophi szellemtől közelebbről is áthatva legyen? És szinte olly fogárdtalan (unverfaenglich) lenne kívánni azt, hogy az academicus tanító tanítószekével ne arra éljen vissza (a' mi fájdalom néha történik), miszerint tudományossága' egységeivel ragyogjon, vagy az ellenvéleményeket ne csak hogy megczáfolja, hanem azon szemközt álló vélemények szószólóit nevétségesekké és utáltakká is tegye. Végre maga Savigny is tanítási talentomot és hajlandóságot kívánt az academicus tanítótól akkor, midőn az ifjúságot a' tudományoknak megnyerni, 's őt azok iránt lelkesíteni kívánta. — Továbbá meg kelle ütközni abban, hogy Diesterweg, mint Theremin, a' tanítást beszélgetési alakban *olly kizárással* kívánta, mellynél azon alaknak a' positiv tudományok' közlése alkalmával nevétségesse kell lennie. — De végre Diesterweg ur, bár mikép mentegődzék is, az előbeszédben, az egyetemi tanítók' gondolkodásmódját igen mindennapiasan és kíméletlenül támadta meg, mint hazafiatlan, nagyravágó, nyereszkedő, sőt gyakran a' törvényekkel és rendeletekkel ellenkezőt. Hogy illyesmi kellett volna gyakrabban van

napirenden, meglehet, valamint azt sem tagadhatni, hogy az *academicus* tanítók többnyire igen keveset gondolnak az ifjúsággal, 's mi még rosszabb, egymás ellenében ellenségkép állanak stb. Mind ennek, oly általában kimondatva, keserítни kellett; de leginkább az, mert igenis nagyított és egyszersmind feladó is, hogy ő a' tanítókat a' demagogi fondorkodásokért, és az ő miattok nyomozás alá vontak behörtönöztetéseért vádolja. — Ebből nyilván kitetszik, hogy ő is úgy járt az egyetemekkel, mint Lorinser orvostanácsnok a' gymnasiumokkal, miszerint egyes intézkedéseknek, viszonyoknak, vagy éppen személységeknek tulajdonítja azt, minék oka mélyebben fekszik. E' mellett, miut szokás szerint történni szokott, nem vette észre, hogy az egyetemek' romlottsága az egésznek csak megromlott ága, életünknek lényeges pontjaiban megromlott fája, és hogy, ha a' részen segítni akarunk, az egészen kell segítnünk.

Mit Diesterweg ur kíván, hogy a' tanuló ifjúság tudományos és erkölcsi tekintetéből az egyetemekben történjék, csak részben helyes, 's csak részben kivihető. Midőn p. o. úgy vélekedik, hogy e' tulajdonképeni ismereteknek könyvekből kell megszereztetniök, hanem a' tanítók' tanításának kell oda intézve lenni, hogy az illyképen megtanult szellemi ki és feldolgozásra használtathassék; ez nem rosszul hangzik 's egészen jó lenne, ha azt olly könnyű volna meg is tenni, mint mondani. Ez előbb könyveket, mellyek egybehangzólag szólanának, 's ellenőrséget feltételez, hogy ezek valósággal 's czélszerű tanultattak. 'S ha bár ezen előleges feltétel megvan, még akkor is kérdés, vajjon a' factum csendes és magános tanulása 's illetőleg az emlékezetbei benyomása nem inkább rosszabb szolgál munká lenne-e, mint bármely más? Sok tanítókönyveket, még bölcselkedéseket is, gyakran az ifju tanuló majdnem csak akkor ért meg, ha a' tanító szóbeli előadását hallották. Ki p. o. Oken' előadását nem hallotta, az az ő természetphilosophiáját felényi értelemmel sem olvassa. Ha pedig Diesterweg ur a' beszélgetési módot egyedül a' philosophiai tanításra javálja, akkor feledi, mit a' Schleiermacher' előadásairai visszaemlékezésből tudni fog, miszerint rendkívül életadó sőt lelkesítő erő fekszik épen abban, ha a' gondolat' mesterét eszméit szakadatlan folyamban kifejteni hallhatjuk, 's ha az eszmevilág' születését megleshetjük. Feledi továbbá azon mély jelentős hallgatást, melly Pythagoras' tanítványainak köteleességül tétetett. A' philosophia feletti beszélgetés csak olly férfiak közt lehetséges; kiknek a' philosophia már nagy mértékben tulajdonuk; egyébként könnyen fecsegéssé fajlva, vagy pedig a' tanuló urak, mint a' platoi Socrates' philosophiai barátai csakhamar az igen, nem, igenis, épen nem, miért nem, én mégis azt hinném stb beszélgetésekre visszavezéreltetnének; 's a' tanító utoljára mégis csak maga beszélne.

A' mi azon rendszabásokat illeti, miket Diesterweg ur az academicus ifjuság' jobb erkölcsi nevelése vagy megőrzése végett javasol; mi az illy inkább külső és formát illető előkészületektől keveset vagy mit sem reménylünk. Ha azon koru ifju embernek, mint az egyetemi tanulók, még gyermekjártatóra 's illyen őrizetre van szükségök, úgy azok' korábbi hallási 's erkölcsi műveltsége mind az oskolából, mind gedig hazulról rossz és visszás volt. Azonkívül az academiái tanulmányok' idejének arra is kell szolgálni, hogy saját akaratukat magok' szántából jóra fordítani tanulják; de alig képzelhetni mikép lenne e' czél elérhető, ha az academiái ifjuságot amugy jártatni meg nem szünnének, mint az a' gymnasiumokban történik. A' mi itt az egyetemek' részéről történhetik, sőt a' legtöbbeknél történik is, az csak a' gyakori elcsábítás' alkalmainak távoltartására szorítkozik. Mindenek előtt azonban tizenhat és tizenhét éves gyermekeknek vagy épen nem, vagy csak olly feltétel mellett kellene az academiái tanulmányokra becsátatniok, ha még bizonyos nevelési befolyás alatt állanának. A' tudományos tanulmányok' tekintetéből is jobb volna, igen fiatal népet az egyetemekbe el nem bocsátni; miért is a' lyceumi osztályok vagy selectak' képzését illető azon javaslat, mélyekben academiái propedeuticái tanulmányok üzetnének, és az oskolások olly rendszabások alá helyeztetnének, mik az egyeteméletbe általvezetnének, teljes figyelmet érdemel.

Ha tehát látjuk, hogy Diesterweg ur holmit elhamarkodott, némellyet nem eléggé megfontolva kívánt, de némelly kimondott megrovása, némelly nyilvánított kívánata igazságos, 's mindenütt (a' tanítók tekintet nélküli 's általánosan kimondott 's azért igazságtalan megrovása' kivételével) az academiái ifjuság' derék és üdvös képzéseérti valódi 's meleg érdek kitünik. Annál kellemetlenebbül tünnek fel az egyetemi tanítóktól ellene irányzott 's részint igenis személyessé vált némelly iratok, miket inkább elhallgatunk. Az előttünk tudvalevő, az egyetemi tanítóktól Diesterweg ellen származott iratok közül a' legmegfontoltabb, méltóbb, 's az egyetemeket jelen szerkezetében legtöbb itélettel igazoló Beneke Fer. Eduard tanár és tanító uré*), ugyanazé, kinék a' legújabb, olly sok tekintetben jeles tanítói és nevesi tudományt köszönhetjük. — Ha Diesterweg ur az egyetemekbeni erkölcsi állapotot vádolja, Beneke tanító ur egész esendben értésünkre adja, hogy e' tekintetben sem állunk legalább rosszabbul, mint az élet egyéb viszonyaiban; ha Diester-

*) Unsere Universitaeten und was ihnen Noth thut. In Briefen an den Herrn Director Dr Diesterweg, von Dr Fr. Eduard Beneke, Prof. an der Univ. zu Berlin. Berlin, Posen und Bromberg, Mittler, 1836.

weg ur azt kívánja, hogy a' tanítók, ezek és a' tanulók, 's ezeknek egymásközt megtágult kötelekének megerősítése végett testületi intézetek állíttassanak vissza, Beneke megfontoltatni óhajtja, hogy még nagy czéhszellem uralkodik; ha Diesterweg, mint feljebb említett, a' tanítókat vádolja, Beneke arra emlékeztet, mennyi academicus tanítók voltak eleitől óta 's vannak még ma is, kik nagy áldozatok közt, a' legnemesb önmegtagadással, gonddal és szükséggel küzdve, a' tudomány' szolgálatában munkások stb. Mindenkinek, ki magának az egész vitakérdés felett tökéletes tudományt 's megnyugtató ítéletet óhajt szerezni, az utóbb említett iratot teljes meggyőződésünkből ajánlhatjuk.

Literaturblatt(1838. 8. 9. szám) után.

Perföldy.

TARTOMÁNY- ÉS NÉPLEIRÁS.

The Chinese, a General Description of the Empire of China and its Inhabitants. Illustrated with woodcuts. By J. F. DAVIS. Két kötet. London, 1836. 8-adr.

Ez a' jeles munka, mellynek német fordítása *Wesenfeld*-től 1839-ben jelent meg Magdeburban, különösen érdemli figyelmünket épen most, midőn China politicalag nevezetesebbé lett előttünk, mint valaha. Fájdalom, a' német fordítás olly minden tapintat 's dolograi hivatás nélkül készítettet el, hogy az a' szellemdús britt szerzőt mindennek szemében, ki őtet eredetiben nem olvasta igen méltatlanul mélyen alászállítja. Mi azért bírálatunkban csak a' hamisítatlan angol Davist vesszük szemügyre.

A' munka gondos vizsgálatok' eredménye, mellyeket annak szerzője, későbbben a' britt kereskedésnek Chinában *Chief Superintendent*-je, több mint 20 évi ottani tartózkodása alatt tett. (Már 1816-ban kíséré mint igen fiatal ember Lord Amherst' követségét Pekingbe.) Azon kívül, mit saját tapasztalása hozott eleibe, használt mindent, mi europai nyelv- és dologismerőktől a' chinai világról, vagy annak bizonyos phasisairól iratott, mennyire hozzájok juthatott, kiváltképen britt kűtfőket, mellyek közt némelly nyomtatlanokat is. Felosztása a' szerfelett különbféle anyagnak igen átnézhető, legalább általában; mindazáltal több materiákat töredékekben, és itt ott hasztalan ismétléseket lelünk, de a' mellyek szinte kerülhetlenek, hol olly sokféle jön szóba. Stylje a' szerzőnek nemes és mégis népszerű; a' chinaiak' megítélése olly részrehajlatlan és szabadszelleme, a' millyet csak kívánhatni. A' szép, igen jellemző fametszetek, mellyek a' szöveget időről időre félbeszakasztják, kedves toldaleket tesznek és több helyeken csaknem nélkülözhetlenek volnának, ha az előadásmód olly élénk és szemlélhető nem volna.

A' három első fejezetben historiai tudósítást nyerünk China' viszonzatairól a' külföldhez, a' legrégibb időktől fogva le a' jelenkorig. Helytelenül mondja (S. 10.) a' szerző, hogy eléggé

világosnak látszik, mi szerint az ó kor' *Szerjei* (Seres) *nem* a' mai China' benszülöttei voltak; mert már a' selyem' *neve* chinai nyelven (*se*, némely tartományokban *ssir*) nyomatékokat ad e' gyanításnak; a' régiek is szorosán megkülönböztetik *Indiát* és *Sericát*; és a' mit Plinius a' szerek' jelleméről mond, igen jól illik a' chinaiakra. — Az első szorosabb tudósításokat Chináról két Renaudot által fordított 9-dik századbéli arab szerzőnek köszönjük. A' mongol dynastia alatt is meglátogatta és leírta Chinát egy arab, *Ibn Batuta*. Úgy látszik, ezen idő körül kapott be különösen az izlam, melly még most is az egész birodalomban sok követőket számlál. Némely chinai muhammedánusok, kikkel az érdemteljes *R. Morrison* beszélt, azt erősíték neki, hogy az ő eleik nyugotról származnak és már a' *Tang* dynastia alatt (és így legkésőbbben a' 10-dik százban) Chinába jöttek. Egyike ezeknek erősíté egy zsidó község' létezését is Ho-nanban, mellyről már a' „Lettres Édifiantes“ban is szó van. Nestorianus missionariusok' bejövetele, ha a' sokat vitatott „Si-ngan-fui emlékek“nek igazi voltokat elismerni nem akarunk is, igen valószínűvé válik ama nemes velenceinek *Marco Polo*-nak bizonyoságtétele által, ki mint a' mongolok' császárnak Chubilainak tizenhét évig (1271-től fogva) financierje Chinában járt, és ott keresztyén barátokat és községeket talált; 's ha valaki magának e' sokáig félreismert utazónak hitelességét még tovább kétségbe vonni akarná is, tehát azt csak Ritter' Erdkunde-jára kell utasítanunk, melly őtet sok helytt értesítheti arról, hogy csak nem mind az, mit *Marco Polo* beszél, a' legesekélyebb részletekig megegyez a' legbecsteltebb chinai kútfők' adataival és az újabb vizsgálók' bizonyoságtételeivel.

A' régiebb korbéli chinai kormányok, minden látszat szerint, sokkal liberalisabbak voltak a' külföld iránt, mint a' mai dynastia, melly igenis már két század óta létezik. A' 7-dik század előtt még követségek is küldettek Chinából a' szomszéd tartományokba, hogy azokat kereskedési egyesületekre meghívják; 's csak mióta a' gyanakodó Mandschuk Chinát elfoglalták, van az európaiak' kereskedése Cantonra szorítva. A' szerző elbeszéli tömött rövidségben China' érintődéseit a' portugallokkal és hollandiakkal, és a' jesuiták' történeteit a' „közép birodalomban“; azután a' britt közlekedésnek Chinával (1834-kig) szentel két igen gazdag tartalmu fejezetet.

A' munkának ezen bevezető részéhez járul a' chinai birodalom' geographiai vázlata népszerű és kedves előadásban. A' keleti az európai követségektől kizárólag, noha szinte csak futatában látott tartományok, ha azokat a' nyugotiakkal in corpore ellenökbe állítjuk, a' legszebbjei 's leggazdagabbjai egész Chinának.

A' rendkívüli népességü *Kiang-nan*, melly már magában

hatalmas császárság lehetne, hires selyem kelméiről, lakírozott portékáiról, theájáról és tusairól, egyszersmind a' legterjedelmesebb könyvtudósságnak, a' legfinomabb chinai udvariságnak, és a' legkényesebb jól élésnek tartománya. A' délnyugotra szomszédos *Kiang-si*, hol a' világhírű *King-te-tschini* porcellángyárok vannak, a' tájékok' legkellemetesebb változtatását mutatja. Ezen tartományból jutni egy meredek sziklába bevágott hegyi úton a' romantos középhegytől átmetszett *Kuang-tungba* (Canton), a' kámforceserje' és a' legnevesebb tropicus gyümölcsök' honába. *Hang-tschou-fu* nagy városnál *Ische-kiang'* éjszaki részében kezdődik a' *Császár-csatorna*, a' birodalomnak ezen ütere keleten, mellynek kiterjedése a' *Pe-tschili* tartomány' beljéig közel 250 geographiai mérföldet tesz. Keresztül vágják azt Chinának nyugotról jövő óriás-folyói, a' *Hoang-ho* és a' *Tu-kiang*, nagy, számtalan apróbb folyamok pedig kisebb vonalokban. Petschilinek homokos és részint vízhortda lapályai szinte csak az által nyerneket jelentést, hogy itt van az „ég' fiainak“ residentiajok, mellynek szörnyű népessége a' szűkségére valók' nagyobb részét a' császár-csatornánál fogva délről kapja. A' legjelentősebb belső tartományok *Ho-nan* és kivált az igen terjedelmes *Hu-kuang*, egyike a' birodalom' gabonataráinak. A' nyugoti tartományok' egész terjedelmökben déltől éjszakig Chinának valódi alpestartományai, mellyeknek nagyobb részint örök hóval fedett, de configurációjokra nézve még kevésbé kifürkészett bércei hatalmas elágazásokat is bocsátanak délkelet és éjszakelet felé. Az egész tartomány az oceáni mélyen fekvő földről fogva keleten, terras formán emelkedik a' teremtettség' ama' meghághatlan csúcsáig, mellyek a' Belső-Ázsia' hasonlóul meghághatlan hegyalkotmányinak, a' *Kuen-lunnak* és *Himalayanak* mintegy kezét nyújtanak. Legnevezetesebb déli tartomány Cantonon kívül a' Cantontól keletre a' part' hosszában *Tsche-kiangig* terjedő *Fu-kian*, mellynek ügyes kalmár-szellem és hatalmas patriotismus által kijelölt lakói a' legeltérőbb dialectusnak egyikén beszélnek. *Kuei-tschou* vad és horasztó alpestartományban, éjszaknyugotra Cantontól és éjszakra *Kuang-sitól* laknak mintegy 80 német mérföldnyi kiterjedésben a' *Miao-tsschek'* clanjai, más törzsű nép, mint a' chinaiak, China' őslakóinak maradéki, kik évezredek óta fogva fentartanak bizonyos önállóságot, és még 1832. évben is a' szomszéd tartományokbai pusztító beütések által (a' kaukazi népek' módja szerint), a' chinai kormányának sok dolgot adtak.

De a' mai chinai birodalom magában foglalja még a' tulajdonképi Chinán kívül Felső-Ázsia' megmérhetlen, ámbár igen vékony népességű rónabércz tartományinak legnagyobb részét, mellyeknek török, mongol, tangut és tunguz törzsű nomád lakói a' chinaiaknak oly sokszor félelmesek valának, és a' mo-

narchiának tetemes részeit — sőt kétszer az egészet is — elfoglalák, most azonban teljes politicalai semmit-jelentőségbe süllyedtek. A 'Tschinggis-Chan' világdúló csordáinak maradékai most nomadizálnak, mint a' chinai birodalom' fegyveres határőrzői, 'Tungusiától fogva a' nagy kirgisi kopárságig; 's a' mai *Hi* tartományban, hol a' dsungari kalmykek még a' 17-d. százban hatalmas birodalmat állítottak fel — most a' chinai kormány' fő helye 'Tatárországban — a' föld részint deportált chinaiaktól műveltetik, kik vétkeik' büntetéseiül katonai szoszgálatot tesznek. Minden tatár népnek honos, de a' mennyei birodalomtól megerősített és adományozott főnökei vannak, 's' még az álltestülés (incarnatio) által tenyésző két lelki fejei is Tibetnek, mióta Kuen-lun és Himalaya tartományok Chinától függenek, csupán a' Mandschu-császárok' teremtményei, kik fentarták magoknak meghatározni, hogy a' Buddha, ki valamelly kimúlt *Dalai Lamaban* vagy *Bantschen Rinbotschében* lakott, melylyik egyénbe menjen át annak halála után. A' szerző 'Tibetről és Mongolföldről igen szegény vázlatot ad; az úgy nevezett kis Buchariában lévő apró török tartományokat is egészen hallgatással mellőzi. A' chinai Tungusiának délnyugoti része, vagy Mandschuria, a' mostani császárdynastiának törzsohona ad szállást fővárosában *Mukdenben* a' császári család sírholtnak. Ezen megyében, hol sok chinaiak laknak, 's melly már mintegy tartománya a' birodalomnak, vannak a' pekíngi első birodalmi collegiumok' filialéi is. Csupán adózó tartományok: a' *Lia-k'ieu* (*Lutschu, Liquejos*) szigetcsoport; *Korea* és *Anam* császárság' hátulsó Indiában.

Az 5-d. fejezetben *China' történetének* rövid rajzát kapjuk. A' chinaiak nem autochtonokként adják ki magokat, hanem azt állítják, hogy az elővilági korban északnyugotról vándorlottak be. A' legrégebb műveltségi virágzat' hazája a' mai *Honan'* tájékai voltak, és csak későre sült el a' „menny' fiainak“ a' nyugoti alpes tartományokat és a' nagy *Kiangtól* délre fekvő földeket elfoglalni. A' *Tschenk'* (1122—1254 kr. e.) vészteljes feudalis rendszerének véget vetett a' nagy *Schichoang-ti* a' *Tsin* házból (246—210). A' *Hanok* (206 kr. e. — 264-ig kr. u.), a' *Tsinek* (265-től az 5-d. százig), és a' nagy *T'angok* (618—906) alatt a' chinai birodalom gyakor bonyolódásokba jött *Tatárhou'* harczos csordáival, mellyek' utolsó eredménye mindenkör az volt, hogy a' császárok némelly megaláztatások után, felülható kormánykosság és egyes vezérek' stratégiái mestersege által, túlnyomó, ha bár csak ideig tartó befolyást nyertek Felső Ázsiában, a' kopárok' nyugtalan népeit mérhetlen távol-ságra kiterjesztett erősségi vonalak által sakban tartották, és a' mennyei birodalomnak egész Perzsiáig és a' kaspium tengerig tiszteletet szereztek. A' *Hanok'* évkönyvei emlékeznek egy ró-

mai császárnak *An-tunnak* (*Antonin*) követségéről, mely tengeren érkezett meg; a' *T'angok'* időkorában pedig arab kereskedő hajók látogattak meg *Kuang-tung* és *Fu-kian* tartományok' kikötőit. A' *T'angok'* idejére az alászállás' és szétdaraboltság' hosszú korszaka következett: a' 10-d. százban több apró dynastiák váltogatták egymást hirtelen és zajosan; és az úgy nevezett nagy *Sungok* csak déli China' egy részében tarthaták fenn magokat, míg az éjszak egy tunguzi népnek (a' *Chitanoknak*), azután pedig az őket eltoló *Tschurtschukok*knak martalékuk lőn*). Bár mely szomorú volt pedig kivált a' *Sungok'* későbbi idejében Chinának politica' állapota, épen olly igen emelkedett azon időkorban a' literatura, és mindennemű iratok nagy elterjedést nyertek a' 10-dik százban feltalált könyvnyomó mesterség által. A' *mongol dynastia'* (*Yuan*, 1260—1368) időkora volt a' buddhismus' ragyogó szaka Chinában. Az első derek császárok alatt a' *Tschinggis-Chan'* családjából több hasznos intézet életbe lépett: csak azon nagyszerű csatorna-építést említjük, mely *Chubilai-Chan'* parancsára hajtattott végre. De az ő későbbi utódjaik lelketlen büjonzsok valának; és általában mondhatni, hogy a' mongolok, az első külföldi nép, mely Chinát egész terjedelmében bírta, a' közép birodalomban rendkívül hirtelen elfajultak. A' belföldi *Ming* dynastiának első császára, ki 1368-ban egy maga által toborzott sereggel a' mongolokat pusztájokba visszaűzé, laicus frater volt egy buddhakolostorban. Ő általa jött ismét egyszer fél évezredtől fogva China egész terjedelmében egy belföldi fejedelmi ház' uradalma alá, de a' mely azonban 300 évvel későbbben egy új külföldi dynastiának, a' tunguzi Mandshuknak hódolni kénytelenített. A' két leg hatalmasabb és szellemi képen legtalentomosabb császári e' népnek, *K'ang-hi* és *K'ian-lung*, szintolly szerencsések valának a' benső pártoskodók, mint a' külső ellenségek ellen. A' leg-rémfőbbek az utóbbiak közül, a' dsungari kalmýkok az ő seregeik által semmivé tétettek, és azóta felső Ázsia ismét chinai felsőség alá jutott. De kivált a' két utóbbi kormány, *Kia-k'ing* és *Tao kuang* alatt (1821-től fogva), a' mandshuk, mint az előtt a' mongolok, erkölcsi tespedtség' kétségtelen nyomait mutatták; és mind ez a' körülmény, mind a' délen hová tovább fenyegetőbbekké váló demagogi szövetkezések a' mandsu dynastiának nem sokárai megbukását láttatnak hirdetni.

VI. F. *Kormány- és törvényadás.* A' kormány köztudomás szerint az atyai hatalom' egyszerű elvén alapúl; és a' chi-

*) A' *Chitanok*tól jön a' *Kitan*, *Kitat*, *Kitai* vagy *Cataja* nevezet, mellyel a' mongolok 's ő utánok a' középkori európai utazók (az oroszok még ma is) Chinát illetik.

niaiának mind rituáléjokban, mind büntető codexökben semmi sincs oly nevezetes, mint az a' szoros párhuzam, mely azon viszonzatok közt vonattatik, melyekben áll mindenik egyén születéshez és a' császárhoz. Mindkettő elleni hasonló vétségekre hasonló büntetések vannak, mindkettőnek halála ugyanazon időszakiig gyászoltatik, és mindkettő körülbelöl ugyanazon hatalommal bír a' chinaiak' személyén. Minden újhóldkor és holdtöltekor az összegyűlt népek felsőségi személyek által egy 16 cikkelyes könyv (a' *szent intések*, *Sching-jü*) olvastatik fel, melyben az ő politicalai és erkölcsi tiszteinek veleje közérthető nyelven be van foglalva. A' birodalom' nagy mértékű jó állapotja általában, a' népek vidám fáradhatlan munkássága és meggyőzhetlen ragaszkodása a' honi földhez mind oly körülmények, melyek bizonyítják, hogy a' kormány, ha bár jogait féltékenyen fentartja is, tiszteit teljességgel nem mulatja el. Nem lehet, mint az élelmü Staunton megjegyzi, a' csüggedetlen munkásságra igen nagy becsot tenni, mivel semmi sem mutatja meg szembetünöbben, hogy a' népek teljes része van szorgalma' gyümölcseiben. Vannak ugyan a' gyakorlatban sok visszaélések és igaztalanságok, de egészben és a' maga végmunkálatira nézvest a' kormány' gépe jól és biztosan dolgozik. Megjegyzésre méltó, hogy egy oly általános monarchiai státusban, mint China, a' közvélemény a' tekintetnek legalább némi árnyékával bír: a' nép olykor olykor saját ösztönzésből és egészen *impune* gyülekezeteket tart, hogy a' magistratushoz valamely felirást intézzen, a' rossz tisztviselők is (természetesen anonyme) nyilvánosan felragasztott irások által prostituáltatnak. A' sajtó semminemű censura alatt nincs; de a' helyett az író felelős.

Az oktatásnak az alsóbb osztályok közötti nagy elterjedtsége kétségekivül sokat tett China' jó állapotjára. Még a' közember is rendszeren tud annyit olvasni és írni, mennyi a' közönséges élet' céljaira elégséges. A' „szent intésekben“ kötelességül tétetik a' népek az is, hogy a' büntető törvénykönyv' foglalatjával megismerkedjek, hogy kiki tudja meg, mi büntetést várhat ez vagy amaz vétekért. A' köz míveltség' és erkölcsösség' kicsinálása végett, a' felelemnek és reménynek minden rügői — tevőleges parancsok, kinézés a' legmagasb díszpolczokra, az atyák' felelősége gyermekeikért — mozgásba hozatnak. Semmi sem becsültetik annyira, mint a' státushivatalokra való talentom, mely azon különbféle examenekből világlik ki, melyekhez a' polgárosztályok' legnagyobb része járulhat. De nem csak engedelmességet és megfeszített szorgalmat oltanak a' népbe, hanem egyességet, kölcsönös elnézést és engesztelhetőséget is:

A' császár (*Houng-ti*) az egész birodalombani ubiquitas'

attributumaival istenség gyanánt imádtatik. Csapán ő imádja az eget és a védszellemeket (geniosokat), a' nép a' császárt. Még a' császári követ is tömjénnel és ájtatos hódolatokkal fogadtatik, melly mellett arczukat Peking felé fordítják, melly város tehát a' chinaiak' valódi *Kibljaja*. Mint nemzete' főpapja áldozik a' monarchia a' maga közvetlen képviselőivel a' kormány' templomaiban; a' birodalmi vallás nem tud semmiféle papságról. — Megemlíti a' szerző (219 l.) a' főváros' legelőkelőbb collegiumait, mellyek közt a' *Han-lin-yuan* különösen nevezetes, mivel ez az academia, mellyből az első miniszterek választatnak, nem hasonlatlan az ulemák' testületéhez Konstantinápolban, a' régi chinai szellemnek valódi oszlopa. A' tartományok közönséges helytartók (nálunk vicze-királyoknak is nevezetnek) alatt állanak. Egy tisztviselő sem helyeztethetik, bár melly rangú legyen is, a' maga szülött-tartományában, és mindnyájan kényszerűen korszakonkénti változtatások alá adni magokat, hogy igen közeli viszonyokba ne lépjenek alattvalóikkal. Felsőbb tisztviselők' vétségei különös császári biztosoktól vizsgáltatnak meg. Társasági előmenetel' bizonyosságul tekinthetni azt, hogy a' tudomány Chinában nagyobb értékű, mint a' fegyverviselés, és így a' polgári tisztviselők a' katonaiak felett allanak. Ebben a' tekintetben China még meghódoltatóit is maga alá tudta vetni. Ezen fejezet a' chinai katonaságról és a' monarchia' büntető könyvéről szóló tudósításokkal rekesztetik be *).

A' 7-d. fejezet a' nemzet' jellemének és természeti tulajdonainak van szentelve. A' chinaiak, mint a' szerző megjegyzi, erkölcsi becsőkre nézve igen alant tétettek, mivelhogy épen Cantonban igen nem kedvező oldalról mutatkoznak. Ez épen olyan, mint ha az angolok' nemzeti jellemét azon különös phasis után akarnák megítélni, mellyet az valamely megromlott britt tengeri városban mutat. A' chinai jellem' kedvező vonásai: nyájasság, tanulékonyosság, békeszeretet, hasznos foglalatosságok iránti érzék, engedelmesség és tisztelet a' vénség iránt; árnyék oldalai: alatomosság, hazugság, kölcsönös bizatlanság és csalásra hajlandóság. Ezen tulajdonokkal személyes gyávaság' bizonyos fokát is kötnék össze, mi főképen alkalmasint abban alapul, hogy ő tőlök az alkalom, harezi bátorságukat kifejtteni, csak nem egészen el van vágva: Chinában mindenek felett a' béke' mesterségeit művelik; hódoltatásokról nem gondolkoznak, 's kívülről már régóta semmi veszedelmes ellenség nem fenyegetőzik. Azon elsőségek és hasznok, mellyekkel a' termé-

*) E' nevezetes könyv' nagyobb 's lényegesh részét *Staunton* angolra, *Renouard de Sainte-Croix* pedig angolból fránziára fordította.

szet a' chinait szomszédjai felett megáldá, eleitől fogva nagy nemzeti büszkeséget öntöltek ő belé, de a' melly a' köz ember-nél ritkán vagy soha sem válik türedelmetlenséggé, ámbár a' kormány mindent elkövet, hogy a' külföld iránti sympathiának minden szikráját megfojtsa benne. Külsejekre nevez a' chinaiak sokkal jobban képzettek, mint hátulsó India' lakói, a' malayok és fenső Ázsiának mongol fajú törzsei. Gyakran tevék azon megjegyzést, hogy sehol sem igen lehetne szebb növést és erőtéljebb emberfajt találni, mint a' cantoni terbhordók. Könnyű, a' tagokat nem szorító köntösük a' legtokéletesebb kifejtődzést engedí a' testnek, és némelly chinai a' néposztályból jó mintául szolgálhatna képfaragóknak. Az asszonyok gyakran igen bájlóknak tartathatnának, ha arcukat fejérré 's veresre nem kendőznék és lábaikat el nem nyomorítanák. Ellenben derekokat nem préselik, mint az európai dámák, öldöklő vállakba; és kétsegkivül ezen tagadólagos körülménynek tulajdoníthatni, hogy szerencsétlen szülések felette ritka kivételek a' szabálytól. — A' chinaiak magány-éltöket leginkább kitanulhatni szindarabjaikból és polgári románjaikból.

A' 8-dik és 9-dik fejezetben értekezik a' szerző ünnepélyességekről, vendégségekről, étkekről és italokról, játékokról és multságokról, gyermeköltönyökről, lakásokról, házi bútorokról, és vizen 's szárazoni utazásokról. Minthogy a' monarchia' nagy részét hajózható folyók és csatornák vágják keresztül, tehát a' hajózás a' legkényelmesebb és legjobb utazásmód. Hol ez nem mehet, gyaloghintókban járnak, mint a' hinduknál palanquinokban, néha lovon, és hol nagy lapályok vannak, rossz egylovú szekereken. A' kevés országútak (tulajdonképen csak szélesebb gyalog ösvények) a' birodalom' déli részében lovak', gyaloghintó vivők' és gyaloglók' számára jól készültek; de kerek szekereket csak *Petschili*-ben lehet látni. Hivatalos személyek kormányi fogadóknak (*Kung-kuan*), 's hol illyek nincsenek, kolostortemplomokban lelik fel utazásaikon szállásukat.

Semmi tulajdonképi posta nincs; de azonban a' holmik' költöztetéséről jó gondoskodás van. A' vizen utazás nem igen lehet sehol kényelmesebb, valamint általában elmondhatni, hogy a' chinaiakhoz a' folyón hajózásban fogható nincs. Csak a' *gyorsaságra* nézve van még sok kívánandó. — A' 10-dik és 11-dik fejezet ama három óriás város *Pe-king'*, *Nan-king'* és *Canton'* leírásainak van szentelve, melyekben sok érdekes előfordul, mit részint más fejezetekben keresne az ember. Szintúgy nem mulathatunk itt mint a' három következő fejezet' foglalatjánál — a' birodalmi vallásról és egyéb szertartásokról; — az utóbbi szakaszra nézve ez annál hálátlanabb munka volna; mivel Stuhl' „Religionssysteme des Orient" 's épen e' fontos tárgyról sokkal jobb és mélyebb philosophiai útastást kaphatni. A'

szerző emlékezik még némelly babonás nézetekről és szokásokról, mellyek mindenik uralkodó vallástól függetlenek. A' 15—16-dik fejezetben *Nyelv és literatúrára* kerül a' sor. Ez a' szakasz is, ámbár részenként igen olvasásra méltó, egy a' nagy rajzolatnak gyengébb partíei közül, mivel Davis ur, mint minden britt sinologok — az egyetlen *Stauntont* kivéve — a' *komolyabb* literaturai megyéket nagyon elhanyagolta. Így p. o. a' chinaiak' geographiai-ethnographiai munkáikat, mellyek az oktatásnak olly kimerithetlen kincsét foglalják magokban, alig méltatja egy futó tekintetre, az ő történetkönyveik pedig neki „*barren Annals*“ *) — Annál gazdagabb foglalatúak és jobban elsültek ismét nagyobb részint a' következő szakaszok.

17—18. Fejezet. *Mesterségek és tudományok*. A' chinaiak némelly közhasznú találmányokban — puskapor, typographia, tengeri compass, porcellán 's a' t. — időre nézve megelőztek bennünket, de a' kifejtésre és tökéletesítésre nézve többekben ezen találmányok közül megettünk maradtak. Nauticájok, az európaival összehasonlítva, igen nyomorult; 's ha bár Davis ú' gyanítása, hogy ők a' puskapor' használatát a' hadban csak az európaiak által tanulták ismerni, nagy kétségeket szenved is, az legalább történetileg erősen áll, hogy az ő nagyobb és kisebb löszerek csak európaiak által nyerték a' tökély' bizonyos fokát. Több gyármunkákban és mechanikai mesterségekben a' chinai mind e' mai napig feljebb van a' nyugotnak legképzettebb népeinél — különösen áll ez a' selyem kelmékről, lakirozott portékákról és fa- 's elefántesont munkákról. A' sugártörés' elmélete nélkül találtak ők fel convex és concav üvegeket, és készítenek pápaszemeket sziklakristályból, mellyek' különös alakja, valamint feltevésök' sajátlagos módja is a' felfedezés' eredetiségét bizonyítja. A' tulajdonképi mechanában és gépalkotásban is a' chinai minden agentákat — egyedül a' *srófol* kivéve — sok szerencsével használ. Mindenek felett jelesek és elmések azon készületek, mellyek által a' vizet a' mélyebh tájékokról magasabbakra vezetik a' mezők' megnedvesítésére. Az ő régibb mathematicai és astronomiai ismereteiknek igen közép-szerű állásponjtjáról eléggé értesítettek bennünket a' jesuiták.

*) Melly igen kevés ismeretet szerzett a' szerző ezen egész megyéről, eléggé kiviláglik a' következő jegyzetből (174 l.): „Egyetlen *olvasható* chinai chronica, a' mi véleményünk szerint, a' *San-kue-tschí*, olly munka azonban, mellyet *inkább* *historiai románnak* tekinthetni.“ Ez a' munka, mellyről ő szól, valóban csupa historiai román vagy romános dolgozata a' nagy birodalmi-évkönyvek' hasonló című szakaszának, 's vannak ugyan minden dynastia' történetének illy dolgozatai, de a' mellyek mind csak kedves mulattatást igényelnek 's nem tartanak számat tiszta historiai értékre.

Mint minden ásiainaknál, úgy a' chinaiaknál is az astronomiát az astrologia nyelte el, és az ő esillagjósai' agyvázaí egy csudás metaphysicával egyesülve áltmentek a' gyógytudományba. Mindazáltal ez a' befolyás kevésbbé volt ártalmas az orvosi gyakorlatra, mint az ember gondolná: a' chinaí orvosok igen jó diaeteticusok, és tudnak némelly therapeuticaí szert, p. o. a' *moxát*, vagy a' nyavalyás részeknek az üröm' molyhos rostjaíval égetését czélirányosan alkalmaztatni. Azon hasonlításképen alacsony álláspont, mellyen a' gyógytudomány van, részint abban lelheti magyarázatát, hogy semmi nyilvános orvosi intézetek nincsenek, sem általában más út ezen hivatal' kitanulására, mint ha valaki egy már gyakorló orvoshoz csatolja magát segédképen. — A' szép rajzoló művészetek Chinában, hol a' practicus haszon mindenütt felülható, csekély előmenetet tettek: a' chinaí festők csak a' legpontosabb anyagi utánképzésben mutatnak tagadhatlan talentomot; 's plasticaí művészeik csak akkor adnak valami jeleset, ha lágy anyagokból modelliroznak. A' chinaiak' szép kertművészetőkről a' császári park' *Yuan-ning-yuan* nagyszerű tervezetei Peking mellett ragyogó bizonyágot nyújtanak; mind ez a' park, mind némelly egyszerűen grandióz és tömeges architectoniaí művek, mint p. o. sok kő-hidak, a' császárváros' kőfalai 's a' t. eléggé bizonyítják, hogy a' chinaí nem miudég csak a' kiesinykedő czifrában talál izlést.

A' 19-dik fejezet China' természeti productumainak van szentelve, mennyire azok ez ideig ismeretesek. — A' 20dik fejezetet „Földmívelés és Statistica“nak czímzé a' szerző. Némelly bévezetők jegyzetek után az éghajlatról, mérsékletéről és országos ostorokról, értekezik legközelebb a' földnek bedolgozásáról, 's azután álmegyen a' kormány' jövedelmeire. — A' chinaiak' baromtenyésztése a' földmíveléssel összehasonlítva annyi mint semmi; nem is igen van már nemzet, melly egészen véve olly kevés húst, és annyi halat és növényt emésztene el. A' földbirtokosok tartoznak mezeik' termésének tizedét mint földadót a' kormánynak beadni; mindenik tartomány' kincstárnoka lehúz a' bejövő adókból annyit, mennyi a' szükséges nyilvános költségek' győzésére kívántatik, a' többit pedig pénzül vagy termékekben *Pe-king*be küldi. A' birodalom' öszves jövedelmei körülbelöl 60 millió font sterlingre becsültetnek, mellyeknek mintegy ötöde jut a' fővárosba. De a' földadó mellett vannak még a' kormánynak más jövedelmei is, nevezetesen a' bel- és külföldi kereskedésen fekvő vámok', és különféle császári egyed-árusságok' gyümölcsözése, mellyek közt *só*, *thé* és *ginseng* legfontosabbak. Minden fokú tisztviselők' fizetése nagyobb részint termékekben áll; a' tatár katonaság résznyire nem kap zsoldot, hanem földeket, mellyekből a' katonák kezeik' munkájával nyérik-meg az éltőkre szükségeseket. A' legújabb idő-

ben, mint mondják, igen felülhaladták a' kiadások a' bevételeket; minthogy már nyilvános kölcsönözéseknek Chinában helyök nincs, tehát a' deficitet, a' mint lehet, új adók, hazafiúi aláíratok, sőt tisztségek' eladása által is fedezik, melly utóbbi eszköz, mint teljesen ellenkező a' státus' régi elveivel, minden egyebek felett valószínűvé teszi a' dynastia' nem sokárai elenyésztét. — A' 21-dik fejezet egészen a' *kereskedésnek* van szánva: a' szerző kiterjeszkedik a' keletben lévő réz-pénzre és annak substitumaira, a' pénzváltásra, kamatlábra és zálogos kölcsönökre, azután beszél a' beusó kereskedésről, és különös kiterjeszkedéssel a' külföldhezi commercialis viszonyokról, hol természetesen a' brit dugárús rendszer is az opiumra nézve felvilágosíttatik, és indirecte ugyan, de azonban energiával megkorhóltatik. Záradékkül leírja a' szerző a' legnevezetesebb thé-fajokat és azoknak készítésüket.

W. Schott után (Jahrb. f. wiss. Krit. 1840. Nro 41—43.)

A. B. S.

BIBLIOGRAPHIA.

60. MEMORIE di fisica sperimentale, scritte dal profes. Stefano MARIANINI dopo il 1836. Modena, tip. Camerale. 1837. Prof. Marianini, egy Olaszország' legjelesb physicusai közül. Jelen munkájában, melly füzetekben jelenik meg, fáradhatlan szorgalommal 's éles elmével igyekszik a' villanyosság' kifejlése' theoriáját kikutatni a' voltaféle electromotivban, igyekezvén elválasztani azt, mi a' készülletet tevő folyósok és merők közti chemiai munkálatból ered, attól mi csak két hasonlatlan substantia' öszveérintkezéséből származik; e' mellett új vizsgálatokkal igyekszik felvilágosítani, a' jelenkor' tudósai által olly sok tapasztalattal gazdagított, de még a' reménylendő tökélytől távol levő electro-magneticali tant.

61. ESSAI sur les moyens d' améliorer le sort des enfants trouvés, précédé d' un discours de M. DE LAMARTINE, et suivi de quelques reflexions morales de M. MACQUET etc. Paris, 1838. XXXIV és 256 l. 12-edr. — Minden munkák közt, mellyek Franciaországban a' jelen fontos tárgyról megjelentek, különösen kitünő Macquet' munkája, mivel abból mind az emberiség, mind a' nemzetek', hasznos tanulságot huzhatnak. Az író, lelkes és jeles munkájáért, arany érdem pénzt nyert. A' munkát azon beszéd előzi meg, mellyet De Lamartine a' költő, mondott, a' keresztyén morál' társaságának évi ülésében 1838 a' talált gyermekekről, ki a' kamarai követek' ugyan azon évi 30-dik májusi ülésében, a' szerencsétlen kitett gyermekek' sorsát pártfogolni kívánta. Macquet' értekezésének két része van. Egyikben szól, a' kitett gyermekek' megtartása 's jólléte' legjobb módjairól 's egyszersmind a' lelecnzházakban behozandó mesterséges szoptatásról; másodikban, a' kitett gyermekre nézve behozott rendszabályokról Franciaországban 's a' parisi lelecnzházani kormányzási rendeletekről. —

62. *Ricerche storiche sulla esposizione degl' infanti presso gli antichi popoli e specialmente presso i Romani*, dell'avvocato conte Leopoldo ARMAROLI. — Venezia, 1838, tip. *Antonelli*. 225 l. 8-adr. — Jelen nagy érdekű munkában előadja szerző mi történt a' kitett gyermekekkel a' régi nemzeteknél 's különösen a' rómaiaknál, de előlegesen azt adja elő a' tudós szerző miként, mikor és meddig volt az hogy azon népek: 1. nem igen kívánták, hogy leány gyermekcik legyenek; 2. megölték gyenge 's tökéletlen gyermekeiket; 3. visszaéltek atyai hatalmokkal; 4. a' magzatvesztéseket közönyösen vették. Ezen bevezetés után átmegy a' szerző munkája' specialis tárgyára, melyet tizenegy fejezetben ad elő. A' munka mély ismereteket tanusít mind a' régiségtanban, mind kivált a' római törvénytudományban.

63. *Saggio postumo sui principii delle scienze morali* del dott. Paolo MANTO, compilato ed esposto dall' avvocato Francesco RESTELLI: Con appendice sulla proprietà letteraria e sulla convenienza delle colonie oltremarine, Milano, 1840. Ved. di Stella. XXVI és 284 l. 8-adr. Ára 5 ol. lira. — Szerző szerint az erkölcsstudomány' alapja az érzelem (sentimento). Ezen tan a' scot iskolától származik, de több szeretettel hajlik azután az érzékiségtanhoz (sensismo) 's úgy látszik, hogy Romagnosi tanítványai' hosszú studiumának gyümölcse; ennél fogva ha egy részt ki nem kerülheti, Hutcheson' erkölcsi érzése 's a' Steward' erkölcsi tehetsége ellen tett kifogásokat, másrészt a' sensualisták elleni megróvásnak is ki van tére. Hely' szűke miatta' szerző' egyes tanainak taglalásába nem ereszkedhetünk 's csak általánosan fogjuk fel a' dolgot. A' morálnak az érzelemre szüksége van, de nem egyedül ezen alapul, mert magában vak és ösztöni. Hogy azért az erkölcsi elvnek kötelező ereje legyen, az ember azon részén kell annak erősen alapulni, melly őtet az oktalan állatoktól megkülönbözteti, az okosságon. 'S ennek ne csak az egyszerű őrség vagy felügyelés legyen tisztje, hanem általános törvényül szolgáljon, különben hasonlítna azon királyhoz, kinek országában más uralkodnék. Jól mondá egy indus bölcs: az érzékek az emberben kapuk, az érzelmek kapusok; de a' ház' ura nem más mint az ész. Az érzelem, mint mindég változó, nem szolgálhat alapul olly törvénynek, mellynek erősnek 's állandónak kell lenni; ellenben az okosság, nemcs természete, szigoru ítéletei 's azon uraságánál fogva, mellyet a' lélek minden indulatain gyakorol, a' morálnak tiszteletesb 's biztosb sarkat nyujt.

64. *Friderici SCHILLERI carmina nonnulla a' Francisco PHILIPPINO latinitate donata*. Venetiis, 1840, typi Jos. *Antonelli*. — Philippi ur Schiller' legnehezebb helyeit is szembeszökő hűséggel tette át, e' mellett stylusa hibátlan és sokszor ékes 's mindég könnyen folyó, mi nélkül poetai munkának kevés, fordításnak pedig semmi becsé. — Schiller' költeményeinek egyik

legnehezebbike a' sárkányali küzdés (Kampf mit dem Drachen) melly egyszersmind a' legszebbek' egyike is. Filippi ur ezen költeményt ugyan annyi soru latin versekbe tette át, a' nélkül, hogy az eredetiből egy eszmét is megváltoztatott volna. Mutatvánul szolgáljon e' töredék.

Textus. Die Zunge gleicht des Schwertes Spitze,
Die kleinen Augen sprühen Blitze;
In eine Schlange endigt sich
Des Rückens ungeheure Länge.
Rollt um sich selber fürchterlich
Dass er um Mann und Ross sich schlänge.

Fordítás: Ut gladii cuspis linguae vibratur acumen:
Fulminis emittunt lumina parva jubar.
Quo pars enormi protenditur ultima dorsi,
Illinc immensi corpus in anguis abit.
Horribile est visu se circum volvit in orbem,
Ut spiris hominem nectat equumque suis.

65. ARCHÉOLOGIE navale, par A. JAL, chevalier de la légion d' honneur, historiographe de la marine ect. publiée par ordre du Roi. — Paris, *Bertrand*, 1840. 2 vol. 8-adr. képekkel. — Ha a' szerzőnek meg kell is egyezni abban, hogy jelen munka *immensi taedii et temporis opus*, más részt meg kell vallani, hogy az nem kevés hasznokra lesz minden nemzetek' tengerészeinek, kiket a' tengeri régiségeknek érdekelni kell; a' régiségbuvárok'nak és tudósoknak, kik minduntalan akadnak helyekre, melylyeket megmagyarázni nem tudnak; a' tengeri iskola' növendékeinek, kiknek legalább illy hasznos könyvet ajánlani lehet; végre a' művészeknek, hogy a' tengerészet 's tengeri öltöny' különféle korszakait megismerhessék 's elkerülhessék festéseikben, szobraikban vagy költői leírásaikban az anachronismust. Hasznos és ajánlatos ezen kívül jelen könyv, mivel sok kinemadott tanuleveleket nyujt, sok eddig homályban maradt tényeket ismertet meg, 's a' szótár' egy nemét közli, mellyben minden korszakok' műszavai megmagyaráztatvák.

66. DIZIONARIO *pittoresco della storia naturale e delle manufatture* ad uso della gioventù, compilato sulle opere di F. E. GUERIN e degli autori piu recenti, da Ercole MARENESI, con tavole incise sul rame. Milano, 1839 per *Borroni e Scotti*. — Guerin ur' jeles együttdolgozóktól segittctve 1833 kezde kiadni *Dictionnaire pittoresque d'histoire naturelle*-jét, melly kilencz darabból áll. Marenesi ur ennek akará először kivonatát adni olaszul, de aztán megváltoztatván szándékát, jelen munkájához fogott. Czelja ugyanis az volt, hogy a' természethistoriát az ipari viszonyaiban adja elő, mit Guerin ur nem tett, de több más

tekintetben is különbözik munkája a' francziától. Guérin ur az osztályozás' különféle methodusát követi, Marenesi ur a' három legújabb 's leghitelesebbet választotta, mint Cuvier-t az állatokra, De candolle-t a' növényekre 's Neckert az érczekre nézve, reménylven hogy ez által az ifjak' elméjében az ismereteket megerősíti. Azonban csatlakozik szerző, ha azt hiszi hogy szótára, teljes leczkefolyamúl is szolgálhat. Jelen munka egyébiránt 36 füzetből álland, 's minden hat füzet tesz egy darabot. Egy füzet áll 16 laphól, két táblával. — Minden ív' ára 25 olcent. 's minden fekete képtábla szinte annyi, színelve pedig 50 cent. — Nagy figyelmet érdemel egyébként, hogy jelenen három nagy természethistoriai munka fordítatik olaszra, a' Dictionnaire des sciences naturelles, Dictionnaire classique d'histoire naturelle és a' Dictionnaire pittoresque d'histoire naturelle.

A. B. P.

FRANCIÁI TÁBOROZÁSOK,

ÖTÖDIK CZIKKELY.

A' VIGJÁTÉK ÉS REFORMJA.

Franciaországban jelenleg nincs vigjáték. A' dráma új átalakítása Hugo, Dumas és de Vigny által, mind eddig épen nem gondoskodott a' vigjátékról, 's a' mint látszik, a' három úr közül egy sem gondolkozik róla komolyan. Mióta a' *Cronwell*' írója, dictatorszavával a' comoediának tragoediávali összeolvadását drámává proclamálta, a' többiek' nagyobb része meggyőzöttek hiszi magát, hogy a' heves szenvedélyt 's a' comicit különválasztva jeleníteni meg nem szabad többé, de hogy mind kettőnek egymás mellett kell változnia a' szinpadon, hogy a' valódi élet' különfele oldalai közül egyet sem, az emberi nyomor' egy részét sem szabad érintetlen hagynia, röviden, hogy Shakespeare' és Schiller drámái eszméjének, Sophocles- és Molièreét örökre el kell tolnia. — De valóban úgy van-e ez? alig hisszük. Bár mennyire tessenek is magoknak, az élet' mind e' tarka változatos nézpontját egyetlen pillantással áttekinteni, ugyanazon

*) Az ifjabb Franciaország' criticusai közt — bár mi alaposan beszéljen is ellenek sok helyen Michiels — St. Beuve és Planche Gusztáv az első sorompókban állandának. Olvasóim ismerni fogják az utóbbit, mint Hugo Viktor' koporsó szögeinek olly fáradhatlan, mint nem engesztelhető kovácsát, ha másból nem, Ancelot asszonyosság' híres nyílt leveléből, melyben szerencsétlenség' vagy rossz szív' eredményének mondja a' critical hárd' e' vas tollu Berlichingenének csipős élességét. — En minden jegyzet nélkül adom e' cikkelyét; a' francia' büszke „szűk körűség“ daczára annyi új, mint korszerű eszméit, külön, alkalmasb helyen veendő bővebb — 's hiszem, nem nyomtalanul elzendülő — boncz alá.

K. G.

arczokon sírást és nevetést látni egyszerre, azon egy férfi' ajkain zokogást és keserű gúnyt szülni akarni; mind ezt felfogni könnyű 's a' költői geniének oly természetes, mint való; de daczára a' szellem' ez új fejlődésének, daczára a' szemünk előtt épen most szülemelő ténynek, a' vigjáték' kárhözátétele me sincs teljesen meghozva 's kimondva. Persze sem Moliére, sem Beaumarchais nem léphetnek fel korunkban ismét, szívesen megengedjük; de a' XVII-dik század' pártatlan taglalata és a' XVIII-dik' szenvedélyes gúnya közt, bizonyosan elég hely van még egy más, jövőben várandó vigjáték' számára. Ha a' nevetéséges' általános típusai egy vagy két századra kimerítve lennének, ha a' szállíratok' (pamphletek) kora a' jelenben kienyészett is: csudálkozásra nem ragadhat bennünket. De még egész biralom marad számunkra felfedezendő: a' *politikai comoedia' biralma*.

De milly feltételek alatt létesülendhet, kérdik, ez újabb vigjáték? Micsoda tárgyak után nyúlhatand büntetlenül? Ki fog-e a' költő, mit reménylenünk kell, hasonló szerencsével terjeszkedhetni a' jelen mint a' múlt felett? 'S nem kellend-e ez új vigjáték' számára új, példátlan idomokat feltalálni? Oly közösen fogadandják-e a' kormányok is a' politicai vigjátékot, 's megtorlás nélkül, oly nyugodtan nézendnek-e nyilvános új ellenségök' szemébe?

Mi úgy vélekedünk, hogy a' politicai vigjátéknak, két elemből kell összeállítani, a' történeti- és jelenkoriból; mindkettő hasonlólag becses és jelentékeny. Korunkban nem játsyhátnk miadenütt aristophanesi szerepet. Cleonaink nem léphetnek fel oly humorral, mint az atheni Cleonok. Erre törvények és büntetések vannak, a' gúnyt megfélekezni tudók. De a' múlt kor még nyíltan áll előttünk, végetlen termékeny tér a' geniének, mellynek itt senkit sem szabad személyesen érinteni. Lépünk fel csak egyszer e' szűz földre, műveljük erőteljes kézzel 's gyakorlott szemmel, csakhamar megérendik a' kalász, mielőtt még várnók.

De nem titkolhatjuk el magunknak a' történeti vigjáték' számtalan nehézségét. Mialatt minden személyes előítelettől ment 's biztos, semmi féltékeny vagy daczos hiúságot megsérteni, a' tudatlanság' 's feledékenység' ellen kell még kemény harczot vívnia. Hogy XII. Lajosból, I. Ferenczből mosolyt csaljunk elő, hogy a' vig tréfás mazarinadokat élénk 's érthető beszélgetésbe fordítsuk, arra több mint közönséges műveltség 's költészet kell. Nem elég, mind azt szorosán ismerni, használni is kell tudnunk, annak idején; míg a' coadjutor és Longueville asszonyság' árnyait a' sírból felidézük, szavakat is tudnunk kell nekik, a' tömeghez irányozandókat 's a' tanvágyók' kielégíthetőségül. Bizonyos, hogy a' történeti vigjáték' sokkal súlyosb vállalat lesz, a' történeti drámánál, legalább a' mint jelenleg kezeltetik. Alig nyúl fel a' heraldica' ismerete, a' Pavia vagy Marignan óta el-

szenderült neveltségességeket ismét felkelteni. Mulhatlan legfőbb studium : azon század' magány- és nyilvános életének kifürkészése, mit a' sírból felkölteni akarunk. Költőnknek Chambordt, Versaillesst és Fontainebleaut ép' olly jól, ép' olly szorosán kellend ismernie, mint Brantome-ot, Bussyt és St.-Simout.

De ha a' fáradságos tanulmány után, ha a' különféle személyek' minden szokásával megismerkedénk, ha illy studium után, mondom, Molière' vagy Beaumarchais' vén idomát akar-nók választani; épen nem reménylhetnők, hogy az olly jó ké-szítettü 's öntvényü érczből tökélyes, dicsérdemes szobor jöend elő, épen nem, mert azon idom már elhasznált 's új öntvényt ki nem áll többé.

Ha az utánzás általában gyümölcstelen munka marad, úgy a' részleti utánzás valóban csak neveléses; ha a' történeti sze-mélyek egy Alceste' vagy Arnolphe', Elmire' vagy Celiméné' jellemének felvételére kényszerítetnének : pusztá elmétlen terv volna, vizsgálatot alig érdemlő. A' literariai idom azaz eszmé-nek, mi a' fegyverzet a' hadfinak; a' pánczélinget 's a' kettős markolatú kardot hordani bizonyosan egész más ember kell, mint napjaink' szabályját villogtatni. Egy moliérii strophára, hogy kényszer és fáradság nélkül szavaljanak el egy hosszú mon-datokban gazdag periodust a' „Misanthropból“ vagy a' „Nőisko-lából“, ne a' Fronde' hőseit vagy Richelieu' udvaronczeit néz-zük ki.

Ha a' moliérii alexandrin elenyészhetlen szépségekkel bír is: még az nem határozhat el bennünket, hogy a' történeti élet-és valóságra olly stylt toljunk, melly egészen más czélra találták fel. Mert Moliérenél, mint tudjuk, a' gondolat uralja a' jel-lemet, a' jellem a' cselekvényt; csak értelmesen beszéljenek sze-mélyei, nem sokat gondol vele, ha a' cselekvény is hozzámért-e, hihető-e. A' költőnek elég, ha személyei beszélnek, 's ha min-den szóval új nyilvánításokat hirdetnek is; önálló rajzot képez-nek 's cselekvényre nincs szükségök. Kissé másként áll a' dolog a' történeti alapzatú comoediával.

Micsoda idomot veend fel a' történeti vigjáték? Annyi bizonyos, sem a' Molièreét, sem a' Beaumachaisét. De többet jóslani előre 's elhatározni nem is lehet; csak azt állíthatjuk, hogy bár melly idomú leend is, magából az új vigjátékból, mint saját kizáró czéljából növend elő, héjként a' rögtön felvirágozott fa körül.

Átmenve most a' politicai comoedia' másik oldalára, a' je-len korból 's annak jellemeiből merített vigjátéokra, itt egészen más nehézségek 's kellékek lépnek útunkba. Minden képzelhető kormány mód, minden, még olly szabadelmű intézvény mellett is mindig esztelenség volna, ha a' politicai vigjátékot a' satyrá-
val felcserélni akarnók. A' legtörvénytyszerűbb 's nagylelkűbb ha-talom sem fog — a' nélkül, hogy a' gúnyt valaha körülmetélné,

az ironiának hallgatást parancsolna, a' közönség' 's gondolatai' kifejezését megcsonkítani akarná — mégsem egyezendik meg abban soha, hogy a' vigjátékok nyilvános ügyek' folyama elleni satyrául hagyja elfajulni.

A' satyrának kétségkívül meg vannak a' maga veszélyei: férfiakat képes tönkre tenni, mielőtt korok megjött, mint javaslatokat megsemmisíteni, mik még csirába rejtve nyugosznak; azonban az illy megtámadások ellen még mindig jobban védhetni magát, mint futással. 'S mi a' satyra' elkobzása, egyéb futásnál? Ha jogszerű módon akarjuk magunkat a' satyra ellen védelmezni, először lelkes és merész megtámadásait kell felfognunk, azután magunknak, személyesen kell vele küzdenünk 's csapásait elútni, vagy számos érdemes segélytársal is meggyőzni ügyekezünk, de nem reszketni meg a' villogó kard előtt; 's ha magunk képtelenek vagyunk is, olly finom eiős fegyvereket keríteni, mint ellentársunk, még akkor mindig díszes és okos hátrálás marad fel számunkra.

De ha a' kormányfinak túl kell is magát a' satyrán tennie, még sem engedheti meg színpadra-lépését; mert egy drámai előadás' befolyása a' tömegre olly hatalmas, olly tovaragadó és meglepő, hogy az a' minister, ki a' közönség előtt egy színész' álarczában jelent meg a' padon, nem mutatkozhatnék többé a' kamrák előtt; hasztalan akarna elnézni a' nyilvános kaczajon, melly úgy mindenhol üldöznék; még a' különben más esetekben olly biztos fegyvert: megvető pillantást, is hasztalan irányozná a' tömegre; nagylelkű lemondása is csak valódi öngyilkosság volna itt. Legalább mérsékelt censurának kellene itt fellépni 's a' vetot, ott, hol a' szó kétezer hallgatónyi sokaság előtt kimondva, az igazságot, dícsvágyat, vagy őszinte akaratot menthetlenül tenné tönkre, bizonyosan el nem ismerhetni másnak, méltányos, jogszerű védelemnél. De mihelyt magát az országot hagynák bírólul határozni, mihelyt az maga hallá a' sértő szót, ez esetben nem kellene többé panaszkodni felette, 's a' költőnek szabadnak lenni minden elítéléstől. Különben az e' feletti határozás pusztán a' törvényt illeti, azon törvényt, mit Franciaországának már tized óta ígértek, de még most sem adtak meg.

Ha Walpole ellen semmi komolyabb váddal fel nem állhattak volna a' censura miattinal, még mindég az igaz' melléknévvel kellett volna megtisztelni. Mert Fielding személyes gúnya', anglia' kaczaja- és gúnyául tette ki. Midőn a' minister az *Új Fellegetet* a' színlaphól kitorölteté, a' tömeg, melly az által egyszerre fosztva látá magát víg tréfácskáitól, boszankodék; az okosabbak ellenben ezen elővigyázati szabályt zsarnoktettnek venni egyáltalában nem tudák. De a' satyra, miután a' színpadról száműzeték, még a' hírlapok- 's röpiratokban nralkodó maradt. Hogy travestia' segélye, kézzelfogható 's felöltő torzképek, haug- és tagmozgások' utánzása nélkül még kaczajanyagot

leljünk, erre már egészen más talent kellett, termékeny és önbiztos. De e' talent csakhamar módot is lele erőre kapni 's a cancellár, ki a' színi kéziratok' megolvasásával 's tetszés szerinti töröltetéssel megbízott, nem tön próbát a' genie' száját bepecsételni. 'S így egyedül erőjére hagyva, a' satyra még meglehetősen szép játéktért lelt magának.

De ha már a' politicalai satyrát veszélyei miatt méltányosan megtámadnunk kell, azon kívül még a' színpadon különös monotonia, igenis sebes túllakás fenyegeti. A' politicalai comoedia, személyek- és nevekkal lépve fel, túl könnyű 's csekély tartalmú lesz, 's közhelyekké sülyed, miket sem felemelni, sem megnevesíteni nem képes, majd szórakozást 's enyhületet nem nyújt az ismerőnek, de önmaga' örök ismétlőjévé 's hasztalan felélesztője leend a' szenvedélyeknek, mik a' tribun' és sajtó' küzdéseiben már rég kizajgottak.

A' személyes vigjáték' elkerülhetlen szegénysége különben csak egy, sokkal általánosb 's fenségesb törvény' következménye, t. i. hogy a' pusztá valóság sohasem elég az előadó művészeteknek. Molière bizonyosan nem másolta a' versaillesi és párisi marquiseket és herczegnőket, ép oly kevéssé, mint nem 'másolá Phidias az athenei kosárhordó nőket, vagy Rafáel a' szomszédtság' 's a' romai villák' lányait. De ha a' satyra lyrái alakában a' költészet' minden kincseivel felkészül, ha az erőt keccsel, fenséggel 's energiával tudja összeítani, mégis bizonyosan elszegényül, mihelyt a' színész' száján átmegy. Itt a' költő mindjárt megkíméli magát a' gondolkozástól, egyéb sokkal könnyebb szerek állván parancsára; mert igen tudja, hogy egy élénk pillantás, a' tagmozgás' természetből kikapott valami fordulata, sokkal hangosabban beszélnek még oly szép költői kép- vagy iránynál. Minek is leplezné még a' gondolatot jelképekben oly tisztákban, mint egy pindarusi stropha, vagy oly hatalmasakba, mint Juvenál' haragja? Hisszen a' színész' ruházata, csúna, ügyessége, már mindenről jótállnak neki.

Hogy hát a' politicalai vigjáték valóban érdekes és mulató legyen, új idomot kell számára feltalálni. 'S a' költő is könnyen ki tudandja tűzni a' köröket, mik közt szabadon mozoghat czélja felé. Lemondva minden személyességről, a' szeme előtt feltűnő események 's körüle mozgó emberekben, elég mesét, életszerepet lelendhet fel a' közönséges figyelem' 's méltány' érdemléseül. Csak a' comicusnak persze sohasem lesz szabad halhatlanságot igényleni, azon művész' jutalmát, ki komoly szenvedélyek' kizáró felfogását teszi tanulmányául. Mert a' nevetség' anyaga örök változásban van; elenyészik, mielőtt észrevennők magunkat, 's kevés ivadék után gyakran végkép érthetlen lesz a' nagy tömegnek, míg a' szenvedély, a' kedély' benső meg-

indulása a' múlt husz század után is ép' olly élénken ragad 's olly frissen érint meg, mint első nap.

A' Constituante óta a' londoni conferenciáig igen sok comediát játszottak világunkban, 's a' talentomos költőnek alig szükség p. a' Moniteurhöz ragaszkodni, hogy a' magasb rangú művelteket is megnevetesse, 's mindenhol népszerű legyen. Mit a' regényíró' személyes érzelmei és szenvedései, vagy azon fájdalmak miatt tesz, miknek tanúja volt: azt teheti a' költő a' neveléséért a' magas születésűeknél, a' követségek' ravaszágai- 's a' népek' mystificatioiért. Bizonyosan nem szükség, hogy a' trianoni vagy a' Marsan-pavilloni fecsegéseket is felvegye, ép' olly kevésé, miként regényben bukásaink', vagy az elvesztett kedves' ármányai' gyónását. 'S ha a' regénybe a' közönségnek száut ezer lapnyi beszélybe, két vagy három cikkelyt egy különös, 's a' világban valódi szerepet játszott személyről szövünkbe, az, mint könnyen menthetendő merészség, mint egészen ártatlan trefácska, szívesen megengedtetik, de mi a' költeményt épen ki nem zárja; ha hasonló bánunk a' political vigjátékkal, a' költő csakhamar hasonló segédszereket lelend fel, 's hasonló sükernek örülhetend.

De költőnknek nemcsak az eseményeket kell felfogni úgy, a' mint vannak 's valóban történtek, de ügykeznie egy jövő' sükertelen esiráját is kifürkészni, melly örökre lehetlenítetett, a' czélok' és óhajások' heves küzdését kellene előadnia, mik kétségbeesnek 's semmiségbe süllyednek.

'S ne mondjuk talán, mi már olly gyakran ismételtetett, hogy az időszaki sajtó elfojtja a' vigjátékokat. A' sajtó valami mindennapi, személy- és önkénytelen, minek a' költészethez semmi köze. A' sajtó olly távol van a' jelenettől, mint márvány a' szobortól. Mit a' napibeszéd előhoz, az alig még a' négyzögre vágott kódarab, csak a' véső, mesterkézben, hozandhatja meg dicsét.

Mit a' tárgy' találmányáról állítánk, hasonlólag áll a' jellemekére is. Ha a' megcsalt szerető, a' lefoszlott képzemény, ártatlan találmányokkal vigasztalja magát, ha új szerencsés ábrányokat szülhet önszórakozásául, ne legyen-e úgy a' szenvedélyes dicsvágó' 's a' political, balesetek' vizsgálójának is szabad tetszés szerint készíteni, képzeményben szellemdús lakomát, hol a' nevetséges a' tribunok' Arnolphejai' 's Dandinei' korbácsául tálatatnék fel? 'S nem kellene-e a' költőnek, mind e' grotesk gondolatokat, e' — mindennap felkelő 's végén ismét elenyésző bohóc reményeket, mind e' nevetségességeket egy főre árasztva, egy arcra festve ki, képesnek lenni a' comici eszmény' fokának csakhamar kivívására?

Mi most a' többit illeti, a' tárgy' és jellemek' felleléséről átmenet, a' cselekvény' és helyzetek' feltalálására egészen természetes és szükségesül mutatkozik. Ha a' történeti vigjáték-

nak a' régikor' elidősült idomaihoz simúl ni nem szabad, az egykorú vigjáték még parancsolóbban kíván hasonló újságú cselekvényt és dialogot. Mi a' XVII-d. századnak, a' két olly gondosan tanúlt 's magyarázott antik' példányképe után tetszett, a' mai Franciaországnak lehetlen tetszeni. E' végett igenis sok, egészen másszerű geniet tanulánk ismerni, hogy sem még jelenleg is Plautuson és Terenczen csüggjünk. Ha a' római színpad' ama két mesterétől most sem tagadhatjuk meg tiszteletünket, még sem megy ez annyira, hogy még utánozni ügyekozzünk. Tanvagyunknak még most is nagy becsű enyhületet szerznek 's néhány erőteljes tant nyújtnak a' szellemnek, de kizáró előképül, csupán és egyedül követendő szabálpéldányul elismernünk lehetlen többé.

Ha tán, várakozásunk ellen, az itt ki mondott állítások- és reflexiókban csekélyletét 's megtagadását akarnák lel ni mind annak, a' mit Franciaország körülünk jelenleg előhoz: nem veszünk fáradságot védelemül. Az illyszerű vád ellen legjobb volna már hallgatni. Vagy, történetesen, a' *Dicsvágó* és *Aurelia herczegnő* politicai comoediák? Scribe Ödön és Delavigne Kázmér urak, Aristophanes' családjához tartoznak? Engedelmet, ha nem hihetjük; mi nem Hozierhez jártunk iskolába.

Kazinczy Gábor.

GRIEGAI SZEMLE.

TÖRTÉNETTAN.

Carl Friedrich Beckers Weltgeschichte. Siebente verbesserte und vermehrte Ausgabe. Herausgegeben von Joh. Wilh. LOEBELL mit den Fortsetzungen von J. G. WOLTMANN und K. A. MENZEL. Th. 1—14. Berlin, 1836—1838. bei Duncker und Humblot, Ára 18 fr. e. p.

Ki e' könyvet mint egészet fogja fel, annak mindjárt szemébe ötlök, hogy részei nem egy kézből kerültek ki. Valóban nem csekély különbség van a' trójai háború némely jelenései 's Odyszaea között az első könyvben és Menzelnek historiája között. Az első szerző iránti tisztelet nem engedé a' mostani kiadónak Loebelnek, hogy azokról az ifjúkori színezetet letörölje, egyébaránt az új historia bár kinek keze alatt is más lett volna mint ama' hajdankori költői. Már maga Becker az újabb századoknál más hangot vón fel. Egyébként is ezek sokak' dolgozataikkal vagynak bővítve. A' görög történetírást illetőleg Böck', Müller', Tittman', Hermann', Wachsmuth' iratai; a' római történetírátra nézve a' Niebuhr' vizsgálódásai használtattak, és általában kivévén a' mesés hajdankor' történetét, a' régi világ 's az újabb kor között egészen 1789-kig nem igen nagy különbség tűnik szembe. Ellenben a' legújabb idők' története, mely a' mostani kiadásban 1838-kig van lehozva, 's a' nemzeti irodalmak' jellemző átnézésével van bővítve, mint önálló egész kiválik a' többi részekből. Igaz miként megkülönböztető sajátsága az anyag' természetétől is feltételeztetik, mindazáltal helyvel közvel csípős kifejezéssel is bír, mi egyedül a' sz. egyediségének tulajdonítható, és sokkal több politicalai vallomásokot foglal magában, mint a' munka' elsőbb részeiben találtnak, 's azért mint mindenik nem épen száraz történetírat ezen korból, némi pártosságra is hajlik. A' mostani

kiadásban legmunkásabban átdolgozott részek: a' középkor' története, 's az újabb századoké a' 18-dik század' közepéig. Ezekben Loebell és Duncker' fáradoztak, 'jelesül az utóbbi a' középkor' 's a' 17-dik század' történetét dolgozta újra.

A' történeteknek épen eme szakában van legnagyobb szükség az elfogulatlanságra. Az átható vezéreszme itt kétségtelenül az egyház, annak viszonya a' népek vallási 's erkölcsi állásukhoz, 's a' lelki szabadsághoz, surlódások, melyeket a' gondolkodás' szabadsága szenvedett, annak vakbuzgalom, 's babona általi elsüllyedése, az ellenzéknek haeresisekben ki törő mozgalmi, muzulmánok' vallásos buzgalma a' keresztes hadak ellen, reformatio 's a' Jesuitáknak torzsalkodásai ellene erősebb rúgók 's mélyebb jelentésű események, mint a' profanus állapotok, sehol sem okoz hibás felfogások' elterjedése annyi kárt, mint itt, hol az emberi lélek' hatalma mintegy földfelettivé magasul, 's hol e' jelszó „az Isten' dicsőségére“ jog, kötelesség, emberiség' elveit kannibálság vad dühévé fajtja el, 's az isten' országa' zászlójáról Mephistopheles' káröröme vigyorog.

A' testet békókba verő zsarnokság közel sem okoz annyi kárt, mint melly az elmét babona' 's tudatlanság' hályogával vonja be. És sokkal nehezebb lerázni a' bilincseket, melyeknek zárai hitből köcsönözvék. Azért a' történetirat csak félig tévé meg életvezető tisztét, ha kútfők' vizsgálatát, bírálatot 's igazmondást a' profanum' határai közé szorít; vallási meggyőződését is ki kell mondania, 's a' vakbuzgósággali harcztól nem szabad visszaborzadnia; vallási indifferentismus az emberiség' legszentebb érdekeinek elárulása. A' történetiratnak tisztje, a' hitbéli dolgokbani tévedések' eredeteket kikutatni, egy dogmaticus rendszer' philosophiája sem képes olly szabatosan kimutatni, mi a' keresztyénségben eredeti és valódi, mi utánzótt 's hamisított. A' r. catholicus írónak nem könnyű olly álláspontot vennie, mellyből az egyháznak eredeti alkotmánya, u. m. a' zsinat- 's püspök rendszer mellett, 's a' római pápa' felsősége ellen szabadon nyilatkozhatnék; a' középkornak 's az újabb időnek catholicus kéztől írott története, legtöbbször pápaság' színeét viseli; protestáns írónak szabadabb keze van, de hivatása nem polemizálni, hanem keresztyénségből kiindulni, más felekezetek' követőiben is — ha t. i. szándékok becsületes — keresztyén felebarátokat kell látnia, 's a' középkori keresztyén institutiókat az akkori idők' szelleméből méltányolnia, nem a' reformatio vagy talán épen a' legújabb philosophia' mértékére vonnia, szóval közönséges egyház' eszméjére kell emelkednie. A' 11-d. József császár' idejebeli történetírás elveszté hitelet; a' nevezetesebb jellemű pápák protestánsoktól is méltányoltatnak, sőt legelőször is protestáns írók állíták VII. Gergelyt, III. Sándort, III-dik Inczét olly világba, hol a' historiai igazságot felekezetesteg nem homályosítja be. Ezen az úton szemléljük a'

Becker historiája' kiadót. A' pápai hierarchia' nagyszerű képviselőiről mérséklett 's elfogulatlan hangon nyilatkoznak, a' catholicus nem panaszkodhatik, hogy VII. Gergely részre hajlólag van festve, valamint némely későbbi pápák' hibáiról hozott ítéletben is meg fog nyugodni, a' protestáns felleli egyházának lelkét Luther', Zvingli' 's a' Jesuiták' történetében, az igazi középut nagyon szerencsésen el van találva, az egyházi dolgok' rajzában nagyon jó tájékozó szerint intézték lépéseiket, u. m. az erkölcsiség szerint, melyet egyik fél sem tagadhat meg. Muhamedről hozott ítéletben is több alaposság van, mint a' közönségesben, melly szerint színeskedőnek 's csalónak rajzoltatik. Minden felekezetek' prófétái között egy tettetőre tíz hívtőt vagy ábrándó zót mutathat fel a' historia. Hogy pedig ábránd és számolás egy lélekben egyesülhetnek, bizonyítja a' Muhamed' képmássa Cromwell.

Azonkívül, hogy méltányosság, nyíltság, keresztyén érzelem' kitünő jellemei a' munkának, nem lehet nem dicsérni az egészen kitetsző bírálói 's fürkésző szellemet. Becker' első munkája e' részben sok fogyatkozást hagyott utódjára, ez sem javíthatta ki az egész munkát, később Loebell semmit sem mulasztott el, hogy e' tekintetben sem maradjon fel semmi kívánni való, több fő darabokat újból átdolgozott, a' jelen kiadást méltán ollyannak tarthatni, melly a' források' átvizsgálása, 's fő segédkönyvek' tekintélye által meghitelesített lettdolgok' rajzát adja. Nincsenek idézetek idézetekre halmozva, nem is tartjuk helyesnek a' sok idézeteket olly könyvben, melly számosabb olvasóknak van szánva, kik nem mind bírhatnak alapos olvasottsággal azokat megítélhetni. Becker történetiratának nem célja, hogy történetvizsgálóknak raktárul szolgáljon; nem útalja más könyvre az olvasót, hogy máshol keresse azt, mit nem lévén hozzá való készüllete, nem máshol, hanem itt óhajt feltalálni; önérzettel nyújtja azt, mit az életre tanulságosnak tart, és csak némely alkalmi hivatkozások által véteti észre, hogy forrásai hitelesek. Nyelve is a' legalkalmasabb, nem tudós, nem salonnyelv, hanem mellyen műveltebb emberek rendszerint szoktak beszélni. Ámbár a' munka' kiterjedése a' kiadóktól függ, és nincs is szoros szabály mellyhez magokat szabhatnak, azt még is próbakönek vehetni, ha semmi lényeges ki nem marad. E' tekintetben is a' munka megfelel az óhajtásnak, némelyek mik hiányzottak az előbbi kiadásokban, mint az alkotmányok, a' népelet' nevezetesebb alakulásai — pótlólag beszövegetek, p. o. alkotmányformák, egyházi institutumok, tudományos és erkölcsi műveltség' állapotja, szerzetesekről, lovagiságról 'sat. Ellenben hol az előadás nagyon részletes, bújja volt, ott öszszebbhúzatott.

Jahrb. für wissenschaftl. Kritik (N. 31. 32. 33. 1839.) után.

B. T.

Memoiren, Correspondenz und Manuscripte des Generals Lafayette, herausgegeben von seiner Familie. Aus dem Französischen von Dr. E. BRINCKMEIER. Braunschweig, Mayer. *Első* rész. 1837. X és 466 l. — *Második* rész. 1837. 462 l. — *Harmadik* rész. 1837. 476 l. 8-dr. Ára 9 fr. e. p.

Bizonyos színezetű francia történet- és politicus írók, a restauratio időszakától óta azon vannak, hogy ezen emlékiratok fő személyétől, ne csak minden lángészt megtagadjanak, hanem őt republicanus *Don Quixote* gyanánt rajzolják is. Ha hinni akarnánk nekik, úgy a' búsképű lovag s *Lafayette* tábornok közti különbség abból állana, hogy amaz szelímsalmon győzdelmeskedett, s veszélytelen bolond volt, míg emez azon rögzött képelettel birt, miszerint elmulthatlanul szükséges, országának törvényeit megváltoztatni, s azokat idegenszerű institúciókkal pótolni, e' czélból az azon törvények elleni feltámadást kötelességül tenni, s a' lázadást jog gyanánt tekinteni. *Lafayette* — mond egy illy színezetű történetíró — a *republicanus* lovagiság tettei által bizonyos hirre kapott, miket az új világban bevégzett. Az elnyert dicsőség, s ama még nagyobb dicsőség, mi után törekedett, szelleme' s lelkületének erejét felülhaladá. Az egyesült státusok törvényei, ezen gyarmatokéi, melyek már függetlenségi nyilvánításuk után, municipalis uralkodásuk következtében, majdnem köztársaság voltak, ezen törvények, miket ő harczok- s csatáknak közepette tanult, nála minden más politicalai tanítást kipótolni látszattak. . . . Minden jó alkotmány' mustrája gyanánt tekintette ő az olly szántóvető s egyszerű népnek belszerkezetét, melly törzsök- s családszámra felosztva, megmérhetlen téren elszélyedve élt. Ő maga magával sem volt tisztában, s ama vizsgálódások közben, mik a' ferde s eléggé korlátozott értelemnek nehezen estek, megzavarodott. Karjának az övénel eltökéltebb akaratra leendett vezetőül szüksége. Mint Washingtonnak Amerikában jeles növényedeke, egy nagy férfiu kétes utánzója leve Franciaországban? A' *Lafayette* felett, itt kevés szavakban foglalt ítélet azonban talán kissé szigorú is. Teremtő lángész ugyan nem volt ő; mindazáltal, a nélkül, hogy politicalai nézeteiben osztoznánk, megengedhetjük, hogy becsületes férfi volt, ki ésszel s bátorsággal birt, de a' ki igen is forrongásoknak közepette élt, hol az első tulajdonsága nem volt mindig a körülményekhez elegendő. Ha igaz is, hogy *Washington*t választá magának előképül, azért őt, bizonyos határig, semmi szemrehányás nem illetheti; ama legszorosb barátság pedig, mellyben ő e' férjfiával élt, s mi iránt különösen azzal folytatott levelezése, melly az első s

második kötet' nagy részét foglalja el, igen érdekes tanúságot nyújt, 's ama nagy tisztelet, mellyel íranta viseltetett, Lafayette-nek csak dicsőségére válhatik. Ő 's Washington közt azon levelezésben tagadhatlan rokonszenvek mutatkoznak, mik egy harmadiknál is bizonyos tekintetben megnyugtatót szülnek. Mind ketten ugyanis azt hitték, hogy őket az ő egyéni kötelesség-parancsuk teljesítésétől, bár miféle rang vagy körülmény sem szabadíthatja fel; mindketten úgy vélekedtek, miszerint a valódi elsőség abban áll, ha több 's nagyobb dolgokat visznek véghez, mint a' közönséges csoport, de mégis a' nélkül, hogy valami rosszszabdal vádoltathatnának; mindketten végre azon férfiak voltak, kik minden életviszonyok közt soha sem szüntek meg őszinték lenni.

A' mi kortársaink, kivált a' francziák, a' hamis nagyság' látása által aligha kissé meg nem romlottak; 's e' szerint bizonyos idő és bizonyos studium szükséges arra, hogy Washington egyszerű 's valódi nagyságában izlést lelhessünk; Lafayette' barátsága, ki őt megérteni 's felfogni képes volt, lépcsőül szolgál nekünk e' jeles férfiu' megközelíthetésére. Az ő csudálata tanit bennünket őt csudálni; 's milly nagy vala e' csudálat, azt Lafayette-nek ahoz írott levelei közül némely idézetek bizonyítják be. Mindjárt a' békekötés után, melly által az északamerikai egyesült statusok' függetlensége elismertetett, így ír ő Washingtonhoz Cadixból: „Ha ön, kedves tábornok, *csak* olly férfiu volna, mint Caesar vagy a' porosz király, akkor, ön miatt, majd nem fájlalnám, hogy a' nagy szomorú játékot, mellyben ön olly nagy szerepet játszik, bevégezni látom; azonban magamnak 's kedves tábornokomnak szerencsét kívánok e' békéhez, melly minden kívánatinkat betölti. Emlékezzék ön *Valley-forge*-ban leélt napjainkra, 's a' kiállott veszedelmek' és fáradtságok' emlékezete emelje még ön jelen helyzetének élvezését! — Ön igazán elmondhatja, hogy ez mind ön' műve; mennyire örülhet hát ön jó és erényes szíve, érzetében azon szerencsés pillanatnak, melly a' statusfelforgatást, mit ön bevégzett, megerősíti 's koronázza“. — Tudva van, miszerint Washington, mindjárt a' béke után minden hatalmát az amerikai congressus' kezeibe letette, 's magányéletbe vonult vissza. „Minden viszony közt — így ír hozzá Lafayette ez alkalommal — szerencsém van, kedves tábornok, önt szeretni és csudálni. Önnek ez alkalommal bánásmódja egész Európában nagy dicséretet nyert, 's önnek a' magányéletbeni visszavonulása, azon jellem' bevégzése' utolsó vonásának mondatik, minek hasonlója nincsen. Minden, mi nagy, mi jó, még eddig ugyanazon egy személyben együtt nem találtatott fel; soha sem volt eddig még ember, kit a' katoná, a' honfi, a' statusférfiu 's a' böles hasonló arányban csudált, 's nem volt még eddig statusfelforgatás befejezve, melly, indító okait, folyamát, 's eredményeit tekintve' annyira alkal-

matos volt volna dicsőséges fejét halhatatlanná tennie. Én kevélykedem önben, kedves tábornok! Ön dicsősége én bennem ugyanazon érzelmekeket gerjeszti, miket a' magaméért éreznék, 's mig önt a' világ csudálva bámulja, éledeletet nyújt nekem az, ha gondolom 's kimondom, hogy ön szívének tulajdonai minden előtt, mit ön tett, elsőséget érdemelnek". Ezen level kivonatok mellett említjük meg futólag egyszersmind Washingtonnak Lafayettehez intézett egyik iratát, minthogy arra szolgál bizonyoságul, miszerint azon csudálat, melyet ez iránta nyilvánít, épen nem alaptalan. Azon irat *Mount-Vernon*-ból az 1784-ki február' 1-jén költ, 's így kezdődik: „Végre, kedves Marquis, most csupán polgár vagyok a' Potomat' partjain, szőlőtökén' 's figefám' árnyékában, távol a' tábor' zajától, 's a' statusélet' mozgalmaiktól. A' közhivataloktól nem csak visszavonultam, hanem ismét magamé is vagyok; a' magányosságot újra fel szabad keresnem, 's a' magányélet' pályáját annál buzgóbb kéjjel kezdhetem meg újra. Ezután utolsó nyilvános tetteit sorozza el: *New-York*-ot bevette, 's onnét *Annapolis*-ba ment, hol a' congressus volt, mellynek megbízásait visszaadta, 's neki utolsó tiszteletét tette; „s végre karácsony előtti napon, estve, e' házajtai egy férfiút láttak belépni, ki kilencz évvel idősb lett, mint mikor azokat elhagyta.“ Bennünket valóban ezen egyszerűség, melly bizonyára nem mesterkél, Lafayettel együtt csudálatra ragad. Washington országot alapított, nemzetet állított össze, világot mintegy teremtett; s mind erről, magára vonatkozólag, egyebet nem mond, csak hogy kilencz évvel idősebb lett! Azt sem tehetni fel, hogy ezen egyszerűség talán közönbösségből származik, 's hogy e rendkívüli férfúnak a' dicsőség iránt semmi izlése sincs. Sőt inkább szerette azt Washington 's hasonlókép Lafayette is szerette azt, mint azt előttünk épen nem is titkolja; csak hogy mindenik azon dicsőség után vágyik, melly a' becsületességgel összefér, 's nem kívánnak tisztelet nélkül csudálatolni. Washington ugyan keveset beszélt tulajdon nagyságáról, de annak öntudata néha mégis kitészik nála. Egy névszerint Lafayette-hez irtt egyik levelében, kitől a' viszontlátás' nagy reménye nélkül az 1814-ki december' elején vált meg. „Mig kocsink egymástól eltávoztak — így áll ott — gyakran kérdém magamban, vajjon utólszor látám-e önt; 's ámbár az én kívánságom e' kérdésre tagadólag válaszolt, de aggodalmaimra ön mégis igent mondott. Ifjuságom' napjait én visszakívántam; úgy találtam, hogy azok már régen elenyésztek, a' nélkül, hogy ismét visszajönének, hogy a' halomról most már lemenek, hogy már 52 évet láttam előttem eltűnni... Búskomor elmélkedéseit mégis hirtelen megszakasztva, 's arra, mit bevégzett, gondolva: „Mind e' mellett — így kiált fel — nem akarok panaszkodni, nekem is megvolt magam *napja*.“

Lafayette-től a' szellem megtagadtattott; pedig úgy hisz-

szük, elegendővel birt arra, hogy első osztályu három négy gonoszlelkűnek is juttathasson belőle; de mi őt jószívűnek tartjuk. Már pedig tudva van, miszerint jószívű embereknek több munkájokba kerül szellemteli hirre kapni, ellenben a' gonoszoknak közönségesen több szellem tulajdonítatik, mint mennyivel valósággal bírnak. Mi ugyanis megszoktuk a' szellemet fegyver gyanánt tekinteni, 's erejét az általa ejtett sebekhez mérni. A' szónokszéken Lafayette, távol attól, hogy érzélgős declamator, hazafias phrasiskészítő legyen, inkább finomság ironia 's jó tón által különbözteté meg magát, 's előadása *Voltaire* iskolájába tartozott, noha nem tagadhatni, hogy *Rousseau*-nak sok ideáit követte. Emlékirataiban szellemdús fecsegő, ki ama forrongás' nagy eseményeit, mellynél ő maga is oly nagy szerepet vitt, a' legjobb társas tónban beszéli el. Arra, mit épen most Lafayette szellemi tehetségeiről mondánk, vonatkozólag, egy két vonásnak, melly ama nagy történeti korszak' kezdetébe esik bele, legyen itt hely. Julius 16-kán 1789-ben Lafayette tábornok a' felfegyverkezett 's dühöngő csoport' kezeiből egy apátot (Cordier-t)ép azon pillanatban akart megszabadítani, midőn neki egyik hív barátja fiát a' városházba visszavezette. E' váratlan látogatás' kedvező alkalmát azonnal megragdván, a' néptömeghez fordulva így szolt: „Urain! szerencsém van önöknek fiamat bemutatni“. Azon pillanati bámulás alatt, melly ezen oly nagy lélekjelenlét által használt közbejött eset által idéztetett elő, Lafayette barátainak sikerült az apátot a' városház belsejébe biztos helyre rendelni. — Egykor egy folyamodó a' nyilvános audientiában, mellyet a' tábornok, mint a' nemzeti-testőrsereg' parancsnoka adott, nemes címeknek hasznát akarván venni: „Uram — felele neki ez — azok semmi akadályul nem szolgálnak.“ Ezen viszonyzás igen helyesen helyegzi azon új társas állapotot, mellybe Franciaország lépett; 's hol a' születés semmi elsőséget sem ad ugyan, de akadályul sem szolgálhat. Ha pedig az valamelly nagy political igazságot jelent, ugy ez minden esetre pikant és szellemdús.

Tán a' leglényegeseb eredmény, hova ezen emlékiratok' olvasása vezet, az, hogy minden kortársai közül Lafayette változtatá legkevesebé political eszméit 's elveit, 's minden körülmények közt a' legkövetkezetesb jellemét óvta meg. Ha elfogultság nélkül vizsgáljuk azon szerepet, mellyet ő a' forrongásnak közepette játszott, ugy az elvekhezzi ezen makacs ragaszkodás a' figyelmezőre nézve nagybecsű; mert az ifju férfit a' vén szerint, a' vént pedig az ifju férfi szerint ítélni meg, a' nélkül, hogy a' tévedéstől tartani kellene. A' statusférfiak igen gyakran jeles képvisélőkhez hasonlítanak, kik különbözőféle modorral bírnak. Lafayette-nek csak egyféle modora van. 1830-ban monarchiai institutiókkal ellátott monarchiát akart; 's épen nem nagy belátásra volt szükség, miszerint kételkedni lehet, hogy

az ő véleménye szerint, a' királyság csak átmenet volt a' köztársasághoz jutásra. Ugy épen nem titkolja emlékirataiban azt is, miszerint azon királyi democratia, mellyet ő 1791-ben próbált alapítani, hasonlóképen csak útát készítendőt a' köztársasághoz. Ezt illetőleg különösen egy értekezés nevezetes, melyet Lafayette az olműzti erősségből történt elbocsátása után készített, 's mellyből, minthogy azon érzelmek felelt, mellyek által korábbi pályáján vezéreltetett, igen érdekes felvilágosítást nyújt, némelly helyeket különösen kiemelünk. Czíme ez: „Ueber die monarchische Demokratie von 1789, und den Royalismus der echten Constitutionellen“. Okot szolgáltatata pedig erre a' Lafayette 's ennek több politicus barátai közt történt összebeszélés, miszerint a' francia forradalom rajzának, ugy az abani részesülőknek, 's elveik' taglalásának nyilvánosságáteléhez megkívántató szereket hordjanak össze. Ez iratban a' többek közt ez áll: „Ha Franciaország első alkotmányát köztársaságának tekintjük, ugy igazságunk van; mert ha egy egésznek 99-ed része ugyanazon egy természetű, 's csak egyetlenegy rész más természetű, igen illő, az egészet azon 99. részről nevezni el“. — „Lafayette' szíve — mondatik továbbá azon iratban — a' természetűl köztársasági volt. 19 éves korában csatlakozott ő lelkesedéssel Amerikának épen keletkezendő köztársaságához, 's pedig, miután az udvar iránti idegenségének bizonyosságait adá. Alig érkezvén meg az egyesült státusokba, irt Franciaországba: „Én mindig azt hittem, a' király legalább is haszontalan lény; pedig még szomorúbb szerepet játszik ő“. — Már 1784-ben tudva volt az udvarnál, hogy Lafayette republicanus; e' nevezetet a' király' estebédénél nyerte, és ki sem, legkevesbé mondott pedig maga annak ellene. „Reményem, szólott egykor hozzá gróf Artois (később X. Károly), hogy ön, ha még olly republicanus érzelmei legyenek is, I. Károly' meggyilkoltatását nem helyeslendi“. Lafayette' válasza nem helyeslé ugyan az igazságtalan ítéletet, de tekintve ezen helyet, igen különös formában felelt. — Ausztriában 's poroszországbani utazásai közben, szintolly kevéssé titkolta érzelmeit, mint Versailles-ban; 's midőn egykor a' nagy Fridrik előtt azt állítá, miszerint Amerikában nemesség 's királyság soha sem leend, egy pillanat múlva az éleslátású monarcha ezt felelé neki: „Uram, én egy fiatal embert ismertem ki, miután országokat látott, hol szabadság 's egyenlőség uralkodott, makaesul feltette magában, hogy mind azt honába is átültetendi. Tudja ön, mi véget ért az?“ — „Nem, király“. — „Felakasztatott“, felele a' király mosolygva. — Minthogy Lafayette mindig republicanus volt, tehát előadásai, mellyeket az 1789-ki indulatok' hangulata felől ir, annál emlékezetesebbek. Minden alkalommal azon sajnálkozik, hogy Franciaország nem hajlandóbb a' republicanismusra, csak hogy azzal menthesse magát ellenében annak, hogy a' köztár-

saságot nem kiáltotta ki. Ezt végrehajtani a' jóakarát nála soha sem hiányzott; de Franciaország nem akará azt. Ha pedig szempillauatilag látszott is akarnia azt, szokásai nem voltak képesek a' kormányzás' e' nemét elviselnie. „A' conservatívek ócsáróltattak — mond ő — (a' király' futása' pillanatában) hogy a' respublikát nem kiáltották ki. De joggal tétováztake' lépést végrehajtani; 's a' nép' magaviselete a' következésben igenis hebizonytá, hogy még nincs megérlelve reá, minthogy szokásai, tudatlansága, 's jelleme még nem elegendőleg jobbtak meg, mintsem hogy ezen statusintézkedésre képes leendett. Sokkal tartalékos szemrehányás, melyet a' statusférfiak a' constitutionalistáknak tehetnének, az lenne, hogy Franciaországot nagyobb mértékben republicanisálták, mint azt még akkor elviselhette volna“. — Azon már érintett iratban továbbá az áll, a' nemzet majdnem egyhangu kívánata „*valamelly királyság* (royauté quelconque)“ megtartása iránt' pontosult, a' mi természetesen kissé ritkaszerű 's ép' úgy hangzik, mintha a' nemzet felvilágosodott részének szükségleteire a' puszta király-czím elég volt volna, a' nélkül azonban, hogy azzal azon tulajdonok egykapcsoltassanak, mellyek őt az ő méltóságában részeltetik. De mikép' alapítatott légyen e' különösen elnevezett királyság, a' következő rajzból kitünik. „A' constituáló nemzeti gyűlés' őszinte akarattal törekedett az örökösödési királyság' fenntartását azon népurasági 's egészen köztársasági eszmékkal egyeésíteni, mellyek majdnem annak egész baloldalát lelkesíttették, 's mellyek a' nemzet közt mind inkább terjedtek. Azonban, minthogy a' gyűlés egyáltalában királyt akart, a' nélkül, hogy ezen akarathnak egyéb hajlandóságivali ellenkezetével gondolt volna, még kevesbé kívánta a' királyságot szétrombolni, mint a' népuradalommal felhagyni, mi által némi tekintetben minden más intézetet áthattott, 's így lehetett volna például 1790-ben könnyebb a' gyűlést az első statusiszt' választ-hatóságára, mint angol alkotmányra elhatározni. Meglehet, hogy azon egymással ellenmondathban álló mind két akarathatározás, midőn ezt szülte, mit joggal királyi népuralomnak nevezünk, kevesse volt képes, tökéletes alkotmányt létesíteni. Mindazáltal a' gyűlés' őszinte akarata volt, azon örökösödési statushivatalt továbbra is megtartani, 's még azok is, kik tán nem minden gyönyör nélkül, nem sokára olly idő' bekövetkeztét láták, hol azon statushivatalnak szükségképen véget kellene érni, mindent elkövettek, mi csak tőlök telt, 's mennyire csak népuroadalmi eszméik megengedték, hogy azon alkotmányos királyságot támogathassák, mellynek közülök sokan nagy áldozatokat hoztak.“

A' fentebbi szavakban Lafayette, a' mi véleményünk szerint a' kedélyek' állapotját 1790-ben hú színekkel rajzolja, ugy a' fogalmak' ama korban uralkodó zavarát is: azon gyűlést,

melly monarchiát akart, de ennek feltételeit elmellőzte; azon népet, melly a' királyságot akarta, de mindent, mit feldült, tetszéssel tapsolt meg; végre ezen új királyság' párthíveit, kik, mint Lafayette maga is, az időt kiszámíták, a' meddig még annak fenállása szükséges lenne, kik közül erre nézve némelyek harmincz, mások csak huszat vettek számba, és kinek mindegyike. ez erő' ama fokát, mellyet a' királyságnak tulajdonított, az életidő szerint mérte, mellyet neki szánt. Azonban megkisértjük, a' fentidézett helyből némely következtetéseket vonni. Elsőben is úgy vélekedünk, hogy ha monarchiát akarunk, annak elintézését nem republicanusokra kell bízni. Mert habár azok legjobb akarattal 's a' legnagyobb őszinteséggel munkálkodnak is, valóságos monarchiát még sem létesítenének. Csak azt lehet jól végezni, a' mi tetszésünket bírja. Monarchiát tehát csak olly férfiak alkothatnak 's intézhetnek el, kik szítnak hozzá. — Másodszor azt következtetjük, hogy ha már alkottatott monarchia, az monarchiai intézményekkel látandó is el. Köztársasági intézményekkel ellátott monarchia, millyent Lafayette akart, csak arra való, hogy utóbb is köztársaságra vessen, azaz: monarchia, 's még sem monarchia. Meghamisított kormányformák mindenek közt leggonoszabbak. Meghamisított kormányforma pedig az, melly mást mond, mást cselekszik, melly magát monarchiának nevezeti, pedig köztársaság, vagy köztársaságnak nevezetik, pedig monarchia. Csak az igaz a' jó. Ha hát monarchiát akarunk alapítani, óvakodjunk azt úgy határozni meg, mint Lafayette az 1791-ki francia monarchiát határozta meg: „Az örökülés' megtartása a' végrehajtó hatalomnak magában véve tehetetlen elnöklésében.“ Mert ha a' királyság ennyire jutott, úgy meg van hamisítva; úgy az haszontalan. Királyt teremteni, 's neki a' királyi hatalomnak teljes mértékét meg nem adni, annyi, mint vagy olly veszedelmes összeesküvőt, a' ki hatalmát az ország' alkotmánya felett arra használja, hogy azt elpusztítsa, vagy olly királyi vértanút teremteni, ki azon napon, mellyen hivatalának czíme eltöröltetik, a' vesztőhelyre küldendő. — Harmadszor, hogy valamely monarchiát védhessünk, azt jónak 's állandónak kell tartanunk. Még a' világi ügyeknél is, mi sem pótolja ki a' hit' helyét; még az odaszánás sem. Ez csak munkás, 's csak a' dolgon segít, mellyet védelmez, ha ezen ügy' igazságosságában 's elmulhatlanságában hisz. Lássuk csak, mi történt Lafayettel és sok barátaival: ezek magokat az 1791-k évi ama megnevezhetlen királyságnak — la royauté quelconque — oda szánták; közülök némelyek életüket, mások szabadságukat áldozták fel neki; mindannyian szenvedtek érte; de áldozataik nem menték meg azt. Megegyeztek abban, hogy királyságot létesítsenek, melly husz évig tartson, minthogy, az ő véleményök szerint Franciaországnak ezen próbaidőre szüksége volna, hogy

köztársasággá válhassek. Alig mulik két év, a' köztársaság ki-kiáltatik; Lafayette 's baráti magokat nagylelküleg feláldozzák; de kérdezzük miért? igazán szólva azon tizennyolczévi hosszabb élettartósságért, melyet a' királyságra nézve kiszámítottak, 's melyet a' jacobinusok elragadtak; továbbá oly intézkedésért, mit magok csak azért teremtének újá, hogy egykor elmuljék. Csak kevesen lennének hajlandók illy odaszánáshoz csatlakozni, ha még oly nemes is ez. Egyedül a' pártok' választottai áldozák fel magokat oly ügyekért, mellyeknek elvesztét tudják. — Végre az utolsó következtetés, melyet Lafayette' szavaiból vonunk, az, hogy a' kiegészítő gyűlés, mivel a' lehetlent akarta, megbukott, 's meg kellett buknia. Mert oly királyságot alapítani, melly se hatalommal, se erővel, se befolyással ne birjon, 's még se müljék el, annyi, mint a' lehetlent akarni. „Ama gyűlés — mond Lafayette — törvényszerű trónt alapítani szándékozott, 's ennek befolyásától tartott is bár, még sem akarta soha is elpusztulását.“ Ezen elpusztítás valóban tökéletes haszontalan kezdet leendett. Mert minek megölni azon gyermekeket, kik életképesség nélkül születtek?

A' harmadik kötet Lafayette-nek Austria' részére 1794-ki májusban történt kiadásával végződik. Gondolkodásmódja a' 10-dik augusztusi catastrophát igenis rosszalta. A' klubok nem voltak Franciaország, 's a' marseillei szövetségesek nem voltak a' nemzeti őrsereg. Reá nézve itt új pálya nyílik. Eddig a' forrongó mozgalmat vezérelte; ama korszaknál, vagyis inkább már a' csak most mult 20-k juniusnál megállott, 's a' visszahatás' vagy mégis az ellentállás' oldalához csatlakozott. Az emlékiratok' következő kötetei életének második szakaszával fognak tán megismertetni, 's reményljük, hogy ezek is szint oly nevezetesk 's tanulságosok leendnek, mint az első.

Allg. Lit. Zeit. (Aug. 1838. 143. 144.) után.

Perföldy.

Neuere Geschichte der Deutschen v. K. A. MENZEL. 8-dik kötet. *Geschichte des 30 jährigen Krieges*. 3-ik kötet. Breslau, Grasz, Barth és társ. 1839. 35 és fél ív 8-adr. Ára 3 fr. 45 kr. e. p. (Mind a' 8 kötet' ára 27 fr. 23 kr. e. p.)

E' kötet is, mint az előbbiek, becses vizsgálódásokat és adatokat foglal magában a' 30 éves háboru' történetiratóhoz. Ha Schillernek e' háboru felől irtt történetét azon felfedezésekkel és gyűjteményekkel, mik az újabb időben azon háborut illetőleg tétettek, összehasonlítjuk, bámulnunk kell. Ahhoz — mit Ranke az akkori időből a' pápai politicának történetirátára, Geijer és Gförer Gusztáv Adolf' történetirátára, Rose Bernhardéra, Förster a' wallensteini ügy' felvilágosítására, van der Decken az alsószász eseményekre, Kurz az austriabani háborúgásokra stb nézve nyujtottak — csatlakozik e' jelen munka, mint a' legtisztább's tartalomdúsabb a' német kelettartományok' (Slezsia, Morva-, Cseh-, Szászország') viszonyait illetőleg. Ámbár ez nem egyéb, mint ama nagy háboru közönséges történetirata, a' szerző mindazáltal a' más tartományokban ismeretes dolgokat és eseményeket rövidebben adá elő, és a' csak ő általa felfedezett vagy új fénybe állított, épen nem vagy csak kevesse ismeretes eseményeket, hona' köréből annál terjedelmeshen beszélé el.

A' jelen kötet a' háboru' történetirátát bevégezi, 's Németországnak a' 17-dik században közönséges egyházi és erkölcsi viszonyait rajzolandó, a' háborún túl terjeszkedik. Valamint a' szomorú háborúirat' befejezése, ugy a' korszellem' ezen előállítása igen érdekesek, kiváltképen azért, mint hogy a' szerző nem e' közönséges characteristicákra szorítkozik, hanem hiteles adatokat 's felette nevezetes letdolgokat és példákat nagy számmal hord fel. Mélyen enged betekintenünk az akkori udvarok' romlottságába, a' protestánsok' szomorú üldöztetési történetébe, az akkori protestans egyház' szint olly szomorító sötétségébe, a' boszorkányperekbe stb.

Jelesen rajzolja a' közügyeknek a' westpháli békekötés után minden tekintetben természetelleni állapotát: „A' politcai és egyházi ellentéteknek kierőszakolt egyesítése, mit a' westpháli béke, mint az egyházi czífvódás' kimenete megpecsételt, a' német nemzetre nézve a' formákban helyhezett ellenmondásoknak, a' szin' ideái és valóságelleni azon rendszerét alapítá meg, mellyből a' minden állodalom'- és életelemeknek legtermészetellenibb alakulása, azután pedig a' további fejlődésben az eredeti nemzeti jellem' legsíralmasb elcsúfítása neveltségsszomorú torzkép gyanánt tűnt elő. Az ellenmondások' értéke a'

nemzet' minden viszonyait áthatá, sőt az még ennek tulajdonképi életelve is lett. Ama három száznál több nagy és kis, részint világi, részint papi, részint monarchiai, részint köztársasági, részint aristocratiai, részint demokratiai állományoknak megtárgult szövetségegyesülete, mellyeknek mindegyike teljes országfenséggel bírt, és, ha magát elég erősnek hitte, tulajdon kezére külföldi ügyekbe elegyedhetett, szövetséget köthetett és háborút viselhetett, még mindig birodalomnak, 's hatalomtalan feje még folyvást császárnak neveztetett, és pedig épen az uralkodó ellenmondások' értelmében, római birodalomnak és római császárnak. "A' formáknak — azon komolyságban 's nagyszerűségben, melly által a' szín valóság gyanánt adaték elő, görösszerű megragadásában kerestetett még az utolsó nyereség. A' formák' hatalma akkor magának a' császárságnak is megújult életszínét kölcsönzé, mellyel természetesen az austriai házhatalomban, erőteljes valóság lépdesett összefogódzva. Ugyanazon Károly Gusztáv, kinek mint svéd Generalissimusnak 1648-ban főszálása Prágában a' császári várban volt, és a' nürnbergi tanácskozásoknál a' béke' végrehajtása felett, egyszernél többször tevő fegyverét a' mérlegbe, mint Krisztina' utódja a' svéd trónon, hűbérül azon német fejedelemségeket nyerte, mellyeket a' westpháli béke a' svéd koronának ítélt, a' császári udvarban csak sokévi alkudozás' segedelmével, melly alkunál a' svéd korona olly viszonyba lépett vissza, millyen a' vazall és hűbérúr közt van, és a' császári felség az ő trónjáról kegyelmének sugarát csak olly formán bocsátá a' svéd, góthai és wendi királyi méltóságra, mint más németbirodalmi hercegekre. Ezen a' forma által kormányzott életiránynak természetszerű nyilatkozása volt, hogy már Ferdinánd császár, kinek kebleben német szív dobogott, 's házának sajátóságos nyájasságával teljes mértékben bírt, magát a' spanyol udvari szokás védfalával sokkal erősből körülvette, mint az ő atyja. E' védfalak mögé könnyebben elrejtezett a' külszín' és valóság' ellenzete, melly az egész országlényen uralkodott, és épen a' császárkorona' viselőjét legérzékenyebben nyomta. Leopold' személyes tehetetlensége, még kevesbé nélkülözhetette a' támaszokat és védfegyvereket, 's velek még szorosabban forradt egybe. Az üres formák e' mesterséges súlya természetszerűen felülről alára ereszkedett, 's igen terhelőleg feküdt a' német élet' minden részében. Címek és formaságok hosszúra nyújtattak, mi a' létel' meglehetősen részét szavakban emésztette fel. Részletesség és hosszadalmasság, túlterhelés és a' nem lényegesnek a' lényeges feletti kiemelésé levének az e' századbeli németek' political' s társas gondolkodás- és cselekvésmódjának legkitünőbb bélyegei, beszédök 's irások ezen gondolkodásmód' hű tükréi."

Minden régibb szabadság oda lett. A' városok vagy a' szomszéd fejedelmek' hatalma, vagy pedig a' patriciatu' járma

alá jutottak. Az országos rendek majdnem mindenütt elveszték jelentőségüket, vagy nem is hivattak már meg. Minden erőszak az udvarokból vette eredetét, 's korlátlanul gyakoroltatott, a' kedvenczek' és ágyasok' korszaka volt ez.

De magok az udvarok, mint az egyházak, akkor észrevétlenül a' nemességtől levének függők, melly mindenütt a' legnagyobb befolyással bíró és legjutalmasb hivatalokat, 's a' tulajdonképi hatalmat magához ragadta. A' nemesség ezen rendkívüli túlnyomóságáról a' szerző ezt mondja: „A' főpapság azon mértékben hirt befolyással 's tekintettel, a' mennyiben az aristocrátiával egybeolvadt. Miután a' császárság lény nélküli árnyékká enyészett, a' birodalom kisebb birodalmakra oszlott, a' nemzet' hajdani dicsősége gyalázzatteljes megerőltetéssé változott, a' néperzelem a' hitpártok' viszonyos gyűlölségére fordult, köz megfásulásban, melly az egyházi czívódás-okozta mozgást követé, fejedelmek 's nemesség egyesülve, a' német élet' örökségét magokhoz ragadták, az első az uradalmat, a' másik az ország- és egyházhivatalokkal a' hatalmat 's dicsőséget. A' catholicus tartományokban az egyház' fénye 's gazdagsága arra szolgált, hogy ezen aristocrátia' súlyját megerősítse; maga a' papság' méltósága 's a' szerzetesség' szentsége, mik polgár- és porfiúk' számára nyitva állottak, ezen súlytól agyon nyomatott. A' protestáns országokban, névszerint Szászországban, a' birodalmi 's tekintetben álló más városokban (p. o. Nürnbergben, Magdeburg- és Boroszlóban) az egyház urai nemes pártfogók és patricius városfelsőségek voltak; Slezsiában, hol az evangelicus lakosok catholicus országlás alatt állottak, melly az ő vallások' lényének semmi törvényértékességet sem juttatott, a' polgárok a' nemes országfőnökök' ajtai előtt feküdtek, 's mint a' legfőbb földi jóért, ugy esedeztek engedelemért, hogy evangelicus predikációkat hallgatniok, evangelicus egyházi szertartásokkal élniök szabad legyen, míg catholicus polgártársaiknak búcsujárásaitól és ájtatos gyakorlataitól utálattal fordultak el. Az egyházi ájtatosság' új mentőszerei (ünnepélyes menetek, búcsuk, csudatevő képek, mindennemű festések és képművek), mik a' catholica részről oda fordítvák, hogy az evangelicus egyház' megszorításai és nyomatásai mellett egyszersmind a' catholica szokásokat a' nép' érzelmeivel elfogadtassa, inkább az ellenkezőt hozták létre, minthogy a' protestánsoknak is ferde nevelésü ugyan, de más országok által táplált müizlése a' catholicus formákat annál indulatosabban taszítá el magától, mivel már gyermeksejében arra tanítatott, miszerint azokban a' habona sőt bálványimádás műveinél egyebet nem találhatni fel. A' viszonyos pártgyűlölség, mellynek kezeiből a' béke a' kardot kiragadá, ott, hol a' vallások egymást külsőleg megközelíték, titkon néma gyűlölségként tenyészett. 'S mégis azon behatás, mellyet az aristocrátia' hatalma a' képző viszonyokra

nyilvánított, még erősb volt, a' szolgaság' bélyege, mely a' lealázott német középrend' érzelmébe nyomatott, még mélyebbre harapódzott. Ha ide számítjuk még, hogy a' tévelygés' folytonos uradalma mindenkit, ki az előkelő rendekhez nem tartozott, amaz örök veszedelemnek tette ki, miszerint az illyent bevérdolni, kinezni és tűzhalálra vezetni lehetett, vagy, mire gondolni még borzasztóbb, a' nőt, szülőket, gyermekeket olly irtó-zatos módon elragadtatni látni, ugy ama század' embereinek sorsa felette sajnálatra méltónak tekintethetik."

E' szerint a' remény, Luther' reformatiója által a' német elemnek jobb és méltóbb tekintetet nyújtani, meghiusztatott. Az új egyház maga magával még mindégyre czivódott, Lutheránusok és Calvinisták halálra gyűlöltek meg egymást, 's a' két vallás papsága' oskolai polemiába, eretnekítésekbe, és bosszorkányperekbe mélyedtek. A' papság maga volt oka, hogy a' világi fejedelmeknek az egyházi ügyekbe kelle avatkozniok. Ha ezen avatkozás miatt méltán panasz történt, ha a' politciai egyház' veszélyeire, mint az állodalomnak stb csupa rendőrintézetére méltán igazítunk, még sem szabad felednünk, hogy többnyire a' protestans papok' szánakozáraméltósága kényszeríté a' fejedelmeket, az egyházkormányt még a' dogmák' ügyében is hatalmok alá keríteni. Fontoljunk meg például csak egy esetet, mely a' brandenburgi választó nagy fejedelemmel, Fridrik Vilmoossal történt. „1664-ki februárban a' frankfurti egyetemben bizonyos szóvitakor a' rendeltetés (Verwerfung) iránt ezen tétel védelmeztetett; isten, az ő oszolhatlan végzete által, mely rendeltetésnek nevezetik, az elkárhozottakat valamint a' bűnre, hogy ez által az örök halált érdemeljek, ugy az elkárhozásra is maga jó előre határozta el, 's ugyanezért mind a' bűn, mind a' kárhozat a' rendeltetéstől, nem pedig a' rendeltetés függ a' büntől. Ez és a' vele egybefüggő tételek Luther', Calvin' és Béza' írásaiból idézetekkel voltak igazolva, azok pedig, kik nem akarák azt helyben hagyni, miszerint isten a' jóságos cselekedetekre kész hittell és vágyódással csak az ő kiválasztottait ajándékozza meg, szemtelen hazugoknak bélyegeztetvük, 's ellenvetéseik a' sertések' rőfögéséhez hasonlítatvák. Erre a' választófejedelem az isteneszeti tudománykarhoz feddődző iratot bocsátott, 's komoly feddéssel azon hasonló parancsot adá, miszerint az illyes eltemetett véleményeket ne éleszen újra fel, 's az ellenkezőket többről többre ne bosszontsa, vagy épen újszakadásokat magok a' reformatusok közt ne okozzon. Egyszersmind oda utasítá őket, hogy ne ugyan a' szóvitát, de mégis az arra adott írásban azzal menszék, miszerint ők csak megakarák mutatni, minő szífunel oltalmazhatnának ama kicsapongó tanító-állítványok, nehogy a' felett csudálkozni kelljen, ha Luther és Calvin a' reformatio hajnalhasadtakor olyasmit állítanak, 's ezen írókat minden mélyebb bebocsátkozás

nélkül, mint istenkáromlókat kárhozhatja.“ Igenis, erőszakos, 's a' formát tekintve irtózatossá beavatkozása volt ez a' világi hatalomnak a' vallás' ügyébe, de kétség kívül magát a' tény' értékét (Thatbestand) illetőleg tökéletesen igazolva 's mindenkép czélszerű volt az.

Jó lesz, ha e' jelenhez hasonló tanulságos könyveket olvasunk, azért, hogy egyrésztől megvilágosodjunk, mint jött létre holmi, minek még most is utóhatása van nálunk, másrésztől pedig átlássuk, mennyivel jobban van mégis most az egész elrendezve, mint akkor.

E' munka tiszteletes szerzőjének nem hálálhatjuk meg eléggé azt, hogy ő mindig Németország' nagy egészét tartja figyelemben, 's az egyes előrehaladásokat a' szerint itéli meg. Mennyi látszik ezen álláspontból egészen más alakban, mint eddig látszott! Események, mik mint egyesek dicsértettek, 's miket azon nagy erényekért, mellyek nálok nyilvánítottak, dicsérni kellett, a' német elemre nézve egészben mégis szerencsétlenség voltak. Míg Németország' egyes részei magokat egymástól elszigetelték, magoknak kiváltképeni erőlködések és tetteik által igenis nagy hírt nevet szereztek, de egészben ez mind a' német elem' kárára történt. A' helveták a' birodalomtól elszakaszkodtak; ők halhatatlan dicsőséget szereztek magoknak, e' felől ki sem kételkedik, de ez Németországra nézve egészben nagy kár volt, mert a' helveták a' francziáknak szolgáltak, 's franciaországban a' német birodalom' romjait porrá tenni segíték. A' németalföldiek elszakaszkodtak, az ő szabadságháborújuk nekik dicsőséget szerzett; de a' hollandi új köztársaság Németországra nézve csupán szemfényvesztés volt, folyóink torkolatait elmetszé, bennünket gyalázatos kereskedői zsarnokságra juttatott. Nagy Fridrik' szelleme 's tettei legnagyobb csudálatra gerjesztenek, de mit nyert Németország ama híres hetéves háborúban? Maga magát konzolá fel, 's az egymás iránt féltékeny német főhatalmak' egymás közti harcza, Németország' összes érdekét tekintve, csak szerencsétlenség vala. E' szerint, fájdalom! igaz az, hogy egyes német álladalmak' minden dicsősége és minden egyes haszna, majdnem kizárólag a' többinek rovására, a' nagyobb közhaza' rovására történt. 'S fájdalmasan tűnik fel, hogy mindaddig még azon belátás' hiával is voltunk, miszerint ezt elismertük volna. Szerző a' régi német hanza (szövetség) enyészeteről beszélvén, megjegyzi: „A' német kereskedés nagyságnak, és az ebből eredő jólétnek nagyobb állandóságot csak valamelly valódi statuselem' alapja nyújthatandó; de ez hiányzott a' német knél. Ép' azon időben, midőn Amerika' felfedezése és a' Keletindia' vezető tengeri út' feltalálása az európai kereskedési viszonyoknak új alakot adott, a' birodalom az egyházi czívakodások által tá-

madtatott meg, mik csak az ő political megfásultságával csendesedtek le. Ennek következtében történt, hogy mint régente a' német tengerek közti összekötő út a' dánoknak és svédeknek, ugy a' német fő folyamnak torkolata a' hollandusoknak engedtetett által, 's nem gondoltak vele, hogy ezek a' Scheldét is elzárták, Antwerp' tengeri kereskedését semmivé tették, 's nyugoti Németország' kereskedését a' legalázatosabb rablánczókba verék. A' nemzet, főnökei' részvétlenségében vagy tudatlanságában osztozott. Midőn II. József egy pillanatig arról gondolkodott, hogy a' Scheldét kinyissa, a' hollandok' ellenállása a' németeknél serkentő jóváhagyást nyert; midőn a' poroszok Hollandot meghódították, a' porosz kormányférfiak nem ügyeltek a' Rajna' elzárására; midőn a' németek igen dicsőített írója Németalföldnek a' spanyol urodalomtól elszakadását rajzolta, ő, 's vele együtt azon ezerek, kik általa a' németalföldi szabad állodalom' alapítói iránt lelkesedésre buzdultak, feledék, hogy ezen szabad állodalom' alapítványa, Németország' kereskedési szolgaságát 's elszegényedését vonta maga után, 's még a' 19-dik század' első évtizedében, másokat nem is említve, még a' hanzaszövetség' írója által is, azon okok' felszámolása' közben, mik a' szövetség' elenyészését sietteték, a' hollandusok' kereskedői politicája és a' Rajna-hajózásra vetett rablánczok elnézetvék vagy elhallgatvák.

Ez egy eset. Illyen még több is van. A' német nép még igen messze van attól, hogy saját történettudományát megértse.

Literaturblatt (Nr. 67. 1840) után.

P e r f ö l d y.

Leben und Briefwechsel Georg WASHINGTON's. Nach dem Englischen des Jared SPARKS im Auszuge bearbeitet. Herausgegeben von Friedrich v. RAUMER. Bey F. A. Brockhaus. Leipzig, 1839. nagy 8-adr. Első darab 559 lap. Második darab 533 lap. Ára 7 for. 30 kr. e. p.

Sok és különféle nézetek vannak az éjszakamerikai gyarmatoknak anyaország elleni felkelésök iránt: de Washingtonnak mint vezérnek, és első rendü országnoknak hire és dicsősége mindenkétlő egyiránt méltányoltatik; ezen jeles tulajdonok mellett ő még szeretetreméltó is volt, mi az újabb korbeli forradalmi hősök közül ritkának vala sajátja. Washington' élete sok írókat foglalkodtatott. Életrajzai között leginkább dicséretetik „Marshall és Bancroft essay on the life of G. Washington 1807. 1820-ik évben Bostonban jelent meg Sparks Jaredtől, az amerikai diplomatiiai levelezés, Morris kormányzó' élete és más iratok' ismeretes szerzőjétől Washingtonnak Mount Vernonban hátrahagyott irományainak gyűjteménye 12. kötetben, életleírásával kísérvé. Sparks tartván attól, hogy illy terjedelmes munka aligha találand német fordítóra, 's még kevesebb lesz kelendő, Raumer urat szólította fel, hogy a' német közönség' számára kivonatot készítsen belőle. Raumer a' kivonatot németre áttéve 2 kötetben kiadta, nevezetesen az életleírást minden csonkítás nélkül, a' közleményekből pedig csak azokat, melyekről hitte, hogy a' német olvasóközönség előtt érdekkal birandnak. Washingtonnak jelen életrajzában új és ismeretlen dolgokat ne keressünk, sőt a' levelezésekben sincs semmi olyan, mit Morris- Lafayette- Franklin- és másoknak Amerikáról írott munkáikban fel nem lehetne találni; mind a' mellett is ezen rövid kivonatka Raumernek kellemes modorában előadva, az olvasókörökben kedves jelenet leend.

Az éjszakamerikai zendület, 's általa okozott háború a' mi időnkbeli országtan' 's hadtudomány' elméleteire nagy befolyással volt. Az amerikai új 's példátlan jelenetek az említettük két szaktudomány' mezején Európában eddig divatozó elvekkel nyílt ellentétben állottak, 's vakmerő és képtelen elméleteknek látszottak. Sz. Simonnak politicaai egyenlőségi és szabadsági rendszere Franczthonba átültetve, a' francziák' társas viszonyaiban nagy nehézségekre talált, 's Lafayette'nek democratiiai intézményekkel környezett trónja jelenleg is még a' próba-időt állja. Vajjon az Amerikában sikerrel használt tirailleur, hadakozási módszer az európai seregek' tömeges módszerét kiszorítandja-e, vagy sem? Vajjon az éjszakamerikai modorú honvédek kipótolhatják-e a' rendes katonaság' hiányát? Ezen tár-

gyak feletti nézeteit és véleményeit Washingtonnak, a' jelen munkából olvasni minden esetre érdekel bír.

Levelezéseinek több helyein, jelesebben az amerikai néphez 1796 őszi hó 17-én intézett búcsúszavában véleményét nyilvánítja, miként Európa bir némely eredeti és saját érdekekkel, mik Amerikára nézve épen nem, vagy legalább nagyon kevés részben állanak, és ezen különböző viszonyokból következők, miszerint az, mi egyik világrészben kivihető, sőt üdvös, a' másokban céltalan 's lehetetlen. Washington az északamerikai nép' számára Európában semmi öszveköttetéseket, 's baráti viszonyokat nem óhajt.

Az északamerikai alkotmányról mit tartott Washington? a' Graham Katalinhoz 1790-dik évi télhó 9-kén írott levelének (lásd 2-dik köt. 446. l.), tovább 1794-dik évi őszi hó 26-án Ballhoz írott levelének és az amerikai néphez 1796-ki nyárhó' 7-kén intézett búcsúszavának egybehasonlításából megtetszik. Előbb nagy véleménnyel volt az amerikai alkotmányról, de utóbbi nyilatkozásában aggodalmát nyilvánítja, miként a' pártoknak surlódásaik előbb utóbb egyes zsarnok' kezébe juttathják az önkényes hatalmat.

A' francia forradalomra nézve nevezetesek következő nyilatkozásai: 1788. nyárelő hó 18-kán így írt Lafayettehez: „Franczthonban a' dolgok' állása nincs önnek tetszésére. A' parlamentek' merész kívánatai 's a' király' elhatározott nyilatkozásai mutatják, miként csak egy fuvallat kell, hogy a' békétlenség' szikrája lánggra éledjen, mit azután eloltani nem leend könnyű. Ha tőlem tanácsot kérnének, én mind a' két félnek lehető legnagyobb mérséklést javaslánék.

Ne hidje édes Marquis-m, hogy ön iránti hajlandóságom, mit bennem esze és viselete méltán gerjesztének, csökkent, ha azt javaslom önnek: ne engedje magát elragadtatni buzgó hevetől, hazája' javáért és a' szabadság' megalapításáért síkra lépni; 's őrizkedjék nehogy hirtelenkedéssel a' jó ügynek ártson.“ Morris kormányzóhoz 1789. őszhó' 13-kán így írt: „a' francia forradalom nagyobb és hatalmasabb, hogy sem rövid idő alatt és kevés vérontással be végezethessék. — A' néppárt' főnökei minden lépést, melyet előre tesznek a' legnagyobb mérsékléssel, szilárdsággal és óvatossággal tegyenek —, nehogy kevésbé zsarnokságnak nyissanak útát, mint melyet letapodtak.“ Lafayette 1792-dik évi tavaszeli hó' 15-kén költ levelében Morrist az amerikai követet, Párisban zendületellenes elvekről vádolta, 's visszahívását sürgette. „Mi — így írt ő — legjobban félhetünk a' fejletlenség' elharapozásától, minek okai a' nép' tudatlansága, a' birtoktalan tömeg' nagyszáma, 's a' bizalmatlanság, melyet minden erőteljes intézkedés támaszt.“ Azt hinnők, hogy Lafayette a' rosznak kútfőit ezekkel elegendőleg megfejté! de elfogultsága nem annyira ezekben, mint csel-

szövényes emberekben és megrögzött aristocriákban kerestette vele azokat. Washingtonnak 1792. nyárelő' 10-kén költ felelete nem a' Lafayette' szellemében szól. Nem mondja ugyan mit hiszen a' franczia zendületről, hanem békítő hangot veszen fel; nem lehet kívánni, ugymond ő, hogy az igaz út mindjárt eltalálják. Midőn azonban Lafayettenek személyes jólétéről legnagyobb aggodalmát fejezi ki, nyilván láttatja félelmét a' dolgok' szerencsétlen kimeneteléről. A' közelelbi tudósítás mit Lafayetteről vón az vala, hogy ő austriai fogságban vagon. Nevezetes eredménye a' népuraságnak a' földteke' mindkét felén! Lafayettet a' jacobinus klub buktatta meg; 's kevésbe múlt, hogy nem sokkal ezután Washington is, kinek Amerika függetlenségét köszönhette, ki mint a' Congressus elnöke az éjszakamerikaiak' hatalmát, tekintetét és jólétét olly erőteljesen előmozdította, az uralkodó pártszellem' nem érdemlett mérges áskálódásainak és rágalmainak áldozatul nem esett.“

Washingtonnak említettük irományin és levelein kívül a' kiadó a' 2-ik kötetben még több nevezetes töredékeket vett fel Washington' kézírataiból. — A' Marquis Lafayette cím alatti iratnak tartalma: mi indította Lafayettet Amerikába utazni 's ott szolgálatát ajánlani? mi nehézségekkel kellett neki küzdenie, míg célját valósíthatta? és első fellépése Amerikában. — Nagyon érdekes egy másik czikkely. North lordnak nézetei az amerikai háborúnak különböző időszakaiban. North lordot közönségesen az amerikai háború' állhatatos és engesztelhetlen védőjének tartották; de holta után hátra hagyott irományi között több levelek és billétek találtattak Ill. Györgytől, melyekből kiviláglík, miként ő belső ministerségének hosszú ideje alatt nem volt a' háború' folytatása mellett, de hijában igyekezett a' királyt véleményére bírni. Ezen irományok sógorának Douglas lord Glenberriének kezébe kerültek, a' ki Mackintoshnak adta által, hogy belőle kivonatokat csináljon. Mackintosh' halála után ezen kivonatokat lord Holland átnézte, és Jared Sparksnak adta által, hogy Washington' életleírásában használja. E' kivonatok nagy fényt vetnek Ill. György' jellemére, és miniszterei' nézetei- és tanácskozásaira. Ill. György csak maga volt miniszteriuma' tanácsa' ellenére a' háború' folytatása mellett. A' királynak a' cabinethez 1779-ben hocsátott egy jegyzékében többek között ezek foglalják: „Én azt megengedem, hogy mint minden háború' ugy ez is nem ad annyi hasznót, mi a' reá fordított költséget kípótolná, mint lord Bute állítja; de így csak a' kereskedő ítélhet számviteli könyve mellett ütvén. Azoknak, kiket a' gondviselés felsőbb helyre ültetett, kötelességök megfontolni, vajjon némely kiadás, bár minő nagy legyen, neha nem szükséges-e; hogy eleje vétessék annak, mi bármely nagy pénzvesztésnél nagyobb vesztés? Én másképen nem gondolkozhatom, előttem az amerikai háború' mind azok

között, melyekbe valaha angolhon bonyolódott — legnagyobb fontosságúnak látszik. Vajjon egy adónak behajtása megérdemlette-e a' sok bajt, melyet okozott? csak olyan kérhető, ki inkább a' Bedlambe, mint a' ministeri tanácsba illik; ámde Amerika' kívánatai fokról fokra hágtak. Függetlenség célja, és annak, ki mindent fel nem akar áldozni egy dicsőségtelen békekötésnek, meg kell velem egyezni; miképen Angolhon a' békét jelenleg meg nem adhatja. Ha Amerika azt meg nyeri, ugy Nyugot-India nem ugyan független, hanem bizonyosan Amerikától lesz függő. Azután Irland követné a' példát és ezen sziget (Nagy Britannia) valóban nyomorú egy sziget maradna.“ — Egy másik értekezésben az amerikai függetlenség' első gondolatjáról „állítatik, miként 1774 előtt, midőn Franklin a' függetlenség' és teljes elszakadás' eszméjét első megpendítette, ezen gondolat az amerikai előtt egészen idegen volt. Több bizonyítványok hozatnak fel megmutatásául annak, hogy a' zendület' első kezdői' és vezetőinek, Angolhontól elszakadni szándékjuk nem volt, hanem az amerikai fegyvereknek kedvező sikere ébreszté fel a' gondolatot. Graham James History of the united States of North-America 1836. historice megmutogatja, miképen Angolhon gyarmatainak alapításával mindig oda igyekezett, hogy tőlök minél több hasznot húzzon kereskedésében, a' gyarmatosok ellenben szüntelen oda törekedtek, miképen tehetnék magokat az anyaországtól függetlenné. A' terjedelmes angol gyarmatok eljutván egyszer a' jóllét' és hatalom' azon fokára, mellyen a' 18-dik század' utolsó negyedében látjuk, sok ideig semmi politicával, melyet az angoloknak követnie lehetett — függésben meg nem tartathattak. Angol Kelet-Indiát például nem lehet idézni, mert Kelet-Indiát teszik egymással ellenséges viszonyokban álló sok indus népek — melyekhez az angol politica könnyen férkezhet; az nem európai gyarmat, jobbadán angolokkal népesítve, mint Éjszakamerika volt. III. György a' támadás' kezdetétől fogva jobban ítélte meg, hová vezetend a' dolog, mint ministerei, de vajjon az eszközöket, mikkel azt el lehessen nyomni, és népének jó kedvét a' kiapadhatatlan áldozatok' viselésére túl nem beszülte-e? az más kérdés?

Götting. Gelehrte Anzeigen (30. 31. sz. 1840) után.

B. T.

Ú T L E I R Á S O K.

Pilgerreise nach Jerusalem und auf den Berg Sinai in den Jahren 1831—1833, unternommen von dem ehrwürdigen Vater Maria Joseph von GERAMB, vom Orden der Trappisten. Aus dem Franz. Drei Theile. Erster Theil mit dem Bildniß und Fac Sim. des Verfassers und einer Ansicht von Jerusalem. Zweiter Theil, mit einer Ansicht vom Berge Sinai. Dritter Theil, mit der vom Verfasser berichtigten und bereicherten Reisekarte von Syrien und Egypten. 1837. Augsburg und Wien, bei Gerold. Ára 3 ft 30 kr.

A' kedélyes, olvasott, szép előadású 's eleven képzeletű báró Geramb, hajdani generális és kamarástól örömmel hagyjuk magunkat Syrián keresztül Damaskusig, 's Arabia' és Egyptom' egy részén vezetetni, örömet mulatunk a' helyekben, melyeket magas emlékek szentekké vagy legalább nevezetesekké tőnek. Pedig nem csak jelen állapotukkal ösmerkedtet meg, hanem bibliai 's világi írókból idézeteket is fűz előadásaiba a' mult kor' történeteiről, 's ez által sok olvasónak kedves szolgálatot teszen. E' szarándoklás indítóokának azt mondja a' fordító, hogy a' szerző Franczhon' bűnéért, miszerint legújában a' szent keresztet meggyalázta 's le rontotta, ment sírni a' szent koporsóhoz. Franczhonnak e' bűne pedig — mint a' szerző' előbeszédéből 's a' kegyes lelkéhez intézett felhívásából megértjük: mi szerint nem régiben a' trappisták a' franczföldről kitiltattak, 's a' missionariusok korlátok közé szorítottak.

A' szerző' élettörténetét illetőleg: a' fordítótól tanuljuk, miképen báró Geramb Ferdinand magyar nemesi nemzetségből született 1773-ban, 1800-ban mint kamarás a' bécsi udvarnál volt szolgálatban, az 1805 's 1806-dik táborozásokban egy csapatot vezérlett a' franczok ellen, később pedig Spanyolhonban harczolt ellenök. Németországba visszatérvén hazafiúskodásával — mi csfős irataiban nyilatkozott — magára haragította Napoleont, parancsára hirtelen elfogatott, 's a' vincennesi töm-

lőcbe záratott, (hol ugyan akkor néhány kardinálok is voltak) 's csak a' szövetségeseknek Franczlonban nyert győzelmei után nyerte vissza szabadságát. E' fogság — mellyben minden pillanathban életéért kelle rettegnie — magába térítette, 's ekkor határozta magát a' szerzetes életre, nevezetesen Trappé' rendjébe, hol azóta példás buzgósággal él. Geramb maga így ír: én trappista levék, mivel a' vincennesi vártoronybani hosszas fogságom, vas rostélyom, jobban megtanítottak, mint minden könyvek: mi szerint a' barátok visszavonulnak, ha szükségben vagyunk, 's balesetek földre sújtanak, — csak egy barátunk van — ki bennünket soha el nem hágy, Jézus Krisztus Idvezítőnk, 's hogy a' világ' minden öröme, szerencséje, tisztessége, szóval minden, mi mulandó — mint füst enyészik el! Én trappista levék, 's örömmel hirdetem az egész világ előtt, hogy a' levék, hogy nyilvánosan vallásttehessek zivataros életpályámon keresztül elkövetett sok vétkeimért.“

Ritsert „Der Orden der Trappisten“ című tanulságos munkájából Gerambról több jellemző adatokat tanulhatunk. Személyes vitézségével 's vakmerőséggel határos bátorságával mindenhol kitűntette magát. Olaszthonban egy ízben öszvezőrent egy angollal, 's az Aetna' torkolatja' szélénél vívtak meg, a' feltételek között allott az is, hogy ki a' másiktól meggyőzeztik, legyen az holt vagy még életben, az a' másik által az Aetna' lángtorkába vettessék. A' britt győzött, de nagylelkűleg meghagyta Gerambnak életét, kevéssel későbbben Valabrequevel (a' híres Catalani' férje utóbb) vegyült párbajba a' francz-hadsereg' ócsárlása miatt, 's veszélyes sebet kapott, majd a' nápolyi kormányral lett kényes pere, reá bízott pénzek miatt. Miután egy maga által állított lovas ezerezt' homlokán harczolt volna, a' spanyol háborúban, Angolhonba ment, hol szintén több párbajokat küzdött szerelmi kalandok miatt is; végre sok csínjai miatt az országból távozni lőn kénytelen, de előbb valóságos ostromot állott ki szállásán. Most Hamburgba ment, 's a' napoleoni uralkodás ellen bocsátott ki röpiratokat, miért is a' francz rendőri hivatal által hirtelen elfogatott, 's a' vincennesi tömlőcbe záratott, hol halálos aggodalmak 's bűnbánások között tevé szerzetesi fogadását, mit meg is tartott. A' Laval melletti Port du Salut nevű zárdába sietett, hol mint József atya szörruhájában épen ugy magára vonta az emberek' figyelmét szigorú barátságával, miut korábbi éveiben Bécs', London', Páris' első társaságaiban nagysarkantyúi, szép bajusza 's szakála, 's különczködő valója miatt mindenki előtt feltűnt. A' zárdá falait bőven ellátta csudás felírásokkal, versekben 's kötetlen beszédekben, 's borzadást gerjesztő festményekkel, mik között különösen feltűnő volt egy férgektől öszverágott holt test. 1825-ben az oelenbergi zárdában találjuk ötét, hol a' néma rend' parancsából political lapokban hallatta szavát, nevezete-

sen a' Jesuiták mellett irt. Ez időszakba esik Valabrèquenek adott válasza is. Ebben többek között egy nem kevéssé érdekes felvilágosítás található: „Mi családomat illeti, 14 évek óta, mióta t. i. szerencsém van a' szerzetben élnem — csak nem idegen lón reám nézve; 's hogy liheti ön, ki annyi szellemmel 's emberösmerettel bír, hogy az valamit tegyen értem? Ha valamit akart volna tenni, vagy jobban mondva, ha valamit tudott volna tenni, nem gondolt volna-e mindenek előtt a' sok szerencsétlenekre, kiknek én igaztalanságot tevék, 's kik közül néinellyek nyomorban sűnylenek? — Vagyonom, mi különben is nagyon meg volt apadva, vincennesi fogságom alatt tökéletesen semmivé lett.“ — Innen tanuljuk azt is, miszerint Gerambnak két fia az austriai és a' muszka seregnél becsülettel szolgálnak. — Az öregebb Bourbon ház' bukása maga után húzta a' hirtelen épült számos zárdák' eltörlését is, jelesül a' Jesuiták- 's Trappistákét. Így kellett az utóbbiaknak, közöttök Gerambnak is az oelenbergi zárdát elhagyni (közöttök voltak 20, ott megtelepedett trappistának is). Hogy az isten' házai körül tett ezen 's más bűnhódéseket jóvá tegye — a' szerzet' megbizásából az előttünk fekvő könyvben leirt szarándok utazást tevő Geramb. — Az 58 levélből álló könyvnek tartalmát tekintve, minthogy az olly vidékeket foglal magában, melyeket sokan beutaztak 's leirtak — maga a' tárgy semmi újsággal nem ajánlkozik; egyedül a' tárgyalásban van valami vonzó, mi a' szerzetes' egyediségének tulajdonítandó.

Geramb egyébiránt nem mint szarándok, hanem legnagyobb kényelemmel, mindenhol jól fogadtatva, 's úti költség-gel ellátva utazott. Utazásából elégnek tartjuk a' fő pontokat — hol tovább mulatott, 's bővebben értekezik — megnevezni: Jaffa, Ramea, Jerusalem, 's vidéke. (A' szent koporsónak elégéséről 1808-ki octob. 12-én, annak harmadfél millió forintból felépítéséről bővebb értesítés) Bethlehem, Bethánia, Bothphage, Jordan 's a' holt tenger. Jericho. Sz. János a' pusztában. Karmel. Thábor, Nazareth, Tiberias tó. Kána. Naim. Bethulia. Tyrus. Sidon. Bayruth. Anthura. Larissa. Libanon. (A' hegyi fejedelem Becbir Emirnél tett látogatás). Éden. Cedrusberek. Damask. Cyprus. Egyiptom. (A' vice királynál tett látogatás). Suez. Veres tenger. Sinai hegy. Visszatérés Maltánkeresztül (előbbi történetének 's Bonaparte általi elpusztításának körülményesebb leírása) Marseillebe, innen a' sz. Orbán' apátságába 1833-ki sept. 22-kén.

A' sok érdekes rajzokból, melyeket Geramb' leveleiben bőven találunk, csak a' Memphis melletti nekropolist illetőt írjuk ide ki: Sakara a' Nilus' partján, mint mondatik — a' Manelukok' urasága alatt 18000 lakost számlált, most 3000-re olvadtak le. Legsokottabb foglalkozásuk mumiákat keresgélni,

századok óta ezen czikkkel üznek nevezetes kereskedést az európaiakkal. A' sakarai síkság volt Memphis' déli részének temetője. E' sírkert minden emberben, kiben valami maradványa van a' tiszteletnek, mellyel halottaknak tartozunk — elszomorító fájdalmas érzést gerjeszt. Itt is amott is temetők' romjaira bukkanunk, látunk — cserép 's üveg apró edénykéket, apró bálványképeket, szétépett ruhadarabokat, 's egyéb hulladékokat, mik istentelen pénzvágy okozta rombolások' tanújelei. E' látvány még iszonyatosabb, ha a' puszta' homokja által fedett katakombákba megyünk. Itt a' homok alatt minden irányokban hosszú boltok terjedeznek többnyire sziklából kivágvak, bennök padlanok vannak sűrű sorokban, rendeltetésök volt a' holt testeket fogadni be. Jó mélyen kell a' föld alá leszállani, mire vagy kötélaljtorják, vagy csiga grádicsok szolgálnak. Az útas — ki e' földalatti üregekben járkal, minden lépésnél legocsmányabb szentségtelenítés' nyomait találja, összetörött mumiadarabokat, csontokat, szemfedelek' rongyait, szalagokat, deszkakoporsók' maradványit 's bebalzsamozáshoz kivántatott anyagszereket. Ritkaság most már oly sirt lelni, melly meg nem raboltatott volna. — „Szívszaggató képekben rajzolja a' szerzetes a' nyomort, mellyet az alkirály' telhetetlen önzése, vad hódítási' 's uralkodási' vágya a' szerencsétlen Egyiptomra, 's hatalma alatti több országokra eláraszt.

Az olvasó is osztja az utazó' örömét, midőn felszedi horgonyát Alexandriában a' hajó, melly e' nyomor' helyéről ötet hazájába vissza hozza.

Allgemeine Literatur-Zeitung (Mart. 1838) után.

B. T

Travels in Koordistan, Mesopotamia, etc. including an account of parts of those Countries hitherto unvisited by Europeans. With Sketches of the Character and Manners of the Koordish and Arab tribes. By J. Baillie FRASER. London, Bentley. 1840. Két darab, 8-adr.

J. Baillie Fraser' neve a' legújabb utazási íróké között tündöklik, mint egy Persiába tett téli utazás' írójának — A winter's journey to Persia — 's a' tetszés, mellyel ezen munka, szintúgy mint keleti regénye: The Kuzzilbash, fogadtattak, hihetőleg jelen hívatlalu helyzetben él, 's ez sem jelent keveset; és Fraser ismeri a' keleti nyelveket: már pedig ez felette sokat jelent. Első széttekintésekor a' világban olyakat közle, mik reá, de nem másokra nézve újak valának. A' külföldön utazó idegen könnyen hiszen el mindent, 's ki a' honi nyelveket nem érti, kalauzok, tolmácsokhoz utasítatik, 's legjobb akarata' daczára gyakran kénytelen ismételni: relata refero. Egy nép' jellemének kitanulása időt kíván; ki szokásait, erkölceit akarja ismerni, közlekedési tehetséggel bírjon, — 's itt a' honi nyelvisméret conditio, sine qua non. Ezen három valósági lehetőség egyesítve van Fraserben; 's ki egyszer hűn tudósított, az iránt nincs ok bizalmatlankodnunk. Fraser Tabreez, vagy Tebri z'él, egy éjszak persiai városból indulva kis Ázsián keresztül Bagdadba, innen vissza Persiába, 's Konstantinápoly felé Angliába utazott. Már Tabreezről tudósításai is igen érdekesek. 1834-ik évben, midőn ott mulatott, a' város, Mohamed Merza' akkori trónörökös, jelenleg Persia' uralkodójának lakhelye volt. Csekély, agyagból szűken épített házakból áll, de mint Persia' legnagyobb kereskedési helye, aránylag gazdag, virágzó 's népes. Közép Ázsia' ki 's beszállításai itten találkoznak, európai portékák be, ázsiaiak ki hordatnak. A' koronaörökös', mint Azerbijaun tartomány' kormányzójának jelenléte, természetesen nevelé a' hely' fontosságát, de maga a' trónörökös — Fraser szerint — kis jelentőségű személy, 28 éves volt, egy kissé a' csinosság' körén túl elhízva, 's iszonyú evő — mellékesen mondva, ez tulajdonuk a' persiai nagyoknak. Testileg tunya, lelkiileg rest, nagy és dús tartományja' kormányát ministerére bizta, a' Kaymoob-1642. X.

kamra, ki minden tekintetben igen jeles ember. Külsője nem volt kedveltető; közép termet, nehézkes 's kövér, nemtelen vonások, kis szemek, rövidlátó, nagy szája, hosszú egyenetlen sárga fogakkal — ez vala alakja a' hon' első státusférfiának. 'S milly evő! „Nagy tettei dinnye 's ugorka evésben a' lehetetlenséggel határosak; bizonyossá tevének, hogy reá nézve jäték egy ülésben hét Mauns dínnyét, azaz 50 fontot magába tömni.“ 'S még is ezen hatalmas evő, ügyes status férfi 'szorgalmas vala. Csalfaság, hazugságban nem lelé mását, 's mivel benne senki, ő sem bizott senkiben, 's azért minden dolgait önmaga végezé. Egy nap utazónkat magához kéreté, hol az következő jelenetnek volt szemtanúja: „Megérkezésem után mintegy 15 perczczel, a' szolgák' zajgásuk 's a' papucs-zőreja' nagy férfi közeledését hirdeté. Ez alatt az udvar, az ablakok előtt megtelt mindennemű nézőkkel; ott valának khanok, mullahok, meerzák, kereskedők, katonák, parasztok, megérkező, távozó hirnökök; mindenki kérelem levelet nyújta, vagy szóval adá elő kívánatát, 's ő excellenciája példás béketűréssel tudott mindenkinek nyájas szót, vagy köszöntést osztani, míg én nem kevésbé dicséretes türelemmel állottam az ablaknál, a' hosszúfarkú üstökös csillag' megjelenését csudálva. Végre reám simúltak szemei 's korlátlanul áradtak ajkairól számtalan szépségek 's persa modorú kérdések, számos bizonyításokkal, hogy székem soká üres maradt, hogy világosságot deriték szemekre, hogy ezer mondani valója van.“ Azután a' szobába lépett, minden felé hajlongott mint a' virág, szék után nyúlt, megparancsolá, hogy melléje számomra egyet helyzenének, mindenkit felszólíta, hogy üljön le, papircsomót vőn asztaláról 's íráshoz fogott, gyorsan, mindég gyorsabban írt, 's engemet, a' hirdetett közlendőket várva, válaszat készítve tátott ajakkal ülve hagyott. Ez jó ideig tartott, midőn a' szoba' más végén egy férfi felállá, 's hosszú történetet sorolt elő bizonyos pénzösszevről, melyet gyűjtenie kellett volna, de sem ő, sem mások, sem igen sok társai nem tudták a' néptől kiszarolni. Hangos — vagy hogy rosszabbat ne mondjak — erőteljes beszéde a' minister' figyelmét felelreszté, felemelé az iratról szemeit, mintha álmaiból ébredzenék 's a' férfira pislogott. Azután haladék nélkül a' dologra tért, meghallgatá az előadást, megrendelé a' teendőket minden legkisebbig. Ezzel a' varázs enyészett, számtalan iratok 's levelek nyujtattak a' két szolgának, kik nevetséges gyorsasággal adák a' nagy férfiúnak. Ez, mint látszik, gépileg fogadá el 's olvasáshoz látott.“ Midőn Mohamed Meerza 1835/6. trónra lépett, a' Kaymookam első ministerré lőn. De féltékeny szokásának minden dolog' középpontjául önmagát tűzni ki, elkerülhetlen következésében, az ország' dolgai zavarba jöttek, míg Meerza is első miniszterének uralkodásvágyát szenvedhetlennek találván, őt privatum megfojtá.

Kurdistan' hegylakóiknak igen helyes leírások után megjegyzi a' szerző, hogy ők egész életüket rablásban töltik, azon meggyőződéssel, hogy igen tisztességes, isten előtt kedves életet élnek. „A' rablásra induló Kurd nem hág nyergébe e' szavak nélkül: Bismillah irruhman irruheem — A' legkegyelme-
sebb, legkönyörülőbb isten' nevében!“ Egyszer a' szerző egy öreg kurd főnökkel találkozék, ki hosszas beszélgetésben bánatos pathosszal panaszlá, hogy törzsökének keresete újabb időkben hanyatlani kezd. „Csatáiról, elkövetett rablásairól olly hévvel, olly vágyódással beszélt, melly nyilván tanúsítá, milly hatalmasan vert csirát a' gonoszság kebelében. Miután említé, miként a' legjobb vért' daczára, tizenkétszer legalább megebesztetett, így folytatá: „Minden nemű vértéim vannak, 's az előtt szünetlenül hordozám; de tapasztaltam, mi kevéssé lehessen reá bizakodnom; most istenben bízom.“ Szavai olly szilárdak, hangja olly elégiült vala, mintha ügye legigazságosabb lenne. „De Kurdistan' arany korszaka elmúlt, folytatá, nézzen szét az országban, milly pompát, milly szellemet talál? A' jó lovasok, vitéz harczosink elhaltak, elhagyák a' tartományt, vagy ekét ragadni kénytelenítettek, hogy pénzt szerezhessenek, melylyel a' paschát kielégítsék, nejeik, gyermekeiket étethessék, 's mit ér a' harczos, ha ekével kell foglalkoznia.“ — — Ki ezen kurd' nézeteken bánkódni hajlandó, nem teszen egyebet, mint az arabok 's kurdok europai nézetek 's érzelmekre nézve. Túlragadva utazónk' egy remeklővése által, mondá egy arab Scheik: „Valóban derék férfi vagy; jobb lenne hitünkre térned 's nálunk maradnod.“ „Miként tehetném ezt Scheik! — válaszolt Fraser, miután hon nóm's gyermekeim vannak?“ — „Oh! kiálta az arab, hagyd el őket, térj hitünkre, 's én másokat, többet adok neked!“ Fraser' folytonos vonakodása után az arab barátaihoz fordult, 's mély szánakozás' hangján mondá, az angolra 's társára mutatván: „Mi kár, hogy e' szegény fizköknak jehannumba kell jutniok!“ Utóbb kérő intő hangon kérdé: „De hát mit sem gondolsz lelkeddel? Nem akarod megszabadítani? — Az arab törzsökök, mellyek' egyikéhez tartozott a' Scheik, kis Ázsia' nagy részét lakják; a' kurdokként bolyongó rablók, de nem hegyeken, hanem lapályon laknak. Fraser többel érintkezett 's néhány érdekes jellemvonást közöl. A' következő szolgáljon például: „Egy angol khuzistanbani utazásakor, egy arab Scheiknél vendégként fogadtatott, midőn a' Scheik távol, 's leánya az egy honmaradt családi tag vala. Az éj' közeledésekor a' sátor' lakói, az idegennel együtt nyugalomra tértek, de hajnal' szürkülete előtt az utóbbit hangos zaj ébreszté fel, 's fiatal házi asszonyának segéd kérő hangjait vélte megismerni. Mindenki ágyához rohant, 's a' szerencsétlen nőt végvonaglásban, mellyét három gyilokszúrással megszagatva találták. Mig minden szem a' haldoklón csüngött 's hiába törekvé-

nek segélyt nyújtani, a' közel halomról e' kiáltás hallaték: „Én vagyok, én tevék; dicsérlek istenem! meggyilkolám őt!“ A' halmon egy nő állott heves tagmozdulatokkal. Elfogására rohantak, és futva, mintegy emelve a' folyam' partjához sietett, mellynek közelében a' sátor emeltetett, a' hullámokba rohant, — 's bizonytalan, megholt, vagy menekült-e — de többé nem láttatott. — Tudakozódására elbeszélék, miként a' Scheiknek, ki most leányát veszíté el egy fia volt, ki más törzsoikkeli ellenséges összeütközésnél egy pehewan, azaz előbarczos által megöletett, — ez által az ellenséges láng hatalmasan lobbanatott fel. Sok időre ez esemény után egy idegen jött a' táborba, 's a' vendégszerető arabok által szokott nyájassággal fogadtatott. Szerencsétlenségre megismerék benne a' pehewant, ki Scheikjök' fiát megölte; mit tegyenek? Vendégök vala, 's a' vendégjog, szintűgy az arab szokás sérthetlenné tevék. A' Scheik távol vala, a' jog, 's szokás csaknem győzelmeskedék, midőn az említett leány a' gyülekezethez lépve, a' férfiakat gyávaság — Scheikjök' iránti jégszivűséggel vádolá. „Hogyan! kiáltá, Scheik-tök' fiának gyilkosa meneküljön kezeitek közül? Ne hagyjátok ezt mondani magatok felől; öljétek meg azonnal, vagy nem vagytok férfiak!“ Az ingercltek' kebelében dühösség forrott, még is a' vendégjog a' vendégszentséget megsérteni oly vétekné tarták, hogy kezeik, fegyvereik mintegy lebilincseltettek; talán győzött volna a' két tekintet, de a' fiatal nő bátyja' gyilkosának láttára 's azon gondolat által, hogy büntetlenül meneküljön, örültség ingerelve, kardot ragadott 's legyilkolá. A' vér ellentáthatlanul hatott; jövő perczben minden fegyver a' vendég' testébe merült, — a' szó szoros értelmében felaprítatott. — Megtértekor a' Scheik igen bosszankodott, minden áron kész lett volna a' dolgot nem történtté tenni, vagy kárpótlást, elégtételt adni. Évek multak, a' gyilkosság feledve lön; csak a' megholtak anyja nem feledé. — Bosszútól vezérelve követé az ellenséges tábor' alkalmat lesve; melly vad boszúvágyának kielégítésére legelőször' azon éjjel nyilt, mellyben az angol vendég vala a' Scheik' táborában, 's szemtanúja az iszonyú esetnek.“ — Valamint a' jellemek' 's szokások' leírásában nagyon ügyes a' szerző, ép' oly szerencsés a' tájfestésben. Hogy erről példát közöljön a' referens, Bagdad' leírását választja, nem mivel legérdekesebb színhelye az arab északáknak, hanem mivel 1831-ki tavaszkor pestis, éhség, árviz által rongáltatott, két harmadát népességének elvészíté, nem sokára ostromoltatott, elfoglaltatott, 's Fraser öt évvel későbbi állapotját írja le. „Ki Persiából Bagdadba jön, mondá, kellemesen lepetik meg, házakat látva, mellyek szintűgy mint a' városfalak téglából építvék 's több emeletesek. Mert habár kevés ablakjaik nyilnak az utcára, a' szem még sem sértetik folytonosan egymásra következő nyomorult, alacson, roskadozó, rendetlen szegletes sártömegek

által, mellyek' undok terek az utcácska nevet is megszegyenítők által elválasztva egészítik ki a' persa városokat. Való ugyan, hogy az utcák itt is nagy részint szűk, kövezetlen utcácskák, nedves időben kétségkívül eléggé piszkosak; de ha, kivált száraz időben végig lovagol rajta az ember, önkénytelenül azon gondolatra jön, hogy az anyagos falak megett jobbra, balra, jó, száraz, kényelmes szobáknak kell lenni, míg az erős, aránylag magas, vasas ajtók a' tartósság 's biztosságról bizonyos kellemes fogalmat nyújtanak. Persiában ellenben a' legtöbb házaknak, a' nagyokét sem kivéve bemenete, inkább hasonlít barlangnyíláshoz, mint emberek' lakjához, és az ingó, átlátszó nyomorú deszkalap, melly a' nyilást elzárja, igen hajosan mondhatatik ajtónak: 's mint említők, Bagdad' utcáiban a' házaktól napfény és friss lég egészen elrekesztve nincsenek. A' legtöbb házakon lagalább néhány ablak van, némeltyeken erkély' neme, melly az utczára kiáll, 's a' lakószobába világosságot áraszt; hol néha két komoly törököt láthatni mint dohányozgatják el idejüket, vagy ha jókor érkezünk, két csillogó szem' sugáiraival találkozunk, mellyek a' félig nyilt rostélyzaton át fénylenek. Ezen lakószobák néha az egész utcán keresztül terjednek, 's az átelleni házakkal összekötvék, mi az egész építvénynek kivált akkor nyújt kellemetes változást, ha egy, az udvarból kinyúló pálmafa' lombjai félárnyékba boríttják. 'S ez gyakran látható — Ha már a' város' belseje illy hatással volt reám, a' folyó' partjai igen különböző, de mondhatlanul bájozóbb tekintetet nyújtanak. Egy nemes folyó' hullámzása mindenkor érdekes szemle; de ha egy hosszú méltóságos, ha nem is minden tekintetben szép épületsor vonúl el partjain, pálmacsoportozatok árnyazák, száz hajó', 's ezerek' moraja élénkíti; ha hullámok ladi-kokon nyugvó híd feszül, mellyen szünetlenül emberek, lovak, tevék és karavánok mozganak, — az illy zagyalékból teremtett szempillantás, bizonyára igen élénk képet adna előnkbe. 'S illy szemlét nyújt a' Tigris partjának több pontján, mellyekről a' mostani várost áttekinthetni. Midőn először látám a' Tigrist, nem felelt meg várakozásomnak; nem mondhatnám, hogy csalódást éreztem, de szélesebb folyót reménylék. Most azonban azt hiszem, hogy jobb így, a' mint van, a' szem mind két partot szemlélheti. A' folyamra szolgáló házsor nagyon kellemesen lepott meg, kevés holt falat láttam, többnyire rostélyzat, vagy erkély látható. Közel a' hidhoz egy szép egyház áll, melly már magában szép kúpjai, 's nyulánk tornyai miatt tekintetreméltó. A' bal part' házsorán kellemes szabálytalanság látszik 's talán ez teszi, hogy a' jobb vagy nyugoti oldalon, a' rendesebb házsorok kevésbé festőiek. Ellenben ezen a' részen sok pálmafa erdőcske vagyon.

W. Seyffarth (Allg. Lit. Z. Mart. 1841. Nr. 56.) után.

Silvio.

BIBLIOGRAPHIA.

67. *Die Symbolik des Traums*, von Dr. G. H. von SCHUBERT. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage. Mit einem Anhange aus dem Nachhlasse Oberlins. Leipzig, Brockhaus, 1840. 324 l. 8-dr. Ára 2 ft 15 kr e. p. Jelen munkának mint eléggé ismeretesnek, alig van szüksége az ajánlásra. A' híres szerző úgy jelelvén ki az álmodást mint az ébrenlét 's álomébrenlét (a' magnetismusban) közvetítőjét, egy képes beszédén alapuló symbolika' alapvonásait adja elő. Sajnálni lehet egyébként, hogy a' tudomány, még csupa kijelöléseken túl nem ment. Birunknkn igenis némelly kulcsokat bizonyos jelképi képzeletmódokhoz, p. o. Swedenborgtól, de még semmi tájékozásra nem jutottunk az álmodó és látnokos képzelődő erő' megyéjében. Ezen, mint akarjuk, földalatti vagy földfeletti virágok még nem találták meg rendszerező Linnéjüket.

68. *FLORA SARDOA sive historia stirpium in Sardinia et adjacentibus insulis aut sponte nascentium aut ad utilitatem latius cultarum*, auctore J. H. MORIS. Taurini, 1837. Ex R. Typographaeo, XII és 606 l. 4-dr. 73 réztáblával. — A' növények' geographia elosztására 's azon feltételek' kitanulására nézve, mellyektől az függ, felette nagy fontosságu, az egyes tartományok' Florája. Olaszország' több florája közt, különös kitüntetést érdemel prof. Morisé, ki tiz évi fáradozása után jelen jeles munkájával lépett fel. Sardinia' eredeti Florája pompás növényzettel bir; azonban ha geographiai helyzetének minden hasznait tekintetbe vesszük, nem felel az meg egészen a' várakozásnak 's ennek oka hegyeinek csekély felemelkedettsége. Innen nem találod itt a' növényformák' olly sokféleségét, mellyet a' föld' sokneműsége igérni láttatik ezen szigeten. Alpési Flora, melly olly gazdag a' hóval fedett hegyeken, itt nem létezik.

Nagy befolyása van itt ezenkívül a' növényzetre az itteni erős szeleknek, mellyek a' levegőt meghidegítik 's a' növényzetet hátráltatják. A' tavasz csak rövid ideig mosolyg itt 's alig mult el a' junius, már ott toppan a' rettegett sirocco 's minden nedvességét elveszi a' földnek, hanemha öszvetalálkozik a' dühös éjszaknyugoti széllel (maestrals), melly ide Provence-ból jön 's mellytől noha izzó és száraz, még sem félnek úgy Sardinia' lakosai mint a' siroccotól, melly talám sós részeinek köszöni ártalmas befolyását az állatokra, növényekre sőt érczekre is. Nincsenek ezenkívül itten folyam nevet érdemlő vizek, 's hiába keresnél itt igazi tavat, ellenben a' források' száma nagy a' hegyekben. Prof. Moris egyébiránt szép munkáját két részre osztja, leíró és iconographiára. Előadásában a' szerző, a' természeti módszert 's különösen Decandolle-t követi, némi változtatásokkal. Részletekbe itt ereszkednünk nem engedi a' hely' szűke, de azt ki kell mondanunk, hogy a' turini professor' e' jeles munkája, mind azokra nézve elkerülhetetlen, kik Europa' növényzetével komolyan foglalkoznak.

A. B. P.

A' POROSZ KIRÁLYI
TUDOMÁNYOS ACADEMIA'
 LEGÚJABB
JUTALOMKÉRDÉSE.
 (Hivatalos közlés.)

PREISFRAGE der philosophisch-historischen Classe der königl.
 preussischen AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, für das Jahr 1845.
 Bekannt gemacht im Julius 1842.

Die Quellen zur Geschichte der indischen Philosophie waren früher so unvollständig und unzugänglich, dass die daraus abgeleiteten Ergebnisse ebenfalls nur lückenhaft sein konnten, und sich in vielen Punkten widersprachen. Seitdem aber die Kenntniss des Sanskrit sich verbreitet hat, und die grösseren Bibliotheken in den Besitz der hieher gehörigen gedruckten Werke gekommen sind, (wie denn auch vor kurzem Seine Majestät der König eine reiche Sammlung indischer Handschriften für die hiesige königliche Bibliothek gekauft hat), wird eine neue Bearbeitung des bezeichneten Gegenstandes möglich und nothwendig. Die königliche Akademie setzt deshalb einen Preis von 100 Dukaten aus, für die beste Darstellung, Vergleichung und Beurtheilung der verschiedenen philosophischen Systeme der Inder.

Die Frist für die Einsendung der Beantwortungen, welche in deutscher, lateinischer oder französischer Sprache geschrieben sein können, ist der erste März 1845. Jede Bewerbungsschrift ist mit einem Wahlspruche zu versehen, und derselbe auf der äusseren Seite des versiegelten Zettels, welcher den Namen des Verfassers enthält, zu wiederholen. Die Ertheilung des Preises geschieht in der öffentlichen Sitzung am Leibnitz'schen Jahrestage im Monat Julius des gedachten Jahres.

IRALMI OROSZLÁNOK

ANGLIÁBAN.

Az *oroszlán* szó Angliában azon értelemben használtatik, miszerint azzal legtöbbnyire szembeötlő, a' divat' kocsiján hordozott nevezetességek, de különösen azon személyek jeleltetnek, kik valamely sajátságok, tettek vagy sors által vonták magokra a' „társaság“ figyelmét, 's ekkor, mint külföldi állatok valamely állatoskertben felkerestetnek, látogattatnak 's bámúltatnak. Valamely dolog, mely természetileg mindenütt feltalálható, hol mívelt kör, érdekek' közössége uralkodik, Angliában, kivált Londonban, olly elkényeztetett, szeszélyes, újságsovár aristocratai társaság' fészkeben, különös túlságig üzetik, gyakoroltatik, és mindenféle nevetiségek és illetlenségek vegyülnek belé. Kisdéd értekezésünk világosan fog szólni az irodalmi lionismus' (lionism) lényéről, miből, minthogy némi világot vet Angliá' irodalom életi viszonyaira, közöljük a' legfontosabbat.

„A' lionismus' gyakorlata“ igen dicséretes eredményeken alapúl: tiszteletben szellemi felsőbbség iránt 's hálában a' szellem' adományaiért; 's formája és befolyása azon körülmény által határozottak meg, hogy az irodalom számos osztályhoz áthatott, 's egészen más féle embereket érdekel azoknál, kik annak hasznát éldelték előbb. Okos ember a' nyomtatás' feltalálásakor előre láthatta volna az irodalmi lionismus' korát, 's valószínűleg nevetett volna rajta mint mulékony, átmenő nevetéses túlságon. Az irodalmi haladásnak egész folyamatja jóslá mulékony országát. A' szántszándékos, öntetsző, irodalmi *oroszlán* valóban inkább nevezetethetnék egérnek a' vajudó hegyből, melynek előbb még a' vulkánt kell szülnie.

Volt idő, hol az irodalom csak a' kolostorok' elzártságában ápoltaték. Akkor egyedül üle a' régi kor' írója' czellájában; napokig, hónapokig, évekig egyedül. A' világ' viszhangja el-

hangzék, az élet' szózata itt nem juthatott hozzá: és sírja elébe ásítózék a' szoros békétlenségen belül, melytől sohasem válhattott többé. Illy viszonyok közt az irodalmi törekvések jövőben keletkezendő hasznok' 's elhírült dicsőség' álmai által serkentethettek, a' legfőbb ösztönnek azonban mindig szellemi munkás-ságbani örömmek kelle lennie. Nagyon hibetó, hogy ha a' dicsőség' viszhangja a' négy szél' egyike által valaha hozzá vetődék, szívéből örvende az édes zenének, de egyszersmind, hogy sok esetben hasonló módon töltendette napjait, önmagáért mivelvén a' tudományt, ha tudta volna is, hogy pergamenje vele fog eltemettetni. Az illy férfiaknak, ha egyszer világba lépnek, a' sokaságtól adózott hódolat csupán szellemi felsőbbbségüket illeté. Néhány tanuló hálára kötelesnek érezheté magát bizonyos szolgálatokért, de a' sokaság tompa bámulatban merede rájuk' mint szentebbekre 's bölcsebbekre más embereknél. Midőn az irodalom' jótéteményei továbbra kiterjesztettek, eleven személyes háladat járult a' hódolathoz, háladat a' jóért, miben minden tisztelő részt vett rokonérzetei' felmelegülése, nézetei' gyarapulása, értelmi mivoltának emelkedése által. Midőn Petrarca egy emlékezetes húsvétnapon a' tizennegyedik században, a' capitolum' hágcsoín belépe, babérral koszorúzva, tizenkét nemes ifjú' előkíséretében, kik helyeket szavallának költeményeiből, ez a' legnemesebb jutalom volt, miben valaha író részesítettett. E' jutalom mély tisztelethől 's hálából állott, tisztán hideg önzés- és érzelgős szenvedélytől, melly nem egyéb hideg önzésnél tűzszin állótozetben. Midőn több mint négy századdal későbbben Voltaire a' párisi színházban kiáltásokkal halmoztaték 's diadalmi pompával viték haza, gyöngé hangon szólván: „megfojtotok rózsáitokkal!“ e' hódolat is, bár kevésbbé nagyszerű jellemmel bírt, mint Petrarcaé, még mindig tiszteletteljes volt és jobb forrásból fakadt, mint népszerű önzésből. Ó annyiban hibázott kérdéseivel, hogy meg akará semmisíteni a' keresztyén vallást, imádói pedig, hogy líttek neki; de ez csak azt tanúsítja, hogy nem ismerék a' keresztyén vallást, és nem, hogy hódolatuk, olly férfinak adatva, ki, véleményök szerint, többől írta az ostobaságokat és babonás hitet, nem természetit és szíveiket becstelentő volt volna.

Korunkban a' népszerű íróknak nyilvánított hódolat ugyan azon gondolatoknak 's érzéseknek kifejezése, mint Petrarca, koszorúzásánál 's Voltaire' üdvözlésénél, de változtatásokkal és hozzáadásokkal, időváltozás szerint. Az irodalmi oroszlanok saját osztálya lettek, megfoghatlan gondolatá a' Petrarca' vagy Voltaire' korára többé nem gondoló ember előtt. Ez bizonyítványa az irodalom' elhatalmazásának népünk közt. Milly számú olvasó kivántatik eredeti írók' állandó osztályának feltartására megvesztegetés és magasztalás által! ez bizonyítja egyszersmind az irodalom' alászállását, ha mint egész tekintetik. Ha

van valahol bizonyos személyekből álló *osztály*, kiknek a' közönség értelmi buzdításért hálával tartozik, milly közepszerűnek kell lenni akkor az értelmi *termény*' mivoltának! Ebből azonban még koránsem következik, hogy még érdemes művek is, akármeltyekkel összehasonlíthatók, mellyek valaha az emberiség' boidogságára alkattak, lehetőek ne legyenek, de világos, hogy az irodalom' nagy tömege egészen megváltoztatá jellemét, — hogy a' könyvek — nem komoly 's hosszú gondolkozás' fáradságos 's ritka gyümölcse többé, hanem, mint már nevezék: „Levelek mindenki' számára, kit érdekelnek.“ Hogy az irodalmi oroszlánok most saját osztályt képeznek, tanúja, milly gyakori az irodalmi „süker“, milly nagy a' szellemek' száma, mellyektől felületes 's mulékony rokonszeny várható. Az egésznek legújabb vonása az oroszántartók' osztálya (lionizers); új, de nem azért, hogy galád önzés valami új — nem azért, hogy társas hiúság valami új, — nem azért, hogy az érzékeny' érzelmeknek, a' hiú' gyarlóságainak, a' tehetség' előjogainak szeretetlen megvetése valami új, hanem mivel némi új a' kártyák', zenék', álarczok', udvari bolondok' 's majmoknak helyeiket írókkal eltöltve látni írószáguk' erejében.

Igenis várható, hogy alacsony gondolkozású személyek minden kitünő érzeményt, bár milly tiszteletesek legyenek azok, sajátjokká teendnek külön czéljaikra, de ez esetben ennek hatása valamelly, a' 15-d. századból újra feltámadt gentleman gonoszúl elbámitana. Ha valamelly tudományterjesztő-társaság' gyűlésén jelen volna, a' sokaság' tiszteletét szellemi terményekért igen szép világban látná itt. Abban ugyan semmi rossz, sőt valami jó van, ha látja az ember, mint váraakozik egy csoport, míg Sir Herschel János az útczára kijő, vagy egy nyargalást a' szobában, hogy egy pillantást kapjon *Faraday*-tól — vagy hölgyeket lát, kik Babbag-et, Buckland-et, Back-et sietve rajzolják le 's több illyet. Mind ebben semmi rosszalni való, sőt némi tiszteletes van mindkét pártra nézve. Az új rendszer' rondasága csak akkor tűnik elé, ha a' nevezetes személy vendéggé lesz valamelly magány házban. Ha a' 15-d. századbéli sírjából feltámadt gentleman, valamelly mezei házba sétálna Angliában, irodalmi nevezetességű hölgy' társaságában, azonnal megtudhatná, melly szellemnek gyermekei a' gazda és gazdasszony. A' ház' minden könyve szerte hever — a' szomszédság' minden előkelő családja jelen van — az ifjak a' szoba' szögleteiből pislognak 's meresztnek szemet — a' fiatal hölgyek összeszorúlnak, ótével három székre, ne hogy, megszólíttatván az idegen által, veszélyben forogjanak. A' házi asszony kötelességévé teszi szólásra bírni a' vendéget, az idegen nőt nézetéről kérdi ez vagy amaz, vagy egy harmadik könyvre nézve, közbe veti magát ifjú barátnéért, kik három székökön remeg-

nek 's reszketnek, hogy kegyeskednék mindeniknek, csak egy sort „albumába“ írni. A' gyermekek a' gyermekszobában tartatnak, mint érdemetlenek figyelembe vétetni irodalmi személy által, vagy egyik a' másik után bevezettetik, hogy egész életökben dícselkedhessenek, mikép' bemutatták „N. N. nek. Egyik fiatal ember tán a' vendéget rajzolja, 's egy másik tán papirosra jegyzi, mit a' vendég beszél — bizonyosan a' zöld theáról, az utcák' helyzetéről vagy a' hold' állásáról. Illy, az angol házaknál falon nagyon divatló jelenetnek, nagyon nem kedvező képet kellene adni más országból vagy korból való idegennek erkölceseiről, mellyeknek vastag vonásai egy személynek szenvedései 's mind többinek önzése volnának

Tartományi városban még bosszantóbb. Ott láthatni a' helység' előkelő embereinek elzárt társaságát, összegyűlve, hogy az alkalmat, minthogy irodalmi személy utazik keresztül, használják. Bár az idegen tökéletesen beszél angolul, a' hölgyek mégis erősen zaklatják sok ellenmondás után francziául nyilatkozni, miben nem tudja czélját érni oly franczia nyelven, millyen táptanodákban tanítottatott háború alatt Németországban A' gyermekek a' sarokban nyiharásznak e' csacskaság felett, 's a' theat' kínáló lyánykának elég fáradságba, kerül nyugalomban tartani szájszögleit. A' vendég hiába beszél a' gyermekekkel, 's a' jelenlévő öregekkel szinte oly jól angolul mint ők magok; végiglen kínoztatik a' tekintélyes emberektől. kik azt reménylik, hogy egész városban híre fog futni, mikép' hosszadalmas franczia társalgást tartottak a' híres idegennel.

Azonban bár milly rossz ez, még rosszabb, még undorítóbb divat uralkodik Londonban, bár lehetetlen is: nevelésgesebb. Itt az előkelő hölgyek nyereszkesedének az olasz és lengyel menekvőknek szenvedéseiken, még pedig legnagyobb vágygal a' száműzöttek' szerencsétlenségeinek azon napjaiban, hol az ujdonság' ingere legerősebb volt. E' menekvők, látszólag ugyan vendégszeretetből, de valójában, mint vonzó eszközök 's csalmadarak gyűjtettek a' divatos salonokba, itt szemmet meresztének rájuk, hogy csaknem lélekjelenségek veszték, a' bámészok' érzelgős sóhajai között, 's ha valaki közölök, egy érdekes gróf vagy búskomoly tekintetű herczeg, míg valamelly „bájló költeménynek“ vagy „isteni tragoediának“ szerzője is volt, előhivattatott a' csoportból, hogy hízlegéseket halljon a' hölgyektől, 's ezen új szolgálatokért letartóztatásék. Nem volt szokatlan azon időben, hol az olasz menekvülők még némi ujdonság voltak, hogy, míg semmi foglalkodások 's életmódjok nem volt, a' hölgyek egyet vagy egypár első rangú oroszánt közölök meghíttak a' színházba vagy daljátékba legközelebbi estvére, 's a' fizetést feledék. Míg ezen urak tapasztalás által méltányolni tanulák e' hölgyek' barátságát, kik előtt oly érdekesek voltak, illy házakban helyökért adák ki pénzö-

ket, melly egész hétre való kenyeret szerzett volna nekik. Tanúi voltunk azon fájdalomnak és neheztelésnek, mellyel némelyek felfedezésüket beszélék el, hogy szenvedéseik pezsgővel, kávéval és szép szavakkalbéreltettek ki, hívságos előkelők társaságának mulattatására.

Ezen urakkal nem bántak rosszabbúl azonban, mint szinte sok belföldivel. Ha új költő egész ártatlanul elfogad valamely sokat ígérő meghívást, bátran számolhatná, később felfedezni, hogy neve a többi vendégeit meghívó jegyen ott állott, vagy hogy szájról szájra híresztelék nevét, arról gondoskodván, mikép a szobák tömve legyenek. Ha valamely nő, ki jól fogadott novellát vagy szomorújátékot írt, egy oroszántartó hölgyet meglátogat, nevét úgy hallja jelentetni a lépcsőn, hogy nem kétkedhetik, mikép az inasoknak külön utasításokat kellett venniök; az ajtónál a háziasszony fogadja el őt, s lordhoz, ladyhez, philosophokhoz, csacskákhöz es uracsokhoz hurezolja, s kiki bizonyossá tétetik, hogy senkinek sem szánhat többet tiz másodpercznél. A költőnő egy oroszlánt lát a két első szobában, mellyeket átlépdel — éjsarki hajókázót egyben, barna egyiptomi beyt, vagy iudus-rajahat másban, s hirtelen átlátja, hogy a középpontot s mágnest egy harmadik szobában *át kell adnia*. Ha oly hiú, tetszést találni e helyzetben, a házi asszonyt éri a kárboztatás, miért segítet elő illy siralmas és veszedelmes gyarlóságot, s ő felelős a talentum s erő némi hiányáért, melly az írónő áldozatának legközelebbi novellájában vagy szomorújátékában látható lesz. Ha a vendég szerény és bátoralan, nem marad egyéb hátra mint meghúzni magát valamely ajtó megett, vagy valamelyik sarokban ismerősivel társalgni. Ha elég erős rendbe szedni magát s méltóságát feltartani, azonnal visszatér kocsijához s óvakodik bizonynal belépni többé azon házba. Ha néhány esetet, mellyeket az ember Londonban megél, összeállít, azok szomorú képet nyújtanak szokásaikról s magatartásukról azon személyeknek, kik társaságokat csak azért adnak, hogy saját hiúságoknak hízelgjenek a helyett, hogy a társaságnak s barátjaik gyönyörének örvendenének. Egy zsúfolt szobában rendszerint három oroszlán van, egy új hangszerző, egy nevezetes lelkész, ki könyveket ad ki, s egy költőnő. E három a szobasarokban áll, bámész sokaságtól szemmel tartva. Megunván helyzetöket, történetesen mindhárman egyszerre az asztalhoz lépnek középre. Berakva találják azt a hangszerző zenéjével, a lelkész predikációival s a hölgy legutóbbi költeményével; egymásnak szemébe nevetnek s visszatérnek sarokjukba. Egy gentleman ki a montblanc-ot megmászta, vagy ki az éjszaki sarkot behajókázta, bemutatják egy hölgynek, ki ég a vágytól megmondhatni, hogy ismeri őt, s ki a veszélyes pillanatban veszi észre, hogy mit sem tud mondani neki. Három sorozatú hallgatók közepett kérdi tőle,

valjon nem csudálkozott-e önmaga is élte' megtartásán? nem tanúsítja-e ez, hogy a' gondviselés mindenütt, de különösen magányos, pusztá téreken jelen van? ha sohaj vagy ellennyilatkozás' vagy panasz' egyetlen szava viszhangzik a' sóhajra, mindig készen rá a' mondat, melly, ha valaha némi igazat foglalt magában, vagy vigasztalhatott, már régen elkoptatott 's pusztá szóvá lón: ez az adó, mellyel nevezetes helyzetének kell adózniok!

Írók azonban mégis nagyon szeretnék tudni, miért kelljen nekik hízelgéseket hallgatniok mint valami kedvességet, miért szolgáltatassanak népbeszédü feladatot, holott a' beszélgetések undorító hiúsági fokot feltételeznek abban, ki hallgatja azokat. Szeretnék kipuhatolni, miért kelljen általában büszkeséggel 's hálátlansággal vádoltatniak, ha szántsándékosan hátrítnak magoktól olly hamis és kétértelmű bizonyítványokat, 's miért vádoltassanak oktalan hiúsággal, ha nem utasítják vissza azt. Szeretnék tudni, miért tűrje el valamelly osztály szükségkép a' nagylelkü 's keresztyén Angliában, hogy táplálatni 's nehezítettetni lássa kedvencz bűnét, saját gyarlóságát azon emberek' érdekében, kiknek egyedüli czéljok fényes társaságokkal 's nevezetes ismeretségekkel lenni kapcsolatban.

E' dolog nem érdemes azonban, hogy az ember bosszankodjék miatta, mivel épen nem egyéb semmirevalóságnál. Még egy ok van, miért volna nevetséges a' bosszankodás: t. i. hogy semmi osztályok vagy egyének nem felelősök a' rendszerért. Ez a' kor' szüleménye, 's kik nevethetnek, nevensenek, 's kik itt szenvedni kénytelenek, jobban tennének, türelemmel alávetni magokat; mind e' mellett is a' rendszer veszedelem, 's azok által, kiknek hatalmukban van, ennek egész meztelenségében kellene előmutatnia 's ostromoltatnia. Ha csak azon következményei volnának, mikép azáltal fiatal költők' bukása biztosítatnék 's eszközöltetnék, kik örömet melegülnek bókokban 's a' salon' lámpafényében, hogy olly lények' hasonlóságát, melylyek sohsem voltak férfiak, elkényeztetett állatocskákkal befejezzék: akkor keveset vesztene a' világ, 's ezen hetykeségnek és nyalkaságnak, mint minden másnak, szinte volna uapja. De ez még koránsem minden. Ez egyszersmind szomorú vesztegetése az időnek, magasabb nemü lények által mint a' rímelő uracsok — vesztegetése a' drága időnek olyanok által, kiknek nagyon kevés éveik vannak élni 's gondolkozni. Ez bevágás életmódjok' függetlenségébe. Ha szerénységök nem sértetik fájdalomasan, rozsabbítatik legalább képzetök egy író' életéről. Egyiknek vagy másiknak állni kell, 's legtöbbsnyire mindkettőt tapasztaljuk a' salon' irodalmi kedvenczeinél.

Némellyek ellenmondhatnának, mikép a' veszély rendszerint olly műfékony, hogy annak, kinek valóban esze és szelíme van, nem sokat ártana, 's azért nem káros hefolyású a'

világra. De a' veszély magasztalásokkal 's nyilvánításokkal még nem múlt el. A' rákövetkező változás üdvösen hathat. Carlyle azt mondja: „Valóban, ha a' halál nem jőne közbe, vagy ha az élet 's közönség nem volna olly átalakodott, 's oktalan feledés nem következne rögtön a' nemérdemelt dicsőségre, 's azt jótékonyan, bár felette súlyosan, nem mérsekelné, nem látom át, némelly szegény dicsóított férfi, vagy inkább némelly szegény dicsóított nő hol végezné másutt életét, mint Bedlamban.“ Illy beálló változás a' legjobb lehet, mit reménylhetni; de ez akkor nem hágy mindent az előbbi állapotban, mielőtt a' hízé-
gés kezdetett. Az érzemények' egyenlősége oda van, az ipar' szokása meggyengített; a' szerénység' gyengédsége elenyésztett, 's nagy csuda, ha a' kedély' nyugalma nem szenvedett hiányt. Az emelkedés' érzeményeire az elnyomás' érzeménye következik; kik bálványai voltak a' társaságnak, ha kiestek, mintegy rabszolgáinak érzik magokat. Mert mi van egy pár ünnepegy — 's öntetszésteljes évszakban, mi kedély- és szellem-
dús férfinak a' hit' 's remény' veszteségét megtéríthetné, melyekkel az életet kezdé, 's ki pótolhatná neki az emberek- 's társaséletrőlí véleményének elrűtítását és lerontását?

A' lionismus' rendszeréből keletkező legnagyobb veszély végül, miszerint irodalmi személyek' visszalépését az emberek' nagy tömegébe elvágja. Ők sajátképi osztálynak jeletetnek, 's fáradságtól és publicitásuktól nem pihenhetik ki magokat többé a' köz életben. Ez olly szenvedés, mellynek még azon írók is alája vetvék, kik egyébiránt az uralkodó gyakorlat által nem is károsíttatnak. Vannak férfiak, kik folytonosan járják a' társaságokat azon hasznokért, mellyeket nyújt, kik örvendenek a' közlekedésnek, megvetik a' hódolatokat, mosolyogják azoknak hiúságát, kiknek szükségeskép hiúknak kell lenniök, átlátják azoknak önzésöket, kik nem képesek semmi magasabb nagyravágyásra, mint hogy fényes társaságaikért dicsértessenek — vannak férfiak, kik tülemlelkedtek azon, hogy oroszánok legyenek, 's kik a' lionismus által mégis károsultaknak látják magokat, minél feljebb becsülik hivatásukat önmagok, minél szerényebben hirdetik törekvéseik' befolyását az emberi ügyekre, annál világosabban átlátják másoktólí elválasztásuk' veszélyét, kik szinte élnek és gondolkoznak az által, hogy elszigetelt osztályt képeznek, mert írónak épen azon két dologgal van köze, mellyek az egész emberi nemzettel közösök: az étellel és gondolkozással. Hivatásának legelső szüksége, úgy élni mint mások, hogy lássa 's érezze, mikép látnak 's éreznek mások, egyet érezzen az emberi gondolatokkal 's érzésekkel. Minél inkább gyöngíttetik rokonérzete, annál egyoldalúabbak lesznek nézetei, ember- 's könyvismerete tökéletlenebbek, 's ily hatalma is kisebb lesz a' kedélyek felett.

Az élet' mindennapiságiban 's bajaiban, még az irodalmi

körök' elzárt pedanteriájában is, a' salon' felületességében, az oroszlánok' imadásának érzélgésiben igenis vannak mepedékei 's tartósságai az önállású szellemeknek az emberiség' tiszta és szép törvényeiben általában. De csak önállású szellemeknek — olyanoknak, mellyek szellemi hivatásuk' élénk öntudatában 's érdekében egész más indító okokból, mint tetszvágyból, úzik napi munkájokat. Csak magasztalást nélkülözhető férfi viheti keresztül minden baj nélkül, épségben a' lionismus' gyakorlatát, 's csak dicséretet nélkülözhetőül várhatni, hogy jobbat adjon, mint adott. A' hirlapok beszélhetnek terjedelmes szelleméről, 's a' könyvárus jósolgathat jövő éveinek gazdag gyümölcséről; de ő már bizonynyal napvilágra hozta legjobbját. Ha sok tetszést aratott különös írói sajátága által, mindig több tetszést törekedendik aratni e' sajátosság' erősebb munkára serkentése által, míg az' tiszta botorsággá ízetlenséggé válik. Ha hatályal bír, végre czikornyába esik a' saloni kegy' műhelyben A' divat, a' korszerűség minden fényével, zenéjével, tömjénével rá nézve hideg, mély sír, hol talentumai 's dicsvágya elrothadnak.

Úgy van, a' salon irodalmi ígéretek' 's remények' sírja. Vannak, kik a' sivatagban, vagy az erdő' árnyékiban magok suttogák magoknak dobogó szívvel, míg valamely nagy szellemmel beszélgetének: én is költő vagyok! e' napokban nem hallgathaták Chaucer', Shakespeare' nevét, személyes érdek' fellobbanása nélkül, melly rokonság' érzemenyéből keletkezék. 'S ekkor pamlagra nyújtózva, kávé és magasztalásokat hörpölvé teljesen megeleésznek azon középszerűséggel, miszerint valamely szelíd teremtmény egy délután az ő műveikkel bezárkózott, 's egy másik pedig éjfélkor ült rajta. Chaucer- és Shakespeare' ről most azon álmelattal beszélnek, mellyel mások beszélnek velek. Öntudat, szíves gerjedelem, barátság' érzemenye, — minden nemes oda van, a' helyett nyomorú öntetszés a' középszerűnek skeptikai túlbecsülése jó a' jelesnek ellenében. Ők nem méltányolják hivatásukat 's e. veszték.

Épen olly szomorító 's még nevetségeseb, férfit látni, kivel mások elhitetik, hogy ő olly nagy mint a' legnagyobbak; látni az öntetsző mosolyt az ének' mestereinek dicséreténél, melly mosoly azt jelenti, hogy hason tiszteletet tulajdonít magának. Ha meggondolja az ember, mi kevés író él egy században századokig, bámúlnia kell, ha vizsgálja, hányan lemondanak minden évből minden kétségről saját nagyságukban, 's azon tévelygésben rengetik magokat, hogy a' szellemek általok töltettek el 's fognak eltöltetni, ha majd új század állott be, 's ők és hízelgőik régen oda jutottak, hol tán minden tudásuk szegénységét megismerendik. Valóban Londonban egy évszak sem múlik, mellyben írónak vagy írónőnek valamely hóbortos nem mondotta: ezen író vagy írónő hasonló Shakes-

pearehez; 's nagyon is valószínű; hogy némelyek már hitték, mit nekik mondanak, 's ennek következtében annál maradtak, mit elszánt buzgalom 's ipar mellett valóban adhattak volna; míg mégis csaknem bizonyos, ha csak átláthatnák azt illy emberek, hogy, ha Shakéspeare hasonszülöttének kellene támadni, az teljességgel előre nem gyanított alakban történnék 's olly módon, hogy a' becs' és hírnév' egyenlősége önmaga 's a' világ előtt titok maradand, míg ki nem halt.

Továbbá csaknem elkerülhetlen következménye az irodalmi lionismusnak, hogy némely íróval *túlbecsülteti* hivatását, mi szinte olly szerencsétlen tévedés, mint annak *becsmérlése*. Minden ember, kik előtt érdeklél bír művek 's dolgozatuk, ki van téve túlbecsülni hivatását. De csaknem minden ember, a' népszerű írókon kívül, otthon hagyja foglalkodását 's az arra viszonyló gondolatokat, ha kimegy szórakozásra. Az irodalmi oroszán ellenben keveset szeret hallani egyébről mint könyvekről, 's olly könyvekről, mellyek épen őt érdeklék. Hová csak jő, falaknál 's asztalokon látja azokat; minden újdonság könyveket illet — úgy hogy semmi csuda, ha végre azt képzei, hogy könyvek kormányozzák a' világ' minden dolgát 's ügyeit. Ha e' tevélygés egyszer megrögzik agyában, akkor vége minden jeles dolgozatnak. Éles elméje emberi érdekek' ügyében, 's rokonérzete emberi érzelmekkel oda van. Ha nem volt volna elbűvölve, elfogva a' divat' magusi körében, tán kün is körültekintende, mikép megy a' valódi világ' sora. Okosságánál fogva azt észlelné, fontosságra nézve mikép előzi meg sok dolog a' könyveket az olvasó 's gondolkozó osztályoknál; fontosságra nézve mi kevéssé mérközhetik az irodalom az ég' szeleivel, belső ösztönökkel 's gerjedelmekkel, szántóföldek' 's vadászatok' birtokával, tisztí- 's hivatalfoglalkodásokkal, napi újdonságokkal, a' házat 's családot érdeklő gondolatokkal 's érzésekkel. Ha a' nagy műveltségük' köréből kiléphetne, meglátná, mikép él a' kalmár a' börtönben, szatócs a' boltszéken, anyák mikép élnek a' gyermek-szobában, fiúk vagy leányok tanulásban vagy szolgálatban nem sokat gondolva a' könyvekkel.

Illy magábatérés sokszor előkészület ahhoz, hogy szégyenli magát aztán hivatásáért. A' vágy' egy része, mellyet népszerű írók mutattak pályájok' vége felé, többeknek tekintetni gentlemaneknél, többeknek íróknál, kétség kívül azon kívánat' rovására jó az aristocratái Angliában, egyenlő lábón állni csudálóival azon tulajdonokban, mellyek *ezeket* leginkább kitüntetik, valamint az általánosan emberi irány' számítására, birtokunknak csekély becsét szabni annak ellenében, mi után vágyódunk, melly némely előkelőt megfordítva ösztönöz, hogy mint írók, statusférfiak vagy szép lelkek kitüntessék magokat, míg írók és törvényhozók rang után sovárognak. Bizonytal az elragadtatás csökkenése is eszközlé a' keserítéseket, mellyek

szérfeletti népszerűségre következnek, előmozdítá az aristocratai polcz utáni sovárgást 's a' hivatal miatti szégyenletet, miáltal némelly salon kedvencz némi árnyékot vet saját hírnevére.

Az irodalmi lionismus a' kor' jele; a' természetben 's bizonyos kis lelkéknek viszonyaiban van annak üzése 's gyakorlata, 's arról mit sem mondhatni egyebet. Sem a' rendszerrel sem velek nem kell vitatkozni, holott a' vita mit sem használna végtére is. Azonban van a' dolognak némelly fényoldala is: ismeretségek, barátságok, emberi 's világismeretek' gyarapítása, új nézetek, előítéletek' levetkőzése stb, 's ha némelly szép szellem 's gyöngé gondolkodó tönkre tétett az irodalmi lionismus' rendszere által, reménylhetni egyszersmind, hogy néhány kevés a' jót benne használá, a' roszt kerülé, 's tapasztalásaikból e' tekintetben nagyobb önállóságot és fris szellemi forrásokat nyertek“.

Blätter zur Kunde der Literatur des Auslandes Nr. 101—105. 1839.) után.

Fekete Samu.

CRITICAI SZEMLE.

NEVELÉSTAN.

Das Leben in seiner Blüthe. Oder Sittlichkeit, Christenthum und Erziehung in ihrer Einheit, von F. H. Ch. SCHWARZ, Dr. der Theol. u. Command, des Zaehr. Löwenord. ord. Prof. der Theol. zu Heidelberg. *Schluss der Erziehungslehre.* Leipzig, Göschen 1837. n. 8-adr. XXX és 467 l. Ára 3 fl. 45 kr. cp.

Szerző mint nevelési író, mint a' neveléstan atyja 's nestora eléggé ismeretes, és tiszteletes nevéből bizonyosan mindenki csak jelest vár. Háromkötetű neveléstanához már 1832-ben „az oskolák” című fontos irata által a' nevelési tanítások' összegének végét oda mellékelte; de csak hamar átlátá, hogy azon berekesztés még hiányzik, melly a' neveléstant egységében mutassa. A' pótló tudósítások és bővítések, miket „Darstellungen aus dem Gebiete der Paedagogik” cím alatt két kötetben 1833- és 1834-ben kiadott, illy berekesztés gyanánt nem szolgálhattak, 's a' neveléstant, mint valamely egészet nem képezhették. Az ember-, lélek-, és nevelésről iratok tanulmánya, és saját dolgozatai mélyebb egység' eszméjét erősítették meg, mellyben a' képző erő mindig többet akar munkálni, 's őt amaz eszme felől tökéletesen meggyőzték. Az erköcsi és keresztyéni életnek a' neveléssel, mint neveléstanának berekesztésével ezen egysége' feljegyzését ezen irattal a' közönség' elébe terjeszti, melly különös szerencséjének tart hatja, hogy szerző azokat még halála előtt kevéssel közrebo-csáthatá, minthogy a' bevezetés után kevés idő múlva, 3-dik aprilban jobb életre költözött által.

Ő az életet ily organismus gyanánt tekintette, mellyben az emberek nem csak térben, hanem időben is összeköttet-

vék egymással, 's a' szelleméletet az ember' erejében az egész földi lételen által égihez emelkedő képzcssé rendeltnek állítja. Minthogy a' növényben a' virág annak legfőbbje, úgy az emberben is azon műveltség az ő életvirága, melly maradandóságát magában hordozza, a' minnek évről évre tökéletesebben kell kifejlődni. Ebben áll ő szerinte az ember' rendeltetése; oda kell nevelésének munkálnia; minden, mellyben az ember' örök élete magát kinyilatkoztatja, virága annak, 's a' bölcsőtől a' sárig, 's még azontúl is kell személyiségének dicsőítenie. Az erkölcsiség-, keresztyénség-, 's ezen egységbeni nevelés' céljának alapján adá ő iratának a' fentebbi címet.

A' kedélyes, finom tapintattal 's gyakorlati melegséggel bíró szerző a' nevelési munkásságot, a' nevelés' és oktatás' szakában előforduló ellenkező nézeteket, 's a' többféle kísérleteket és rendszereket majd nem fél századon keresztül figyelmére méltatta, 's nevelési eszméje közben, leginkább pedig még a' legutóbbi időben, némi leveretésig kísértetett meg. „Hogyhogy, — így kérdezte magát több ízben — az emberiség tehát nemzedékről nemzedékre folytonos kifejlődésben volna? De hol van a' nevelés' haladása? Az észképződésben, a' kézi mesterségekben stb, az iskolaiügyben is, mint az összes nevelésbeni egyes valami, valóban nagyra látszik; hanem dicsekségekünk-e az egészszel? a' földologgal? A' növekedő elpuhulás, a' növekedő lelkismeretlenség, a' növekedő önzés, — 's mind az, mi felett az egész világ naponként hangosabban jajveszűkel, tanúsít-e olyas előhaladást?“

Ezen 's más egyéb panaszok és eredmények által, mik nem épen örvendetesek, szerző magát nézeteiben eltántorítani, 's nevelési dolgozatai iránti hevétől visszatartóztatni nem engedte: ama hit bátorítá őt, melly nélkül épen semmi nevelés, melly nélkül reánk nézve semmi valódi élet sem léteznék; az örökké munkás gondviselés' karja belé azon reményt öntötte, miszerint az emberi nemzet a' nevelés által megjobbulhat, hanem, hogy azon nevelésnek javításra legyen szüksége azért, hogy ez annak magasztos céljaihoz vezethessen. Már a' különbféle, sokszor egészen alapos panaszok bizonyítják, miszerint az eddigi nevelés nem volt helyes; ennek tulajdonképeni okát 's egyszersmind bizonyos újítás' szükségét a' jelen könyvben fejti ki. Ama sok fél munkák (Halbheiten), mik épen a' nevelésben gyakran gonoszabbak, mint a' teljes tehetlenség, 's mind annak hiánya miatt, mi azok' tökéletességére tartozik, majd többé, majd kevesbé sikerülhete az. „Hogy tehát fél 's eldarált ne legyen, az életégészt kell magába foglalnia, azaz: az ember' bensőjében mindent, a' külvilággal érintkezésében mindent; egy életszak sem szakaszkozhatik a' másiktól el. Rosz ifjúságból ép erő nem fejlődik ki, 's a' középkorban is roszul leélt arapokra a' léleknek csak komorsága 's szegénysége követke-

hetik az őszkorban. Ellenben a' gyermekkor' alkonyata vidám estvében tűnik fel ismét magasztosb reggel' hirdetőjeként. Ha a' nevelés ezen egészre nem figyelmeztet, úgy egyes pontjaiban hiányos is marad. és olly fogyatkozásai is lesznek, mik az általa czélba vett jót nem hagyják erőrekapni. E' hiányokat és fogyatkozásokat megismerni, abban áll jelenleg a' nevelés eszméjének kifejlése, 's azokat kimutatni leend e' könyvnek tiszte.

Méltányosan és velősen felel szerző azoknak, kik a' nevelésről előkelő vagy kedvetlen ábrázattal értekeznek, 's magasb és alsóbb körökben szerzett azon tapasztalását nyilvánítja, miszerint ama sok atyák, anyák és tanítók közt, kik mégis igényt tartanak műveltségre, csak kevesen vannak, kik nagy feladásaik' tanulására adnak magokat. Lelkismeret' ügye az, 's ez jelenleg az eddiginel jobban elismertetik, ez a' legelső, mi a' nevelés' javításához sürgetőleg megkívántatik. — A' korszellem természetesen nem figyelmez reá. Ez ellen vívott szerző minden iraitaiban. A' nélkül, hogy azon jót félre ismerné, mellyel mégis bir, azt mindenkor mint rosztat tekinté, a' mennyiben csak azzal bir, mi ma jó 's holnap távozik; mi most fénylik, 's egy óra mulva elhamvad; mi estve ékesít, 's a' hiúság' minden csillogásaival együtt eltűnik.

Ezen küzdeés a' mi korunkban annál fontosabb gyanánt tűnt fel neki az összes nevelésre nézve, mennél több folyóiratok állanak a' kor' ama' szellemének zsoldjában, 's mennél vakmerőbben ítélnek bizonyos politicai szín szerint azoknak írásaik felett, kik a' jót, melly korunkban mind inkább akar kifejlődni, a' dögletes lehetet ellen erejek szerint óltalmazni, ama jót mind inkább elmozdítani, 's a' felserdülő nemzedéket, melly a' szédelgés' martalékává lesz, sőt melly közel van ahhoz, hogy már az iskolás gyermekeket emancipálja, szerencsétlenség ellen védni iparkodnak. Ezekhez tartozott különösen szerző, ki a' keresztyénség' álláspontjából indulva ki, ezt nem holt tanítási rendszer, hanem eleven erő gyanánt tekintette, 's ezen eleterőből kívánta a' valódi nevelést megindítani. E' nézet felett itt ott történt ugyan vitatkozás; megjegyeztetett, hogy szerző mozdulatlan áll az ő pontján, hogy régi hitű stb; biriló mindazáltal illy fecsegőket csak kineveti, 's szédelgésök közben csak sajnálhatja őket, minthogy rövidlátásukat 's tudatlanságukat fitogtatják az által, és saját bensőjöknek, vallásos érzelmeiknek nem ritkán árulóivá lesznek. Helyesen mondja szerző, hogy most többet számítnak 's kevesebbet imádkoznak az emberek, miből hiráló a' mai nevelés' és tanítás' legtöbb rosz következesit származtatja.

Nevelést óhajtott szerző az emberiségnek, valamint összességének úgy egyedeinek művelődésére; a' keresztyénséget az emberiség' egyetlen gyógyszeréként tekinté; az isteni gondviselést az emberi nem nevelésekép szemlélé, 's fogalmát a' mi be-

lénk ható, képző munkásságra az életpálya' céljaig terjeszté ki, mellyből szerinte két — egymással szemközt álló, részint egymást teljes nevelési eszméhez kiegészítő elméletben 's gyakorlatban figyelembe veendő fogalom, t. i. az idegen és a' magán nevelés következett. Az elsőbbit csakugyan nem nevezhetni illőbben, 's az utóbbi szint olly régi, mint a' bölcseségtan felőli gondolat. A' legrégebb időktől a' mi korunkig tartó minden előadások, mindenek előtt pedig a' nevelési történetírásban a' szerző által bevégzett eszméje a' nevelésnek, mint az az ő egyénei által magából az ő isteni tulajdonságát, 's az isten' vezérlése által kifejtett emberiség önnevelést bizonyítanak. Szerző az egész életen által tartó nevelés' fogalmát szüntelen szemé előtt tartá, 's ezen fogalmat két francia munkában, — egyikben *Necker* asszony, mellyből bíráló' tudomása szerint még csak két kötet jelent meg, mik a' 14-dik életévig terjednek, tehát a' magánnevelést még nem érintik, — másokban a' *Degerando* általiban, melly csupán csak a' magánnevelésről értekezik, — igen szépen lelte figyelemre méltatva.

Mint hogy ő a' magánnevelést előbbi fő eszméjének csak kiegészítő része gyanánt tekintette, 's az életmesterség felett semmi magánálló tanítást adni nem akart, az utóbbi francia iratot tehát csak annyiban használandotta, a' mennyiben ő a' tárgy felett annak szerzőjét magát hagyta volna beszélni; de az csak munkája' bevégeztével jutott kezéhez, miért is sajnálja, hogy azt előbb nem olvasta. Ő a' tiszteletes francia tudóssal legtöbb pontokban megegyez, 's csak némely csekélyekben tér el tőle. Az előbeszédben iratából némely szép gondolatokat emel ki, mik annak elvére, a' jó iranti szeretetnek az önuralkodással egyesítésére, a' léleknek ebből fejlődő nagyságára 's tisztaságára, a' jellem' és benső béke' méltóságára, tehát a' minden erő' és jól rendezett benső élet' összhangzására, 's az embernek ezen tökéletesség utáni törekvésére, mire a' lelkesmeret nógat, — vonatkoznak. A' gondolatokat a' könyvben olvasni Schwarz' kedélyes jellemét ismerni szükséges, hogy azokat teljes fontosságukban megítélhessük.

A' tudós apát szerzőnek eszméjébe egészen bele ereszkedik; az egész életmódot ollyannak festi, melly egyszersmind önnevelés is; az egész munkát azon szép gondolat hatja által, miszerint a' vallás az emberiség' nagy nevelője, minthogy a' legbensőbb lélekerőkbe behat, ezeket táplálja, fejleszt, szabályozza és gyakorolja, 's e' szerint mind azokat együtt és összhangzólag műveli; ő az, melly ama két nagy erkölcsi erő't, a' jó iranti szeretetet, 's a' maga feletti uralkodást, valamint minden alárendelt eszközöket is hatalmasan támogat, melly valamint a' társaságot, úgy az egyént is neveli, melly nélkül az élet nem bírna czéllal, tehát nevelés sem volna. Miszerint továbbá korunk' feladása különösebben, az igaz vallásnak a' va-

lódi philosophiávali teljes összhangzását megvilágosítani. Ez és sok más gondolatok Schwarzéival egészen megegyeznek; azok hát az ő irásában is, csak hogy más szavakkal, feltaláltatnak. Ha ifjuság' gyengéd szeretetének érzete által származik az ő valódi művésze; másoknak a' mi életünk' hajnalárai befolyása által az egész jövődőségre hat, ha mi együtt hatni értünk, 's az öregkorban szerzett erények új ifjuság' magva; szerinte a' szívnek ifjusága van, melly a' sírig tart; az önzéssel tapasztaltatja, mikép az, mit gyűjtögetett, az évekkel elenyészik, 's mikép tűnik az el, mit reménylett és szem elé varázsolt, mikép a' jó iránti szeretet, az 'élet' ártatlansága és lélek' tisztasága által védve, az időkor jege alatt is felleli újra melegét, azon gazdagságot, mit nyert, mind végig ömledzetteti, 's e' szerint az ő új és dicső lépcsőjérei előkészületet, mint valamely diadalmi pompa által ünnepli.

Ezen iratban szerző majd nem egész benső életét, lélekyugalmát, kegyességét, egész nemes és magasztos jellemét nyilvánítja; belőle ismerhetni meg azt nála, hogy mindenki; még az utolsó életszakban, 's minden perczen is gazdagulhat 's javulhat; hogy a' nevelés mind addig tart, mig csak jövődője van az embernek; hogy neki a' tökéletesedés' pályáján mint vég gyanánt csak az idő, nem pedig a' cél van téve; hogy vannak emberek, kiknek éltök' utolsó napja lesz legszebb. Megmutatja, miképen az emberek minden életviszonyok közt olly keveset tudnak, mi nyugalomokra szolgál, miképen az életben majdnem mindig csak szomorító hangulatra akadunk, melly azután mindig keserűbbé tesz, miképen legtöbbször' élete kívülről nyomatik, és igen sokan magok keserítik azt meg; pedig ez nem történnék, ha a' nevelés keresztyén nevelés volna, mivel ez a' legmélyebb életerőt ébreszti fel: épen ezt kívánná ő minden szülőnek ép' olly melegen 's komolyan, mint lehető legmélyebben szívére kötni; mind azokat, kik keresik 's nem találják, a' helyes útra téríteni, 's őket az emberiség' bölcs nevelőjéhez, az istenhez vezérelni.

Bírálnak ezen érzéseket és gondolatokat előre kelle bocsátania, hogy az olvasót azon helyes álláspontra helyezze, honnét az irat' szellemét könnyebben ismeri meg, az eszméket, mik azt átlengik, fogja fel, 's azok' becsét pontosan és helyesen ítélje meg; hogy az életet nem mint elvontság és reflexio által kigondoltat, hanem valóságában úgy érte meg, mint neki a' nevelés előtt lennie kell, 's hogy az olvasó felfoghassa, a' magánnevelést, a' virágjábani életet minő különös eszmék és gondolatok közt állította elő a' szerző.

Kitetszik egyszersmind e' közlésekből, miszerint szerző rendszerességet nem érzelt, az egészt mégis olly eszme-folyamban adá az olvasó' lelke' elébe, hogy kevés munkájába kerül, az egyest, mi az élelből vétetett, egy egészebe, mellyben a' cél

világosan kitessek, czélszerűleg összeállítani. E' czélhoz, és e' terjedelmes tanításhoz juthatás végett négy szakaszt, és agg férfiak 's ifjak közti beszélgetés' formáját választotta, kik egymással az életről nézeteiket közlik, 's a' helyett a' jó öregektől minden oldalról tanításokat nyernek, mint ez az irat' végpontjából kitetszik, hol ez áll: „Itt (a' kedélyes gyermek' karácsonkori öröme' alkalmával) látjuk mi, barátim, a' legszebb életvirányt a' gyermekkorban; itt szól azután valami a' mi lelkünkben: legyetek hasonlóka' gyermekekhez! 's itt mi is boldogoknak érezzük magunkat, mert hiszen már mennyországban élünk, 's a' vágy magasb fényvilágba pillant fel. — Legyen hát nekünk fiataloknak szabad, — szóla közbe a' legfiatalabb — ama szót ismételni, mit egykor nagybátyánk intézett hozzánk, midőn bennünket azon véleményünkből vett ki, hogy bennünk ifjában az élet legteljesebb virágban van. Mi, tisztelt nagybátya, igenis meggondoltuk, 's most jobbat, valóban jobbat tanultunk, mert hiszen látjuk a' tiszteletre méltó öregekben, kik az öszkorhoz közelegnek, miszerint ők dicsőbb világban állanak előttünk. Igenis, mi magunkba kívánjuk azt zárni a' ti előképetek szerint.“ — „Rajta hát! — viszonzák az öregek; — 's mindannyian érezék, hogy az illy élet nem csupán a' földé!“

A' beszélgetésforma miatt nem annyira egyes, mint különösen fontos gondolatok emelhetendők ki; bíráló megkísérti hát, a' szerzőnek, legtöbbsnyire saját szavai szerint a' négy szakaszban emlegetett, és leginkább a' philosophiai és theologiai előadásokban közlött eszméit értelmezni, 's azokat az egészből kiemelni. Az első szakasz (3—114. lap.) általában az erkölcsi életet tárgyazza, 's három fő gondolatra oszlik; az elsőben (3—37-dik lapig) ifjúsági barátok beszélgetnek az életről az ő erkölcsi formájában, csak hogy az ifju 's egyébként egyoldalú nézetek szerint némely igenis nagy túlságokat érvényesítenek, kivált a' mi korunkból, 's az öregek által a' valódi elvre visszavezéreltetnek, midőn nekik némely elvek előmutattatnak, melyek' elébe adatnak, 's általok szemlélhetőkké tétetnek, melyekből a' többek közt láthatják, hogy p. o. a' rendszer' valódi fogalomrém, ha csak az erkölcsi életből nem indul ki; hogy ott bölcs nem segíthet, hol isten' szolgálja nem segített; hogy a' szent vallás maga is holt betű, ha belőle a' szellem hiányzik, melly az ember' szívét isten' imadására emelje fel, és a' kegyes mondatok nem egészítik ki azon szívet; hogy, ha az élet' ihletése, mellynek az egész benső embert át kell hatnia, felülről nem származik, 's felfelé nem száll, az áhítatosság is csak szünet, és hogy a' forma még soha sem képzett valódi hittanítványt.

„Akarjátok — mondatik a' 33-dik lapon — az embereket ismerni tanulni, tehát tanuljátok magatokat ismerni; nem mondom: előbb magatokat, mert az nem megy, minthogy a' né-

zés elsöben kívülré hat, mielőtt a' bensöbe térne, 's a' magunk' ismerete mások' ismeretével viszonos feltétben áll; 's mennél inkább tanuljátok magatokat ismerni, annál mélyebben láttok másokba. Ki magát nem ismeri, az felebarátját sem ismeri. A' kinek más nem tetszik, kérdezze meg előbb magát, vajjon magával meg van-e elégedve, 's úgy azután a' másbani helyes okot feltalálhatandja. Csak az önmegtagadás nyit utat az emberszeretésre. Minél nagyobb kincseket birtok magatokban, annál kevesbé irigykedtek azokból másokat is részeltetni, ha lelketek meg van tisztulva, akkor oly tükröt képez az, mellyben ti mind azok' lelkeinek jóságát megláthatjátok, kik szomszédságotokba esnek. Lássátok, kedves ifjak, szabályok ezek a' ti vándorkönyveitekbe, az emberi társaságba leendő beléptetekkorra. Majdnem kísértetbe jövék, számotokra még egy sereget beírni, de legyen ezúttal elég, mert a' fő ponttól eltérni nem akarunk. Különbféle nézeteitek az erkölcsösség és mégis a' benne foglalt közös felett vala tehát az, mi fölül nektek még véleményemet meg kelle mondanom. 'E' magyarázás mindegyik ifju' álláspontjára, 's ama legfőbb álláspontjai kimutatás által történt, melly nem az elvont fogalmakban, mint szabadság, megismerés és hit, hanem ezek' életpontjában, a' lélekismeretben adatik; mivel, ha nem így volna, valóságban schol sem lenne egyesülés; hanem ez bizonyosan van.

A' második szakaszban (44—72. l.) három régi jó ismerős találkozik össze, a' német nagybátya, egy francia apát, ki magát minden forrongásokon keresztül szabadságában fentartotta, hanem gyakran gyászba borult nemzete felett az indulatok' iszonyu kitörései és elhibázott irányok miatt, a' ki csendes esti magányban az ó' s újabb kor' classicali iratait olvasá; a' történet' évkönyveiben élt; mint jó birtokos férfi értelmesen volt jötevő; kegyességét *Fenelon'* szelleme által a' korszellem' minden kísértetei közt, 's bizodalmát az emberiség' javulása iránt állandón megtartotta, és a' szellemnélküli vakbuzgóságot szint-úgy gyűlölé, mint azon törekvéseket, mik a' jesuitismus és egyéb céltalan szabályok által az elenyészett vallást ismét előidézzék; a' harmadik egy angol, ki sok országot 's embert látott, magát emberbarátnak bebizonyította, Afrikát több részeiben meglátogatta, a' török tartományokat, Ázsia' felföldét, Persiát, Éjszak-'s Délamerikát beutazta, a' népek' erkölceit ismerni tanulta, 's az egyesült státusokból egyenest Némethonba ment, hol nemzetismereteinek kincseit jelenleg emberbarátokkal közleni, 's azokat gazdag szigetén üdvös tanácsokba kívánta átdolgozni. Az általa meglátogatott minden népek közt a' jellemzöt ügyes tapintattal tudta kikeresni, figyelmét leginkább a' vallás' és erkölcs' mélyebb alapjára irányozta, 's amaz elvet, miszerint magát azon lakosok' erkölceihez alkalmaztatá, kikhez utazott, értelmesen és jótakarólag követte.

Ezen férfiak által vizsgálattja most már szerző az erkölcsöt, politicát és vallást összekötve, 's jobb belátás végett több oldalról egyszersmind különbféle művelt nemzetekből némelly tanítók p. o. *Montesquieu*, *Ferguson* és egyebek által nézeteiket közölteti. Az apát átnézetben közli az erkölcsit, mellyel a' törvényhozásnak az ő feladatához képest kell birnia, az egészszeli összefonódásban; az angolnak *Ferguson*' erkölcs és politica stb elveit adja szájába szerző, 's a' nagybátya mint német által kimondatja a' tárgy iránti elveit, azaz: szerző szem elé adja az erkölcsi politica' és vallás' összeköttetését; a' három nemzetet, az öreg férfiak által képviselve, abban egyezteteti meg, hogy mindegyik nemzet' üdve az erkölcsi életben áll, hogy mindegyik, ezen üdvöt népének sajátja szerint a' leghelyetben elérni törekszik, hogy különbféleségek igenis jönek elő, hogy Franciaország a' házas és szülői viszonyt nem tartja eléggé szentnek; hogy Anglia az ifjúság' képzésére igen keveset tesz, de hogy mind a' két felvilágosodott nemzet törvényhozói által épen az iránt történik, 's folyvást történendik intézkedés, mit a' kor, 's mit ezen korkifejlésben a' nép' nemtője az erkölcsösödés' előmozdítására megkíván; hogy a' nemzetek, inkább elvont gondolkozáshoz szokva, ítéleteiket örömet közönséges formákhoz, mint az erkölcsös irányához kötik, 's ezen csendes gondolatuton az eszmetantól az életbölcsésébe általvezető hid' hiányát megismerik; hogy a' britt szilárd természete a' fenállóhoz is ragaszkodik, 's azért híve a' conservatismusnak; hogy a' francia' eleven természete változást is kedvel az életingerekben, 's a' mozgásban keres üdvet, a' német' csendes természete pedig élettéljes fogékonyságot mély komolysággal egyesít, könnyen felingerelve ugyan, de buzgalma csak meggondolás által megy által cselekvésbe, és sikere kedélyes élet: hogy végre mindegyiknek, szent akaratból származó benső hang által felhivatva, az erkölcsi rügóban egyesülniek kellene. Az előadások ismételve olvasandók, hogy azok lényegébe mélyen behathassunk, 's azon gondolatokban érezhessünk.

A' harmadik szakaszban (74—109. l.) szerző az erkölcsöség' fogalmát az egyednek a' közönségbeni életeért határozza meg. Mint nagybátya itt is uralkodik az előadásokban, midőn azt állítja, mi eddig beszélgetés' tárgya volt, 's az erkölcsi élet felőli eszméit adja elő az ifjakkak. Minthogy minden theologiai és nevelési tanulmányoknak alapjául Krisztus' positiv vallását tette, tehát az erkölcsstanba beható szép gondolatokat fejt ki.

Bíraló csak azon elveket emeli ki, mellyekre az ő nézete szerint ama vizsgálatok visszavezérelhetők, 's megjegyzi, hogy szerző a' törvényhozóban és népnevelőben az erkölcsi élet' mély ismeretét kívánja meg; hogy a' szellempálya nem vasut, 's a' szellemélet nem hajtathatik gőz által; hogy neki az összesélet az erkölcs- és közlélekbeni (*Gemeinsinn*) élet, 's az egyes em-

ber' erkölcsösségét tekintve kötelessége nagyobb, mintsem az erkölcsitanítók gondolni látszanak.

Az ifju theologust, philosophust és politicust, kiknek nézeteikben ő a' különbözőféle irányokat kimondatta, miket ő itt egybe von össze, 's illelhetlen elvekre vezet vissza, mint világtapasztalásu férfi tanítja: mert a' philosophus által azt kérdezteti: miképen fogható meg az első alap, melyből gondolkodó tehetség az izlés' tisztítására, a' kedély' felemelkedésére, a' szellem' megdicsőítésére, 's az egész benső ember' erkölcsösödésére megérthető, melyből a' szellem erre magát ösztönöztetve érzi; a' theologus által ezt, azaz a' valódi erkölcsösség' alapját az isten' igéjében, mely elsőben a' lélekismeretben szól, de a' minden valónak és jónak ama tisztább forrásához unszol, továbbá a' világosságéhoz szeretetben, mely aztán a' világosságot felülről nyeri, 's a' szent léleknek hatásában, azután az ember' egész benső életében, tehát a' ő gondolkodó munkásságában is engedi feltalálni, és a' politicusnak, ki azon eszmefolyamban legkevesbé igazodhatott el, 's hirtelenkedve azt hitte, hogy az mind magától jő, ha csak az ember szabadságába helyhezttetik, e' szabadság felől jobb fogalmat nyújt, őt a' külső szabadságtól a' bensőbe vezet vissza, 's a' demagog cselekedetben az erkölcséletet és oktalant vele általlátatja. Aze idealizál^t és valóságos embervilág közti különbséget intőleg adja elébe, az ideálok' helyes haszna felől tanítja őt, és sokkal mélyebben, mint az előtt, érteti meg vele, miképen egyesül a' valódi elmélet a' gyakorlattal, tehát mélyebben engedi őt a' polgári élet felett gondolkozni, mintsem hogy előbbi szédelgős szellemének hódolhatott.

Szerző az előadás módja által egyszersmind azt is czélul tűzé ki, mikép kelljen az ifjút vezetni; hol kell a' barátságának leginkább hatnia; miképen térítetik példák által jobb gondolatokra és nézetekre, tehát tévedéséből hogy térhet vissza, ha őt a' gondos barát' ügyes keze vezérli, a' nélkül, hogy a' saját-ságot elveszítné. Azon titkos kedvetlenség által, mellyel az ifju barátok mindegyike véleményében megingattatott, 's tán ellent is állandott, ha a' jellemek' szilárdsága valami jobb által, mint az önzés, nem vezéreltetendett, ha elméjüket inkább a' jóért 's valódiért meg nem erősítették volna, 's ezen belátás által mindent az önképzésbe enged általmenni, 's azt megismerni, miképen mindenki' életfeladatának kell lennie annak, hogy különös rendeltetését, mellyet neki isten egyszersmind az összes-életben 's személyességében kimutatott, betöltse, 's abban élet-pályáján tovább haladjon, mellyből világos és terjedelmes fogalom származik az erkölcsi élet, min: az ifjúra nézve legszebb nyeresemény felől. Ezen vezetés által az ifjakat felvilágosítja, mit hordoztak légyen gyermekeségtől óta szívökben; az iránt tisztábban győzi meg őket, mit nekik az isteni szózat lelkiismeret-

tőkben moudott, 's a' mi igenis eddig önző véleményeik által részint meghomályosítva, részint eltántorítva volt. Az ifjakkak e' belátásában helyhezi ő bimbóit azon magasztosb életvirány-
nak, mellynek szellemében magokat kifejtendik, 's magok is a' keresztyén' ismeretbe mélyebben beavattatnak. Miután ifjait a' búcsúzás' napján egy dombra kísérte, hol a' táj a' nap' első su-
garaiiban előttök nyitva állott, őket e' szavakkal ereszi el ma-
gától:

„Itt elválunk, de nem örökre. Szép tavaszi napok voltak, mikben isten bennünket részesített. Nézzétek, mikép környez még bennünket a' természet az ő teljes ifjúságában; — midőn ismét jövendetek, akkor már a' szántóföldek' természeti learat-
vák, 's akkor még a' fa és szőlőtöke kínálkozik legkedvesb ál-
dásival; de az élet télen által is új tavaszba megy által: isten veletek, fiaim!“

A' második szakaszban az erkölcsi élet a' keresztyénibe vonatik fel, 's ezen eszme őt fő gondolatokban tárgyaltatik. Szerző isteni végzésnél fogva a' három öreg 's három ifjú ismerőt ismét összehozza, a' philosophusba örömet önt ezen élet-
szó által „igazság a' szeretetben;“ a' politicus által azon óhaját nyilatkoztatja, hogy az előbb kifejtett ethikai elveknek a' társas viszonyokrai alkalmazását még tovább is hallhassa; 's a' theologussal azon kérést nyilvánítja, hogy az elmelkedések ez uttal ott folytattassanak, a' hova vezetnek, az emberiség' legszen-
tebbje, az életnek a' keresztyénségbeni virága felett. Maga a' nagybátya által a' régi barátokat kertjéböli hivesítő táplálékokkal fogadtatja, az apátot jó kedvvel a' Franciaországban csak mostanában felébredt kegyes szellem felett, az angolt örvende-
tes reménnyel engedi azon mulatságba jőni, mellyben sem toryk sem whigek nem voltak, sem hiúságszülte beszédek nem hallattak, sem makacsul nem vitatkoztak, hanem egyik a' másik ismeretét elfogadta, 's mindegyik keresztyén volt.

Az első mellékeszme (115—132. l.) természetesen az egyházat, mint isteni intézetet, és annak az emberi történetbeni valósítását, következőleg az abbani reformokat és szakadásokat is illeti. A' feladást, melly ezen magyarázatnak alapjául szolgál, az apát által oldatja meg, a' ki előadását azon kéréssel kezdé meg, hogy beszédét ott azonnal szakassák félbe, hol benne közvetlenül valami igazítandó lenne, mint hogy szíve teli van, 's tán hosszadalmasan is beszélne honáról. Ó a' történet-
írat szerint fog a' munkához, megmutatja, hogy *Voltaire* nem volt képes a' hit' erejét végképen elnyomni; hogy azt *Fenelon* és *Pascal* még mindegyre erősítik; hogy ott, hol a' hitdüh kitör, mégis mélyebb alapnak kell lenni; hogy vallásos értelem az élénk francia nemzetben mindig meleg mozgásban volt, mit a' középkor az ő lovagkorával, a' benedictinusok' elterjedése, a' theologiai tanulmányoknak a' párisi egyetemben, miut a' né-

met egyetemek' anyjábani fenségpontja bizonyítják, 's hogy benne a' keresztyénség szent tőkéje létez. Szerző a' bajnak, mint ezen szent jó fogytának és meghamisításának okát az ifju theologus által találtatja, mivelhogy Franciaország a' reformatiót nem fogadta el, 's általa az apátot itt félbenszakasztja, a' ki azzal részint egyetért, 's névszerint a' szenteskedésben, a' sz. simonismusban, és az eszement vágnak egyéb szomorú torzképében talál némellyet, mi gáncsolást érdemel, 's minék az evangelicus keresztyénséghez irányra leende szüksége, minék a' catholicus egyházban is kellene élnie; de nem hagyja azt egészen helyben, 's tudósításában tovább megy, míg őt az ifju philosophus és politicus félbenszakasztják. Az ellenvetésekre megfelel, 's megjegyzi, hogy minden emberen kell segíteni, az igazság' megismerése mindenki előtt nyitva álljon, hogy az egyház az istentől a' föld' minden népének szabad temploma, megváltozja, 's a' világ' bűneiért áldozata lett.

Nyiltan 's kegyesen vallatja meg vele szerző, hogy a' megszentelésnek bizonyos lelke, melly az ő egyházában folytonosan hasson, hogy az embereket a' mi mennyei atyánk' gyermekeivé alakítsa, 's hogy ezen hitforma legyen az, mellyben mindazok egyesülnek, kik magokat keresztyéneknek nevezik, 's valódi vallással az egyházhoz tartoznak, 's hogy Jézus Krisztus, tegnap is, ma is, 's mindörökké ugyanaz — épen azon vallás az röviden, a. ellyben mind azok egyesülnek, kiket Krisztus egyházának a' magái gyanánt el kell ismernie; hogy ezen hit adja meg az egyháznak azon alakját, melly által minden más vallástársulatoktól magát megkülönbözteti, 's valamint az észlény (Vernunftwesen) a' földön csak emberi alakban jelenhetett meg, úgy az egyháznak azon alaplénye is adja neki a' maradandó alapformát; csak hogy az egyház mint szellemélet most van növekedésében; hogy mindkét egyházban vannak még némelly kijavítandó hiányok, talán itt ott valamelly alaphiba irtandó ki, 's némelly akadék az útból eltávolítandó. Hogy a' szellem az egyháznak minden változásai közt maradandó; hogy ezen szellem annak különféle formáin keresztül világít, miért is minden nyelveknek folyvást meg kell vallaniok, hogy Jézus Krisztus legyen az ur, 's hogy e' hit, a' Krisztusban az egyháztörténet' szemléltetésében naponként szilárdabbul. E' szeriőt kell a' keresztyénség szellemének magát az egyházban nyilvánítnia.

Egy szigorú catholicusnak ezen megvallásában természetesen némellyek meg fognak botránkozni, 's szerző még az ifju barátok' egyikét inti is, hogy az apát' catholicismusának, ne igen higgyen, a' másik által pedig a' catholicus egyházhoz elrejtett rábeszélést fedeztet fel benne; de az ősz tisztán megőrzött jelleme által minden gyanakodást elfojt. Az apát és ifju evangelicus theologus keresztyén barátságos és nyílt beszédeiből, hol a' történeti momentek amaz ugyanazonság világosabb

megismerésére szolgál, az önnevelésre nézve új zsinórmérték és új adat gyanánt jó elő, a barátságos vezérést tekintve, annak ideje alatt. Habár az előadásoknak szorgalmas és megérőltetett tanulmánya, s az egyháztörténetnek pontos ismerete kívánatik is meg, az olvasó az egésznek jellemébe mégis nem sokára behatand, 's csak mint szigorú catholicus, vagy mint megvető protestáns teend a nézetek ellen sok kifogásokat, 's bonyolítja azokat philosophicus speculatiókba; de csendes megfontolással a szeretetbeni valóság marad örökké az előadások' szép eszméje.

A' második szakaszban (133—154. l.) szerző a' britt barát által a' statust egymáshoz viszonyában, mint keresztyén statust állítatja elő, 's megmutattatja, mennyire legyenek Brittországhan a' papság és a' világiak egymástól elkülönözve, a' népoktatás elhanyagolva, a' legtöbb egyházjvak a' papságnak olly formán általadva, hogy csak ő rendelkezhetik iránta, mi által minden változtatás annál inkább megnehezítetik, minthogy a' britt igenis szilárdul áll meg a' törvény mellett, 's a' radicalismus ellen a' conservatismus nagyon is természetében fekszik, 's miképen bizonyosan a' papság későbbben némelly jogokat odaengedend, némelly javításokat az egyházban, a' népiskolákban stb előidézendő. Tárgyaltatja általa, mi nehezére essék a' kormánynak, népiskolákat állítania, mivel, ha a' vallásból valami bele foly, az egyházit sem lehet tőle egészen elválasztani, 's azután a' különféle vallásfelekezeteknél vitatkozások támadnának, miért is a' közönséges erkölcstanításban stb valamelly oktatást igen nehéz elrendezni. De vallás nélkül ifjuság- és népképzés nem is sikerülhet, így hát az angol állománynak nehéz feladat jutott. Egy állomány sem állhat fenn sokáig, ha csak a' nép' vallására nem számol, ugyanazért Anglia' alkotmánya annál nagyobb dicséretet érdemel, mennél szorosabban szövetkezett az állodalom az egyházzal, az éjszakamerikai szabad státusok' ellenében, hol státusnak 's egyháznak egymásra semmi egyéb gondja annál, hogy az egyházegyesületek, mint minden szabad társaság az ő oltalma alatt állanak, stb.

Ezen elvek: az állomány vallás nélkül szemfényvesztés; isteni félelem, törvényesség, jó erkölcs és erkölcsösség az állodalom' alapja; lélekismeret nélkül az ember a' társaságban csak ártalmas; a' népfensőség valóság nélküli eszme; a' törvények' kezessége, melly a' lélekismeretességen, azaz: a' vallásosságon kívül kerestetik, a' népek fellengős képekben költeményezett hatalma, 's más phifanthropi nézetek csak veszedelmes elvakítások; a' zsidók' felszabadítása az állományt azon lehetségtől távoztatja el, hogy keresztyén legyen; valamely állománynak tartós fenállása, mellynek mint ilyennek vallása nincs, képtelenség; a' jognak a' társaságban fenállásához benső hatalomra van szüksége, melly feljebb álljon, mint minden énség, t. i.

a' lélekismeret' hatalmára, melyben az ember a' láthatlan törvényhozó' és bíró' szavát hallja; hanem ez csak arra nézve lesz szent hatalom, ki abban fensőbb valóságot sejdít, mely az ő istene; etnico-politici értelemben a' vallások közt nagy különbség van; a' keresztyén vallás az igazság' és szeretet' vallása, az isten' lélekben és igazságbani imadásának templomát a' föld' minden népeinek, 's a' szíveket a' viszonyos testvéri szeretetre minden emberek közt megnyitja; a' felsőségi rendet mint istentiszteletét megszenteli; keresztyén népektől vette felvilágosodás, művelődés, erkölcsösödés és jólét azon népekre is kifolyását, kik csak legkisebb érintkezésben álltak is velek; ezen napvilág' szent hatalma olly nagy, hogy az már a' szürkületen által is élethez idéz; ezen ő hatalma a' szívekben minden keresztyén státusban abból is kitünik, hogy benne a' törvények a' fensőbbbségi rend által 's a' helyes polgárerények valódiilag élnek és hatnak, a' keresztyén státus csendes, békeszerető, 's jólétü, az égnek képmása, legyőzhetlen hátorságosítás a' csendzavarók ellen stb efféle — ama törvények az ifjak' javítását, nézeteik' megtisztítását, az erkölcsi jellem' szilárdítását, 's az önképzés' biztos alapját czélozzák, mik a' lehető legnagyobb figyelemmel olvasandók.

Ha szerző fiatalok által, kik az élethez betekinteni csak most kezdenek, előbb más ítéletet hozat, mint a' vénebb férfiak által, kik ellenökben az iránt nyilatkoznak, az által csak az olvasó' figyelmét vezérli néha az emberi cselekedetekre, hogy ezekből magok kivehessék, mi következései lettek a' vallástól idegenkedésnek, 's ellenben a' keresztyén vallásnak fogamatossága a' mi országainkban minő következésekkel birt, 's emberi ítéletnél fogva minővel birand jövőjében; 's különösen azon belátásra, miszerint az ifju' természetével nem ellenkezik, ha ő az ő korában a' szabadságszédelgéstől elkapatva, a' jobbat érteni és ismerni tanulja.

A' tanítás' ereje feletti egy szép helyet nem hagyhat bíráló érintetlenül; miután szerző a' britt által a' keresztyén állodalom' elsőségeit észrevette, így folytatattja általa: „Ha most a' fiatalság' lármáját halljuk, mely közé magoknak némelly öregeknek is vegyülnek rekedt hangjaik: „a' keresztyén vallásnak vége, ideje már lejárt, az csak a' haladás' szabadságát gátolja, — félre vele“ — akkor a' megváltóval így imádkozhatnánk: „Atyám bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek;“ ámbár azok igenis tudják, mit akarnak, kik egyetemes felforgatás' tervét forralják. Mert egészen következetes az ifju' Europa' tervében, mely összeesküvéshez fájdalom az ifju' Németország is csatlakozott, a' statusboldogság' alapkövét, a' keresztyén vallást aláásni, hogy tönkre jusson, mikép a' hitetlenek hibásan vélekednek! Vele az egész múltat mélységbe akarják taszítani, hogy új életműves korszak kezdődjék, és — hol

szervő az ifjak' egyikét égő ábrázattal az öreg férfiak' elébe állítja, 's az előadás által mélyen meghatva, 's megismerésre juttatva, vele ezt mondatja: „Én már nem vagyok republicanus! Szememről valami hályogforma esett le. Mi a' múlt tavasz óta bennem mozgott, mit már előbb a' politicai clubbokban sejtítettem, az most világosan fekszik előttem. Most értem, hová célzának bizonyos embereknek nyilatkozatai, midőn távolról formán giovine Itália felől beszélgettek, — 's már majd félig valék demagogi kötelékeik közt — atyák, testvérek, bocsássatok meg az eltévedt ifjunak! — Itt ünnepélyesen fogadom nektek, hogy ezen kezdetről lemondok, sőt ezt még akkor is hangosan tenném, ha ama megfenyített Lessing' sorsától kellene tartanom, mert az isten megőrzött, hogy nem léptem azon egyesületbe. De fogadom nektek 's magamnak, hogy a' jogot 's igazságot szeretni fogom, a' felsőbbbségi rendeletnek híve maradok, szent hatalmát tiszteletben tartandó, hogy isten előtt, keresztyénhez illőleg élek, 's atyáimra méltó leendek, 's hol tehetem, az eltévedt ifjakat is intem; — bizonyára így fogok cselekedni!“

A' nagybátya imigy szól: „derék ifju, te úgy szóltál, mint a' vitéz lovagisághoz illik, mi neked szerencsét kívánunk. Így lép, kedves ifjuság, nálad az élet' virányába. Ezután a' britt által a' keresztyénségnek a' státus' fenállásához szükségességét tárgyalatja, a' státust mint a' gyanánt állítatja elő, melly a' nem keresztyénieket is mind magához vonja, mint az már a' muhamedánusoknál észrevehető lett, 's reájok nézve az a' bekének és jólétnek áldása is, mit hálásan ismernek el, 's őt azon hibás véleményéből veszik ki, mintha valamely egyházi szövetkezéshez egytetemes vallás képes lenne; de egyszersmind azt is megalapítják, melly szerint valamely egyházi egyesületnek csak történettanilag alapított, 's meghatározott vallásban van állandósága és élete, 's minden ki közt erre a' keresztyén egyesületnek azon nem csupa relativ elsősége van, ez a' lényeges vallás, az emberi rendeltetésnek minden részben megfelel, 's egyedül ő az, melly a' lélekismeret- és vallásszabadságot mindenkinek megadja, 's egyedül maga a' tökéletes emberszeretnek vallása. Megmutattatja általa továbbá, hogy azok, kik a' zsidó k' felszabadítását kívánták, azon eszméből indultak ki, mintha az álmány vallás nélkül is fenállhatna; hogy azok lelkebe a' keresztyén állomány' eszméje legkevesbé sem jött, noha benne az emberiség' magas célja, a' keresztyén vallás' szent feladata, a' valósítás' lehetősége fekszik; hogy a' zsidók erre még nincsenek megérve; hogy nekik, röviden mondva, a' keresztyén vallás' valamelyikét el kell fogadniok. Ő az ifju barátokkal e' tárgy feletti nézeteiket nyilvánítatja, 's védelmezeti, 's őket ellene nyilatkoztatja, és egyiknek a' heves vitába merült két ifju közt kérlelő szökat ad szájába, mik így végződnek: „Mutassuk meg

nekik (a' zsidóknak) a' jó cselekedeteket, az isteni életet, mire mi keresztyének hivatva vagyunk, ez a' legjobb út őket is azon helyes ismeretre birni, mellyben az élet' urát magasztalandják.“

Magokat az előadásokat a' titkostonácsosnak amaz engesztelő emlékeztetését dicsérőleg imigy végzi: a' tapasztalás már régen bebizonyította, hogy az emberiség' haladása e' nevezetes népből csupán azon szeretettől függ, mellyel a' keresztyének ezen hontársaikhoz joggal viseltettek, csakhogy a' zsidók' teljes felszabadítása a' keresztyén állomány' eszméjével ellenkezik. Hasonló okoknál fogva állodalmaink azután muhamedanusokat, a' bráma' követőit, 's egyebeket is vehetnének fel törvényhozó 's országló polgáiraik közé, 's mit volna ez maga után, nincs magyarázatra szükség. Gondoljunk csak a' polgári életbeni zavarra; ha így p.o. még a' péntek és szombat, mint ünnepek jönének a' vasárnaphoz, ha ekkor a' soknejűség is mi házasságaink mellett érvényes lenne! Hiszen mi a' keresztyénséget minden nemzetek' egyedüli üdvének ismerjük el, 's azon örvendétes reményben élünk, hogy idő' multával a' föld' minden népei e' világosságban lelendik üdvösségöket. A' keresztyén egyház terjeszti e' világosságot, 's befolyása képezi az állodalmakat tökéletesekké.

A' harmadik szakaszban (155—169) szerző a' nagybátya mint elnök által mind azt, miről addig egyházat és alkotmányt illetőleg értekezés történt, egyesíteti, tehát az egyházi, polgári és erkölcsi élet' egységének eszméjét keresztyén összességében általíttatja. Mind ez rövid és velős előadásban történik, hol egyszersmind mindent tárgyal, mi azon összecsélethez ellene munkálódik, p. o. némely társulatok, mint mellyeket a' keresztyén elem feltételez, 's a' mellett egy pillanatot is juttat Ábrahámnak, mint reménylett ez hitteljesen, azután pedig az evangéliumnak, mint terjedett el, 's a' keresztyén gyülekezeteknek, és vallásos gyűléseik' mi időnkbeli becsének. A' tárgyalás végén azon fő gondolat fordul elő, hogy az erkölcs' és törvény' egyesítése, melly a' keresztyénségből ered, 's csak egyedül ez az, mellyben a' kívánt összes élet az egyesért szintűgy, mint a' népegésért áll fen; mert a' keresztyénség, 's csak egyedül ez fűzi össze az embereket az ő mélységében és szentségében; haladó képződésökért kezeskedik, 's azokat egy a' láthatón túl terjedő társaság' érzetével lelkesíti.“ Biráló az egyházakon 's néperkölcson belőli javítások feletti különös helyeket elhallgatván, csupán azt jegyzi meg, hogy az előadások' fő gondolatai, mint a' német hűség, 's egyház- és valláshozói ragaszkodás szilárdul állanak, 's a' mellékgondolatokban, p. o. a' lélekismeret és vallásgyakorlás' szabadsága, valamelly külső társaságnak, külső egyháznak 'stb efféle szükségessége felett még némelylek' tárgyalása fenmarad, mi részenként a' későbbi előadásokban még közelebbről terjesztetik szem elébe.

A' negyedik szakasznak (169—184. l.) azon eszme' létesítése szolgál különösb tárgyául: miképen lehessen a' megszentelt életnek a' keresztyén életben helye? Szerző a' nagybátyát, mint az ország által kiküldött biztost a' környékbeli némelly egyházi zsinatokhoz utaztatja, itt igen különböző, gyakran egymásnak ellentmondó nézeteket, de egyszersmind tartalomdús és valódi alapu véleményeket ismertet meg vele, 's belőlök a' magánképzés további előadásaira nézve, leginkább pedig feladata' megfejtésére igen czélszerű tapasztalásokat tétet. Egyik zsinatban az egyházi élet' hanyatlásáról hallatszik panasz, mivel a' plebániahivattal a' státus kevéssé segíti, 's tekintetét inkább minden alkalomnál lealacsonyítja, jövedelmei nem elegendők, sőt még más munkákkal is túlterhelhetik, az oskolatanító papja felé akar emelkedni, kire még az iskolában vallásoltatást is róni akarják stb; de alapos sérelmeket is soroltat elő, hogy a' lelki hivatal inkább világi férfivá, mint lelkiatyává formál; hogy ezen hivatal keveset gondol a' községgel; hogy a' község keveset nyer a' keresztyénségben; hogy az isten' kertjében keveset plántál, 's felülől kér áldást; hogy az iskolának az egyháztól mind inkább eltávolítására indul a' törekvés; tehát a' keresztyénség bejárásának az út nehezítetik stb efléle. A' másik zsinatot méltólag szívhez ható imádsággal látja megkezdetni; hall a' papságról és pápaságról beszélni, az anyaszeretet és a' lelki hivatalt azon két elem gyanánt előadni, miknek közremunkálása által az egyház' élete erősödik; a' látnokságot az egyház' tanítóhivatala gyanánt hallja magyaráztatni, mivel rendeltetése, az egyházi közlényt (Gemeinwesen) az isten' igéje által a' lélek' közösségében megtartani. A' harmadikban szerző a' papnak azon veszélyeknél okos magatartása felőli nézetét adja, mellyek az egyházat elkülönözt mozgások által stb fenyegeti. Elkülönözt gyülekezetet is látogat meg általa, 's ott keresztyén elvekre, rendszeretetre, jó erkölcsökre és munkásságra akad.

Az állodalomnak az egyházzal egyesült munkálása, mint a' nép' jobbulása felőli eszmének egész előadása, az állomány egyház iránti jogainak és kötelességeinek, és a' keresztyénség népeletérti kívánatának, 's így egyszersmind a' lelkész valódi állásának, 's benső és külső hathatóságának pontosabb megfontolására és megértésére, 's különösen azon eszme' szem elé terjesztésére szolgál, hogy épen úgy, mint az anyák' kegyességénél, melly olly formán hat a' népre, mint a' papság' valamely neme. a' keresztyén életnek is már a' gyermekekben kellene kezdődni, annak az egyház' tanítói által, ha ezek a' keresztyénség' szellemétől áthatvák, köz felvirágzásra kell előmozdítaniok. A' munkásság' azon méltánylásából, melly az egyházi hivatalt illeti, következik azon út és mód, mikép erkölcsö-

sődik és képződik folytonosan a' nyilvános és házi élet a' népben, az egyházi által, mikép legyen ez képes a' gyermekeket a' keresztyén életbe beavatni, a' családokat abban előmozdítani, 's így egész gyülekezeteket kegyes erkölcsösödés által holdog állapotba helyeztetni.

Az ötödik szakaszban (185—210. l.) a' keresztyénségbeni szellemkifejlés' eszméje uralkodik; azon legújabb német, angol és francz irodalomnak rövid átnézete segedelmével, melly a' kor' szellemét és a' javításrai törekvést adta elő, bebizonyodik, mikép fejledezett az emberi szellem a' keresztyénségben, 's mennyiben lehet egyedül csak ezen legfőbb befolyástól az embervilág' öszhangzó tökéletességét várni. Itt igen világos lesz, mikép a' hit élet, még pedig a' lelegevenebb élet, szüntelen tetel, benső 's külsővel foglalkozik; a' vallás legbensőkép meghatározott életmód, és a' keresztyén vallás épen az, mellynek közönségessége az egyediségek minden határozottságát azonképen foglalja magában, mint a' teremtő eszmék a' módokban és egyes lényekben valóságosúlnak. Épen ez e' vallás' sajátága és istenisége, hogy benne az emberi tökély' ideálja úgy áll ott, a' mint az minden emberben formálódhatik, 's hogy az mindenkint olyanná tesz, mint az az ő természetében az isteni képmást előmutatja.

A' következő közlésekben bíráló felette rövid, azon megjegyzéssel, hogy a' harmadik osztályban minden eddig előadott a' nevelésre alkalmaztatik. Az ehhez bevezetést szerző egy jószágbirtokostól kölcsönzi, a' ki jószágot rosz állapotban vett által, 's minden gondot és erőködést fordított javítására, de minden egyes változtatásai és javításai mellett bizonyos évek mulva magát kenyér 's fa nélkül, és szép birtokát pusztává válni látta. Egyik régi jó barátja őt tanácssal 's pénzzel segítvén, neki azt javasolta, miszerint ne majd itt, majd amott javítson csak valamit, míg másfelé elhanyagol, hanem minden nuunkát egyenként méltasson figyelemre, 's mindent illő rendben és öszhangzásban vigyen: erdő 's mező, biztosítás és bánásmód, munka és jutalom, föld és termék, minden egymásért, 's egymás' segedelmével nyujtanak nyereséget. E' tanácsot követvén a' birtokos, bölcs barátjának nem sokára a' kamatot 's magát a' tőkét is visszafizetheté.

A' neveléssel sincs máskép a' dolog; mindenütt panasz és csekély siker; az egésznek öszhangzása hiányzik benne, melly által sikerülése feltételeztetik; ezen öszhangzás a' birtok 's szerző a' tanácsló barát a' birtokosra nézve. Keresztülható reformot lát ő a' nevelésügyben szükségesnek, mellynek ép azért, hogy keresztülható legyen, nem egyoldalú szabadon hagyott kifejlésben állania, hanem a' törvények, erkölcs és a' vallás által kell feltételeztetnie. E' gondolat teszi a' kezdetet a' nevelésügybeni

reformban, 's vigyázva és értelmesen tárgyalatik, miből kitetszik, hogy e' szavak: „az erők' és hajlamok' szabad kifejlése az emberiség' célja- 's útjairai bebocsátkozás nélkül“ mit sem mondanak, e' nélkül pusztá hangok, mik a' levegőbe mondatva, a' nagy tömeg' füleire varázsszavakként hatnak, tehát, hogy a' kifejlés' feltétlen szabadsága az emberiséggel ellenmondásban áll (211—223 l.)

Ama reform' második gondolata e' kérdésben áll: A' reformnak mik legközelebbi feltételei? Annak megfejtésére (223—229. l.) szerző a' polgári törvényeket, az erkölcsöt, a' vallást, az ifjuságképzést, oly viszonyok gyanánt tekinti, mellyek szerint bizonyos megszorításoknak kellene történni, hogy reform következék; a' mindannyiszori benső ellenmondásokat 's titkos tartalékokat (Vorbehalt) kiemeli, és a' kifejlődés' legközelebbi feltételeit abban találja, miszerint a' törvényeknek itt igenis foganatba kell lépniük, miszerint kifejlődés megszorítás nélkül lehetlen, tehát célzott vezetés az egészben, azaz: népnevelés szükséges, 's hogy e' szerint a' reformnak az egyed' nevelését a' népneveléssel össze kell kötnie.

A' harmadik gondolat (229—247. l.) e' kérdés körül fogrog, mint feltételeztessék egyik a' másik által, 's elsőben e' négy pontot érinti: az egésznek és egyesnek kölcsönös befolyása; az ellenhatás; a' kormányzás és ennek elve. A' kölcsönös hatás a' népnevelésben ama felsőbb művezet, mellyből az életvirág nő. Szerző' tárgyalása szerint, a' gyermeknek és az egész népnek vezetése akkor böles, ha ez, célja' elérése végett hatás- 's ellenhatásra számol, 's a' nevelés' eddig érzett hiányainak fő okai abban léteznek, hogy az egyes jó, mi benne történt az egésztől még mindig elszakasztatott; hogy egyesben sok történt ugyan, némelly majd nem a' tökélyig ki van művelve, de még a' művezeti összefüggésben van a' hiány, melly nélkül az egyes is tökéletlen marad. Ezen javítás' alapvonásai (247—257. l.) képezik a' reform' negyedik gondolatát; szerző azokat a' nevelés' azon álláspontjából származtatja le, a' mellyre eszméjek fejlődött; kijeleli a' methodicusoknak törekvéseit és tévedt nézeteiket egész *Pestalozzig*, 's két utat állít fel; — vagy folytatandó az'eddig munkálódás, az emberképzés' magas tervének imitt amott történő javítása nélkül vagy elfogadandó ezen terv, 's az ifjuság szerinte képezendő; midőn az egyes ágban az egész művezetre akarunk hatni, mint a' gondviselés által arra hivatott művezeti tagra.

Ezen munkásságra nézve az alapvonásokat az egyesnek az egészzei művezeti összeköttetésében találja, mellyből a' képződés egy mindig tökéletesebb életre fejlődik ki; a' következő hárommat állítja elő: 1) mind annak, mit eddig a' nevelésügyben nyertünk, fen kell tartatnia, 's az egésznek egyes részei gyanánt tulajdonavá tétetnie; — 2) minden egyesnek ez egészben he-

lyét 's elevenítését kell találnia; — 3) égi forrásnak kell azon menetet kimutatnia, melyet a' képződés' élete választ, 's az egyest az egészszel egyesítnie: az életegésznek folytonosan kell magát kimélnie; minthogy gyermekség, közép és elemedett kor csak úgy fejlődnek ki jól, ha az egyes ember' életeszmeje tökéletesen jó elő csirájából. Ez csak a' keresztyén nevelésnek sikerülne; egyedül ez a' valódi; ennek jobb felvirágzására szükséges a' mi műveltségi állapotunkban figyelmeznii.

A' harmadik osztály' második fő eszméje azon kérdést illeti, miképen gondoskodók korunkban a' keresztyén állomány a' közönségesbe térő rendeletek és különös intézetek által a' nevelés iránt? (258—284. l.) Szerző megmagyarázza e' mellett, miképen vezetetik mindenki az önképzésbe 's a' közjórαι együttathásba, mennyi függ ebben különösen a' lélkési kartól, 's tehát az emberiség' virága miképen fejlődik csak akkor ki tökéleatesen, ha azon kütfő' ereje minden felé kihat. A' nép közül mindenki jusson önképzésre, hogy az által rendeltetését magában, mint helyét 's hatását a' közszellemben helyesen fellelhesse: ehhez rendeletek kívántatnak; azután pedig a' statusbani hivatalokrai készülés 's azok' pártatlan betöltése a' meghatározottabb a' státusczelok' elérésében. A' státusban egy intézet se' hiányozzék, hogy a' műveltség' minden ága helyét megtalálhassa, 's mindegyütt minden nemes erőket is összehatás végett életbe léptessenek. Itt szerző különösen az értelmiségnek a' népképzéshez a' tudós kar általi felemeléséről és vezetéséről értekezik, miért is a' tudós iskolákról, kivált az egyetemek' szerkezetéről és szabadságairól elég körülményesen, 's a' népiskolákról kevesebbet beszél; „Iskolák“ (Lipcseben Göschennél 1832.) című iratában mindent bővebben tárgyalt. Ezen intézetek ő szerinte a' legközelebbi 's leglénycgesb eszközök a' népelet' kifejlésére az emberiség' minden oldalról felvirágzására.

A' harmadik eszme, melyet szerző valóságosit, a' következő kérdésben fekszik. Mi követel jobb nevelést a' szülők részéről különösen (285—295. l.)? 's miben javítandó a' gyermekek' nevelése a' gyermekség' ideje alatt (295—310. lap)? 3—7 éves korokban (310—324. l.); a' nevelés' hibáit tekintve 7—14 év közt (324—344. l.); mit ama hiányok' átnézete követ, melyeknek ellenében a' nevelésnek ez egész korszakban egész az ifju korig javításra van szüksége (345—355. l.); 's végre a' hiányokra nézve a' teljeskorúságbai átmeneti korszak alatt (355—382. l.).

A' szülőknék a' kívánt javítás iránti teendőjét szerző csak annyiban adja elő, mennyiben az az ő nevelési tanjához vagy kiegészítőleg, vagy az egységet összefoglalva csatlakozik. Kivárlólag az atyákat 's anyákat tartja szem előtt, minthogy mindenki hajlamokban 's benyomásokban tőlök nyeri első képzé-

sét. Az anyákról beszél elsöben, mivel ezek által hat a természet legközelebb a gyermekekre, befolyásuk kiszámíthatlan lévén, 's a keresztyén anyákból keresztyén nép éledvén fel; mikép a nőnem az erkölcs megóvása által a nép egész nevelésére igen erősen hat, a vallás iránti eleven érzete által abban nagy részt vesz, 's befolyása a férfiakra igen nagy. A család-élet éles pillanatával és mély ismeretével vizsgálja az egyes ifju korszakokat, az az előtt elmulasztottat, a szükséges ápolgatást, 's mindent kiemel, hol javítások óhajandók, 's az eddigi nevelés hiányait tíz külön nézpontokban állítja össze. Biráló szorgalmas olvasásukat minden szüléknek, vagy ezek helyetteseinek, minden nevelőnek és tanítónak, általában mindenkinek ajánlja, ki a nevelés iránt valami érdeklél viseltetik.

Különös fontosságúak a nevelés hiányai a teljeskoroságba átmeneti korszakban; mert a 14 éves férfigyermekből ifjulegény, a 12 éves leánygyermekből nözszülő szüzleány (Jungfrau) lesz. Mennyi hiba történik itten, minden figyelmes vizsgáló tudja; az iskolai oktatás közbeni igen sokat 's igen keveset a különbféle állapotuaknál; a jövendőrei csekély figyelmét, 's a kor számára nevelést és minden nyomos momentet figyelembe vesz szerző, 's ügyes tollal emeli ki mind azt, mi a nevelésnél még hiányzik; valamint azon csorbákat is, miket az szintügy a kisednél, mint a gyerkőcznél és leánykánál, 's a megéréshez felserdülő ifjuságnál hagyott. Az okokat világosan előadja, miért nem tett legyen az eddig eleget annak, mit tőle vártunk. 'S minthogy, gyógyítás és egészséges virágzás végett belső 's külső feltételekhez van kapcsolva, tehát ismétli azokat, 's az elsőket a keresztyénség' elvállalásában, ezeket a nép-erkölcsben találja fel.

Az egész előadást egy alapfeltételre vezérli vissza, 's e' szavakkal végzi: „Az erkölcsi élet a vallásból ered, ez pedig maga csak erkölcsi ábrázatban képződik. Szellem az, mi az emberben mindegyiket magasb életre egyesíti, de arra csak a nevelés képes, melly a gyermeket, mint a népet erkölcsösségre 's kegyességre képezi, hanem egyszersmind e' kettő egyesítéséből származik. Így egyik a másikban 's egymás által áll fen, és e' szerint a nevelés az emberiség' folytonos kifejlése. Dicső organism, megszentelt összehatás, mellyben az élet folytonos és legszebb virágáig fejlődik. Ugyanezen egység az, mi a nevelést egy egészé teszi, midőn azt a megérett ember maga veszi által.

A negyedik osztálynak az önnevelés' eszméje szolgál tárgyul; szerző barátait még egyszer összehozza, 's általok azt három mulatozás közben egyes gondolatokban valóságáá változtatja. Az első mulatozás e' gondolat körül forog. Mikép nevelje az ember önmagát gyermekségétől neveltetésétől kezdve, ezen

nevelés' kezdő pontjára, 's az ifjúkori nevelés' folytonos magánnevelésére (383—396. l.)? 's a' szabaddá lett önnevelésre nézve (396—412. l.)? A' másodikbani fő gondolat a' társas élet, barátság, család, a' polgári és egyházi közösség' befolyása általi önnevelés, valamint a' társalkodás is (514—443. l.) 's végre a' harmadik a' magánéletéről értekezik, mit teljesszen benne az ember saját kiképzésére és jó hangulatára (443—460. l.). Végül „egység“ czím alatt minden eddig mondott az élet teljességének 's virágának egyesülésében együvé vetetik (461—467. l.)

Ha a' látnoki pillantat már a' gyermekben látja az életmedettet, úgy ebben még amarra kell ismerni tudnia, 's az éles szem látja is, mit a' gyermek maga cselekszik kifejlődésére, a' mi több, mint az atyák hiszik, az anyák ugyan előbb észreveszik, ezt szerző egyik ifju által mondatja, 's bővebben tárgyalatja, ki iskolatanító lett. Általa a' jó nevelés' próbakövét, a' gyermekségtől a' felserdültségig, a' tökéletes önnevelésben 's ennek gyökerét a' keresztyénségben találattja fel; az eddigi és szabaddá lett önnevelés közti különbséget, 's ez utóbbinak folyamát a' benső élet 's külső magatartásra nézve azon eszközökkel együtt, mi által bensőjére képzőleg hatunk, 's a' külső helyzetviszonyok, miket megszerezni 's azon eszközökkel összetartásba hozni kell, az öreg barátok' észrevételei közben kijelölti, 's a' fő eszközt a' keresztyénségben találattja.

Az apát által, — kit Párisban a' szellemdúsabb salonokban örömet láttak, de a' hiúság még nem bódított el, a' ki buzdított, segített, tanított; némelly kétkedő kedélyt vezérlett stb. az önnevelést a' társas viszonyokban a' barátság' valódi 's szent ereje által a' felserdült gyermekeknek 's szülőknek benső viszonyairai különös vonatkozással, mit szerző olly kedélyes módon rajzoltat általa, hogy az minden olvasót a' szív' legbensőjében meghat; — az angol által pedig ugyanazon önnevelést a' nagyobb társaságban, mint résztvevő tagot, a' felsőség 's törvények iránti kötelességek, hű érzelem által, mellyből egyedül nő ki az élet' minden virága, 's a' nőnem' befolyása által és végre az apát által ismét az önnevelést a' szép, hasznos és emberbaráti intézetek iránti részvét által azok választása segédelmével, kikkel, 's azon módnak, mellyben velek társalkodunk, az életbeni nagy ügyességgel rajzoltatja.

A' magánéletbeni önnevelésről a' nagybátya e' három pontokra nézve értekezik: 1) hogy mindenki az ő képességeiben, ismereteiben, ügyességeiben inkább növekedjék, mint fogyjon, tehát folytonosan képezze magát; 2) de a' mellett kedélyében tiszta érzést 's jó kedvet tápláljon; és 3) hogy egészen élete ama legnagyobb virágzásnak azon egyszerűségét minden sokoldalúságaiban fejtvé ki. A' kiképzés a' közönséges emberre, a' tanuló évekre, és a' jó izlésre nézve lesz irányozva; a' hangu-

latot a' szerencsétlenségnek szilárdsággal 's okosságali elviselésére, a' léleknyugalomra és összhangzásra, a' hitre, reményre és szeretetre nézve a' keresztyénségbeni egyesítésben, melly minden életviszonyokban alaphangul szolgál, 's lelkünkben a' barátságos hangulatot minden viszonyok közt szilárdul megtartja, 's végre az egységet annyiban jellemzőleg adja elő, a' mennyiben mindenki legfőbb javát ugyan magában, de gyakran vélekedésében öntudatlanul hordozza, életének célt tűzött ki, melly szerint maximáit elintézi: mint mindenki az életben, melly hervadatlanul folyton virágzik, 's lételünknek becsét, egész cselekvényünknek egységet kölcsönöz, folytonos képződését adja, tehát hivatásának megfelelőleg él, 's a' szeretetben a' valódi képződési ösztönrre, 's egész életen által önnevelésre törekszik.“ Vagy épen semmi nevelés sincs — mond szerző — vagy csak ez az: ha a' gyermekben amaz erő idéztetik elő, mellynek segedelmével az elct' minden magasb képzésre fejlődik, ha ezen nevelés az ifju korszakon által folyvást erősödik, és tápláltatik, csak ez a' valódi nevelés, 's csak ekkor nyeri az élet az ő ép-ségét, 's a' jellem az ő egybehangzását.“ E' munka a' gyermekre célzással végződik; miképen ez legszebb óráiban a' németeknél karácsonkor érez.

Bíráló e' lapok' határát jóval is túlhaladta; ezt ő maga inkább érzi mint bármelly olvasó; de ha az egész előadásra, a' fontosságra, a' tárgy' szentségére, ha a' tárgyalások' terjedelmességére 's kedélyességére visszatekint, elegendő mentő okokra akad; tehát bizton várhatja, hogy minden olvasó, kinek a' nevelés szíven fekszik, ('s ki is érezne máskép, minthogy az egyedek, közösségek, minden állapotok 's a' státus' java, minthogy az e' jelen és a' túl világi életboldogság tőle függ), a' főeszmének, 's ennek alárendelt mellékeszméknek pontos közlésével egyetértve, a' könyv tulajdonképeni tartalmát 's benső becsét ismerni tanulja. Ugy találandja, hogy az egész munkában az utolsó az elsőre, 's ez ismét amarra, 's így általában az egyes, az előadás egymást felváltó formáiban is, — az egészre viszonylik, melly a' szerző' tökéletes neveléstanjához eléggé átgondolt, kimért és sikerült zármunkát képez, mellyet a' kor' szelleme szint olly kevéssé rázkodtat meg, vagy pusztít el, mint azon igazságot, mellyen az egész nevelési munka alapszik, mellyet ő következő szavakban, mint általános átnézetet ad elő.

A' neveléstan azon alapeszméből indul ki, miszerint isten' rendelése, hogy az emberiség folytonosan haladó kifejlődése közben magát szüntelen képezze, 's így a' gondviselés alatt dicső céljához mindig közelebb jusson. Az az ember' természetét kifejlődésében felmutatja, hogy láthassuk, mi teendője legyen a' nevelésnek az ő összefüggő, szakadatlan munkásságában; a' legrégebb időktől óta eddig ismeretes tanítások hasz-

nosoknak tapasztalt alapjait 's szabályait egy részről az elvre vezérli vissza; 's másrészről azokat az életre alkalmazza, mint azok eredménydusan hebizonyodni fognak; a' nevelés' szellemébe hat be, melly által felszentelését nyeri, hogy minden egyén munkássága közben a' helyest eltalálja, 's végre a' gyermek' nevelését az ő egész emberélete' kifejlődésével, az egyéu' képzését az emberiség' haladásával az ő mély egyesítésében tekinti, tehát a' most élő nevelőket oda igazítja, mit tenniök kell, hogy a' későbbi nemzedéknek valódi képzői lehessenek."

Szerző az ő nevelési eszméjének kifejlesztésében nem akart megállapodni annál, a' mi történt, hanem oda hatni, minek történnie kell; ezen eszme tehát a' jövődőtől várja az ítéletet; ő a' magot elszórta, némelly vetés nem sokára kibujt; más sokáig csirázott 's most nem egyedül a' legközelebbi év' számára terem; 's minthogy még élte' alkonyán erőit a' szent hivatásnak szentelte, az ég' áldását reményli, mellyben bírálónak benső meggyőződése szerint részesülni is fog. Szerző egész életét kitünőleg a' nevelésre szánta; a' bel- és külföld becsüli 's tiszteli munkáit, mellyeket e' jelen munka koronáz. Nyerjen ama világban ezért még dicsőbb jutalmat, mint millyenben érdemei 's munkálkodása közmegismerése által részesült. Külső formája jó.

Götting. gel. Anzeig. (170, 171, 172, 174, 175. szám 1838.) után.

Perföldy.

Ueber Erziehung und Selbstbildung. In Vorträgen von Dr. J. C. A. HEINROTH, königl. sächsisch. Hofrathe, Prof. der psych. Heilkunde, mehrer gel. Gesellsch. Mitgliede. Leipzig, *Cnobloch*, 1837. VI és 317 l. n. 8-dr. Ára 2 frt 30 kr e. p.

Sokáig tünődött bíráló, milly alakba öntse tudósítását az eléggé ismert szerzőnek e' jelen könyve felett, hogy se' ő, se pedig olvasói iránt igazságtalan ne legyen. A' gondolat jó és új, az ember' egész életét a' neveléstan nézpjából szemlélni 's megmutatni, mikép kelljen folytonos *önképzés* által a' közönségesen csak az ifju kort magában foglaló *nevelésnek* kiegészítenie. E' végre szerző az ő módja szerint próbát tett. Az előbeszéd' végen azt kívánja, hogy abban az olvasók értelmességét és alaposágát ne nélkülözzenek. E' könyvtől az értelmességét ugyan nem tagadhatni meg, azon értelmességet tudniillik', melly az egyes tételék' s' gondolatok' könnyen érthetőségében áll; szintűgy annak, minek mondatnia kellett, pontos elrendezése és kivitele is épen nem hiányzik. Szerző modorát már egyéb irataiból ismerjük; miknek lajstroma végről ide van csatolva; a' jelen kötet már huszadik munkája. Azon tanításokat, mellyeket szerző a' nevelés- és önképzésről mivelte közönség előtt tartott, átdolgozás által tökéletesített formában foglalja ez magában. Szerző úgy ír — „a' mint sétálni megy“ (ez ama szabályok' egyike, mellyeket ő a' 262. l. az olvasás iránt az önképzés végett ajánl). Ha tehát az ő olvasói is úgy tesznek könyvével akkor bizonyos meglegedést érezendnek: gondolataik egészen könnyű, kellemes és egyszersmind hasznos módon sétálni mentek. Az is dicséretes, miszerint szerző, azon theolog'iai nézeteitől, mellyek némi korábbi munkáiban feltűntek, visszatért. E' jelen könyvben még csak azon őszinte és szívből fakadt vallásosság, Jesus tanításának és személyének hű tisztelete nyilatkozik, mellyhez neki 's más akárkinék, ki vele abban osztozik, csak szerencsét kívánhatunk. De ha az alaposág' kérdését tesszük fel, t. i. azon tudományos alaposágát, minek hiánya az egyes igazságnak magában véve ugyan nem árt, de mellyet szerzőnek mégis legalább tanításainak ez átdolgozott közlésénél igényelnie kell 's igényel is; úgy e' könyv semmi módon és egy darabjában sem elégít ki. Szerzőnél hiányzik a' philosophiai mélység; 's egy részben a' mély behatásra megkívánható élelme is. Mi őt, tudományos állása' tekintetéből, általa ' 261. l. meg nem nevezett „nevezetes új német bölcselet harsallíthatjuk össze, kit azért dorgál, mert mélység nélküli tisztáértelmességgel bír.

A' könyv' tartalma röviden imez. I-értekezésében a' nevelés' fogalmáról, a' képzéshez viszonyáról, az önképzés' minőségéről, 's az embernek, mint nevelésre és művelődésre képes lénynek méltóságáról értekezik. (A' nevelés „kiskorunk a' teljes korbai átvezetése“; az önképzés a' nevelés' határain túl emelkedik, de annak célpontja 's feladása, a' nevelés által megvetett alpra folyvást építeni, hogy az ember ne csupán csak művelődjék, polgárisodjék, hanem „hogy szabaddá legyen, 's magának a' szellem' országában a' polgárjogot megszerezze). II-értekezés: az emberi lélekéletnek kifejlése, mint a' nevelésnek benső feltétele. — III. A' nevelés' külső feltételei, a' nevelőknek különös tekintetbe vételével. — IV. A' rossz nevelés 's a' vesztére hagyott önképzés' következményei. — V. A' nevelés' veleje és lényege, annak alapjai, a' nevelési időszakok' különbözősége és jelleme. (A' nevelésnek, mint az élet' helyes vezetésére oktatásnak célja, a' testi egészség iránti gondoskodás mellett, a' szellemi életre 's jólétre is kiterjed. A' szellemi életnek azonban kettős iránya van; először a' világ, mint a' benne lévő munkaélet és élvelet felé; azután pedig a' világtúli iránt, részint erkölcsi, részint vallásos tekintetben. (De talán még értelmiben is?) Mind erről a' nevelés gondoskodik tanítás, példa, gyakorlás és fenyíték által, de úgy, hogy az erkölcsös-vallásos élet a' világi élet' alapja 's támasza gyanánt foglal mindenütt helyet. A' gyakorlat' tárgya minden lélekerő, mindenik a' maga körében, valamint a' szív 's az akarat is. A' fenyíték, a' nevelés' tulajdonképi gyepelője, a' természetek' egyénisége szerint igazítja magát. Mind erre helyes bánásmód multhatlanul szükséges, 's nála arra kell különösen figyelmeztetni, hogy az ember részint személyi vagy észlény, részint egyéni (de a' személyi egyszersmind egyéni is) vagy természetlény. A' nevelés alapjai ebből magoktól folynak. Az első: „A' nevelésnek csupán és egyedül a' nevelendék' helyes életrei vezetését kell célul venni“: a' második: „tanítást, példát, gyakorlatot és fenyítéket egyformán és tökéletesen használva, célhoz kell törekednie; a' harmadik: „a' nevelendéknek mint személynek semmi kénynt nem kell engednie, és semmi kényszerítéssel nem kell élnie, sőt, mint egyént, annak egész különössége szerint kell felfognia 's vele bánnia.“ E' szabályok szerint munkálódik a' nevelés a' három időszak alatt, midőn a' lélekélet (de vele egyformán a' testi élet is) a' teljeskor hatásáig kifejlik: szerző ezen időszakokat a' csecsemőkornak a' játékidő belefoglalásával, tanulókornak, 's előképzési időnek nevezi, melyekbe esik a' teljeskorúság elkészítése és az abbai átmenetel). A' VI. VII. és VIII-dik értekezésben azután e' három nevelési korszak felől egyenként közelebből értekezik, de mégis úgy, hogy szerző azok' elsejét csupán mint *előnevelést* veszi szemügyre, 's arra szorítkozik, mit az

első életek gyámolás és ápolás, szoktatás és gondviselés' tekintetéből megkivánnak. A' második, most elsőnek nevezett korszak, mintegy a' 13-dik évig tartó időt foglalja magában; mi szeretnök mondani, a' tanulási időt az ő függésében. A' most másodiknak mondatott harmadiknak különösen a' személyiségnek mind inkább félebredő érzetével van dolga, 's mi a' tanulási korból bele esik, inkább csak a' magában fejlődő önállóság' és szabadság' tanulása. (Termékeny gondolat, mely valóban mélyebb felfogást és behatóbb tárgyalatást érdemlendett. — A' IX. értekezés' címe ez: A' teljesség' vagy az önképzés' időszakabai belépés; 's így a' könyv második fő részerei általantérést képezi. Elmékedése a' férfigyermekeknek és leányoknak egyházi beavatás által a' felnőttek' sorábai belépéshez csatolódik, 's azon veszélyekre emlékeztet, miknek ők mostantól még kitétetvék, kivált mikor olly ritka a' Hercules, ki a' válaszüthoz közeledett. — A' X. értekezés azután továbbá az önképzés' fejezetébe vezet, 's még egyszer kiemeli ama pontokat, mellyektől végre minden függ: „isten és világ; mindeniknek az emberhez viszonya, 's követeléseik attól az elért teljesség' után“. — A' XI. értekezésben még egyszer elmékedik az ifjúság' veszedelméről, 's az önképzés' szükségességéről; és a' XII-ben az önképzés' fogalmáról, feltételei- és különműségéről. Itt az ismétlések épen nincsenek távoztatva, 's e' szakaszok' elrendezése másképp történhetendett. — Azután a' XIII—XV-dik értekezés különösen az erkölcsi-vallásos, értelmi, szépízlési önképzéssel foglalkozik. A' XVI-k az önképzésnek a' társas élet feletti elmékedésével vagy az emberekkel társalkodással végződik.

Midőn az olvasók e' rövid előadásban tárgyak' dús tartalmát, és az anyag' könnyű és természetes rendezését tetszéssel veszik észre, bíráló is hozzá adhatja, miszerint azok maga az olvasás közben az egyébként nem új állítások valóságát nagyobb részben színt olly szívesen fogják elismerni, 's kivált a' szerzőnek tárgyaérti hevétől gyakran áthatottaknak lenni érzik magokat, 's az előadás' kedélyességébe örömet belebocsátkoznak. De az utóbbi csak annyiban történhetik, a' mennyiben a' szerzőtől magasb tudományosságot nem igényelnek. Mert noha bíráló is neki azt elengedni kész volna, minthogy nincs szükség, a' nevelés- és önképzésről tanítást mívelt ugyan de vegyes közönség előtti előadásokban, tudományos alapossággal tárgyalni; szerző mégis szintűgy, mint tárgya is magában véve, igényt formál amaz alaposságra, 's bíráló magát azért kötelesnek érzi, némelly példákban kinutatni, hogy 's miképen hiányzik az nála.

Már a' második értekezésben, hol az emberi léleklet' kifejlése iratik le, e' kérdésre: mi a' lélek? nem illy további be-bocsátkozás nélkül kellett volna felelnie: „a' lélek vágyódó

lény". Feltevéen, hogy a' felelet helyes is, átható is, de nem elegendő egyik is sem a' kifejeletlen öntudatnak, mire nézve kissé szüknek látszik, sem a' philosopháló olvasók többségének, kiknek álláspontja sokkal különbözöbb, mintsem hogy azonnal elégségesnek ismertessék el. Annak tehát, hogy az igazságban a' lélek' legbensőbb lénye vágy, törekvés vagy ösztön 's minden egyéb benne attól függő legyen 's neki szolgáljon (hasonl. össze a' 100-k l.), valami módon az olvasók' meggyöződéséhez közelebb kelle hozattatnia. Ez még inkább kitetszik, midön a' szerző így folytatja: a' lélek az első lehelettől az utolsóig *jólélet* óhajt; 's midön továbbá a' megismerést, a' szeretetet, szabadságot, hitet, a' legföbbit, mire a' lélekélet kifejlődik, feltételelesen mint a' *jólélet* terjeszti elő. Mert itt szerzőnek ellenálló, igen nyommatékos nézettel kelle küzdenie. — Szint oly kielégítetlenül lép fel a' IV-k értekezésben azon előadás, hol, miután a' világelet önzése ellen hathatósan és melegen értekezett, a' *hitre*, mint minden szellemi élet' csirájára, 's annak legmagasb virágára útal. Ki nem lenne szerzővel egy értelemben, midön a' 68. l. ezt mondja; „a' hit a' gyermekekben lakozik, 's az a' szív' együgyűségével, tisztaságával és ártatlanságával a' legszorosb kapcsolatban áll. A' szív' tisztaságával a' hit is elvész, 's azon mértékben hitetlen is lesz, minőben tisztátlan szívvel bir. Az ész az istent keresi, 's fel is találhatja őt; de csak a' hit képes őt befogadni, 's neki szálást adni stb. Azonban mennyire különbözik *ezen* hit, — melly az istent befogadja, miután őt az ész keresvén megtalálta, — amaz a' gyermekszívben most nevezettől! A' gyermeki hitről (II. 24. köv.) az mondatott, hogy annak a' szeretet által felebresztetnie, és (IV. 68.) hogy annak, „a' szentet kereső ész' szent tanítása által“ kellene ápoltatnia 's tápláltatnia. De elegendő volt-e ez a' szerző' hallgatóinak? 'S legalább a' felserdültek' hitére vonatkozólag, a' jelen neveléstan terve szerint egy másikban, hasonló elvek szerint meg kelle mutatattnia, mikép legyen az kivívandó, megerősítendő, 's az elveszett ismét elnyerendő. De csaknem azt hihetnők, miszerint szerző' tanácsa egyedül oda céloz, hogy kétség ne kapjon lábra. Mert a' 69-k lapon ezt olvassuk: „Hol hit nincs, ott kétség uralkodik; 's épen ez az, mi a' hitet nem hagyja lábra kapni. . . . Mert hiszem épen a' hit a' nemkétkedés, a' csendes benső bizonyosság, melly a' szív' épségében, tisztaságában, szent-ségében alapszik.“ Minden egyebet elhallgatván, úgy a' legutóbb idézett szavaknál, 's a' szerző' saját elveinél fogva sem el nem nyerhetné, sem állandóan nem birhatná *senki* is a' hitet. — A' XIII. értekezés sem segít ki e' nehézségből. Mi e' szakaszban azon (szerző által ki nem mondott) elvet elismerjük, miszerint a' vallásos hit a' kedélynek a' magában jóhoz, tisztához, szenthez levő irányában 's hozzá fordulásában, nem pedig annak

tárgyilag realitása feletti bizonyos képzelő mód elfogadásában nyugszik. De hány olvasónál válandik ezen elv önként öntudattá, 's még inkább meggyőződésé? 'S még sem lelünk semmi bizonyosabbat e' felől mondatni, mint mi a' 235. l. áll: „Csak a' szív veheti az istent észre, nem pedig az értelem; de a' szív is csak úgy, ha keresi őt. E' keresés, ha komoly, — 's már a' vágy is illy keresés — már megtalálás is. . . . De hozzá fordulván, a' jobb, tiszta, szent utáni vágyban, a' békében, melly belénk behat, azon világosságban, melly bennünket megvilágosít, azon vidámságban, mellyel betöltetünk, azon erőben, melly bennünk ébresztetik, azonnal egyszersmind észre is veszszük őt. Ezen észrevevés bírás is. Mi bírjuk az istent, ha a' jobbhoz fordulunk, ha nem függünk 's tapadunk szívünk tisztatlanságához. De ekkor egyszersmind az ész is kétségeivel együtt elutasítatott“ stb. Igaz ez mind, és ki elégedhetik meg azzal? Szerző igen kéjelmesen viseli, 's írása közben igen kedvére érzi magát. Ezért, a' mit mond, olly gyakran messzeterjedő, 's ha az olvasó felőle gondolkodni kezd, olly zavart okozó.

A' következőkből még csak némelyeket emelünk ki, mint hogy itt csak példákra van szükség. A' XII-k szakaszban, hol a' szorosb értelembeni nevelés' bevégezése utáni szükséges utónevelés vagy *önképzés* felől van szó, ennek alapfeltételeiről neveztetnek: önismeret, erre ösztön, belátás az illető képzőeszközökbe, 's a' valódi akarat. Azon kérdést, mikép juthasson az ember önismeretre? (—de ott talán nem csak egyedül annak elkezdése, hanem bevégezése is értetik?) a' szerző véleménye szerint feltenni is alig lehetne, mivel a' felelet „kézzel fogható,“ t. i. az öntudat által. Az önképzés utáni ösztönt felébresztetni „nem is annyira nehéz;“ itt csak az szükséges, „hogy éldeletet 's hasznot leljünk benne; 's ehhez csak közönséges figyelem szükséges. Az önképzés' eszközeibe való belátásra a' többek közt a' saját gondolkozás és szabad meggondolás (218 i.) a' combinatio is tartozik. Ez ugyan „nem mindenkinek dolga, *miért is* felőle itt csak átmenőleg emlékezünk.“ (De ép *azért* leendett szerző' tiszte, róla itt nem *csupán* átmenőleg emlékezni!). A' valódi és tiszta akarat végre, mint a' tiszta önrendeltetés, 's épen az által, mint minden erkölcsösség' kezdete tekintetik. „Mihelyt azon akarat feltűnik, már a' cselekvés is jóra irányztatott. A' szentség' forrása az.“ (Következtes ez a' szerzőnél?) De ha azután ez akarat, bizonyos, tiszta és szabad lélekhangulatnál (melly a' 220. köv. II. ész, természetvizsgálódás, műbenyomások stb különösen a' sz. írás által nógattatik) felébredt, akkor „mint szorgalmas művész, azonnal munkát keres, 's nem találhat szebbet az önképzésnél stb. Ez bizonyosan annyit tesz, mint a' mélyet laposra csinálni! — Hasonló, leirhatlan gyenge beszéd van a' 224. 's köv. l. az ész és megis-

merés felett, hol a' tulajdonképeni dicendum hiányzik. 'S így még több helyütt.

Mi a' könyvben itt ott szépizlésű nevelés és önképzés, tehát a' szép felől mondatott, említeni sem akarjuk, 's még csak a' XVI-k és utolsó értekezést említfjük. A' *társas élet' számára önképzés* feletti elmélkedés képezi kétség kívül az egésznek zárkövét az itt megvetett terv szerint; mert az ember *alatti' s emberrelí* élet épen ama kör, mellyben az erkölcsös-vallásos, értelmi és aetheticai önképzésnek gyümölcsöt teremnie 's mutatnia kell. Az elmélkedés az igazi komolysággal kezdődik is el, midőn arra emlékeztet, miszerint ez nem csupa illendőségtől, udvariságtól stb függ; mert *csak* külső erkölcs nem egyéb szép hazugságnál. Hogy igazságosság legyen úgy neki benső szokás, azaz: azon erkölcsösség' lenyomatának 's kifejezésének kell lennie, mellynek ismét az ő felbuzdítására, a' vallásos élet' felelésztésére 's megerősítésére van szüksége." Ez mind igen helyes. De épen e' szempontból vesztí el szerző az ő feladását. Úgy látszik ugyan, hogy eleinte azt helyesen fogta fel; midőn a' czínhez oda tevé: „*vagy az emberekkelí társalkodásról.*“ 'S most báró Kniggenek ismeretes munkájához is fordul, mellyet nem ok nélkül becsmérel, hogy igen az egyesekbe bocsátkozik, 's a' társalkodási szabályok' sokasága mellett, mik az emberek' különbéleségeire és viszonyaira vonatkoznak, egység' 's elv' szűkében van. Mivel azonban szerző lehetlennék tartja azt, hogy ennyi szabályok által a' feladás kimerítethessék, 's e' szabályok mind elsajáttíthassanak és követtethessenek; tehát ama látszólag közel gondolatra jó, hogy az ellenkező útát válassza, az embereknek 's viszonyaiknak nem különbéleségét, hanem egyenlőségét tekintetbe venni, 's a' kérdést így teszi: „*miképen kell az emberekkel mind azon különbéleség mellet ugyanazon módon bántni?*“ De épen csak így nem lehetett a' kérdésre felelni. Mert a' felelet nem lehet más, mint, mikép szerző is felel, ez: az emberek személyességét ismerve; *jogra* nem gondolva, a' nélkül, hogy egyszersmind *kötelességre* is ne kelene emlékezni, hív maradva ezen elvhez: „a' mit nem akarsz, hogy az emberek stb,“ és a' mit akarsz, hogy az emberek . . . te is azt cselekedd azokkal,“ szóval: igazságosnak lenni a' szó legmagasb 's legtisztább értelmében. Csakhogy ez által a' kérdésre felelés a' közönséges erkölctan csupa fejezetévé válik; 's mi itt mondathatott, azt már az olvasók az erkölcsi és szépizlési önképzés' szakaszaiból régen tudták. Az emberekkelí társalkodásrólí értekezés' feladata inkább ez: miután előre az tanítatott, hogy az ember hamisság nélkül legyen, mint a' galambok, most azt kell megmutatni, mikép *egyszersmind a' mellett okos is legyen 's lehessen, mint a' kígyók.* E' feladást Knigge is tette magának, 's hogy azt olly még tökéletlen mó-

don fejtette meg, annak oka máshol keresendő. Szerzőnk pedig azt épen nem oldotta meg, mert nem is ismerte el azt.

A' könyv, az említett tárgyak feletti kedélydús beszéd gyanánt tekintve, a' megkívántató műveltségű olvasót több oldalról felindítja, emlékezteti, 's őt a' helyes pályára, mellyen az életet méltón folytassa, 's folytatni segítse, elvezetheti. Papiros és nyomtatás által sok többek felett ajánlkozik.

Allgem. Lit. Zeit. (137. 138. August 1838.) után.

Perföldy.

AZ IRODALOM'

TÁRSASÁGI ÁLLÁSA ÉS JELENTŐSÉGE

A' MOSTANI NÉPEKNÉL *).

MÁSODIK CZIKKELY.

Miután, egy előbbi czikkben, az irodalom' társasági állásáról és jelentőségéről Angliában, szólottunk, és ugyanazzal, Németországot tekintve, összehasonlítottuk, most a' francia irodalomra térünk át, 's róla ugyanazon szempontból szólandunk. Minél terjedelmeseb' s tetemeseb' e' mező, minél inkább, ha egy tetszik, mindent belevonhatni, annál jobban a' lényegesre kell szorítkoznunk, és igyekeznünk, hogy az ide vágó tények' és észrevételek' tömegét néhány vezér és mértékadó főponthoz adjuk elő.

Hogy a' jelent egész helyesen megértsük és méltányoljuk, természetesen, a' mennyire csak lehetséges, a' multra kellene visszamennünk; hogy a' mostani francia irodalom' társasági állását és jelentését kimerítsük, kifejlődését a' legrégibb idők-től kellene kísérnünk; de mivel itt nincs szándokunk olly terjedelmes dologba vágni, mi türes tagadás, hogy némi önkény-nyel, de a' mi hihetőleg menthető, a' XVIII-dik századból indulunk ki, mellyben a' francia irodalomnak tagadhatlanul új korszaka kezdődik. Szoros értelemben itt veszi kezdetét a' mai irodalom, mellyből még Corneille' és Racine' ó francia tragoe-diáit kizárhatni; az átmenetet Voltaire eszközli, ki tragoe-diáiban még a' régi izlésnek hódol, de többi költeményei, és még inkább critica, philosophiai és történeti irományi által Fran-

*) Az első czikkelyt lásd: Ötödik kötet 407. l.
1812. XII.

cziaországban és Európában az új irodalmi korszak' kezdője és képviselője lett. A' mai irodalom jellemző leginkább azonban külső bélyegének azt tehetni, hogy nagyobb közönséghez, a' néphez fordult, míg a' régibb francia szépirodalom főleg az udvar' és aristocratia' tetszéséért töprengett, a' mint az a' királyi kegyelem' verőfényén is termette legszebb gyümölcseit. Racine' Athaliáját Maintenon asszony' biztató kegye idézte létre — Athaliát, mire még most is csaknem minden francia, még a' haladás' legtüzesebb barátai is büszkék. Voltaire az új időszak' kolomposa, éppen az által lett oly hatalmas és roppant befolyásu, hogy két szerepet teljes készséggel játszott, vagy is inkább egyé olvasztott; hogy t. i. a' régi kormányrendszernek, az irodalomban és politicában, hízelgett, 's egyszersmind az újnak hirdetője lett, hogy ő példányszerűleg és remekül szigoru maradt a' küllemhez (Form) sőt azt még nevelte és tökéletesítette, a' dologban és tartalomban pedig ugy lépett fel mint rendítő. Gyöngé ifjúságától fogva be volt Voltaire vezetve a' „legfinomabb“ azaz legelőkelőbb, míveltebb, szellemdúsabb, de egyszersmind legesélsapóbb és legromlottabb társaságba, hol ő roppant elméleti tehetsége által csakhamar ugyan jól megtanulta az akkori hangot, de egyszersmind eles és csípős ellenzéi szelleme mellett finomult és mívelt alakban legmerészebb eszméket hintett minden, a' kor és tekintet által megszenesített nézet, szokás és intézvény ellen. Üldöztetése és fogsága csak arra szolgált, hogy még népszerűbb legyen. De akkor a' kormányon ülők oly keveset gondoltak a' népszellem' szabadabb és merészebb emelkedésével, melyet az írók keltettek és tápláltak, hogy a' gúny- és rágalomiratokat, csak mint egyes bűnöket egyes személyek vagy intézvények ellen tekintették, és a' külföldi fejedelmek, kiknek utódai később 100,000 katonával küzdöttek a' forradalom ellen, aznn embert, ki a' scepticus és forradalmi tanok' magvát pazar kézzel szórta a' vallásban és politicában, hízelgő levelekkel tisztelték meg, magokhoz hívták, és mint hozzájok hasonlóval bántak *). Voltaire' termékeny és sok oldalu szelleme azon egész kört, mit ma az újabb irodalom' neve alatt értenek, meglehetősen kírta, erejét a' költészet' minden nemében megkísértette, leveleket, történeti rajzokat, bírálatot, mindennemű elmefuttatást írt, és elmés, de felületes módon a' tanítóságot minden tudományban bitangolta; ő az irodalom' hatalmát kézzel foghatóbb mint akárki más bebizonyította, és egyszersmind a' megelőző, őt kegyelemmel elhalmozó nagyok' pártfogásában a' jutalmat eleve megszerezte,

*) De azután Nagy Fridrik, valahányszor beszédében említette, mindig illy gyönyörű czímmel tisztelte meg: „a' legnagyobb gazember a' világon a' legrosszabb szívvél,“

mellyel neki tán inkább a' népek tartoztak, ha inkább az eredményt, mint az ő érzelmét veszszük szemügyre, melly valóban philanthropiai volt. Montesquieu komolyabb irányt követett mint ő, kinek érzelme és jelleme méltóságosb, de kinek hatása a' Voltaire' irataival egészen hasonló volt, ki Voltaire előtt a' tanulmány' és vizsgálódás' viszonyzatos alaposságával birt, de ki még a' francziák nézete szerint is a' „Törvény' lelkével“ nem annyira az irodalmi pálmát kereste, mint azon dicsőséget, hogy egy, a' tudományt előmozdító munkát állítson elő. És bizonyosan ezen olly nagy lurre és befolyásra kapott könyv' szép és nemes alakja, az abban letett eszméknek, és azok következtességeknek, mit a' szerző gyakran ellialgatott, tetemesen mozdította elő terjedését. A' szép és könnyű irodalmi alak által a' komolyabb tudományos tárgyak is a' miveltebb, magasb körök', de azután egyszermind a' nagyobb közönség' értelméhez és érdekéhez közelebb hozattak, mint p. o. a' természettörténeti vizsgálódások egy Buffon' ragyogó nyelve által a' szellemi mulatsággal kínálkozó irodalom' körébe vonattak. A' szép nyelv, a' közönségesen megérthetés, Franciaországban elengedhetetlen törvény volt mindenre nézve, ki mint gondolkozó és író akart fel tűnni.

Ha Voltaire, kit a' magasb, aristocratái osztály' képviselőjének tekinthetni elmés, gonosz és elkésérült ellenzésiben a' fenálló rendszer, nézetek és előítéletek ellen, sőt még rakoncátlan és elbizott tollesatájában is némikép a' földet, mellyen maga és a' hozzá hasonlók állottak, megásta; ha őt egy részről értelem, más részről szertelen viszketeg vezette törekvéseiben: akkor ő ellenében Rousseaut úgy tekinthetni mint a' tenálló ellen alólrul származó ellenzés' és vita' képviselőjét, mint az újabb francziairodalom' democraticus vezérét. Az ember' jogai' és méltóságának félreismerése miatti elkeseredett érzelem és valódi emberszeretet, melly azonban elég különösen ismét embergyűlöléssé változott, ihleté az új társasági eszmék' ezen hatalmas 's esábtó prófétáját, mellyekre olly keces irodalmi köntöst tudott adni, hogy a' két híres író, bár egyrésztől törekvéseiben összevágott más tekintetben ismét antipodések voltak, és ebből világlik ki, hogy épen annyira vonzódtak egymáshoz, mennyire egymást eltaszították magoktól. Milly igen elismerte a' forradalom, előkészítőjének Rousseau'nak érdemeit kitetszik abból, hogy neki, bár nem francziaszületés volt, a' pantheoni tiszteletet megadta.

Az alacsony sorbul, az inaspaszománból felemelkedett Rousseau, de a' ki után később a' legfinomabb, legszemelendűsabb személyek jártak, a' szépségben és alak' kellemében semmit sem engedett az aristocraticus Voltairenek, és ő nála is az irodalmi dicsőség és báj volt alapja a' társasági befolyásnak.

A' franczia irodalom' ezen vezetői mellett és után igen sok

komolyabb, mint szinte csélesapóbb író azzal foglalkozott Franciaországban, hogy az új eszméket a' legkülönbözőbb alakban mind a' főnem világta', mind pedig a' mélyibe nem ható és nem alapos közönség' ízlésének megfelelővé és tetszővé tegyék, és Condorcet, ki olly híressé lett a' francia forradalom' történetében, azt mondja a' 18-dik század' philosophusairól (kik természetesen nem olyanok voltak, mint a' kiket Németországban philosophusoknak neveznek) kikhez maga is tartozott: „minden hangot felvettek, minden alakot használtak az enyelgéstől a' pathosig, a' legtudósabb 's terjedelmes gyűjteménytől a' regényig vagy napi röpiratig; fátyolba burkolták az igazságot, mely az igen gyöngé szemeket megkímélte, és a' sejtés' és felfedezés' vágyát hagyta maga után; ügyesen hízelegtek az előítéleteknek, hogy annál biztosb vágást tehessenek; csaknem sohasem fenyegettek, sem többet egyszerre, sem pedig egyet egészen mindentestől“ stb. A' közvélemény, mely később olly hatalmas lett Franciaországban, először irodalmi kérdéseket illető közvélemény' alakjában tette magát érvényessé. Különösen figyelemre méltatandó, hogy az ugy nevezett harmadik rend műveltségben, gazdagságban és befolyásban mind inkább inkább gyarapodott, és az új eszmékkel előre tört.

A' tulajdonképi értelemben vett költészet, ha csak az elég sok regényt ide nem akarjuk számítani, melyek közül sok épen ellentéte volt a' költészetnek, t. i. a' legmindennapibb 's utálatosb, sőt a' gyűlöletesbe és semmirekellőbe átzaklatott és eltorzított valóság — a' tulajdonképi értelemben vett költészet hát a' forradalom' előtti korszakban meglehetősen parlagon hevert; a' szellem erőszakosabban tört előre, hogy sem magának a' nyugodt, csend-fhlette teremtésre időt nyerhetett volna; a' következtetés és ellenzés rendkívül hatalmas volt. J. B. Rousseau, Parny, Delille, A. Chenier, Fontanes, Ducis nem épen igen teljeslaugu nevek a' korszakban. A' prosa nyelvé el a' legtetemesb erőket, és e' prosa vala előkészület a' szónokságra, melyet a' zendülés elősalogatott, és lánczaiból szabadon bocsátott. A' politicalai szónokság és a' sajtó' politicalai munkássága, melynek hatalma Franciaországban akkor alapult meg, az irodalom' többi ágazatját háttérbe szorítá; néhány zendülési dalon kívül semmi nevezetést nem mutathat elő azon korszak. A' szellem minden ereje politicalai cselekvésre rohamt, — a' haladásra vagy maradásra — és azon roppant hadi erő megfeszítés, melyet Franciaország több esztendőn át kénytelen vala tenni, ugy látszik a' szellemi előállító erőt azon mértékben csökkentette és mérítette ki, mint a' hősi dícsőség és győző' röpkenye homályosította a' köllő' borostyánát. Mondták már, és sok tekintetben nem ok nélkül, hogy Franciaország azon hadi dícsőségben és nagyságban, melyet neki a' forradalom' hősei és kiyált annak fia és örököse, Napoleon, vívtak ki, a' költészeti

és irodalmi kitűnés helyett pótlékot, sőt eleven költészetet talált; de e' mellett azt nem kell tekintet nélkül hagyni, hogy a' *valóság' ezen költészetének* nem hibázott ugyan külső fűnye, de igen ám a' belső vidámság, valódi szépség és szabadság. Napoleon alatt sem kaphatott fel az irodalom, és ő vele nem történt az, hogy egy Cerneillet kellett volna első miniszterének tenni. Napoleon' nagyszerű és nem értelmellen, de eszményellenis (antiüdcelle)zsarnoksága minden szellemtörekvést, csak mint eszközt más czélokra akart elismerni, és lenyomta azok' önállóságát, mi által azonban csak tőlök való félelmet vallotta meg, súlyosan és megölőleg nehezkedett Napoleon' censurája a' francia irodalomra, és sem neki, sem a' francia nemzetnek, sem pedig a' forradalomnak dícséretére nem válnak, hogy azon fordulatok, melyeket sok más esetben az irodalom' új felemelkedése kísért vala, Franciaországban olly meddők maradtak. Napoleon' állása az irodalmi nemtőhöz jellemzőleg visszatükrözik azon viszonyban, mellyben ezen korszak' két talán legnagyobb szelleméhez, Staël asszonyhoz és Chateaubriandhoz állott. Lehet, hogy neki azon szelleműs asszony' egész lénye és író-sága valóban nem tetszett, ki ő hozzá igenis mérsz hiúsággal toladokott, még is bizonyos feltékenységet és félelmet nem lehet meg nem ismerni azon aprószerű üldözésben, mellyet Europa' meghódítója egy asszony ellen elkövetett, és az által csak híret és jelentőségét nevelte. Chateaubriand, mint a' forradalom' eleme és áldozata, eleinte Napoleonnak is ellene, később késznek mutatkozott hazájának, bár törvényszerű uralkodójától meg vala fosztva, szolgálói, Napoleon alatt hivatalt vállalt, ki a' Génie du Christianisme' szerzőjében olly emberre talált, ki derekasan illet nézete- és terveihöz. Ugy látszik mindkettő akarta egymást használni és megcsalni, és Enghien hg' megöletése után Chateaubriand ismét letette hivatalát. A' két szerző' művei épen nem ugy tartoznak a' császársághoz mint annak gyümölcsei.

Egész új irodalmi korszak kezdődött a' császárság' megbukta után, a' restauratio alatt. Nem ezért mintha ennek érdemül lehetne tulajdonítani, hogy a' szellemi szabadságot és teremtséget szándokosan és tudva felkeltette és táplálta volna; nem azért, mintha azt értelmesség' dícsérete inkább illetné mint a' császári kényuraságot; hanem mivel a' restauratio nem tehetette, ha szinte akarta is, a' minthogy valóban meg is kísértette, hogy a' felszabadított sajtót ismét bilincsre fűzze, és ezenkívül az okosság is azt parancsolta, hogy nagyobb szabadság engedés által a' császári zsarnokságot rossz fényben tüntessék fel. A' visszaállított béke' ideje, az elméket is ismét békés tanulmányokra 's törekvésekre vezette vissza, és ama, csaknem egészen meddő évszakban mégis üressége' és szegénysége' némi tudatára 's elismerésére jutott francia irodalom, örömeztöbb nyilatkozott meg az idegen irodalmak' befolyásának, névszerint

az angolnak és németnek, mellyekkel sok francia mint katona vagy mint kiköltözött érintkezésbe 's közlekedésbe jött. A' forradalmat, miután a' restauratio által örökre bevégzettnek, bezártnak hittek, az *irodalom és sajtó megszákmányolta és tovább folytatta*, még pedig többféle tekintetben. Elsőben ollya-ténkép hogy számot akartak adni a' mult századnegyed' rop-pant, világrázkodtató eseményeiről, hogy az ember magának és másoknak világossá akarta tenni mire törekedtek, mit nyertek és mit vesztek; hogy csak nem minden, a' ki fontos és nagyot tett vagy szenvedett, és beszélni, írni tudott, szóhoz igyekezett jutni, és a' tőle megért dolgokat, és tapasztalatait mások' multságára és tanulságára, a' történet' anyagszereti' gazdagítására vagy saját hasznára a' közönségnek elbeszélni, 's azzal közölni akarta. És ki nem ért, ki nem tapasztalt volna azon korban nevezetést és különöst? Mint a' letétetett császár Szent Ilona szigetén a' hű Las-Casesnek dictálta emlékkönyveit, úgy írták Franciaországban minden rendü férfiak (és asszonyok) tábornokok, tábornokok, tisztek és közkatonák, kormányfiak és diplomaták, papok, udvarnokok, ágyasok, inasok sőt még hóhérok is emlékkönyveiket, kiknek szertelen különböző felfogásmódjában, érzelmeiben, míveltségében és nyelvén az események ezerféle alakban és színben tükröződnek vissza, a' szerint a' mint egy kiköltözött' vagy alkotó gyűlés' tagja, egy girondista', vagy hegyparti', egy császári katona', vagy egy komoly vizsgálódó történetíró', vagy politicus' tollából folytak. Ílly kedves nem' (genre) irodalmi ipara 's nyeresz-kedése csakhamar elhatalmazott, és nem kevés emlékkönyv hozatott forgásba megholtak' nevei alatt, kik többé meg nem czáfolhatták. Ezen igazi és hamis, emlékkönyvekben minden nézet, minden szín és minden míveltségi fok kinyilatkoztatta magát, és a' tények' felfedezése vagy új felvilágosítása által, élők' és holtak' jellemének megtámadása és vádolósa; minden féle botrány és a' legkülönbözőbb politicalai érzelmek' és elvek' előállása által a' közönség' érdeke épen úgy figyelemre ingereltetett, mint örökös harcz tápláltatott. Mások, személyes érdekeket félretevén, és közönségesebb nézponokra emelkedvén, mint historicusok, vagy politicusok tárgyalták a' legközelebb mult' eseményeit, részint critice vizsgálván és rázogatván, részint valóságos vagy látszatos részrehajlatlansággal és tárgyilagossággal rajzolván; részint közönséges megjegyzéseket tévén vagy következményeket és philosophiai tételeket származtatván. Az ifju Segur munkájáról Napoleon' oroszországi táborozása és a' nagy hadsereg felett már méltán mondatott, hogy egy neme a' mai eposoknak és bizonyára lelkesítőbben is hatott mint sok híres költemény. Mig Napoleon több élet- és történetíróra talált, addig Mignet és Thiers mélyebbre ható, philosophusi szellemmel fogták fel 's adták elő a' francia zendülés eszmé-

jét, kifejlődését és különbfele szakait, mellynek utolsó vonag-
lása még nem mult el, 's mellynek legutolsó szakában mind a'
kettő tetemes részt vett. De itt azzal azt mondjuk el, a' mit ké-
sőbb kellett volna mondanunk, és úgy tekintjük, mint a' zen-
dülés' 's annak befolyása' tovább következtét az irodalomra,
azon körülményt, hogy, mintegy a' természetes ellenszegülés'
erejében, miután a' zendülés' legdühöngőbb hagymáza alatt
minden réginek halált és boszut esküdtek, és a' középkort szám-
kivetették, most ismét nagyobb előszeretettel és több komoly-
sággal fordultak a' régi francia történet', oklevelek', építészet'
és mindennemű művészet tanulmányához és a' legnagyobb erő-
köddel igyekeztek megszabadítani mind azt, a' mit a' mai bar-
barság' romboló dühe meghagyott. Ugy tetszett mintha a' for-
radalom' zivatarától tőgyökerükben megrázkódott francziák
ismét erősebben akartak volna tapadni régi nemzetiségük föld-
jéhez. Itt különösen Thierry Ágostont és Barante-ot kell meg-
említeni. Ezen törekvés részenként összevág a' már tőlünk em-
lített, ugy nevezett regényes iskola' irányával. Itt röviden csak
annyit mondunk róla, hogy a' regényes iskolát is azon szem-
pontból foghatni fel, miszerint abban a' forradalom' elvének
alkalmazását az irodalomra pillantja meg az ember. És ezen
felfogás bizonyára nem helytelen, ha már csakugyan meg kell
említeni, hogy az koránsem meríti ki a' regényesség' lényét, és
azt közjellemben rajzolja. A' politicalai életben, némely erő-
szakos visszahatás' és hátramenés' daczára is, mi az egészet il-
leti, előrehaladtak; mi volt hát természetesebb, mint hogy az
irodalmat is, melly olly hosszú idő alatt elhanyagolva 's elnyom-
va volt, ujra feleleveníteni, újítani és megifjítani igyekeztek;
hogy a' lélek, melly előtt a' hadi dicsőség' uta zárva volt, iro-
dalmi palma után törekedett; hogy a' mély belátásuk és leg-
pezsgőbb szellemük annak szükségét megismerték, miszerint
a' nemzeti öntudatnak eszményi uton kell szilárd állandóságot
adni, és a' francia nemzetet irodalmában és szellemi műveltsé-
gében, ha lehetséges, a' németekkel és angolokkal hasonló ma-
gasságra emelni, kik épen a' politicalai mozgalmak' és zivatarok'
ideje alatt a' philosophiában és költészetben roppant előhaladást
tettek. Így hát az eddigi francia irodalom' fogyatkozásainak
valódi átlátása lázadást támasztott a' zsarnoki nyelvszokás' ön-
kényes és lepeses törvényei ellen, melly a' lelket szabad moz-
gásában akadályozni, a' valóban meglevő kincsek' használásá-
ban korlátozni, és az irodalmat merevénységgel 's pangással
fenyegetni látszott, — a' külföld' nagy példányival és lángel-
méivel való megismerkedés, valami mélyebb költészet' és szel-
lemiebb philosophia' sejtése és végre az uj utáni törekvés tet-
ték egyetemben, hogy a' zendülést az irodalomban megkísértsek.
De ezen sorozók (Factor) olly tarkán futottak és hatottak ke-
resztül kosul, hogy a' regényesség' állása a' politicalai élethez

és politikai pártokhoz Franciaországban nem egész világosan és tisztán tűnik fel. A' regényesség egy oldalról úgy tetszett, hogy a' forradalom' elvéhez csatlakozik, 's azt az irodalom' mezején kiterjeszteni akarja; ezzel, mint látszik a' szabadelműség' pártjára állott; a' classicismus, mely a' régihez ragaszkodott, és az újításokat a' nyelvben és aestheticában iszonylyal nézte, úgy látszott, természetes szövetségese a' restauratiói' pártnak. De valóban nem úgy állott a' dolog. Bár a' regényesség az ifjúságnak az irodalmi haladás' és szabadság' lobogója gyanánt tűnt fel, a' régiebbek mégis jobbadán gyanakodók voltak a' költői zendülőfiak ellen, kik a' középkorhoz és a' vallásosságra (ha ez utolsót nem oly komolyan vették is) nagy hajlandóságot mutattak, és semmi kedvök nem volt Voltaire-t, Rousseau-t, Diderot-t, Louvet-t, a' fiatal regényesek' regényeivel, drámáival és lyrai csengésbongásokkal feleserni. Ők úgy tekintették, és igen méltán, amaz írókat, mint a' zendülés' értelmi szerzőit és előmozdítóit, és mivel a' restauratioval őszintén sohasem békültek ki, az ő íróikban még mindig hatalmas szövetséges társakat láttak, mint valóban a' restauratió' első éveiben, hogy a' félt és gyűlölt hierarchiai és asceticai szellemnek ellene munkáljanak, és súlygyent tartsanak; Rousseau' és Voltaire' munkáiból több százezer példányt terjesztettek el Franciaországban. Minél több túlvitt, képtelen és szörnyeteges vonult a' regényesség' köpönyege alá, annyival inkább feljogosítottunk hívé magát az egészséges 's nyílt érzés hogy az ellen nyilatkozzék, és ha már egyszer feltette magában az ember, nem is nehéz volt az új irányban sok hibát és gvarlóságot felfedezni, és annak ellenében a' classicusokat dicsérni. Így a' National mai napig általában a' classicismus' barátja, és a' regényesek' ellensége maradt, bár az ellentét tetemesen csökkent, és az ember ama nevetek ritkán hallja többször. A' restauratio maga részről természetesen több mint idegenséggel viseltetett minden zendülő fi ellen, azouban mégis megnyughatott, sőt szerenesésnek mondhatta magát, hogy a' zendülési szellem az irodalmat szállta meg, és ott öntötte ki mérgét; és ha nagy oka volt is egy Corneille és Racine-hez erősen ragaszkodni, mégis természetesen semmi különös szeretetet nem mutathatott a' philosophusok, Voltaire-Diderot stb iránt, és az utóbbi ellenében a' regényesek inkább ellenzendülőeknek tetszhettek, kivált mivel a' középkori intézvényeket és fogalmakat ismét jó hírbe akarták hozni. Így p. o. X. Károly a' classicusok' megkeresését, hogy legalább a' gyorsan harapodzó romanticismusnak a' Théâtre français-t megtartsa, elutasította *).

*) Erre nézve hasonlítsd össze Mayer' ezen könyvét: Geschichte der französischen Nationalliteratur neuerer und neuester Zeit. I. kötet 182

szinte bizonyos belső törekvés, elidegenítették a' regényességet (melly egyébiránt egyik fő képviselőjében, Hugo Victorban, politicailag meglehetősen jellemtelenül mutatkozott) a' restauratio-
nak, és annak általában a' kor' szellemében fekvő szabad színezet-
et adtak. Lassan lassan annyira ment a' dolog, hogy a' két
irodalmi irányt és pártot többé szorosan osztályozni nem lehet-
ett. És ha a' regényesség arra hivatkozhatott, hogy elismert,
legnagyobb híré's tekintetű írók által, mint Staël asszony és
Chateaubriand, készítettett neki ut, és azok által a' legjobb
classicusok által közvetítettett, úgy az ismét olly írókban mint
Lamartine, és Sainte-Beuve félig kiengesztelődve a' classicis-
mushoz csatlakozott.

De most, ezen rövid történeti áttekintés után térjünk visz-
sza tulajdonképi tárgyunkhoz, és szóljunk a' francia irodalom'
társasági állásáról és jelentéséről. Itt az a' két fő kérdés: milly
befolyást gyakorol az irodalom a' nemzetre? és mint hat a'
nemzet, részint mint közönség tényleges helyeslés, és az írók'
serkentése által, részint mint országhatalom, mellynek a' ne-
velő és képző intézetek alatta vannak, és ezenkívül sok díj 's
jutalom felett rendelkezhetik — az irodalomra annak tekinte-
tére 's általában értékére, és egyesek' személyes állására? Egyéb-
iránt magában értetik, hogy az irodalom viszonya a' nemzeti
életben, a' kölcsönös egymásra hatás' viszonya, 's az ok egy-
szersmind okozat is, és, hogy minden egyes indító oknak csak
ezen egymásra hatások' összességében találja az ember helyes
értelmét és magyarázatát. Sem azt nem lehetne a' mi a' fran-
czia irodalom' állásában és jellemében ajánlatos, azonnal más
nép' irodalmába átvinni, sem azt a' mi ócsárlást érdemel 's mo-
csoknak látszik, egy magát, mint valami rút szemölcsöt lemet-
szeni a' nélkül, hogy az életművezetben fekvő feltétekkel előre
valami változás ne történnék. Így például a' francziák' ízlése a'
literaturában (és ezen szó is más jelentésében francia eredetű!)
a' németnek, mindig mintegy feligmeddig értetlen és idegen
marad; sőt szinte lehetne mondani a' német az iránt nem bír
a' franczia' életműszerével. A' német elragadtatott barátja a'
költészetnek, és kétség kívül jobban ért a' költészet' elméleté-
hez, mint hogy abban sokkal egyetemibb, és idegent elfoga-
dóbb ízléssel is bír; a' németnek továbbá sok alapos, jó, mély
érzelmű munkája van, mellyek különös tanulmányt kívánnak,
és azokban kedve van turkálni és áskálni, és végre a' német,
azaz a' kölcsönkönyvtárak' és olvasókörök' nagy közönsége, ol-
vas végtelen sok időtöltő, mulattató könyvet, jót és roszt,
összevissza, de ha a' német azért olvas hogy gyönyörködjék,
okuljon és tanuljon, vagy, hogy az időt töltsé, akkor az igazi
franczia, kinek az irodalomhoz ízlése van, olvas, hogy a' lélek'
játékában és mozgásában, a' bájos stíl' könnyű és szép hullá-
mában örüljön, és az író' esprít-jével magát villanyozza. Az

esprit, mely nem csupa szellem és nem csupa elmésség, hanem a' kettő együtt — az igazi francia irodalom' jellemző sajátsága, természetesen különböző alakban, majd kirekesztőleg az értelemhez, majd inkább az érzelemhez fordulván. A' mint a' németnek kimerítő szava nincs rá, úgy esprit-je sincs, vagy tán mondhatnók: mivel ez nincs, amaz sincs. Ezen különbség a' két nép' mérsekményében és szellemi életművezetében alapszik. Első cikkelyünkben már érintők, hogy az angolnak a' szónoki, a' németnek ellenben inkább a' tudományos, vagy tanulságos mutogatási hang sajátja; és még hozzá tehetnők, hogy a' francia látszik a' tulajdonképi született társalkodási ember lenni, és nyelve nem is belső ok nélkül lett az előkelő világ' társalgási nyelve csaknem egész Európában. A' társalgás, a' mondás' és ellenmondás' gyors változása az, hol magát az esprit legfényesebben kitüntetheti, hol az értelem' és elmésség' élénksége legnagyobb diadalmát üli; és valljon a' legszellemdúsabb, legfranciaiabb irodalmi szülemények, sőt magok a' francia beszédek, természetesen a' körülmények' és tárgyhoz képest, nem kétségbevonhatatlanul viselik-e magokon a' társalgási hang' bélyegét? A' francia író, mint a' némettel gyakran megtörténik, sohasem felejt el az olvasót; ez neki mielőtt szeme előtt lebeg, és azon öntudattal soha sem fogná magát vigasztalni: hogy jó könyvet írt, ha azon elégtétel is osztályrészéül nem jutna, hogy az tetszik. Bizonyos, hogy Németországban olvasnak, vagy olvastak sok olyan könyvet, mely, tartalmát tekintve jó, de a' melyet Franciaországban alakjáért, nyelvéért irgalom nélkül félredobtak volna, és nem ritkán valami könyv az előadás jellesege, irodalmi erénye által Franciaországban olly tapsot és dicséretet nyer, melyet Németországban, hol a' tartalmat fő dolognak tartják, meg nem tudnak fogni. Itt, úgy látszik, az elsőség a' németek' részén van, mivel a' bennék és tartalom mégis csak előbbvaló az alaknál, kivált olly műveknél, melyek tulajdonkép nem a' művészet és költészethez tartoznak; azonban ne törjünk hirtelen pálczát. Az alak', előadás' tisztasága, élessége és világossága, nem sokat tesz ugyan a' tartalom' valóságára, és tömörségére, de nagy hatást gyakorol az olvasók lelkére és ízlésére, élesíti gondolkozó tehetségüket, világosítja eszméjüket, örökös figyelemben 's feszültségben tartja őket, és nálók tartósabban megragasztja a' tartalmat, míg a' nehezesesü előadás gyakran határozatlan, homályos képet hágy az olvasóban maga után, és letesz róla, hogy azt, mit maga a' szerző nem hatalmasan 's valósen mondott ki, elevenen és pontosan megtartsa. Kétség kívül annak oka is ebben fekszik, hogy a' francia sokkal kevesebb tudomány mellett, és nem nagy szellemi mélységgel sokkal jobban tud valamelly tárgyról beszélni, mint a' német, ki vele mind a' két tekintetben egyenlő, vagy sokkal hatalmasabb. Az esprit' hasonmása, annak alantabb foka

a' kevesbbé mívelt francziában is meg van, — meg van benne az ész' nagy sürgesség és élénksége a' felfogásban és ítéletben, kedv és ügyesség mellyel magát kellőleg és tömötten fejezi ki, öröm a' beszélgetéshez a' beszélgetés' kedvéért. Ez bennünket távolabbi fontos okra vezet: amaz egyenlőség, melly a' forradalom' jelszava volt, és, mellyet akkor political értelemben vettek, a' political változások mellett is, értelmi és társadalmi tekintetben nagyobb mértékben tulajdona lett a' francziáknak, mint azt p. o. Németországban találjuk. A' francia irodalom és költészet nagyobb szám' felfoghatási körén belől tartózkodik mint Német országban, és az első sorban álló political és nemzeti érdek minden nem egészen tompa lelkét összekapcsoló kötetlet képez; mert a' political kérdések és fejtvények, ha szinte alapos felfogás' és eldöntés' tekintetében az értelem' és míveltség' legmagasb fokát igénylik is, mégis olyanok, hogy mindenki érdeklett társnak érzi magát, és annyira a' valóságos életbe vágnak, hogy csaknem mindent elutasítás nélkül részvételre szólítanak, és abból aztán mindig bizonyos, ha szinte igen egy oldalú 's előítéletes, political míveltség származik, melly az értelemnek egészben véve hasznára válik.

Ezzel a' feljebb feltett két kérdés közül az első' megfjtésére megyünk: t. i. micsoda befolyást gyakorol az irodalom a' francia nemzetre? Bár milly nagynak veszi is az ember a' mulattató és divat-irodalom' befolyását, mégis a' political irodalmat fő hatalomnak kell elismernie, mellyhez a' többi ágazat és alak inkább vagy kevesbbé csatlakozik. Másutt a' political csak kevés ember' kiváltsága; Franciaországban köz jószág — vagy legalább a' gyanánt van, és a' Napoleon' megbukta után ismét szabadabban lehellő irodalom mohó buzgalommal adta magát rá. A' Journal des Débats-n kívül, melly más név alatt, mint félhivatalos lap, már rég felállott, a' restauratio alatt számos, nagy lapot alapítottak Párisban, mellyek a' különbéle political színeket és árnyéklatokat képviselték, és a' mellyek' száma mai napig szaporodik, mint szinte az előfizetőké is általában tetemesen növekszik, és a' mintegy 10—12 fő lap' előfizetői' száma száz ezerre könnyen felmehet. Ha meggondolja az ember, hogy olvasókörokbén, kávéházakban, és más nyilvános helyeken hány kézen fordul meg egy lap, könnyen képzelheti, milly roppant mennyiségű political nézet, ismeret, és — hiba 's előítélet terjesztetik ezen nagylapok által a' nép közt, mellyek mellett még a' tartományokban töméntelen kisebb lap van. Az okoskodó czikkek, mellyek nélkül majd egy lap sem jelenik meg, rendszerint, bár gyakran rögtönöztenek, stilistical tekintetben jók, 's gyakran jelesek, és egy illy cikk a' szerzőnek noha pillanatnyi jó nevet szerez, de a' melly a' journalistica' örök hullámszásában csakhamar ismét elfelejtetik és elhomályosul, ha csak az ész' folytonos jelei által nem élesztgetik és nem tartják

meg. Ezen czikkelyek gyakran az ország' első political nevezetességitől származnak, vagy arra szolgálak, hogy szerzőiknek political pályát nyissanak. A' politicalag meddő időben, és a' fenyegető versenyéz által kényszerítve látják magokat a' hirlapok más, a' politicával távolabbi, vagy épen semmi összeköttetésben lévő tárgyakról is szólni, és a' szép irodalmat körükbe vonni. A' kitünőbb hirlapok' nagy kelete, mint szinte a' kormány résziről való segítség tehetségessé teszik, hogy a' feuilletonra, melly először csak helytöltő volt, nagy somnákat fordítsanak, és az aetheticai criticának és irodalomnak sok helyet engedjenek. A' kedvelt dívatírók, Jules Janin, és Soulié, és több más, a' Journal des Débats-val (melly lap már A. Nettement-ban tulajdon élet- vagy történetíróra talált, ki annak sorsát, és varios casus criticalag és igen tanulságosan rajzolja) mint egy egy testté vannak forradva, és arra látszanak lenni rendeltetve, hogy a' közönséget mulattassák, elszórják, és gyönyörködtessék, míg a' főbb színészek, a' political személyek, jónak találják magokat a' színpadtól távol tartani, hallgatni, vagy köntösüket felcserelni. Természetesen a' feuilleton némileg mindig a' lap' pártzinét viseli, vagy legalább azzal nem jöhet ellenkezésbe, és nem ritkán észrevehetni az ugy nevezett irodalmi criticán, hogy a' criticus' tintája közé egy pár csepp political epét vegyített, vagy hogy színlag a' szerzőnek és költőnek nyújtott tömjén tulajdonkép a' political hitsorsost illeti. A' political hirlapok által naponkinti megjelenésök, és olvasók' nagy száma mellett a' csupán irodalmi criticák és eredeti értékezések a' leggyorsabban és legszelesben elterjesztetnek — olly öörülmény, melly sok írók készíthet hogy velök közelebbi ksszeköttetésbe jöjön. A' hirlapok' jelentőségét Pflanz vallásos és egyházi életéről írt munkájában Franciaországban így rajzolja: „a' ki olvasni tud, hirlapot olvas; ki a' népközt eszméket és nézeteket akar elterjeszteni, hirlapokba adja, meg lévén győződve, hogy azokat gyorsabban és bizonyosabban oda nem juttathatja, hova akarja. Azoknak száma legio, és olvasásuk olly szükséggé vált, hogy a' különben olly élénk nép, csaknem hallgató lett általa. Menj a' főváros valamellyik kávéházába, hol 50—60 különböző koru 's rangu személy van — ott mély csendesség uralkodik, mert minden hirlapot olvas, és a' kinek nem jut, türelmmel vár, míg kap. Menj a' luxembourggi kertbe, ott igen sok sétálót találsz; és mivel mulatják magokat? Hirlapokat olvasnak. Innen a' Palais Royal-ba mégysz? Egy Omnibus készen áll 's egy pár percz alatt elszállít. Csak ül bele; hogy azonban útközben meg ne und magad, egyik vagy másik kis hirlap ott van benne, mellyet igen olcsón megkaphatni. A' vezető maga, lehet hogy nem tud olvasni, de azért a' közönség' szükségéről gondoskodott. A' Palais Royal-ban hová mégy legelő? a' nagy olvasószobába, hol minden hirlapot

megkaphatni. Estve a' kisebb kávéházakban találsz polgárokat, kik, mivel nem tudnak olvasni, gyermekeiket magokkal vitték, hogy nekik újságot olvassanak, és a' munkások, kik később esztendeikben iskolába járnak, azt főleg azért teszik, hogy újságot olvassanak. Ezen hírlapokban szó van a' napi politikáról, irodalomról, vallásról, szóval mindenről a' mi közérdekel bírhat, de a' politica mind'g földolog.⁴

A' hírlapokon kívül azonban igen gazdag a' francia politica irodalom sok különnemű iratban, a' legkülönbözőbb becsű és terjedelmű historiai munkákban, philosophiai cikkekben és értekezésekben, és kisebb, pillanatnyi lenyomásra 's hatásra számított röpiratokban. A' csaknem általában jó világos sőt gyakran igen jeles stíl által munkájokban jelenleg Franciaország' legtöbb és legkitünőbb történetírói helyet foglalnak a' szorosabb értelemben vett irodalomban, millyenek a' feljebb említettekben kívül Guizot, Barante, Michelet. Egy P. B. Courier classice írt röpiratai által veszedelmes és rettegett ellensége volt a' restaurationnak, és egy Timon-Cormenin' jellemzetei csak azért is olly nagy figyelmet gerjesztenek, mivel, nem tekintve tartalmukat, alakjukra nézve teljesen kikerekített 's esinos irodalmi kis remek művek. Csak kevés vonással rajzolandjuk, mint követi a' tulajdonkép nem politica irodalom a' korszellem' árját, és inkább vagy kevésbé politica zománctot vesz magára. A' vallásos kérdések és viták, mellyek a' jelenkort foglalkodtatják, egy részben természetes közel viszonyban állnak a' politikával. A' mult század' philosophiájának megálmadásai egyenlőn illettek a' politica intézvényeket, az egyházat és vallást és a' restauratiót is különösen a' hierarchiai mérenyletek' pártolásáért támadták meg. Minel inkább megismerték a' vallás' társadalmi jelentőségét, annál inkább igyekeztek azt a' politikával összeköttetésbe hozni, és egy Bonald, de Maistre, La Mennais ezen összeköttetésre hathatósan munkáltak; azonban tudva lévő dolog az utóbbi' megváltozása, ki buzgó ultramontanusból tüzes demagogus lett. A' vallás' és politica' összeolvastása egyik alapvonása volt a' St Simonismusnak is, melly egy pár évig irodalmi tekintetben igen termékeny volt. Továbbá a' szorosabb értelemben vett szépirodalom is, a' regény, költészet, dráma, a' politikához vetett hátat, és onnan szerzett magának érdeket. Igen sok regényben politica események, vagy a' jelenkor', vagy a' legközelebb mult' jellemei tárgyaltak, vagy a' régibb idő' eseményei a' jelenre következtetést szolgáltatottak, vagy társadalmi kérdések és fejtvények, házasság, nevelés, életnem' választása, különböző életnem' jelentősége, egymáshoz levő viszonya, a' szegénység 's gazdagság közti aránytalanság stb tettek tárgyaivá, és ezen philosophiai vagy társadalmi törekvés az előbeszédben szándékosan kiemeltetett. Ugyan ez áll, és talán még nagyobb mértékben, a'

drámáról. A' francziák' legujabb drámai irodalma rendkívül gazdag, és az egy esztendőben Párisban adott új darabok' száma felmegy — egy pár százra. Könnyű gondolni, hogy a' politicalag felingerült időben a' drámai költők anyagaikat és rugóikat nem ritkán a' politicalai korból merítik, mi a' juliusi zendülés után annyira ment, hogy színházi censurát kellett felállítani. Így p. o. Hugo Victor' sok drámáiban megmutathatni a' politicalai irányzatot, és a' hol ez nem lehetne, akkor a' költő, mint Ruy-Blas' előbeszédében, maga gondoskodik, hogy az olvasóval olly szempontból nézesse, hogy ollyat fedezzen fel. A' juliusi napok óta Napoleon számtalanszor vitetett szinpadra. A' politicalai irányu tragoediákkal és drámákkal szemközt állanak a' vig játékok és vaudevilles-ek, mellyek szinte politicalai érdekekben és szenvedélyekben vetnek zákmányt. Továbbá Barthelemy-től, Delavigne-től, Barbier-től egész kötet politicalai színezetű költemények jelentek; Lamartine azon törekedett, hogy költészetére, t. i. hősi költeményeire a' politicalai, vagy társadalmi humanitarismus' bélyegét nyomja, és most Franciaországban csaknem minden költő néhány politicalai költeményt állított elő. Beranger egy öntésű, könnyen folyó dalai által, mellyekben a' politicalai fulánk a' költészet' leggyengédebb virágai alá van rejtve, nem keveset ártott a' Bourbonoknak, és elítéltetése 's szenvedése csak hírét 's fontosságát jelentette.

A' politicalai érdek mellett továbbá, melly nagyobb részint szerzi és biztosítja a' francia irodalomnak befolyását, a' *divat'* hatalma jó tekintetbe. Legkevesébbé sem vonhatni kétségbe, hogy ezen szeszélyes, önkényes istennő, mellynek urodalma a' szó' mai értelmében, főleg az öltözet és pipere, és a' melly ez értelemben Párist választotta székvárosává, honnan egész Európának napiéltű (ephemer), de azért nem kevésbé érvényes törvényeket szab, és hol ihleti egyedül igazi szellemével a' szabókat és pipere készítő asszonyokat, a' szép hölgyeket és csinos urakat, — uraságát az irodalomra is kiterjeszti, és önkényes motoszkaának, 's szeszélycinek itt is hosszabb időig hódolnak. Csaknem mindig, a' mi az irodalomban közönségeseb tetszést nyer, az azt, ha nem minden tekintetben, és nem olly nagy mértékben is, némi jelessége által megérdemli, és annyiban van itt a' *divat'* határa kijelelve; de bizonyos mégis, hogy némelly dolog, nem csupán, vagy nem annyira jelessége, mint gyakran a' kül kedvező körülmények' ki nem magyarázható összejövele, a' hangadó párt' iskola', vagy aristocratai társulat' muló hangulata és befolyása által kiemeltetvén, a' nap' érdekévé bér-máltatik, és az épen most dicsőített íróról vagy könyvről magának tudomást szerezni a' jó hang' becsületdolgává tétetik. A' *divat'* uraságát az irodalomban Franciaországban, összehasonlítva Németországgal, nem kevésbé előmozdítja az, hogy Páris képi a' francia irodalom' egyetlen nagy középpontját,

valamint ezen város' központosítási kívánsága egész Franciaországot elnyelni, és politicalag is az egész országon uralkodni sovárog és fenyegetődzik, mi ellen azonban, mint a' zendülés' bizonyos szakáiban, ugy most a' tartományok ismét némi ellenszegülést tesznek, magoknak némi önállást szerezni igyekeznek, mi végre nem is maradhat siker nélkül. Néhány tartományi nevezetesebb városban, mint Straszburg, Lyon, Bordeaux, némi irodalmi mozgás mutatkozik, de valami nagy political változás nélkül még Páris sokáig marad a' francia irodalmi termények' kirekesztő birtokában. A' többek közt ennek oka a' francia könyvkereskedés is.

A' hírlapi sajtó, political érdek és divat az, melly Franciaországban, bizonyos fokig hasonlókép mint Angliában, de jellemző különséggel mint Németországban, gyámoltják és emelik az irodalom' befolyását. Ez a' francia irodalom' tartalmát is meghatározza. Csak az a' mi a' pillanat érdekében, a' political légkörben élő lelkekhez szól, számolhat kedvező fogadtatására, és jutalmazó sikerre, mint szinte egyes esetekben az is, a' mi merész, szerencsés és ellenzés által az uralkodó divat ellen, rövid időre a' divat' trónjára fel tudott vergődni; így történt a' legujabb időben is, hogy a' torzító romanticusok' iszonyatosságai, és a' kételkedők' és libertinek' káromlásai közepette egy vallásos, vagy érzelmi (sentimental) könyv' egész elragadtatással fogadtatott. Ha általában a' felett itéletet kell mondani: mennyi értelem, felvilágosodás, isméret, izlés, emelő és nemesítő eszme kerül az irodalom által a' francia közönség közé? az igen nehéz feladat, és a' feleletet mindig csak egyéni nézet gyanánt tekinthetni. Mi azt mondjuk: a' political irodalom minden esetre igen sok ismeret-magot hint el, és az elméket gondolkozásra indítja; már maga a' nyilvános vitatkozás nem csekély befolyással van a' műveltségre; a' szenvedélyesség azonban csalfa okoskodás és álnokság, mellyel a' political érdeket minden oldalról tárgyalják és védelmezik, bizonyára a' siker' nagy részét ismét felemészlik, és az irodalom' ezen ága' hasznát és nyereségét ismét kétesse teszik. Sajnálhatni, hogy az időszaki sajtó' azon roppant hatalmát és befolyását, mellyet az érzelmekre és közvéleményre gyakorol (mi többek közt a' visszaélést szertelen büntetéssel fékező szeptemberi törvények által elismertettet), másképen üdvösebben nem használja a' nemzet' általános műveltségére és erkölcsiségére; de ezen rá nézve olly erőszakos hatalomban gyengesség rejlik. A' journalistica éppen azért olly hatalmas, mivel a' közönség' főérdekét megelőzi 's annak hízeleg, és mihelvt merénylene ez érdeknek más irányt adni, más tárgyat elibe vinni, azonnal elhagyatva fogna magát látni. Ő azért parancsolója a' közvéleménynek, mivel annak tolmácsa és szolgálja, és a' látszatos vezérlés csak abban áll, hogy a' közönség', vagy annak egy része' törekvéseit, gondo-

latit és kívánságát öszpontosítja, és legnagyobb tehetségü, legszerszavasabb férfiak mondják ki. Ugyan ezen törvény áll az irodalom' többi ágaira is. Míg a' tudományokban kétség kívül nagyot tett Franciaország, és a' tulajdonképi tudósok nagy haladást tanúsítanak, az irodalom' mezején nincs kitünő, valóban teremtő lélek, ki a' nemzetnek valóságos, új lökést, ösztönt adna, termékeny eszméket hintene, és pályát nyitna, jutalmazó véggel kecsgetetöt. Csaknem minden tehetség, melly Franciaország jelenlegi irodalmát képezi, és olly csudálatos hamarsággal megszaportotta, az által nyer tetszést, és tartja meg népszerűségét a' közönség előtt, hogy azt csak mulattatja, izlésének hízeleg, elkényeztetett inyét csiklandozza, de valódi képzésre és előbbvitelére keveset, vagy épen semmit sem tesz; eredetisége leginkább bizarság és szörnyetegesség; és a' társadalmi eszmék — egy Roué', Balzac', George Sand', J. Janin', Soulié', de Kock Pál', és más most kedves regényírók' lázas álmai és beteges áhítózási — a' nagy, részint kitünő tehetségek-nél valódi haladást nem mutatnak, és számos műveik, ugy látszik csak arra születvék, hogy egymást minél hamarább eltolják, és együtt mindnyájan fedetés' örvényeibe süllyedjenek. Nagyobb és tartósabb befolyással bírnak egy Rousseau', St Pierre', Diderot' régibb regényei, és a' még mindig nagyra becsült Chateaubriand' elbeszélései, kiről minapában azt beszélték a' lapok, hogy midőn egy templomból kijött, 1000 fiatal ember René', Atala', és a' Génie du Christianisme' írójá elibe ment, 's csudálkozásait kijelentette; és bár Chateaubriand a' Bourbonok alatt fontos political szerepet játszott, még sem jutott eszibe senkinek, hogy ezen hódolatot a' kormányfinak tulajdonítsa, hanem mindenki' gondolatában a' híres író volt. Az újabb regények közt Franciaországban, úgy látszik, húzamosabb befolyást gyakorolnak, 's némi tartóssággal bírnak az ollyan írók' művei, kik egyszermind mint költők léptek fel p. o. Hugo Victor, A. de Vigny, Sainte-Beuve; az első' Notre-Dame-ja, és a' második' Cinq-Mars-a iránt folyvást figyelemmel vannak, 's ezek igen sok utánzóra találtak. De ha most azt kérdik, mint hat a' költő a' francia közönségre, a' felelet nem a' legvivasztalóban hangzik. Legtöbb szerencsét tesznek 's legnagyobb figyelmet keltenek a' drámai költők, mivel a' színház egyik fontos részét teszi a' párisi életnek; egy tetszéssel fogadott, és mesterileg betanult társaságtól csudálatos művészséggel és egységgel adott darab egymás után több estvén mulattatja a' közönséget, és a' szerzőnek szép hasznot biztosít, ugy hogy a' szerencsés és termékeny Vaudeville-költő, Scribe, roppant jövedelemre tett szert. Igaz, hogy azért teménytelenszer mulattatta, elbájolta, és megneveltette a' közönséget, és mint meglehetősen gondtalan költő sehol valami tetemes kárt nem okozott, amde a' közönség' értelmességét, izlését és érzelmét sem gyarapította olly na-

gyon. E' tekintetben talán a' tragicusokat, Hugo Victort, Dumas Sándort, nem dicsérhetni annyira, kik nem ritkán iszonyatosságot, természetelleniséget, undorító torzítást vittek színpadra, és oly darabok, melyek olvasni sem igen ajánlhatók, játszottak el a' nézők előtt a' színi előadás' egész borzasztó és undorító elevenségében. E' részben is, különösen Rachel kisasszony fellépte óta, a' régi dramaticusok, különösen Racine, és a' nagyon soha kinem szorított Molière, kezdenek általánosabb tetszésben részesülni.

A' legújabb francia hős költők nagy közönséget és tartós figyelmet nem tudtak magoknak szerezni, még azok sem, kik mint Barthelemy és E. Quinet Napoleont tették költeményeik' hőségé. Lamartine' episódjait legalább nagy feszültséggel várták, és Jocelyn, kétségkívül azért is mivel a' zendülési korszakhoz és a' kor' eszméihez szövetkezik, nagy tetszést nyert, míg egy angyal' megbukása költői dicsőségét meglehetősen megrendítette. Lamartine úgy látszik arra van híva, hogy a' francia közönség' egy részére, a' komolyabbra, vallásosabbra, kedélyesre, jótékonyan és tartósan hasson, és a' német és francia genius' szellemi, költői középtője legyen; de ő a' határt, melyen belől hathatott volna, áthágta, és oly pályára lépett, mely tehetségének veszélyes lehet. Hugo Victor, ki Lamartincnek a' francia komoly költészet' főképviseelője, ragyogó képzelettel bír ugyan, földieit költészeti új anyagokra vezette, és sok követőre talált, de az ő költészete még is igaz és szellemdús és csillogó, igen is kevéssé fakad a' lélek' mélyéből hogy valóban lelkesíthessen; és bár mily kötelességül is tette magának, hogy a' nemzeti érzésnek különbözőféle alakban lízelegjen, mégis sokkal kevesebb political elhatározottsága és odaadása van, mint sem nagy eredményeket állíthatna elő, míg Berangert, ki anyagait tőzsomszédságában kereste és talál a, és inkább mint minden mindenben francia, minden most élő francia költők közt a' legnemzetiebb és legnépszerűbbnek kell tekinteni. Ő talán a' francziák' túlnyomó tömegének, t. i. a' középosztálynak political, és philosophiai (ha ugyan így szólhatni) nézeteit fejezte ki művészileg magasán álló költeményeiben, ő már a' nép' szájában él, és a' legdicsőítettebb nevek örömeit állnak az övé mellett: de bár mily nagyra becsüli is az ember az annyira megáldott költő' tehetségét, a' francia népnek mégis alig kívánhatni azon tekintetből hozzá szerencsét, hogy közte oly ember találkozzott, kinek dalait, ha mindvalamennyit a' francia gondolkozásmód' és műveltség' kifejezésének tekinthetni, nem épen a' legvigasztalóbb képet tüntetik fel; és a' csudálkozást, mellyel az alak' szépségének, bájos képzeletnek, és a' gondolatok' felemelkedettségének adózni kell, azon iszony és undorodás által keserítik el, melyet másoknál érez az ember.

Berangernek épen népszerűsége teszi az erkölcsi könnyelműséget, csélcapságot, és mindennapiságot aggályossá, és sajnálatossá. A' köz ember, a' nagytól, kicsinytől egyiránt magasztalt költő' dalai által a' csélcapságot és erkölestelenséget mintegy költőileg felszentelve és igazolva látja, és az ő tekintetere építve az erkölcs, illedék és vallás iránti ellenzésben is egy szabad emberhez méltó harczot lát az elnyomás ellen. Beranger a' 19-d. századbeli philosophusok' és költők' folytatása, és az ő példája is bizonyítja, hogy ezek szolgáltatják a' fő elemeket a' mai francziák' kiképzéséhez, hogy a' nép' vagy középosztály' tömege csak most jutott azon képzettség' és világnézet' fokára, mellyen a' mélyebb, komolyabb szellemű kisebb szám már rég túl van, és a' melly ezt örömet úgy tekintetue mint eltörlötet, mint legyőzöttet. Mivel illy nemű felvilágosodás meglehetősen el van terjedve a' nemzet' nagy tömegében, azért van a' sajtónak, melly ezen vizszinen lebeg, Franciaországban olly roppant hatása, mig azon írók és könyvek, kik valódi haladást képviselnek, aránylag kevés tetszést találnak, és még most csak kisebb közben, de itt mondhatni, nem siker nélkül munkálkodnak a' jövődre.

Itten kell szólni az irodalmí személyzetről, mellynek minősége határozza meg az irodalom' befolyását és tekintetét. Mint már Franciaország' régibb királyai, úgy a' hiu és fény szerető XIV. Lajos is különös dicsőséget keresett abban, hogy a' művészet' és irodalom' oltalmazója és előmozdítója legyen, és az ő uralkodása alá is esik a' francia irodalom' egyik legfényesebb korszaka. Az udvar és aristocratia megzsilíteték azt, és ezen ízlés a' 18-d. században mind inkább inkább kiképződött, különösen a' párisi, az udvarnak még sem inye szerint levő, szellemdús körök által, mellyek Tencin, Geoffrin, Du Defant, L' Espinasse asszonyoknál gyűltek össze, és a' mellyben az irodalom' személyzete a' fő aristocrátiával vegyült össze. Így az irodalom, lényeges hasznára-e vagy nem, nem akarjuk vizsgálni megúriásodott (nőbilitirt), és olly tekintetet szerzett magának, hogy a' legelőkelőbb személyek nem tartották gyalázatnak, ha annak növendékeihez számláltattak, mig más oldalról a' kitünőbb literatorok és költők világiakká képzették magokat, mi a' nélkül is jobban sikerül a' francziának mint a' németnek. A' talent és genie igaz ágyból származásának elismerése az előkelő világ' részeiről tehetett valamit a' rang' előitélet' és osztálykülönbség' legyőzésére, melly a' forradalmat végrehajtotta. Ennek bekövetkeztéig több nemes' neve ragyogott a' francia irodalomban, némellyik ugyan, meg kell vallani, kétes fényel. Egészen máskép lett ez a' forradalom' kitorése, az aristocratia' kibujdosása, és XVI. Lajos' halála után, mikor a' csaknem egyedül fenálló politcai sajtó kirekesztőleg

a' nép' emberci', a' republicánusok kezibe került, és egy Marat' pórias, undorító baromiséga hatalmasabb lett, mint maga egy Camille Desmoulins' tüzes szónoklata. Napoleon' erőszakos urasága alatt nem vehette fel magát az irodalom, de talán ezen korbeli legnevezetesebb szülemény, a' Génie du Christianisme egy régi nemes kibujdosó' nevét viselte; és a' restauratio alatt, ugy tetszett, az irodalom is visszalépett régi jogaiiba, és előbbi társadalmi állását elfoglalta midőn a' legkitünőbb nemesi és polgári nevek, mellyek közt már nem volt olyan nagy köz, zászlója alá gyülekeztek. A' történeti-politiciai irodalom a' történet', tett', megért dolog' siai összehozta a' vizsgálódókkal, a' theoreticusokkal; és a' császárság után születtek, Napoleon' katonáinak siai fegyver helyett hírlapíró, vagy költői tollat fogtak. Az időszaki, politiciai sajtó' jelentősége és hatalma ezen pályára édesgeti a' leghathatós és törekvőbb tehetségeket, melly, nem ugy mint Angliában, általában nem olyan, hogy az ember szégyenlhetné magát miatta, sőt inkább tekintetet, becsületet szerez, és már sokat nagy méltóságra és hivatalra emelt. Franciaországban nem szokta az ember titkolni, hogy e' vagy ama hírlapi cikket ő írta, sőt még dicsekszik vele; de készen is kell lennie, hogy ha a' szükség ugy hozza magával, azt karddal vagy pisztollyal is védelmezze. Bár milly kevésbé hagyhatni is helybe erkölcsi szempontból a' párvialdal általi kiegyenlítést, mégis annyi bizonyos, hogy a' közvélemény által parancsolt kénytelenség lévén a' kihívást elfogadni, ez a' francia hírlapírókat vitáikban, minden élesség mellett is, az illedelem' bizonyos határvonalinak megtartására kényszeríti, és nekik egyszersmind némi merész lovagiság' és becsületesség' színét kölcsönözi, mellyet az angol hírlapíró szertelen gyalázó kifakadásaiban nélkülöz. Hogy e' mellett vannak lapok, mellyeknek szerkesztői és dolgozótársai a' becsület' törvényén kívül állnak, az magában értetik.

De nem csak a' politiciai, és a' politicába átcsapó irodalom, hanem a' költészet, és mulattató irodalom is sok nagy születésű embert vagy ollyakat számlál ápolói és növendéki közt, kik nagy hivatalt viselnek; Franciaországban, hol a' rangkülönbség sokkal kevésbbé szemszuró mint Németországban, hol a' nemességnek még csak árnyékképe van meg, hol az udvar ama szigoru különböztetést többé nem ismeri, és hol a' finomító és gyaluló társalgás a' faragatlan ifjonzoktat csakhamar kellemesen édesgeti: az irodalmi kitünés, mint Németországban, nem czél, melly tulajdonkép a' nagy születésű és rangu emberek' méltóságán alól esik, hanem mintegy valami rend, melly után, mint jó időkben a' becsületrend' keresztje után, mindenki áhitozik, és a' mellynek elérése minden tagban bizonyos rokonulási büszke érzetet, bizonyos esprit du corpst-

támaszt, melly a' származás' és rang' egyéb különbségét feledteti. Ezen egyenlőséget az irodalom' zászlója alatt a' francia íróknak azon körülmény igen könnyebbíti, hogy a' francziánál a' nemzeti érzés általában olly eleven, egyenlőségük' érzete mint egy ország' fiaié olly hathatós, és még az, hogy irodalmi híuságok olly nagy, míg Németországban az író, mint valami bizonyos városba, egy státusba való, mint bizonyos hivatal és rangban lévő, a' maga, másokkal is közös német jellemét csaknem elfeledi, és a' hol több van is együtt az nem annyira a' tehetség' rokonsága vagy egyenlősége hanem kül viszonyok által eszközöltetik. Az irodalomnak is a' fővárosban való összpontosításánál fogva valamennyi francia tudós azt nagy elsőségnek tartja: hogy *párisi*. A' *petit parfum*, mit egy szelleműs criticus az irodalomban a' francia ízlés lényeges jelének mond, és a' melly nélkül az irodalmi mű valódi francziának nem tetszik, azt bizonyos úrias légkörrel vonja be, melly a' finom aristocraticus érzéket is csalogatja, holott Németországban, kivéven azonban a' példányszerű munkákat, annyi sok irodalmi termény, ugy szólván, mécs, vagy dohányfüst, vagy pomade, vagy még korcsma szagu is, és azáltal, gyakran olly sok belső érték mellett is, az előkelő' finnyás ízlése elretten, és nekik némi jogczimet ad, ha annak gögösen és gunyosan hátat fordítanak. Bár nem vagyunk általában azon véleményben, miszerint az irodalomnak és költészetnek szüksége van, hogy teljes virágzásra jussou, hogy legnemesb gyümölcseit megteremje, a' nagyok' és előkelők' buzdító vagy oltalmazó részvétere; a' példák arra, hogy ezen mezőn a' genius a' szerény és korlátozott életkörülből, vagy az alacsonyiságból magát kivítta, sokkal számosabbak, mint arra, hogy az előkelő és magas születésű a' szellem' határit bővítette volna; de az irodalom' nemes feladatát, hogy t. i. a' nemzet' közjava, a' nemzetiség' kapcsa legyen, csak akkor teljesítheti mégis, ha a' társaság' magasb és legmagasb osztályi nem közönyösen, róla semmit nem tudva, vagy épen ellenségesen viseltetnek iránta, és az ott legkevésbbé történik, hol nem csupán kivételkép és mintegy megtévedve, hanem gyakran, a' nélkül hogy szembe tűnnék, annak tagjai mint írók lépnek fel, és a' tanult (literatus) nevet becsületnek tartják. És bizonyosan lehetne állítani, hogy a' magasb osztályok' ezen munkás részvéte az irodalomban, távol attól, hogy azt népszerűtlenebbé, a' társaság' alsóbb osztályi előtt érthetlenebbé tenné, sőt inkább épen ellenkező hatása lenne, egy részről mivel az által az irodalom hamarább megóvatnék az egyoldalúságtól, és tudós pedantságtól, mellytől akkor marad legkevésbbé ment, midőn azt a' nép' egy igen élesen elkülönített része műveli, és más részről mivel az előkelők' és magasban állók' példája mindig nagy befolyást gyakorol az alsóbb kö-

rökre. Az ezen pontban Német- és Franciaország közti különbség annyira ismeretes, hogy nem szükség mutogatnunk; csak azt említjük meg, hogy nem rég egy tanítói költemény, a' *hadimesterség*, alexandrin versekben, több énekben jelent meg Dupon francia vezér őrnagytól, mi azért látszik említésre méltónak, mivel, legalább az uralkodó vélemény szerint, éppen a' katona' hivatása esik legmesszebb az irodalomtól, és mivel ezen hadi költő irodalmi hajlandósága mellett sem vesztette el hivatását szemé elől, mint egy német tábornok, ki vallásos és theologiai tárgyokról írt. Továbbá megemlíjtük még azt is, hogy a' minap, a' Molé-féle ministerium' szorulásának a' félhivatalos Journal des Débats némi nyomadékokat tett annál fogva közleményére, hogy „a' művészet', irodalom' és pénzügy' nevezetességei a' miniszerelnök' teremében voltak.“ Hol találják azt Németországban illendőnek, hogy az irodalom' nevezetességinek, más mint csupán irodalmi vagy tudományos tekintetben valami szembetűnő jelentőséget tulajdonítsanak, őket valami hatalom, tényező gyanánt elismerjék? Mi az irodalom' személyzetének számát illeti arra nézve meghatározott tudósítást szám szerint nem adhatunk; de az eddig mondottakból kiviláglik, hogy a' francia írók szembetűnő testületet képeznek, melly lehet hogy kisebb számu mint az egész Németországban elszórt tudósok, de csaknem az egész irodalom' Párisban való összpontosítása által sokkal hatalmasabban lép fel.

Az eddig mondottakban, mint a' dolog' természete hozza magával, itt ott átcsapkodtunk a' második helyre tett kérdés' megfelelésébe, t. i. miként hat a' nemzet az irodalom' és annak képviselői' társasági állására és jelentőségére? Itt különbséget kell tennünk a' közönség' és országhatalom' befolyása között, ugy életművi, maradó intézvényekben, mellyek az irodalom' előmozdítását és érdekeit illetik, mint szinte a' hatalmában lévő pártfogás' szabad akarat szerinti gyakorlásában.

A' közönség' befolyása részint szellemileg, részint markolatolag ható, azaz *tetszés és pénzbeli jutalmazás* által. Első tekintetben a' francia (vagy is inkább a' párisi közönség, mellyben tulajdonkép a' szellemileg mozgó, irodalmilag művelt Franciaország jobbadán képviseltetik és foglaltatik, mi az irodalmi közlekedést ugyan igen egyszerűsíti, de igen szűk korlátok közé is zárja) minden inkább mint szűk marku, és a' nap' embere, vagy „oroszlánya“ a' megalapított híru szerző nem panaszkodhatik a' tömjény', szertelen dicséret' és istenítés' hiányán; a' francia élénkség és hűség, mint szinte a' hátszínben munkálkodó pártérek és írók' szövetkezései főleg pedig a' divat is, 's ez mind összevéve annak, ki egyszer áthatott, és a' suom társaság', színházközönség', valamellyik political párt' kegyét megnyerte, megadja a' legszertelenebb dicséretek a'

lapokban, megelőző fogadtatást a' salonokban, tapsot a' színházakban, ha drámai költő; e' mellett szabadságában áll, hogy az ellenséges szózatokat, mellyek sokszor csak nagyobb megismertetésére szolgálnak, az irigység' kitöréseinek vegye, és azokban is érdemei' közvetett elismerését lássa. Csupa tetszéssel azonban csak a' gazdag házból származott, vagy független írók és tudósok érhetik be, és rendszerint ezek sem vetik meg, ha kínálkozik, a' markolhatóbb hasznot. Hogy áll erre nézve a' dolog Franciaországban? A' francziák általában nem különös nagylelkűek, és bőkezűek, és épen mai időben emelkedett a' fukarság és pénzvágy magas fokra; e' mellett azonban mégis igen bámulni szeretők, kíváncsiak és gyönyörhajhászok, és még rabjai a' divatnak, 's így a' párisiak political irodalomra, hirlapokra, színházra és legújabb könyvekre divatból sok pénzt kiadnak. Ez a' legkedveltebb drámai költőknek, a' legkeresettebb regényíróknak, és feuilletonistáknak, a' legelterjedtebb napi lapok' és havi iratok' szerkesztőinek és dolgozóitársainak tetemes jövedelmet behajt, mire valóban szükségök is van, hogy mint világiak és jóhangu emberek a' társaságban felléphessenek, és némely tudósítások szerint e' vagy amaz irodalmi szerencsefi, t. i. a' könnyebb szerű, kinek minden gondja azon van hogy szénáját jó rendbe hozza míg a' nap süt — egészen megmámorosodik a' szertelen tetszéstől, és rendkívüli fényűzéstől. Ha azonban a' francia írók' tetemes jutalmazása és díjazásának egyes példái jönnek elő p. o. Chateaubriand, Hugo Victor, Lamartine, Scribe, Janin, Balzac, G. Sand és másoknál, az illy eseteket épen nem lehet mértéknek venni, hanem csak kivételnek kell tekinteni, mellyek szemszuro ellentétben élnek a' kevésbbé buzdító, csekély és nyomoru jutalmazás' példáival. A. de Vigny valahol így rajzolja a' szegény, elnem ismert, nem pártolt költő' sorsát: „a' szép vers olly portéka, melly a' nagy csoportnak nem tetszik; és mégis a' sokaság az, melly azt megjutalmazza; 's legmíveltebb nemzetek közt is csak késő szünik meg a' nagy csoport' ízlésében mindennapi lenni, és a' mindennapiságot szeretni. Csak késő, a' kiválasztott szellemek' vezérlése alatt jut el oda, és a' közben eltíporja a' sarjadó tehetséget, mellynek jajkiáltását sohasem hallja meg. Hah! nem hallotok egy pistolydurránást? Az a' durranás többet mond mint az én gyenge szavam. Nem halljátok ezen ifju kétségbe esettek' szavát, kik a' mindennapi kenyeret kérik, és kiknek munkáját senki sem fizeti meg?“ Ezen rajz egy szerencsétlenségben elveszett, kétségbesett valódi költőre illik, de bizonyosan nem kevesekre nézve áll, kik a' magasb értelemben vett költői névre igényt nem tarthatnak, kik a' *hommes de lettres* osztályihoz tartoznak, kiknek sorsát ugyan ezen író így rajzolja: „Az illy ember mindenütt kedves, mindenütt ér-

tik, mindenütt látják; mivel könnyü, és senkinek terhére nincsen, mindenütt tenyéren hordozzák, ó a' pillanat' szeretetre méltó királya." Ez igaz a' szerencsésekről, de bizonyos, hogy néhány megkülönböztetett tehetség' meglepő és fénylő sikere csábít sok fiatal embert azon pályára, mellyen csak borostyánnal es aranyal kecsesgetik magokat, és a' mellyen, ha tehetségeket tulbecsülték, vagy a' kedvező körülmények őket nem segítettek, csak közönbösséget, és vékony jutalmat, sőt szegénységet és kétségbesést találnak. Ezen, reményökben csalatkoztak egy része akkor aztán más életnemre adja magát, de mindig csak kevés akad olyan kinek ezt tenni a' hiúság és gög megengedi; egy rész leszállítja igényeit, a' közönségesebb irodalom' napszámosa lesz, és a' pórnép' ízlésének hízelkedik; mások pedig pistolyt ragadnak, vagy a' fojtó szenes serpenyőhöz folyamodnak, mint néhány évvel ezelőtt két ifju, kik drámai munkára egyesültek, és ahhoz szerencséjük nem levén így vetének véget életöknek. Az öngyilkosság' jegyzőkönyve Franciaországban rettentő arányban mutatja, a' társaság' ezen osztályára eső öngyilkossági példák' számát. Erkölcsei szempontból tekintve a' francia irodalom' legalsóbb fokán álló Lacenairt is, a' költőt és vaudeville-írót itt megemlíthetni, ki bár büncieért és gyilkosságiért 1835-ben a' vérpádon lakolt meg, de a' párisi közönség' közfigyelme és részvéte által hiúságát teljesen kielégítve látá.

Miként hat az ország az irodalom' állására és gyarapodására, micsoda pártolást, előmozdítást, és jutalmat nyujt növendékinek és mesterinek? Itt a' francia tanítási rendszer, még pedig a' magasb tanító intézeteké, jön tekintetbe. A' népiskola Franciaországban, mint tudva van, bár újabb időben emelkedett, nem a' legjobb karban van; aránylag jobban gondoskodtak a' magasb intézetekről, de a' mellyek azért a' német gymnasiumokkal és egyetemekkel, különösen a' tudós és példányszerű képzés' dolgában, nem mérkőzhetnek. Gymnasiumainkhoz hasonlítanak a' királyi collegiumok, de a' melly tulajdonkép nyugdíjak katonai-kolostoros fenytékkal, egyetemeinkhez az academiák, de a' mellyek sokkal függőbb, önállatlanabb intézetek még a' legújabb rendezés után is, és a' mellyeknél az öt kar nem mindig van egyesítve, melly tulajdonkép csak együtt tesz egy academiát. Ezek közt van ugyan egy Faculté de lettres, mialatt philosophia, történet, irodalom, szónoklat értetik, de a' mellyben a' tanárságot tizenhat esztendő korában 's a' legghiányosabb ismeretekkel is megnyerheti az ember, úgy, hogy legtöbbsnyire igazi classicus és philosophicus előkészületről mi előtt az ember valami szaktanulmányra szentelné magát, szó sem lehet. A' latin, görög tanítás philologiailag szertelen felületes; „nem a' régieket igyekeznek magyarázni, hanem átfor-

ditni; nem a régiség' felfogás módjába és életébe behatni, hanem írásaik' tartalmát szem elibe állítani;“ alapos philosophiai leczkékre és tanulmányra szinte nem gondolhatni. Igaz hogy a' Faculté de Sciences-al (mathesis és természeti tudományok) egészen máskép áll a' dolog, hol a' tanítás sokkal alaposabb, a' követelés sokkal magasabb. A' philosophiai karokat melyek' jelentőségét Német országra az első cikkben említettük, legalább azon értelemben, Franciaországban nem található, és a' miatt nincs meg academiáiban a' német egyetemek' ama szabadabb, eszményibb szelleme. És valóban a' zendülés' ijedelméi és a' császárság' katonai zsarnoksága alatt, mely az ideológiának oly ellensége volt, mint tenyészhettek volna az emberibb tudományok (humaniora) mint képezték volna magokat azokra elegendő tanítók? A' tanítók' jutalmazása középszerű, sőt szegény, és a' francia, párisi diákok, nagyobb szám szerint, csak szegény és piszkos életmódjok, a' grisettesekkel való erkölcstelen élések, és csélcsep elveik által híresek, kik ellen a' National már egyszer kénytelennek látá magát komoly, és keserű dorgáló beszéddel fellépni. Azokra nézve azonban, kiket a' tudományok iránt valódi buzgalom lelkesít, nincs, jelesen Párisban, hiánya az irodalom', irodalmi történet', történet', bölcselkedés', és szónoklat' szakában való igen buzdító, és tanulságos felolvasásoknak, és az alapos classicus képzés' szükségét kevésbbé érzik oly országban, mellynek már rég idő óta magának van classicus irodalma, melly már inkább a' nép' életébe és vérébe ment át, és minden esetre igen könnyen hozzá juthatni. Franciaországban lehetséges, hogy csupán francia irodalomban vett ismeretei mellett valakit mívelt embernek tartanak, és irodalmi dicsőséget is szerezhet; Németországban bajosán. Valóban ez nálunk tekervényes ut a' műveltségre, de azért nincs okunk a' francziát irigyelni könnyen nyert, de bizonyosan felületes műveltségéért. Az azonban nemzeti szempontból tekintve ismét nagy haszon rajnán túli szomszédainknak, hogy a' határvonal a' magasabb, és kevésbbé műveltek között nincs oly élesen elkülönözve mint nálunk, hol az, a' ki latinul tud, mintegy úrok által van attól elválasztva a' ki azt nem tanulta, és egy szónak valamelyik régi nyelvből való hibás leírása borzadással, és megvetéssel tölti el a' valódi és szigoru humanistát a' vétkező tudatlan és idiota iránt. Annak tudása, hogy görögül, latinul semmit sem ért, a' legmegáldottabb főt is, ki különben az irodalomban vagy országos szolgálatban nagy haladást tett volna, nyomasztó súlyal huzná vissza semisége' örvényébe; míg Franciaországban az emberek classicus előképzés nélkül a' legkényesebb szerepeket jó szerencsével elfogadják, és kereskedők 's kalmárlegények fontos, magas köz hivatalokra emelkednek. Az igaz, hogy ott a' kereskedők

és iparüzők több oldalulag kiképezhetik magokat mint másutt, és egy Lafittenek egy Perrier Kazmérnek bizonyosan derék iskolája volt. Az utóbbinak segédje és barátja, később párisi rendőr-főnök, elhíresült pörében kitünő ügyességgel és lélekjelenléttel beszélt, és ígérete szerint emlékirataival nem sokára a' tudósok' sorába lép.

Továbbá az a' kérdés: mint segíti és mint jutalmazza az ország az írókat? Némelly német tartományok ellenében azt csak dicsérettel említhetni, hogy a' francia író törvény által van oltalmazva a' belföldi utánnyomás ellen, ha szinte a' külföldi ellen még eddigelé nem bírta is a' kormány megoltalmazni, és nem mutatta is ki, hogy az utánnyomás elve ellen egész elhatározottsággal akar fellépni, mivel még most hatósága alatt megengedi a' külföldi munkák utánnyomatását. A' drámái költőnek is meg van maga része az előadási jövedelemből. Továbbá a' kormány nem kevés tanítószéket állított fel a' collegiumokban és szakosztályoknál, melyekre tudósok alkalmaztatnak, és úgy látszik, hogy ezen helyek' számát még szaporítani akarja. Igaz, hogy ezen tanítói székek a' tartományi városokban nem gazdagon vannak alapítva, nem is igen vonzóak a' párisiakhoz képest; azonban a' főváros' tanítószékei nagyon irigylésre méltók, és igen keresettek. Azon tetszés, melyet egy Royer-Collard, Guizot, Cousin, Villemain, és korábban Lerminier is a' tanuló ifjuság előtt nyertek, természetesen komoly tárgyak felett, és derekas tanulmányon alapuló leczkéik által, ösztönül és buzditásul szolgálhat a' komolyabb irodalmi szakokban, mint szinte a' francia academiaiban való ülés is versenyző törekvés' tárgya a' legkitünőbb főkre nézve, ha bár néha kevésbbé érdemes is be tudott már eszusni. Az academiái tagsággal való megtiszteltetést a' bureaucraticus Franciaországban kétszeresen nagyra becsülhetni, mivel az academia szabad választás által egészítheti ki tagjait, és meg lévén a' szám határozva a' visszaélést hamarabb kizárhatja. Az írókat rendekkel s más efféle kegyjelekkel megtisztelni, természetesen minden uralkodónak szabadságában áll, de csak Franciaországban használja a' jogot a' király, gyakrabban megtisztelvén a' nem országos hivatalban álló tudósokat és költőket a' becsületrend' keresztjével (mit Leopold a' belga király is követett, ki Dumas Sándort és Hugo Victort a' belga renddel díszíté fel) és így azokat elismerő kitüntetésben részesíteti, kiket másutt gyanús szemmel néznek. Hogy ez már önkéntes vonzalombul, vagy a' közvéleményhez való alkalmazkodásból történik-e, vagy azért, hogy az illy írók' érzelmét és tollát megnyerjék, azt itt nem akarjuk vizsgálni. Csak a' tényt akartuk megemlíteni, mint szinte azon körülményt is, hogy az irodalmi nevezetességeknek még a' pairkamara is, de leginkább a' political iskola szerint, nyitva áll. Az illy jelen-

gek miatt, némi tulzással, így kiált fel Bulwer: „Derék látni, hogy megtörténvén a' születési aristocrátia, az irodalmi aristocrátia emelkedik fel. A' pairkamra félig újságírókból, philosphusokból, és írókból alkotva; de így folytatja tovább, mind ezt fontolóra vévén, valóban kívánatos aristocrátia-e az? Nyert-e általa a' társaság? Veszett-e az irodalom? a' genius' fő pap-sága szentebb és tisztább lett-e e' világi kitüntetések és üres címek által? vagy e' módon maga az aristocrátia felemelkedettebb, önhaszon nem keresőbb, hatalmasabb, vagy mélyebb belátású lett-e a' törvényhozás' dolgaiban, vagy a' közvélemény emelésében?

A' kormányi költségvetésben milly összevetést számítnak az érdemes, és veszedelmes írók' gyámolítására, nem tudjuk; de annyi bizonyos, hogy ha a' titkos költségi összeg' nagyobb része a' sajtó' lekenyerezésére fordítatik, nem kevés újságíró és tudós megkapja belőle maga részét; az illy mellelges gyámolítás mellett azonban a' kormánynak még mindig hatalmában van, azon írókat, kik az ő szellemében irnak, szép és jövedelmes hivatalok' adása által megjutalmazni, és azokat, kiket megnyerni kíván, illy jövedelemmel megkínálni. Egy nagyelméjű politikai író, kivált ha a' választók kamarába is küldik, a' kormány nem hagyhat, és nem fog hagyni figyelem nélkül, hanem, ha csak lehetséges, maga érdekében igyekszik annak irányt adni. Ezen enfants de la Presse' legnevezetesebb és legfényesebb példája Thiers, ki alacsony sorsból és újságíróból első ministerré küzdötte fel magát. Ezen nagyraemelt újságíró eszünkbe juttatja a' National' alapító társát, a' korán elragadt Carrel Armandot, ki, miként Thiers Franciaországban a' nagy elhírethetség' kül sikerét és szerencsését, úgy az annak legnagyobb önállóságát, következetességét és becsületességét, párosítva szilárd jellemmel, képviseli, és kinek jó hírével Thiers legragyogóbb idejében is megcserélhetett volna.

Már láttuk, hogy Franciaországban az irodalom a' társaság' legfelsőbb osztályköreibe kiterjeszkedik, hogy egészen igaz ágyból születettnek, és udvarban foroghatónak tartatik, és a' politcailag legkitünőbb férfiakat számlálja növendékei között, most már azon kérdésbe kell bocsátkoznunk: mennyire hat befolyása lefelé a' nép közé? Itt azonban országtani pontos ismeret nélkül igen nehéz, csak némileg is biztos feleletet adni. A' nagyobb hírlapok természetesen leginkább a' fővárosban, és nagyobb tartományi városokban a' magasb és gazdagabb osztályok olvassák; más oldalról a' tartományi kisebb lapok kétségkívül igen mélyen hatnak a' nép közé; és ha igaz, a' mit beszélnek, hogy a' restauratio óta Voltaire' és Rousseau' munkáiból több millió példányt terjesztettek el a' nép között, akkor Franciaországban az irodalom iránti fogékonyak' számát

tetemesen többre kell tenni, mint p. o. Németországban, hol, véleményünk szerint, fáradságba kerülne más könyvnek mint a' biblia, kalendárium, és énekes könyv, annyi kedvelőt szerezni, még ha ingyen akarnák is kiosztani. Ezzel első tekintetre ellenkezésben látszik állni azon ismeretes tény, miszerint Franciaországban az elemi iskolák olly rozsz karban vagynak, és azért olly sok francia sem írni sem olvasni nem tud; de ez főleg a' falukról és parasztokról áll, kiket az irodalomra nézve a' nélkül sem vehetni számba. Azonban minden esetre hihetőbb amaz állítás, ha az ember meggondolja, hogy az első zendülés óta, milly igen nagyon felindított minden, csak kissé fogékony is a' politikai és vallásos-egyházi kerkérdések iránti részvéltre, mint táplálja azon érdeket folyvást az időszaki sajtó, és milly könnyen megértheti a' kevésbbé művelt francia is a' classicus francia írók' munkáit. Voltaire' elméssége, Rousseau' indító beszéde, egy Beranger' mosolygó kelleme, és csécsap (frivol) merészsége még az egyszerű polgártul is megérthető, és bizonyosan nem kevés akad ollyan a' munkások (ouvriers) közt, ki ez vagy ama munkával ismeretes. Ujabb időben több példa volt rá, hogy az alsó néposztályból sokan mint költők léptek föl. J. Reboul, Th. Lebreton, és H. Moreau, de bár jobbadán körükből választanak is tárgyat, azért még sem népi hangon irnak, hanem egészen a' mostani irodalmi művelt nyelven, melly világos bizonyossága annak, hogy az ő költészetük a' közönséges művészi költészet' bujtoványa, és nem magasb érzelemben vett eredeti termény.

Végre a' nőírókat is meg kell említnünk Franciaországban. A' francia irodalom nagy tiszteletben tartja egy Sevigné és Lafayette asszony' nevét; a' zendülés' idejében híressé tette magát Roland asszony, ki kevés halála előtt a' tömlőczben írta jeles emlékiratait; továbbá a' termékeny Genlis asszony, különösen pedig Staël asszony, Abrantes hgnő, kinek fíradatlan, termékeny tolla a' hgi szükségeket nem bírta fedezni, bár iratait kíváncsian olvasták, már feljebb említettet. A' most élő nőírók közül következőket emlíjük: Sophie Gay, Delphine Gay (Girardin) Flora Tristan és George Sand (Dudevant). Ha összehasonlítjuk ezen asszonyoknál a' sikert, állást, időt, mellyben éltek, és a' keletet, mellyet tapasztaltak, következő észrevétel áll elő: a' régibb, először nevezett hölgyek mintegy ösztönyszerűleg írtak, Sevigné asszony épen nem úgy mint nőíró, Lafayette asszony természeti irodalmi hajlamból, és kedvkapásból a' tiszta és jó ízlés' irodalmilag mozgó korában. Az érdek, mit ők támasztanak, tisztán aestheticai. A' zendülés alatti asszonyok férfias jellemök és szellemök által tüntetik ki magokat, melly által a' férfiakhoz valóban hasonlóak voltak, sőt még felül is multak; Roland asszony tulajdonkép nem volt

nőíró, és Staël asszony tulajdonkép nem volt nő; egy olly esudalatos időben minden kimozdult kerékvágásából, és az irodalmi genius Franciaországban, talán hogy az összeírást elkerülje, asszonyi testet vón magára, mi mellett a' tekintet, mit az álarcza' jelleme kívánt, könnyen elfeledtetett. A' más két, korábbi időből való asszonyt, főleg állása, fontos eseményekben való részvéte vagy azok' megérése tette nevezetes nőíróvá. Ha végre a' mostan élő francia nőírók közt a' legismeretesebbek' állását, családi bajait és körülményit tekinti az ember (George Sand elsőkött szeretőjével, egy, mint maga állítja, baromi férjjel, kitől néhány évvel ezelőtt törvényes ítélet által választatott el, — többi kalandjai ismeretesek; Flora Tristan egy paria' vándorlásának szerzője, alig menekedett meg férje gyilkos merényletétől, ki nem rég 15 évi fogsági munkára ítéltetett, és Delphine Gay Girardin Emilhez ment férjhez, kitől a' kamara megtagadta az országpolgárjogát és kítaszította) csaknem azt kell hinni, hogy francia asszonyok' íróságán kevés áldás nyugszik, bár mint minden tudja, G. Sand' regényeit roppant szerencse kíséri, és e' tekintetben hiúsága egészen meglehet elégülve. Valóban az igaz róla, hogy a' mostani írók között a' legszebben ő ír francziául.

Sem azt nem állíthatni, hogy a' franezia asszonyoknak a' szellemi adomány hiányoznék az irodalmi munkálkodásra, — ez állítás tényleg van megczafolva — sem azt, hogy a' francziák tetszést nem találnak a' nőírókban és nőköltőkben; azonban az még is inkább igaz lehet, hogy a' mostani időben, mikor a' francia irodalomban a' political és társasági érdekek olly túlnyomók, és különben is ollyan végsőség (Excentrität) sőt kétségbeesés uralkodik, egy asszony, ki neme' illendő korlátin belől tartózkodik az irodalom' kétes mezején nem egy könnyen foglalhat el nevezetes helyt. Ha valami asszony ezen korlátokat áthágja, az nem tetszik a' francziának, ki ugyan nem szigorú erkölesbíró, de barátja az illedelemnek, ezen asszonyiatlanság, vagy maga a' nőíró is elveszti a' súlyegyent, belső állást, és egy, talán csudált, 's egy kis körtől istenített, de a' társaságtól elidegenült kalandoros alak lesz. Ez egész más-kép van Angliában, hol az aestheticali tiszta érdek még élénkebb, hol ez alapos, sőt gyakran tudós míveltség az asszonyokat a' férfiakhoz közelebb viszi, hol a' nőírónak, hogy úgy szóljunk, nem kell szakítani nemével, és hol számtalan, nem political tartalmu raktár és almanach, political hírlapok és időszi iratok mellett a' közönség' figyelmét magokra vonják, az adót örömezt elfogadják a' szép kezektől, sőt még magas nőkiadók' pártfogása alá adják magokat.

Ha végül az eddig mondottak' eredményét összeállítjuk, ki fog világlani: hogy Franciaországban az irodalom és annak

képviselői tekintetes és nagy befolyásu társasági állást foglalnak el, és ezt nagyobb részint azon szoros összeköttetésnél fogva, melyben ott a' politikai és nyilvános élet az irodalommal áll, a' különböző rendeket és osztályokat elválasztó közfal' lerontása által a' zendülés' következtében a' francziák sokkal egyenlőbb míveltsége és hasonmésége miatt, mint szinte annak következtében, hogy Franciaországban mint a' német földön sokkal korábban megszerették, becsülték és úzték az irodalmat a' legmagasb körökben, és, hogy az másfél század óta teljes virágjában áll, mivel továbbá ott a' tudós kevésbbé van elválva az ügyembertől, tisztviselőtől, és mivel az irodalom sokkal kevésbbé nyugszik tudós és philosophiai alapon.

Ezen látszatos hasznokkal azonban igen sok kár is jár kézen fogva. Azon tudós és philosophusi képzettség, mely a' német tanult embereknel csaknem elmarazhatatlan, az irodalomnak ugyan könnyen némi aristocratai és pedánt zománczot ad, és mind felfelé, mind lefelé csökkenti hatását és befolyását, de egyszersemind alkalmas, hogy annak bizonyos valódiságot és talpraesettséget kölcsönözzön, mely a' saloni széplelkek' vagy a' feleszmélt, elmés fők' keziben, kik minden ismeret és előkészület nélkül az irodalomban himpellérkednek, igen könnyen veszendőbe megy. Annak könnyü átmenete, összefüggése a' gyakorlati étellel hasznos; de azon asylumokat sem kell kevésre becsülni, mellyekkel az Németországban az egyetemeken bir. Az elismerés, méltóság, és tisztelet a' nagy pálya, mely ott a' tudósnak int, Franciaország' értelmességinek dicséretére szolgál, de tán magára az irodalomra nézve kevésbbé üdvös; az az által ugyan bizonyos fénysugarba takartatik, de a' helyett igen könnyen veszít a' függetlenségben, vagy tartalom és tett erőben. Ha szegény is a' függetlenség, mégis mindig jobb mint az arannyal elárasztott szolgaság, és a' porból felemelt tehetség nem mindig helyzetetik tisztább elemekbe. A' minek az elmetehetség' jutalmának kellett volna lenni, az már némellykor értékének piaczi ára volt, és sok irodalomban kitünő férfit csak akkor említnek ismét dicsérettel, midőn a' kitüntetés és kegy mellyel őt a' kegyelem' adója elhalmozta, ismét ellefejtetik.

A' francia irodalom szoros kapcsolatban van a' politikával és étellel, még pedig annyira, hogy rajta az uralkodik. A' nem politikai, költői irodalomtól benyomást, ingerlést kívánnak, mellyeknek a' megmozdult, nyugtalanzkodó valóságához hasonlónak kell lenniök, vagy azt még felülmulniök; innen vannak a' természetelleni terjeszkedések, és görcsös vonaglások. De valamint a' mostani politikai állapot, úgy az irodalom' állása is Franciaországban a' körülményektől függő; az állandóság' biztosítóka nincs meg benne, napról napra él, és minden kül-

fény' daczára is, melly most körülövedzi, veszedelemben van, hogy előbb vagy utóbb a' pór nép' kezébe esik, mellytől ugyan finomsága és csínja által olly távol látszik állni, de azért azzal egyes vonásokban és irányban ismét némi rokonszenvet és atyafiságot áruul el. Ohajtjuk, hogy ez ne történjék, és hogy a' szilárdabb irány, mellyet némelly öröndetes kezdet mutat, diadalmas legyen, hogy az irodalom kiszabaduljon a' politica' hatalma alól, és, ha külsőleg kevésbé fényes, de függetlenebb, és méltóságosb állást nyerjen. —

Blätter zur Kunde der Literatur des Ausl. Jun. 1839.
Nr. 63—70.) után.

D. I.

CRITICAI SZEMLE.

EMBERTAN.

Ueber den Menschen und die Entwicklung seiner Fähigkeiten, oder Versuch einer Physik der Gesellschaft, von A. QUETELET, Director der Sternwarte zu Brüssel. Deutsche Ausgabe, im Einverständniß mit dem Herrn Verfasser besorgt und mit Anmerkungen versehen von Dr V. A. RIECKE, Mitgl. d. würt. ärztlichen Vereins. Nebst einem Anhang, enthaltend die Zusätze des Herrn Verf. zu dieser Ausgabe. Stuttgart, Schweizerbarth: 1838. 7 tábl. Ára 4 frt 30 kr e. p.

Nem csekély elszántság kívántatik illy munkának, mint e' jelen, vállalatához. Célja nem csekélyebb, mint az embernek minden viszonyait, benső 's külső mibenlétét, tehetségeit, előhaladásait számokban kimutatni, 's illy számokban minden emberi viszonyokra mértékhez jutni. A' szerzőnek mégis, ki munkásságot, állhatatosságot, terjedelmes ismereteket egyenlő nagy mértékben magában egyesíte, sikerült, mennyire a' meglevő vagy elérendő segédeszközök engedék, céljához közeledni. Az által, hogy ő e' tárgyhoz tökéletesen értő nyelvrokon fordítóra akadt, a' becses toldalékokat nem is említve, ezen munka némileg német eredeti munkává lett.

A' szerző magának feladatul tévé, az embert érdeklő minden viszonyoknál 's jeleneteknél azt kérdeni 's vizsgálni mit ő „közép embernek“ nevez, az az, a' minden egyéni 's helyi viszonyoktól mentt sommaeredményt. Valamint ugyanis jelenleg a' természettudományban közép mérsékletről, a' légmérő' közép állásáról, közép szélirányról, mint valamely bizonyos tér- vagy meghatározott időben tett minden vizsgálódások' eredményéről beszélünk, mellyben a' lényeges, a' kitünő központosulva, melly körül minden egyes adatok fel- vagy lefelé lebegnek, szint így

iparkodik a' polgári és társas, a' testi és erkölcsi, sőt a' szellemi állapotban, fárasztó számhasonlíthatóságokból kieszközleni ama' nagyságot, mely neki sokszoros következtetésekre támaszpontul szolgál. Maga ezen bánásmód nem új; de új a' tárgyalai terjedelmes, 's a' legesekélyebb részletekbe is beereszkedő út 's mód. Az egyes eredmények' becse relativ, mert az a' vizsgálódások' tartósságától, és a' számadatok' benső hitelességétől függ. Némelly következtetés hosszabb ideig folytatott és tökéletesebb táblákból bizonyosan egészen máskép mutatkozik, más pedig már valóban hirtelenkedve és egyoldalulag tétetett; de sok az eddigi segédeszközök szerint teljesen biztos és bátorságos következtetésekre is látszik felhatalmazni. A' ki általában a' számtáblától tart, vagy előtte azok csekélyfontosságúak, az ezen egész munkát talán feleslegesnek tartja; közelebbi vizsgálatnál mindazáltal úgy találandja, hogy a' szerző érté, miszerint a' számbeli vizsgálatról függetlenül, vagy azoknak kíséretében sok — az országos embert mint a' statisticust, a' természetbúvárt mint az orvost egyaránt érdeklő — észrevételeket kellett előterjeszteni.

A' tartalomnak néhány jellemvonásokkal együtti átnézete ezen munka' gazdagságát, és a' bánásmód nemét leginkább kiemelteti.

A' bevezetés szól az ember' kifejlődéséről testi és szellemi tekintetben, vizsgálgatja, tettei valljon meghatározott törvények szerint következnek-e? az őt illető törvények mi módon vizsgálандók 's magyarázандók? 's kifejti a' befolyásokat, miknek alá van vetve.

Az előforduló büntéteket tekintve így szól a' 6-ik lapon: „Ezen állandóság, mellyel ugyanazon büntétek évről évre ugyanazon rendben előjönnek, 's ugyanazon büntetést hasonló viszonyok közt magok után vonják, egyike azon legnevezetesebb lettdolgoknak, mellyekkel bennünket az ítélőszékek' statisticusai megismerkedtetnek; én, vegyes irataimban különösen iparkodám azokat megvilágosítani; évről évre fíradatlanul azon állításra jövék vissza: miszerint van budget, mely borzasztó szabályossággal fizettetik, t. i. a' börtönöké, gályáké, és vesztőhelyeké; itt mindenek előtt a' takarékoságra kellene figyelemmel lenni.“

Első könyv. Az ember' fejlődése, tekintettel testi tevéseire a) A' közép ember' általános meghatározása; b) a' közép ember' meghatározása, tekintve testi tulajdonait. Első szakasz. A' szülésekről általában és a' termékenységéről. Második szakasz. A' természeti okok' befolyásáról a' szülések' számára: a) befolyása a' nemnek; b) a' kornak a' házasságok' termékenységére; c) a' helynek; d) az évfolyamatuak; e) az évszakoknak; f) a' nappalnak. A' 3-dik lapon ez áll: „a' születő

fiuknak a' leányokhozi Hufeland által felállított aránya részint kevesse csekély, részint nem is épen olly állandó, mint ő elfogadja; minthogy általában a' természet' semmi törvénye sem látszik olly változatlanoknak, hogy neki különmemü befolyások által eltéréseket szenvednie ne lehetne 's ne kellene. Harmadik szakasz. A' történetes (megzavaró) okoknak a' születések' gyakoriságairai befolyásáról a) befolyása a' hivatalos foglalatosságoknak, az élelemnek stb; b) az erkölcsösségnek; c) a' politikai és vallásos intézményeknek. Szegény 's elnyomott népknél a' termékenység' gyenge. Kicsapongó élet megkevesíti egyéneknél a' termékenységet. Néha az elerkölcstelenedés 's nyomor nagy termékenységet és rendkívüli halandóságot okoznak. Negyedik szakasz. A' holtan szülöttekről. Városokban aránylag többen születnek halva miot falukban. Ötödik szakasz. A' természeti okok' befolyása a' halálózásra: a) a' helyeknek, b) a' nemnek, c) a' kornak, d) az évfolyamoknak, e) az évszakoknak, f) a' nappalnak, g) a' különbféle betegségeknek befolyása. Nem állhatunk ellent, miszerint a' következő helyet (135. l.) ki ne emelnők: „Az ember élte' első éveiben a' társaság' költségén él; adósságot csinál, melyet későbbi időben kell lerónia; 's ha előbb meghal, létele inkább teher mint nyereség volt polgártársaira nézve. Szeretnők tudni, mennyire terjedhet az? Tegyük a' költséget olly csekélyre, mint csak lehetséges; én ugy találom, hogy 1821-ben, egy gyermek' öszszes tartásköltsége, születésétől 12—16 éves koráig, a' németalföldi királyság' ápoló intézeteiben általában 1110 frankra ment, én azonban csak 1000 frankot veszek, és ezen öszszeg, még Franciaországra nézve sem lesz nagy. Minden egyén, melly a' gyermekevéket átélte, e' szerint legalább 1000 franknyi adósságot csinált, olly sommát, melyet a' társaság az ő jószívüségére bizott gyermek' tartására előlegezett. Már most Franciaországban évenként több születik 960,000 gyermeknél, melylyekből $\frac{2}{10}$ elhal, mielőtt hasznot hajthattak volna; ezen 432,000 szerencsétlenek csak idegen vendégekként tűnnek fel, kik vagy on és keresetmód nélkül az emésztésben részt vesznek, 's azután ismét távoznak, a' nélkül, hogy látogatásukból a' sajnós elválási 's örök sajnálkozásai nyomokon kívül mást egyebet hagyandottak magok után. A' költség, mit okoztak, a' nekik szentelt időt nem is számítva, 432 milliónyi iszonyú sommára rug." A' tudószakör' halandósága feletti adatnál d' Espine Márk' állítása idéztetik (210. l.), miképen t. i. sohasem uralkodott olly járványnyavalya, melly annyi 's olly irtóztatós módon ragadta volna el áldozatait, az igen gyilkos dögvészst sem véve ki, nem látszik az általa megrohantakat nagyobb arányban megölni, mint az askör. Hatodik szakasz. A' történetes (megzavaró) okoknak a' halálózások' gyakoriságairai befolyása: a) a'

hivatalos foglalkozásoknak, jóllétnek stb; b) az erkölcsösségnek; c) a' felvilágosodásnak, a' politicalai és vallásos intézkedéseknek befolyása. 261. lapou: „Valóságos lettdolog gyanánt tekintethetik, hogy azon országokban, hol a' polgárisodás leginkább halad, egyszersmind a' halandóság leginkább gyengül.“ Hetedik szakasz. 1) A' népességről 's növekedéséről; 2) a' népességi táblákról; 3) nyújthatnak-e nekünk a' népességi arányok felvilágosítást valamely nép' jólléte felől? A' szülek' puszta száma valamely nép' jóllétének meghatározására elégtelen. A' halálesetek' száma több hitelt érdemel. Azonban ez is, mint a' közép élettartósság' száma tévitra vezethet.

Második könyv. A' test' nagyságának, súlyjának, erejének stb kifejlődéséről. Első szakasz. A' növés' kifejlődése. Második szakasz. A' súly' növekedéséről és arányáról a' növés' kifejlődéséhez: a) Súly és növés a' különböző életkorban; b) a' súly' aránya a' növéshez; c) valamely népesség' súlyja; az emberi csontokat' súlyja 's nagysága. A' cambridgei egyetemi tanulók közt történt 80 mérésből az egyesnek közép mértéke 5 láb 9 $\frac{3}{8}$ hüvelknyi magasság tetszik ki. (Cambridgeben ugyan is szokás az, miszerint az egyetemi ifjak magokat egy bizonyos kalmárnál szorgosan megmértik 's fontoltatják, a' ki e' végre könyvet tart, melybe magát mindenik beírja. Ezen könyvből vannak a' számok kivonva) 367. l. „A' férfi, súlyjának maximumát 40-k éve körül éri el; a' 60-k körül észrevehetőkép fogy; a' 80-kban mintegy 6 kilogrammal kevesebbet nyom. Növése is jóval fogyott; és ezen fogyás körülbelől 7 centimetert tesz.“ „A' nő, súlyjának maximumát későbbben éri el, mint a' férfi; 50-k éve körül legnehezebb.“ Harmadik szakasz. Az izomerők' kifejlése. Az egymásután következő trómutatkozások erejökben szemlátomást fogynak. Negyedik szakasz. Léleketvetelek, érvérek, gyorsaság stb. Az állandó nagyságok abban, mit az ember tenni 's végbevinni bír, részenként a' mi életművezetünk által feltételeztetnek, 's különösen némelyek által a' mi természeti foglalatosságink és tulajdonságink közül, p. o. a' léleketvetel, a' szív verései, a' növés stb által.

Harmadik könyv. Az ember' erkölcsi és szellemi tehetségeinek kifejlése. Első szakasz. A' szellemi tehetségek' kifejlése. a) Az értelmesség' kifejlése; b) a' léleketbetegségekről. Az örültség nem a' polgárosodás szülötte; a' vadak közt ritkán, a' félig mívelt nemzeteknél gyakrabban van, mint a' föld legmíveltebb tartományaiiban. Második szakasz. Az erkölcsi tehetségek' kifejlése. a) Az előrevigyzásról, mértékletességről, munkásságról stb. b) az öngyilkosságról 's párviadalról. Az öngyilkosság a' városokban gyakoribb. Harmadik szakasz. A' büntéthezi hajlandóság' kifejléséről: a) a' büntétekről általában 's az elítélések' arányáról; b) a' felvilágosodásnak, állapotnak 's

éghajlatnak a' büntétek iránti vonzódásra való befolyásáról; c) az évszakoknak, d) a' nemnek, e) a' kornak befolyásáról, 499. l. ezen észrevétel áll, miszerint a' francziánál 1-et 1162. ellen fel lehet tenni, hogy egy év alatt bevádoltassék; továbbá mintegy 61-et 39 ellen, hogy bevádoltatása' esetében elítéltessek. 555. l. szerint 1129 agyonverések közül, mik 4 évek alatt Franciaországban történtek, 446 a' fogadókbani veszeke-dések' s czívakodások' következése volt; miből a' szeszés ita-lokkali élésnek szomorító befolyása tetszik ki. — Télen több büntétek történnék vagyon, nyáron személyek körül. — Ha az ember tehetségeinek kifejlési törvényei ismeretesek volnának, ugy a' büntétek iránti vonzalomnak kifejlése belőlök megma-gyarázható lenne.

Negyedik könyv. A' közép embernek 's társas rendszer-nek tulajdonságairól, 's ezen vizsgálódás' további vizsgálódásai-ról. Első szakasz. A' közép ember tulajdonai, tekiutve a) a' tudományokat és szépművészeteket; b) a' természettudományo-kat és orvostudományt; c) a' böleselkedést és erkölcstudo-mányt; d) a' politicát. 570. l. „A' középmembernek vizsgálata az orvostudományban annyira fontos, hogy majdnem lehetlen valamelly egyénnek állapota felett itélni, a' nélkül, hogy ezt egy vagy más képzelt lényével össze ne hasonlítsuk, mellyet mint szabálytevőt tekintünk, 's melly tulajdonkép nem más, mint azon közép ember, ki szemünkben van.“ „Az orvos be-teteghez hivatik, 's miután ezt kikérdezte, az érverést gyorsnak, a' léleketet mértéktulínak tapasztalja stb. Világos, miszerint ha ilyenmü ítéletet hozunk, az által elismerjük, hogy a' ta-pasztalt jelenetek azoktól, miket a' közép ember, vagy a' sza-bálytevő állapotbani ember nyujt, nemcsak eltávoznak, hanem hogy azok magok ama határozatokat áthágják, miket veszély nélkül elérhetnének. Minden orvos az illyes becslés közben magát azon adatokhoz tartja, miknek birtokában a' tudomány van, vagy pedig tulajdon tapasztalására vonatkozik, melly tu-lajdonkép semmi egyéb, mint ollynemü felszámítás, millyet mi nagyobb mértékben 's nagyobb pontossággal óhajtunk véghez vinni.“ Az értelmes ember, ki tulajdon test alkatát tanulmányul teszi, 's magát vizsgálgatja, sok betegségetek mellözhet, 's majd-nem csupán nehéz és rendkívüli esetekben lesz csak szüksége orvoshoz folyamodnia.“ Második szakasz. Az ember' kifejlés-törvényeit illető tulajdon ismereteink további haladásáról. 583. l. így szól a' szerző: „Én részemről azt hiszem, miszerint azon mód, mellyel valamelly nép lázadásait véghezviszi, az általa el-éretett polgárisodásának állása iránt ad mértéket,“ és 612. l. „a társaság készíti elő a' büntetet, 's a' bűnös csak eszköz, melly azt végrehajtja.“

Göttling. gel. Anzeig. (1838. 178. 179. sz.) után.

Per földy.

BIBLIOGRAPHIA.

69. Antonii BERTOLONI M. D. in Archigym. Bonon. Bot. Profess. Emer. Praesid. colleg. medicor. et chirurg. Bonon. E XL Viris Societ. Ital. Acad. Scient. Instit. Bonon. Societ. Linnaean. Londin. Nat. Curios. Halens. et aliarum plurium Aca-dem. socii *Commentarius de Itinere Neapolitano aestate anni MDCCCXXXIV suscepto* Bononiae, 1837. ex typ. ab Ulmo et Tiochi. Az olasz Flora' szerzője e' munkájában, leginkább fűveszi kirándulásának eredményeit adja. Közli többek közt két új plánta' (*Amaranthus patulus* és *Euphorbia eriocarpa*) és az *Artemisia vulgaris*' egy jeles változatának, ha nem új nemének (*densiflora*) leírását. Szerző bámulással látta a' királyi kertekben 's a' fűveskertben Nápolyban, a' casertai kertben, 's Ricciardi gróf' villájában a' sok ritka és idegen növényt 's némelyeknek rendkívüli nagyságát, vagy buja tenyészését a' szabadban, ezen szerencsés clima' befolyása alatt. Pozzuoliban azon számlálhatlan lyukakat illető hires kérdés foglalatосkodtatá, melyek egy széles pántlikában, a' földtől 9 lábnyi magasságra találtak Szeparis templomának oszlopain. Bertoloni ezen lyukakat savanyu kigőzőlgéseknek tulajdonítja, de ezen magyarázat nem valószínű. Mivel ezen lyukak' némelyekében, a' tenger' színénél valamivel magasabban, köevő férgek' (*Vermes lithophagi*) hűvelyei találtak, ezen tüneményt más oknak tulajdonítani alig lehet, mint ezen férgek' működésének.

70. ANATOMIA *patologica del corpo umano o descrizione con figure in litografia colorite della diverse alterazioni morbose di cui il corpo umano è suscettibile*, di J. CRUVEILHIER etc. Prima versione italiana per cura del dot. Pietro BANCHELLI. Firenze, 1837—1838. *Batelli*. — Az orvosi tudományok' históriájában vezetes tény prof. Cruveilhier' pathologiai anatómiája, mivel az egyetlenny a' maga nemében, közölvén az emberi test' különbféle nyavalyás változásinak leírását, természet után ké-

szített rajzolatokkal. Egy illy munka, nagy kedvezés nélkül nem fogadtatható, 's helyesen mondatott, hogy ez olly orvosi clinicum, melly a' beteg ágynál kezdődik 's a' bonczteremben végződik. És valóban feltalálok itt mind azt, mi illeti a' diagnosist az életben; találsz itt vitatkozásokat a' symptomák felől; a' gyógy mód' méltatását, a' halál utáni különbféle pusztítások előadásával, az alakok' pontosságával, az anatomiai részletek' szabotosságával 's a' színezet' természetességével, a' pathologiai esetek' teljes leírásával, okos és helyes elméletekkel annak kiemelésére, mi minden esetnél kitünő fontosságu. A' híres párisi pathologus' munkája két darab folio, melly 40 füzetben jelent meg, mindenike 5—6 ívnyi textussal 's 5—6 táblával. Ezen classicus munka imént olasz nyelvre is lefordított. A' textus 32—40 lapnyi füzetekben jelen meg 8-adrétben, három három kőrrajzzal folio. Nem tudhatni miért, az olasz fordításban nem követtették az eredetinek rendje, 's az emberi test' egyik életművéről, másakra, egyik nyavalyáról, más egészen különbözőre ugrik át a' fordító, mi épen nem helyeselhető. Egyébkint kivált gazdálkodási tekintetben jelen fordítás igen ajánlható, mivel egy füzet' ára nem több mint 3 olasz lira és 40 centesima, úgy hogy az egész 80 füzetből álló munkának ára 270 lira, az alatt míg a' francia 440 lira.

71. GESCHICHTE der Universität Göttingen, in dem Zeitraume vom Jahre 1820. bis zu ihrer ersten Säcularfeyer im J. 1837. Vom Universitätsrathe Dr. OESTERLEY. Mit 7 Kupf. Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht, 1838. XVI és 521 lap 8-dr. Ára 4 frt 30 kr. e. p. — Jelen munka folytatása a' göttingeni egyetem' Pütter-Saalfeldféle tudós históriájának. Célja az egyetem' külső munkásságának előadása, mind tudományos, mind egyéb intézeteire nézve, a' városi intézményekkel együtt, mellyek az egyetemhez kisebb nagyobb viszonyban állanak. — A' szerző három szempontot vesz fel, mellyek szerint valamely egyetem' hecsét meg lehet itélni, 's ezek: a' *tanítók*, az *intézetek* és a' *fenyíték*, 's azt igyekszik megmutatni, hogy sem a' tanulók' száma, sem az egyetemhely' nagysága, sőt némi tekintetben még az intézetek' nagysága és sokasága sem szolgálhatnak biztos mérlegül. Ezen kérdés' megvitatására, az egyetem' történetét négy időszakra osztja fel. Mindenik osztály érdekes felvilágosításokat nyújt a' göttingai nagyszerű egyetem' belső elrendezéséről. Az utolsó osztályban megnevezetnek a' mostani tanítók, kiknek száma 92, rövid biographiai adatokkal 's munkáik' felszámolásával. A' réztáblák az egyetem' új épületet, az új boncztheatromot, a' fűvészkertet, a' csillagásztornyot, a' magnesi observatoriummal, 's az új szülőházat terjesztik elő.

72. BERICHT an seine Majestät dem Kaiser über das Ministerium des öffentlichen Unterrichts für das J. 1837. St Petersburg 1838. 138 l. 8-dr. Ára 24 kr e. p. — Semmi sem bizo-

nyíthatja inkább a 'civilisatio' bámulásraméltó haladását a nagy Oroszországban, mint a jelen tudósítás, mellynek elején ez áll: Az eredeti ő felsége a császár által sajátkezüleg aláírva: örömmel olvastam. Megtörténhetnek, hogy valamely ország' belsejében, ha még oly kedvező tudósítás adatnék is a földművelés' és kéziművek', a kereskedés' és hajózás' állapotáról, mely durvaság uralkodnék, ha a szellemi élet' forrásai is nem ápolatnának egyszersmind, 's ha a népnevelés egyesben és nagyban elő nem mozdíthatnék. Ott azonban hol mint itt világosan 's nyilván közzétételnek a nevelés és oktatás körüli minden oldali fáradozások, ott semmi kétség sem lehet a kormány' felvilágosodott 's magas érzelmű szándékairól, valamint a szerencsés eredményrei kilátásról. — Jelen közlés azon *közönséges rendeletek'* előadásával kezdődik, mellyek a tanító intézetek' belső szerkezetét, felügyeletét 's vizsgálatát illetik. A' 18-dik lapon megmutattatik, hogy most Oroszországban minden 45 lakosra egy oktatásban részelő esik 's hozzá ez tételik: Honunk e' szerint, mind a' mellett is, hogy nagy földdarabok csekély népességgel birnak, mi az iskolák' alapítását akadályoztatja, 's hogy sok néptörzsökök vándorló életet élnek, kikre nézve a' műveltséget az állandó letelepedésnek kell megelőznie, még a' nép' statistikai viszonyaira nézve is a' népműveltség' tömegéhez, nem utolsó fokon áll, az európai hatalmasságok közt. Következik azután azon rendeletek' közlése, mellyek az oktatási ministerium' egyes osztályait illetik; végre a' censura' kezelésmódja egy visszapillantással a' nyilvános oktatás' ministeriumának összes munkásságára, az utóbbi öt év alatt. Itt az mondatik többek közt, a' 121-dik lapon: „Minden iskola, az alsótól fogva a' legfensőbbig, akármely részében legyen is az az országnak, az oktatás' mind szellemére, mind formájára nézve meg van újítva; minden koruak igyekeznek azon nevelés' jótéteményeiben résztvenni, melly a' közönségesen elterjesztett műveltség' hasznait, nemzeti életünk' különös szükségeivel egyesíteni tudja.“ „A' nélkül, hogy a' reánk örökségileg jutott európai műveltség' hasznaiból valamit elveszítettünk, kerüljük annak tévelygéseit, 's csábításinak kevésbbé vagyunk kitéve.“ — Mikor fogja honunk a' polgári szerencséslet azon irigylendő fokát elérni, mellyről szellemi haladásának illy örvendetes eredményeit közzölheti a' civilisatio oly magas fokán álló nemzetekkel! —

73. *VOLKSARZNEIMITTEL und einfache, nicht pharmaceutische Heilmittel gegen Krankheiten des Menschen*, von Dr. J. F. OSLANDER, Prof. der Med. in Göttingen. Dritte verm. und verb. Aufl. Tübingen, 1838. 43 és fél ív 8-adrét. Ára 2 ft 30 kr e. p. — Jelen munka, mellyet egykor szerzője nem minden szorongás nélkül bocsátott a' közönség' elibe, köz kedveséget nyert, 's a' szerzőnek nem csak családok és községek köszönték az abban foglalt diataetici tanácsokat; hanem tudós

férfiak és igen elfoglalt practicusok is, bizonyossá tették őtet, hogy munkáját gyakran használták. Szerzőt a' göttingai gazdag nyilvános könyvtár, az abban találtató ritka munkák, angol 's más utleírások tetemesen elősegítették az itt feljegyzett köznépi gyógyszerek és gyógmódok' szaporításában, 's így egy medicina comparata' megkezdésében, mely az évenkénti földkörüli, 's távol tartományokbai tudományos czélu utazások által mind nagyobb érdekü leend. A' hasonlító gyógtudomány olly oldalról igéri a' gyógművészség' gazdagítását, melyre nem mindég fordítottatott elég figyelem, a' természetes emberi ész' és ösztön' oldaláról, 's a' természet' ezen intő szózatának nagyobb tekintetbevétele, nem keveset teend a' gyógművészség' egyszerűsítésére, 's a' sok hamis egyedül boldogító rendszerektőlí megtisztítására. 'S csak e' tekintetben is minden értelmes orvos' teljes figyelmét érdemli jelen munka. Ezen új kiadásban a' 2000-re ment népgyógyszerek' száma több mint 300-nál szaporított, 's egyébkint is jobb alak, több szabátosság 's nagyobb tartalom tüntetik ki, ezen hasznos munka' új kiadását.

74. BENJ. DELESSERT, *Icones selectae plantarum, quas in Prodro mo etc. descripsit DE CANDOLLE. Accedunt icones plantarum novarum aut minus rite cognitarum.* Paris, 1837. Harmadik darab, 70 lap és 108 réztábla 4-edr. — Jelen munka' két első darabja, eredetileg De Candolle' systema naturalejában leirt új plántanemek' képeit adandó, 1820 és 1823-ban jelent meg. Miután De Candolle eredeti tervével felhagyván, több Prodro musában leirt családokat külön emlékiratokban kívánt képekkel világosítva kiadni, De Lessertnek is nagyszerü tervét meg kelle változtatnia, 's fájdalom, ugy látszik, hogy jelen darabbal a' munka be lesz zárva. Ezen darabban már szabad választás szerint vannak a' legkritkább 's érdekesb növények' képei adva, különbnemü családokból. — Minden fűvész előtt tudva van mi jelentős helyzete van De Lessertnek Franciaországban a' fűvészetre nézvé. Herbariuma egy a' legnagyobbak közül, mellyek valaha léteztek, 's egy a' legfontosbak közül, mivel fofyvást sok tudósok által használtatott. Jelen darab' anyagzatát De Candolle, Guillemín, Adr. Jussieu, Decaisne és Ad. Brogniart dolgozták, 's a' kiadó semmi áldozatot nem kímélt, a' legkitünőbb művészek' megnyerésére. A' munka egyébiránt érdekes áttekintésé nyújtja a' legfontosb botanikai felfedezési utazásoknak, mellyek az utóbbi években Franciaországból tétettek, 's mellyeknek De Lessert gyűjteménye' gazdagítását köszöné. Több mint harmadrésze az itt lerajzolt plántáknak Déli-Amerikából származik. Azok közt, kik azokat gyűjték, mindek felett megérdemli, a' szerencsétlen Bertero az említést, ki hosszú eredménydús utazások után Nyugatindiában, 's különösen Chiliben, darab ideig, a' természetvizsgálók által még meg nem látogatott Juan Fernandez szigetén lakott, onnan Ota-

heite-be ment 's 1830 Chilibe visszatértében elveszett, naufragio in australis Oceani parte ignota sepultus, pag. III. — Chilire nézve nagy érdeme van Gay-nek is, ki két úton úgy látszik, ezen tartománynak igen tökéletes floráját gyűjté össze. Brasiliára nézve Aug. de St Hilaire, különösen Vauthier, Guianara nézve Leprieur és Perrottet voltak munkások. Ez utóbbiaknak Senegambía' Florája is sokat köszön. Éjszakkéleti Afrikából és Arábiából újonnan Bové, Aucher-Eloy, Nectoux 's mások által érkeztek Párisba gyűjtemények, valamint Olivier' perzsa plántái még mindig nyújtanak anyagot új hirdetésekre. Madagascarból, mellynek keleti részét Gondot és Bernier vizsgálták meg, igen érdekes vízi növények iratnak le. Ad. De Lessert, a' kiadó' rokona, a' keletindiai szigetek' 's Malacca' egy részét vizsgálta meg; Leschenault de la Tour, Guichenot és Riedlé, Javából, Timorból és Új-Hollandiából nyújtanak közléseket. Végre Gaudichaud, kinek utazásai 's részvéte Freycinet' munkáiba ismeretesek, több nemeket közlött. — Mi illeti magokat a' lerajzolt plántákat, csak kevés új nem van ezek közt, de a' mi jellemen nagyobb köszönetet érdemel, nem kevés számu kétséges és tökéletlenül ismeretes nemek szétbontólag iratnak itt le, mi által helyök a' természeti rendszerben kétségtelessé lesz. Azonkívül kevés kivétellel még mind ezen nemek nem voltak eddig lefestve. A' munka fűvészsre nézve elkerülhetlen.

A. B. P.

MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1841-RŐL.

I. Hirlapok. Folyóirások.

- Pesti Hirlap.** Szerkeszti KOSSUTH LAJOS; kiadja LANDERER LAJOS. Pesten, nyomatik Landerer és Heckenastnál, egészrét. Megjelenik hetenként kétszer, szerdán és szombaton kétkét ív velinp. Előfizetési ára helyben félévre 5 frt e. p. postán borítékkal 6 frt e. p.
- Hirnök.** Szerkeszti és kiadja BALÁSFALVI OROSZ JÓZSEF. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. egészrét. Megjelenik minden hétfőn és csütörtökön. Félévi ára helyben 4 frt postán 4 frt 24 krep. Századunk. (Egyveleges melléklap a' Hirnökhöz.) 4-dr.
- Jelenkor.** Szerkeszti és kiadja HELMECZY MIHÁLY, Pesten, Trattner-Károlyi' bet. egészrét. Megjelenik hetenként kétszer, szerdán és szomb. Előfiz. ára helyben félévre 4 frt postán borítékkal 4 frt 48 kr. e. p.
- Társalkodó.** (Egyveleges melléklap a' Jelenkorhoz.) 4-dr.
- Erdélyi hirodó.** Szerkeszti 's kiadja MÉHES SÁMUEL. Kolozsvártt, a' szerkesztő' könyvnyomtató intézetében. Megjelenik kedden és pénteken, egyegy ív egészr.
- Melléklapjai:** Nemzeti társalkodó, 4-dr. és a' Vasárnapi ujság, melyből hetenként egy ív jelenik meg. 4-drét. Melléklapjaival együtt díja félévre. 5 frt e. p. A' Nemzeti társalkodó külön 2 frt, Vasárnapi ujság 1 frt 30 kr e. p.
- Athenaeum.** Tudományok' és szépművészetek tára. Kiadók: SCHEDEL és VÖRÖSMARTY. Szerkesztő BAJZA. 5-k év. Budán, az egyetem' betüivel. Megjelenik hetenként 3 szám, minden szám egyegy íven. 4-edrét. Ára félévre helyben 5 frt, postán 5 frt 48 kr. e. p.
- Mult és jelen,** historiai és political Erdélyi hirlap. Alapítá és szerkeszti SZILÁGYI FERENCZ. Kolozsvárt, a' Ref. fő Isk. betüivel. 4-edrét.
- Melléklapja:** Hon és külföld. Megjelenik hetenként kétszer, Kedden és Pénteken 1 és fél íven. Félévi ára mind a' kettőnek postán 5 frt 12 kr e. p.
- Nemzeti ujság.** Political hirlap, alapította Kultsár István, folytatva kiadja, özvegye Perger Anna Mária 36-ik évi folyamattal 1842. XII.

- Szerkeszti Dr NAGY PÁL. Pesten, Trattner-Károlyi betüivel, egészrét.
- Melléklapja: Hasznos mulatságok. Megjelenik hetenként kétszer, Szerdán és Szombaton. 4-edrét. Fél évi ára helyben 3 frt 36 kr, postán 4 frt e.p.
- Regelő és Honművész, szép literaturai lapok. Szerkeszti MÁTRAY GÁBOR. Pesten, nyom. Trattner-Károlyi' bet. 8.dr. Megjelenik hetenkint 2 szám. Fél évi előfizetés helyben kifestett divatképekkel 5 frt, postán 6 frt e.p.
- Közlemények az élet' és tudományok' köréből. Kiadja 's szerkeszti KOVÁCSÓCZY M. Buda-Pest, a' királyi egyetem' betüivel. 4-edrét. 1841.
- Melléklapja: Literaturai lapok. 4-dr. Megjelennek a' Közlemények vasárnap, kedden, csütörtökön és pénteken. A' Literaturai lap szerdán és szombaton. Előfizetési ára divat-, táj-, 's életképekkel, fél évre helyben 5, post. 6 frt e.p.
- Világ. Politicai lap. Szerkesztő tulajdonosa BORSOS MÁRTON, szerkesztő társ VAJDA PÉTER. Pesten, Landerer' és Heckenast' betüivel, egészrét.
- Melléklapja: Ismertető. Gazdasági lap. 4-edrét. Megjelenik hetenkint kétszer kétkét íven. Előfizetési ára fél évre 4, postán 4 frt 38 kr e.p.
- Religio és nevelés. Szerkeszti 's kiadja SZANISZLÓ FERENCZ. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 4-dr.
- Egyházi tudósítások, melléklap az előbbihez. Megjel. minden vasárnap 1 és fél íven, ára félévre, helyben 2 frt 40 kr, postán 3 frt 40 kr e.p.
- Tudománytár. Közrebocsátja a' m. t. társ. Szerkesztik LUCZENRACHER JÁNOS és Almási BALOGH PÁL. Uj folyam 5-dik év. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel. Megjelenik havonkint 1 füz. Előfizetési ára egy évi folyamatra 5 frt, postán 6 frt 36 kr e.p.
- Tudományos Gyűjtemény, 6-ik évi folyamat. Pesten, Trattner-Károlyi' tulajdona. Megjelenik havonkint 1 füzet n. 8-adrét. Előfiz. ára 1 évi foly. 5, post. 7 frt 12 kr e.p.
- Orvosi Tár. Szerkesztik 's kiadják Dr BUGÁT PÁL és Dr FLOR FERENCZ. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. Megjelenik minden vasárnap egy ív n8-dr, fél évi ára helyben 2 frt 30 kr, postán 3 frt 20 kr e.p.
- Gazdasági tudósítások és Rohonczai közlemények, kiadja a' magy. gazd. egyes. Bizottsági ügyelés alatt szerkeszti KACSKOVICS LAJOS. Rohonczai közleményeket szerkeszti Dr VÁLLAS ANTAL. Budán, a' magyar kir. egyet. bet. Megjelenik 4 vagy 5 füz., melly mindenik 8—15 ívnyi vastagságu lesz. Előfizetési ára 3 frt e.p.
- Sion, egyházi hírlap. Szerkeszti Dr GYARMATHY J. F. Budán, a' magyar kir. egyetem betüivel. Megjelenik hetenkint két szám egészr. Előfiz. ára fél évre post. 5 frt e.p.
- Ifjúságot képző ismeretek' tára. Szerkesztik NAGY MÁRTON és ZIMMERMANN JARAB. Bécs, kiadták a' szerzők, borítékba füzetenkint, ára 12 kr e.p.
- Magyar gazda. Kiadja a' magyar gazd. egyesület. Szerkesztik KACSKOVICS LAJOS és TÖRÖK JÁNOS.

Melléklapja: Müipar. Pesten, nyom. a' magyar kir. egyetem' bet. Megjelennek e' lapok julius' elejétől hetenkint kétszer, vasárnap és csütörtökön 1 és fél ívnyi számban velinp. Előfizetési ára helyben 4, post. 4 frt 30 kr fél évi folyamatra.

Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung. Ezen melléklappal:

Gemeinnützige Blätter, zur Belehrung und Unterhaltung. Fé évi ára post. 4 frt 24 kr e.p.

Pressburger Zeitung.

Melléklap. Pannonia, Welt- und Zeitgemälde zur Belehrung und Unterhaltung. Szerkeszti RICHTER A. F. kiadja Schaiba J. A. Megjelenik hetenkint kétszer, 1 iven egészréthben, a' Pannonia n8-adr. fél ívü számmal együtt. Pozsony, Schmid Antal' bet. Előfizetési ára mind kettőnek 4 frt 43 kr e.p.

Der Spiegel, für Kunst, Eleganz und Mode. Vele járnak:

Der Schmetterling. Ein Flugblatt zum Spiegel, és Pesther Handlungszeitung, Commercial- und Industrie-Anzeiger. Szerkeszti ROSENTHAL SÁMUEL.

Pesther Tageblatt. Organ für Wissen, Kunst, Leben und Unterhaltung. 3-dik évfolyam. Szerkeszti Dr SAPHIR ZSIG. kiadja Heckenast Gusztáv. Megjelenik minden héten 6 szám 1 iv egészréthben. Előfizetési ára helyben 4 frt 30 kr, postán 5 frt e. p.

Das Siebenbürger Wochenblatt und die damit verbundenen Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde — és Stundenblumen der Gegenwart.

Der Siebenbürger Bote, mit dem Beiblatte:

Transilvania. Nagy-Szebenben, nyom. és kiadja Hochmeister M. Félévi ára post. 2 frt 24 kr e. p.

Kais. k. priv. Agramer politisce Zeitung. Kiadják STAUDNER FER. és ROSENAU FERDINAND.

Luna nevű melléklappal n. 4-dr. Félévi díja post. borít. 4 frt e. p. Nyom. Gaj L. Zágrábban.

Temeswarer Wochenblatt. Szerkesztő KLAPKA JÓZSEF. Nyomtat. Reichel József. Minden szombaton megjel. 1 Értésítővel együtt. Félévrei díja post. 3 frt e.p.

Der österreich. Actiönär. Szerkesztő és kiadó WEBER J. Nyom. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. Megjelenik minden szombaton egy ívnyi számban n. 8-dr. Előfiz. ára helyben fél évre 3 frt 40 kr, post. 4 frt e.p.

Pesther Handlungszeitung. Szerkesztő és kiadó WIESEK FERENCZ, (Társá a' „Der Spiegel“ című szépliteraturai lapnak). Budán, a' magyar kir. egyetem bet. Megjelenik hónapankint 6—8 szám negyed iven 8-dr. Előfizetési ára helyben 2 frt 30 kr, post. 3 frt 30 kr e.p.

Kundschafts- und Auctionsblatt, (Pesther k. k. priv.) Tudakozódó és árverési lap. Kiadja WEBER, nyom. Pesten, Landerer és Heckenast bet. Megjel. hetenkint kétszer. Fél évi díja helyben 1 frt 12 kr, post. 2 frt e.p.

Fasciculi ecclesiastico-literarii. Kiadja SZANISZLÓ FERENCZ. Pesten, Trattner-Károlynál. Megjelenik évenként 6 füz. 8-dr. velinen borítékba füzve. Fél évi előfizetési ára helyben 2 frt 40 kr, post. 3 frt 40 kr e.p.

Hirske narodne novine. (Hlyr nemzeti ujság.) Szerkeszti 's kiadja Dr GAJ LAJOS.

Melléklet: Hirska danica. (Hlyr reggeli csillag.) Zagrábban, megjelenik hetenkint kétszer egészrétben, az Hirska danica minden héten egy 4-drétü ivnyi számban, velinen. Fél évi díja post. 6 frt e.p.

Novy serbsky Ljetopis za god. 1841. (Uj Szerb évkönyv.) Szerkeszti PAVLOVICZ TIVADAR. Megjelenik a' „Maticza Serbska“ egyesület' sajtájában. Budán, a' m. k. egy. bet. Ára egy évi foly. melly 4 füzetből áll, 2 frt e.p.

Serbske narodne novine. (Szerb nemzeti ujság.) Kiadja 's szerkeszti PAVLOVICZ TIVADAR.

Melléklet: Serbsky narodni list. (Szerb nemzeti hírlap.) Nyomatik Budán, a' m. k. egyetemnél. Megjel. a' Narodne novine hetenkint kétszer, egészrétben, a' Narodni list minden héten egy 4-drétü ivnyi számban, velinen. Ára mind kettőnek postán fél évre 5 frt e.p.

II. Hittudomány. Egyházi Beszédek.

Ajtatos könyvek.

Mózsés' öt könyve. Magyarra fordította és jegyzetekkel felvilágosította BLOCH MÓRICZ. Hebr. és magyar nyelven ellenlappozva II. és III-d. füzet (73—216) lapokon. Budán, a' magyar k. egy. bet. 1841. 8-dr.

Ugyanaz. Ugyanattól. Második kötet' utolsó füzet. U, ott U, az 217—303 l. Ára 24 kr e.p.

Ugyanaz, ugyanattól. 5. darab. Deuteronomium. 260 l. U. o. Ára 1 frt 11 kr e.p.

Ugyanaz. U. a. Harmadik kötet a' Leviticus. Ugyan ott. 8-adrét 223 l. Ára 1 frt 18 kr e.p.

Ugyanaz, ugyanaattól 4-ik kötet Numeri. 292 lap 8-adrét. U. o. Ára 1 frt 15 kr. Vel. 1 frt 40 kr e.p.

Jisrael' könyörgései egész évre. Fordította ROSENTHAL MÓRICZ, kijavította BLOCH MÓRICZ, (Heberül és magyarul). Első rész. Pozsony, Korn Fülöp könyvárus és kiadónál. Nyomatott Budán, a' magyar k. egyetem' bet. 8-adrét VIII és 175 l. Ára a' megjelenendő 2-dik kötettel, egy rézmetszettel író pap. 1 frt 40 kr vel. 3 frt e.p.

Ugyanaz, u. attól. Második rész. Ugyan ott. n8-dr. 177—467 lap. Ára író pap. 1 frt 40 kr, vel. 3 frt e.p.

Egyházi beszédek. Készítette FÁBIÁN DÁNIEL. Kolosvárt, Barra

- Gábor' özvegyénél és Steinnál. 1841. Első füzet. 8-dr. 166 l. Ára 50 kr e.p.
- Kétszer ötvenkét bibliai történetek az iskoláknak és családoknak számukra. A' 18-k német kiadás szerint magyarra fordítva, és most másodszer kiadva. Kőszegen, Reichard Károly' bet. és költs. 1841. 8-dr. 222 l. Ára 14 kr e.p.
- Egyházi beszédek' gyűjteménye. Kiadja SZALAY IMRE apátúr. Ujabb évi folyam. 2-k kötet. Budán, a' m. k. egyetemenél. 1841. n8-dr. VIII és 311 l. Ára vel. 1 frt 30 kr pp.
- Ugyanaz, ugyanattól 3-k kötet. VII és 300 lap n8-drét. Budán, 1841. Ára 1 frt 30 kr pp.
- Dávid király' énekei. Fordította Mendelssohn után ROSENTHAL MÓRICZ. Első kötet. Heber és magyar nyelven. Budán, a' m. k. egyetem' bet. 1841. n8-dr. 161 l. Ára 2 frt pp.
- Egyházi fejtegetések, mostani szüks. nézve. FEJÉR GYÖRGY által. Pesten, Beimel bet. 1841. n8-dr. 176 l. Ára 10 kr pp.
- Katholicismus és Protestantismus. Irta PONORI THEWREWK JÓZSEF. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel 1841. n. 8-adr. 133 lap. 2 füz. Ára 3 frt pp.
- Toldoth Izrael. Magyar és német nyelvre szórul szóra való átfordítással NEUMANN SALAMON által. Budán, a' m. k. egyetem' bet. 1841. 8-dr. 60 l.
- Egyházi beszédek. Szerzőik Pap István, Baksai Dániel, Tóth Mihály, Székács József és Török Pál. Szerkesztő és kiadó TÖRÖK PÁL. Első kötet. Budai Ezsaiás' kőiratu arczképével. Pesten, Trattner-Károlyi' betüivel. 1841. n. 8-adrét 383 lap. Ára 2 frt pp.
- A' keresztyén vallástan' katechismusa. Dr Ziegenbein' nyomán készítette Dr SZÉKÁCS JÓZSEF. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. 8-dr. 142 l. Ára 36 kr pp.
- Égi lant, vagy is énekek, litaniák- és imádságokkal. A' hazai tanuló ifjuság' számára kiadta FOJTÉNYI FERENCZ JÁNOS. Győrben, özvegy Streibig Klára' bet. 1841. kis 12-dr. X és 175 l. Ára 20 kr pp.
- Zsidó hit- 's erkölccstan. Irta ROKONSTAIN LÉPOLD. Budán, a' m. k. egyetem' bet. 1841. 8-dr. 70 l. Ára 30 kr pp.
- Egyházi beszédek' gyűjteménye. II. és III-k kötet. Kiadja SZALAY IMRE, amaz VIII és 311, ez VII és 300 l. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel 1841. 8-adr. Ára mindegyik kötetnek 1 frt 30 kr pp.
- Egyházi beszédek, melyeket különféle alkalommal mondott 's kiadni készült Négyesi báró SZEPESI IGNÁCZ. Kiadja Peitler Antal. 2-dik kötet 355 l. 3-k kötet 320 l. n8-dr. Pécs, 1840. Kiadta a' k. lyceum. Füzve minden köt. 1 frt 20 kr pp.
- Az istenhez ájtatosan emelkedő szívnek ömledézesei. Az illető egyházi előjáróság helybenhagyásával. 12-dr. XII és 402 l. Veszprémben. Vel. 1 frt pp.
- Mindnyájan egy vagyunk. Egyházi beszéd, melyet advent' 4-ik vasárnapján 1839. a' pesti reform. egyházban mondott TÖRÖK PÁL. 45 l. n. 8-dr. Pest, 1841. Nyom. Trattner-Károlyi' bet. kiadta a' szerző. Vel. ára 24 kr pp.

- Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv X és 592 lap 8-dr. Debreczen, Tóth Lajos.
- Közönséges zsinati beszéd, a' vallásos nevelésről, KEREPÉI GERGELY-től. — A' keresztyéni templom mint ész- és szívképző intézet MIHÁLYI KÁROLY-tól. Maros-Vásárhelyen, nyom. Felső Visti Kali Sim. a' Koll. bet.
- Rövid summája a' keresztyén vallás igasságainak és kötelességeinek. Francia nyelvűből fordította SEBŐK JÓZSEF. Nyom. Maros-Vásárhely, az ev. ref. koll. bet.
- Énekek és imádságok a' N. Szombati kir. gymnasiumban tanuló ifjuság' számára, Wachter Bódog' tulajdona N. Szombatban. Pozsony, 18-dr. 103 l. 15000 péld. nyom. Schmid Antal.
- Deák és magyar egyházi énekek, a' tanuló nevendékek számára. Kis 8-dr. 128 l. 1000 péld. Gyurian és Bagó' bet.
- Jó nap. Imádságos könyvecske. 18-dr. 216 lap, 3000 péld. Gyurian és Bagó' bet. Budán.

-
- Das Vater unser in sieben Fastenpredigten, von CARL HEILLER, 128 lap 8-adrét. Presburg, 1841. Kiadta Landes József. Vel. bor. füzve 45 kr pp.
- Fastenpredigten nebst einer Predigt am Charfreitage, von LEOPOLD HEVÁNSZKY. 2-k kiadás; 108 l. 8-dr. Pozsonyban, 1841. kiadta Landes József, füzve 40 kr pp.
- Königliche Halszierde, oder Sammlung der kräftigsten Morgen-, Abend-, Mess-, Beicht- und Communion-Gebete, nebst andern Andachten zu der allerheiligsten Dreifaltigkeit etc. Neueste verbesserte Auflage, 379 lap 8-adrét. Pozsony, kiadta Bucsańszky Alajos, 30 kr, középszerű kiadás 40 kr, velinen 1 frt pp.
- Homilie am Feste der h. Kirchenweihe, von Abbé CARL DOMINIK KRBECEK. Pozsony, 1841, 12-dr. 12 l. Kiadta a' szerző. Nyom. Schmid Antal.
- Homilie zum Gedächtnisstage aller verstorbenen Gläubigen, vom CARL DOMINIK KRBECEK Pozsony, 1841. 12-edrét 7 lap. Nyom. Schmid Antal.
- Päpstliches Breve den h. lebendigen Rosenkranz betreffend, Pozsony, 1841. 16-odrét 4 lap. Kiadta KRBECEK. nyomattott Schmid Antalnál.
- Baumgarten, Gebetbuch. 12-edrét 288 lap, 3000 péld. Budán, Gyurian és Bagó' bet. 1841.
- Weg der Franziskaner in das himmlische Jerusalem 11/2 Bogen,

Illyrische Kirchengesänge П СѢНЫ КЪ НЕДЕЛЬНЫМЪ И ПРАЗДНИЧНЫМЪ ДНИМЪ ЦѢЛЫМЪ ГОДА ЗА ХГ.
Budán, a' m. kir. egy. bet. 1841.

- Jadrnegssi Wypowedi Pisma Wateho sebral, a' widal SAMUEL GYURKOWITS, Skoly Evang. Szobotičske Weytel. Pozsony, 1841. 12-edr. 40 lap. 1200 péld. Kiadta a' szerző. Nyomatott Schmid Antalnál.
- Kratke Premluwi pri poslu howánú swatého Krst. Od Mikolossa Lentz w nemetskem widane prenesel ANTON KNAPP, Farár Krupánski w Trnawe, 1841. Nukladom Feliza Wachter. Pozsony, 1841. 8-adrét. 63 lap 1000 példán Nyomatott Schmid Antalnál.

III. Erkölcstudomány.

- A' törvények iránti engedelmességről. Különös tekintettel korunkra. Jutalmat nyert pályamunka. Irta SOMOGYI KÁROLY. Budán, Gyurian és Bagó' betüivel. 1841. n. 8-adrét. 362 lap. Ára 1 frt 40 kr pp.
- Népszerű erkölcstudomány. Irta ZSOLDOS IGNÁ CZ. Kiadta a' m. tud. társaság. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. 8-dr. 54 l. Ára vel 12 kr, köz. pap. 5 kr pp.
- A' régi rabbik' erkölcstudománya, rapsodiai oktató mondatokban. Fordította és jegyzetekkel felvilágosította ROSENTHAL MÓRICZ. Heber és magyar nyelven. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1841. n8-dr. 81 l. Ára 36 kr pp.
- Népszerű erénytan vagy erkölcsi szövétnek. Készítette Gyulafejérvári ifj. FARKAS DÁNIEL. 8-adrét 97 lap. Nagy-Ényed, 1840. Ára 30 kr pp.
- Ember nevelés, vagyis a' természeti erkölcstudomány. Fejtette FEJÉR GYÖRGY, 248 l. n8-dr. Pest, 1842. Nyom. Trattner-Károlyi, kiadta a' szerző. Ára 1 frt pp.
- Legfontosabb erkölcsi 's életszabályok a' zsenge és idősebb ifjúság' számára, Lavater' nyomain MAGVASYKÁROLY. 58 l. 12-dr. N.-Szombatban. Kiadta Pozsonyban Wachter Bódog. Borit. köt. 20 kr pp.

- Bildungs Regeln zur Erziehung der Kinder für Eltern und Erzieher, von PAUL v. KLORUSCHITZKY. 315 lap 8 adr. Pesten, 1841. Kiadta a' szerző, nyom. Beimel József' betüivel. Ára 1 frt 20 kr pp.

IV. Philosophia.

- Az új philosophia szellemvilági fejletében. Irta SZERENLEI GÁBOR. Pesten, Trattner-Károlyi' betüivel 1841. 8-adr. 183 lap. Ára 1 frt pp.
- Alapphilosophia. Kiadta Kibédi PÉTERFI KÁROLY. N.-Ényeden, a' ref. kol. bet. 1841. 8-dr. XXV és 256 l.
- Lelkileg embertan vagyis Psychicai anthropologia. Kézi könyvül szerkeszté VANDRÁK ANDRÁS. Eperjesen, Benczur József' könyvárusnál 1841. 8-dr. 6 és 231 l. Ára 1 frt 20 kr pp.
- Gondolkodástan vagy logica. Kiadja ERCSEI JÁNOS. X és 229 lap 8-adrét. Maros-Vásárhely, 1840. Kiadta a' szerző. Füzve 1 frt 20 kr pp.

V. Törvénytudomány. Politica.

- Hiteltörvények, mellyek az 1840-ki országgyűlésen, a' váltó', kereskedés, gyár', társaság', fuvar', betáblázás' és csődület' ügyében hozattak. Elméletileg és gyakorlatilag fejtegetve Máthsteini Wildner Ignác által. Magyarra fordította JÁSZAY PÁL. Pesten, kiadta Heckenast Gusztáv, 1841. n. 8-adr. 203—446 lap. Első köt. 2-dik füzete.
- Utmutatás a' polgári társaság' igazgatására. Irta Szepsi Szabó GERGELY. Kiadta hű testvére Szepsi Szabó Mihály. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. 1841. n. 8-adrét. 8 és 222 lap. Ára 2 frt pp.
- Egyházi törvénykezés Magyarországbán. Papok' ügyvédek' s perlekedők' használatára. Irta GÓZONY GYÖRGY. Pesten, Beimel' bet. 1841. n8-dr. 8 és 332 l. Ára 1 frt 40 kr pp.
- Vélemény a' büntetésmód' javítása iránt. Irta BALGA KÁROLY. Pesten, Trattner-Károlyi' bet, 1841. n8-dr. VIII és 192 lap. Ára 1 frt 30 kr pp.
- A' szolgabírói hivatal.
- A' kelet' népe. Irta Gróf SZÉCHENYI ISTVÁN. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. n8-dr. 387 l. Ára vel. 3 frt 20 kr pp.
- A' kelet' népe közt egy ember. Pesten, Beimel Józs. bet. 1841. n12-dr. 82 l. Ára vel. 40 kr pp.
- Kelet' népe nyúgoton FAY ANDRÁS-tól. Budán, a' m. k. egy. bet, 1811. 8-dr. 32 l. vel. 25 kr pp.
- A' Pesti Hírlap elleni gyanúsítások és haladás. Irta ZÁBOROSZKY LAJOS. Pesten, kiadta és nyom. Landerer és Heckenast, 1841. n8-ad. 54 l. Ára vel. 40 kr pp.
- Kelet' népe és Pesti Hírlap. Irta báró EÖRVÖS JÓZSEF. Pesten, nyomtatott Landerer és Heckenast' bet. 1841. n8-dr. 120 lap. Ára vel. 1 frt pp.
- A' democratia Amerikában Tocqueville Elektől. A' francia eredetiből fordította FÁBIÁN GÁBOR. Első köt. Az egyesült státusok' földabroszával. 358 l. Második köt. 412 l. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841, n8-dr.
- Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth LAJOS-tól. Pesten, nyomatta és kiadta Landerer és Heckenast 1841. n8-adrét. 244 l. Ára 1 frt 40 kr pp.
- Törvények' alaptudománya. Irta SASKU KÁROLY. Pesten, Beimel' bet. 1841. n8-dr. 56 l. Ára 30 kr pp.
- A' magyar váltótörvény' alapelvei Sardagna után SÁRVÁRY FERENCZ, Debreczenben, nyom. Tóth Lajos által. 1841. 8-adr. 96 l. Ára 48 kr pp.
- Ügyvédek. Korszerű tervezet ezeknek ügyében ifjabb PALUGVAY IMRÉTől. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel. 1841. 8-dr. XIX és 160 l.
- Anyagi váltótjog az 1840-ki országgyűlésen hozott törvények szerint. Elméletileg és gyakorlatilag fejtegetve Máithsteini Wildner Ignác által. Fordította JÁSZAY PÁL. Kiadta Heckenast Gusztáv 1841. n8.dr. XIV és 589 l. Ára 4 frt pp.
- Váltótörvénykezési iromány példák peres és nem peres ügyekben. Irta CSÁSZÁR FERENCZ. 1841. n. 8-adrét. XXVI és 504 lap. Ára 5 frt pp.

- A' bankról. Irta KOVÁCH LÁSZLÓ. Debreczen, Tóth Lajos által. 1841. 8-dr. 94 l. Ára 40 kr pp.
- A' kelet' népe. Irta GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN. Második kiadás. Pozsonyban, nyom. Wigand Károly Friderik' bet. 1841. n8-dr. 326 l. Ára 2 frt 40 kr pp.
- Kelet' népe nyugoton. Irta FAY ANDRÁS. Második kiadás. Pesten, Kilián György' boltjában. 1841. 8-adrét 81 lap. Ára 45 kr pp.
- A' kelet' és nyugot' népe, és a' közintézetekről. Irta SASKU KÁROLY. Pesten, Landerer és Heckenast' bet. 1841. n8-adr. 80 lap. Ára 30 kr pp.
- Mit tart szabad szellem és természeti jog a' vegyes házasságok' ügyében? Fejtgetve BOBORY KÁROLY pléb. által. Pesten, 1841. n8-dr. 32 l. ára 12 kr pp.
- P* L* B* megye' második alispányának a' vegyes házasságok' ügyében közgyűlésen tartott beszédére válasz. Pest, Beimel' bet. 1841. n8-dr. 36 l.
- A' magyar kath. papság nem akarván megáldani a' vegyes házasságot ejt e' sérelmet az 179 $\frac{1}{2}$ 26. t cz. 15-ik §-án? Megoldva K. V. által. Pozsony, nyom. Belnay örökösseinél; n. 8-adrét. 37 lap-
- Glossák, ns Zala megyének a' vegyes házasságok ügyébeni felírására. BOTTRIK KÁROLY' nézetei' szellemében. Egy hazafitól. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. n8-dr. XX és 136 l. Ára 40 kr pp.
- Magyar váltójogi kérdések. Irta VÁGHY FERENCZ, n. 8-adrét. VIII és 104 lap. Pesten, 1841. Kiadta Eggenberger és fia. Ára 1 frt pp.
- Utasítás az 1840-dik XV- törv. czik. következtében felállított váltókereskedői törvényszékek' számára. Legfelsőbb engedelemmel kiadta CSÁSZÁR FERENCZ. Pest, 1841. Ára 48 kr pp.
- Kegyelmes kir. utasítás a' váltó bíróságok' számára legfelsőbb engedelemmel közre bocsátotta JÁSZAY PÁL, n8-dr. 107 lap. Pesten, 1841. Kiadta Kilián Gy. vel. bor. füzve 50 kr pp.
- Lehet-e a' vegyes házasságoktól a' beszentelést törvényesen megtagadni, vagy reversalist elfogadni? Második kiadás, módosítva és némelly ellenvetésekkel bővítve. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. 8-dr. 75 l. Ára 20 kr pp.
- A' vegyes házasságok' egyházi ünnepesítése körül fenforgó kérdések megfejtve a' pesti kalászok szedegetője (BEKE KRISTÓF) által. Pesten, Beimel József' betüivel 1841. n. 8-dr. 116 lap. Ára vel. 40 kr pp.
- Észrevételek a' vegyes házasságokról. SZALAY IMRÉTŐL. Veszprém, Jesztany Totth János' betüivel, 1841. n. 8-adr. 164 lap, füzve ára 40 kr pp.
- Törvényes és political vizsgálat a' vegyes házasságok' ügyében, honunkban fennlévő legújabb kérdésekre nézve, melyet political és egyházi férjfiak' használatára feljegyzett egy hazafi. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. 1841. n. 8-adrét. 158 l. Ára 48 kr pp.
- A' vegyes házasságok' megáldásáról. (Németből ford. MACK MÁRTON JÓZSEF. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. n8-adr. 52 lap. Ára 15 kr pp.
- Felelet a' Pesti Hirlapokban közlött, ns Zala megyének vegyes

házasságot tárgyzó feliratára K. J. által. Pesten, Trattner-Károlyi bet. 1841. n8-dr. 1 ív.

Hív értekezés a' vegyes házasságokról Magyarorszáiban 's a' t. Ára 40 kr pp.

A' vegyes házasságok' egyházi ünnepélyítése körül fenforgó kérdések, megfejve BEKE KRISTÓF által. Második megbővített kiadás. Pesten, Beimel József' betüivel, 1841. n. 8-dr. 176 l. Ára 1 frt pp.

Nemzetiség, jelenünk' szempontjából. Irta GOROVE ISTVÁN. Pesten, Landerer és Heckenastnál, 1841. n. 8-adrét. 12 és 114 lap. Ára 1 frt pp.

Daguerrotyp. Pozsony, Schmid Antal' betüivel, 1841. 8-dr. 277 lap. Ára 1 frt pp.

Jogtani műszókönyv két részben. Irta ALSÓVISZTI FOGARASI JÁNOS. Harmadik átdolgozott 's különösen váltó- és kereskedésjogi műszókkal bővített kiadás. Pesten, Kilian György' és társa' költségén 1841. n8-dr. 115 l. Ára 1 frt pp.

A' magyar váltótörvény' vázlatá, táblákban. Szerkeszté ZSOLDOS IGNÁCZ, Veszprémben, Jesztány Totth János nyom. 1841. egészrét 30 l. Ára 50 kr pp.

Polgári szózat kelet' népéhez. Irta KUTHY LAJOS. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. n8-dr. 217 l.

A' büntető eljárásokról különös tekintettel az eskütszékekre. Irta SZALAY LÁSZLÓ. Pesten, Landerer' és Heckenast' bet. 1841. n8-dr. 88 l. Ára 1 frt pp.

A' kelet' népe felnyitotta szemét egy nyugotfnak. Pesten, Heckenast G. tul. 1841. n8-dr. 43 l. Ára 1 frt 30 kr pp.

Váltójogi gyakorlat, kereskedési 's csődületi törvénykezesek. Kiadja a' Szerző Mesterházi MESTERHÁZY JÓZSEF. n8-dr. 149 lap. Pesten, ára bor. füzve 2 frt pp.

Magyar kereskedési és váltójog, főleg Austria' váltótörvényével a' főbb pontokban összehasonlítva. Irta 's kiadta ALSÓVISZTI FOGARASI JÁNOS, n8-dr. 4. és 5-ik füzetke, a' munkának vége. Pesten, 1841. borítékba füzve 48 kr. — Az egész munka' bolti ára 3 frt pp.

Egyházi törvénykezés Magyarorszáiban. Irta GÓZONY GYÖRGY, n8-adrét. 332 l, Pest, 1841, Nyom. és kiadta Beimel József. Ára 1 frt 40 kr pp.

Kelet' népe nyugoton FÁY ANDRÁS-tól, 32 l. 8-dr. Budán, 1841. Nyom. a' m. k. egy. bet. kiadta a' szerző. Ára vel bor. füzve 25 kr pp.

Nemzetiség és alkotmányi mozgalmak honunkban, közli BALOGH LÁSZLÓ, 1841. 43 l. 8-dr. Pest. nyom. Beimel József, kiadta a' szerző. Ára 30 kr pp.

Egy nemzeti magyar hitelbanknak és élelem biztosító intézetnek tervezett szabályai. Irta FARKAS FERENCZ 1840-ben. 84 lap 8-dr. Buda, a' m. k. egyetem' bet. Kiadta a' szerző Pesten, Heckenast G. bizományában. Ára 40 kr pp.

Nézetek a' magyar nemzet műveltségi és technical kifejlése tárgyában. Irta JOO JÁNOS, 201 l. 8-dr. 6 kőre metszett tábl. Budán 1841. nyom. a' magyar kir. egyetem' bet. Kiadta a' szerző. Ára 2 frt pp.

- Polgári szózat kelet' népéhez. Irta KÚTHY LAJOS, 1841. 217 lap n8-dr. Pesten, Heckenastnál. Ára vel. 1 frt 10 kr pp.
- XYZ-könyv gróf DESSEWFY AURÉL-től, 183 l. n8-dr. Pesten, 1841. nyom. Trattner-Károlyi' bet. kiadja a' szerző. Ára vel. bor. füzve 1 frt pp.
- Törvényes és political vizsgálat a' vegyes házasságok' ügyében, melyet political és egyházi férfiak' használatára följegyzett egy hazafi. Budán, a' m. k. egy, bet. 1841.
- Főrendi napló. A' mélt. fő rendeknél 1840, febr. 25-től május' 12-ig tartott országos ülésnek naplója. egészr. 664 l. Pozsony, nyom. és kiadta Schmid Antal. Ára vel. 12 kr pp.
- A' törvények iránti engedelmességről, különös tekintettel korunkra. Első jutalmat nyert pályamunka. Irta SOMOGYI KÁROLY. 362 lap. n8-adrét. 500 péld. Budán, Gyurian. és Bagó, bet. 1841.
- Magyar kereskedési és váltójog. Irta ALSÓVIZSZI FOGARASI JÁNOS, n8-dr. 375 l. 1000 péld. Budán, 1841. Gyurian és Bagó' bet.
-
- Betrachtungen über jüdische Verhältnisse. 1) Der ungarische Landtag im Jahre 1840. 2) Hindernisse der geistigen Bewegungen im Judenthume. Von DANIEL EHRMANN, n8-dr. 35 l. Pesten, 1841. kiadta a' szerző. Ára vel. bor. füzve 40 kr pp.
- Das ungarische Handels- und Wechselrecht, mit einer deutschen Erklärung des Wechselgeschäftes und der Beschäftigungen mit Wechseln, für alle Jene, welche hierin die nöthigen Grundideen erlangen wollen. Von J. E. BIBANCO. 1-ő füz. n. 8-dr. 96 l. Budán, 1841' kiadta a' szerző, nyom. Gyurian' és Bagó' bet. Ára 2 frt 20 kr pp.
- Vorträge über die Handelwissenschaften, von J. E. BIBANCO, 4-r Theil. Mercantil-Buchhaltung. n8-dr. XII és 468 l. Pest, 1841. kiadta a' szerző, nyom. Landerer' bet. Ára 2 frt 30 kr pp.
- Statuta der sächsischen Nation in Siebenbürgen, oder Eigen Land-Recht. 4-dr. 109 l. N.-Szeben, nyom. és kiadta Hochmeister M. Ára 30 kr pp.
- Theoretisch-practischer Commentar der auf dem letzten ungarischen Reichstage zu Stande gekommenen Credits-Gesetze, nämlich der Wechsel-, Handels-, Fabriks-, Gesellschafts-, Fracht-, Intabulations- und Crida-Gesetzes. Verfasst von DR IG. WILDNER v. Maithstein. 1-r Bd enthaltend: Das materielle Wechselrecht. 3-ik füz. 541 l. n8-dr. Bécsben 1841. Kiadta Braumüller és Seidel. Ára velin. bor. füzve 1 frt. Az 1-ő köt. 3 füz. 42 kr pp.
- Verletzt der kath. Clerus Ungarns den § 15 des Art. 26 v. 179%. wenn er die gemischten Ehen nicht einsegnen will? Beantwortet von V. v. K. 44 l. 8-r. N.Szombat, 1841. Kiadta, Wachter Bódog, bor. füz. 24 kr pp.
- Erleuterung über die Fragen der kath. Kirchenfeierlichkeit der

gemischten Ehen. Nach der zweiten verbesserten ungarischen Ausgabe, vom Sammler der „Pesther Aehren“ 183 l. n8-dr. Pest, 1841. kiadta Beimel. Ára vel. 1 frt pp.

- Praecursor tribunalium cambio-mercantilium inelyti regni Hungariae et partium adnexarum, seu novus systematicus Commentarius in jus Cambio-mercantile Hungaricum.** Studio JOAN. NEP. PLATH. concinnatus, 8-dr. XVI és 284 l. Kassán, 1841. Kiadta és nyom. Werfer Károly. Ára bor. füz. 2 frt pp.
- Praxis politica civilis et stylare politic. latino-hungaricum. complectens in se normam peragendar. diversar. functionum politicarum etc.** ab IGNATIO KASSICS]de Kisfalud. Pozsony, 1841, l. nyom. Belnay örök. bet. kiadta a' szerző. Ára 5 frt pp.
- Manuale procuratorum et causantium, complectens processus in jure hungarico occurrentes etc.** Habita ad novellares articulos diaetarum 1825—1827, 1830, 1832—1836 et 1840 reflexionè. Editio tertia, aucta et emendata. V. és 171 l. 8-dr. Pest, 1841. Kiadta Trattner-Károlyi. Ára 1 frt pp.
- Theses ex universo Jure Hungarico civili et criminali.** Pozsony, 1841. 8-dr. 14 l. 250 péld. szerző és kiadó SZLEMENITS P. Nyom. Belnay örök.

- Kriticeski pregled. (Kritikai tekintet.) Magyarból fordította GYURKOVICH E.** Budán, a' m. k. egy. bet. 1841.
- Zakoni ungarije, ustanovljeni na soboru Kraljevina. (Magyar országai váltójog).** Magyarból fordította POPOVICH PÁL. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841.

VI. Történettudomány. Éleltírás.

- Általános világtörténet az ifjúság' számára.** Irta STANCSICS MIHÁLY, Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel 1841. 8-dr. 79 lap. Ára 20 kr pp.
- Magyarok' története kérdések és feleletekben az ifjúság' számára.** Irta STANCSICS MIHÁLY. U. o. U. a. 8-dr. 40 l. Ára 10 kr. pp.
- Cornelius Nepos' fenmaradt minden munkái.** Fordította Czuczor GERGELY. Az eredeti szöveggel. Corn. Nepos' életével 's a't. bővítve kiadá Dr SCHEDEL FERENCZ. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. 1841. 8-adrét, 16 és 308 lap, 4 színezett abrosszal. Ára 1 frt vel. 1 frt 30 kr pp.
- Cajus Cornelius Tacitus historiajának öt könyvei.** Fordította Nagy-Ajtai CSERREI MIKLÓS. Kolozsvárt, a' kir. lyc. bet. 1841. 8-dr. 256 l. Ára 1 frt 1 p.
- A' budai pasák. Rendbe szedte GÉVAY ANTAL.** Bécs, Strauss Antal özvegye' bet. 1841. n8-dr. 52 l. a' budai passaság' abrosz. 1650-ből Hadzsi Chalsa szerint.
- Cuspinianus János' beszéde.** Budának 's véle Magyarországnak 1541 esztendőben lett romlása' emlékezetére és harmad szá-

- zadára kiadta PODHRACZKY JÓZSEF. Budán, Gyurián és Bagó bet. 1841. n8dr. 96 l.
- Történettudományi Pályamunkák, kiadja a' m. tudós társaság. Első kötet. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. 1841. n8-dr. 240 XXXIII l. Ára 1 frt 12 kr pp.
- Pannonia vagy Pannoniának Augustus romai császártól fogva, egészen Gejza magyar herceg' haláláig, azaz Kr. szül. előtt 35-dik évtől kezdve, Kr. szül. után 997 évig előadott történetbeli viszonyai. Dr Feszler Ignác Aurel után szabadon magyarázta Zeykfalvi ZEYK LAJOS. Kolozsvárott, Tilsch és fia' bizományában, a' kir. lyc. bet. 1841. n. 8-adrét 16 és XVIII 216 l. Ára 2 frt 12 kr pp.
- Az idők' folyamati', vagy világ' történeteinek képezhető előadása, a' legrégibb időktől fogva a' XIX-dik század' 30-dik évéig. Mellyet magyarul dolgozva kiadott ÖRKÉNYI FERENCZ JÓZSEF. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. 1841. 2 placat lapon, rézre metszve. Ára 5 frt pp.
- SCHIRKHUBER MÓRICZ' Magyarok' Története. Első kötet. A' nemzet' eredetétől fogva a' mohácsi vészedelemig. Pest, Beimel J. bet. 1841. 8-dr. 60 l. Ára 20 kr pp.
- Honi városaink' befolyásáról, nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására. Irta HETÉNYI JÁNOS. (Jutalmazott pályamunka.) A' m. t. társ. által kiadatott, történettudományi pályamunkának 1-ső része. 240, és XXXIII l. n8-dr. Budán, 1841. nyom. a' magyar k. egyetem' bet. kiadta a' m. tud. társaság. Ára vel. 1 frt 12 kr pp.
- A' magyarok' története Európába költözésektől mostanig, a' tanuló ifjuság' számára készítette HORVÁTH MIHÁLY. Pest, 1841. Eggenberger József, fia és Heckenast G. könyvkereskedőknél. Ára 36 kr pp.
- Vezérfonál a' közönséges világtörténetben. Irta M. E. 1-ső kötet. A' hajdani kor. Pozsony, 1841. 8-dr. 217 l. 500 péld. Kiadta Bucsánszky Alajos könyvk. nyom. Belnay örök.

- A. Papon's vollständige Geschichte der französischen Revolution. Von ihrem Ausbruche im Jahre 1789 bis zum zweiten Pariser Frieden. Aus dem Französischen. Zweyte vermehrte Aufl. 3. 4. 5. 6. 7. 8. és 9-dik kötet. Pest, 1841. kiadta Hartleben K. A. 12-dr. vel. az egész munka' ára bor. füz. 5 frt 24 kr pp.
- Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen. Mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte der deutschen Colonisten im Lande. Von J. K. SCHULLER. 1-ső füz. n. 8-dr. 11 és 133 l. N.-Szeben, 1840. Kiadta Hochmeister M. Ára 1 frt pp.
- Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart. In Verbindung mit mehreren Mitarbeitern, und in zwanglosen Heften herausgegeben von J. K. SCHULLER. 1-ső kötet 2 füzetben, öszvesen 376 lap. n. 8-adrét. N.-Szeben, 1841. Kiadta Hochmeister M. könyvkereskedése. Ára minden füzetnek 1 frt 30 kr pp.
- Abriss der Geschichte von Ungern. Ein Lehr- und Lesebuch für die vaterländische Jugend, von T. G. SCHRÖER. 2-te verb. u.

- verm. Aufl. 116 l. 8-dr. Pozsony, 1841. Kiadta Landes Józs. Ára vel. 30 kr pp.
- Die Epopäen der Deutschen in verjüngten Bildern. Von JOSEPH THÜRMER. Erste Reihe: Abels Tod. Abraham. Der Messias. Pozsony, 1841. 12-edr. 284 lap. Kiadta a' szerző. Nyomatta Wigand Károly.

- Scriptores rerum Transilvanicarum tomi II. volumen II. Complexum: Ambrosii Simigiani Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum, ab anno 1490—1606. quatuor libris comprehensa nunc primum typis edita liber II. III. IV. Accuravit JOSEPHUS BENIGNI de Mildenberg. 4-to 434 l. N.-Szeben, 1840. Kiadta Hochmeister M. ára 3 frt pp.
- Ambros. Simigiani historia rerum Ungaricarum, accuravit Jos. BENIGNI de Mildenberg, lásd: Script. rer. Transilv.

VII. Régiség tudomány.

- Régi magyar nyelvemlékek. DÖBRENTÉI GÁBOR mint szerkesztő' felügyelése alatt kiadta a' m. t. társ. Második kötet. Budán, a' m. k. egy. bet. n8-dr. 551 l. Ára 8 frt pp.

VIII. Föld- és Helyírás. Utazások. Statistica.

- Általános földleírás és magyar tartományok' leírása kérdések és feleletekben az ifjuság' számára. Irta STANCSICS MIHÁLY. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel 1841. 8-dr. 46 lap. Ára 8 kr, Hazánk' abrosza 12 kr. pp.
- Sir Humphry Davy' utazási vizsgálató vizsgálódási, vagy egy természet vizsgálónak utolsó napjai. Harmadik kiadás szerint németre fordítva Martius Filep által. Magyarosítva SZABÓ FERENCZ ref. paptól. N.-Enyeden, a' ref. főiskola' bet. 1841. 8-dr. 279 l. Ára 1 frt 30 kr pp.
- Magyarország' földleírása, kérdések és feleletekben az ifjuság' számára. Irta Ocskovszky János, N.-Szombat, Wachter Bódog könyváros' tulajdona. Pozsony, 1841. 8-dr. VIII és 411. Ára 12 kr pp.
- Általános földleírás és magyar tartományok' leírása kérdések és feleletekben az ifjuság' számára. Irta STANCSICS MIHÁLY. Második bővített és javított kiadás. Magyar- és Erdélyország' földabroszával. Pozsonyban, Wigand K. F. bet. 1841. 8-dr. 55 l. Ára 16 kr pp.
- Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistikai és geographiai tekintetben. Irta FÉNYES ELEK. 1-ső kötet, 2-ik jav. kiad. IV és 498 l. n8-dr. Pest, 1841. nyom. Trattner-Károlyi. Ára 2 frt pp.
- Még egy terra incognita. Ismeretek 's tudnivalók az austriai birodalom nem magyar tartományairól. Öszvegyűjté 's kiadá

gróf LAMBERG FERENCZ. Pozsony, 1841. Schmid Antal' bet. Kiadta a' szerző, 212 l. 8-dr. bor. füz. 1 frt 30 kr pp.
Erdély képekben, kiadja Szathmári PAP KÁROLY. 1ső füz. 16 l. 4 könyomattal. Kolozsvár, kiadja a' szerző. Megjelenik ezen munka 12 füzetben, mellynek ára díszpéldány egészrétben színelve vagy feketén 3 frt, festett példány 4-dr. 2 frt 20 kr, fekete péld. 4-dr 1 frt 40 kr pp.

Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren Umgebungen. Ein Wegweiser für Einheimische und Fremde. 2-dik kiadás, 3 aczélmetszettel és a' két fő város' új tervével, 12-edrét. 234 lap. Pesten, 1841. kiadták Kilián és társa. Ára vel. köt. 1 frt 30 kr pp.

Das Sároser Comitát in Ober-Ungarn, von ERNST THEODOR KRIEGER. Mit einer topographischen Karte und Chromolithographien. Nach Original-Zeichnungen von J. Alt. 43 l. n4-rét. Bécs, kiadta Müller H. F. Ára vel. bor. füzv. 3 frt pp.

Panoramä der öster. Monarchie, oder malerisch-romantisches Denkbuch ihrer schönsten und merkwürdigsten Gegenden, der Gletscher, Hochgebirge etc. Mit Stahlstichen von den vorzüglichsten englischen und deutschen Künstlern, nach eigens aufgenommenen Original-Zeichnungen. 36 és 37-ik szállítmány, vagy 3-ik kötet. 161—200 l. 4-dr. Pest és Lipcse, 1841. Kiadta Hartleben K. A. Minden szállítmány 3 aczélmetszettel és 1—2 iv leirással 36 kr pp.

WENCESLAUS KOHAUTH. Compendium universae geographiae. n. 8-dr. VIII és 184 l. Kassán, 1840. Nyom. és kiadta Werfer Károly, bor. füzv. 1 frt pp.

IX. Számvetéstudomány. *Mathesis.*

A' fejsőbb analysis' elemei. Irta Györy SÁNDOR. Második füzet. Budán, a' magyar kir. egy. bet, 1841. 125—264 lap n4-edrét. Ára 1 frt 30 kr pp.

Számolási segéd, a' közéletben előforduló pénz számolások' tábláit 's egyszerű szabályait példákkal felvilágosítva foglaló. HRADNAY FERENCZ-től. Budán, a' magyar kir. egy. bet. 1841. n8-dr. X és 290 l. Ára 1 frt 50 kr.

Mértan. Első rész. Számtan, Kézikönyvvül kiadta DR TAUBNER KÁROLY. Pesten, Trattner-Károlyi' betüivel, 1841. n. 8-adrét XII és 234 lap.

Elemi mennyiségtan. Első rész. Betüvetés. Pozsony, Belnay örökössei. 1841. 8-dr. 282 l. Ára 48 kr pp.

Initia Geometriae. Pozsony, 1841. 8-dr. 23 l. Szerzője TAMASCO FRIDRIK. Kiadja Landes József könyváros. Nyomat. Schmid Antal' bet.

X. Természettudomány.

- Az állatország' természettörténeti képterme. Jardine Vilmos és Treitschke Fridrik után fordította Dr PÓLYA JÓZSEF. Pesten, Hartleben K. Adolf' költ. k8-dr. Első füz. 12 l. 6 színezett képpel 3 táblán; a' második szintanyi. Egy egy füzet' ára vel. 30 kr pp.
- Az állatország' felosztva alkotása szerint. A' második átnézett és öregbített kiadás szerint báró Cuvier [után fordítja VAJDA PÉTER. Budán, a' m. k. egyetem' bet. 1841. Első kötet n8-adr. LX és 644 l. Ára vel 3 frt 30 kr pp.
- Rövid természettan. Gymnasiumi alsóbb iskolák' számára. Első rész. A' testek' tudománya. S.-Patakon, Nádaskay A. bet. 1841 8-dr. 211 l. Ára 20 kr pp.
- Műtudományi természethistoria. Elemi iskolák' számára. Irta Dr SOLTÉSZ JÁNOS. U. o. U. a. 8-dr. 8 és 133 l.
- Növénytan, mely a' magyarországi és erdélyi növényrendeknek, alrendeknek stb előterjesztését foglalja magában. Irta HOMOROD-ALMÁSI BARRA ISTVÁN. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. n8-dr. VIII és 426 l. Ára 2 frt pp.
- Az ugodí sós, vasas, gyantáros, ibolyós, hideg forrásokról. Irta Felső-Eőri CSERESNYÉS SÁNDOR. Pápán, a' reform. főiskola' bet. 1841. 8-dr.
- Az erdélyi bányászat' ismertetése nemzeti gazdaság, köz- és magánjogi tekintetben. Irta és kiadta Komjátszegi SZENTKIRÁLYI ZSIGMOND. Első vagy nemzeti gazdasági rész. Kolozsvárt, a' kir. lycæum' betüivel, 1841. 8-adrét. VII és 239 lap. Ára 2 frt pp.
- Természettörténet kérdések és feleletekben az ifjúság' számára. Irta OCSKOVSKY JÁNOS. N., Szombat, Wächter Bódog' tulajd. Pozsony, 1841. 8-dr. VIII és 44 l. Ára 16 kr pp.
- Leghasznosabb ismeretek a' természettudományból. Németből magyarra ford. U. o. U. a. 8-dr. 40 l. Ára 10 kr pp.

-
- Naturhistorischer Bildersaal des Thierreichs. Herausgegeben von FRIEDR. TREITSCHKE. Mit Kupfern, 33-dik füz. vagy 3-dik kötet 25—36 l. 4-dr. Pest, 1841. Kiadta Hartleben K. A. minden füz. 6 finom fest. ábrával 30 kr pp.
- Beobachtungen und Erfahrungen über den Götterbaum (Ailanthus glandulosa L. von JOSEPH v. BARTOSSÁGH. Der Ertragist für A. Thaers Denkmal bestimmt.) n8-dr 47 lap. Budán, 1841. Kiadta a' szerző, nyom. Gyurian és Bagó' bet. Ára 40 kr pp.
- Naturhistorischer Bildersaal des Thierreichs. Herausgegeben von FRIDR. TREITSCHKE. Mit Kupfern. 38—41-dik füzet, vagy III-dik kötet, 85—132 l. 4-dr. Pest, 1841. kiadta Hartleben K. A. minden füz. 6 fin. fest. ábrával és leirással 30 kr pp.
- Naturgeschichtliches Cabinet des Thierreichs, von Sir William Jardine. IX-dik kötet. Entomologic. 2-ik része: europäische Schwärmer und Spinner. Bearbeitet von FRIEDR. TREITSCHKE. 30 kifestett képekkel és 1 czímképpel. XIV és 222 l. 12-edr. Pesten, 1841. kiadta Hartleben K. A. Ára velinen, vászonba kötve 3 frt 45 kr pp.}
- Mineralien-Sammlung 3/4 Bogen. Budán, 1841.

XI. Orvosi tudomány.

- Boncztani táblák. Szálagtán képekkel, kőre rajz. D. SCHÖFF-től, 10 tábla fél ív latin, magyar és német textussal. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. n8-dr. Ára 24 kr pp.
- U. az. Izomtanitmány. U. a. 12 köiratu tábla fél ív magyarázattal. U. o. U. a. Ára 24 kr pp.
- A' mellbetegségek' biztosabb megismerése és gyógyítása, a' hangtűmesz, kopogtató és bonczvizsgálat használatával. Irta SCHÖPF AUG. XXIII és 272 l. n8-r. Pest, 1842. Nyom. Landerer és Heckenast' bet. kiadta a' szerző, ára 1 frt 20 kr, finom kiadás 1 frt 40 kr pp.
- Nincs többé aranyér! tapasztalati bánásmód, mely szerint az aranyér, legbiztosabban gyógyíthatatik. Dr MACKENZIE-től. Angol után németből magyárosítva. 64 l. 12-dr. Pest. 1842. Hartleben K. A. tulajd. ára 30 kr pp.

- Die Heilquellen von Szliács in Ungarn, von Dr A. SCHÖPF. Herausgegeben von einem Badegaste, n. 8-adrét, 33 lap. Pesten, 1841. Ára 24 kr pp.
- Ueber die Anwendung und Wirkung der russischen Dampfbäder. Von Dr S. MIHALOVITS. 23 l. n8-adr. Pest, 1841. Landerer és Heckenast' bet. kiadta a' szerző. Ára bor. 20 kr pp.

Academiai értekezések.

- Gyógyszeres értekezések a' szín aranyról és a' szabad Langról, melyeket etc. készített és elmondott GÖTZ KÁROLY. Csongrád-Szegedi nevendék gyógyszerész, 1841. Budán, a' magyar k. egyetem' bet.
- Az iszákosak reszketeg félrebeszédéről értekezik BALOGH ENDRE, orvostudós. Pest, 1841. Esztergami K. Beimel' bet.
- Šecale cornutum. Dissertatio inauguralis, quam pro medicinae doctoris laurea rite et legitime consequenda, publicae disquisitioni submittit JOAN. SZENTPÉTERY. Pestini, 1841. typis Trattner-Károlyianis.
- A' Kurúzsok orvosrendészeti tekintetben. Irta FROMM PÁL orvos-tudorrrá létekor. Budán, Gyurian és Bago' bet. 1841.
- Értekezés a' lélesitalokról, kór- oktani és orvosrendészeti tekintetben. Irta orvostudorrrá létekor ÓVÁRY PÁL. Pesten, 1841. Trattner-Károlyi' bet.
- A' kórboncztan' haszna. Irta MECZNER ÁGOST. orvostudorrrá létekor. Budán, 1841. Gyurian és Bago' bet.
- A' hebegésről. Értekezik orvostudorrrá létekor KOVÁCS SEBESTÉNY ENDRE. Pesten, 1841. Trattner-Károlyi bet,
- Az emlékről, boncz- ép- és kórtani tekintetben. Értekezik VENOS ZSIGM. Budán, 1841. 300 péld Gyurian és Bago' bet. 1842. XII.

- A' sárga kór, írta PAP DÁNIEL. Budán, 1841. 300 péld. Gyurián' és Bagó' bet.
- Az alhasi hagymáz. Orvosdoct. létekor írta OLÁH SÁNDOR. Budán, 1841. 300 péld. Gyurián és Bagó' bet.
- A' bujasenyvről értekezik orvosudorrá létekor SZABADOS NEP JÁNOS. Budán. 1841. 300 péld. Gyurian és Bagó' bet.
- Értekezés a' kopogatás és halgatódzásról. Írta orvosudorrá létekor Dabasi HALÁSZ GEIZA. Pesten, 1841. nyom. Trattner-Károlyi' bet.

Medizinisch-polizeiliche Abhandlung über die Fussreise, v. KARL VOGEL. Pesth, 1841. Landerer, és Heckenast' bet.

-
- Dissertatio inauguralis medica de Hypochondria, quam pro Doctoris medicinae gradu rite consequendo scripsit ANT. ECKERT. Budaë, typ. Joan. Gyurián et Mart. Bagó, 1841.
- Dissertatio inauguralis medica sistens officia medicí erga aegrum quam pro gradu doctoris rite consequendo scripsit EDUARDUS GRÜNHUT. Budaë, typ. regiae univ. hungar. 1841.
- Dissertatio inauguralis medica de Aquis mineralibus arte factis, quam etc. publicae eruditorum disquisitioni submittit EMER. LEOP. MAYER. Budaë, typ. reg. univ. hung. 1841.
- Haematuria. Dissertatio inauguralis medica, quam etc. pro doctoris medicinae laurea, publicae disquisitioni submittit VILHELM. STREITT. Pestini, typ. Jos. Beimel 1841.
- Dissert. inaug. medico-pharmacologica de Carbonate ferri saccharato, quam etc. publicae disquisitioni submittit ROB. MASSICZAY. Budaë, typ. Gyurian et Bagó 1841.
- Dissertatio inauguralis politico-medica de Influxu sexus sequioris in vitam et statum, quam etc. publicae disquisitioni submittit M. ALBERTUS ROTH. Pestini, 1841. typ. Trattner-Károlyianis.
- Dissertatio inauguralis medico-forensis de Violenta sexus sequioris violatione, quam etc. pro doctoratus medicinae laurea obtinenda conscripsit CAROLUS EHRENGRUBER. Budaë, 1841. typ. reg. univ. hung.
- Dissertatio inauguralis medica de Auscultatione, quam etc. pro rite obtinendo medicinae doctoris gradu publicae disquis. submittit WOLFGANGUS FOGES. Pestini, typ. Jos. Beimel 1841.
- Dissert. inaug. medica de Puerperio, quam etc. pro doct. gradu rite obtinendo edidit JOAN. NEP. DRASKOVICH. Budaë, typ. Gyurian et Bagó 1841.
- Dissertatio inauguralis medica de Animi deliquio et Asphyxia, quam etc. conscripsit FRANCISC. CZIEGLER. Pestini, typ. Jos. Beimel 1841.
- Physiographa avium. Dissertatio inauguralis, quam. etc. pro consequendo doctoris medicinae gradu, publicae eruditorum disquisitioni submittit LUDOV. SCHUBERTH. Bndaë, typ. Gyurian et Bagó 1841.
- Dissert. inaug. medica, sistens Anatomiam et Physiologiam piscium genera em, quam etc. pro gradu doctoris rite et legitime consequendis publico examini subjicit MATHIAS SZIBENLISZ. Budaë, typ. Gyurian et Bagó 1841.

- Dissert. inaug. politico-medica de Educatione infantum, quam etc. publicae disquisitioni submittit JOANNES WANYEK. Budaë, typ. Gyurian et Bagó 1841.
- Dissertatio inauguralis medica, sistens Generalia Gynaecologiae, quam etc. pro doctoris gradu rite consequendo publicae eruditorum disquisitioni submittit ANTONIUS REVICZKY. Pestini, typ. Jos. Beimel 1841.
- Iris. Dissertatio Anatomico-physiologica. Auctore JOSEPHO a LENHOSSÉK.
- Dissertatio inauguralis ophthalmologica agens de Diagnosi morborum oculi analogorum, facileque invicem permutandorum, quam etc. legitime obtinenda, publicae eruditum submittit disquisitioni JOANNES HARDLICKA. Pestini, typis Landerer et Heckenast 1841.
- De Seminariis, seu de institutis, quae futuris in patria nostra scholarum magistris formandis inserviunt, in melius mutandis, nec non eorum cum ceteris institutis, ad rem scholasticam pertinentibus, necessaria conjunctione, dissertatio. Quam pro loco inter publicos Gymnassii Mediensis professores obtinendo scripsit et coram Inlyto Consistorio Domesticali Aug. Conf. addict. etc. publice defendit CAROLUS HEDERICH, Theol. Candidat. Márus-Vásárhelyini, 1841. typ. Sim. Kali.
- Dissertatio inauguralis medico-politica, sistens Veneficia, quam. consensu etc. in alma ac celeberrima regia scient. univers. hungarica, pro gradu doctoris rite et legitime consequendis, publico examini subijcit JACOBUS INLAENDER. Budaë, typis Gyurian et Bagó 1841.

XII. Mezei gazdaság.

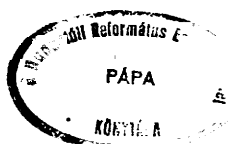
- Sáfárkodó magyar gazda. Feleletül a' gazd. egyesület által feltett kérdésre. Irta Farkasfalvi FARKAS FERENCZ. Egy tábla kőnyomattal. Pesten. Landerer' és Heckenast' bet. 1841. n8-dr. VIII és 239 l. Ára 1 frt 20 kr, vel. 1 frt 40 kr pp.
- Elárult pályairat. A' tagosztály által létesülhető miveltebb gazdálkodási módoknak, minél kevesebb költséggeli felállításáról stb. Szerző BALÁSHÁZY JÁNOS. Debreczenben, Tóth Lajosnál 1841. n12-dr. 234 l. Ára 1 frt pp.
- Juhtartásra és gyapjuösmerésre vezérlő utmutatás Löhner Dr előadása után magyarázza honfiainak hasznára S. J. Egy köre metszett táblával. Új kiadás, 8-dr. 216 l. N.-Kanizsán, Wajdits János, ára 1 frt pp.
- Magyarország legjelesb gazdasági 's ipar vállalatainak ismertetése. Kiadja a' magyar gazdasági egyesület. 1-ső füzet. Aicsúth gazdasági tekintetben, írta TÖRÖK JÁNOS. n. 8-dr. 177 lap 12 könyomattal. Budán, 1841. a' m. k. egyetem' bet. Ára 1 frt 30 kr pp.
- A' földművelés ugar nélkül. Az erdélyországi környüllásokhoz alkalmaztatva írta VIOTTE KÁROLY. 87 l, 8-dr. 2 tábl. N.-Szeben 1841. kiadta Thierry W. II. ára 50 kr pp.
- Próbálatja egy útmutatásnak urodalmi tiszték' számára. Irta KÖLCESEY VINCZE VIII és 252 l. n8-adr, N.-Szombat, kiadta Wach-

- ter Bódog, ára 1 for. 48 kr pp. Fordítása ugyan e' czím alatt 1840-ben megjelent német munkának.
- Gazdasági tudósítások.** Kiadja a magy. gazdasági egyesület, Szerkesztik KACSCOVICS LAJOS és TÖRÖK JÁNOS ötödik évi folyamat' 1-ső füzete XIV.
- Ugyan az. Rohonczy közlemények. U. az, u. azok.
- Gazdasági tudósítások és rohonczy közlemények.** Kiadja a' magy. gazd. egyes. II. 3. Budán, a' m. k. egyet. bet. 1841.

- Die deutsche rationelle Landwirthschaft in der Praxis dargestellt auf den in österreichisch und preussisch Schlesien gelegenen Gütern des Herrn Grafen Heinrich Larisch von Münnich.** Von ELSNER J. G. Egy képpel, egy tervvel és több tabellával. n. 8-adr. VI és 363 lap. Pest, 1841. kiadta Hartleben K. A. Ára vel. 5 frt pp.
- Landwirthschaftliche Beschreibung der erzherzoglichen Herrschaft Alcsúth in Ungarn.** Auf Veranlassung des landwirthschaftlichen Vereins für das Königreich Ungarn, aus dem Ungarischen in das Deutsche übertragen durch den Verfasser J. N. Török. Mit 12 lithogr. Tafeln. VI és 218 l. n. 8-adrét. Budán 1841. a' magyar kir. egyetem' bet. Kiadta a' magyar gazdas. egyes. Ára vel. bor. 1 frt 40 kr pp.

XIII. Nyelvtudomány (Philologia).

- Magyar nyelvtudomány kérdések és feleletekben.** Magyar és német nyelven írta STANCSICS MIHÁLY. Első osztály kezdők' számára. Harmadik javított kiadás. Pozsonyban, Wigand K. Fr. bet. 1841. 8-dr. 72 l. Ára 10 kr pp.
- Magyar nyelvtudomány kérdések és feleletekben.** Magyar- és német nyelven írta STANCSICS MIHÁLY. Második osztály, nagyobbak' számára. U. o. U. a. 8-dr. 118 l. Ára 24 kr pp.
- Nyelvészeti nyomozások.** Írta Bloch Móricz. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. 16-dr. 35 l. ára vel. 20 kr pp.
- Latin nyelvtudomány lépcsőnkénti gyakorlatokkal.** Ref. iskolák' számára készítette Bocsor István. Második folyamata. Pápán, a' ref. főiskolák' bet. 1841. 8-dr. V és 220 l. ára 50 kr pp.
- Deák grammatica.** Első folyamata. A' helv. vallás dunamelléki egyházkerület' rendelkezéséből készítette TATAI ANDRÁS. Pesten, Landerer és Heckenast' bet. és költs. 1841. n. 8-adr. 240 lap. Ára 40 kr pp.
- Latin nyelvtudomány az ifjútág' számára.** Első rész. Írta Dr TÖPLER THEOPHIL. Pesten, Heckenast Gusztávnál 1841. n. 8-dr. 154 l. Ára 48 kr pp.
- Latin nyelvtan lépcsőnkénti gyakorlatokkal.** Reform. iskolák' számára készítette Bocsor István. Első folyamata. Második kiadás. Pápán, a' ref. főiskola' bet. 1841. n. 8-dr, VIII és 120 lap. Ára 40 kr pp.
- Franzia nyelvtan, új és könnyen megfogható tanításmód szerint stb.** Szerkeszté és kiadta LEMOUTON K. JÁNOS. Első folyam. Második egészen újra dolgozott és bővített kiadás. Pesten,

1841. Landerer és Heckenast' bet. n. 8-dr. VIII és 309 lap.
Ára 1 frt 30 kr pp.
- Görög nyelvtan, görög magyar szótárral. Irta TATAI ANDRÁS.
222 l. n8-dr. Ketskemet 1841. kiadta a' szerző, nyom. Szilády Károlynál. Ára 1 frt pp.

Reine Grundlehre der ungarischen Sprache, nach einer ganz neuen leichtfasslichen, französisch-englischen Lehrmethode verfasst, und vorzüglich zum Selbstunterricht eingerichtet von ANTON KRONPERGER. n8-dr. X és 312 l. 5 tábl. Pest 1841. Kiadta a' szerző. Ára vel. 2 frt pp.

Vorschule der ungarischen Sprache, ein Lese- und Uebungsbuch, woraus die Schüler ohne grosse Beihilfe des Lehrers die Anfangsgründe der ungarischen Sprache erlernen können. Bearbeitet von LUD. TURCSÁNYI. 8-dr. IV és 124 l. Kőszeg 1841. Reichard K. bet. Ára kötve 18 kr pp.

Ungarische Sprachlehre nach der alten Methode und nach den Grundregeln der ungar. gelehrten Gesellschaft. Von IGNAZ VITÉZ. n8-dr. XVI és 195 lap. Bécs 1841. Kiadta a' szerző. Ára vel. 1 frt 30 kr pp.

J. G. GOTTWALD's ungar. Sprachlehre in einer sehr kurzen und leicht fasslichen Darstellung, mit besonderer Rücksicht für Anfänger. 3-ik jav. kiadás. 113 l. 8-dr. Pest 1841 Beimel J. bet. Ára füzve 20 kr pp.

Ungarischer Unterricht in der Kleinkinderschule, oder Elementar-Cursus des ungarischen Sprachbuchs. Von MORITZ BLOCH. VI és 174 lap. 12-edr. Budán, a' kir. egyetem' bet. 1841. Ára kötve 16 kr pp.

Der Sprachkampf in Ungarn. Dargestellt von THOMAS VILÁGOSVÁRY. 84 l. és toldalékkal: Mirabilia. Erzählt von CSAPLOVICS. 8-dr. Zágráb 1841. Dr Gaj L. k. sz. illyr nemz. könyv. intézete' bet. Ára bor. 30 kr pp.

Ungarisch-Deutsche Sprachlehre von S. NEUMANN. 8-adr. Dritte Auflage 48 l. Budán 1841. Gyurian és Bagó' bet.

XIV. Neveléstudomány.

Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok', tisztos karuak' lánykaira. Irta FÁY ANDRÁS. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. 12-edrét. Ára 50 kr pp.

Gondolkodástan vagy Logica. Kézikönyvül tanítványai' számára kiadta ERCSEI JÁNOS. M.-Vásárhely. az ev. ref. főiskola' bet. 1841. 8-dr. X és 229 l.

Nézetek a' magyar nemzet' műveltségi 's technikai kifejtésé' tárgyában. Irta JOO JÁNOS tanító. Kapható Eggenberger és fia' könyvker. Ára 6 rézmetsz. 2 frt pp.

Hawnost ku počte padesátz wenghu učitelského a urodowány, w yborne učeneho Muzé Pána Walenčika skrže. T. S. H. Pozsony 1841. 8-dr. 46 l. 500 péld. Kiadta STÚR LAJOS. Nyom. Schmid Antal.

Ansichten über die Erziehung der Zöglinge einer Blindenanstalt, über die Versorgungsanstalten für Blinde, über die Klein-Kinder-Bewahr-Schulen in Bezug auf die Aufnahme blinder Kinder u. s. w. von JOSEPH DOLEZSÁLEK. Mit Haüy's Portrait und 4 Tabellen zur Gymnastik der Blinden. Pesth 1841. im Verl. b. G. Heckenast. n8-dr. XII és 90 l. Ára 1 frt 40 kr pp.

XV. Ifjakat 's gyermekeket képző iratok.

- Olvasásra vezető könyvecske, elemi tanulók' számára. Irta NÉMETHY PÁL. Kassán, Werfer Károly' bet. 1841. 8-dr. 52 lap.
- Olvasó és tanító könyv, a' dunamelléki h. v. egyházkerületbeni fiu és leányiskolák' számára. Irta WARGA JÁNOS. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. Második rész. Az embervilág' szemlélése. 8-dr. 183 l. Ára kötetlen 16 kr. Harmadik rész. Az erkölcsiség' vagy vallásosság' szemlélése. Ára 15 kr pp.
- Minden alkalmi köszöntések és szavallati 's emlékkönyvi költemények, próbatételi beszédek. Minden viszonyi levelek 's külömbféle írásbeli feltevények, nyugtatványok, térítvények stb. Az ifjuság' számára írta STANCICS MIHÁLY. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841, 12-dr. 28 l. Ára 40 kr pp.
- Kisdud magyar szónok, vagy új esztendei és névnapki köszöntések a' nemzeti ifjuság' számára. Egy tűz által tönkre jutott család' hasznára készítette R. G. L. J. — — N. M. M. A. K. Veresváron. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1841. 16-dr. 28 lap. Ára 6 kr pp.
- Tanuló ifjuságnak MIHÁLYK JÁNOS sz. k. Szokolcza városának tanácsnoka. Szokolcza 1841. 16-dr. 22 l.
- Németmagyar olvasó könyv. Tanuló ifjuság' számára szerzette BALASSÓVICS LAJOS. Első rész. Második kiadás. Pest, Kilian Gy. tulajdona 1841. n8-dr. 86 l.
- Elemi olvasókönyv, mellynek gyakorlása által a' betűk' ismerését és az olvasást könnyen 's kevés idő alatt meglehet tanítani. Készítette Löwöi és Felső Bártkai BÁTKY KÁROLY. Kecskeméten, Szilády Károly' bet. 1841. n8-dr. 64 lap. és 2 tábla. Ára 24 kr vált. p.
- ABC és elemi olvasó könyvecske, írta SCHNELL KÁROLY. I-ső rész. 8 rét. 15 l. Pesten 1841. kötve 6 kr pp.
- ABC képes könyv. 6 l. 4-dr. Pozsony, kiadta Bucsánszky. Kifestett képpel 12 kr, feketével 8 kr pp.
- Első oktatásra szolgáló kézikönyv stb. Első rész: közhasznú népi olvasókönyv 4 részben. Irta Edvi ILLÉS PÁL. 3-k javított kiadás, 140 l. kötve 20 kr pp.
- Közhasznú népi olvasókönyv, 4 részben. Irta Edvi ILLÉS PÁL. 3-k jav. kiadás. Budán, a' m. k. egyetem' bet. A' m. t. társ. költségén 1841.

Luther's Katechismus. Mit einer catechetischen Erklärung, zum Gebrauche der Schulen von JOH. GOTTFR. HERDER. Neueste Auflage. 111 l. 8-dr. Pozsony 1841. Kiadta 's nyom. Wigand Kár. Fridr. Ára 12 kr pp.

XVI. Szépliteratura.

- Drága-Vilma. Szónyomozásijáték Erdély' hely neveivel, Irta Ponorí THEWREWK JÓZS. gr. Csáky Antal' és Felsőbüki Nagy Pál' kőiratu arczképeikkel. Pozsony, Wigand K. Frid. bet. 1841. n8.dr. 46 l. Ára 1 frt pp.
- CSÁSZÁR FERENCZ' költeményei. Budán, a' m. k. egy. bet, 1841. 8-dr. XVI és 140 l. Ára 1 frt 20 kr pp.
- Szinnütár. Kiadja NAGY IGNÁCZ. 17-ik füzet Cillei Fridrik, eredeti dráma 3 felvonásban. írta SZIGLIGETI. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1841. 203—246 l. Ára 40 kr pp.
- — Ugyanaz. 18-ik füzet. 1 Párisi adós 1 felv. ford. SZEMERE PÁL. 2. Kénytelen király, ford. TÓTH LÓRINCZ. U. o. U. a. Ára a' 2 színműnek 40 kr pp.
- — 19-dik füzet. Megházasodtam! eredeti vigját. 3 felv. írta CSATÓ PÁL. U. o. U. a. 307—358. l. Ára 40 kr pp.
- — 20-ik füzet. Két Julia, eredeti vigj. 3 felv. írta GAAL JÓZS. Fiatal keresztanya, vigj. 1 felv. Scribe után ford. JAKAB ISTV. U. o. U. a. Ára 40 kr pp.
- — 21-ik füzet Egy pohár viz, vigj. 5 felv. Scribe után ford. NAGY IGN. U. o. U. a. Ára 40 kr pp.
- — 24.k füzet. Morus Tamás, szomoruj. 5 felv. Silvio Pellico után ford. NAGY IGN. E' füzettel adatott ki a' második kötet' czímlapja is, és Vörösmarty Mihály aczélmeteszeti arczképe. Nyom. U. o. U. a. Ára 40 kr pp.
- — 23-k füz. Zách nemzetség. Eredeti történeti szomoruj. 3 szakaszban. Irta VACHOT IMRE. U. o. U. a. Ára 40 kr pp.
- — 25-ik füz. Nemes és polgár vagy A' selyemárus, vigj. 5 fely. Scribe után ford. DOBROSY. 1—64 l. U. o. U. a. Ára 40 kr pp.
- — 26-k füz. Nó és királyné. Dráma 5 felv. EÖRDÖGH ISTVÁNTÓL. 65—112 l. U. o. U. a. Ára 40 kr pp.
- — 22-k füz. Ármány és Szerelem, szomoruját. 5 felv. Schille után németből ford. SZENVEY. 4-dr. U. o. U. a. Ára 40 kr pp.
- — Korona és kard, eredeti szomoruj. 5 felv. Irta SZIGLIGETI. 4-dr. 1841. Ára 40 kr pp.
- Ruth, eredeti dráma 3 felv. Irta DR ZIMA JÁNOS. Pesten, Beimel' bet. 1841. 16-dr. 75 l. Ára füzve 20 kr pp.
- Bánya. Az ifjuság' képzésére, kiadja DR PEREGRINYI ELEK. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. n8-dr. 156 l. Ára 1 frt 12 kr pp. 1. 2. 3. füzet.
- U. a. U. attól. 4. 5. 6. füzet, több kő és fametszetekkel. U. o. U. a. Kegyencz. Szomorujáték öt felv. írta gr. TELEKI LÁSZLÓ. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. Kiadja Heckenast G. 8-dr. 151 lap. Ára 1 frt 10 kr pp.
- Remény. Szerkesztette SZENTIVÁNI MIHÁLY. Harmadik év 320 l. 2 igen szép nőfejjel diszítve. Ára 1 frt 40 kr pp.
- Várnai csata, szomorujáték 5 felv. egy előjátékkal. Irta PACZEK VILMOS. Pesten, Beimel J. bet. 18-dr. 182 l. Ára 1 frt pp.

- Kovács PÁL' munkái. Első kötet. E' külön czímmel is: Beszélyfüzér. Első kötet. 12-dr. 432 l. Ára 1 frt 12 kr pp. Nyomat. Pápán, a' ref. főiskola' bet. 1841.
- — Második kötet, vagyis a' Beszélyfüzér' 2-k kötet. U. o. U. a. 415 l. Ára 1 frt 12 kr pp.
- Novellák. KUTHY LAJOSRÓL. Pesten, Beimel Jós. bet. 1841. 1-ső köt. k8-dr. 164 l. 2-k 148 l. Ára 2 frt 40 kr pp.
- Ál Endre, eredeti dráma 4 szakaszban, írta SZIGLIGETI 137 lap. Ára 1 frt pp.
- Kis verselgető. IRTA LUKÁCS PÁL. Pesten, Landerer' bet, 1841. 12-dr. 94 l. Ára 6 kr pp.
- A' Kisfaludy-Társaság' Évlapjai. Első kötet. 1836—1840. 280 lap. Második kötet 1841, 275 lap. Budán, 1841. n. 8-adr. Ára 3 frt pp.
- Nemzeti Almanach 1842-k évre. Kiadta az Almanachtársaság ; szerkeszté választmányi felügyelés alatt VAJDA PÉTER. 10 aczélrámetszett kép. Budán, az egyetem' bet. 1841. 8-dr. 316 l. Ára selyemköt. 5 frt pp.
- Dalhon. IRTA VAJDA PÉTER. Harmadik füzet. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. n12-dr. 197 l. Ára 1 frt 12 kr pp.
- Nemzeti könyvtár. Kiadja a' Kisfaludy-Társaság. XIX. század. Kisfaludy Károly' minden munkái. Második jav., bővített, újra rendezett kiadás, életrajzi bevezetéssel, magyarázatokkal 's a' költő' arcképével; SCHENEL FERENCZ' ügyelése alatt. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. Ára 40 kr pp.
- Kisfaludy Károly minden munkái 1 kötetben. Kiadja a' Kisfaludy-Társaság. 1-ső füzet 1—175 lap 4-odrét. Pest 1841. ára vel. bor. füzve 40 kr. pp.
- Budapesti árvizkönyv. Heckenast G. kiadó könyvtáros urnak baráti ajándékul. Irják: Bajza, Balogh Pál, Bezerédy Amália, Csató Pál, Czuczor, Gr. Dessewfy A., gr. Dessewfy J., Döbrönte G., b. Eötvös J., Erdélyi Fábian G., Fáy, Gaal, Garay N. J., Guzmits, Horváth Cyr., Horváth L., Jakab, Józsika, Kazinczy G., Kisfaludy S., Kis J., Kis K., Kölcsey, Kovács P., Kunoss, Kuthy L., Lukács, Pap, Péczely, Pulszky, Sárosy, Schedel F., Szalay L., Székács, Szemere B., Szemere P., Szontagh G., gr. Teleki J., gr. Teleki L., Tóth L., Trefort A., Vachott J., Vachott S., Vajda, Válas, Vörösmarty, b. Wesselényi, M. Zsivora, Zsoldos Ign. Szerkeszti b. Eötvös Józsi. 5-k (utolsó) kötet. n8-dr. 351 l. Pest 1841. Kiadta Heckenast G. Ára vel. köt. 2 frt 30 kr pp.
- Emlény. 1842-k évre (6-k évi foly.) 6 aczélrámetszett képpel. 248 l. 12-r. Pest, kiadta Heckenast G. Ára selyemköt. 4 frt pp.
- Eredeti mesék és aphorismák, FÁY ANDRÁS-tól. 1 Czimképpel: A' mese író, 128 l. 8-dr. Pest, Landerer bet. Ára 40 kr pp.
- Bachus Szent-Gerliczei utazása. IRTA TIBOLDI IST. Maros-Vásárhely 1841. nyom. a' ref. főiskola' bet. Felső Visti Kali S. által.

- Unterhaltungen für die elegante Welt, von ST. H. SCHREIBER. 2 kötet 8-dr, 1-ső kötet 156 l. 2-ik kötet 157 l. Pozsony 1841. Kiadta a' szerző, nyom. Schmid Antal bet. Mind két. köt ára 1 frt 36 kr pp.
- Gedichte, in siebenbürgisch-sächsischer Mundart. Gesammelt und erläutert von JOH. KARL SCHULLER. Zum Besten der Abgebrannten in Bistritz. 8-adr. XII és 78. l. Nagy-Szeben 1840. Ára 48 kr pp.
- Lyrische Gedichte. Im Zusammenhange mit einer Abtheilung epigrammatischer und aphoristischer Streiflichter, JOH. v. FRIEDR. GELTCH. Öszves. XXVIII és 305 l. 12-dr. Brassó 1841. Kiadta a' szerző, ára vel. bor. 1 fit.
- Gedichte von BETTY PAOLI. 188 l. 12-dr. Pest 1841. kiadta Heckenast G. Ára vel. bor. 1 frt 20 kr pp.
- Iris. Taschenbuch für das Jahr 1842. Herausgegeben von JOHANN Graf MAJLÁTH. 3-ik évi folyamat, 6 aczélmetaszettel. IV és 468 l. 12-dr. Pest, kiadta Heckenast G. Ára vel. bor. 4 frt 20 kr, selyemköt. 5 frt pp.
- Freih. Nic. Jósika's sämtliche Werke, 13-ik kötet foglalván: Novellen und Erzählungen von N. J. Aus dem Ungarischen übersetzt von HERMANN KLEIN 2-ik kötet: 196 l. 12-dr. Pest 1841. kiadta Heckenast G. Ára vel. 1 frt 20 kr pp.
- Dramatische Dichtungen von Dr D. ROTH. 356 l. 12-dr. Brassó 1841. Gött Jánosnál. Ára vel. kötve 1 frt pp.

Báshe GANA HOLLÉHO. Widané od Spolku Milovníkovi reči a literaturi Slowenskég. We Štiroch zwazko h. Első kötet. Budán, a' m. k. egy. bet 1841.

U. az, u. ott 2-k kötet. U. ott 1841.

Tatranka. Spis pokračugici zvlásté pro Slowáky, Céchy a' Magyaríy. Díl Drutzi. Pečy a nakladen GRIHO PÁLKOWICE, Professora reči a literatury Slowonskag, pry Evang. Lyceum Pressburku. Első kötet. Kiadja a' szerző, nyom. Pozsonyban Schmid Antal bet. 1841. 8-dr. 46 l. 325 péld.

Tatranka. Spis pokračugicy zvlásté pro Slowáky, Cechy a Magyarý. Díl drutzi Švazek. Kiadta PÁLKOWITS Gy. Pozsony, nyom. Schmid Antalnál 1841. 8-dr. 49 l. 500 péld.

XVII. Vegyestárgyuak. Apróságok.

A' vegyes házasságok' tárgyában mondott két közgyűlési beszédje ALMÁSSY ISTVÁN ungi administratornak (esztergami fő megyében.) Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. 52 l. Ára 15 kr pp.

Magyar nemzeti színházi zsebkönyv 1841-re. Kiadták GILLYÉN S. és KERESZTESSY A. m. nemzeti színházi' sugói. Felber Mari és Szentpétery ur' arczképeikkel. Pesten, Landerer' bet. 1841. 16-dr. 125 l.

Ellenészrevételek, a' veszprémi megyei télutó 1-ső napján 1841. tartott közgyűlés' alkalmakor beszédre. U. o. U. a. n. 8-adr. 36 l. Ára 6 kr pp.

Daguerre' képei' elkészítése' módjának leírása. Német után közli

- Dr. ZIMMERMANN JAKAB. Bécs, Hagenauer Fr. özvegye 's társai, bet. 1841. n. 8-dr. 27 l. és 6 kőiratu tábla. Ára vel. 24 kr pp.
- Szabad kir. Pest városának legfels. helybenhagyással alapított cse-
lédrendje. Pesten, Hartlebennél 1841. 8-dr. Ára 40 kr pp.
- Rendszabály a' polgári őrsereg' számára Magyarországn. Cs. k.
főhg nádora ő fensége, kegy. rendeletéből tervezve. Kassán,
Werfer K. bet. 8-dr. 63 l. magy. és német nyelven.
- A' felső magyarországi szomolnoki kerületi bányapolgárságnak
1840. nov. 30. ugyszinte dec. 1-ső és 2-ik napjain szab. kir.
Kassa városában tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, német
és magyar nyelven. Werfer K. bet. 1841. egészr. 35 l.
- A' zsidó és a' korszellem Európában. Irta ROSENTHAL MÓRITZ.
Pesten, Beimel' bet. 1841. n8-dr. 97 l. Ára 40 kr pp.
- Oldallapok nemes Zala vármegye' felírásához SZABÓ ALAMIZSN.
JÁNOS-tól. Pesten, Beimel József' bet. 1841. n. 8-adrét 111
lap. Ára 40 kr pp.
- Terve a' nagy magyar szótár' belső rendelésének 's miképpeni dol-
goztatásának. 8-dr. IV és 28 l. Budán 1840. Kiadta a' m. t.
társ. Ára vel. 10 kr.
- Kegyelmes királyi utasítás a' váltóbirságok' számára. Legfelsőbb
engedelemmel közrebocsátotta JÁSZAY PÁL. n8-dr. 107 lap.
Pesten 1841. kiadta Kilian Gy. Ára vel. bor. 50 kr pp.
- Egy felállítandó magyar központi műegyetemről. Irta VÁLLAS AN-
TAL. n. 8-dr. 100 l. Pesten 1841. kiadta a' szerző. Ára vel.
30 kr pp.
- Szerény emlékeztetés, a' haladás képviselőjéhez. 70 jl. n8-adrét.
Pest, 1841. nyom. Beimel J. bet. ára 30 kr pp.
- Magyar bank. Irta 's a' m. t. társ. 1841. jul. 19-kén tartott köz-
gyűlésében olvasta Alsóviszti FOGARASI JÁNOS, 46 l. n8-dr.
Pesten 1841. kiadták Eggenberger és fia. Ára velinen bor.
füzve 20 kr pp.
- Nemzeti szakátsné. Egy toldalékkal: a' kolompír konyha stb,
készítette NÉMETH SUSÁNNA. XVI és 341 l, 12-dr. Pest 1841.
Kiadta Heckenast G. Ára köt. 1 frt 20 kr pp.
- A' zsidó és a' korszellem Európában. Irta ROSENTHAL MÓRITZ.
97 l. 8-dr. Pest 1841. kiadta a' szerző, nyom. Beimel J. bet.
Ára vel. bor. 40 kr pp.
- Az 1841-ki egyh. Sz. gyűléskor a' Maros-Vásárhelyi koll. éneke.
A' Maros-Vásárhelyi kolleg. éneke, mellyel fogadta legelső püs-
pök fiát az 1841-ki egyh. sz. gyűlésre érkeztekor.
— — kolleg. ifjuság' búcsú éneke, T. T. prof. és gen. not. Zágoni
BODOLA S. urtól.
- Pásztori Szóváltás, mellyet Mélt. Nagys. és Főtisztelendő Drezs-
niczter József urnak nevenapjára készített FARKAS BERTA-
LAN Szabadkán. Nyom. Szegeden 1841. Grün J. bet.
- Pásztori szóváltás, mellyet dicsősség. uralk. Ferdinánd császár'
születése napjára készített FARKAS BERTALAN. Szegeden,
Grün J. bet. 1841.
- Beszéd, mellyet felséges V. Ferdinand, Magyarország királyának
születése napján intézé a' Serdült tanuló ifjusághoz SIMON-
FALVAY GELLÉRT. Szegeden, Grün J. bet. 1841.
- Örömvers, mellyel főtiszt. tud. GROSSER KER. J. urat, látogatá-

- sakor üdvözlék a' kegyes iskolák 1841-ben. Szegeden, Grün Jánosnál.
- Óda, főtiszt. tudós GROSSER KER. J., midőn 1841-ben a' szegedi házat törvényesen meglátogatta. Szegeden, Grün J. bet.
- Az új könnyű tanulásbeli vezér, W. sz. D. K-tól, próbaként III. Rész. Az olvasó iskola 2-k kézi tábla.
- Néhány közgyűlési szónoklatok és hirlapi töredékek a' vegyes házasságokról.
- Megbővített és megjobbitott, álom magyarázó könyvecske. Budán, 1841.
- A' budai casino' szabályai 's rendeletei.
- Ülési jegyzőkönyve a' Duna-gőzhajózás társaság' közgyűlésének, 1841.
- Budapesti szemle, II-dik kötet. Pesten, kiadja Heckenast Gustáv 1840.
- Szózat a' haladás' barátihoz. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841.
- Ns. Trencsén vmegyének határozatai a' tiszti előfogatok' használatáról. N.-Szombat 1841. 4 l. 100 péld. Kiadta NEDECZKY LAJ. nyom. Spanraft M.
- Írói rágalmazás, azaz czáfolása írói orzásnak. N.-Szombat 1841. 4-dr. 8 l. 1000 péld. Kiadta CHERRIER MIKLÓS, nyom. Spanraft Mihály.
- Üdvözlő óhajítás, melyet báró JESZENÁK JÁNOS urnak Pozsonyban 1841. jun. 23-án az ágostai hitvallást tartó dunán inneni eklézsiák' és oskolák' főügyelőségévé lett ünnepélyes beiktatása alkalmával nyilvánította SIMKO VILMOS. Pozsony 1841. 4 dr. 2 l. 300 péld. nyom. Webernél.
- A' trencsényi casino szabályai. Pozsony 1841. 8-dr. 12 l. 500 péld, nyom. Wigand Kár. Fridriknél.
- Uj énekek XIV zsványokról. N.-Szombat 1841. 16-dr. 4 l. 2000 péld. Kiadta HULJÁK JÁNOS, nyom. Spanraft M.
- Cs. k. főherg József, Magyarország' nádora fenséges neve napjára (versek). Pozsony 1841. fél ív, 4 l. Szerzője és kiadója PUSZTAY SÁNDOR, nyom. Wigandnál.
- Méltóságos Zsadányi és Török-Szentmiklósi Almásy Gedeon, k. tanácsos, ő nagys. stb. legmélyebb alázattal. 1 ív, 1841.
- A' magyar tudós társaság' évkönyvei. Negyedik kötet 1836—1838. 1 aczél- és 12 kőmetszettel. Budán, a' magyar kir. egy. bet. 1841. 4-dr. 1-ső osztály VIII és 154 l. II. oszt. 208 l. Ára velin. színezett képekkel és vászonba kötve 5 frt 30 kr, fekete kép. 4 frt pp.
- Sopronyi estvék. Literatúrai vegyes gyűjtemény. Kiadja Kis János. Harmadik füzet. Elváltozások: Ovid' költeménye né-melly kihagyásokkal, deák nyelvből folyó beszédben magyarra fordítva 's magyarázó jegyzetekkel ellátva. 1-ső szak. I—VII. könyv. Sopron, Kultsár Katalin' bet. 1841. n8-dr. 4 és 292 l. Ára vel. 1 frt 35 kr, köz. pap. 1 frt 15 kr pp.
- Munkálatai a' pesti növendék papság' magyar iskolájának. 8-dik kötet. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841. n8-dr. XV és 185 l.
- Cuspidanus János' beszéde, Budának és véle Magyarországnak 1541-ik esztendőben lett romlása emlékezetére és 3-aó szá-zadára, kiadta PODHRÁČZKY JÓZSEF. n8dr. 96 l. 300 péld. Budán, Gyurian és Bago' bet. 1841.

- Die Emacipation der Juden, aus dem Ungarischen des Joseph Freiherrn von Eötvös. Deutsch von HERMANN KLEIN. 2-e Auflage. 8-dr. 65 l. Budán, Gyurian és Bagó' bet.
- Dienstboten-Ordnung, für die k. Freistadt Pest. n8-drét. 28 lap. Pesten, 1841. kiadta Hartleben K. A. füzve 10 kr pp.
- Authentische Darstellung meines fünfzigjährigen Wirkens und meiner gesammelten Verdienste. 6 ív.
- Das Ganze der Essigfabrication, theoretisch und practisch abgehandelt. Von JOSEPH DORNER Mit mehren Abbildungen. VIII és 172 l. 8-dr. Pest 1841. kiadta Hartleben K. A. Ára vel. bor. 1 frt 12 kr pp.
- Blicke auf Ungarns Zustände vom Standpunkte der ungarischen Sprache. Von STEPHAN PRELICK. 39 l. n8-adr. Budán 1841. Gyurian és Bagó' bet. kiadta a' szerző. Ára vel. 24 kr pp.
- Ueber die theoretische und practische Beziehung zwischen Religion und Medizin. 87 l. 8-dr. Pápa 1841. Kiadta a' szerző PSEHOFER SÁM. Ára 48 kr pp.
- Reflexionen über die Wirkungen der neuen Credits-Gesetze Ungarns. Von JGN. WILDNER. 24 l. 8-dr. Pest 1841. kiadta Heckenast G. Ára bor. 20 kr pp.
- Protocoll über die am 10-ten May 1841 abgehaltenen Consulation der Actionäre der 1-sten ungarischen Pressburg-Tyrnauer Eisenbahn-Unternehmung. Pozsony 1841. 4-dr. 7 l. Kiadta az igazgatóság, nyom. Wigandnál.
- Protocoll über die am 4-ten Octob. 1841. abgehaltenen General Versammlung derselben Actionäre. Pezsony 1841. 4-dr. 16 l. Kiadták az egyesület' tagjai. Nyom. Wigandnál.
- Verzeichniss der Mitglieder des Tyrnauer Kirchenmusik-Vereins. Nagy-Szombat 1841. Kiadta RIEDER LŐRINCZ, cs. k. kapitány. Nyom. Spanraft M.
- Entwurf des Gesellschafts-Vertrages eine hier zu gründende Sparrkasse. Pozsony 1841. fél ív, 8 l. nyom. Schmid Ant.
- Fingerzeig für ungarische Forstleute, von STEPHAN V. PORPÁCZY. Pozsony 1842. 16-dr. 53 lap. Kiadta a' szerző, nyom. Schmid Antálnál.
- Die von S-er Hochgeboren den Herrn Carl Grafen Zichy pp. bestättigte Verlassung des Katholischen Bürger-Versorgungs-Institut's zu Pressburg. Pozsony 1841. 4-dr. 8 l. Kiadta az Intézet, nyom. Schmid Antálnál.
- Anhang. Ad dissertationem de vita in genere hominis. Auctore M. SCHULHOR. Pozsony 1841. 8-dr. 24 lap. Szerz. és kiadója ugyan az. Nyom. Schmid Antálnál.
- Theater-Journal für das Jahr 1842. von JOSEPH KESTNER, Soufl. Budán, a' m. k. egy. bet. 1841.
- Wandkalender, für das gemein Jahr 1842. Eszéken, nyom. M. A. Divaldnál.
- Postbüchel für das Jahr 1842. von dem Essegger k. k. Ober-Postamts-Briefträger. Essegg, b. M. A. Divald.

Auditores Juridicae et Philosophicae facultatis in R. Scientiarum Academia Poseniensi juxta factos in literarum studiis progressus in classes distributi anno Scholastico 1841. Pozsony,

- fél ív, 6 l. Kiadója ENGELBERT ANSELM. Nyomatott Belnay' örökösénél.
- Juventus Archigymnasii Posoniensis ord. S. Benedicti e progressu in Doctrina Religionis ac Literis in classes redacta semestri altero anno 1841. Pozsony, 4-dr. 8 l, Kiadta PENDE ALAJOS. Nyom Schmid Antalnál.
- Dictio, qua Spectabilem ac Perillustrem Dominum Eugenium a Gyurkovics etc. occasione primae ejus regii paedagogici instituti Zomboriensis visitae salutavit TRIPHON ATHANACZKOVICS. Szegeden Grün bet. 1841.
- Praeuterion honoribus Administratorum rei litterariae regii gymnasii Essekensis in perenne gratitudinis etc. a H. Humanitatis ejusdem Palaestrae Litterariae Alumnis A. R. S. MDCCCXLI. Eszekini, typis M. A. Diwald.
- Praedicteron, honoribus administratorum, R. Gym. Essekensis A. R. S. 1841. BLANK JÓZSEF tól. 6 l. 8-dr.
- Onomasticon, honoribus Adm. R. ac eximii Patris Dominici Kirchmayer etc. NAGY RÓK. 8-dr. 8 l.
- Onomasticon, honoribus Adm. R. ac Cl. Patris Domin. Kirchmayer NAGY FORT. költészeti prof. 8-dr. 8 l.

- Cyty radosti kedni 19 Dubna 1841. gakožpok slawnému swatku narozenj Gelu cys. král. Apost. Gasnosti Ferdinanda V. etc. Pozsony 1841. 4-dr. 8 l. 200 péld. Kiadja STRÚR LAJOS. Nyom. Wigand Károlynál.
- Slavotnému mužī Panu Girjmu Palkowičke gmeninám l. 1841. áne 24 dubna etc. Pozsony 1841. 4-dr. 2 l. 200 péld. Kiadja STRÚR LAJOS, nyom. Schmid. Antalnál.
- Nabožna Pisen k Panny Marie. N.-Szombat 1841. 16-dr. 4 lap. 500 péld. Nyom. Spanraft M.
- Oglas k' predjlati na narodni zabavnik za godinu 1842. pod imenom Jeka od Osēka. Szózat az 1842-ki nemzeti gyakorlatokra teendő előfizetés végetti, mellyek illy czím alatt jelenenek meg: Eszéki Böske. TOPÁLOVICS MÁTYÁSTÓL, mint az elhiresztelt lapok' ideigleni szerkesztőjüktől. 4 l. 500 péld. E' lapokat megelőzendő egy illy czím alatt kiadandó könyvecske: „Tamburaši illírski“ s'ib, azaz „Illyr tamburálók; vagy is az illyr nemzeti dalok' első bimbaji, összeszedve Szlavonia rétein 's rengetegein stb. Eszéken 1841.
- Walachischer Briefsteller. 25 ívnyi. Budán. 1841. 1500 példány. (Illyr nyelven.)

ענף עץ אבות : ספורים ומליצות יסודם ומקורם והוא תחת מדרש אגדה
 וזהו כרוז משלים : Kiadta PAROCH SCHONFELD. Budán, a'
 m. k. egy. bet. 1841. 5 és fél ív.

Luach für Ungarn. Heber kalendarium 1842-re. Budán, a' m. k.
 egy. bet. 1841.

אור פני משה : כי קרן קרני הודו, נאסף מאתנו מכבריו וסיקוריו
 אסף נהרו, וילך אל ארץ החיים מפני יעקב אחיו, ע"י אהוב
 משרים נכתב על פי Kiadta MAYER LÖWI LEMERIM. Budán, a'
 m. k. egyet. bet. 1841.

- Chason Sopher. Pozsony 1841. fél ív, 346 l. 2000 péld. Nyom. Schmid Antalnál.
- Jeschuath Mosche. Rettung des Juden zu Damaskus, durch die Herren Sir MOSES MONTEFIORE und ADOLF CHREMEUX. Kiadta POLLÁK E. Pozsony 1841. 8-dr. 20 l. 1000 péld. nyom. Schmid Antalnál.

XVIII. Kalendáriumok, Névkönyvek, Almanachok.

- Fillér kalendárium 1842-dik évre. 6-ik év, számos köre metszett rajzolatokkal 4-dr. 96 l. Kassán, Werfer Károly' bet. bor. füzve 30 kr pp.
- A' magyar házi barát, közhasznú házi- 's gazdasági kalendárium 1842. közönséges évre. Szerkeszté STAUR JÓZSEF, 9-ik év 4-rét, 217 l. Többféle rajzolatokkal. Kassán, Werfer Károlynál, Ára bor. 1 frt pp.
- Mezei naptár, gazdasági kalendárium az 1842. közönséges évre. Kiadja a' m. gazd. egyesület, szerkeszti KACSKOVICS LAJOS és TÖRÖK JÁNOS. 3-ik év. 80 l. 4-dr. Budán, a' m. k. egyet. bet. Ára 6 kr pp.
- Közhasznú és mulattató nemzeti vagy hazai kalendárium, az 1842-dik évre. A' mezei gazdával szajorítva. Szerkesztették és kiadták Trattner-Károlyi. 28-k évi folyamata. 4-dr. Pesten, Ára 14 kr pp.
- Honi vezér, gazd. házi- és tiszti kalendárium 1842-dik közzévre. 11-dik évi foly. 4-dr. 288 l. 1 czímképpel és 1 könyomattal. Pest, Landerer és Heckenast bet. Ára 1 frt 36 kr pp.
- Magyar tudós társasági Névkönyv, astronomiai naplóval és kalendáriummal 1842-re, 220 l. 8-dr. Budán, a' m. k. egy. bet. kiadta a' m. t. társ. ára 40 kr pp.
- Magyar- és Erdélyországi kalendárium az 1842-ik évre. Szegeden, Grün J. bet.
- Magyar kalendárium 1842-ére 4¼ ív 8-dr. 15,000 péld. Budán, Gyurian és Bagó' bet. Ára 100-nak 9 frt pp.
- Nagy-Kanizsai kis nemz. kalendárium 1842. évre. M.Óvár, Czéh Sándor' bet. Nyom. 10,000 péld.
- Erdélyi magyar kalendárium 1842-ik évre. Kolozsvárott, a' kir. lyc. bet. Nyom. 6000 péld.
- Magyar és Erdélyországi kalendárium 1842-re. Komárom, nyom. 50,000 péld.
- Magyar és Erdélyországi kalendárium 1842-re. 39-dik évi foly. Szegeden, Grün J. bet. nyom. 2000 péld.
- Trattner-Károlyi' nemz. kalendárium 1842-re. 28. évi folyamata. Pesten, Trattner-Károlyi' bet,

Schreibkalender für 1842. 4-dr. 36,000 péld. 100-nak az ára 12 frt 5 és fél ív. Budán, Gyurian és Bagó' bet.

Hauskalender, neuer, gemeinnütziger und unterhaltender vaterländischer, für Ungarn und Siebenbürgen, auf das Jahr 1842. 17-ter Jahrgang. Kassán, nyom. és kiadta Werfer Károly. Ára bor. 12 kr pp.

- Pfennig-Kalender, auf das gemeine Jahr 1842. 5-ter Jahrgang, 4-edrét, 96 l. Kassán, nyom. és kiadta Werfer Károly, ára bor. 30 kr pp.
- Der vaterländische Pilger, von und für Ungarn und Siebenbürgen. Ein gemeinnütziger Haus- und Wirtschaftskalender, auf das gemeine Jahr 1842. Mit mehren Abbild. und einem Wand-Kalender als Zugabe. 4-dr. 214 l. Kassán, Werfer Károlynál. Ára bor. 1 frt pp.
- Der Landwirth. Ein gemeinnütziger Haus- und Geschäftskalender auf das Jahr 1842. 1-ter Jahrg. 4-to. Ofen und Pesth, 24 kr pp.
- Der Pesther Stadt- und Landbote für das Königreich Ungarn. Ein allgemeiner Volks- und Geschäftskalender, auf das gemeine Jahr 1842. XI-ter Jahrgang. 112 S. gr. 4-to. Pesten, Landerer és Heckenastnál, kötve 40 kr pp.

- Schematismus inclyti regni Hungariae, pro anno 1841. continens Calendarium in usum ecclesiae r. catholicae et Schematismum literarium, seu nomina eorum, qui per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas rem litterariam procurant. Anno 1841, n8adr. XVI és 531 l. Budán, kiadta a' m. k. egyetem. Ára 1 frt 30 kr pp.
- Schematismus venerabilis Cleri archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1841. 8-rét 162 l. Pesten, Beimel József bet. Ára 1 frt pp.
- venerabilis Cleri archidioecesis Strigoniensis pro anno 1841. 8-dr. öszvesen 295 l. Esztergam, Beimel József bet. Ára bor. kötve 1 frt pp.
- Directorium officii Divini pro anno Domini 1842, ad usum Fratrum minorum sancti patris Francisci observantium provinciae sancti Jannis a' Capistrano Calendario Breviarii Romano-Seraphici a' S. R. C. adprobatu etc. Superiorum permissu. Budae 1841. typis R. Univ. Hung. 7 és fél ív.

- Domovni i obscsepolezni narodni Kalendar, na ljeto ot rozsdeszva Christova 1842. Budán, a' m. k. egy. bet.
- Serpska Pesela ili Novi Cvjetnik za Godine 1842. 12-k évi l'foly. Szegeden, Grün János' bet.
- Novi stari Kalendar Slavonski za prosto Hodishte 1842. Eszék, Divald bet. Ára 3 kr pp. 2000 péld.
- Dalmata Kalendárium 8-dr. 3/4 ív. nyom. 4500 péld. ára 100-nak 12 frt. Budán, Gyurian és Bago' bet.
- Wetssi, a zwlásst negssi nowi i starj Kalendár. Rok Pane 1842. Kiadta PALKOVITS GYÖRGY. Nyomatott Belnay örökösei' bet. 8-dr. 38 l. 1000 péld.
- Tót Kalendárium 1842. évre. 4-dr. 13,000 péld. 5 ív. 100-ra 12 frt pp. Budán, Gyurian és Bago' bet.
- Ruzsica za Godino 182. 17-ik évi foly. Budán, a' m. k. egyet. bet. 1841.

Melly osztályban mennyi munka jelent meg, e' vagy ama nyelven mutatja ezen táblácska.

O s z t á l y.	Magyar	Deák	Német	Tót	Szerb	Oláh	Zsidó	Olasz	Öszvesen
I. Hírlapok. Folyóírások . . .	18	1	11	—	3	—	—	—	33
II. Hittudomány. Egyházi beszédek. Ajtatos könyvek.	29	—	8	2	1	—	—	—	40
III. Erkölcstudomány	6	—	1	—	—	—	—	—	7
IV. Philosophia	4	—	—	—	—	—	—	—	4
V. Törvénytudomány Politica	56	4	7	—	2	—	—	—	69
VI. Történettudomány. Életírás	13	2	5	—	—	—	—	—	20
VII. Régiségtudomány	1	—	—	—	—	—	—	—	1
VIII. Föld- és Helyleírás. Utazások. Statistica	7	1	3	—	—	—	—	—	11
IX. Számvetés-tudomány. Mathesis	4	1	—	—	—	—	—	—	5
X. Természettudomány	9	—	5	—	—	—	—	—	14
XI. Orvostudomány	16	18	3	—	—	—	—	—	37
XII. Házi- és Mezei gazdaság	9	—	2	—	—	—	—	—	11
XIII. Nyelvtudomány. Philolog.	9	—	7	—	—	—	—	—	16
XIV. Neveléstudomány	3	—	1	1	—	—	—	—	5
XV. Ifjakat és gyermekeket képző iratok	11	—	1	—	—	—	—	—	12
XVI. Szép irodalom	34	—	7	3	—	—	—	—	44
XVII. Vegyes iratok. Apróságok	42	7	17	3	2	—	5	—	76
XVIII. Névkönyvek. Almanachok Kalendáriumok. . . .	13	4	6	2	5	—	—	—	30
Öszvesen	284	38	84	11	13	—	5	—	435

M Ū T A T Ó.

A.

- Academiai jutalmazások Franciaországban 186.
 A' kormány' és császárok' befolyása 202.
 Amerikai Philosophia.
 A' political 's erkölcsi körülmények' befolyásáról a' Literaturára 's különösen a' költészetre a' romaiaknál Augustus óta 201.
Arago (Dr. Fr.), Unterhaltungen aus dem Gebiete der Naturkunde 231.
Armaroli (Leopoldo), Ricerche storiche sulla espositione degl' infanti presso gli antichi popoli e' specialemente presso i Romani 358.
 Áttekintete a' külföld' legújabb hadi literatúrájának, bevezetésül egy pillanat a' miénkre is 281.
Augustinis (Matteo), Istituzioni di economia sociale 72.
 Az erkölcsök' befolyásáról 209.
 Az erkölcsi és political tudományok' academiája 190.
 Az éjszaki régiségek' királyi társasága 77.
 Az időszaki sajtó 1841-ben egy Spanyol' nyomain 161.
 Az irodalom' társasági állása és jelentősége a' mostani népeknél 441.

B.

- Balzac 81.
Barberi, Grand Dictionnaire italien-français et français-italien, rédigé sur un plan entièrement nouveau, continué et terminé par M. M. Basti et Corati 30.
Bardi (Luigi), Imperiale e reale Galleria Pitti 155.
Bayrhammer (Dr. Karl Theodor), Beiträge zur Naturphilosophie 221.
Becher (Dr. Siegf.), Das österreichische Münzwesen, vom Jahre 1524 bis 1838, in historischer, statistischer, und legislativer Hinsicht, mit besonderer Berücksichtigung der allgem. deuts. Reichs-Münzsysteme etc. 236.
Becker's (Carl Friedrich), Weltgeschichte 368.
Bellini (Lorenzo), Discorsi di anatomia 196.
 Bericht an seine Majestät den Kaiser über das Ministerium des öffentlichen Unterrichts für das Jahr 1837, 477.
Bertoloni (Antonii), Commentarius de itinere neapolitano aestate anni MDCCCXXXIV suscepto 476.
Bianchini (Luigi), Della storia delle finanze del regno Napoli, 199.
 Bibliographia 29, 72, 115, 155, 196, 236, 277, 316, 357, 398, 472.

Biedermann (Dr K.), *Fundamental-Philosophie* 217.
Borgoni (Antonio), *Sopra gli esami scolastici* 199.
Böttiger (K. W.), *Die Weltgeschichte in Biographien* 311.
Brinckmeier (Dr E.), *Memoiren, Correspondenz und Manuscripte des Generals Lafayette* 371.
Buxton (Th. Fow.) 78.

C.

Camuno (G.), *Rudimenti mineralogici compilati ad uso degli incipienti lo studio della mineralogia* 72.
Canobbio (Giambattista), *Manuale di chimica ad uso degli studenti* 156.
Cantu (Cesare), *Enciclopedia storica, ovvero Storia universale comparata e documentata* 278.
Carnevale-Arella (Antonio), *Storia dell' Elettricità* 74.
Carrer (Luigi), *Biblioteca classica italiana di scienze lettere ed arti disposta ed illustrata* 36.
 — — — *Prosa e poesie edite ed inedite di Ugo Foscolo* 34.
Catullo (Tomaso Antonio), *Trattato sopra la costituzione geognostico-fisica dei terreni alluviali o postdiluviani delle provincie venete* 320.
Cesare (Guiseppa), *Storia di Manfredi re di Sicilia e di Puglia* 118.
Chasles (Philarete), *A' franczia irodalom' vesztegléséről* 321.
 — — — *A' jelenkori angol litteraturáról* 241.
Cicogna (Aman. Ant.), *Delle iscrizioni veneziane raccolte ed illustrate* 35.
Clerc (P. A.), *Essai sur les élémens de la pratique des levers topographiques etc.* 29.
Costa (G.), *Discurso lido etc.* 75.
Costumes français, depuis Clovis jusqu' a' nos jours etc. 29
Critical szemle 16, 41, 89, 129, 167, 217, 268, 299, 334, 368, 411, 471.

Critical táborozások 41, 81, 161.
Crivelli (G. Balsamo) *Sulla giacitura del carbon fossile in Europa, ossia delle località ove riscontrare si può con certezza questo combustibile* 157.
Cruveilhier (J.) *Anatomia patologica del corpo umano etc.* Prima versione italiana per cura del dott. Pietro Banchelli 476.
Czoernig (Carl) *Italienische Skizzen* 239.

D.

Dalla Riva (N. G.) *Delle malattie morali de' letterati e de' rimedj loro* 159.
Davis (John Francis) *The Chinese: a general description of the empire of China and its inhabitants* 66, 346.
Delessert (Benj.) *Icones selectae plantarum etc.* 479.
Dizionario pittoresco della storia naturale e delle manufature ad uso della gioventu compilati sulle opere di Guérin (F. E.) Marensi (Ercole) 359.
Dubois de Montpereux (Frederic) *Voyage autour du Caucase, chez les Tserkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgie en Arménie et en Crimée* 95.
Dureau de la Malle *Economie politique des Romains* 119.

E.

Egyetemek' javítását tárgyzó iratok 334.
Egyveleg 77.
Életmagnetismus 129.
Elitelt jutalmak 192.
Eschenmayer (C. A.) *Conflict zwischen Himmel und Hölle, an dem Daemon eines besessenen Mädehens* 141.
Essercitazioni scientifiche e letterarie dell' Ateneo de Venezia 37.

F.

- Feltett jutalomkérdések 191.
Foderé (F. E.) Manuale degli assistenti ai malati, delle assistenti alle donne di parto, levatrici, aje e madri di famiglia in generale 116.
Frari (A. A.) Della peste e della pubblica amministrazione sanitaria 316.
Fraser (Baillie) Travels in Kooristan, Mesopotamia etc. including an account of parts of those Countries hitherto unvisited by Europeans 393.

G.

- Gaye* (Giovanni) Carteggio inedito d'artisti dei secoli XIV, XV, XVI pubblicato ed illustrato con documenti pure inediti 76.
Geoffroy Saint Hilaire (Isidore) Essai de zoologie generale 118.
Geramb Pilgerreise nach Jerusalem und auf den Berg Sinai 389.
 Goethe és két század' fordulatpontja 3.

H.

- Hagen* (K. H.) Von der Staatslehre und von der Vorbereitung zum Dienste in der Staatsverwaltung 268.
Heinroth (Dr J. C. A.) Ueber Erziehung und Selbstbildung 431.
 Historiae patriae monumenta edita jussu regis Caroli Alberti 238.

J.

- Jal* (A.) Archéologie navale 359.
 Iralmi orozslánok Angliában 401.
 Iralmi táborozások 361.

K.

- Későbbi tiz év a' franczia irodalomban 325.

L.

- Labanoff* (Alexandre) Lettres inédites de Marie Stuart, accompagnées de diverses dépêches et instructions 1558—1587, 25.
Lambruschini (Rafaele) Guida del Educatore 157.
Lacombe Voyage a Madagascar 31.
 La divina commedia ridotta a miglior lezione coll' ajuto di varj testi a penna da Gio Battista Nicolini, Gino Capponi, Guiseppe Borghi e Fruttuoso Becchi 238.
Larochefoucault-Liancourt, Examen de la theorie et de la pratique du système pénitentiaire 227.
Leake (William Martin) Travels in northern Greece 89.
Leuret (M. F.) Du traitement moral de la folie 119.
Luca (F.) Nouvi elementi di geografia, o esposizione degli studj geografici secondo l' ordine dell' insegnamento 117.
Lugnani (Guiseppe) Studi sopra la storia universale 73.
 Lund (Dr) 77.

M.

- Macquet* (M.) Essai sur les moyens d'améliorer le sort des enfants trouvés, précédé d'un discours de Lamartine 357.
Martini (Lorenzo) Storia della filosofia 35.
Martini (Pietro) Biografia sarda 316.
Martins Du microscope et de son application a l' étude des êtres organiques 158.
Marianini (Stefano) Memoria de fisica sperimentale 357.

Marquet Vasselos (L. A. A.) Eeole des condamnés, conférences sur la moralité des lois pénales 229.

Massari (Cesare) Saggio storico-medico sulle pestilenze di Perugia e sul governo sanitario di esse dal sec. XIV fino ai giorni nostri 317.

Memorie e documenti per servire alla istoria del ducato di Lucca 239.

Menini (G. B.) Corso di storia universale ad uso de piu alti istituti d' insegnamento 115.

Menzel (K. A.) Neuere Geschichte der Deutschen 379.

Meyen (F. F. F.) Neues System der Pflanzenphysiologie 307.

Mill (James) Geschichte des britischen Indiens 176.

Morbio (Carlo) Storia dei Municipj Italiani illustrate con documenti inediti 199.

Moris (I. H.) Flora Sardoia, sive historia stirpium in Sardinia et adjacentibus insulis aut sponte nascentium, aut ad utilitatem latius cultarum 398.

N.

Negri (Cristoforo), Della potenza proporzionale degli Stati europei sui mari e sulle colonie 39.

Nuovi annali delle scienze naturali pubblicati dai signori *Alessandrini* dott. *Antonio*, *Berzolonzi*, *Gherardi*, *Ranzani* 155

O.

Oesterley (Dr), Geschichte der Universität Göttingen in dem Zeitraume vom Jahre 1820 bis zu ihrer ersten Säcularfeyer 1837, 477.

Orosz literatúra 41.

Osiander (Dr J. F.), Volksarzneimittel, und einfache nicht pharmaceutische Heilmittel gegen Krankheiten des Menschen 478.

P.

Pariset Mémoire sur les causes de la peste et sur les moyens de la détruire 196.

Passavant (Dr Johann Carl), Untersuchungen über den Lebensmagnetismus und das Hellsehen 129.

Pepoli (Anna) La donna faggia ed amabile 318.

Perty (Maxim.), Allgemeine Naturgeschichte als Philosophie und Humanitätswissenschaft für Naturforscher, Philosophen und das höhergebildete Publikum 299.

Petitti di Roreto (D. Carlo Ilarione) Saggio sul buon governo della mendicizia, degli istituti di beneficenza e della carceri 197.

Plattner (Karl Friedrich), Die Probirkunst mit dem Löthrohre, oder Anleitung, Mineralien, Erze, Hüttenprodukte und verschiedene Metallverbindungen vor dem Löthrohre etc. 233.

Pontani (Carlo), Opere architettoniche di Raffaello Sanzio 116.

Porosz királyi tudományos academia' legújabb jutalom kérdése 400.

Prescott (William), History of the reign of Ferdinand and Isabella, the catholic, of Spain 167.

Q.

Quetelet (A.) Ueber den Menschen, und die Entwicklung seiner Fähigkeiten, oder Versuch einer Physik der Gesellschaft 471.

R.

Rafn 77. 78.

Raumer [Friedrich] Leben und Briefwechsel Georg Washington's 385.

Rémacle (Bern. Ben.) Des hospices, des enfans trouvés en Europe et principalement en France, des leurs origines jusqu' a nos jours 277.

Rennie (J.) Fähigkeiten und Kräfte der Vögel 303.

Restelli (Francesco) Saggio postumo sui principii delle scienze morali del dott. Paolo Manio 358.

Ritter (Carl), Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und Geschichte des Menschen, oder allgemeine vergleichende Geographie 44.

Rüppel (Dr Eduard), Reise in Abyssinien 100.

S.

Schels (Joh.) Oesterreichisch militärische Zeitschrift, Jahrgang 1840, 281.

Schilleri (Friderici) carmina nonnulla a Francisco Philippo Latinitate donata 358.

Schina (A. B. M.), Rudimenti di fisiologia generale e speciale del sangue 118.

Shouw (J. F.) Tableau du climat et de la végétation de l'Italie resultat de deux voyages en ce pays dans les années 1817—1829 et 1829—1830. 32

Schubert (Dr G. H.) Die Symbolik des Traums 398.

Schwartz (F. H. Ch.) Das Leben in seiner Blüthe 411.

Seyssel d' Aix (Vittorio), Armenia antica e moderna 237.

Spanyol irodalmi állapotok 161.
Spanyol irodalom' jellen állapotja 291.

Staats-Lexicon o. Encyclopädie der Staatswissenschaften, in Verbindung m. vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands, herausgegeben von Karl von Rotteck und Karl Welcker 273.

Stassart Fables 277.

T.

Taddei (Joane Gioachino), Repertorio dei veleni e dei contraveleni 198.

— — — Saggio di Teoria atomistica segnito da alcuni cenni sulla dottrina elettro-chimica e sulla combustione 74.

Ternaux-Compans (H.) Bibliothèque asiatique et africaine ou catalogue des ouvrages relatifs a l'Asie et a l'Afrique qui ont paru depuis la découverte de l'imprimerie jusqu'en 1700. 75.

Tola (Pasquale) Dizionario biographico degli uomini illustri di Sardegna, ossia storia della vita pubblica e privata di tutti i Sardi che si distinsero per opere, azioni, talenti, virtù e delitti 38.

Tudományok' Academiája 192.

Turgenevio (Q. G.), Historia russiae monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta 318.

U.

Ustrialow (N.), Die Geschichte Russlands 182.

Utleirások 389.

V.

Varnhagen von Ense (K. A.), Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften 16.

— — — Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften. Uj folyam 16.

Vigjáték és reformja 361.

Vinella (Raimondo) Saggio di direzione e di cura fisica-morale dell'uomo 40.